

1990. jan. - febr.

1

CSÜRÖS MIKLÓS

Előszó*

KODOLÁNYI JÁNOS ÉS ZIMÁNDI P. ISTVÁN LEVELEZÉSÉHEZ

A premontrei lelkészként és irodalomtörténész kutatóként ismert Zimánda Pius (Zimánda P. István) két kötetből álló kéziratot összeállítást hagyott hátra *Naplójegyzetek Kodolányi Jánosról* címen. Az első kötet kapcsolatuknak 1952 szeptemberétől 1965 decemberéig tartó szakaszát öleli fel, a második 1966 januárjában kezdődik és 1969 decemberében, K. J. halála után végződik. A kézirat-hoz Rónay László közvetítésével jutottam hozzá. Innen válogatok néhányat K. J. szövegűen lemásolt levelei közül; nevüket rövidítem.

A levelezés fő témái: Z. I. irodalomtörténeti kutatása Péterfy Jenőről és életművéről; K. J. esszé-igényű gondolatmenetei a 19. sz. második felének politikai, történelmi, szellemi folyamatairól, a korszak és az akkor elhatalmasodó lelki, gyakran tragikusan patológikus jelenségek (öngyilkosság, homoszexualitás) kapcsolatáról. K. J. e levelezés első korszakában írja mitológiai és bibliai tárgyú regényei egy részét (*Jehuda bar Simon*, megj. 1957; *Az égő csipkebokor*, megj. 1957; *Én vagyok*, megj. 1972), valamint a *Boldog békeidők*-et (megj. 1956). Ezek forrásaira, a hozzájuk szükséges előtanulmányokra vetnek fényt levelei. A hivatalos irodalomból kiszorított író életkörülményeiről is sokat megtudunk belőlük. Itt nem közölt részletekben Z. I. leírja és dokumentálja K. rekatolizálásának történetét, amelyben rajta kívül — s nála nagyobb — szerepe volt Belon Gellértnek, Z. egykori osztálytársának, barátjának, a későbbi püspöknek. (Az eredetileg katolikus fiatal Kodolányi Csikesz Sándor református lelkész, a későbbi debreceni teológiai professzor szellemi környezetében tért át a református vallásra.)

A jegyzetek készítésekor fölhasználtam Z. I. némely kommentárjait a levelekhez, a *Vigilia* idevágó évfolyamait és repertóriumát, a Péterfy Jenőről szóló szakirodalom adatait, bibliai és teológiai lexikonokat. Külön nem hivatkozom rájuk; teljességre sem törekedhettem, csupán a különösen fontosnak látszó információik megadására. Az ismétléseket lehetőleg kerülve, az adatolandó kitételek sorrendjében következnek egymás után a jegyzetek.

* A munka az MTA—Soros Alapítvány támogatásával készült.

85-98.

Életünk 1990. jan. - febr. 1-2. n.

Kodolányi János levelei Zimándi P. Istvánhoz

Akarattya, 1953. márc. 24.

Kedves Pista!

Leveledet megkaptam. Igen örülök, hogy jó munkakedvvel dolgozol. Őrizd is meg, ne csüggedj s ne érezd Magad egyedül. Érzem, Péterfy-tanulmányod jó lesz s nem dolgozol haszontalanul. Persze, hogy természet dolga, ki hogyan győzi le a magányt, de azért nevelni is tudjuk magunkat, gazdálkodni tudunk erőinkkel s egy kis lelki higiénia segítségével egyensúlyban tudjuk magunkat tartani. Az a fő, hogy sohase feledjük: mennyivel drágábbak vagyunk egy verebecskénél s mennyire fontos az egész világegyetem számára minden egyes ember. Nincsenek fölösleges emberek.

Köszönöm, hogy érdeklődsz a Vigília küldése iránt. A legújabb számot megkaptam s korábban is azt, amelyikben Szörényi¹ igen kitűnő s fontos cikke olvasható a jerikói tekercekről. Nagyon jó, nagyon pontos, szakszerű ismertetés, azonban szeretném, ha egy alkalommal bővebben elemezné „A világosság fiainak a sötétség fiaival folytatott harcának könyve” címen nyilvántartott leletet, mert ezt igen döntőnek tartom különösen a Szt. János Evangélium keletkezésének s a Sz. páli leveleknek megértése tekintetében. Mikor én az evangéliumok keletkezésének időrendjét tanulmányoztam, eleinte elfogadtam azt a szokásos evolucionista szemléletet, hogy a korábbi állapot mindig realiztikusabb s a későbbi elvontabb, szellemibb s ennél fogva Márkból kell kiindulnunk s Jánossal kell végeznünk a sorrendet, míg aztán meggondolván, hogy ez teljesen helytelen, mert pld. a folklórban is korábbiak kell tekintennünk a geometriai formát s későbbinek, romlottnak az abból származó realiztikus, pláne naturalisztikus formát, s hogy ugyanez tapasztalható az irodalom, a szobrászat terén is, megfordítottam a sorrendet s föltettem a kérdést: hátha a sokkal absztraktabb, sokkal szellemibb, sokkal metafizikaibb Negyedik Evangélium az ő forma, s a realiztikus Márk meg Máté a későbbi? S íme, úgy látszik, a szóbanforgó lelet az én sejtelmemet igazolja. Két nagy kérdés merül fel már most:

1.) hogyan lehetséges, hogy Jézus és János korát erősen megelőzve szerepelnek a leletben jellegzetesen jánosi kifejezések? s 2.) ha János, vagy valamelyik tanítványa a 4. Evangélium szerzője, hogyan s honnét merítette azokat a jellegzetes kifejezéseket, amelyek a leletben olvashatók? Nekem e két kérdés tisztázására megvannak a gondolataim, távol legyen azonban tőlem, hogy beleavatkozzam a régészek, szövegkritikusok és teológusok dolgába, ezért erről nem is beszélek most. Ellenben igen nagy érdeklődéssel, sőt izgalommal várom Szörényi újabb tanulmányát, amely bonckés alá veszi a lelet szövegét, s összeveti a jánosi Evangélium, s némely páli levél idevágó kifejezéseivel. Mert Szörényinek ezt a munkát okvetlenül el kell végeznie, s ha nem forgatna a fejében eféle tervet, Neked kell őt buzdítanod a munkára. Véleményem szerint ebben a pillanatban nincs ennél fontosabb föladat.

Erről jut eszembe, hogy Mózes-regényem anyagához feltétlenül szükségem volna a Rasz Samrában talált szövegekre. Szörényi igen kitűnően ismerteti és elemzi őket Tőled kapott művében, azonban ennyi számomra nem elég. Vajon hogyan lehetne hozzájutni bő ismertetésükhöz magyar, német, vagy francia nyelven? Szörényi többször hivatkozik Aistleitner Rasz Samra című művére. Talán kölcsönkaphatnám valakitől egy időre, amíg jegyzeteket készítek beiőle? A Te baráti körödben van egy-két kitűnő tudós. Tán alkalomadtán érdeklődhetnél náluk ebben az irányban. Végtele-

nül hálás volnék, ha segíteni tudnál, mert a magám erejéből, ebben a magányban, sehogysem tudom, hol, kinél keressem. Kérlek, próbáld meg.

Most tisztán értem, hogyan gondoltad a „pozitívista” kifejezést. Hát ez nem az, amit én értettem rajta s ami egy kis csodálkozásba ejtett. Inkább egzaktnek mondanám ezt a módszert, mint pozitivistának, mert ehhez a szóhoz igen sok rossz és súlyos következmény tapad.

Nem gondoltam, hogy tőlem várod annak a kifejtését, vajon mi az oka a meglepően sok öngyilkosságnak íróink között. A kérdés nem olyan egyszerű, hogy kapásból, minden részletesebb vizsgálat híján felelhetne rá az ember. Azt hiszem, nem elegendő, ha csupán azokat az írókat tekintjük öngyilkosoknak, akik de facto megölték magukat valami fegyverrel, méreggel, vagy más módon, hanem hozzájuk kell sorolnunk azokat is, akik öngyilkos lelkiállatot árulnak el. Így pld. Vajdát, Arany Lászlót, Reviczkyt, Peteleit, sőt Tolnait is, hogy csak a múlt század végénél maradjunk. Mert kétségtelen, hogy azok közül, akik akár a skizofrénia, akár a melankólia súlyosabb tüneteit mutatják, nem mindegyik lett valóban öngyilkos, mint pld. Teleki László, vagy Péterfy. Ha a meghasonlottságnak ilyen, vagy olyan vonásait keressük, megdöbbenve kell látnunk, hogy a múlt század közepétől a századfordulóig olyan mértékű morbid vonásokat találunk, amelyek joggal tekinthetők jellegzetesen öngyilkos vonásoknak s majdnem általánosíthatók. Még érdekesebb lenne a kép, ha a külföldi irodalomra is kiterjesztenénk a nyomozást. Ilyen alakokat találunk: Hölderlin, Kleist, Shelley (ő ugyan tengeri vihar áldozata lett, de ez is öngyilkosság, pláne, ha a körülményeket is figyelembe vesszük), Nietzsche (ő megőrült, mint Hölderlin) s így tovább. Valami általános lelki válságnak kellett támadnia egész Európában, mégpedig olyannak, ami nagyjában Byronnal kezdődött, rohamosan átcsapott német, francia földre, majd nálunk József Attilában kulminált. Ez a lelki válság egybeesik a gépkorszak kezdetével, a racionalizmussal, a materializmussal, a „haladás” fikciójával, tehát csupa olyan tünettel, ami rikítóan mutatja, hogy az ember most már visszavonhatatlanul elszakadt Istentől, kiesett a kozmoszsal való szerves egység meleg közösségéből, a természetben már nem tevékeny intelligenciák áldott működését látja, hanem merev mechanikai erőjét s a kozmosz többé nem élő valami, hanem gépies óramű. Érdekes, hogy még Isten létét is milyen technikai érvekkel bizonyíttatta a múlt század apologetikája: amint óra elképzelhetetlen órás nélkül. Óriási polarizáció támadt pld. Hegel szintén mechanikus idealizmusa és az ugyancsak természetesen mechanikus materializmus (Marx) között. A költő pedig magárahagyottan, kétségbeesetten állt ebben a kegyetlen, istentelen, mechanikus világban, a racionalista okok-okozatok e szörnyű gépezetében. Tudomásul kellett vennie, hogy az ember arasznyi léte születésétől haláláig tart, a halál totális megsemmisülés, a természet erői vak, mechanikus erők, mozgásai e mechanizmus következményei, a lélek az anyag tulajdonsága... s így tovább. Tudomásul kellett mindezt vennie, ha lépést akart tartani a korával, ha művelt, tanult ember akart lenni, ha korához egyáltalán szólni akart. Hanem így azután mihamar ellentmondásba került önmagával, önmaga hivatásával, küldetésével, belső igazságával. Mert az író, a költő, a művész valójában csak nyelve, szószólója, kifejezője a Szent Szellemnek, a Felsőbbrendű Énnek, a bennünk lakozó Istenségnek. De ha a Szent Szellem, a Felsőbbrendű Én, a bennünk élő Isten létét tagadjuk, meg kell tagadnunk saját hivatásunkat, küldetésünket, tevékenységünk hitelét, célját, tartalmát, tekintélyét is. Hogyan lehetséges ez? Nem lehetséges. Itt áll tehát előttünk a költő, az író, mint valami örült, akit belső kényszer hajt, hogy alárendelje magát az Isten hatalmának, igazságának, de aki ugyanakkor képtelen megbirkózni a „modern” tudomány érveivel s az egész átkozott korszellemmel. Ha azt mondja, amit belső sugallata diktál, elszakad korától, nem érti meg senki: valóban örült. Ha azt mondja, amit a kora kíván, mond és megért, akkor megtagadja legszentebb valóját. Hogy ezek milyen kegyetlen erők, mutatja, hogy még a hívó Arany János is tíz esztendeig hallgat s csak akkor szólal meg, amikor úgy érzi, neki tökéletesen mindegy, korszerű-e még, vagy már nem az. Teleki a szabadságharc bukásával mindazt bukni látja, amiért élni, dolgozni érdemes: a Haza meleg, ősi közösségét. Vajda átkozódik és kesereg, élete merő borzalom. Arany László meg-

mondja véleményét s elhallgat, Reviczky Schopenhauerből mértene valami erősítő hitet, de ez nem hit, hanem filozófia; sorsa a tudóvsz. Petelei meghasonlott parasztfigurákba vetíti ki saját meghasonlását. Így az igaziak, a valódiak.

S azok, akik hajlandók elfogadni az új világszemléletet, a hitetlenség hitét, mint mesteremberek dolgoznak. Az írói hivatás pályává aljasul. Kenyerkereseti móddá. Foglalkozássá. Az írás: az élet, a világ felszínének ábrázolása, tehát realizmus (nem dosztojevszkiji értelemben) és naturalizmus. Gyöz a „valóság” ábrázolása, vagyis mindazé a jelenségé, ami érzékszerveinkkel tapasztalható. A költő: mulattatni akar, a dráma szórakoztatni, szemet kápráztatni, érzékeket bódítani és csiklandozni. Fölbukkan „korunk hőse” az újságíró, félig író, félig szélhámos, úgy, ahogy Maupassant ábrázolja. A folyamat a szabadesés törvényei szerint egyre gyorsuló mozgással fejlődik a vég felé: az író, a költő, mindenféle művsz közönséges szajhává válik, semmi sem érdekli, csak a siker, a pénz, a társadalmi biztonság, egyetlen célja a konkurrencia legázolása.

Az érzékenyek, akik lelkükben még emlékeztek az elveszett Paradicsom csodálatos szépségére s magasztosságára, tudva-tudatlanul inkább megölték magukat, mert nem volt mit keresniük ebben a borzalmas világegyetemben. A cinikusok, a törtéttők, a hiú senkik pedig eladták magukat és megadták magukat. Tudjuk, a cinizmus is egyik fajtája a kétségbeesésnek. És az öngyilkosságnak. Ők egyénileg élnek, sőt jól élnek, de szellemileg halottak. Némelyikük ezt tudja is.

József Attilát ifjúkora óta jól ismertem, sűrűn voltam vele együtt egészen öngyilkosságáig. Tisztán megfigyelhető volt rajta a skizofrénia elhatalmasodása. Hirdette Marxt s közben kétségbeesett erővel kereste a lelket s az Istent. Meg is találta, tudta, hogy van, de nem mondhatta, amit a benne lakozó Isten sugallt, hiszen származása, szeretete olyan társadalmi osztályhoz kapcsolta, amely tagadja azt, ami Attilában a legmagasabb. Hol volt a hazája, az otthona ennek a szegény, magányos gyermeknek? Sehol. Eleven példája igazolja érveimet.

Ezzel csak rá akartam mutatni, hol kell keresnünk a sűrű öngyilkosságok okát. Érdemes volna gondosan kidolgozni a kérdést s az írók, költők műveiből, magánéletéből összegyűjteni a bizonyítékokat. Ha Péterfyvel végeztél, javaslom, *vedd munkába ezt a feladatot.*

Most levelem végére érkeztem. Írj nemsokára. Ha nem így látod a dolgot, írd meg a Magad nézeteit, ketten talán ki tudjuk bogozni ezt a korszerű s tanulságos problémát. Írd meg!! Jó egészséget, jó munkát, békességet kívánok. Rónayt üdvözölöm. Szeretettel ölel:

János b.

*

Akarattya, 1954. júl. 6.

Kedves Pistám!

Nem akartam addig írni, amíg Péterfydet el nem olvastam. Ez pedig egy kissé lassan ment, nyakamon lévén a két kis unoka és sok gond, nyavalya. Most végre írógéphez ülhetek.

Először is megköszönöm az Irodalmi Újságokat. Nemcsak az bánt, hogy költségbe vered Magad, de a tetejébe még egyre jobban undorodom is tőle. Talán jól tennéd, ha nem küldenéd, nem csinálhatunk ebből rendszert. Vagy sikerül végre pénzhez jutnom a könyvem révén s akkor előfizetek rá, vagy nem s akkor úgyis megeheti a fene. Nem érdekel már túlságosan.

Sajnálom, hogy olyan korán el kellett mennetek, pedig lett volna még mit beszélgetnünk. Igaz, legalább három napra és éjjelre lett volna szükség, hogy csak a legfontosabbakat megbeszéljük. Nagyon örülök Belon barátságának — mert remélem, az —, igen művelt, őszinte, derék ember s melegszívű is. Csak azt csodálom, hogy annyira egyháziyasán anyagias gondolkodású, persze, az „anyagias” filozófiai értelemben veendő, azaz úgy, hogy nem tud eléggé elvont lenni. Még hozzám képest is

anyagias, pedig én aztán, sajnos, csakugyan az vagyok. Dehát nem akarok ebbe a kérdésbe belemerülni, bizonyosan lesz még alkalmunk vitázni, mert fölteszem, hogy nem fogja elkerülni a házam táját. Tiszta szívvel szeretem őt. S most megköszönöm Neked ezt az ismeretséget. Csak azt sajnálom, hogy feleségem olyan nyomorúságosan tudott ellátni Benneteket.

Mármost gyerünk a Péterfyvel.

Véleményem az, hogy igen jó munka. Sokhelyütt izgalmas is. Bámulatos aprólékos-sággal és gondossággal szedted össze az anyagot, figyelmedet semmi sem kerülte el. Nagyon jó a korrajz s Péterfy beleállítás a korba. Ugyancsak kitűnően szerkesztetted meg a művet, jól áttekinthető, szépen tagolt, szerves egész. Végtelenül fájlalom, hogy nem tudtad befejezni. Ha megtehetném, adnék Neked öt vagy tízezer forintot azzal a kikötéssel, hogy semmivel se törődj addig, amíg egészen meg nem írtad. Koteles-séged, érted: *kötelességed* megírni! *Elkeseredve* tettem le az utolsó oldalt s folyton bánt, miért nem tudtad megírni egészen.

Hanem az a „boldog ferencjózsefi kor” megdöbbenően szomorú. Így együttlátni a dokumentumokat, az embereket, az újságcikkeket, a panamákat, a mohó törtéteket, a frázisokat és a görögützet annyira nyomasztó, hogy az ember elveszti kedvét az élethez. Sohasem tartoztam azok közé, akik a ferencjózsefi „béke” korszakára vágyó szemmel tekintenek vissza, de hogy ennyire ostoba, romlott, cinikus és rothasztó volt, csak most látom igazán. Ugyancsak megdöbbenő az akkori emberek gondolkozásának sivársága, betegsége. A Jelenik-naplóból vett idézetek hajmeresztőek. Ehhez képest a mi mai nyíltan s mondhatnám: hívón materialista korunk valósággal fehér ruhás szűzi menyasszony.

Jó, igen jó mű tehát a Péterfy s nagyon hálás vagyok Neked, hogy megengedted az elolvasását.

Felhatalmaztál a javításokra, így ceruzával a kezemben olvastam. Szükség is volt rá lépten-nyomon, amint majd látni fogod. Stílusod olyan, mintha németből, méginkább valami soproni ponzikter-nyelvből fordítottad volna szórul-szóra magyarra. Ez igen leverő, mert elvégre magyar író vagy s tudnod kellene a nyelvet. Alkalmad is van a megtanulására. A javításokból majd láthatod, mit, miért javítottam ki s bizonyára elfogadod a legnagyobb részét. Én nem vagyok „purista” abban az értelemben, hogy a jövevényszavakat ki akarnám irtani a nyelvből, hiszen akkor még a finnugor szavakat is gyanúval kellene nézmem, mert a finnugor együttelés korának nyelve is „kevert” volt, pláne ki kellene irtanom a török jövevényszavakat, nem szólván a későbbiekéről. Nem üldözöm tehát az olyan szavakat, mint: telefon, sí, autó, radar, film, rádió s így tovább. Van azonban nyelvünknek olyan érinthetetlen szerkezeti, tehát logikai (logosz-szerűségi) vonása, szerkezete, amit mindennél fontosabbnak s megőrzendőbbnek tartok. Mert ez teszi a nyelvet, azaz a gondolkodás módját, belső törvényszerűségét, mondhatnám: ez a nyelv kristályának alapvető törvénye. Ez okból üldözöm az ilyen szavakat: szempörit, vonatkozás, alátámaszt, vált ki (kivál), kihangsúlyoz, értékel, sőt ezeket is: tulajdonképpen, adottság s így tovább a végtelenségig. Ugyancsak látod majd, hogy a szórendedet sokhelyütt megváltoztat-tam, szintén a nyelv logikája szerint (s nem „megfelelőleg”). Kiirtottam az efféle kommersz-kifejezéseket is: befutott, színvonalas stb. Kérlek, türelmesen nézegesd végig javításaimat s igyekezz az okaira tapintani. Megtörtént, sajnos, hogy itt-ott behúzó-gáltam az idézett részekbe is, mert az idézőjel nem volt sehol, vagy éppenséggel annyira benne voltam a magyarosításban, hogy nem vettem észre. Meg kell mondanom, hogy Péterfy korában ocsmányul írtak magyarul. Az ő stílusa is inkább német, mint magyar s éppen az a bámulatos, hogy olyan finom gondolatokat s lelki rezdüléseket tud kifejezni ezzel a rozoga stílussal. Javításaimhoz hozzá kell még ten-nem, hogy alárendelő mondat szerkezeteidet mindenütt átalakítottam mellérendelőkre, ahol csak lehetett.

Bizonyára nem neheztelsz meg rám kissé talán szigorú javításaimért s azért a véleményemért, hogy alig-alig tudsz magyarul. Írás közben nem hatolsz a szavak gyökeréig s nem sérti a füledet, hogy a magyar a dolgokat a belső voltukban nézi, s nem mondhatja, hogy „tulajdonképpen”, hanem „voltaképpen”, mert a „tulajdon”-

nak ehhez semmi köze. És azt sem érzed, hogy „összefüggés” a magyarban nem lehetséges, mert a „függés” értelme ellentmond az „összé”-nek. — A vasúti kocsik sora, vagy a láncszemeké nem függ össze, hanem kapcsolódik. De nem akarlak agyonnyomni magyarázataimmal.

Ha javításaimat elfogadod, műved igen jó s stílus dolgában is tisztességes lesz. Csak egyet javaslak még: szokj le a kettőspont használatáról, mert az Téged kényelmességre, lustaságra nevel, fölment az alól a kényszer alól, hogy megszerkesszed a mondatot. Ugyancsak leszokhatnál a gondolatjelek közé szúrt megjegyzésekről, magyarázatokról, évszámokról, hasonló okból.

Azt hiszem, ha a „szentmise, szentgyónás” szavakat egyszerűen misének, gyónásnak írnád, minden nehézség nélkül megjelenhetnék a műved úgy, ahogy van, annyira korszerű s annyira következetesen igaz. Én legalább kiadnám akkor is, ha ma népnevelési miniszter lennék. (Azaz: marxista.) De az aztán bizonyos, hogy némely része bizvást közölhető volna pld. az Irodalomtörténeti Közleményekben, elsősorban a múlt század végének megdöbbentő rajza. (A munkásság életviszonyai, lakásviszonyok, sztrájkok, kül- és belpolitikai állapotok, a kormányzás módszerei stb.). E részletek közlése szükséges is volna, hogy a múlt század emlékezete megtisztuljon a reakció meséitől. Gondolkozz ezen.

Ami mármost a saját ügyeimet illeti: a Szépirodalmi a közeli napokra ígérte a szerződés elküldését, s ugyanakkor volna esedékes az első előleg is. Könyvem tartalomjegyzékét beküldtem, s igen jónak tartják. Eddig tehát eljutottunk. Lehetséges azonban, hogy a közeli napokból hetek lesznek, manapság senki sem ura a szavának. És az is lehetséges, hogy majd igyekeznek engem valami másod- vagy harmadrangú kategóriába sorolni s így megrövidíteni. Efféle esetben azonban nem írom alá a szerződést, inkább éhenhalok. Írószövetségi tagságom ügyében semmi sem történt, Veres Péter kijelentései ellenére. [. . .] A közeli napok egyikén meg fog látogatni Jankovich Feri Erdei Sándorral, az Írószöv. főtítkárával, s akkor majd sikerül tiszta képet alkotnom az állapotokról. Péter olykor bosszantó. Elkérte egy kéziratban lévő társadalmi regényem kéziratát, s azt írta, hogy csak az elejét meg a végét olvasta el, s „mindenütt meglátszik a író kezenyoma”. Majd meg olyasmit tanácsolt, hogy „törjék be egy új nagy művel”, mintha bizony ifjú kezdő volnék, s ő legalábbis Móricz Zsigmond. Meguntam az öreg kulák balmazújvárosi esztétikáját.

Élünk, ahogy tudunk. E hét végén érkezik fiam a feleségével, s a másik két kisfiúval három hétre. A ház még jobban megtelik. Szeretnék elmenni két-három napra Polgárdiba orvosomhoz, majd egy festő barátomhoz s egy volt pilótához. Így nekem is volna kilenc-tíznapos „szabadságom”. Azt hiszem, nem ellenzed te sem, ha meggondolod, milyen ritkán húzom ki a lábamat hazulról, s milyen sokat dolgoztam az elmúlt évben.

Ha csak teheted, írd hamarosan. Most folyik az írók kongregációja páter Péter vezetésével. Ha történnének valamelyes érdekes dolgok, írd meg. Vidíts föl egy kicsit híreiddel, véleményeiddel. Lelkileg igen fáradt vagyok s megvallom, szomorú is. Ördög tudja, miért. Szeretettel öllelek.

János b.

Ui.: Rónayt üdvözlöm, igen jó volt a Chesterton-cikk a Vigiliában.

*

Kedves Pista!

Akarattya, 1955. febr. 11.

Leveledet megkaptam. Örülök, hogy részletesen ismerttetted velem a Péterfy munkában lévő részeit s a megírandók tervét. Szerénységed s alázatod a legszebb vonásaid közé tartoznak, mégis megismétlem, hogy ennek a munkának igen jónak kell lennie. Nem kétlem, hogy az is lesz. Látom ugyanis a buzgalmat, amivel dolgozol rajta, s a lelkesedést, amivel ez a téma eltölt. Abban igazad van, hogy amíg az egész el nem készül, ne bolygassuk a meglévő részek arányait s megírásuk mikéntjét. Hanem inkább Péterfy öngyilkosságának okait vizsgáljuk meg jobban, mert azok az in-

dokok, amiket forrásaid említenek, szerintem egy kissé a felszínen mozognak. Hogy valaki „öngyilkos alkat”, azzal még keveset mondunk, mert az indoklás éppen az volna, hogy megkeressük az öngyilkos alkat kialakulásának végzetes láncolatát, vagyis a gyökeret, amiből az alkat kinő. Ha ez az alkat már megvan, s csupán rámutatunk: íme, ez az öngyilkosság oka, még nem tettünk semmit. Nem elég ok az sem, ha azt mondjuk: anyagi gondjai voltak, fizetését többször lefoglalták stb. Véleményem szerint az anyagi gond nem oka, hanem ürügye szokott lenni az öngyilkosságnak. Itt van azután a pályán tapasztalt sikertelenség, tehát ambícióinak, álmának csődje. Valami kínzó inferioritás-érzés, amit elviselni lehetetlen. Csakhogy hány ál-munka megy füstbe, milyen ambícióink maradnak meddőek! S mégsem leszünk öngyilkosok. Ezek sem okok tehát, hanem ürügyek. Megemlíted az anyja halála után bekövetkezett magányérzését. De ezt is meg kell vizsgálnunk. Mert az természeti törvény, hogy anyánk meghal s mi eltemetjük őt. Az anyához ((vagy apához) való ilyenmértékű ragaszkodás már magában véve beteges tünet. Nem oka, hanem megint csak ürügye, érve az öngyilkosságnak. Meg kell vizsgálni azt a kérdést is, miért nem nősült meg, miért nem tudta az anya helyét egy másik nővel betölteni. Hogy ez Péterfynél így volt, tudjuk, de tudnunk kell az okait is. Ezek számtalanok lehetnek s valamennyit együtt kell vizsgálnunk. De nyilvánvaló, hogy még ez sem oka az öngyilkosságnak, hanem mellőzhető, kényszerítő ürügye.

Ha mármost műved végig logikus és világos lesz, okvetlenül előttünk kell, hogy álljon annak a bizonyos „öngyilkos alkat”-nak a kifejlődése s az öngyilkosság elkerülhetetlenségét azonnal megértjük. Megfigyeléseim, tapasztalataim szerint az öngyilkos kezdettől fogva úgy rendezte az életét, hogy az öngyilkosság elkerülhetetlen legyen. Mondjuk így: hogy az öngyilkosság felelősségét megdönthetetlen okokra háríthassa. Másként: hogy az öngyilkosság bűntudata alól teljesen feloldja magát. Tehát: Péterfy anyagi gondjai, sikertelenségei, mellőzöttsége, anyja halála, magánya stb. elejétől végig logikus láncolatot alkot s csak arra való, hogy maga Péterfy rájuk hárítsa tettének felelősségét, elviselhetetlen bűntudatát. De hogy gyermekkorától kezdve maga rakosgatta, rendezte ezt a láncolatot, éppen azért hogy végül ráfonódjék, s rabul ejtse, az kétségtelen.

A valódi őszokot, tette magvát és csíráját mégis magában a korban kell elsősorban keresnünk. A kort kitűnően, sőt megdöbbentően ábrázoltad. Bemutattad belső ürességét, válságát s külső zűrzavarait. Hiúságát, görögtűzét, képmutatását, tudatlanságát, törtetését, cinizmusát. Ebbe az összetevő-nyalábba kell már most szervesen beilleszteni Péterfy egyéni alkatának, belső konfliktusainak képét, úgy, hogy a kettő együtt okolja s magyarázza meg öngyilkosságát. Ha az öngyilkosság magyarázata összevág Péterfy jellemének kialakulásával, s a kor képével, akkor minden rendben lesz.

Erről azért beszélek annyit, hogy nagyon vigyázva, gondosan s mélyen tárd föl a végzetes tett okait s ne elégedj meg olyasmivel, hogy: öngyilkos alkat volt, anyagi bajok, sikertelenségek, csalódások gyötörték, szülei házassága, anyja halála stb. társították öngyilkosságba. Mert ismét hangsúlyozom: mindez csak ürügy, s nem végső ok.

Mikor válik az élet elviselhetetlenné? Mikor veti el magától az ember az életet? Akkor, amikor a transzcendencia valóságai megszűnnek valóságok lenni, szétfoszlanak, semmivé válnak. Fogjuk meg ezt a kérdést a másik oldaláról is. Gyakran halljuk, olvassuk, hogy őseink „halálmegvető bátorsággal” harcoltak, hogy a koreaiak, a kínaiak, a vietnamiak stb. „halálmegvető bátorsággal” szálltak szembe ellenségükkel, s így tovább. Ugyanezt a „halálmegvetést” hangoztatják minden alkalommal, ha valaki hősiessé viselkedik. De valójában „halálmegvetésről” szó sincs. Hanem arról van szó, hogy a keleti, a természeti népek általában, a hősök, a bátrak világszerte *nem is ismernek halált*, tehát meg sem kell vetniük. A „halálmegvető bátorság” olyan üres formula, amit azok találtak ki, akik a halálban mindennek a végét, utána a végtelen semmit látják. Akik nem hisznek a lét örökkévalóságában, s az embernek a halálon is túlnövő életében. Tehát az „autonóm” emberé, azé, aki elszakadt az Istentől, függősége a transzcendenciától megszűnt, célját önmagában keresi és látja. Ő nem

eszköz, szerszám Isten kezében, mint pld. Pál apostol, tevékenysége öncélú. Ezért a sikert önmagának tulajdonítja, a kudarc önnön magát törli össze. Minden csak azt az ürességet tölti be, ami az Istentől való elszakadottság következménye. Minden csak kábítószer, ópium. A gazdagság, a jó életmód, a szerelem, a művészet, a hatalom, maga a munka is. Ha mármost csőd következik be, nincs mibe kapaszkodni többé, nincs bátorító, megerősítő Isten, nincs menedék, akinek ölébe békén hajthatná a fejét. Mit ér tehát az ilyen tökéletesen megürült élet? Semmit. Eldobja magától, mert ha nincs sikerem, nincs hatalmam, nincs szerelmem, nincs apám-anyám, akkor többé semmi nincsen. Elvész tehát életem értelme is. Nihilbe zuhanok s oda is akarok zuhanni. — A másik ilyen emberfajta eléri, amit kíván. Gazdag, ha erre vágyott, híres, ha ez volt a célja, van szép szeretője, jó felesége, ha erre tette az életét, hatalommal rendelkezik, ha a hatalom vonzotta... s mégis, ekkor, éppen ekkor érti meg, hogy mindez értéktelen és haszontalan. Mert éppen az hiányzik, amit pótolni semmivel sem lehet: az Isten közelsége, a Vele való együttlét. Gyakran nem érti az ember némelek öngyilkosságát. „Nem volt rá semmi oka” — írtuk újságíró koromban. Anyagi gondjai nem voltak, boldogan, harmonikusan élt. „Pillanatnyi elmezavarában követte el tettét.” Pedig ördögöt! Üressé vált az élete, helyesebben: *tudatossá vált benne az üresség* s ezt nem bírta, nem is akarta elviselni.

Ez tehát a korban rejlő ok, általános ok, a modern, autonóm ember oka. Ezen belül vannak aztán az egyéni esetek, a variációk és permutációk, a lelki meghasonlások, betegségek, pszichózisok egyéni árnyalatai. Ezeket Péterfy esetében tüzetesen meg kell vizsgálnod.

De még ezekről a fontos kérdésekről beszélgethetünk talán élőszóval is. És sokkal bővebben.

A Vigilia éhnapai számában örömmel s elejétől végig zavartalan együttérzéssel, helyességgel olvastam Belon kitűnő cikkét. Ez az első eset, hogy nem szólok közbe, nem mondok ellent. Kitűnő, mély, logikus, szerves írás, amellet a szokásos magyartalanságok is csekély számban fordulnak elő benne. Szeretném megölelni őt. Sokat tanultam írásából, néhol mintha egyenesen hozzám szólt volna. Külön örömmel látam, hogy Pál I. Kor. 7, elkenő szöveggel, amivel a mi Károli-fordításunkban a revíziók után is maradt s az előttem fekvő 1922. évi kiadásban olvasható: „Szolgai állapotban hívatattál el? Ne gondold vele, sőt ha szabad lehetsz is, inkább élj azzal.” Vagyis a szolgai állapottal, mert „sőt”. Belon helyesen és pontosan fordítja: „inkább”. „Inkább használd fel azt”, helyesen: inkább élj azzal. Nagy bűnöm nekem, hogy Belonnak nem írtam. Mennék hozzá szívesen már ma, ha lehetne, ha tudnék mozogni. És végigbeszélgetnék vele három éjt, három napot, rámférne, szükségem volna rá. Dehát lábam állapota lehetetlenné teszi az utazást. Új cipőt várok hónapok óta, bizony, kellene nagyon. Tán javítana a bajon. Dehát nem ez a fontos, hanem az, hogy sok ilyen írás kéne, mint amilyen ez. Egyébként ez jó szám, élvezetes a Dugonics-cikk, nagyszerű a Kis Út, érdekes a Wilde-jegyzet. Csak a novella szánalmas. Miért szennelegnek az író hölgyek? Miért emészti hőseiket valami túrheterlen pacsuli-szenvedés? Így „szép”? Egye meg a fene.

A múltkoriban nálam járt Várkonyi, meg a Dunántúl ifjú szerkesztője. Két szép, vidám napot töltöttünk el. A pécsi színház küldte őket követségbe, hogy írjak új darabot, „pécs nem számít”. Nem írok, persze. Regényem kiadási engedélye máig sincs meg, ülnek rajta. (Társadalmi regény, 1905-ben játszódik, falun.) A Móricz-portrémat meg botrányos sajtóhibákkal közölték. Tóth Aladár helyett két helyen is Árpád s Osvát nem papos ember volt, hanem „púpos”. Ezután kapok korrektúrát. Veres Péter azonnal rajongva gratulált és örvendezett, de másodszer is kijelentette, hogy nem tud írni, „kiégett lámpa”. Nem akarok ehhez megjegyzéseket fűzni. Okát látjuk. Megpróbáltam őt helyes útra terelni, de hallani sem akar „metafizikáról” s „egyéb babonákról”. Csaknem erőszakkal akartak Pécsre vinni, hogy felolvassak az egyetem békeünnepségén, elküldték volna a rektori autót s vissza is hozták volna. De táviratilag beteget jelentettem — s fogok is mindig ilyen esetben, mert ha Pécsset szerepelek, semmi és senki sem ment meg a Pesten, Vácott, Debrecenben s egyebütt való szerepléstől.

Éjszakáim többnyire rosszak most is, ma sem aludtam ki magam. Ezért is jó volna Belonnal beszélgetni s nem „vígaszt”, hanem igazságot hallani. Sokszor gyenge az én hitem is.

Szeretettel kívánok minden jót. Légy egészséges, nyugodt és dolgozz szorgalmasan. Ha ráérsz, írd is. Én még csak egy pletykát akarok idebiggyeszteni. Illyés Dózsa-darabjának megbíráása végett összeült hét történész s kifogásokat emelt. Nem szerepel a munkásság stb. Illyést ez fölpaprikázta, összepakolta darabját s elvitte a színháztól. Továbbá sok a zavar, a baj az Írószöv.-ben, s furcsa jelenetekről hallottam. No, requiescat in pace.

Szeretettel öllelek.

János b.

Ui. Lányom itthon volt, lapon fog értesíteni, mikor veheti át ifjú barátod a *Bika* kéziratát. Kozocsa írt, megköszönte, amit megköszönni nevétség.

J. b.

*

Akarattya, 1955. márc. 10.

Kedves Pistám!

Megint álmatlanul töltött éjszaka után ülök írógép elé, fáradtan, leverten. Tetejébe egy kellemetlen alak jelentette be táviratilag a látogatását mára, tőlem távol álló, erőszakos, rosszakaratú, tehetségtelen s példátlanul buta dilettáns, József Attila egykori sógora, József Jolán volt férje, akivel a régi időkben ismerkedtem meg a kávéházban, Attilával folytatott sakkjátszmáink közben. Eddig elkerült, most nyilván azért mutatkozik, mert megjelent a könyvem. Dühös vagyok s minden rosszra elkészültem. Egyszerűen táviratozik, hogy a reggeli vonattal jön, nem tárgyalja meg előbb levélben. Adjak neki ebédet, egész napomat fecséreljem el. Bizonyos, hogy ezt a levelet is félbe kell majd hagynom.

Először is, hogy el ne feledjem; a *Bika* kéziratáért ifjú barátod bármikor elmehet a lányomhoz, ha netán nem volna otthon, a háziak odaadják neki.

Tovább: hálás köszönet az Irod. Újságokért, s a könyvjegyzékért. Igen érdekesek az Általad megjelölt írások, s a legnagyobb zűrzavart mutatják. Ugyancsak erre vall Nagy Péter cikke a népi írókról (Juhász Géza megleckéztetése) s a véle merőben elmentéses Bölöni-cikk. Bölöni ugyanis éppen azt állítja, amit Nagy P. tagad: hogy t.i. az irodalom „kapuórzói” ún. baloldali elhajlók. Hogy most Bölöni mit mond a friss párthatározat elhangzása után, nem tudom. Egy finom pletykát nem hallgathatok el. Molnár Miklóst valóban kihajították az Irod. Újság szerkesztéséből s ő napokra eltűnt, még szokott eszpresszójában sem mutatkozott, hanem térdét összeverve nyalta sebeit. Eközben új szerkesztő után néztek, de senki sem vállalta, így az akvirálás nem sikerült. Visszahívták tehát Molnár Miklóst, s minden maradt a régiben. Ezek voltak a Benjámin-vers meg a Déry-cikk utórezgése. Déryt régóta tehetségesnek tartom, nem is lehetett látni hajdan a komm. írók társaságában. Nehezen fér meg a „vonal”-ban.

Illyés Gyula okos fiú: egy hónappal meghosszabbította párizsi tartózkodását. Ott várja meg, amíg a rázós szekér egy kissé egyenletesebb talajon halad megint.

Tehát, igen, megjelent a könyvem. Tekintélyes, vaskos és nagyon kemény könyv. Várj egy kis türelemmel, amíg elküldhetem. Folyton esik az eső, derékig ér a sár, s a posta messze van.

Mindezeknél fontosabbnak tartom azonban a Péterfy-tanulmány döntő kérdéseinek megoldását. Múltkori levelemben találgattam, nem kell végérvényes döntésnek tekintened. De semmiképpen sem fogadhatom el az „öngyilkos alkat” kényelmes fel-tételét. Mert ismét kérdelem: *mi* az az öngyilkos alkat? Nyilván olyan konstitúció, ami-ben a testi s a lelki lényeges vonások mintegy predestinálják az embert az öngyilkosságra. A szekréciós folyamatoknak, működéseknek tehát organikus össze kell játszaniok a lelki folyamatokkal, s a végeredménynek elkerülhetetlenül öngyilkos-

ságnak kell lennie. Ezt azonban nem fogadhatom el, mert felmerül a kérdés: mik az ilyen alkat kialakulásának a feltételei? Hogyan fejlődik, bontakozik ki az olyan alkat? Mik a csírái, amikből kibontakozik? Ha mindet nem ismerem, csak jobb híján beszélhetek alkatról, anélkül tehát, hogy tudnám, miről van szó.

Az „öngyilkos alkat” tipikus jellemzőit ki kell mutatni Péterfynél. Vagy nem szabad ilyesmiről beszélnünk. Mert csak elkenjük a problémákat.

Nem kell ismételnem, milyen jól ábrázoltad a kort, amelyben ez az „öngyilkos alkat” kialakult s milyen jól helyezted belé hőödöt. Az ő belső alakulásának képe azonban nem eléggé világos, nem érezzük kérlelhetetlenül, hogy öngyilkosnak kell lennie, akármit tegyen is. Ennek oka bizonyára az, hogy Magad sem látod tisztán öngyilkosságának *belső* okait. Aminthogy én sem látom, nem is láthatom. A „szemérmes” irodalomtudósok, persze, az igazi belső rugókat sohasem fogják feltárni, tán nem is akarják. Magánügy, illetlenség róla beszélni. Én tisztelem ezt a standpunctot, de nem sokra megyünk vele. Találgattam, hátha az autonómmá vált ember sorsa ez? Azt mondod, nem, hiszen egy szentéletű pap nemrégiben akasztotta fel magát. Közbevethezném: nem tudjuk, valóban szentéletű volt-e, azaz valóban le tudta-e győzni ösztöneit, hiszen a magányába nem láthatunk bele s tán éppen azért lett öngyilkos, mert a szakadékot *valóságos* élete s az *eszményi* élet között nem tudta eltüntetni, — azaz gögből, ahogy az ókori katona dőlt kardjába, ha elvesztette a csatát. Én elegendő szent életét ismerem, igyekeztem a belsejükbe hatolni s éppen azt láttam, hogy a saját gyarlóságukat alázattal, gyakran humorral vették tudomásul és sohasem vesztették el a tökéletesedés reményét. Ha elbuktak, tudtak újra talpraállni. Tehát optimisták voltak a végtelenségig. Szent nem is lehet pesszimista. Ha gyóntatója lettél volna az öngyilkos papnak, bizonyára megláthatad volna benne a kevélységet, azaz: nem tudta elviselni, hogy ő, ő! gyarló, bűnös, napról-napra kudarcot vállaló ember.

Végeredményben autonóm embernek kellett lennie, minden ellenkező látszat mellett is.

Csak legyintéssel tudok elmenni Tower Tamás tiszt. úr állítása mellett, mikor azt mondja, hogy az öngyilkosok is a másvilág létét bizonyítják, mert oda menekülnek ebből a siralmas életből. Ez gyermekes állítás, mint ahogy az egész könyv (Van-e másvilág?) gyermekes, dilettáns munka. (Ezért lelkesednek érte a „vallásos” nénik.) Ha az öngyilkos tudja, hogy életének nincsen vége, azt is tudnia kell, hogy kínzó meghasonlásaitól a másik létformában sem menekülhet.

A „halálmegvető bátorság” kapcsán mondottakra véletlenül nagyszerű bizonyítékot találtam a jó vén Liutprand olvasgatása közben. Egyhelyütt azt mondja a magyarokról (a honfoglalás körüli időkben): „Azt tartják, hogy bátran harcolva elesni *egylenő az étellel s nem a halállal.*” Ime, ez szórul-szóra igazolja múltkori állításaimat.

De térjünk vissza a Péterfyre. Fontosnak tartom az ő esetében azt a szegényt, amit atyja jelleme, sorsa, viselkedése miatt érzett (s ez már gög). Mikor atyja elhagyta anyját, a fiú teljesen az anyjához kötődött, mintegy pótolni akarva a méltatlan atyát s kárpótolni anyját a megpróbáltatásaiért, csalódásaiért. Ezért nem nősült meg. Így nőtt benne a magány egyre elviselhetlenebb feszültséggel. Ezt a magányt eleinte mind testi, mind szellemi téren vállalta, azonban a végtelenségig nem tudta vállalni, éppen, mert ő is autonóm ember volt. Vallásilag éppolyan szkeptikus, mint kora, amely a vallást „természettudományos igazságokkal” akarta helyettesíteni. Írásaiból két vonás ötlük a szemembe elsősorban: mélabús lemondás és fájdalmas szkepszis. Amikor tehát az öngyilkos alkat magyarázatát keresed Péterfynél, következetesen meg kell vizsgálnod atyjához s anyjához fűződő viszonyát s mennél több adatot összehordani anyjáról tett nyilatkozataiból. Ezek olykor nem levelekből, följegyzésekből, *egyenes kijelentésekből* adódnak, hanem műveiben is meglelhetők, mintegy álarc alatt másról szól, de anyja lappang alatta. Még a fehérvári leánykához írt leveleiben is elárulja kapcsolatát az anyjához. Öngyilkosságában bizonyosan része van az anyjának, mert oly sok önzőn szerető anyához hasonlóan benne látta „egyetlen vigasztát” s azt hiszem, ő esett volna leginkább kétségbe, ha fia megnősül vala. Ezt cserbenhagyásnak érezte volna. Hűtlenségnek, hiszen ő „fömládozta magát” a fiáért. Mindehhez még erős gyávaság is járul mind a két részről: az élet nehézségei, keservei,

1990. Jan. - Feb. 17

csalódásai, sérelmei elől egymáshoz bújtak, elfordulva a világtól s a világ fenyegető rémeitől. Az emberek „gonoszságától”. Az efféle magatartás következménye a siker-telenség, az anyagi zavar, a munka eredménytelensége stb. Egyik fogaskerék a más-síkba kapcsolódik, hogy létrehozza végül a teljes magány állapotát, az elsvatagoso-dást.

Próbálkozásaim nem akarnak végleges magyarázatot adni, inkább tapogatózások avégre, hogy vizsgálódásra unszoljalak, nehogy megelégedj egyszerű, kényelmes, de nem sokat mondó szavakkal. És ne feledd el, hogy mint minden eseménynek, a csele-kedeteknek is *végtelen számú összetevőjük* van. Ezekből az összetevőkből kiválasztani a lényegeseket s így húzni meg az eredőt, nem könnyű dolog, de másként nem érhe-tünk el eredményt.

Most egyelőre ezt hagyjuk ennyiben. Kíváncsi vagyok írásaidra nagyon. Ismét-lem: kiválónak *kell* lennie.

Gellért látogatásának igen örülök. Hogy szállást tudok-e neki adni, az időjárás-tól függ. A manzárdszoba ugyanis télvíz idején (*áthúzva: használhatatlan*) inkább afféle lomtár, mint lakóhely. Fűteni ugyanis nem lehet, ezért használhatatlan. Idelenn pedig, ebben a szűk kis két szobában nincs hely. Ez hát eldől akkor, amikor jöhet.

A Vigilia mindmáig nem érkezett meg. Csak tán nincsenek ott bajok?

Úgy látom, sikerül leveletem befejeznem az undok egyén megjelenése előtt. Tán késik a vonat. Rosszul vagyok, ha csak rágondolok, hogy békés, csendes napi fogla-latosságomat összerombolja ez a brutális barom.

Tehát légy néhány napig türelemmel, küldöm a könyvet. Bisztray kedves levelet írt, neki is küldök, írok is, mondd meg neki, ha találkozhatok. Munkakedvem na-gyon elvette a párthatározat, megint beleverik az orrukat az irodalomba ők, a min-dig csálhatatlanok. El kell viselni, mint Veres Péter mondja. Hamarosan elérkezik az ideje annak, hogy béka módjára a mélybe ereszkedjem.

Leveleid nagyon megörvendeztetnek, azonban hivatali helyiségek dolgával ne sokat törődj. Várkonyi szerint: nekünk még a faágon ülve is kell tudnunk dolgozni. Szeretettel öllelek.

János b.

*

Kedves Pistám!

Akarattya, 1955. ápr. 4.

Leveledet megkaptam. Köszönöm híreidet a könyvemről. Mindenfelől hallok jó hí-reket, egy baranyai kis faluban pld. négyen vették meg, parasztok. Persze, hogy nem csaptak neki reklámot, mert sokan kényszerülnek belenyugodni a megjelenésébe, de arra nem kötelezhetők, hogy népszerűsítsék is. Elég szó nélkül lenyelni. Tamási nép-szerű ember, kedvelik, mert lágyabb, érzelmesebb, mint én s az igazságot hajlandó szép költői girlandokkal elfedni. Megejtő báj, gyermeki naivság jellemzi őt, s ez ked-vesebb, mint az én komorságom, könyörtelenségem és hajthatatlanságom. Nem cso-dálom, hogy neki mindenféle reklám s Kossuth-díj járt ki. Dehát ennek így kell len-ni s ami engem illet, inkább maradok reklám nélkül, mintsem elviseljem a rádió — s egyéb nyilatkozatok terhét, s a körüludvaroltatását. Fűtyülök a céccóra. Másfelől vi-szont bizonyára vannak dühös reakciók, akik csálódnak bennem. Ők azok, akik az evangéliumból a szegény Lázár s a gazdag ember történetét szeretnék kitörölni, de ha már ki nem töröhetik, legalább úgy tesznek, mintha nem is volna.

Gellért meglátogatott s szép beszélgetéssel ajándékozott meg. A háromórás vonat-tal akart elutazni, de ebből semmi sem lett, este ment tovább. Délután egy óráckára lefektettem s a Breviárium elvégzése, s némi szundítás után megfrissülve folytatta a beszélgetést. Valóban láttam, mennyire szeret s magam is úgy érzem, hogy testvé-remet találtam meg benne. Illetve: testvéreim egyikét, mert, hála Istennek, nem áll egyedül. Erősen csalogatott Sükösdre s nagy kedvvel mennék hozzá, mihelyt lehet.

Remélem, csakugyan lehet is. Új cipőm végre megvan s jól sikerült, beteg ujjam máris javult s tán meg fog gyógyulni végleg. Akkor könnyen utazhatom.

Lássuk mármost újra Péterfyt. Minden ágát-bogát tisztázni kell, nem azért, hogy mindent megírj, hanem, hogy mindent tudj. Mert az írónak mindent kell tudnia s még annál is többet.

Most már jó helyt tapogatózol. Papi emberrel kissé feszélyezett szexuális dolgokról beszélni, s ez az álszemérem engem is kötött egy kisé. Pedig hát a gyóntatás során éppen a papok találkoznak az emberi lélek egész feneketlen sötétségével s nekik kell tanácsot, útbaigazítást adniuk, gyógyítaniok kell s végül feloldozást adniuk a bűnökben vergődőknek. Legyünk hát egészen nyíltak. Most, hogy Juhász Gyulát említetted, beszélhetünk Péterfy belső konfliktusairól a szexuális élete kapcsán is. Amit Te mondasz, arról én régóta meg vagyok győződve. Hasonló esetek erősítik meg ezt a véleményemet. Ez volt Gogol baja, ez Kleisté is, — érdemes elolvasni a menyasszonyához írt leveleket s egyéb dokumentumokat, — ez gyötörte a szerintem legnagyobb német lírikust s a legnagyobb misztikusok egyikét: Hölderlint is. És így tovább. Nem térhetünk ki Péterfynek ez elől a tragikus oldala elől sem. Hát persze, hogy nemi képességeinek teljes birtokában volt, erre vallanak nemcsak tanulmányai, hanem a Fehérvárra írt szép, igaz, egészséges levelek is. A törés azonban diákkorában történt már, s ez szélesedett ki végül, évek során, szakadékká. Emlékeztetlek egy gyónásra s a tapintatlanul viselkedő papra. A tény egyszerű; P. meggyónta kamaszkorának (egyébként természetes) eltévelyedéseit s megaláztatást kapott, tán a következmények ijesztő képét is eléje tárta az ostoba gyóntató. Tudjuk, hogy a múlt század, de még a jelen század elején is milyen hajmeresztő ostobaságokat beszéltek és írtak a kamaszkori nemi tévelygésekről. Magam is emlékszem botránys, elremitó, alávaló könyvekre, amelyek teljes pusztulással, meghülyüléssel stb. fenyegettek a borzadózó ifjút — s ez, persze, igen jó üzlet volt a sarlatán „orvosoknak”, lelki „nevelőknek” s a könyvkiadóknak. De azt se feledjük, hogy a középkor véleménye ezen a téren ridegebb, ijesztőbb volt, gondolj csak azokra az éjszakai ruhákra, amikben a gyermeket szinte gúzsbakötötték, hogy „meg ne rontsa önmagát”, s egészséges férfivá váljék. Hát most helyezd ebbe a pokoli, sötét erkölcsi környezetbe, ebbe a baromi világba a fiatal Péterfyt. Könnyen elképzelhető, milyen útravalót kapott nemcsak az otthonban (korlátolt, szentimentális, csalódott anya, a tiszta erkölcs tógájában feszengő nevelők stb.), hanem a gyóntatószékben is.

P. ezt a traumát később látszólag kiheverte, erre vallanak a fehérvári kisaszonyhoz írt levelek. Meleg, intim, őszinte családi otthonra vágyott s egy leányhoz vonzódott, akit ebbe az otthonba szeretett volna elhelyezni, mint kedvest, feleséget és anyát. Ez a vágya nem teljesülhetett. A leány képe azonban mindig megmaradt a lelke mélyén s lassan-lassan egészen szellemi, elérhetetlen alakká szublimálódott. Vedd most mindehhez még az apja silány voltát, szégyenletes, nyomorúságos sorsát, s a „csalódott” anyát, aki egész életét „fömládozta” s aki úgy érezte, mindenéből kifosztották. „Kárpótlást” kívánt ez az anya s megtalálta fiában. Rátelepedett tehát egész konok önzésével, mint egy vámpír. A fiú pedig vállalta szerepét, mert 1) csalódott az egyházban, 2) szerelme máshoz ment férjhez s ez útját vágta a kifelé való menekülésnek és 3) mert az apja helyébe állva büszkeséggel töltötte el a szeretett anya támogatása. Ahelyett, hogy kifelé fordult volna érzéseivel, beszorult ebbe a szűk, meddő körbe s lassan-lassan abba az *érzelmi fősვნységbe* esett, amiről az Aquinói beszél. Ebben az érzelmi fősვნységben el is helyezkedett s biztonságot remélt tőle. Az érzelmi fősვნység azonban, mint ugyancsak Szt. Tamás fejti ki, anyagi térre is átcsap, innen Péterfy folyton zavaros s egyre zavarosabb anyagi helyzete. Nem is lehetett ez másként, hiszen helytelenül mérte föl a világ erőit, elzárkózott előlük, nem igyekezett megküzdeni velük, legyőzni őket s így egyre erősebbé válni, egyre biztosabbá és aktívabbá. Ehelyett magába zárkózott, védekezett, őrizte magát, elgyávult, elsovadt. Ha megpróbálták kimozdítani féltve őrzött barlangjából, megsértődött, elkedvetlenedett, visszavonult. Ugyanakkor a féltékeny anya is tüzes karddal állt a barlang előtt s távol tartott tőle minden „veszélyt”, így elsősorban a nők részéről fenyegetőt.

Ilyen esetben ha nem is nyílt, azaz „manifesztált”, de okvetlenül burkolt, „át-tételes” homoszexualitás fejlődik ki. Afféle szublimált, esztétikai homoszexualitás. Ilyen volt a Babits—Baumgarten—Basch hármasság is. Péterfy eleinte maga sem tudta, milyen hálóba kényszerült. De bele kellett kényszerülnie, hiszen a nőiség felé minden utat elzártak előle. Könnyen érthető, hogy a büntudata egyre nőtt s végül elviselhetetlenné vált. A vallás nem segíthetett rajta, mert 1) már ifjúságában szörnyű és brutális ütés érte és 2) szkeptikus volt, szkeptikus korban élt. Önbizalma, önbecsülése napról-napra morzsolódott s végül egyre rohamosabban felőrlődött. Hiszen minden napja csúfos vereség és kudarc volt. Végül teljesen megvetette magát, szegényét úgy hurcolta, mintha mindenki leolvasná arcáról, életkedve semmivé vált, reménytelen volt minden. Mikor aztán anyja meghalt, teljesen magára maradt. Az „elsivatagosodás” érzése, amiről már említést tettem, menthetetlenül rászakadt. Ehhez járult a Goldzieher-fíúval kötött zenei barátsága is. Volt olyan értelmes és tanult, s őszinte is, hogy megértse: ebben a barátságban a zene csak ürügy és forma, a lényeg: a mélyben lappangó homoszexuális vonzódás. Hogy erről akkoriban hogyan gondolkoztak, tudod. Nem egy ember menekült öngyilkosságba ez elől a szégyenletes betegség elől. (Olvasd Krafft—Ebing „tudományos” műveit erről a kérdésről.) Sokat mond, hogy nemcsak ő, de Goldzieher is öngyilkos lett. Bizonyos tehát, hogy beszélgettek a dolgról, s ráébredtek tisztán esztétikainak és szelleminek vélt kapcsolatuk valódi mivoltára, mondhatnám: a démoni arc rájuk vigyorgott a zenei formák alól. Ez volt a végső lökés. Péterfy megsemmisítette magát, mert másként nem menekülhetett.

Ebből láthatod, hogy nem volt „öngyilkos alkat”, azaz nem hozott magával változhatatlan konstitucionális csírákat. Normális, ép, egészséges fiú volt, katasztrófájának útján három alak áll, mint három Párka: apja, anyja és a gyóntatója. Körülötte pedig egy racionális, áltudományos, kiábrándult, megüresedett társadalom, voltaképpen céltalan mechanizmus, többé nem közösség, hanem egy széthullóban, rothadóban lévő konglomerátum. És ez a konglomerátum még a tetejébe hipokrita is volt. Kispolgári érzelmesség, formalista erkölcsök, leplezés, langyos, vagy gyűlölködő egyháziasság s a „haladás” mindent pótló, kevélykedővé tévő illúziója, mákonya.

Ebben a néhány szóban szerettem volna vázolni Péterfy öngyilkosságának képét. Nem „alkat” tehát, hanem kényszerű és szükségszerű kialakulás. Egyébként orvosokkal hiába tárgyalj erről a kérdésről. Orvosok ehhez nem értenek, lelki kérdések ezek és szellemiek.

Most egyelőre le is zárom, mert véleményem szerint elemzésünk végső pontig jutott. Majd visszatérek rá, ha újabb problémák adódnak.

Olvasd el gondosan az Irodalmi Újság vezércikkét, Illés Béla tollából. Igazán felemelő és világos írás. Minden tiszta benne, minden egyenes és érthető. Kétségek nem lehetnek ezután. Joggal lehetünk optimisták. Én az vagyok a csontom velejéig. No, sikerült új szerkesztőt is fogni Hámos személyében. Hámos minden hámat vállal. Sohasem hittem volna, mikor még az Új Időkben írt dicsérő kritikákat Herczeg Ferenc, Harsányi Zsolt, Zsigray Julianna s más nagyok műveiről.

Szeretnék már Veled egy kicsit személyesen csevegni, mint Gellérttel.

Könyveimből váratlanul kifogytam, mert néhány hivatalos hatalmasságnak kellett adnom, noha az illetők hivatalból kapnak könyvet. (Péter, Erdei stb.) Vértó szívvvel fosztottam meg magamat. Így egy-két barátomnak várnia kell, amíg Jucika újakat vásárol, Bisztraynak is.

Dolgoz csak inad szakadtáig szorgosan a Péterfyn. Szeretettel öllelek.

János b.

Ui.: A Vigiliát még nem kaptam meg.

JEGYZETEK

1. Akarattya, 1953. márc. 24.

Z. I. könyvei Péterfy Jenőről (1850—1899): P. J. és baráti köre. 1960. — P. J. 1972.

Szörényi: Szörényi Andor, a hittudományi egyetem akkori biblikus tanára. 1953-ban *Az evangéliumok keletkezése* című tanulmánya jelent meg a *Vigiliában*, de itt korábban küldött írásairól van szó; a *Vigilia* 1949., 1951., 1952. évfolyamában és a későbbiekben is vannak bibliai tárgyú Kodolányi-regények témakörébe vágó tanulmányai (ld. *Vigilia-repertórium* 1935—1984. 38. l.)

Mózes-regényem: *Az égő csipkebokor*. Megj. 1958.

Ras Samra: főnőci város a szíriai parton; az egykori Ugarit mai neve. Az 1929—1939 közötti, majd 1948-tól folytatódott ásatások és archeológiai felfedezések, köztük a bibliaértelmezésben és vallástörténetben fordulatot előkészítő szövegek révén vált híressé. Rónay György a szerzetesrendek üldözése idején hosszabb időre lakásába fogadta Zimándit. (ld. Belon Gellért: *Bibliai elmélődések*. 1987. Kodolányi János koporsójánál.)

2. Akarattya, 1954. júl. 6.

Belon Gellért és Z. I. június 10-én látogatták meg Akarattyan Kodolányit.

Jelenik (Elek), Csetneky: a magyar bányaipar föllendülésében és kapitalizálódásában érdekelt család tagjai (ld.: Szinnyi József: *Magyar írók élete és munkái*, II.)

Elünk, ahogy tudunk: Vö. az akkor már kész novelláskötet címevel: *Éltek, ahogy tudtak* (megj. 1955).

Chesterton-cikk: Rónay György: *A boldog ember*. (G. K. Ch. 1874—1936.) *Vigilia*, 1954. június

3. Akarattya, 1955. febr. 11.

A *Vigilia* 1955. 1. és 2. számából a következő írások jöhetnek szóba:

Lőrincz Imre: *Dugonics András*; Belon Gellért: *Ami régi és mégis új*; Oscar Wilde-ről Iharos Gábor és Mihálics Vid ír jegyzetet; A *Kis Út* rovatban Stadler Frida írása szerepel.

A *Dunántúl* ifjú szerkesztője: Szántó Tibor. Az 1905-ben falun játszó regény: *Boldog békeidők*; Veres Péter is erről nyilatkozhatott.

A Móricz-portré a pécsi *Dunántúlban* folytatásokban jelent meg először. Kötetben: *Egy marok föld. Visszapillantó tükör*, 1968.

4. Akarattya, 1955. márc. 10.

Bika = *Új ég, új föld* (megj. 1958)

József Jolán férje: Makai Ödön ügyvéd, újságíró

K. J. aktuális könyve: *Éltek, ahogy tudtak* (megj. 1955)

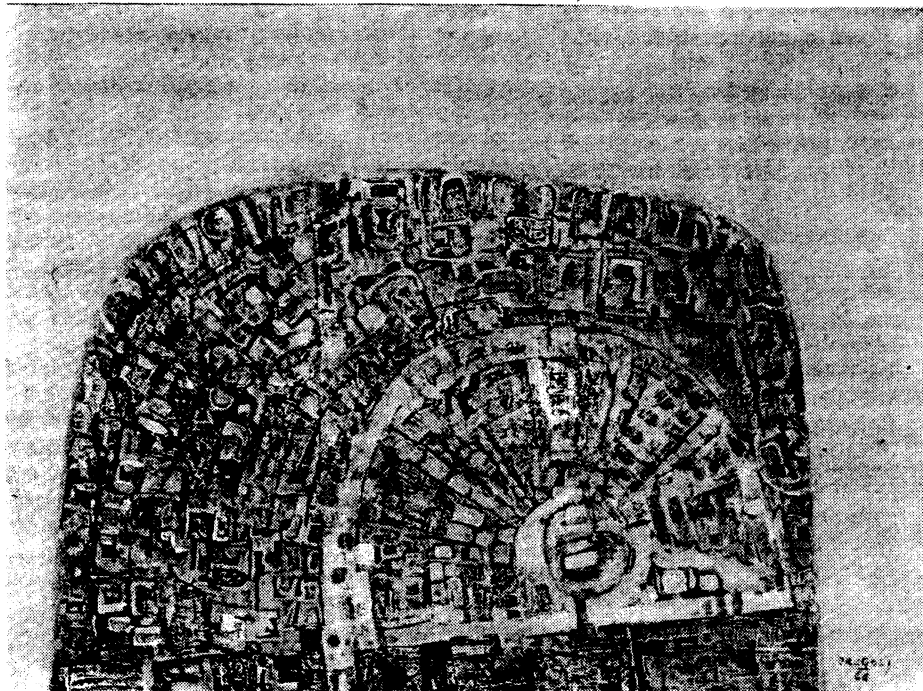
Juhász Géza *A népi írók* című cikkéről (Alföld, 1954. 4. sz.) többen vitatkoztak (ld. Varga-Paty: *A népi írók bibliográfiája*. 478. l.)

5. Akarattya, 1955. ápr. 4.

Tamási Aron Kossuth-díja: 1954, *Hazai útkör* című művéért

Péterfy Jenő Fehérváron Eltér József (a megye tisztviselője) családjával levelezett. Szerelmét Elizának hívták, a másokat is vonzó leány egy vasas hadbíró kapitány felesége lett. Goldziher Ignác orientalista (1850—1921); fivére Goldziher Vilmos orvos (1849—1921).

Krafft-Ebbing, Richard, báró (1840—1902): ismert német pszichiáter, szexológiai kutató. Illés Bélán kívül Belon Gellértről, Hámos Györgyről, Veres Péterről, Erdői Sándorról esik szó a levélben.

Még egyszer Kodolányi Jánosról, Sinka Istvánról és Törökbálintról

A *Hitel* 1989/21-es számában jelent meg *A Fekete Bojtár december-országban* című írásom, abban a következő mondatom: „*Fontos adalék, hogy Veres Péter 1945-ben, az Országos Földbirtokrendező Tanács elnökeként Törökbálinton parasztházhoz és telekhez juttatta Sinka Istvánt és Kodolányi Jánost.*” Kodolányi Júlia a *Hitel* 1990/1-es számában, kétségbevonta, hogy állításomnak Kodolányi Jánost tekintve akár csak a legcsekélyebb valóságfedezete volna: „*Ez a fontos adalék merő kitalálás, valótlanság.*” Előljáróban leszögezem, hogy kifogásolt mondatom pontatlan, így helyreigazításra szorul, de Kodolányi János 1945-ös törökbálinti csereingatlan igénylése semmiképpen sem kitaláció.

A kérdéses ügygel kapcsolatban legalább tíz korabeli újságcikket ismerek, többek között a *Népszavából*, a *Kossuth Népből*, a *Szabadságból*, a *Független Magyarországból* és az *Új Szó*ból. Többesük juttatásról, a demokrácia nagyvonalú adományáról tudósít, holott a két író esetében egyszerű és jogszerű csereügyletről volt szó. Az ízléstelen hecckampány nyilvánvaló célja Kodolányi és Sinka (esetleg Veres Péter) besározása mellett a cserék megakadályozása volt, így végül csak az egyik csere valósult meg (Sinka Istváné).

Veres Péter az általános előzményekről így nyilatkozott: „Még a tavasszal, mint az Országos Földbirtokrendező Tanács képviselője átiratot intéztem a Művészeti Tanácshoz, hogy az írók és művészek adják be ház- és belsőségigényeiket a svábok kitelepítési akciójával kapcsolatban. Később ugyancsak átiratban fordultam a Magyar Írók Országos Szövetségéhez. Az említett szervek nem küldtek hivatalosan semminemű választ és az írók és művészek nem jelentkeztek. Most, hogy a 12.300-as rendelet a svábok kitelepítését rendeli el, újból átirattal fordultam az említett egyesületekhez. Válaszok most sem jöttek. Magányos igénylések érkeztek részben tényleges juttatás, részben pedig cserebirtok tárgyában. Ezeket is áttettük a Népgondozó Hivatalhoz, mely a sváb telkek juttatását intézi.” (Képes Figyelő, 1946. január 19., 18. oldal) Kodolányi kérelmére Veres Péter nem emlékezett.

Csereingatlant kapott Kodolányi János

és Sinka István Törökbálinton, olvashatjuk a *Független Magyarországbán* (1945. december 31., 5. oldal). A lap munkatársai kiutazott a pestkörnyéki községbe, hogy a helyszínen tájékozódjon: „Törökbálint község Népgondozó Hivatalának vezetője, Bertha Gyula a következőket mondotta:

– *Az Országos Földbirtokrendező Tanács a közelmúltban átírt a törökbálinti Népgondozó Hivatalnak, az ügyirat száma 1912/1945 s közölte, hogy csereingatlanként Kodolányi Jánosnak és Sinka Istvánnak ingatlant és ehhez tartozó házat utalt ki a községben. A két író ügyét Veres Péter intézte.*

– *Milyen címen kapták meg az ingatlant?*

– *Mindketten az Ellenállási Mozgalom VI. számú csoportjához, a Belán-Bodnár István újságról vezetése alatt álló csoporthoz tartoztak. A tévedések elkerülése céljából közlöm, hogy mindkét ingatlan kiutalása cserealapon történt. Kodolányi János balatonkörtényi [akarattyai] ingatlana, Sinka István pedig Kistarcsa közelében [Csömörön] lévő ingatlana ellenében kapta meg a törökbálinti kiutalást. Sinka István már ki is költözött és családjával elfoglalta a Fő utca [később Munkácsy Mihály utca] 4. számú házat...*

– *Kodolányi Jánosnak a Walla utca [ma Bartók Béla utca] 6. számú házat (két szoba, konyha, továbbá asztalosműhely) utalták ki. Ez az ingatlan ugyancsak volksbundistáé volt...*

A Népgondozó Hivatal nem csupán helyi, de felső szintről is hozzászólt az ügghöz, Szepessy Géza miniszteri osztályfőnök, hivatalvezető személyében. Levélét a *Kossuth Népe* 1946. január 5-én címodalton közölte: „Sinka István és Kodolányi János földjuttatást kértek a hivatalom feladatkörét képező budapestkörnyéki és sváboktól elkobzás alá került ingatlanokon. Az Országos Földbirtokrendező Tanács 5772/1945. II. O. sz. alatti megkeresésében felhívta hivatalomat nevezettek juttatása érdekében. A hivatal ennek megfelelően csereingatlan juttatására hozta javaslatba Sinka Istvánt, Szabó Pált és Kordás Ferencet. (A Népgondozó Hivatalhoz intézett megkeresés száma 4691/1945. III.). Sinka István és társai ügyében a juttatások formálisan való letárgyalása megtörtént, hivatalomnak ezzel kapcsolatban csupán az a szerepe, hogy az Országos Földbirtokrendező Tanács részéről történt jóváhagyó megállapítása után az ingatlant rendelkezésre bocsássa.

Ennek ellenére, a hivatalos út megke-

rülésével, tájékoztatásom nélkül, Iványi Jenő, a telepítési főosztály vezetője nemcsak nevezetteket, hanem további írókat is juttatásban részesített, többek között Kodolányi Jánost is.

Minthogy erről tudomásom nem volt és a főosztályvezető megkerüléssel járt el, nevezettnek elmozdítása iránt javaslatot tettem a belügyminiszter úrhoz, aki ahhoz hozzájárult. Ezek után fennáll annak lehetősége, hogy Kodolányi János juttatására nézve az Országos Földbirtokrendező Tanácsnál panasz tétessék. Budapest, 1946. január 2. Tisztelettel Szepessy Géza miniszteri osztályfőnök, hivatalvezető.”

A történet a negyedik újságcikk idézésével kerekedik ki, amely *Újabb bonyodalmak a Kodolányi-ügyben* címmel jelent meg a *Kossuth Népe*ben, 1946. január 6-án. Ezt az írást a közelmúltban ismertem meg. „Az ügy érdemére vonatkozólag Iványi osztályvezető elmondja, hogy (...) Sinka és társai Törökbálinton kaptak úgynevezett csereingatlant. Sinka be is költözött az egyszoba-konyhás házba, bútorai azonban nincsenek.

Amikor Kodolányi megtudta, hogy Sinka Törökbálinton telepedett le, felajánlotta balatonmelléki [akarattyai] ingatlanát csereingatlanként egy törökbálinti telekért és házért, mert Sinkához régi barátság fűzi és közelében kíván lakni. Kodolányi kérését a Népgondozó Hivatal előjegyzésbe vette, azonban a hivatal közismerten lassú ügyintézése mellett még máig is előjegyzés, úgyhogy semmiféle intézkedés nem történt az ingatlancsere lebonyolítása ügyében. Az akta ott fekszik a hivatal irattárában. Kodolányi tehát ezideig sem házat, sem telket nem kapott, sem Törökbálinton, sem másutt.”

Végezetül összefoglalóul álljon itt egy idézet Kodolányi Júlia *Apám* című könyvéből: „A háború utáni első nyarat Pesten töltöttük. Akarattyai házunkat önkényesen elfoglalta egy család, két évig közösen voltunk kénytelenek használni velük, amikor végre maguktól elmentek, egyik régi napszámosunk jött oda lakni, nehogy megint valaki más beköltözzék.

Apámék szerették volna elcserélni a Pesthez lényegesen közelebb lévő Törökbálinton. Az újságoknak ez is jó alkalom volt, hogy támadják őt. Kodolányi házat igényel Törökbálinton. Ma is megvan az irat másolata, hogy semmit sem igényelt, csupán cserélni szeretett volna.” Könyven lehet, hogy további „fontos adalékokat” ismerhetnénk meg, ha azt az iratot Kodolányi Júlia a *Hitel*ben közreadná. □ *Medvigy Endre*

KODOLÁNYI JÁNOS ELEVEN EMLÉKE *

Tüskés Tibor

ÍRÓNK ÉS AKARATTYA

Kodolányi János a század magyar prózairodalmának egyik legsajátosabb, legegényibb, legértékesebb alakja. Az idén van születésének kilencvenedik és halálának huszadik évfordulója. A Nyugat úgynevezett második írónemzedékének tagja, Illyés Gyula, Németh László, Szabó Lőrinc kor- és eszmetársa, a népi írók mozgalmának egyik legtevékenyebb résztvevője. Első, figyelmet keltő elbeszélése, a *Sötétség* 1922-ben a Nyugatban jelenik meg, az írást az előd Móricz Zsigmondnak ajánlja. S pályája végén olyan műveket alkot, amelyek a legmodernebb európai irodalom törekvései felé mutatnak előre. Írói ábrázolásban a századelő naturalizmusától a kritikai realizmus hagyományos törekvésein át a szimbolikus-mítikus-szürrealisztikus látásmódig jut el. Témavilága is egyre gyarapodik; a korai, főként ormánsági tárgyú, erős társadalomkritikát hordozó műveket a magyar előidőkben játszódó történelmi regények követik, majd a pályát a babiloni és a bibliai idöket idéző regényeposzok zárják. Mindemellett Kodolányi nem csak szépirodalmi műveket alkotott, hanem fordított, szerkesztett, s széles körű publicisztikai tevékenységet is kifejtett.

A harmincas évek végén, a *Végrendelet* című drámájának tiszteletdíjából vásárolta meg az akarattyai nyaralót. Hogy miért éppen Akarattyan vett házat? Talán ugyanazért, amiért annak idején Veres Péter is itt telepedett meg: ez a Balaton-parti település esett legközelebb a fővároshoz, idáig kellett a legkevesebbet utazni Pestről. A Temesvár utcai ház kezdetben (és élete végén) csak a pihenés, a nyaralás színhelye volt számára. 1943-ban például innét ment át a híres szárszói találkozóra, hogy elmondja a tanácskozás bevezető előadását, melyben a szavak „inflálódásának” veszélyéről beszélt, s az író felelősségére figyelmeztetett a nehéz idökben. A negyvenes évek végén és az ötvenes évek elején, az irodalomból való kiltításának — nem a hallgatás, hanem az elhallgattatás — idején azonban az esztendő minden napját itt töltötte.

1948 tavaszán még megjelenik a Szöllösy-féle magáncégnél a *Vízöntő*, de újkönyvre már nem kötnek vele szerződést az államosított kiadók. Hiába jár műveinek külföldi kiadása után. Még 1944-ben megjelenik egy olasz kiadónál a *Julianus barát*, de honoráriumát nem kapja kézhez. Kimarad az irodalmi életből. 1939. óta csak a nyarakat szokta a Balaton mellett tölteni; 1949-ben teljesen akarattyai lakos lesz, feleségével és lányával az egész esztendőben a nagy tö mellett él. Ezekben az években Balaton mellé húzódott Illyés, Németh, Tatay, Ignác Rózsa is. Míg az irodalmi életből kiszoruló íróársaknak ezekben az években a fordítás ad némi kenyeret, Kodolányi nem jut fordításhoz sem. Egyik ismerősének pilótaregényét stilizálja „négerként”, s egyébb, repüléssel foglalkozó műveket próbál kiadhatóvá gyúrni. A pasaréti református egyház történetének megírására is vállalkozna. De pénz ebben sincs. Új regényeit az ismerősök géppel másolják, kéziratban olvassák, és annyit fizetnek érte az írónak, mintha könyvesboltban vásárolnák.

*Elhangzott Balatonakarattyan 1989. október 9-én tartott irodalomtörténeti emlékülésen és az író házánál. Az író idén március 15-én posztumusz Kossuth-díjjal tüntették ki.

Uj Horizont 1990. márcs.-ápr., 2. sz. 35-38.

Egy földél alatt lakik a szegénységgel. Villanya nincs, szobájában petróleumlámpa világít. Maga másolja kéziratait. Van, amikor papírja, borítékja sincs az íráshoz, s postáját hitelbe veszi föl a derék postamester. Zongoráját lefoglalják. Betegség kínozza, keze megdagad, lába fáj, nincs pénze új cipőt csináltatni. Az orvosért kilométerekre kell gyalogolni. Fogait nem tudja megjavíttatni. Önmaga orvosa: házi receptje van a nátha elmulasztására, a fejfájásra, a fogínysorvadásra.

Gazdálkodnak, kukoricát természetnek, tyúkokat, disznókat nevelnek, kutyát, macskát tartanak. Valóságos farmon élnek. Ezekben a nehéz esztendőkből leghűségesebb támasza felesége, Tildi, aki már akkor sokat vállalt, amikor elhagyta Kodolányival a vajszlói házat. „Akkor ismertem meg Tildit — írja Csuka Zoltán —, aki csendes szótlanúságával maga volt a hűség és bátorság megtestesülése, s egy életen, nyomorúságon, küszködésen át is állhatatosan kitartott a vézna és testileg olyannyira törékény férfi mellett.” Tiszta embersége, szerény, halk, áldozatos munkája ezekben a nehéz esztendőkből megnöveli alakját. Maga is gyakran betegeskedik, mégis sorba áll kenyérért, vizet húz, fát vág, kukoricát cipel daráltatni: rendben tartja az egész házat és a kis gazdaságot.

Néha barátok, ismerősök állítanak be az akarattjai házba. Pestről Szabó Lőrinc, Tamási Áron látogatja meg. Veres Péter a jándékot küld karácsonyra. Pécsről Várkonyi Nándor keresi föl. Ismeretlen jóakarók tesznek postára egy-egy csomagot, kisebb-nagyobb pénzküldeményt, fizetnek elő újságra. Ha elfogy papírja, borítékja, azt is barátok küldenek. Valakitől rádiót kap. Oldalkocsis motorkerékpáron átviszik a Jankovich-telepen élő Ignác Rózsához. Tanítványának tekinti a fiatal Szabó Istvánt, kéziratait olvassa, tanácsokkal látja el.

Napjait így fősti le:

„Nyolckor fölkelek, megmosdom, megfésülködöm, megiszom egy pohár tejet, majd kitelepszem a ház elé, és nézem az eget, a fákat, a mezőt stb. Figyelem, fecskeim hogy hurecolják a táplálékot az ajtó fölött épült fecskefészek lakóinak. Melegedvén az idő, áttelepszem a nyírfa alá, egy padra. Nézegetem az eget, a fákat, a legyeket. Kitartóan és ügyesen válaszolok a rigóknak, a fiókáknak az öregek hangján, az öregeknek a fiókákén. Tanácsokat adok az ebéd megfőzéséhez... Feleségemmel fát fűrészelek a déli órákban, a tűző napon a főzéshez. Oktatom leányomat a nők valódi természetéről és igazi kötelességéről. Éldegélek a gondolaton, hogy e hó 12-e óta nagyapa vagyok, III. János nagyapja. Ha kész az ebéd, nekiülök és eszem. Ezután ejtőzöm a hűsön, behúzott zsalugáter mögött... Povedálok. Almát rágok. Időnként réveteg ülésre távozom a Magány Helyére. Délután megint a ház elé ülök, nézem az eget, a fákat stb. Alkonyodván, esetleg átmegyek a szomszédba a nyug. tábornokhoz, öreg, beteges, sorscsapásoktól sújtott feleségét vallási vigaszban részesítem. Este aludtetejet, tejet, hagymát s effélét vacsorázom, majd kiülök a ház elé, nézem az eget, a holdat stb. Tíz óra tájban lefekszem. Olvasom Maugham A kazuárfa c. könyvének eltépett példányát, melynek minden oldalát könyv nélkül tudom, hiszen három év óta úgyszólván mindennap olvasom. Napközben még esetleg lexikont olvasgatok. Mostanában új regényem két példányban leírt szövegét javítgatom. És így tovább.”

A nehéz években sem panaszkodik. Magányos, de nem remete. Elvonult az emberek tekintete elől, hogy a világgal és önmagával mélyebben találkozzék. Nem a hallgatás, ellenkezőleg, íróilag a legtermékenyebb éveik ezek. Bízunk benne, hogy nem lesz háború. Szereti az állatokat, s mintha saját bajának növekedésével az emberekhez is közelebb kerülne. A gyűlölködés helyett a megértést, a harc helyett a szolgálatot, a bezárkózás helyett a nyitottságot hirdeti. Amikor régóta nem hall hírt fiáról, fölébred benne a múlt, s le tudja írni ezt a mondatot: „Talán ugyanezt érezte valaha az én apám is, és ugyanígy szenvedett tőle, mint én.” És amikor valaki azt mondja róla, hogy hajlama van a mizantropiára, kérdések zuhatagával válaszol:

„Miért írtam annyit emberekről, egyedekről és egyénekről? Miért igyekeztem megérteni s megértetni gyakran sajnálatos vonásaikat? Miért mutattam meg a lelkiük mélyén élő, bár gyakran deformálódott szeretetet? Miért kerestem őket a valóságban is? Miért ragaszkodtam s ragaszkodom hozzájuk, noha külső jelek, alkalmi esetek, csalódások stb. oly sokszor eltaszíthatnak volna tőlük? Miért folytatok ma is oly kiterjedt levelezést? Miért adok tanácsot szerelmi bánatban, anyagi nyomorúságban, lelki nyavalyákban, bölcselmi, vallási, történeti, gazdasági stb. problémákban? Miért tartok magam körül tanítványokat, s bibelődöm irodalmi próbálkozásaikkal, tanulmányaikkal, rossz tulajdonságaik nyesegetésével, csipás szemük nyitogatásával? Miért vigasztalom, erősítem, biztatom azokat, akik számkivetésben élnek, miért tartom őket a felszínen, ha már-már elsüllyednek a baromi testi munka s a nyomorúság iszapjában? Miért nyilall belém valami, ha a posta heteken, hónapokon át nem hoz levelet Tőled, s másoktól, kikre szükségem van, akiknek szükségük van rám? Miért gyötör, hogy rosszul csinálják, amit jól is lehetne, s hogy a véleményemet nem mondhatom meg? Miért izgat, mit cselekszenek az emberek a Szovjetben, Kínában, a Salamon-szigeteken, Grönlandban, Finnországban, az egész földkerékségen? Miért fordult föl a gyomrom utálatomban, fölháborodásomban, mikor a zsidókat hosszú sorokban terelték a gettóba? Miért bősziülök föl, ha pökhendi emberek megalázzák a szegényt, tudatlanok az okosat, ha megsértik, megverik a szegényt, a gyöngét, a gyermeket? Miért tudom és vallom, hogy az ember lakhelye a kozmosz, útja pedig a végtelen?”

A magányosság éveiben a levelek kapcsolják a külvilághoz kiterjedtebb levelezést folytat, mint egy szerkesztőség. Ez adja számára a mindennapi elfoglaltságot, amit hajdan az újságírás adott. Valaha cikkeket írta azzal a személyességgel, mint a levelet. Most a levelezés pótolja a hiányzó publicisztikát. Minden levélre lehetőleg még aznap válaszol, tanácsot ad, vigasztal, korhol, vitatkozik, műveinek koncepcióját beszéli meg. Leveleinek terjedelme, ha majd egyszer összegyűjtik, Kazinczy legendás levelezését is talán túlszárnyalja. A papír mindkét oldalára, a papírszélőtől a papírszélőig terjedő sűrű sorokban, pont és vessző után sem hagyva hiátust, majd gépelés után a hiányzó hosszú ékezeteket kirakva írja tanulmány terjedelmű leveleit. Sűrűn vált levelet Szabó Lőrincsel, Ignác Rózsával, Várkonyival. Ezek a levelek többek egyszerű hírközlésnél, írásos tereferénél. Félszemmel talán arra az utókorra is pillant bennük, amely egyszer még kíváncsian fog sorai fölé hajolni.

Akarattyai életére így emlékszik vissza 1964-ben: „Dolgoztam keményen és zokszó nélkül Akarattyán, havonta néha háromszáz levelet kaptam és írtam, néha még többet. Kora reggeltől késő estig, mint régen, ültem az íróasztalom és írógépem mellett, és adtam tanácsot, feszegettem társadalmi, filozófiai, esztétikai kérdéseket, nem merültem ki, és nem fáradtam bele, nem untam meg, és nem roskadtam össze. Fát vágtam kint ónos esőben, és feleségem ölében cipelt be, mert a lábamra sem tudtam állni. Dideregtünk az akarattyai kis szoba tizenkét fokos hidegében, és melengettem kezemet a parányi petróleumlámpa mellett, hogy fogni tudjam a tollat, forgatni a könyvet. Az apró betűket nagyítóüveggel vadásztam össze. Dolgoztam, dolgoztam, dolgoztam, magamra hagytam.”

Tegyük Kodolányi szavai mellé hitelesítésül egyik akarattyai látogatójának, Szalatnai Rezsőnek visszaemlékezését! „Áttelepítésem utáni első nyaram volt, Siófokon üdültünk, átmentem Illyés Gyulához Tihanyba, illetve Balatonfüredre, ahol álló napig ültünk, beszélgettünk, jártuk a községet, szőlőkarókra alkudoztunk, s meglátogattuk a szanatóriumban Füst Milánt. Akkor mondta Illyés, keresd fel Akarattyán Kodolányit, örülni fog. Néhány nappal később kora délután a Kodolányi-kert előtt álltam. Felhőtlen nyári nap volt, érett a gyümölcs, porzott a száraz ösvény lépteim alatt. Leplezetlen örömmel fogadott, elidőztem nála estig. A kis kerti ház maradt a lakóháza, az igazit, Budán, mindenestül elvitte a háború. Egy betűje sem

jelenhetett meg, jövedelme a gyümölcs volt. Felesége bablevest, túrós csuszát és körtét rakott elének ebédre. De csak két tányér akadt, az is törött, s egy-egy kanál, és egyetlen villa. Előbb mi ettünk, aztán az asszony. Evés közben elmondta, hogy a babot egy katolikus plébános küldte, a lisztet református pap adta, a túrót evangélikus lelkésztől kapta, régi olvasóitól. Ez volt egyetlen tiszteletdíja. De asztalán asszirológiai szakmunkák hevertek, s megmutatta, mennyi készült el már a nagy regényből. Nehezen mozgott, de ujjait még nem érte el a kór, azok fürgén ugráltak a billentyűkön, mint a vízipók.

Egy fejezetet, kettőt olvastam el a gépiratos regényből, míg ő szürke, rojtos házikóiban kopogott az írógépen.

A nap nyugodni készült, szedelőzködtem. Elkísért a kertajtóig, ott borultunk össze, mint régen, Pozsonyban.”

Jóformán még be sem fejezi a Gilgames-regény írását, 1949 őszén, máris új munkát tervez. „Két művem készen lévén, hozzáfogok a Júdás-regényhez... A télen el akarok merülni benne.” Asztrológiai munkákat olvas, például Frankhauser könyvét, de — mint mondja — nem annyira a csillagászati, mint inkább az ezoterikus részek végéig. Panaszodik, hogy sem a református, sem a katolikus papok nem tudják megfelelő teológiai útmutatással vagy könyvekkel segíteni. „A papoktól, akik elvégre szakemberek ezen a téren, egy morzsányi támogatást sem remélhetek, még az idevágó irodalmat sem ismerik. Szerintük az egész ámulás oka az a harminc ezüst volt — de hát ez teológiaiilag, lélektanilag is abszurdum!” — „Mindent magamnak kell kiszagolnom s következtetnem.” Fölméri a probléma nagyságát, súlyát, ennek ellenére a kérdés állandóan és egyre sürgetőbben foglalkoztatja. „Így hatalmasodik el az emberen egy eszme, mint Dosztojevskij mondja. És eszi meg az embert. De majd vigyázok. Mostanában az apostoli atyákat olvasom, és pld. antiochiai Szt. Ignác írásai nagyon megragadtak, de Polikárp sem kútya. Aztán áttértem a mártírártákra s bensőmben heves viták közepetté olvastam. Ez idő szerint Szt. Ágostont vettem elő, muszáj újra latra vetnem. Így lépkedek egyre mélyebben az eszmébe, akarva-akaratlanul...”

Balogh Elemér

A harmadik út — az egyetlen?

Amikor meghal egy nagy ember, seregestül bújnak elő a rejtőzködő homályból egykori „barátai”. Mindenki, aki akárcsak futólag is ismerte, de még az is, aki soha nem találkozott vele, ömlesztetni kezdi a nagy emberrel kapcsolatos emlékeit. És lehetőleg úgy, hogy a főlelevenített emlékek középpontjában mindig az emlékező álljon, hogy fény elsősorban őreá vetődjék. Vagyis az ilyen emlékezéseknek a hőse soha nem a nagy ember. Mi magunk szeretnénk leszűrni egy kis dicsfényt az eltávozott kisugárzásából, gyarló ittmaradtak.

Nos, hadd kezdjem én is egy emlékekkel!

Nem voltam barátja Kodolányi Jánosnak, s ő is legfőljebb atyai barátom — lehetett volna. Nem lett. Pedig én mindent megtettem az ügy érdekében.

Annak idején, buzgó egyetemi hallgatóként és ifjú titánként — ez a hatvanas évek elején volt — elhatároztam, hogy róla írom meg szakdolgozatomat. Egyrészt magától értetődő volt ez számomra, mert gyerekkorom óta (amikor is apám a Julianus barátot kezembe adta) már-már bálványoztam őt. Másrészt kihívásnak is szántam akkori professzorommal, a velejég urbánus Bóka Lászlóval szemben, aki köztudottan idegenkedett Kodolányitól. (Ez az idegenkedés persze kölcsönös volt.) Kihívásnak, és egyfajta lázadásnak is, hiszen egy népi író bálványozni a párt központi bizottsága mellett működő elméleti munkaközösség ominózus állásfoglalása utáni években, úgy éreztem, fölé egy lázadással. (A feledékenyebbeket és az ifjabbakat hadd emlékeztessem arra, hogy a nagy hatalmú és önmaga csalhatatlanságától megszédült elméleti munkaközösség ex cathedra kinyilatkoztatásaival törleszkedő tehetségteleneket avatott remekírókká, s egyetlen tollvonással Illyés Gyulákat tiltott el a nyilvánosságtól lásd A külön és A kegyenc esetét). Tehát elkezdtem írni Kodolányiról. Előbányásztam még ifjúkori verseit, egykori újságcikkeit is a könyvtárak mélyéről, s hogy a dolog hitelesebb legyen, szerettem volna vele személyesen is megismerkedni. Levelet írtam neki ide, Akarattyára: „Tisztelt Mester...!” S hogy egy idő után nem kaptam választ, újra írtam neki, s aztán harmadszor is. Egyetlen sor válaszra nem méltatott. Úgy éreztem, három pofont kaptam egymás után szeretett mesteremtől, és nem tudhatom, miért. (Így utólag visszagondolva még azt is el tudom képzelni, hogy az ebben az ügyben teljesen ártatlan Bóka miatt nem volt hajlandó szóba állni velem.)

Kodolányi persze nem tudta elvenni a kedvemet Kodolányitól. Értesültem róla, hogy súlyos beteg, hallottam, hogy egyébként is mogorva, barátságtalan öregember, nem erőszakoskodtam tovább. Szakdolgozatomat meglehetősen kedvetlenül csaptam össze, de írásait újra meg újra előveszem azóta is.

***

Közbevetőleg:

Itt van például egy szakasz Csillagvárók című verséből. Hadd idézzem minden különösebb kommentár nélkül (úgy gondolom, nem sokan vannak közöttünk, akik Kodolányi-verset olvastak):

*„Én láttam őket ülni bús karéjban,
Ugor fejükre kucsma volt borítva,
fonott hajuk lecsüngött arcaikra,
és szólt az egyik: Bomlott, hűvös éj van.”*

Annyit azért hadd tegyek hozzá, hogy ebben a tizennyolc éves fővel írt egyetlen strófában én ott látom az egész későbbi Kodolányit. A vas fiait is, a novellákat is, sőt, még a Gilgames-regényt is (és nem csupán a sumér—magyar rokoni kapcsolatok révén).

***

És most jöjjön az író, a nép és a harmadik út!

Szárszónál célszerű kezdeni 1943-ban, bár ott Kodolányi a hivatalos programban csak annyiban vett részt, hogy ő tartotta a bevezető előadást. („Nehéz ma szólni, jobb ma hallgatni. A bölcs tudja, mennél olcsóbbak a szavak, annál drágább a hallgatás... Korszerűtlennek érzem magam. Egyre sűrűbben nehezedik rám a kérdés: miért szólsz, kinek szólsz? Hiszen e szóáradatban mindenki másért beszél, mint te. Más mond, mint te. Másképp mondja, mint te.”)

Németh László volt ott a fő szónok. Ő fogalmazta meg akkor a „harmadik oldal” politizálásának alapelveit. Azóta híressé vált és sokszor idézett szavaival: „Tegyük fel — mondta —, hogy van Új-Guineában egy párt, amely azt vallja, hogy Új-Guineának az angolokénak kell lennie. A másik szerint Új-Guinea csak a hollandok alatt lehet boldog. S most föláll valaki, és azt kérdi: Nem lehetne Új-Guinea a pápuáké? Ez a — harmadik oldal.”

A hallgatóság jelentős része egyetértett akkor Németh Lászlóval, a jelenlevő marxisták azonban ösztüzet zúdítottak a harmadikutas elképzelésekre.

Nagy István például így fogalmazott:

Németh László azt „hangoztatta, hogy a régi munkásság szocializmusa elnyűtt kabát. És ezt azzal véli bizonyítani, hogy a tömegek elnyomorodása nem következett be, ahogy azt a marxizmus várta, hanem sokkal inkább elkispolgáriasodott (mármint a tömeg) ... Nincs és nem lehet harmadik oldal... csak két oldal, illetve két út, amely között a magyarságnak választania kell. Ez a két oldal a haladás és a haladásellenes erőkben felsorakozva vívja szörnyű harcát a világon...”

S mivel kies hazánkban köztudottan hamarosan a marxista elmélet és gyakorlat vált egyeduralgokodóvá, ettől kezdve a harmadik oldal létezéséről és a harmadik útról fennhangon csak úgy lehetett beszélni, mint a tetüről vagy a poloskáról, mint valami szégyellni való, förtelmes eltévelyedésről.

Hogy Kodolányi miképpen viszonyult mindehhez?

Természetesen ő is harmadikutas volt (a marxizmus útjáról letérve kötött ki itt.) A magyar nép ügyének szolgálatában állt, akár a baranyai egykezés miatt háborgott, akár a kultúráról mint a nép szimbólumteremtő tevékenységéről elmélkedett publicisztikájában és műalkotásaiban.) Harmadik útra nézeteit egyébként legrészletesebben és legegyszerűbben „Zárt tárgyalás” című pamfletjében fejt ki, még 1943-ban, és nem véletlen, hogy ezt a pamfletet majd fél évszázadon át síri csend és némaság vette körül. Tudniillik egy húrond pendülönnek tekintti benne a fasisztát és a kommunistát.

„Nincs olyan nagy szakadék — írja — a rosenbergi 'huszadik század mítosza' és a dialektikus materialista szocializmus mítosztalan látomása között. Egyik a fajtát emeli mítikus magasságokba, a másik az osztályt... Egyik is magának akarja a világot, a másik is... Ezért harcolnak életre-halálra.”

Mellesleg a Zárt tárgyalás a népi-urbánus ellentét megfogalmazódásának is egyik alapműve, hiszen Kodolányi itt Márai és a polgárság kultúrafelfogásával vitatkozik (s nem utolsósorban ezért övezi osztatlan utálat azóta is bizonyos körökben). „Íróinkat szeretem két részre osztani — írja —. Az egyik csoportot táltosoknak, a másikat íródeákoknak szoktam nevezni.”

A zárt tárgyaláson egyébként az író a „pocakos, kerekded, tokás, peccsenyésképű” (polgár), a „fekete inges” (fasiszta) és a „munkászubonyos, nagy bajuszú” (kommunista) bíró is kötél általi halálra ítéli.

— Én nem vagyok jós — mondja az író az utolsó szó jogán —, s amit mondok, ne tessék súlyosbító körülménynek tekinteni. Szerény véleményem szerint a nagykegyelmű bíróság mindenesztül távozni fog a történelem színpadáról. Az emberiség mérhetetlen történetében... önök csak epizód.”

(Zárójelben: Másfél évvel ezelőtt még nem nyugtázhattuk volna a maihoz hasonló bizakodással e negyvenöt évvel ezelőtt elhangzó jóslat beteljesülését.)

Visszatérve a harmadik úthoz és a népi írókhoz: a korábban sem egységes mozgalom a háború befejeződése után tovább polarizálódott. A kibontakozni kezdő magyar demokrácia

csalóka biztatása ugyan egy rövid fellángolást még lehetővé tett, de „a fordulat éve”, vagyis a totális kommunista hatalomátvétel után egyre távolabb kerültek egymástól az egykori harcostársak.

Egyes népi írókat, elsősorban közéleti szerepvállalásuk alapján „irodalmi elvtársakká” nyilvánított a hatalom (például Darvas Józsefet és Erdei Ferencet), másokat mindenféle udvarlásokkal megpróbált átcsábítani a maga oldalára, többnyire sikertelenül (például Illyést), ismét mások számára pedig lakat került (Féja, Kodolányi, Sinka).

A többség hallgatott. Ki így, ki úgy. Németh László elvonult tanítani és fordítani, Kodolányi pedig itt, az akarattjai házban dolgozott csöndben. (Az ő belső emigrációja — állapította meg egy későbbi párt dokumentum — „görcsös, ellenforradalmi színezetű” volt. Hogy miért, azt csak a Jóisten tudná megmondani.)

Ötvenhatban, a forradalom napjaiban a harmadik út lehetősége ismét fölillant egy pillanatra irodalomban és politikában egyaránt. A népi írók jó része ismét csatasorba állt. Veres Péter Bem téri kiáltványa, Illyés verse, az Egy mondat a zsarnokságról, az akkor újra fáradhatatlanná váló Németh László naprakész elemzései, Szabó Pál, Féja Géza vezércikkei mind megannyi emlékezetes eseménye a fölfokozott ritmusú napoknak. S persze Kodolányit is beválasztották az írószövetség forradalmi bizottságába.

Aztán, amilyen könyörtelenül vérbe fojtotta az idegen hatalom a magyar forradalmat, ugyanolyan könyörtelenül a sárba taposták ellenfeleiket, a népi írókat is idegen hatalom itthoni kulturális verőlegényei.

Csak néhány mondatot hadd idézzek egy hírhedt dokumentumból, amely 1958 júniusában, tehát Nagy Imrécék kivégzésének napjaiban jelent meg a Társadalmi Szemlében. „Az MSZMP Központi Bizottsága mellett működő kulturális elméleti munkaközösség egyebek között a következőket állapítja meg tévedhetetlen magabiztossággal:

„A népi írók mozgalma jelentős szépirodalmi tevékenységet felmutató politikai mozgalom, amelynek alapvető eszmei jellemvonása egy erős nacionalizmussal telített harmadikutas koncepció: az imperializmus és a szocializmus világméretű küzdelmében egy nem létező harmadik útnak, a külön magyar útnak a hamis illúziója...

...a marxista kritika képtelen volt elfogadtatni a közvéleménnyel azt, hogy a népiek műveiben megfogalmazott bírálat egy antimarxista koncepció része, hogy ez a bírálat nemcsak hibáinkat veszi célba, hanem rendszerünk alapjait is érinti már...

...súlyos hibát követtünk el, amikor ezeknek a tényeknek az ismeretében szóltanul túrtük, hogy újrajelentkezésüket ideológiai rehabilitációnak tüntesse föl a jobboldal...

...semmi jele annak, hogy átgondolták volna az ellenforradalom és benne saját szerepük felvetette tanulságokat. Pedig észre kellett volna venniök, hogy az ellenforradalom alatti és utáni magtartásuk a mozgalom nacionalista, harmadikutas jellegének lelepleződése; s az ellenforradalom leverése, az élet konzolidálása, a marxizmus állásainak megerősödése: a mozgalom ideológiájának végső bukása.”

Hogy valóban végső volt-e ez a bukás, arra még majd visszatérek, előbb azonban hadd emlékeztessenek arra, hogy az állásfoglalás nyomán, amint ez szolgalelkű világunkban történni szokott, publicisztikai és „tudományos” ösztűz zúdult a népi írókra és a harmadik út eszméjére. Sötér István például a következőképpen ecsetelte „tudományos” meggyőződését a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetében 1958. szeptember 8-án megtartott tudományos ülészen:

„Az ellenforradalomhoz vezető szakaszban a népi írók szerepét csak akkor látjuk világosan, ha más írói mozgalmakkal párhuzamban vizsgáljuk meg azt. Nem kétséges, hogy az egykori baloldali opportunizmusukat jobboldalival 'jóvátenni' kívánó írók szerepe az ellenforradalom kiobbantásában döntő volt, s az ő demagógiájukhoz képest a népi írók egy része még bizonyos józan tartózkodást is tanúsított, még 1955-ben is. Az ellenforradalom legmélyebb szakaszában, 1956 novemberének első napjaiban Németh László nyilatkozatai tiszteletre méltó magatartásról tanúskodtak — problematikus mellézköngéik ellenére is. Akkor, abban a légkörben nem keveset jelentett egy ilyenfajta megnyilatkozás. De az is bizonyos, hogy Veres Péter és Szabó Pál 1956-os cikkei, valamint Illyés Gyula versének (még a vers címét sem meri kimondani — apage satanas! B. E.) megjelentetési időpontja — az ellenforradalom indulatait csavarta feljebb.”

Majd ugyanitt:

„Különösen helyes ez a bíráló a népi ideológia legújabb szerepének megítélése során, mert kétségtelen, hogy a Szovjetunió jelentőségét a népi írók egy része éppoly kevésbé tudta felismerni, mint a hazánkban épülő szocializmus eredményeit — ezeket a hibák ellenére is oly döntő eredményeket. Még inkább helyes a Társadalmi Szemle bírálata a népi írók ellenforradalom utáni szerepéről; ez a szerep — a kevés kivétellel — éppen nem segítette elő irodalmunk kibontakozását, sőt, súlyosbította az ország helyzetét, s a párt politikájának éppen akkor vetett gáncsot, amikor az régi hibákat akart jóvátenni. Az, hogy az értelmiség épp a döntő szakaszban a régi hibák és a revizionizmus ellen, a helyes út megtalálásáért vívott harcban nem állt egyértelműen a párt mellé: a népi írók kétértelmű magatartásának is volt következménye” — így Sötér.

S most akkor a kérdés: valóban végső bukás volt-e a népi írók harmadik útjának 1956-os, illetve 1958-as bukása?

A népi írók maguk sem adták fel a küzdelmet. Amikor erre csak egy csöpp lehetőségük is nyílt, megszólaltak, mindegyikük a maga módján. De aztán sorban kidőltek.

Ám ott volt és van nyomunkban az újabb és a még újabb nemzedék. Vajon a Magyar Demokrata Fórum mai író vezetői, Csoóri Sándor, Csurka István, Fekete Gyula, Csengey Dénes és a többiek nem az ő útjukat folytatják-e?

Ebben a rövid összefoglalóban adós maradtam annak megvilágításával, hogy végül is merre vezet pontosan az a bizonyos harmadik út. Mégpedig azért maradtam adós, mert magam sem tudom egészen pontosan. A harmadik oldalnak ugyanis soha nem volt, s úgy érzem, ma sincs, naprakészen kidolgozott politikai programja. A tagadás ugyanis (sem klasszikus kapitalizmus, sem marxista szocializmus) még nem program. Márpedig egy lelkiismeretesen végiggondolt, részleteiben is körültekintően kidolgozott program nélkül csak újabb kalandokba sodornánk népiünket. S a magyar népnek, azt hiszem elege volt abból, hogy kísérletezzenek vele. Egy újabb (legyen az akár harmadikutas) kísérlet végzetes lehet a magyarság számára.

Hadd hívjam segítségül itt is Kodolányit! Ő írta első baranyai utazásakor, még 1941-ben;

„Magyar embernek s kereszténynek érzem magamat, s nyugodtan ki merem mondani: mindent meg kell valósítani az életben, ami a nemzet megerősödéséhez vezet, akár keresztényszocialisták, akár kommunisták, akár zsidók s akár katolikus püspökök próbálták ki eredményességét, vagy bizonyították be életrealitását.”

Vajon nem ennek az elvnek kellene-e a harmadik út, a sajátos magyar út lényegévé válnia?

A harmadik út így lehetne az egyetlen tisztességes és célravezető út.

Tatay Sándor

EMLÉKTÁBLÁJA ELŐTT

Elnézést kérek, ha e ház előtt állva és Kodolányi Jánosra emlékezve mondandóm kissé személyes jellegű lesz.

Kodolányi a közvetlen előttem lévő írókorosztályhoz tartozott, ahhoz, amelyet általánosan a Nyugat második nemzedékeként jelöltek meg. Nagy nemzedék volt ez, irodalomtörténetünkben egyike a legnagyobbaknak. Valamennyiüket mélységesen tiszteltem, nagyra becsültem, de őt ezenfelül szerettem. Mért Kodolányit éppen, akit mérges embernek szoktak mondani, kegyetlenül szokimondónak türelmetlennek? Azért talán, mert mindig igaza volt, és gyakorta úgy éreztem, helyettem szól. Akkor is, ha vélem pörlekedett, akkor is, ha másokról ítélkezett, akkor is ha a mindenkori hatalomról nagy szigorúsággal. Olyan igazság volt az, amelyért műveinek tanulsága szerint megszenvedett, kora ifjúságától fogva szívén hordozva szűkebb hazája veszendő népének átokverte sorsát. Majd elmerült a magyar történelembe hosszú évekre, de nem a szaktudós szorgalmával csupán, hanem védtelenül, könnyen sebezhető költői lélekkel. A magyar balsorsot véle éltem át, míg olvastam történelmi műveit. Véle lélegeztem föl a Boldog Margitban, amelyben úgy tetszett: angyalok emelik szárnyukra a nehéz szívű alkotót. Sokan mítoszteremtőnek mondják Kodolányit. Én a mítoszt igazában csak ebben a remekműben látom. Szép, szomorú magyar mítosz: a szenvedés boldoggá avat az Isten tenyerén. Annak, aki ezt a könyvet megírta, a bánata is szent, a haragja is szent, és szeretni kell minden poklokon keresztül, amelyeken átvezet.

Kodolányi Jánost pályám elején az Írók Gazdasági Egyesületének, az IGÉ-nek szerény kis hideg szobájában ismertem meg személyesen. Szűkös helyzetemben némi segélyért folyamodtam. Átnyújtottam neki a kérvényemet. Elolvasta. „És mit tudsz még felhozni a mentségedre?” Így kérdezett. Elővettem a zsebemből egy akkor készült rövid novellámat. Azt is átolvasta, mint a hivatalos kérvény mellékletét. Nem volt hozzá egy jó szava sem, de kiutalt annyi pénzt gyorssegélyként, amennyi módjában volt.

Sosem felejttem el egy találkozásunkat a Centrál kávéházban 1939-ben. Ültem összetörten a novellás kötetem kefelevonata felett, amelyet förtelmesen meggyalázott, összecirkalmazott, pecsétekkel telenyomott, feldúlt, csúffá tett a cenzúra. Lehajtott fejem mellett Kodolányi kopogtatta meg az asztalt a botjával.

— Mit lóगतod a fejed?

Leült, én elébe tettem gyötrelmem forrását. Ímmel-ámmal fogott hozzá, de tekintete egyre szigorúbb lett, átszúrta a papírost.

— Remélem, tudod, mi a teendő — mondta végül.

Ez volt éppen, amit nem tudtam.

— Bemész ennek a cenzúrabizottságnak, vagy mifénének az elnökéhez, és megmagyarázod neki, milyen szörnyű kárt tesznek beosztottjai az irodalomban.

— Értem, de estleg meg sem hallgat.

— Az esetben szétvered a fejét, akkora mancsod van, mint egy sütőlapát.

— Hatóság elleni erőszaknak vennék... Börtönbe zárnának.

— Hát aztán? Nem te leszel az első magyar író, akivel ez megtörténik. Kutya kötelességed, nincs mentség.

Tudhatta rólam, hogy nem verem szét senkinek a fejét, de folytatta.

— Azt hittétek, elbújhattok a belső titkos kamráitokba, és írogathattok az időtlenségnek? Hát azt nem. Vagy a hatalommal tartasz, vagy ellene. De a valamire való író akkor is veszélyes, ha a hatalommal tart. Az irodalom mindenképp törvénybe ütköző cselekmény, mert a hatalommal tarthatsz, de a törvényekkel nem. Az író az igazságért küzd, de a törvények a hatalmat védik.

Hát ilyenek voltak Kodolányi vigasztaló szavai, mégis jobban estek a simogatásnál, mert századunk nagy regényírójának vélem háborgott a lelke.

Nem tartoztam Kodolányi János szűkebb baráti köréhez, de öröm volt mindig véle találkoznom, mert számomra vezérlő szellem volt ő: géniusz. És úgy vélem, e magas rangot megérdemli a nemzet emlékezetében is. Ha nincs még mindig kellőképpen a helyén, majd ott lesz.

Szólás-mondás, hogy belső emigránsként élt ebben a házban hosszú ideig. De hogy miért is, azt nem mondta meg, nem is foglalta írásba senki, mint annyi más kiváló szellem esetében. Mert a hatalomtól abban az időben nem kérdezhettünk semmit, kérdezni csak nekik volt joguk. De ezzel a joggal is rosszul éltek. Mert kérdéseket csak a vallatók tettek fel, nem olyanok, akik jövőt építhettek volna arra a kincsestárra, amelyet többekkel együtt Kodolányi János hordott össze istenadta rátermettséggel és hangyaszorgalommal népünk életéről és történelméről; tálalta azt művészi eszközeivel olyan formában a felelősök elé, hogy annak fogyasztása gyönyörűség lett volna. Két rendkívül tehetséges nemzedék, alkotó művészek, tudósok, szorgos gyűjtőgetők, falukutatók, szociográfusok az előző rendszer támogatásának híjával is, gyakran szegénységben is példa nélküli buzgalommal előkészítették a jövő építésének forgatókönyvét, úgy, ahogy sehol máshol Európában. Csak élni kellett volna véle a fasizmus összeomlása után. Talán lehetett volna kicsit jobban legalább, a külső erőviszonyok ellenére is. Nem tudom, csak azt, hogy a balsors ránk mért még negyven esztendő.

Valamikor, 1950 táján vendégük voltam Kodolányiékknak ebben a házban a délelőtti közepétől sötétedésig, feleségemmel együtt. Tarthattunk volna panasznapot egymásnak az akkori politikai döbbenetekről, saját gondjainkról, de emlékezetem szerint ilyesmiről szó sem esett. Jézus-regényt írt akkor, hosszan olvasott fel kéziratából. Tilda asszony kiváló csirkepörköltet készített hosszú lére eresztve hazai recept szerint. Jézusról beszélgettünk aztán. Faggatott a házigazda úgy is, mint volt teológus. Majd kibontakoztak távlati tervei. Jézus és Mózes csak út visszafelé a messze múltba, az emberi kultúra ősforrásaihoz. Nem is menekülés a magyar jelenidőből, hanem az életmű kiteljesedése Vajszlótól a magyar középkoron át a világmindenség felé.

Ragadványszó Kodolányi János életútjával kapcsolatban az ellentmondásosság. Találkozása a materializmussal, vívódásos hitélete, felekezeti választásai. Kodolányi nagy író és nagy ember. A nagy embernek törvényszerűen nemcsak környezetével, korának eszméivel kell párba jótápnia, hanem önmagával is. Nem ő volt az ellentmondásos, hanem a korszak, amelyben élete eltelt. Tüskés, sűrű erdő volt ez a magyar évszázad. A nyúl hátraveti fülét, s egyiramban átsuhan a bokrok alatt, de az erdei élőlények királya törve-zúzva halad, agancskoronája sebeket ejt az ágakon, és felsebzik testét alattomos tüskék.

FÓRUM

Kodolányi János (1899–1969) és Szabó István (1931–1976) levelezése a Széchenyi Könyvtár kéziratárában van elhelyezve (Fond 201|508). E levelezés 1949 és 1955 között folyamatos és kivételesen intenzív volt, majd hirtelen megszakadt. A csereszegtomaji fiatalember tanácsért, segítségért fordul az irodalmi életből akkor kiszorított nagy íróhoz, aki tüstént fölismeri a parasztfiú, a sorkatona, a kezdő lépéseit tevő leendő pályatárs tehetségét. Nemcsak kéziratból ismert írásait méltatta vagy bírálta, hanem szellemét és életvitelét is

„Nem lehetsz szegény...”

Kodolányi János és Szabó István levelezéséből

alakította mindaddig, amikor már érett, szuverén szellemi embernek ismerte el, aki megáll a saját lábán, nem szorul pedagógiai támaszra. Nyelvészet, filozófia, lélektan, történelem-szemlélet, az egykorú irodalmi élet, kettejük életének alakulása, műveik sorsa – mindez tárgya és elemzőleg földolgozott anyaga a levelezésnek. Irodalomtörténeti tanulságokban bővelkedik kettejük egyéniségének és művészi világképének összehasonlítása, amelyhez e dokumentumokban számtalan támpontot találunk. Kodolányi önzetlensége és nevelői szuggesztivitása éppúgy kiderül és hitelesítődik, mint a végig tisztelt Szabó István fokozatos önállósodása. Kodolányi visszatérése és Szabó István belépése a publikus irodalomba jóformán egybeesik: 1955-ben jelenik meg az Éltek, ahogy tudtak című novelláskötet, és együtt van az egy évvel később nyomdába kerülő A lázadó törzsanyaga. A levelek – s ezért lehet fontos a közreadásuk – nem melléktermékei az írói életműnek. Náluk e műfaj – intimitását megőrizve – dialogikus esszévé tágu.

CSÜRÖS MIKLÓS

Balatonakarattya, 949, okt. 25.

Kedves Pista!

Leveled megkaptam, de szokásom ellenére halasztanom kellett a válaszolást a házban uralkodó zűrzavar miatt. Leköltöztünk Budapestről, s ez nagy rendetlenséggel járt. Most már helyükön vannak a bútoraink, helyreállt a rend, s hozzájutok az íráshoz.

Örültem annak, amit írtál, mert látom, szavaim nem falra hányt borsók Nálad. Ha megmaradsz az igazságnak és az őszinteségnek ezen az útján, nem féltetek semmitől. Csak arra figyelmeztetek, hogy a rád rótt mezei munkától ne viszolyogj annyira, több okból. 1.) Sokkal több fölösleges energiát kell elpocsékolni az olyan munkára, amitől idegenkedünk, mint az olyanra, amivel megbarátkozunk. Gondolj arra, hogy a Te munkádtól apád, húgod mindennapi kenyere függ, továbbá a rátok bízott szerencsétlen állatoké is, akik nem tudnak változtatni a sorsukon, tökéletesen ki vannak szolgáltatva az embernek, s csupán az a szeretet válthatja meg őket rabszolgaságukból, amivel bánunk velük. 2.) Nem véletlen, hanem Isten és a sorsod rendelése, hogy most,

Korlárs 1990. ápr., H. n. 79-96.

ott és így dolgozzál. Ha most még kevés értelmét látod is, később rá fogsz jönni, miért kellett mezei munkában fáradoznod. Talán, hogy egészen alulról, a föld színéről kezd el a pályafutásodat, s érkezzél el a legmagasabb szellemi körökbe, talán, hogy megtanuld a Magad kemény fegyelmezését, ami nélkül semmilyen komoly feladatot nem tudunk elvégezni a szellemi életben sem, talán, hogy megismerd a szenvedésnek azt a részét is, amit „munkának” nevezünk. Ne feledd, hogy a „munka” szláv szó nyelvünkben, és „szenvedést” jelent! Ha ezt a szenvedést szelíden, engedékenyen vállalod s elfogadod, megszűnik szenvedés lenni, és fejlődésedet szolgálja. 3.) Lehet, hogy későbbi életed során annyit kell majd túrnöd és elviselned, hogy e nélkül a mostani gyakorlat nélkül nem bírnád. Majd kiderül később, s akkor látni fogod, hogy jó volt így, ahogyan volt. – Ne panaszkodj tehát, a szellemi ember nem panaszkodik, nem siránkozik, nem fityegteteti bajait és nehézségeit, hanem elviseli, s iparkodik megtalálni az értelmét. Parasztnépünk túlságosan is rászokott a cigánymód való nyavalygásra és siránkozásra, de ugyanakkor sohasem hajlandó meglátni a mások baját. Még sohasem hallottam, hogy egy paraszt azon siránkozott volna, hogy a tudósoknak, a művészeknek, az apácáknak, a tanároknak milyen keserves a sorsuk! Tégy le tehát egyszer s mindenkorra a panaszról, ez nem méltó Hozzád. Mosolyogj, s gondolj Kong-fu-cse, a nagy kínai bölcs mondására: „A nemes ember az igazságot keresi, a közönséges ember a hasznot.” Itt „nemes” emberen a szellemi embert kell érteni.

Két fölvetett kérdésed közül az egyik elvi, a másik stíluskérdés. Az elsőre megfeleltél Magad, s én sem mondhatok mást: mindent meg kell írni, amit igazságnak érzünk és látunk, tehát a szociális bajokat is. Persze művészien, azaz tömören, erőteljesen, világosan s demagógia nélkül. A másik kérdés nehezebb. Én több művemben ad absurdum vittem a nyelv hű közlését, de ez nem okvetlenül szükséges. Azt, hogy „hajtsa”, nem kell éppen így írunk, hogy „hajcsa”, mert a *ts* kiejtése úgyis így hangzik. De a „nagy gángó ökrök” kifejezésben a „gángó” többet mond minden fonétikus aprólékosságnál. Azt, ami jellemző, használnunk kell, ami nem jellemző, elhanyagolhatjuk. Itt a helyes utat a saját érzékednek kell megtalálnia.

Egy-két könyvet félretettem Számodra, talán hasznukat fogod venni a magyar nyelv helyes használatában. Ha egyszer megint elszánod Magad az utazásra, odaadom. Írj, hogy megkaptad-e a leveletem, akkor is, ha nincs bővebb mondanivalód, legalább egy lapot s egy sort. Nem szeretek arra gondolni, hogy a levelem elvész. Baráti szeretettel:

János bátyád

Cserszeg, 1949. november 2.

Kedves Bátyám!

Levelére már előbb szerettem volna válaszolni, de mivel nem tudtam elmenni Keszthelyre mindeddig, azért késem a levélírással. Másra nem szeretem bízni, mert néhányszor már megjártam: bélyeg nélkül adták fel a leveletem, vagy egyszerűen elfelejtették feladni s eldobták. Csak abban biztos az ember, amit maga csinál, viszont nem mindig tudok időt keríteni, hogy Keszthelyre mehessenek.

XC

Mint minden levelének, úgy a legutóbbinak is, nagyon megörültem. Ha a Maga sorait olvasom, úgy érzem, hogy hosszú, sivatagi vándorlás után oázisra érkezem, ahol biztatást vagy felüdülést kapok a további erőfeszítésekhez. Mindennap szükségem volna a Maga tanítására, mert nagyon sokszor elcsüggedek, és legszívesebben fásult semmittevésbe merülnék. Amit jelenlegi helyzetemről írt, mélyen átéreztem, s most megint másként látom magamat és kötelességemet is, ha az ember tudja valaminek az értelmét, mindjárt nagyobb kedvvel fog hozzá, és a rábízott vagy vállalt feladatot, bármilyen legyen az, türelmesebben végigcsinálja. De sajnos, a rosszabbik énem még nem halt meg. (Nem is hal meg, majd csak velem együtt.) Ha feladatok előtt állok, vagy munkára ösztökélem magam, állandóan rúgkapálózok, mindig és mindenre talál kifogást és magyarázatot önmaga igazára. Súlyosabb dolog ez, mint gondoltam volna. Ha írni akarok, rosszabbik énem azt mondja: de nincs rendes papírom. Vagy pedig: erőszakoltan nem lehet. Majd ha kedvem lesz rá. Vagy még egy kifogás; ilyen helyzetben nem lehet írni, amilyen az enyém. Pedig lehet. Egész vígan lehet. De a Maga szavaival élve: meg kell tanulnom önmagam kemény fegyelmzését. Úgy vettem észre, ez nem megy gyorsan. De megpróbálok egy rendszert vezetni be magamnak a küzdelem végigvitelére. Először a mások által rám rótt munkákat végzem el türelmesen és zúgolódás nélkül, s mikor ezt már megszoktam, rátérek arra, hogy saját dolgaiban is parancsoljak magamnak. Ez sokkal nehezebb. Belátom, gyöngye jellem vagyok, de ha másoknak sikerült, nekem is sikerülni fog. Isten tudja, hányszor olvastam el már a Maga leveleit; valóságos szomjúságcsillapító ital minden sora, és optimista leszek tőlük. Ne értsen félre, nem hízelegni akarok. Csak azt akartam mondani, hogy Maga nagyon fontos nekem.

Elbeszéléseim, melyeket eddig írtam, körülbelül egy év termése. Mennyiségre nézve, ilyen sok időhöz mértén, nagyon kevés. Ennek az a magyarázata, hogy csak akkor írtam, mikor elkerülhetetlen volt: mikor a mondanivaló mindenáron papírra kívánkozott. Ilyenkor határtalan kedvem van az íráshoz, de nem tart sokáig. „Szalmaláng fellobban, hamar is odavan.” Olyankor is írtam, amikor a lelkiismeret-furdalás nem hagyott nyugodni, ha már nagyon szégyenlettem gyengeségemet önmagam előtt. Ez utóbbi módon írt novelláim nem rosszabbak a másiknál, talán azért, mert ilyenkor higgadtabb vagyok.

Mikor legutóbbi levelében a munkáról írott sorait olvastam, rosszabbik énem így védekezett: „könnyen beszél az, akinek ennyi nagy alkotás már a háta mögött van”. Néha valósággal megijedek a magam aljasságától, s csak az vigasztal, hogy jobbik énem is felszólal ilyenkor, ha nagyon hitványan is, de bizakodom magamban.

Szégyenlem magam, hogy mindig csak panaszkodni tudok, pedig efféle panaszoknak igazában nem szabad létezni. Ha író akarok lenni, írni kell és pont. Nem pedig panaszkodni, hiszen azzal nem viszem előre a magam ügyét.

Kedves Bátyám, nem is gondolja, milyen nagy sikere van Magának a cserszegi parasztfiúk körében. Egyik barátom már másodszor olvassa a *Vasfiat*; valósággal ronggyá szaggatják ezt a két szép kötetet. Bene, Ernye, Döme, Béla király, Köteny, Batu kán kitörölhetetlenné vált a lelkükben, s órákig részletezik a könyvben leírt eseményeket és az alakokat. Különösen Bene ragadta meg őket. Követelik tőlem, hogy *Kodolányi többi könyveit is szerezzem meg* nekik. Tőlem telhetően meg is teszem kívánságukat; a Festetich-könyvtárban

megtalálható Magának néhány műve. Most jut eszembe: tavaly karácsonykor a csereszegi ifjúság előadta a *Végrendeletet*. Igen jó színészgárdánk van, a hatás óriási volt. Ezt tanúsíthatja dr. Vajkai is.

Most olvastam Gorkij *Vergődését*. Remekműnek tartom; nem is tudom, hogyan lehet, de az orosz írók engem mindig mélyen megragadnak. Ők tudják az emberi lelket legigazabban ábrázolni. Csak az a furcsa, hogy a legegyszerűbb emberek is úgy beszélnek, mint valami professzor. Bár végeredményben nem ez a fontos. A mű tele van bölcsellel, s a főhős, természetesen: keresi az igazságot, az „élet”-et. Ideírok egy-két remek és számomra megszívlelendő „meghatározást”: *Az életet ismerni kell, nem pedig kitalálni. Ábrándozó természeted van, és ez káros.* Vagy pedig: *A munka legyen öröm. A munka az élet és az ember értelme.* Rosszabbik oldalam ezeket is kétségbe vonta, s igyekezett rációzni Gorkijra: „ezek csak általánosítások”.

Ezután is várom segítségét, kedves Bátyám. Bocsásson meg, hogy mindig sokára írok, és bocsásson meg azokért is, amiket írok.

Őszinte tisztelettel:

M. Szabó István

Ui. A Nála [*Magánál*] lévő novelláimat legyen szíves majd küldje vissza nekem, mert csak egy-egy „példány” van belőlük. A postaköltséget megtérítem.

Balatonakarattya, 950, márc. 23.

Kedves Pista!

Leveledet megkaptam. Ha nem írtál volna, méltó lettél volna a Gyehenna tüzére. De írtál, s ez mindennél jobban bizonyítja, hogy különb vagy másoknál. Erről a kis epizódról ne is beszéljünk többet. Megérthetted belőle, hogy a nyegleség még nem őszinteség.

Örülök, hogy olyan szorgalmasan s olyan kedvvel írsz. Azon ne csodálkozz, hogy a regényed rossz. A Te korodban s a Te készültségeddel és ismereteiddel még nem is lehet jó epikai művet írni. Legfeljebb lírait. De ez megint más. Ne is szégyenkezz a kudarcon. Most kell megtanulnod írni. A szavak belső értelmét, tartalmát, zenei értékét, súlyát, hangulati elemeit, a mondatok lejtését, legbelső lelkét, a szerkesztés egyensúlyának titkait most kell megtanulnod – s hogyan tanulhatnád meg másként, mint írással? Ha első regényemre gondolkodok, amit én is 19 éves koromban írtam, kilel a hideg, olyan rossz volt. De volt egy óriási értéke: az őszinteség. Persze nem bizonyos, hogy későbbi műveim kiválóak volnának, és hogy őszinték, azt most is meg kell állapítanom, s ez az, ami 19 éves koromtól máig rendületlenül megmaradt. Én persze szívesen elolvasom a kéziratodat, ha eljuttatod hozzám, s ha nem kívánod, hogy egy hét alatt elolvassam. Ha azonban elküldöd, s nem túlságosan nagy a csomag, ne szállítólevéllel add fel, hanem levélküldemény gyanánt, mert a csomagért el kell menni a postára, az meg igen messze van tőlünk, s a feleségem annyi munkával kínlódik a kertben, hogy ritkán ér rá elmenni.

Írod, hogy a szerkezet felvázolása akadályoz az írásban. És azt is, hogy jobban sikerülnek azok a részletek, amelyeket „nem éltél” át, mint azok, amelyek személyes élményeid. Ez a két dolog összetartozik, bár talán nem

gondolnád első pillantásra. Mert ami személyes élményednek látszik, tulajdonképpen *nem az*, csak a szemednek, a fülednek, az orrodnak, a tapintásodnak a tapasztalata, tehát az érzékeid és a lelkedé, nem pedig a szellemedé. Így aztán ha ilyesmiről írsz, annyira ragaszkodsz az élmény emlékéhez, hogy megfedkezél az igazi, a szellem által való mély átélésről. Mint valami vázlat-hoz, úgy ragaszkodsz hozzá. Ugyanezt a játékot űzi Veled az előre megírt vázlat is. Nem engedi, hogy a *szellemeden* átemelkedjék, ami az érzékeiden s a lelkeiden már egyszer átömlött, ha felszínesen is. Az embert könnyen becsapja az átélés ilyen látszata. Hogy megint a magam tapasztalatára hivatkozzam: én sem írok vázlatot, jegyzetet is csak annyit, hogy egy-egy szóval emlékeztessem magam valami fontos körülményre, névre, helyre, időre stb., tehát hogy a memóriámat támogassam, mint rossz lábamat a bottal. Sőt, annyira óvakodom a lényeg följegyzésétől, hogy készülők munkám magját, legbelső lényegét sem szóval, sem írásban nem közlöm még a legjobb barátommal, a legközelebbi hozzátartozókkal sem. Mondhatok magamnál döntőbb példát is, Tolsztojt. Írja, hogy még a *Háború és béke*hez sem készített jegyzeteket, úgy vágott neki, mint egy őserdőnek, csak azt az egyet tudta, hová kell kilyukadnia. A teremtés a lélek tudattalan rétegeiben folyik le, szervesen és szabadon. Titokzatos növekedés az, akár a növény csírájának kibontakozása a föld sötét rétegeiben, a föld „tudattalanjában”. Ami már ebből a szem, az ítélet, a fogalmazás elé kerül, már látható és mérhető. Okosabban teszed hát, ha nem írsz vázlatot, ha pedig személyes élményeidet írod – tulajdonképpen csak azt írhatod, mert a képzelet is személyes élmény! –, tehát ha látott, hallott, érzett helyzetet írsz, akkor is úgy írd, hogy ne ragaszkodj az érzékszerveid által nyújtott anyaghoz, hanem éld át mélyen újra, a szellemed által. Tapasztalni fogod, hogy eltérsz a valóságtól – már amit annak mondanak –, de jobban megközelíted az igazságot, márpedig ez a fő.

Fontos, hogy éjjel-nappal foglalkozz a szavak jelentésével, eredetével, természetével, ősi tartalmával. Latolgasd őket szüntelenül. Pl. gondoldj arra, hogy a „latolgatás” a *lat*-ból, egy súlymértékből származik, s vedd úgy, mintha a tenyereden tartanád és emelgetnéd, mennyit, hány *latot* nyom. Nem szabad megelégedni a szó általános, gépies, formai jelentésével, a *konvencionálissal*. Évezredek, százezredek mélyébe nyúlnak a szavak, ragok és képzők gyökerei, le egészen a lélek titokzatos állati létébe. Ezt az izlelgetést, bontogatást, hüvelykezést akkor is végezned kell, amikor nem írsz, nem beszélsz. Írod: „Azt ne is *tételez*ze föl rólam...” Helytelen. Ne is *tegye föl* stb. Más a feltétel és más a feltevés. A feltétel a latin *conditio*-ból ered, a feltevés a *suppono*: fölteszekből. *Tegyük föl*, hogy az íráshoz megvan a szükséges *feltétel*: az őszinteség. De még akkor is itt vannak a mesterség fontos feltételei: a nyelv, az eszközök derekas ismerete, a jó fül s az erős elmélyedés. Aztán a mondatok sok-sok csínját-bínját is ismerned kell. A magyar hangsúlyt, a szórend törvényeit, a lélek és a tárgy jellegéhez, hangulatához simuló s azt jellemző zenei lejtést stb. Hát persze, mindezt csak úgy tanulja meg az ember, ha ír, Neked még sokat kell írnod, mint az énektanulónak énekelnie.

Ami Jókait illeti: rosszul ismered őt, ha azt hiszed, jobban írta meg a képzeletében kialakított tárgyakat, mint amiket személyesen tapasztalt. Pl. a *Kárpáthy Zoltán*ban leírja az 1838-i pesti árvizet. Olvasd el. Egyike a világirodalom legnagyobb műveinek. És hát azok az alföldi utazások, kocsmák és

kocsmárosok, azok a kocsisok, azok a pesti, fúrtagyú ügyvédek, azok a rendőrszponok, azok a vidéki udvarházak, léhűtő inasok, vadászkutyák! Gogolyi részletek ezek, turgényeviek!

Annyira gogolyiak, hogy pl. Gogoly *Ivánovics Iván és Nyikiforovics Iván* című kisregényében a törvényszéki idézést éppen úgy szegez ki a kapura, s a jobbágyok éppen olyan szent borzalommal bámulják, mint Jókai *Kárpáthy Zoltán*ában. Holott Jókai aligha olvasta Gogolyt. És Jókai éppen ott válik bizonytalanná, lebegővé, tétovázóvá, ahol nem tudja szellemiségének gyökereit az általa tapasztalt eseményekbe, helyzetekbe méríteni. Jókai más, mint aminek hiszik és hirdetik. Revízióra szorul. (Ha ugyan törődik valaki ilyesmivel manapság.)

Thomas Mann említett könyve kitűnő munka, s örülök, hogy fejbe vágott. Látom, nem dugultál bele a „népi” divatba, s nem hiszed makacsul, hogy *csak* az jó, ami a népről, a parasztról, a vásárról, a földről, az adóról, a társasgazdálkodásról, a vasesztergályos normájáról stb. szól. De olvasd el Th. Mann nagy bibliai tetralógiáját, a *Józsefet és [kivált] a József Egyiptombant*. Akkor aztán hanyatt fogsz esni. De essél is, javadra válik. És olvasd el okvetlenül Veres Péter új könyvét, nagy gonddal, figyelmesen és elfogulatlanul. Címe: *Próbatétel*. Írd meg aztán nekem a véleményedet részletesen és őszintén.

Leveled végén idézed Szabó Lőrincet. Vigyázz! Nem arról van itt szó, hogy „nagyobb” légy, mint én, hiszen ezt nem nehéz elérned, lévén, bizony, én igen kicsi. Nem is olyan nehéz az én „nagyságomat” elérned, sőt túlszárnyalnod. Hanem igenis arról van szó, hogy Te – *magad* légy! Valóságosan, mélyen és igazán *Te magad*. A legbelső, legrejtettebb magad magja. Hogy ezt bontsd ki, ezt fejtsd ki, ezt bontakoztasd, virágoztasd ki, ezt foglald adekvát formába. Ha „nagyobb” akarsz lenni nálam, ez pusztán gőg és üres hiúság. Aminthogy Szabó Lőrincben megvan s mindig meg is lesz az a hiú gőg. Törtetés ez, s valójában igen hitvány érzés. Többet rombol Benned, mint amennyit használ. Arra kell törekedned minden erővel, minden akadályon, nehézségen, szenvedésen át, hogy *Tennenmagad legbelső lényegét* megközelítsd, kifejezd, s ettől sem anyagi nyomorúság, sem csalódás, sem csúfolódás, sem szidalom, sem kitaszíttatás, sem fáradtság, sem tunyaság, sem illúzió, sem hiúság, sem semmiféle egyéb akadály el ne tántorítson. Még a saját személyed ilyen vagy olyan érzékenységei, gyengeségei, hiúságai és gőge sem. Az írás is lelki gyakorlat, mint minden művészet s tulajdonképpen mint minden munka. Gorkij s mások sok üres marhaságot összeviszva fecsegnek a munkáról, de lényegében nemcsak testi szenvedés, nemcsak szükségleteink kényszerű megszerzője, nemcsak holmi szivárványos „öröm” és „boldogság”, egyik sem, hanem mindegyikből ez is, az is, lényegében pedig út és mód a magunk megismerésére, megközelítésére és kifejezésére. Főképpen áll ez a művészi munkára. Mert szenvedés, gyötrődés is, mint ahogy a „munka” szó jelenti, öröm és megkönnyebbülés is, meg mindenekfölött a magunk megismerésére és kifejezésére vezérlő út. Ezen az úton járj, s ne jártasd az eszedet olyan kártékony ostobaságon, amit egy törtető költő olyan tetszetősen – s igen őszintén – írt. Ne akarj „nagyobb” lenni nálam, sem Gorkijnál, sem Th. Mannál, a kisbírónál sem, a napszámosnál, az ökorhajcsárnál, a dedós gyermeknél sem, – Tennenmagad akarj lenni, s amilyen mértékben az leszel, annál „nagyobb” leszel. „Bizony mondom néktek, aki

84
közületek a legnagyobb akar lenni, legyen a legkisebb” – mondta Jézus igen

okosan, vetélkedő tanítványainak, s kifejtette azt is, hogy szolgálni kell, s nem parancsolni. Igen egyszerű törvénye ez a lélek dialektikájának. Mert ellen kell szegülnöd személyes éned törekvésének és vágyainak, hogy kiemelkedjék mások fölé, s belső Éned, az isteni Én, a titkos, a valóságos, a végtelen Én szabadon fölszárnyalhasson, s *így* légy nagy.

Múltkoriban keseregtél, hogy a magyar irodalom milyen szegényes a nagy külföldi írók elképesztő írástechnikája mellett. Vigyázz az ítélettel! Amit olvastál, fordításban olvastad, tehát az eredeti technikát aligha tudod jól megítélni. Aztán pedig: a magyar irodalom elsősorban lírai. Hát talán le tudnád becsülni Balassit, Csokonait, Vörösmartyt, Aranyt, Adyt – hogy csak ezt a néhányat említsem s csupán a holtakat? És Madách? Foglalkoztál komolyan Madáchcsal? Tudod, mit jelent az ő hatalmas álma az emberiségről, a történelemről, s mit jelentenek ezeken a nagy álmokon belül az egyes verssorok keményen kalapált tartóvasai? De az epikai művek között is akad egy s más. Jókai teli van latinizmusokkal és botrányos germanizmusokkal, de ha helyesen olvasod, kinyílik előtted az igazi értéke. Mikszáthot is kár lenézni, csúfondáros, könnyed, fölényes, mélabús, maró és reménytelen lélek, s bizony írni is tudott. Móricz is meghalt, megmondhatjuk róla, hogy a *Boldog ember*, a *Pillangó*, az *Úri muri*, a *Kivilágos kivraddig*, a *Rokonok* s az *Erdély* hatalmas, valamint novelláinak egész serege akármelyik európai íróval fölveheti a versenyt. Vannak csehovi novelláink, gorkiji regényeink is vannak. Erről el lehetne vitatkozni a világ végéig, s egyszer talán belátod, hogy részben igazam van.

Most már befejezem. Ha jólesik, s ha ráérsz, írd. Ne tekintsd ugyan kutya kötelességnek, mert a kényszer utálatos volna. És jól teszed, ha fütyülsz a szegénységre, s átlépsz rajta!

Most már látod, hogy „az ördög szegény, mert nincsen lelke”, s ameddig lelked van, nem vagy és nem lehetsz szegény. Szeretettel üdvözöllek.

K. János

Cserszeg, 1953. január 6.

Kedves Bátyám!

Az utóbbi időben annyi minden történt velem, hogy a nagy zűrzavarban nem tudtam időt szorítani a levélírásra; márpedig ha Magának írok, okvetlenül nyugalomra van szükségem.

Nem is tudom, hol kezdjem. Talán ott, hogy nov. 30-án valóban elmentem dolgozni Inotára, ahogy egy levlapon is megírtam, még hazulról. Nem volt más választásom, mennem kellett. Furdalt a lelkiismeret, hogy magára hagyom az édesapámat – ezt a rokonok meg a szomszédok is szememre hányták –, de azt gondoltam, nem ülhetek odahaza egész télen, valahol kell keresnem egy kis pénzt, tehát fölkerekedtem, sutba dobva minden aggályoskodást.

Inotán azonnal munkába állítottak, mégpedig a legnehezebb munkába: kubikos lettem, vágtam, csákányoztam, lapátoltam, talicskáltam a földet reggeltől estig, közben ámuldoztam a hatalmas arányú építkezésen, s igyekeztem gyökeret verni, berendezkedni. Sokat nélkülöztem, a többi fiúk, lányok

példája nyomán nem ettem reggelit sem; az ebéd meg a vacsora viszont olyan vékony volt, hogy a nehéz munka mellett igen elgyöngült tőle az ember. Nem is értük el a száz százalékot, még az ötvenet is nehezen.

A szállásunk azonban jó volt. Kaptunk elegendő szemet, volt szekrényünk, rendes ágyunk, mosdónk, rádiónk, esténként tehát jól éreztük magunkat, ha mellesleg korgott is a hasunk. Szerencsémre jólelkű, becsületes emberek közé kerültem. Odaérkezésemkor még volt egy kis hazaim, két fiút megkínáltam belőle. Jóízűen megették, majd előkotorták utolsó forintjaikat, s hoztak a cukrászdából egy halom süteményt, csak hogy viszonzhassák az én kínáláso-mat. Ez a kis epizód igen jólesően hatott rám. – Nem a süteménynek örültem, hanem a jóságnak s az egyszerűségnek, a természetes baráti gesztusnak, ahogy azt a néhány szelet tortát elém tették, noha még fél óráig sem voltunk együtt. Optimista hangulatban feküdtem le az első estén, s talán ez a kis eset volt az oka, hogy rövid ott-tartózkodásom alatt, nagy nélkülözésem ellenére egy pillanatig sem keseredtem el, és nem lázadoztam a nehéz munka meg a vezetők embertelensége miatt. Igaz, hogy az a két fiú nem is hagyott volna elcsüggedni: az ő körükben csak vidám lehetett az ember. Született optimisták voltak, tele tréfával, de jósággal, megértéssel is. Hatan aludtunk egy szobában, mi hárman, fiatalok, a másik három idősebb villanyszerelő volt. Szintén jó emberek.

Inotán egy új emberfajtaival ismerkedtem meg, egy osztállyal, amibe még addig nem hatoltam be: a proletariátussal. Megvallom, eddig idegenkedve, megvetéssel, sőt gyűlölettel néztem rá, mint olyan népségre, amely testét-lelkét odadobta a munkának, a pénzkeresetnek, lelketlenné vált, mint a gép, amellyel bánik; erkölcsi világa szörnyű fertő, és a magyarság számára nem jelent semmit, nem várhatunk tőle semmi szépet, semmi jót. Pedig nem így van: a proletár nagyon is ember, sőt egyéniség, amit eddig nem hittem volna. Nem elveszett fajta, tele van jóra valóssággal, értékkel, csak bánni kéne velük, okosan, megfontoltan, eljuttatni hozzájuk a szellem szavát, az igazi világosságot, Ady szerint: „tisztességet, emberibb szavakat”. Persze nem angyalok ők sem, de hibáik nem osztály-, hanem emberi hibák. Minden remény megvan rá, hogy értékes részévé válnak a magyarságnak. A parasztsággal szemben még egy nagy előnyük is van: az erős közösségi szellem, ami megint értékes dolog.

Hát ilyen gondolataim születtek rövid inotai életem alatt. Ugyanis 12-én kaptam a szomszédtól egy táviratot, hogy az apámat elütötte egy autó. Azonnal indultam haza. Tele voltam megdöbbenéssel: hát még csak ez hiányzott a komédiából. Meglátogattam a kórházban, bizony nagyon rútul járt: balfelől összetört a farcsontja. Felülni sem tud az ágyban, sőt még megmozdulni is nehezen. Dec. 20-án szállították el Pécsre, mert itt bajosan tudták volna meggyógyítani annyira, hogy legalább egy kicsit járni tudjon. Most azt sem tudom, hol áll a fejem: a kórházi költség ezrekre rúg, mert talán két hónapig is eltart a kezelés, az adóért is szorongatnak, de nincs pénzem, nem is tudom, honnan lesz, mert nincs semmi eladni való. Nem tehetek mást, mint hogy várom a csodát, ami kiránt a bajból.

Most teljesen egyedül élek, nincs más a házban, csak én. Számomra nem is olyan rossz ez, hiszen nagyon szeretem a magányt, nem is bánám a dolgot, és kitűnően érezném magam, ha az anyagi gondok nem szorongatnának. Az egyedülletet, az önmagamba való elmélyedést minduntalan megzavarják a

netkoznapi élet apró, de mégis súlyos gondjai. Nem tudom megőrizni őket, de kitérni sem lehet előlük. Gazdátlan kocsiként rohanok a szakadék felé, nem is bánom már, akármi következik, megállni, visszafordulni úgysem tudok: elnyel a szegénység, hiába is kapálózom. Az állandó, kínos töprengés miatt sem írni, de még figyelmesen olvasni sem... Nyomorult és tehetetlen vagyok.

Egy remény azonban van, hogy ebből a nyomorúságból megszabaduljak. Amíg Inotán dolgoztam, Jankovich Ferenc szinte tudtom nélkül kieszközölte, hogy érettségi nélkül is feljuthassak az egyetemre. Erről Gál Károly értesített, a keszthelyi múzeumigazgató. Igen megdöbbsentem. Minden elő volt készítve, akár azonnal indulhattam volna, de én nem hagyhattam faképnél egy sereg megoldatlan problémát. Közben én meg is akartam nőszülni. A két évvel ezelőtti eset ismétlődött meg: a rokonok, szomszédok, ismerősök nekem estek, s addig agitáltak, hogy nincs más mód, okvetlenül és sürgősen asszony kell a házhoz, míg végül rászántam magam. Kiszemeltem egy lányt, aki legjobban megfelelt volna a gazdaasszonyi teendőkhöz, s pedzteni kezdtem előtte a dolgot. A lány nem csúnya, fiatal is, de ostoba. Nem szeretem. Éreztem, hogy ingoványba lépek, s bűnt követek el, de szerencsére közbejött az egyetem dolga. Gál Károly csúnyán összeszidott, de én mindenben igazat adtam neki, ez a nőszülés mindenképpen tönkretett volna. Észbe kaptam, lemondtam a nőszülésről, és azonnal utaztam Pestre, Jankovichhoz. Ott meg autodidakta felfogásomért kaptam súlyos leckét, amit szintén megérdemeltem. Egyébként igen nagy szeretettel fogadott, s azt mondta, hogy semmi áron sem hagy elkallódní, mert a novelláim olvasása nyomán „igen sokat vár tőlem”. Én pirultam és reszkettem ettől a túlzott nagyrabecsüléstől, de közben elhatároztam, hogy nem fordítok hátat az egyetemnek. Nem tudom, kedves Bátyám, Magának mi a véleménye erről a dologról, de azt hiszem, Maga is helyesli az elhatározásomat. Az egyetem végeredményben egyáltalán nem lehet káromra. Mindenesetre írja meg a véleményét. Jankovichcsal mindent megbeszéltünk. Mivel a problémáim megoldásához (a gazdaságunk sorsa, apám sorsa) huzamos időre van szükségem, abban állapodtunk meg, hogy csak az ősszel, az egyetemi év kezdetén fogok hozzá tanulmányaimhoz. Addig lesz időm, hogy rendezni tudjam a dolgaimat, s lelkiismeret-furdalás nélkül hagyhatom el Cserszeget.

Egyébként nincs semmi bajom, a sok apró gond nem rendített meg, hitem éppen olyan szilárd, mint ezelőtt. Bármennyit töprengök is, megdöbbenve veszem észre, hogy az anyagi nyomorúság a bensőmet nem érinti, nem tud továbbhatolni, csak a bőrömig. Most látom, hogy a Magával való kapcsolatomban nem vesztett kárba, s a szemem egy pillanatig sem fordul el a kitűzött eszményektől, magatartásomból, felfogásomból nem engedek egy jottányit sem, elszántságom egy hajszálnyit sem lazult. Ha a lényeges dolgokat nézzük, minden rendben van.

Csupán az aggaszt néha, hogy az írást egyre csak halogatnom kell. Már majdnem másfél éve, hogy nem írtam semmit, s bizony ennek csak én iszom meg a levét, mert ha nem írok, az író nem fejlődik bennem, sem felfogásban, sem technikában, s talán még hátrább kell kezdenem, mint ahol abbahagytam. Nyilván Magának is gyanús már ez a nagy terméketlenség. Pedig nem terméketlenség ez, hiszen egyre tervezem a regényeket, novellákat, csak hogy arra már nincs érkezésem, hogy meg is írjam őket. Az írói szándék egy percre

sem lanyhul bennem, az az első és legfontosabb előttem, azt helyezem minde-
nek fölé. Arra kérem Magát, kedves Bátyám, hogy higgyen bennem továbbra
is, tartson meg a jóindulatában, ha most nem is tudok írni, s egyelőre nem is
tudom bebizonyítani, hogy érdemes vagyok a jóindulatra, a baráti segítségre.

Sok jót kíván és tisztelettel üdvözl:

M. Szabó István

Akarattya, 953, jan. 19.

Kedves Pista,

gondoltam, hogy valami baj van Nálatok, mert igen hosszasan hallgattál.
Apád balesete klasszikus lélektani eset. Abba még beletörődött, hogy katoná-
nak kellett menned, hiszen ő is volt katona, s amit az állam megkíván, azt meg
kell adni. A katonaság természetesen baj, akár a bárányhimlő, át kell esni
rajta. De már hogy gyárba menj a saját akaratodból, s otthagyd őt egyedül,
az sehogy sem fért a fejébe, de legfőképp a szívébe. Pláne, hogy az ismerősök,
rokonok is helytelenítették. Hütlenséget látott ebben, s akaratlanul is elűtette
magát egy autóval, hogy kénytelen légy hazamenni, otthon maradni, mellette
és vele. Ő arról, persze, nem tehet. Ha mondanád neki, bolondnak tartana,
vagy mérgeződne. De így van. Annyira így van, hogy vártam is valami ehhez
hasonlót.

No de ennek így kell lennie. Most hát nagy gondok nyomnak, mozdulni sem
tudsz, de azért ne lógasd a fejedet. Ha anyagi terheid olyan nagyok, hogy nem
bírsz megszabadulni tőlük, legjobb, ha várod a csodát, s nem törödsz az
egésszel. Mert mi történhetik? Elveszik a házat, a földet? Próbálják meg.
Elveszik a bútort, a jószágot? Próbálják meg. Tegyék meg. De erre úgysem
kerül sor. Előbb még sok állomása lesz az ügynek, s Te szépen sorra veszed
ezeket az állomásokat. Próbálják meg. Tegyék meg. Közben sok minden
történhetik, s történik is. Aludj efelől nyugodtan. Fájjon azoknak, akik a pénzt
ki akarják facsarni belőled.

Nagy magányod jó is, meg rossz is. De valahogy bírd ki. Egyre figyelmeztet-
lek: *ne igyál*. Ha iddógálsz, az nem baj, de ha iszol, az már nagy baj. Némethy
szólt a fiamnak, figyelmeztessen engem, hogy szóljak Rád, ne igyál. Mert
állítólag iszol. Nem, ha nem igaz, annál jobb, de ha mélyebben néznél a pohár
fenekére felejtés, vigasztalódás végett, akkor fontold meg tanácsomat, és tedd
félre a poharat. Emlékezzünk szegény Sértő Kálmánra. Hogy milyen tehetsé-
ges fiú volt, arról nem kell sokat beszélnem, s arról sem, hogy hová jutott. Én
azonban sűrűn találkoztam vele, számtalanszor megpróbáltam segíteni rajta,
de hiába. Elrettentő példa. Egyszer letérdelt elém a Rákóczi út meg a Körút
sarkán fényes délben, s megesküdt, hogy én vagyok a legnagyobb író az
országban. És sírt, borzasztó esetekre emlékszem. Vigyázz, vigyázz!

Életed előtt most széles, egyenes út nyílik, mert alighanem sikerül egyetemre
kerülnöd. Emlékszel, mennyit panaszkodtál amiatt, hogy nem végeztél s nem
végezhetisz iskolákat? Látod, erre is mód nyílik. De miért? Mert nem hagytad
el Magad, tanultál, művelődtél, használtad az elmédet. Jankovich Feri való-
ban derék fiú, sohasem felejttem el neki, hogy a pártodra állt. És ne félj, vannak
még hozzá hasonló derék emberek, akik felelősséget éreznek Érted, s buzgón

teljesítik erkölcsi kötelességeiket. Ne aggódj, nem vagy egyedül. A mesék tisztaszívű hősét ember, állat, növény segíti nemes célja elérésében, sőt még a kövek, a szelek, a vizek is. Egy a fontos: a szívnek tisztának kell lennie, s a szándéknak nemesnek. Álmodba se jusson eszedbe, hogy pozícióra törekedj, vagy hírnévre, pénzre, világi és anyagi javakra, előnyökre, pláne hatalomra! A célt nézd és a szándékaid tisztaságát. És ne aggódj soha. Ezzel a véleményemet meg is mondtam terveidről.

Nagyon érdekes és megnyugtató, amit inotai életedről írtál. Hát persze, nem szabad a proletáriátust a levitézlett, hatalmából kivetett úri osztály szemével nézni, mértékével mérni. Itt egy óriási történelmi mozzanatról van szó: a proletáriátus föl akar és *föl is fog* szabadulni, akár így, akár úgy, csupán arról vitatkozhatunk, hogy a fölszabadulás melyik módja vezet célhoz s melyik ad valódi szabadságot, azaz szellemi életet a proletárnak. Fiatal koromban, mint a Kommunista Párt illegális tagja, éveken át forogtam főképp ifjúmunkások, azaz inasok között. Szemináriumokat, előadásokat, vitaesteket tartottam. Nagyon-nagyon megszerettem őket. Mohók, kíváncsiak, öntudatosak, tisztességesek, jószívűek, bátrak, vidámak voltak. És elfogulatlanok. Van azonban egy ún. proletár világszemlélet, életérzés, amit károsnak tartok, pláne, mert hivatalossá lett. Éppen ebből kell kiemelni a munkást. S hogy kiemeljük, az a mi dolgunk. Tudom, egyetértesz velem ebben.

Valójában meg is írtam minden lényegeset. Magamról csak annyit, hogy ránk jár a rúd: feleségem beteg, tíz napja fekszik, szolgálatban vagyok reggeltől estig ezzel a fájó, rossz lábammal. Lányom Pesten a rádiócső-gyárban dolgozik, így semmi segítség nincs. A szomszédasszony jön át takarítani, fát egy öreg bácsival vágatok, vizet is ő hoz a házba, s gondoskodik a baromfiról. De hát ez pénzbe kerül. Orvos a szomszéd faluban van csak. Életünk tehát nehéz. De hála Istennek, feleségem állapota erősen javul, s remélem, néhány nap múlva felkelhet.

Nem is érek rá hosszabban írni. Ha időm engedi, olvasok. És zenét hallgatok a rádióban. Megvagyok belső bajok nélkül.

Szeretettel üdvözöllek. Ne aggódj amiatt, hogy nem tudsz írni. Az ember *belül* ír.

K. János

Bp. 1955. febr. 14.

Kedves Bátyám!

Nagyon megörültem kiadós levelének. Már-már attól féltem, hogy a Sinkáról írott kemény szavaim s az öregek-fiatalok közötti ellentétéről tett megállapításaim miatt megharagudott rám. Levele azonban megnyugtató: látom, hogy megértette kifakadásomat, s nem ítél el érte, éppen mert magasabb szintről nézi a problémát, mint én, aki nyakig benne élek, s épp emiatt nem tudom átfogóbban látni, s bölcsebben megítélni.

Levele hozzásegített, hogy jobban megértsem Sinka viselkedését. Igen, ez az ember tömérdek szenvedésen, megaláztatáson, csalódáson esett keresztül, sok-sok dühöt, keserűséget kellett lenyelnie gyermekora óta, s bizony, ezek a lefojtott indulatok nem olyan könnyen emészthetők meg: előbb-utóbb kitörnek, eget kérnek; a lélek elvadul, mint az ápolatlan kert, tüskék, csalánok borítják el a nemes virágokat. El kell olvasni a *Fekete Bojtár vallomásait*, s

megértő lesz az ember. De én mégsem tudok megnyugodni. Nemcsak Sinka élete volt Kálvária. Veres Pétert legalább annyi nehézség érte, mint őt, mégsem vetkőzött ki magából. (Igaz, hogy másképpen meg kivetkőzött.) De nemrég olvastam a *Süllyedő világot*, s látom: a Maga gyermekkor, ifjúsága sem volt fenékgig tejfel, sőt! És írói pályájának induló szakaszán meg éppen szörnyű, embertelen körülmények között vergődött a családjával. S hogyhogy nem vált mégsem olyanná, mint Sinka? Nekem az a gyanúm, hogy Maga a szenvedésen túl elérkezett valahová, Sinka azonban nem. Talán jelleménél, mentalitásánál fogva alkalmatlan rá, hogy megszerezze azt a bizonyos bölcsességet, mellyel mosolyogva nézhetné a saját bajait s a külső világ szennyes kavargásait... Magamból is kiindulhatok. Elég sivár gyermekkorom volt, de ez még hagyján a kora ifjúságom megpróbáltatásaihoz képest, amelyeknek Maga is szemtanúja volt, hiszen éveken keresztül figyelhette vergődésemet, azt a kínos igyekezetet, hogy egyenesbe jussak. Szegény voltam, sok baj, csapás, keserűség ért, családi viszonyaim nagyon elromlottak, s átkozott korban fejlődtem íróvá. Bizony, szebbnek is el tudnám képzelni ifjúságom első szakaszát, mely már örökre elsuhant. Nehéz volt, gyötrelmes volt, sokat kínlódtam – de a bensőm nem áporodott meg, tiszta s könnyű maradtam, a szenvedések nem hagytak rajtam nyomot. Szám íze nem keserű, szívem nincs tele dühvel, fenekedéssel, átkozódással a világgal szemben, hiszen alapjában véve nincs okom a panaszra. S ragaszkodom ahhoz, hogy Sinka nem szellemi emberhez méltóan viselkedett: ha Maga egy sarokból figyelt volna bennünket, igazat adna nekem. S nem menti, akár ha kétannyit szenvedett is életében. Költő, az Isten tolmáca, hát miért nem emelkedik a kicsinyes dolgok fölé? Miért nem teremt rendet önmagában? Még egy pásztoembernek is magasabb mértéke van a világhoz, miért nem tanul tőlük, hiszen közülük jött?! A pászto nép méltóságos, büszke magatartású fajta, nem ereszkedik ilyen olcsó, kocsmái huzavonákba, s ugyanakkor nem pöffeszkedő. Belső nemesség lakik bennük, mint a költőkben. Sok emberrel találkoztam már, s mindenki szeretettel, megértéssel, jóindulattal fogadott, igyekezett segíteni rajtam. Velem általában jól bántak az emberek, mint egy gyámolításra szoruló gyermekkel – Sinka az első, aki elutasítóan viselkedett. Éppen ő, akiről nem is gondoltam volna. Távolról nagyon szépnek tetszett a magatartása, szeretettel gondoltam rá, széthordtam nevét a barátaim között. De amikor találkoztam vele, elképesztett a közöny, amellyel fogadott. Talán azért döbbsentem meg úgy, mert ez az első eset életemben? Nemcsak ezért. Hiszen megérti az ember, hogy unja a látogatóit, s bennem is csak afféle firkaszt látott, aki talán tehetségtelen is. Hagyján, ez még rendben volna. De a viselkedése nagyon elkésérített: hogyan tud ilyen alacsonyra zuhanni egy költő?

Sokat lehetne ezen rágódni, de én abbahagyom. Fáj, hogy ilyen ember a *Balladaskönyv* költője. S ha rá gondolok, azonnal tudom, hogy nem szabad ilyen emberré válni: hiszen minél többet szenved valaki, annál jobban meg kell acélosodnia.

A generációk ellentétéről szólva: távol legyen, hogy az előző levelemben mondottakat a kettőnk viszonyára is kiterjesszem. A pesti huzavonák, irigységek épp azért döbbsentettek meg, mert azelőtt ilyesmit nem tapasztaltam, hiszen miközöttünk szó sem lehetett s ezután sem lehet versengésről, féltékenységről, szembenállásról. A Maga viselkedésében éppen az önzetlenség, a jóság,

a feltétlen segíteni akarás az, ami mindannyiszor megindít s hálával tölt el, ha levelet kapok MAGÁTÓL: azt hittem, úgy viselkednek mások is, mint János bátyám: természetesnek vettem, hogy az idősebb, érett írók meleg szívvel, féltő gonddal vigyáznak az utánuk jövők botorkáló lépéseire. S látnom kell, hogy a mi barátságunk csak kivételes eset. Ugyancsak kivétel a köztem s az apám között fennálló viszony: ha jól körülnézek, egyetlen csereszegi parasztember sem viselkedett volna úgy a fiával szemben, mint ő. Mérhetetlenül sokat köszönhetek neki is, és jómagam is egyre jobban tisztetem s szeretem ezt a bölcs, finoman érzékeny, messzire látó öreget. Talán ifjúságom is azért volt elviselhető, mert ha a világ keserű volt is, de odahaza, a kis családban békesség volt. Jólesik visszagondolni kettőnk viszonyára. Afféle cinkos megegyezés volt köztünk, szavak nélkül; inkább csak nézésünkkel s mosolyunkkal intéztük el egymás között a dolgainkat, s ez mélyebb értelmű beszéd volt, mint bármiféle mézesmázos, nyalakodó fecsegés. Általában tréfás hangon, viccelődve beszélünk – ez könnyű volt, mert az észjárásunk teljesen egyforma. Csak külsőmet örököltem az anyámtól, jellemem, érdeklődésem, felfogásom ugyanolyan, mint az apámé. Transzcendens világszemléletre való hajlam s az anyagi világ fölé való emelkedés, könnyelműség, nagyvonalúság, érzékenység s bizonyos zárkózottság, ha érzéseinkről van szó, a szép, a jó, az igaz s nemes dolgok után való örök nosztalgia, magas normák s valami különös, nem a környezetbe illő magatartás... Ilyenek vagyunk, ketten az apámmal. Szellemem szinte tökéletes mása az övének, jó-rossz tulajdonságaival, szőröstül-bőröstül. Mikor hazamentem, szinte megdöbbsentem, hogy már az első percben meg tudtuk ütni azt a régi, évődő, tréfálkozó hangot, mintha csak egy rövid kiruccanást tettem volna Pestre; lényegében semmi változás nem történt. Mellesleg annyira egyek vagyunk, hogy gyakran ugyanazt gondoljuk, s egyszerre mondjuk ki gondolatainkat.

Majd idővel meg kell énekelni ezt a nemes, nagy belső kultúrájú parasztot, akit az apámnak nevezek. Néhány hónappal ezelőtt írtam róla egy novellát, azt küldtem el a Dunántúlnak. Az ő bölcsességét próbáltam visszaadni, nem tudom, milyen sikerrel. Ha megjelenik, akkor majd kíváncsian várom a Maga véleményét. Köszönöm, hogy figyelmébe ajánlott a Dunántúl szerkesztőjének. Szántó T.-től nemrég kaptam egy rövid, baráti hangú levelet. Novellámat még nem olvasta, de szavaiból úgy látom, hogy az írásomat tisztességesen fogják kezelni.

Az irodalom vergődik, mint egy félig agyonvert béka az út porában. Mindenki Moszkva felé fülel. Különös, aggasztó hírek keltek lábra: Bulgaryin kinevezése állítólag a sztálini vonal visszatérését jelenti, Magyarországon Farkas Mihály lett megint a nagy ember, ez pedig a kormányprogram előtti idők felélesztéséhez vezet. Ha így lesz, akkor nekem itt befellegzett; csakugyan meg kell fognom a kapanyelet. Valahogy nem is bánám, nem érzem jól magamat, nem fejlődöm, s nem úgy írok, ahogy igazán szeretnék. Ha a jóslatok valóra válnak, akkor sajnós a Maga útját s terveit is keresztezik. Mi lenne, ha összefognánk? Egyre többet gondolok a Maga régi ajánlatára: ezt előző levelemben is megpendítettem, vajon nem lesz-e majd szükség Akarattyán egy munkásra? Persze ne vegye tolakodásnak, ha nincs mód rá, vagy érvényét veszítette a régi terv, akkor más után nézek. De leginkább ezt választanám minden lehetőség közül; végső esetben elszegődöm segédmunkásnak valami gyárba.

El kell mondanom, miért nem vagyok megelégedve önmagammal, írásaimmal. Nyilván emlékszik a *Rejtett világ* c. írásomra, hiszen nagyon is gyakran emlegettem. Mióta azt megírtam, másfél év telt el. Szültem jó néhány novellát, de ezek igényben, perspektívában, stílusban, szemléletben mélyen alatta vannak a *Rejtett világnak*, ezt bizonyosan tudom, hiszen már barátaim is szemembe mondják. Az az igazi hangom, ott megpróbáltam valamit, ami igazán belőlem fakadt, méghozzá a nekem legjobban megfelelő formában, stílusban. Úgy érzem, az jókora lépés volt előre, s azt kéne folytatni ezután is. Ha írok, úgy érzem, mintha erőszakot követnék el önmagamon, mert ezek a novellák már nem szívem szerint valók: leszálltam a már elért szintről, lejjebb adtam a mértéket, s mostani írásaimat középszerűnek látom, minden különösebb eredmény nélkül: nem rosszak, de nem is jók – mintha bágyadság érződne rajtuk, a mesterember unott munkája, akit alantas dologra fogtak, noha mást is tudna csinálni, sokkal szebbet, jobbat... Milyen novellák ezek? Móriczi novellák, egy hajszálnyival sem különböznek ábrázolásmódban, megjelenítésben, szerkesztésben, stílusban... Félig naturalista, kisrealista írások. Nem kell hozzájuk más, mint a mesterség bizonyos ismerete: egy kis ábrázoló és jelenítő készség, aztán megvan. János bátyám, unom s gyűlölöm ezt az írásmódot. Én mást akarok, nyugnek, koloncnak érzem a móriczi örökséget, ezt az agyontaposott utat. Ötven év óta minden magyar író ezt járja, Krúdy kivételével. Stílusban teremtettek önállót, szemléletben, tárgyválasztásban is (Maga és Tamási), de a móriczi módszerek ma is uralkodnak, s mi, fiatalok is ezt nyűjük, mint valami csodacipőt. Tovább kéne lépni, előre. Itt úgy írnak az emberek, mintha a nyugati irodalomban semmi sem történt volna a huszadik század folyamán. Vajon hol tartanak a franciák, angolok? Milyen formai, szerkesztési, ábrázolási eredmények születtek? Ők levetkőzték Zolát, s azóta tán az utódait is: France-ot; du Gard-t, Rolland-t stb. Talán Proust és Th. Mann erjesztő szavai szivárognak fel az irodalom hajszálcsövein s hatnak az új írókra? Miféle kísérletek, nekilódulások, kisiklások s előretörések lehetnek odaát?

Nos, akármilyenek vannak, de érzem, hogy nekem ezzel a konzervatív, megfeneklett írásmódszerrel le kell számolnom, mert már viszolyogva kezelem az effajta írás sablonossá vált fordulatait. Még ha igazi hévvel fog is hozzá az ember, akkor sem tud újat adni, mert ötven év óta minden lehető eszközt elkoptattak az írók, amit az effajta írásmód megenged s elbír. Pl. „Jóska belépett a szobába, s körülnézett a félhomályban. A család ott ült a kályha körül, csendben s moccanás nélkül, mintha a tűz mormogása elringatta volna őket. Az ajtónyitásra révetegen pillantottak fel, és...” Szóval én ezzel torkig vagyok. Akárhogy csűri-csavarja az ember, nem tud eredetit, szívből fakadót adni, mert mindannyiszor rádöbben, hogy ezt már megírták így... Még hagyján, ha az ilyen leíró-ábrázoló részeknek van a novella egészéhez mérten valami funkciójuk. De a rossz írók végképp lejáratták ezt is, összeábrázoltak mindent, ha volt rá szükség, ha nem, s azt hitték, az már irodalom, vagy ilyesmiből készül a mű; félreértették a részletek szerepét. S ma már hiába nyúl az ember bárhova, mindenütt használt alkatrészeket talál, kopott s bepizskolt alkatrészeket... A *Rejtett világ* egy bizonyos fokig lázadás volt a móriczi hagyomány, a megrögzött s elnyűtt játékszabályok ellen. A múltkor elfogott a keserűség s elolvastam: bizony, elég figyelemreméltó eredményeket értem el szerkesztésben, az idő kezelésében (ez egyik legnagyobb problémám) és stílus-

ban, ritmikában (ez a másik: valahogy ritmikussá, költőivé tenni a prózát). Persze a pátosza néha naivan, kamaszosan hat – ma már messziről tudom nézni –, de a szemléletével ma is azonosítom magamat, s mostani írásaimmel összevetve néha úgy érzem, visszafejlődtem, kevesebb, gyengébb, olcsóbb vagyok, mint akkor... Szinte irigylem régi magamat: emlékszem, milyen különös mélybódulatban írtam a *Rejtett világ*ot, valami szent, abszolút fokra emelt hévvel, indulattal, s tökéletes befelé fordulással. Így kéne írnom ma is. Tudnék is, mert a szívem, írói ösztönöm, alkatom ehhez híz – épp amiatt válok boldogtalanná, hogy nem ilyeneket írok. De mire volna szükség? Olyan magányra, bölcs életre, mint odahaza. Enélkül nem megy, itt hiába erőlköd-nék, mert a külvilág ezer hangon s módon szól bele az életembe, megakadá-lyozza, hogy állandó révületben éljek, hogy egyedül legyek magammal. Felhí-gít, szétforgácsol a környezetem s életmódom. Ezért sóvárgok a fizikai munka után is: mikor látogatóban voltam a rokonoknál, délutánonként fát aprítot-tam, s rajtakaptam magam, hogy alkotok, írásokon morfondírozok. Megdöb-bentem: így kéne ma is, mert így írtam két évvel ezelőtt a *Rejtett világ*ot s egyebeket. Azt hiszem, a régi módszerhez kell fordulnom, hogy meg tudjam váltani önmagamat, s kievickéljek a tehetetlenségem mocsarából. Szeretném, ha János bátyám is elmondaná erről a véleményét.

Pesten minden számba vehető ember várja a Maga novelláskötetét – már hónapok óta suttogják örvendező arccal, hogy ekkor vagy akkor jelenik meg. Van, aki türelmetlen, s van, aki aggodalmaskodik: hátha nem is jön ez a kötet, hátha megakadályozzák... Egy hétig talán kapható lesz a könyvesboltokban.

Ha nem lesz terhére, igazítson útba, mert meghasonlásba kergetnek ezek az aggasztó írói problémák. Csak élek bele a világba, s nem tudok csinálni semmit.

Tisztelettel üdvözlö:

Szabó Pista

Akarattya, 955, febr. 18.

Kedves Pista!

Leveledet megkaptam. Sietek a válasszal, mert látom, eléggé csüggedt állapot-ban vagy. Először zárjuk le a Sinka-kérdést. Igazat adok Neked mindenben, s ha ott ültem volna láthatatlanul a szoba sarkában, bizonyára magam is úgy ítéltém volna meg Sinka viselkedését, ahogy Te. A leglényegesebb kérdésed ez: hogyan viselkedhetik így valaki, aki az Isten szavát mondja? Hidd el, én is kérdeztem már ilyet gyakran, amikor olyasmit tapasztaltam, mint Te. Sokszor gondolkodtam is róla, s gondolkodom ma is, valahányszor ilyen jelenséget tapasztalok. Akkor fölteszem a kérdést: ha én, aki szintén vallom, hogy az Isten szavát igyekszem mondani, méltón viselkedem-e ehhez a súlyos, felelős-ségteljes feladathoz? Persze, hogy nem. Noha igyekszem, amennyire lehetsé-ges. Hiszen tudom, miről van szó. És mégsem sikerül. Másoknál talán még kevésbé, mint Sinka példája mutatja. De tudnék példákat mondani sereggestül az írók közül, akiket ismertem, s akik, noha kiváló emberek voltak, engem is gyakran megaláztak, elkeserítettek hozzájuk méltatlan viselkedésükkel. Mó-riczról írt emlékezéseim során láthatsz ilyen eseteket. Most csak a Babits–József Attila viszonyt említtem. Babits olyan igazi szellemi ember volt, hogy már 93

mutogatták. S mégis, hogy bánt József Attilával, ezzel a nyomorgó, félig-meddig örült, majd súlyos beteg lángésszel? Úgy, hogy az már vérlázító volt, kegyetlenség és szadizmus, konok ostobaság és korlátoltság. Babits irigysége, féltékenysége túlment minden határon. Barátai és érdektársai úgy védték, pátyolgatták, szinte vattába csomagolták, mint egy koraszülött csecsemőt. Szentséges személyének már a pusztá érintésére is hisztérikus jeleneteket rendezett. Bosszúálló is volt a maga módján: hallgatással mellőzött mindenkit, akit ki akart tiltani a világból, akitől félt. Ott fordulhatott föl a szeme láttára, makacsul bezárta a Baumgarten-alapítvány pénztárát előtte. Ilyen esetben szembeszállt kurátortársával, tanácsadóival, legjobb barátaival is. Ennek halál volt a következménye, pl. Cholnoky László esetében, de mondhatom, József Attilát is továbbtaszította az öngyilkosság útján.

És olvasd el Babits verseit. Éppen tegnapelőtt hallgattam rádióan egy régi hanglemezt: az ő hangját örökíti meg, amint egyik szép versét szavalja. Megrendítő volt. Olvasd a *Jónás könyvét*. Lehetetlen, hogy át ne borzongjon Rajtad a próféta szavának vihara.

Mi a magyarázat?

Egy barátom, József Attiláról írván, rámutat arra a furcsa jelenségre, hogy a nagy művészek, a nagy írók fejedelmeknek, királyoknak érzik magukat. Ady, Szabó Dezső így is viselkedett. Ady örökre elkergette köréből egyik hívét, mert egy éjszakai ivásról angolosan elszelelt. Szabó Dezső fejedelmi allűrjeiről, gusztusairól, hatalmaskodásairól Te is sokat hallhattál. E királyi önzés oka az, hogy Ady is, Szabó Dezső is, mások is a maguk érdemének, a saját személyüknek tulajdonították a valóban mágikus hatalmat, amit a leírt szó adott nekik. Ez a hatalom csakugyan rettenetes. Királyi hatalom. De aki a hatalom birtokában van, folytonosan félti, őrzi a hatalmát. Ahogy a dúsgazdag ember szimata megérzi a szegényt, s a szegényben az ellenséget, úgy érzi meg az ő orruk a másik hatalmat a tehetségben, a szellemi erőben. S védekezik ellene.

A közönség is hozzájárul ahhoz, hogy a nagy író, költő a saját személyének tulajdonítsa hatalmát s hatását, ne a benne rejlő isteni erőnek, amit hordoz. Hiszen az emberek legyezgetik hiúságát, bókolnak előtte, tömjénezik, s kórusban harsogják, mekkora nagy ember ő s mennyi az érdeme. Helytelenül ítélik meg ugyanis a nagy embert, személyes Énje kiválóságának tekintik képességeit, holott a személyes Én csak eszköze, szolgálja az isteni Énnek. Mert az embereknek vajmi kevés ismeretük van az emberben lakozó isteni Énről, noha a templomokban, a költészetben stb. untig eleget hallhatnak róla. Pál apostol ősrégi mondása: „Ti mindnyájan Isten temploma vagytok”, mint frázis zuhan el a fülük mellett, nem gondolkoznak rajta még a papok sem. Ugyanilyen tévedésben él többnyire a nagy író, a nagy költő is. Szívesen tekinti az isteni kegyelmet a saját érdemének, nagyságának. Fölfuvalkodik – mert nehéz ám a fölfuvalkodástól menekülni. Gőgös lesz és féltékeny. S miután a hét főbűn elseje a kevélység, a többi ezután s ebből következik. Meg aztán ez a hiúság némi kárpótlás is a szerep nehézségeiért, sőt kínjaiért, s az emberek lesújtó ostobaságáért, meg nem értéséért.

Sinka – ezt tudom, hiszen sokszor beszélgettünk róla – az Isten szószólójának tartja magát. És ha úgy érzi, hogy valóban az Isten szavát közvetíti, alázata határtalan. Megrendítő. De ő sem tud szabadulni saját személyes nagyságának csodálatától, s miután ízlése csekély, gyakran undorító módon viselkedik.

Mégpedig azért, mert lenéz és megvet mindenkit, aki az isteni szó közvetítésére alkalmatlan, vagy ezt a szót meg sem érti. Másrészt gyötrelmesen fél azoktól, akikben ilyen képességet gyanít.

Én benne igyekszem mindig az isteni Szó eszközét, alázatos, odaadó, szenvedő szolgáját látni, elnézek a nevetlen, bárdolatlan, ízléstelen, irigy, mohó, erőszakos személy fölött. De nem szeretnék vele hosszasan egy fedél alatt lakni. Késre menne a dolog.

Fontosabbnak tartom ennél panaszaidat az írás lehetetlensége miatt. Magam is azt mondom, igyekezz mennél előbb vidékre. Várkonyival is beszélgettem erről, s ő, igen nagy emberismerő lévén, azt tanácsolta, igyekezzek vidékre telepíteni, mert kitépted Magad eredeti talajodból, környezetedből, s nem tudsz az újhoz alkalmazkodni. Neked csendre, magányra van szükséged. Másnak is, de más jobban meg tudja teremteni magának még nehéz körülmények között is, mint Te. Azt mondom tehát újra: menj vidékre, mennél előbb. Helyeselném Akarattyára való településet, elsősorban önzésből. Nem lennék olyan nagyon egyedül. De a Te érdekedben is persze, s ez a fontosabb. Jobban tudnálak tanítani, erősebben tudnék Melletted állni, amikor szükséges. Gondolkodtam a gyakorlati megoldáson is. Munkát találsz itt annyit, hogy nem is győznéd. Most építenek egy új üdülőt, ott dolgozhatnál, a bér jó, a munka nem hajszás. De máshol is. Nálam mindig, szívesebben fizetnék Neked hatforintos órabért, mint másnak. Munka mindig van nálunk is. Örülnék, ha nem a munkaadót látnád bennem, hanem a barátot, az öregebbet s a gyámoltalannabbat, aki nem „kizsákmányolni” akar, hanem a segítségedet kívánja az itt szokásos munkabéréért. Csak egy a bökkenő: ilyenkor, tavasz felé nehéz lakást kapni, mert akinek kiadó szobája van, a nyaralókra spekulál. Feleségem nyomban utánanézett már tegnap a lakásnak, sajnos, hiába. Ezért azt javaslom: A pécsi színház még a tavasszal elő akarja adni *Végrendelet* c. darabomat. Én a próbákra elmegyek, azonban az előadáson már nem akarok ott lenni. (Hajlongás a függöny előtt, vacsora, pohárköszöntők, huzavonák stb.) Hanem a feleségem megy el s a lányom, már csak azért is, hogy feleségem jól megvizsgálta magát. Erről hónapok óta szó van. Nos, arra a hétre, amíg ő Pécsen lesz, jöjj el hozzám, segíts nekem vizet, fát behozni, főzni, disznót, baromfit etetni, tejet elhozni s más efféle apróságokat. Időnként beszélgetéssel, olvasással, zenével s más efféle értelmes foglalkozással töltenék. Ezalatt volna idő s alkalmad valahol lakást keríteni, ha egyelőre csak nyárit is, majd ősszel véglegesen találhatnál. Mondanom sem kell, hogy a kérdést magam is szorgalmazom, s ha sikerül találnom egy jó szobát, azonnal jöhetsz véglegesen. Arra a hétre, persze, baráti vendégem lennél, s egyben segítségem is. Fogadd el meghívásomat. Házunkban nem tudok Neked lakást adni (véglegesen), mert amint megérkezik a jó idő, itt lesz két kisunokám s lányom is, a nyáron pedig fiam a családjával. Télen a felső szoba használhatatlan.

Írd meg, hogy ez a terv tetszik-e Neked. Segédmunkásnak azonban ne állj be sehová. Őrizd meg függetlenségedet. Itt könnyű, Neked való munkával megkeresed a havi 1000–1200 forintot, megkapod a csendet, a jó levegőt, a szép tájat, a Balatont, a könyveket s a jó társaságot. Hozzám sok érdekes és értelmes ember jár, kivehetnéd részedet a velük való beszélgetésből.

A Dunántúl szerkesztője tegnap írt: novelládnak igen örül, közli. A Tiéddel

együtt fogadta el Kovács Sanyiét is. Javasolnám, kötetedet is Péccsett adasd ki. Becsületes emberek. Sokat segíthetek én is.

Nagyon helyeslem, amit a naturalista-realista írásról beszélsz, s arról, hogy torkig vagy a szinte kész formulákkal. Ez a véleményed egészséges lélekre vall. Megrekedni nem szabad. Stílusodnak, formádnak *belülről* kell kialakulnia, s ezt hiába erőszakolod, noha nem baj, ha tárgyilagosan rajta tartod szemed a problémán. Aggódnod nem kell. Ezek a kérdések azonban olyan szövevényesek, hogy nem vállalkozom most a fejtegetésükre, mert egyéb sürgető dolgom is van. Máskorra hagyom tehát. Csak arra figyelmeztetek, hogy „végleges” írói formádat, stílusodat nem alakíthatod ki máról holnapra, túlságosan fiatal vagy még a végleges műformádra. Várd meg türelmesen a pillanatot, amikor egy szerencsés reveláció kezdedbe adja a kulcsot, s azzal aztán sorra nyitogathatsz minden ajtót. Az ember életének korszakai vannak. Első korszakodat nem minden eredmény nélkül jártad végig, most, amint látom, erős fordulat van készülóban. De majd meg fogod látni, hogy a véglegesnek gondolt korszak után is következik újabb. Hogy egyszerre akarsz a csúcson állni, helyes és biztató. De ha nem sikerül, ne aggasszon. Az író mindig a „keskeny utat” választja, s azon bizony nehéz a feljutás. De *más út nincs*. A hivatalos szocialista realista országút nem vezet sehová, csak formalizmusba és giccsbe. Ponyvára. Nézd, hogy lázadoznak ellene. A valódi írók ugyanis nem a vörös lektűrök írói.

Egyelőre tehát maradjunk ennyiben. Hogy mikor lesz a darabom bemutatója, még nem tudom. Át is kell alakítanom, mert így nem tetszett akkor sem, amikor a Belvárosi játszotta. Most szeretném megadni neki azt a végső formát, amit eredetileg adtam, de ahogy nem lehetett játszani. A kellő időben írok, s jöhetsz, jöjj is. Alighanem április első napjaiban.

Baráti szeretettel öllelek:

János b.

44

In memoriam Kodolányi János

Emléktábla avatásra

CSERES TIBOR

Kodolányi János még mindig meglepi híveit régi-új bölcsessége ajánlékaival. Napfényre kerülő hajdani leveleivel üzeni az élet-halál kérdésekre fogalmazott, vívódó válaszait. Hogyan kell élnünk, hogy ez elkerülhetetlen halál idejét méltósággal kivárhassuk?

Zimándi Piusz premontrei szerzetes lelkesnek küldött tanácsaiból ismerhetjük meg, hogyan gondolkodott az 54–55 éves férfi az emberélet fele útján túl az emberi, s főként a férfi sors alakulásáról és végzetéről. Hogyan gondolkodott a lét és nemlét, a megsemmisülés, az önkéntes életvég kérdéséről az, aki maga bizonyára nemegyszer szembesült a sötét sors e biztatásával.

A szerzetes, miközben Péterfi Jenő életiratával foglalkozik, különösmód, az írótól várja annak kifejtését, megmagyarázását, mi az oka a meglepően sok öngyilkosságnak íróink között.

Kodolányi válaszában nem csupán azokat az írókat tekinti öngyilkosoknak, akik tetteleg megölték magukat, fegyverrel, mérreggel, vagy más módon, hanem hozzájuk számítja azokat is, akik öngyilkos lelkialkatot árulnak el.

A tizenkilencedik század második felére, Péterfi korára korlátozva a felvetett jelenséget – melyet bátran kiterjeszthetett volna századunkra is – megállapítja: a költők, írók lelki válsága egybeesik a gépkorszak kezdetével, a racionalizmussal, a haladás fikciójával, melyben az ember kiesett a kozmosszal, az isteni világmindenséggel való szerves egység meleg közegéből. A költő magára hagyottan állt-áll ebben az istentelen, kegyetlen világban. Ha művelt, tanult ember állásában akart megmaradni, tudomásul kellett vennie tárgyiasult környezetét, de mihamar ellentmondásba került önmaga hivatásával, küldetéstudatával, belső igazságával. A bennünk lakozó, kifejeződni törekvő szent szellemmel, az Istenséggel.

Az életrajzíró premontrei hűen ábrázolja „hőse” korát, elcsüggesztő történelmi környezetét, de öngyilkosságát nem képes biztosan megokolni. Meg is torpan tanulmánya végső fejezete előtt.

Mert a levélváltás, abból a kissé henye magyarázatból bontakozik ki, hogy Péterfi öngyilkos alkat volt. Ez a megállapítás semmitmondó – jelzi a levélíró Kodolányi János –, meg kell keresnünk az öngyilkos alkat kialakulásának végzetes láncolatát.

Magyar Napló 1998. ápr. 12. 15. n. 6.

Az anyagi gond, a pályán tapasztalt sikertelenség, a becsvágyként dédelgetett álmok csődje, a nehezen elviselhető alsóbbrendűségi érzés mind csak utólagos ürügyek: csupán ezek miatt nem végzünk magunkkal.

Meg kell vizsgálni az apától, anyától eredeztethető életszokások minőségét. A túlságos ragaszkodást bizvástartó beteges tünetként kezelhetjük. Természeti törvény, hogy szüleinket mi temetjük el. A túlzott ragaszkodás ismét csak ürügye, nem érve az öngyilkosságnak.

Szent Ágoston zseniális észrevétele volt, hogy nyomorúságunk, lelki nyomorunk megnyilatkozásaiban a bűn állapotának szerkezete ismerhető fel. S a felmenőktől ránk háruló bűn, az áteredő bűn kifejezés nem egy meghatározott dolgot jelent, hanem helyzetet, létmódot, melyben több tényező van, de amely egyik tényezővel sem azonos.

Az öngyilkos kezdettől fogva úgy rendezti életét, hogy cselekedete elkerülhetetlen legyen, s hogy tette büntudata alól eleve feloldhassa magát.

Hogy az apától való elszakadás és az anyával azonosuló halálig tartó hűség miképp módosíthatja, deformálhatja a férfikaraktert, arról a papi embernek – kitetszik a válaszokból – fogalma sem lehetett, tán egyházas szeméremből sem, de levélírónk, aki a maga életével párhuzamba állítva az öngyilkos esztéta, Péterfi sorsát, teljes átéléssel tudta, hol kell, hol kellett volna letérni az ifjú embernek a családi sors által reávetett végzet alól. Éppen az idejében vállalt házasság által – eleve felkészülve a szülők szokásainak eltemetésére.

Kodolányi János azokban az esztendőben, kései magamutogatás nélkül eléntárja méltósággal viselt saját életét is.

Nem alkuszik meg, amikor a számára kedves ember, levelezőtárs stílusáról kell szólnia: „stílusod olyan – írja –, mintha németből, méginkább soproni ponzikternyelvből fordítottál volna szóról szóra magyarra. Van nyelvünknek olyan érinthetetlen szervezeti, tehát logikai (logosz-szerűségi) vonása, amit mindennél fontosabbnak és megőrzendőnek tartok.

Mert ez teszi a nyelvet, azaz gondolkodásmódját, belső törvényszerűségét, mondhatnám: ez a nyelv kristályának alapvető törvénye. Ez okból üldözöm az ilyen szavakat: szempont, vonatkozás, alátámaszt, kihangsúlyoz, sőt ezeket is: tulajdonképpen és adottság. Meg kell mondanom, hogy Péterfi korában ocsmányul írtak magyarul. Az ő stílusa is inkább német, mint magyar, s éppen az a bámulatos, hogy olyan finom gondolatokat s lelkirezdüléseket tud kifejezni ezzel a rozoga stílussal.”

Mi, Kodolányi utókora tanulhatjuk tőle máig nyelvünk stílustörvényeit.

S példaértékű s mába nyilalló az a beletnyugvás, amellyel 1955. április 4-én a Kossuth-díj osztás hírére fogadja: „Tamási népszerű ember – mondja –, kedvelik, mert lágyabb, érzelmesebb, mint én, s az igazságot hajlandó szép költői girlandokkal elfedni. Megejtő báj, gyermeki naivság jellemzi őt, ez kedvesebb, mint az én komorságom, könnyörtelenségem és hajthatatlanságom. Nem csodálom, hogy neki mindenféle reklám s Kossuth-díj járt ki. De hát ennek így kell lennie...”

De mi utódok, nem nyugodhattunk bele, hogy ennek akkor így kellett lennie.

Modoldíjji Ísuos

Ísuos valdomás a freudizmusra

Helikon 1990. ápr.-sept., 2-3. sz.

314-318.

Eredetileg 1939. (Emberismeret)

KODOLÁNYI JÁNOS

Írói vallomás a freudizmusról

A pszichoanalízis önmagában nem befolyásolja az emberiség gondolkodásmódját, mert az emberiség egy olyan gyűjtőfogalom, melynek csak egy kis töredékéről, vékony rétegéről beszélhetünk, amikor a pszichoanalízis hatásáról van szó. Mint minden tudományos felfedezés és rendszer, először csak az embereknek egy szűkkörű csoportját érdekelte és csak néhány olyan agyvelőbe hatolt be, amely különösképpen alkalmas volt arra, hogy a dolgok felszíne mögé is betekintsen és a lappangó erőket kutassa. Így volt ez nemcsak a különböző vallásos mozgalmak kezdetén,—melyek éppúgy tudományos felfedezéseknek és mozgalmaknak tekinthetők, mint aminők a természettudományos felfedezések, hiszen csak később váltak vallásos és metafizikai mozgalmakká,—hanem a természettudományok különböző felfedezéseivel is. Mert azt tapasztaljuk, hogy az olyan tudományok is, mint amilyen az asztronómia, fizika és kémia, csak lépésről lépésre hatoltak be egy vékony rétegen át a köztudatba, hogy azután beilleszkedjenek az átlagember világgépébe és metafizikai képletté váljanak.

Természetes, hogy ezeknek a természettudományi felismeréseknek minden esetben találkozniuk kellett azokkal a tudattalan megsejtésekkel, amelyek ki nem mondott formában benne élnek a széles tömegek lelkében is. Az új gondolatoknak és rendszereknek törvényszerű útja az, hogy egyfelől tudatosakká válnak az elemző gondolkodásra alkalmas koponyákban, másfelől viszont feltörnek a tömegek tudattalan ösztönmélységeiből. Ez történt a modern lélektan felismerésével és rendszerével is. Századunk különösképpen felszántotta a legszélesebb tömegek lelkét és elhárított a tudattalanban lappangó sejtelmek elől olyan akadályokat és gátlásokat, amelyek eddig lehetetlenné tették világos felismerésüket és kimondásukat. Ehhez a lélek mélységeiben végbement átalakuláshoz járult hozzá a pszichoanalízis a maga tapasztalati és kísérleti eszközeivel, hogy ne csak homályos sejtések és zavaros fantáziák maradjanak, hanem kézzelfogható rendszerbe beleépítve részét alkossák egy kialakulóban levő metafizikai világgépnek. Frappáns bizonyítéka ennek Freud *Az életöszton és a halálöszton* című tanulmánya, amelyben a mester empirikus és kísérleti alapokból kiindulva és lélektani kutatásainak ellenőrizhető rendszerére helyezkedve, az élet biológiai törvényeinek olyan kettős működésére mutatott rá, amely már metafizikai távlatokba nyit kilátást.

Hogy a fent vázolt folyamat mennyire izgalmasan világos, azt megfigyelhetjük azon a hosszú úton, amelyet a modern lélektan Dosztojevszkijtől, a regényírótól és költőtől Freudig, az empirikus természettudomány művelőjéig megtett. Dosztojevszkij a néplelek mélységeinek megfigyeléséből indult ki és azokon a tüneteken következtetett tovább, amelyeket ez a kollektív lélek a maga buja, ellentétekben gazdag, túlnyomórészt öntudatlan életműködésében felmutatott neki. Erről a kollektív életfolyamatról választotta le a költő-művész eszközeivel az individuális lélek olyan jelen-

Helikem 1990. 2-3. A. 805-

ségeit, amelyek egyrészt magukban foglalják a kollektív tömeglélek minden jellemvonását és törvényét, másrészt azonban gyakran szöges ellentétben állnak azzal és így tragikus meghasonlásoknak okai. Gondoljunk csak a Karamazov testvérek Ödipuszkomplexusával megokolt tragédiájára és a Karamazov családdal szembenálló sztarec néplélekben gyökerező kollektív élményeire! Nem valószínű, hogy Dosztojevszkij teljesen tisztában volt felismeréseinek tudományos horderejével, biológiai, társadalmi, pedagógiai és világszemléleti következményeivel,—de az bizonyos, hogy mint költő, mint az emberek ösztönéletének, cselekedeteinek és gondolkodásának megfigyelője és művészi megrögzítője, világosan mutatja azokat az alapelveket, amelyek Freud működésében tudományos rendszerezőre találtak. S milyen érdekes: ugyanakkor, amikor az emberiségnek ez az egyik legnagyobb költője szinte misztikus beleérzéssel és az öntudatlan tisztánlátás világosságával bontogatta népének titkait,—folytak Franciaországban az első tapogatózó kísérletek a hisztéria jelenségeinek megmagyarázására és a lélekműködés törvényeinek első, legprimitívebb megfogalmazására. Amikor Dosztojevszkij a Karamazovok és Raszkolnyikov tragédiájának papírra vetésébe merült, kísérleteztek Párizsban különös és addig egyszerűen „bolondnak” tartott hisztériás nők hipnotikus úton való gyógykezelésével. És ami orvosok dolgozószobáiban ezer kétség, tévedés és gyakran rémület közepette megszületett, ugyanaz ment végbe a tudat alatt az európai néplélek végeláthatatlan rétegeiben is. De Dosztojevszkij mellett még számtalan író és költőt lehetne példaképpen megemlíteni, hiszen maga Freud is nagyon sok efféle irodalmi adatot és példát sorolt fel egyik művében a tudományos kutatás és a kollektív néplélek párhuzamos megsejtéséről szólván.

Ha már most az elmondottakhoz hozzászámítjuk még azt a cseppet sem véletlen, de erejében és kibontakozásában immár földrengésszerű átalakulást, amely a jelzett időktől kezdve az európai társadalom gazdasági alapjaiban csakúgy, mint kulturális rendszerében (ideszámítjuk a különböző vallási rendszereket is) végbement és amelynek első morajlása akkor zúgtak fel, amikor az irodalomban megindult az emberi lélek analitikus kutatása, az orvostudományban pedig a lelkibetegségek és neurózisok legelső kezdetleges vizsgálata, s amely döntő fordulathoz érkezett a világháború kirobbanásában, de még korántsem tetéződött be azzal,—akkor elmondhatjuk, hogy a pszichoanalízisnek is csak annyi része volt az európai emberiség átalakításában, amennyi a szociológiának vagy az irodalomnak. Ezzel a megállapítással pedig cseppet sem szándékozunk csökkenteni a pszichoanalízis rendkívüli jelentőségét, mindössze rá kívánunk mutatni azokra a szerves kapcsolatokra, amelyek egy társadalmi átalakulás különféle területeit és jelenségeit egyetlen hatalmas szintetikus egészbe foglalják. Éppen a pszichoanalízis az a tudomány, amely megtanított bennünket arra, hogy a lélek életét dialektikus és teljes mozgásnak fogjuk fel, olyan mozgásnak tehát, amelyben egyenlőképpen fontos jelentősége van az egyik vagy a másik hatóerőnek. Az emberi élet egy-egy megnyilvánulási vagy mozgási területe, legyen az gazdasági, társadalmi, kulturális vagy akár vallási terület, mind csak részei magának az egésznek, amelyet léleknek, vagy ami azzal azonos: életösztönnek nevezünk. Freud azonban még tovább ment ennél a felismerésnél. Már említett műve, *Az életösztön és halálösztönök* biológiai, sőt végső kifejlésében metafizikai egységbe foglalta nemcsak az emberi, hanem minden szerves és szervetlen élet megnyilvánulását s ez-

zel bonthatatlan egészé építették fel a modern ember ma még nem általános és nem közhiedelemszerű, de a lélek tudattalanjában igenis már készenálló új világképét.

Ha pedig ez a felismerés majd köztudottá vált, aminthogy a dolgok törvénye szerint azzá kell válnia,—elérkezik az emberiség életformáinak egy olyan újjáépítési korszaka, amely jelentőségében és következményében csak a kereszténység fellépéséhez mérhető. Itt ismét hivatkoznunk kell arra a talán kissé különös megállapításra, hogy a vallási, metafizikai tömegmozgalmak kiindulási pontjukban szintén természettudományos igazságok voltak. Persze az emberi lélek akkori állapotának, létfeltételeinek és tapasztalati ismereteinek megfelelő természettudományi igazságok. Az őskereszténység számára empirikus ereje volt annak a hitnek, hogy Jézus még a tanítványok életében visszatér és leszámolva a világ elavult pogány rendszerével, mindörökre félepíti a maga országát. Szépen fejt ki ezt ki Renan és ha azokra a párhuzamokra gondolunk, amelyek kétségkívül megállapíthatók, a huszadik század átalakulására és megújodására törő lelke és az első század társadalom-átalakító lelke között,—lehetetlen fel nem ismernünk a történelmi események és az azokban tükröződő emberi lélek dialektikájának csodálatos jelenségeit. Hogy azután mivé fog fejlődni az az átalakulás, amely ma a lélek legmélyéig nyúl bele egyéni és kollektív életünkbe és amely egyforma erővel hat a legmindennapibb és legközönségesebb gazdasági jelenségekben csakúgy, mint az európai kultúra legmagasabb rendű mozgalmában,—azt mi, akik részesei vagyunk az átalakulásnak, egyszemélyben mint cselekvő és mint szenvedő szubjektumok és objektumok, azt ugyanúgy nem sejtethjük, mint ahogyan nem sejtették keresztény őseink sem. Itt viszont Marx megállapítását kell elfogadnunk, aki rámutat arra a törvényre, hogy a történelmi jelenségeket és azok mozgató rugóit csak retrospektíve mérhetjük le, a jövőre vonatkoztatva pedig csak következtethetünk belőlük, mint cselekvéseinket megszabó gazdasági és erre felépülő erkölcsi hatóerőkből.

*

Írói munkásságomban arra a teljességre törekszem, amely egy emberi élet kifejlődését tükrözi az öntudatébredés pillanatától az átalakulások végtelen sorozatán át a várható, vagy sejthető lezáródásáig. Minden művész erre törekszik, ennek a világképnek kell tükröződnie alkotásaiban és amikor az őt körülzsongó jelenségek millió változatát figyeli és azok magyarázatát kívánja megtalálni, arra csak egyetlen biztos eszköze van: a saját lelkiéletének tárgyilagossá megfigyelése. Ebben a megállapításban szerintem benne van az individuális élet felismerése csakúgy, mint az abban bennfoglalható kollektív élet és maga az egész világmindenség, összes szerves és szervetlen tüneményével. Minden művész csak annyiban művész, amennyiben képesnek mutatkozott a saját lelkét tárgyilagossá megfigyelni és ábrázolni, és amennyiben ezt az individuális lelket egybe tudta kapcsolni és össze tudta hangolni magával az egyetemes lélekkel. Minden művész csak annyiban művész, amennyiben önmagán keresztül ki tudja fejezni annak a közösségnek életét, amelynek ő része és egyszersmind a természetnek azokat a jelenségeit is, amelyek erre a kettősarcú lélekre hatnak. Nem látok és nem is láttam soha semmi összeütközést: egyén és közösség, én és világ kö-

zött,—már amennyiben ez a művészi alkotásra vonatkozik. És nem láttam összeüt-közést az író és népe között sem, noha láttam és megállapítottam azokat a társadalmi hasadásokat, amelyek a kollektívumot részekre tagolják s szembeállítják egymással.

Hiszem, hogy minden létező éppen eleget tud az élet lényegéről ahhoz, hogy a számára megszabott törvények szerint fussa be pályáját. Ezért tudom, hogy ezeket a törvényeket nekem is módomban van önmagamban felismerni és életemre, életművemre alkalmazni. Hogy erre a felismerésre eljutottam, hogy ez számomra cselekedeteimet és az élet árnyalatait magyarázó tudatos művészeti módszerré vált, abban döntő hatása van a pszichoanalízisnek, amellyel tizenhét éves korom óta állandóan foglalkozom és amellyel gyakorlatilag is módomban volt megismerkedni. Ez tette lehetővé, hogy a művésznak az a pillangója, mely kezdetleges megsejtéseim, tapogatózásaim és első irodalmi kísérleteim gubójában tevékenyen szunnyadt, kirágja magát a ráfonódó formai, társadalmi, morális és esztétikai rétegekből és szabadon repülhessen arra, amerre a természete szerint repülnie kell. A pszichoanalízis adta meg a kulcsot, amellyel megnyitottam embertársaim világos, vagy burkolt cselekedeteit, amelyeket már gyermekkoromban olyan élesen megfigyeltem, hogy egyéves koromig precízen visszaemlékszem reájuk. Ezzel a kulccsal léptem be az önmagam előtt is százszor eltakart énem rejtett területeire. De tovább megyek: a pszichoanalízis szabadított meg mindenféle iskola nyüge alól—és itt iskola alatt nem kizárólag stílusiskolát, vagy irodalmi módszert értek, hanem azt a mérhetetlen rendszert, amelyet hosszú évek során felépített bennem az iskolai, családi, vallási, társadalmi, filozófiai és egyéb hajtóerők egész tömege. Csak ezzel tudtam kíméletlenül leválasztani magamról mindazt, ami nem tartozik szigorúan egyéniségem lényegéhez és amivel nem lehet és nem szabad közösséget vállalnom. De a pszichoanalízis tapasztalatai és kísérleti rendszere tette számomra lehetővé azt is, hogy felismerjem a céloommal ellenkező akadályokat és megtaláljam azok sebezhető pontjait. S hogy úgy tudjam kifejezni művészi és társadalmi feladatomat, hogy a körülöttem tomboló életet tárgyilagosan szemlélem és minden gyűlölet nélkül romboljam, amit rombolni-valónak tartok.

Nem szeretném azonban, ha azt hinné valaki, hogy a pszichoanalízis valami gépies szemléleti módot erőszakolt reám. Ez homlokegyenest ellenkezik a pszichoanalízis lényegével. Hiszen a pszichoanalízis sohasem tagadta és nem is fogja tagadni a lélek intuitív működésének jelentőségét, sőt nyíltan kimondja,—és ezt éppen Freudnál olvashatjuk,—hogy a lélek számtalan területét megvizsgálni és kifejezni ma még nem tudjuk, sőt éppen a művészi alkotás az, amely misztikus kapcsolatot tartva fenn ma még ismeretlen természeti erőkkel, a legtöbb ilyen feltáratlan területet mutatja. Hogy például mennyi szerepe van művészi alkotásban az egyénnek a közösséggel való meghasonlásában, hogy milyen rétegekből törnek fel a művészet stiláris és gyakran már zenei alkotóelemei, hogy mennyi része van benne a révület állapotának, és azt ugyanakkor élesen ellenőrző tudattalan mérlegelésnek,—nem tudjuk. A pszichoanalízis az emberi lélek kutatásának természetvizsgáló módszere, s amit vele, mint tapasztalati és kísérleti tudománnyal lemérünk és megállapítjuk, a művésznak csak alapul lehet elfogadnia, ráépítvén azt a világképet, amely harmonikus egészként fejezi ki az egyént és a tömeget, az embert és a természetet, a láthatót és a csak megsejthetőt. Hogy azonban ez a felismerés is hatékony művészi erő legyen, annak

nélkülözhetetlen módszere a pszichoanalízis, s nem is hiszem, hogy komoly művész ma nélkülözni tudná. A művész: korának embere; a pszichoanalízis: „a művész korának tudománya!” A kettő egymástól épp olyan elválaszthatatlan, mint ahogyan nem lehet elválasztani a testet a lélektől, Dantét a kereszténységtől, Michelangelót a renaissance világgképétől.

(In: *Emberismeret*, II. évf. é. kötet. 1935. 99—103.)

Helikon 1990. 2-3.

Kodolányi — egy levél apropóján

Kodolányi János a múlt századfordulónak, a „boldog békeidőknek” egyik legnagyobb prózaepikus krónikása irodalmunkban. Értelmiségi származású, de a fővárostól távol eső, nyelvében, etnikumában, folklórában egyedien különleges régióban nevelkedik és szerzi meg életre szóló tapasztalatait. Az Ormánság többnemzetiségű vidék, Kodolányi ott ismerte meg későbbi regényei magyar, szerb, sokác, sváb figuráinak mintáit. Parasztokkal barátkozik, jóformán beköltözik egyik síheder társa otthonába. Másrészt személyes közelségből ismeri a polgári-értelmiségi típusú család fölbomlását, meg az innen eredő erkölcsi és lelki bajokat. Társadalmi fölismerései a szocialista tanok — egy időben meghatározottan a marxizmus — iránt teszik fogékonyra, családi és személyes tapasztalatai a freudizmus felé fordítják érdeklődését. Egyszermind mélyen vallásos lélek volt, elemi izgalommal érintették a transzcendencia kérdései. Nem egyetemen szerzett hatalmas műveltsége tematikus elemévé lett írásainak is, erről esszéin kívül kivált a középkorban, s később a mezopotámiai és egyiptomi történelem idején játszódó regényei tanúskodnak.

Korai avantgárd versírói korszakát utóbb megtagadta, sőt József Attilához hasonlóan pamfletet írt Kassák ellen. Mégis érdemes figyelniük expresszionista indíttatására, mert a húszas évek Kodolányi-prózája, amely a Nyugatban 1922-ben megjelent *Sötétség* című novellával kezdődik, csak részben naturalista karakterű. Nem másolja, nem fényképezi az élet képeit, ellenkezőleg: önmagát vetíti rájuk, egy dült, izzó, strindbergi látomás kerül a valódi látvány elé. Németh László írja a *Futótűz* című regény bírálatában: ez nem az élet, ez Kodolányi, az ő lelke vetül így a valóságra. Az érzelmi ajzottság és a világnézetbeli összetettség kínzó konfliktusok forrása lesz életében, a szocialista mozgalom dogmatikus fordulata után szembekeverül az akkori „baloldal” egyik szárnyával, magyarságvédő és németellenes szemlélete a nacionalizmus gyanújába keveri. Magánélete családcentrikus és harmonikus, de az irodalom és a politika szférájában heves vitákba bonyolódik, ha igazát érzi, meg Móricz Zsigmonddal is szembeszáll. A harmincas években Bajcsy-Zsilinszky Endre oldalán áll, az ő szellemében szerkeszt lapokat, és az akkori Finnországban keres mintaképet és modellt, a második világháború éveiben azonban megcsömörlik a politikától, és egy részben misztikus spiritualizmus világlképében talál megnyugvást. Ezt a fordulatot egyetemes jelenségnek tartja, hazai szellemi rokonai közül leginkább Várkonyi Nándort, Vataj Lászlót és Hamvas Bélát emeli ki.

A történelem és a mítosz már a lázas társadalmi harcok korszakában vonzotta, a korai *Szép Zsuzskában* is kimutathatók a prehisztorikus vagy időtlen sámánizmus iránti vonzódás jelei. A harmincas években keletkezett történelmi ciklus (*A vas fia*, a *Boldog Margit*, a *Julianus barát*) vitát keltett, egymással ellenkező véleményeket támasztott. Szóba került, hogy Móricz Erdély-ével akart volna vetélkedni Kodolányi; szemére vetették nem mindig igazolható archaikus fordulatait, a pozitívista ismeretközlés túlsúlyának vádjá is fölbukkant. Jelentős kritikusok méltatják ugyanakkor vagy később a trilógia mágikus realizmusát, a magyar középkor hiteles és példázat erejű megjelenítését.

Számunkra ma úgy tetszik föl, hogy Kodolányi ezekben a régies, veretes nyelvű regényekben igazi nagy témájára talált rá: a korszakos átalakulás motívumára. A tatárjárásra és Margit mártíriumára volt szükség ahhoz, hogy a magyarság lényegében — nemcsak külsőségekben — kereszténnyé váljék. Kellett a történelmi kataklizma, hogy új, tisztább szellemiség, erkölcs, nemzettudat szülessék. Kodolányi nem áltat azzal, hogy a kismemzeti tragédiák elkerülhetők, de művészi erővel és nemzetnevelő hevülettel hirdeti, hogy az elszenvedett tragédiák után talpra lehet állni, a folytatásról, a küzdelemről a legnehezebb időkben sem mondhat le a létében fenyegetett nemzet. Ugyancsak a korszakos átalakulás látomásának indult a második világháborúban megkezdett, sok kötetre tervezett *Pogány tüzek* címen újra kiadott ciklus, de a nagy terv csak részben valósult meg, Kodolányi a háború után lemondott folytatásáról.

Érdeklődése ekkor inkább a mitikus múlt és az őstörténet felé fordul. A felvilágosodást és a pozitívizmust eltévelyedésnek tartja, a történelem előtti: a kozmikus és természeti kapcsolatait őrző emberben akar hinni, a homo magus-ban. A víz-

Délbriget 1990. máj.-aug., 17. 7. 27-29.

özön előtti és utáni korban játszódó mítoszok alapján ír kétkötetes nagyregényt (*Vízözön, Új ég, új föld*), az emberi létezés általános törvényeit, élet, halál, hit, szerelem és barátság időtlen kérdéseit feszegeti, bősézs humorral fűszerezve a mítosz tragikus alapanyagát. Két másik, biblikus tárgyú regényében azután az előzőeknek a tragikus szólama erősödik föl, az *En vagyok*-nak és *Az égő csipkebokor*-nak legföljebb egy-egy mellékes epizódja kapcsán kerülhet szóba a humor fogalma.

A később megjelent, de korábban keletkezett Júdás-regényben a Jó és a Rossz ellentéte érdekli a szerzőt, egyfelől az áruió lélektana, másfelől Jézus szerepének és jelentőségének modern interpretációja. Asztrológiai aspektusa is van a regénynek, Jézus a Hai jegyében érkező emberiség szimbolikus vezetője. (Más mitológiai eredetű műveiben Kodolányi a Vízöntő, a Bika, majd a Kos csillagképét vonja vizsgálódása körébe.) Olyan élmény és ihlet jelenik itt meg, amelyben Kodolányi erőszak nélkül összeegyeztethette kétféle hajlamát, a lélektani igazság kutatásának naturalista gyökerű szenvedélyét, meg az őt foglalkoztató világnézeti problémák mitikus, történeti általánosítását. Az *Égő csipkebokor* fordításokban idegen nyelvű olvasókhöz is eljutott. Eposzi látomás és lírai önvallomás a nagy ember magányáról, arról a hőstípusról, aki magasabb rendeltetését követve elszakad közvetlen környezetétől, kegyetlenségre, kíméletlenségre kényszerül, s még életharcának sikerét sem élvezheti, nem juthat be Kánaánba. A rituális öngyilkosság leírása feledhetetlenül az olvasó emlékezetébe vési az egyszerre archaikus és freudikusan modern alap- eszmét.

Nem esett szó ebben a megemlékezésben a drámaíró Kodolányiról, pedig a *Földindulás* szerzőjét a magyar dráma és színpadi művészet megújítói között is számon kell tartanunk. Két aránylag kései társadalmi regénye közül a *Boldog békeidők* az egyik legnagyobb remeklése, a *Vízválasztó* meg irgalmatlan leszámolás az író keserű ifjúkorával. Kíméletlensége, mint egész életművében, itt is az ember megismerését, megjavítását szolgálja. Nagy nemzedékhez tartozott, Illyést, Németh Lászlót, Erdélyit, Sinkát, Tamásit, Veres Pétert érezte magához (ellentéteikről sem hallgatva) a legközelebb; szereposztásukban a prófétikus társadalomkritikus és a démoni mélységekbe alámerülő önelemző alakja jutott neki.

Végezetül, de apropóként Kodolányinak Szabó Istvánhoz (1931—1976) intézett levelét közlöm. A levelezés 1949 és 1955 között folyamatos volt, majd hirtelen megszakadt. A csereszégtomaji fiatalember tanácsért, segítségért fordul az akkor az irodalmi életből kiszorított nagy íróhoz, Kodolányi pedig fölismeri a parasztfiú, a kiskatona, az egyetemre kerülő Szabó István tehetségét, oktatja, neveli, író formál belőle — mintegy „levelező tanfolyamon”. A levél kommentár vagy jegyzetek nélkül is tanúskodik arról a pedagógiai Eroszról, amelynek közvetítésével Kodolányi nyelvi, morális, világnézeti kérdésekben tanítványát — fiatal pályatársát — eligazítja.

Akarattya, 949. nov. 14.

Kedves Pista!

Itt küldöm az írásodat s egy könyvecskét a magyar nyelvről. Talán hasznát veheted.

Legutóbbi leveledben két mozzanat volt, ami néhány szóval megvilágítandó. Egyik a „rosszabbik Éned”-nek az a sugalmazása, hogy: „Könnyű annak beszélni, akinek már művek állnak a háta mögött”, a másik meg Maxim Gorkijnak Altalad idézett mondata arról, hogy az élet célja, értelme és tartalma a munka.

Ami az elsőt illeti: mondd meg „rosszabbik Éned”-nek, hogy: könnyű annak beszélnie, aki még nem csinált semmit. Aki nem tud nyelveket, nem tanult, nem éhezett, nem akarta sem agyonlőni magát, sem a Dunába nem akart beleugrani, aki nem nézte éveken gyermekei éhezését, akit nem közönsített ki a családja, aki nem virrasztott éveken át a munkája fölött, aki tud járni, aki még csak tizennyolc éves... aki a földről nézi, hogyan jön-megy más az emeletek között kifeszített kötélen, s akinek egész életművét nem ítélték papírzúdára. Mondd meg a „rosszabbik Éned”-nek, fordítsa maga ellen, amit Neked súg rólam! Majd ezután beszéljen, amikor mindazt megcselekedte, amit én tettem. Mert hát éppen fordítva igaz: nehéz annak beszélnie, akinek huszonöt vaskos kötet áll a háta mögött, és ötven esztendő

28

rengeteg munkája, erőfeszítése, meghasonlása, reménytelensége, hite, csalódása, fáradozása, megalázottsága, küzdelme... Semmiből, édes Pistám, nem lehet műveket írni!

Ami meg a másik dolgot illeti: szemre igen tetszetős, de igen felszínes „igazság”. Az emberi élet célja, értelme, tartalma nem a munka, hanem a magunk megismerése, magunkban az Isten megtalálása és az ő szolgálata. Ehhez út és eszköz a munka. Mert biztosítja a mindennapi kenyerünket, a ránk bízott emberek, állatok, növények létét. Ut környezetünk átalakítására, mód a külvilág megváltoztatására, lépcsősor a magunk lelkének megjárására, eszköz a magunk föltartására és legyőzésére. Ez a munka, nem cél, hanem eszköz, nem tartalom, hanem út-mód, nem értelem, hanem tevékenység értelmünk kicsiszolására, megteljesítésére. A munkával teremtünk valamit, de Az, Ami s Aki teremtményünk a munka révén. Az az életünk célja, tartalma és értelme!

Most nem írok többet, mert feleségem indul a postára, s azt akarom, hogy írássaid még ma elmenjenek Hozzád. Szeretettel üdvözöllek: János bátyád

1990. júl.-aug.

49

Szalai Éva

Az univerzális hagyomány Kodolányi műveiben

Egy, eddig publikálatlan, 1949. november 18-i keltezésű levelében Kodolányi János azt írja barátjának, Szabó Lőrincnek; „Nagy magányban élek itt, és nagy-nagy csendben. Most hetek óta esik az eső, reggel későn virrad, délután korán sötétedik. Villanyunk már ki van javítva, de bevezetve még nincsen, mert a bekapcsolás 275 frt-ba kerülne. Így várunk kell. Ezért keveset olvasok és alig írok. Petróleumnál nem lehet. Lakásunk jó meleg, fánk van.

Szellemem fennem szárnyal, többnyire vidám vagyok s a világgal édeskeveset törődöm. Megvallom, nem hiányzik Budapest s alig-alig gondolok rá. (...) Födelem van itt, ágyam, fám, ennivalóm és nyugalmam. Mit várjon egyebet az ember? Könyveim is vannak s lám, még írtam is! Az ostrom óta három nagy, két-kétkötetes művet, szinte véletlenül, a semmiből. Nem szomorkodom tehát.

Hogy azonban panaszokat is hallj fáj a fejem, minden porcikám. Megfáztam, reumás is vagyok. Vénülök is. Hiányoznak körömből a gyerekeim, az unokám. Hiányzik a zene is. Így élek Tomiban, mert ez az, inkább Tomi, mint Kavkazia, ahogy a múltkor mondtam. (...) Itt élek én, *ebben* a Tomiban, az őszi sötétség Fekete-tengeri partján. Összes műveimet zúzdára ítélték. Amin dolgozom, a fiókomba van zárva, nem ismeri senki.” (Akarattya, 1949. nov. 18.)

Azért lehet fontos ez a kis részlet, mert ebben leírja a helyszínt ahol él, környezetét, és neki magának ehhez való viszonyát. Nem szépít semmit, szembenéz a tényekkel. Akarattya, ahol majd utolsó írói korszakának nagy regényeit írja, az a hely, amely biztosítja számára az alkotáshoz szükséges nyugalmat, de amely ugyanakkor nem szigeteli teljesen el a külvilágtól — hiszen barátok látogatják, tanítványok keresik meg, hatalmas levelezést bonyolít le —, kényszerű száműzetésének helye a levél tanúsága szerint nem látszik sem a felhőtlen idill, sem minden nyomorúság otthonának. Nagyon rossz anyagi körülmények között él. Köztudott barátai támogatása, ők szereznek számára papírt, gépszalagot, hogy az alkotás tárgyi feltételei biztosítottak legyenek, szellemi bezártságát is ők oldják. Könyveket küldenek a számára — sokszor tisztelői is —, ezek a könyvek nagy segítségére vannak a művekben leírt háttérismeretek megszerzésében, a választott téma mindenoldalú megismerésében. Azonban meg is fordíthatnánk az érvelést; a baráti látogatások is lehetnek fárasztóak — ha nincsenek tekintettel az író maga kialakította munkarendjére, a feszes tempóra, amit írás közben magának diktált —, nem is szólva a sokszor hivatlanul jövő, az író szükséges magányát háborgató „tisztelők” seregéről. Panaszodik erről is Kodolányi. Mind a két oldal — a jó és a rossz is — benne van az idézett levélben. Hiszen az íráshoz, az alkotáshoz, a szellemi elmélyüléshez optimális helyzetben van — még az anyagi gondok nyomasztó meglétével együtt is —, mégis sokszor elkeseredik kirekesztettségére gondolva. Ez az elkeseredés azonban szerencsére sohasem tud erőt venni rajta, hallgatásra ítélve sem csorbul írói tekintélye, önbizalma, értékeivel tisztában van. Az említett „három nagy, két-kétkötetes mű”, a *Vízözön*

Új Horizont 1990. júl.-aug. 4. sz. 8-11.

és az *Új ég, új föld* bizonyítanak. Olvasói előtt is — a gépiratot kézről-kézre adva, másolva juttatják el egymáshoz hívei —, és önmaga előtt is.

A már idézett levelében írja: „...túl lévén a Gilgamesen s látván toronymagasságú méreteit, elkapott a bolond boldogság: végre elkészült, három év munkája befejeződött, és nagyszerűnek látom, magunk közt megmondhatom: csakugyan nagy írnok vagyok, ha nem is akkora, mint amekkora még ezután szeretnék lenni. De néhány részletet úgy írtam meg, ahogyan magyarok manapság nem írnák s az egész szerkezet sokoldalú, dialektikus és egyensúlyban vagyon.” (Szabó Lőrincnek, Akarattya, 1949. nov. 18.)

Ezek a művek, a rájuk készülés, az állandó szellemi munka, a mindenirányú érdeklődés, ami a témához való hozzáállását jellemzi, tarthatja benne az erőt a csüggedés ellenére is. Ezeknek a regényeknek *akkor* életmentő szerepük van. Kodolányi életében sokszor került krízishelyzetbe, mégis szerencsésnek mondható annyiban: minden nehézség ellenére meg tudta valósítani írói terveit, az elkészült művekkel elégedett volt. A tetralógia minden „darabjáról” úgy nyilatkozott, hogy azok egyen-egyenként és összességükben beteljesítették alkotói szándékait, minden mondandóját bennük érvényes formában mondhatta el.

Láttuk az akarattyai háttérrel, a hallgatásra ítéltetést panaszló sorait, egy fontos tényező azonban még nem került elő: ezeknek a regényeknek a szellemi háttere.

A négy regény — *Vízözön; Új ég, új föld; Én vagyok; Az égő csipkebokor* — olyan közös eszmevilágból építkezik, amelyet szükséges közelebbről megismernünk, noha a regények figyelmes olvasója könnyűszerrel megtudhatja ennek jó részét magukból a regényekből. Hiszen ez is Kodolányi célja. Ő amikor regényt ír, minden esetben tanítani is akar. A filozófiai háttérnek és Kodolányi magánfilozófiájának a legrészletesebb bemutatása kísérletnek is merész volna, és az előadás terjedelme sem bírná el, ezért célszerűbbnek látszik két — talán legfontosabb — fővonalat megállapítani. Ezek: misztika és asztrológia.

Akarattya kedvező helyszín lehetett a témában való elmélyüléshez. Kodolányi érdeklődése nem újkeletű, de most van itt az ideje az alaposabb, rendszeresebb tudakozódásnak. Nagy segítségre van ebben Várkonyi Nándor (a *Vízözön* tudós könyvtárosa), aki Pécsről könyveket küld neki, de mindenekelőtt az a könyv, amit felesége adott kezébe; Kennsbert Károly: *Misztika mint világnézet* című összefoglaló, szintézisre törekvő munkája. Akkor nagy hatást gyakorol rá, később, behatóbb ismeretek birtokában tanítványának már mint „abécéskönyvet” ajánlja az „alapfogalmakkal való ismerkedéshez”. (Szabó Istvánnak, Akarattya, 1952. júl. 30.)

A legfontosabb tudnivaló: a személyiség és az én megkülönböztetése. Személyiségünk (azaz a testi megjelenés, a gondolatok, érzések, cselekedetek) nem azonos az énnel, mert amíg a személyiség időben változó, múlandó, addig az én maradandó és örök. Csak egy Énről beszélhetünk, az egyetemes isteni Énről, az emberi személyiségek ennek a személytelen énnel sokféle megnyilatkozásai. Ennek az Énnel a megismerésére törekszik tudatosan vagy öntudatlanul minden, de a szubjektivitás gátolja ezt. Megismerhető, ha az öntudat képes elhagyni a szubjektivitás forrását, a személyiséget, és egyesül a határoeltság nélküli, egyetemes öntudattal, amelynek a tudatában nincs elkülönült személyiség, mindenki egy.

A Kodolányi-regények hősei tudják ezt, vagy képesek eljutni erre a felismerésre. Ez a *tudat* volt ép a büntelenség elvesztése után, az eredeti állapot, az Éden — azaz az Istennel való egység — visszasóvárgása. Vagy más hagyományban az Aranykor, az asztrológia nyelvén az Oroszlán korszaka.

A mai ember — és a regények idejének embere is — távol került ettől a tudattól. *Az égő csipkebokor* szemléletes sorai nem csak a régmúlt történelmi kor, Kodolányi jelenének állapotát is leírják: „...volt az egyiptomiaknak vallásuk, hittek isteneikben, áldoztak nekik, a nap megszabott óráiban imádkoztak hozzájuk, megtartották az ünnepeket, nem maradtak

távol diplomáiktól, buzgón részt vettek a pompás körmenetekben! Voltak tanult, buzgó papjaik! Igen, mindez igaz. De elvesztették az egy isten, a láthatatlan, a megnevezhetetlen Isten tudatát. Hittek a sokban, nem hittek az Egyben. Hittek a láthatóban, nem hittek abban, akit a látható szimbolizál. Hittek az erőben, de nem hittek az Egyensúlyban. Hittek a részletekben, nem hittek az Egészben. Olyanok voltak, mint a mesebeli gyermek, aki eltéved az erdőben, fától fához fut, keresi otthonát, de mert csak fákat lát, nem látja az Otthont. Ilyen erdő a Természet, a fák mind mások, mégis mind csak fák, bolyongunk köztük, tévelygünk az elvarázsolt erdőben, fülelünk a hangokra, összetévesztjük a visszhangokkal, megcsaljuk magunkat, rémületünkben énekelünk, imádkozunk, bánatunkban csüggedten sírunk, vígaszt keresve gyönyörködünk szépségeiben, varázslatosságában, toporzékolva kiáltozunk, fásultan leülünk, halálos kimerültségünkben tehetetlenül lefekszünk... de az Otthont nem találjuk, elvesztettük az egész erdő képét, nem tudjuk, hol keressük a boldog Házat." (Magvető, Bp. 1973. 22. l.)

Kodolányi súlyos kritikával illeti az egyházakat, a lelkészek tudatlanságát és érdektelenségét, a teológiát — az ő szavaival: „az Intézményesített Isten bürokráciáját”. (Az égő csipkebokor, i. k. 871. l.) Felelőssé teszi a vallás és a tudomány közti szakadék mélyüléseért, hiányolja a szellemiséget, az elanyagiasodás veszélyét látja. Ez úgy értendő: a szellem mindenütt jelen van, mindennek az a feladata, hogy a benne levő szellemet a lehető legjobban kiteljesítse. Ez érvényes a kultúrkorszakokra is, amelyek egy-egy nagy horderejű misztikus élményből keletkeznek, kiteljesednek, megmerevednek és elsorvadnak, hogy helyükbe léphessen az új, friss misztikus élményből született korszak. A realizmus a bomlás, a naturalizmus a teljes széthullás állapota; ezután csak felemelkedés következhet. (Ezt a folyamatot látjuk majd az asztrológiai korszakváltásoknál egy korszakon belül is felépülni és lesüllyedni, valamint az egész ciklus hasonlóképpen teszi meg a teljes kört.)

A valahai harmónia visszaszerzésének vágya, az emberiség feledésbe merült tudása, annak a tudata, hogy az ember: „örökkévaló, mindenható és mindentudó”, az Egész helyett a részek érzékelése a világban egyénenként különböző attól lüggően, hogy az egyes ember az öntudatfejlődés melyik fokán áll, mennyire van tudatában hiányérzetének.

Hét fokról, hét síkról beszélhetünk, ezek — a Kennsbert könyv alapján — röviden a következők: *Fizikai sík*: az ásványvilág, élőlényeknél az organikus élettől elvonatkoztatott test; *éter-sík*: növények, vegetatív élet; *asztrolsík*: ösztönök (érzések, vágyak, hangulatok), és a fantázia, álom, lelki betegségek; *mentalsík*: vagy gondolkodás síkja. Ez a négy halandó sík alkotja a személyiséget. A magasabb fok a *kauzalsík*: okok, intuíció; majd a *Budhi*; bölcsesség, egyetemes szeretet — ezek a magasabb rendű én síkjai. Végül az *Atma*, az isteni én, amelynek elérése felé törekszik minden.

Ezek a síkok természetesen nem különülnek el élesen egymástól, hatnak egymásra. A cél: felismerni, és az én tudatosítása által elérni a legmagasabbat: az isteni szeretettel való egyesülést.

Kodolányi többször leírta azt az állapotot, amelyben létrejöhet a legteljesebb egység. Regényeinek főalakjai képesek önmagukban kioltani minden kapcsolatot a világgal, elmerülni a végtelenben. Ez az elmélyedésnek a negyedik fokozata, a végső állapot, az „unio misztika”. Ezt megelőző fokai a koncentráció (öntudatos ébredés), meditáció (öntudatos félálom), és a kontempláció (öntudatos álom). A legmélyebb alvó öntudatos formája az, amit hindu szóval szamadinaik neveznek. Kodolányi — saját elmondása szerint — maga is többször eljutott erre a fokra. Regényhősének, Mózesnek magányos sétálgatása, mindennapos magába mélyedése az író szokása volt.

A regényeknek ezen a filozófiai háttérén túl van egy olyan vezérmotívumuk, amely az asztrológiában gyökerezik. Ennek megértéséhez valamennyire ismernünk kell a

világhoroszkópot. Lényege: a Nap minden évben kört ír le az égbolton, melynek során végighalad a tizenkét csillagképen. (Tulajdonképpen nem a Nap, hanem a Föld mozgásáról van szó, de az asztrológiai világkép geocentrikus, ezért mindig a Nap mozgásáról beszél.) A világhoroszkóp a csillagképeket veszi alapul, és a Napnak a sorrenddel ellenkező irányú végighaladását. A Nap útjának négy sarkalatos pontja van: Tavaszpont (március 21), Őszpont (szeptember 23), nyári és téli Napforduló. A csillagképek, amelyeken a Nap végighalad, mindig ugyanott vannak az égbolton, de a négy sarkalatos pont nem mindig ugyanoda esik. Ez úgy történhetik, hogy az ekliptika (a Nappálya) ferdeségének szöge a Föld forgástengelyének lassú elmozdulása miatt ezzel együtt változik, így a négy sarkalatos pont is eltolódik. Ez a precesszió, a Tavaszpont tovahaladása.

A Föld tengelyének elmozdulása közel huszonhatezer év alatt ír le egy kört. Ez a Nagy Napév. Kétezerszázhatvan év esik egy jegyre, ez a „világhónap”, hetvenkét év a „világnap”.

A hagyomány szerint amikor a Nap legfelül, az Oroszlán jegyében jár — azaz a delelőponton —, akkor az emberiség tökéletes egységében él a világmindenséggel. Az ezzel ellenkező pont az éjfélpont, amikor a Nap a Vízöntő huszonkilencedik fokára érkezik. Ilyenkor süllyed az emberiség minden tekintetben a legmélyebbre.

A Nap útja során a következő jegyeken halad végig (csak azokat sorolom, amelyek a regények szempontjából fontosak): Ikrek, Bika, Kos, Halak. — Azaz: Utnapistim kora, Gilgames kora, Mózes és Jézus kora. A regényekből az első, az Ikrek nem lehet ismerős, ugyanis Kodolányi eredeti címén *Vízöntőnek* keresztelte a később *Vízözönként* ismert regényt. A címváltoztatásra a félreérthetőség adott okot. Ugyanis a hagyomány szerint amikor a négy kardinális ponton (Oroszlán, Bika, Vízöntő, Skorpió) a Nap keresztülhalad, kozmikus katasztrófák pusztítják el a földet. A regénybeli vízözön azonban nem a Vízöntő jegyében zajlott le, hanem annál mintegy hatezer évvel korábban, akkor, amikor a Nap a leszálló pontra, a Bika csillagképébe került. Ez Platon Timaios szerint az Atlantisz elsüllyedésének ideje.

Az új, vízözön utáni korszak a Bika-korszak, Gilgames kora. Ezt a korszakváltást is, csakúgy, mint a többi, Kodolányi a regényben többféle jelképpel hangsúlyossá teszi. A következő, Gilgames utáni korszak a Kos-korszak, Kodolányi azonban előbb írja meg nagy Jézus-regényét, és ennek befejezte után, végrendeletként és a tetralógia beteljesítőjeként a Mózeset. Nem szolgálai alárendelődésről van tehát szó; utólag érezte szükségét a negyedik regény megírásának, amely az asztrológiai építkezés szerint megelőzi a harmadikat — így lehet világekorszak szerint is Mózes Jézus elődje —, a megírást tekintve azonban más a sorrend.

Végezetül: Kodolányi 1952 őszén olvasta az angol regényíró, Hardy művét (*Egy tiszta nő; Tess*), amelyet Szabó Lőrinc fordított és küldött el neki. Válaszlevelében így ír: „Hogy Hardy ilyen biztosan, ilyen tudatosan le tudott nyúlni a lélek, minden emberi lélek mélyén élő mítoszvilágba s ilyen következetesen, ilyen finoman, gyengéden, mégis keményen és biztosan meg tudta formálni, föl tudta mutatni, a legnagyobbak közé emeli. (...) Végig-végig sorolhatnám a kisebb-nagyobb mozzanatokot, amik mind jelképpé válnak, nem azért mert az író jelképpé teszi őket, hanem, mert a mély, ősi mítoszvilág fényében törvényszerűen jelképek önmagukban. (...) Ha Hardyt olvasod, akkor érzed és megszenveded, hogy nem Tessnél és „azoknál” van így, hanem benned is, bennem is, szervesen hozzáforsz a műhöz s a mű alakjaihoz, nem állsz kívül rajtuk, nem válnak néprajzi érdekességgé, adalékká, leírásá, hanem a Te legbensőbb Éned fontos ügyévé, egzisztenciális kérdésévé. Itt a lényeg: egzisztenciális ügyről van szó minden pillanatban, a magunk egzisztenciális ügyéről.” (Szabó Lőrincnek, Balatonakarattya, 1952. dec. 31.)

Saját írói törekvésének is mottói lehetnének ezek a sorok, hiszen regényeiben a mítoszt kívánta megtisztítani, felmutatni, olvasóival az elveszett Egységet, az Otthont megtaláltatni.

TÜSKÉS TIBOR

Hosszú novella

Kodolányi János: Sötétség

Nehéz évek hallgatása (pontosabban: elhallgattatása) után, 1955-ben, amikor ifjúkori elbeszéléseinek válogatott gyűjteményével ismét olvasói elé léphetett Kodolányi, így írt a kötet, az *Éltek, ahogy tudtak* előszavában: „Mindössze huszonkét-huszonhárom esztendő voltam, mikor mindenkitől elhagyatva, a nyomor legfenekén írtam a *Sötétséget*, a *Szép Zsuzskát* s más néhányat, olyan időkben, mikor a fiatal író »szertenézett s nem lelé honját a hazában«. Igazi megihletőm pedig az Ormánság parasztnépének rettenetes állapota volt, az ezerholdak közé bezárt pusztuló népé, amelynek sorsát borzadva, fölháborodva, lázadva s tehetetlenül szemléltem. Innen ezeknek az első írásoknak a némelyek által kárhoztatva említett, de ennen magam részéről is elismert naturalizmusa. De ha ma másként írok is, ezeket az írásokat nincs sem okom, sem jogom megtagadni.”

Különös, szokatlan, megrendítő pályakezdés a Kodolányi Jánosé. Bár ötödik gimnazista korában, tizenötévesen papírra veti első novelláját, fiatalon költőnek készül. Ezt az első szépprózai írását Móricz Zsigmond *Tavaszi szél* című elbeszélésének hatására írja. „Elbeszélésemben egy hadiözvegy ormánsági menyecskét ábrázoltam, amint a falu süppedt sarában, szakadó esőben, elhagyatva, fáradtan tol egy rogyásig megrakott talicskát” — vallotta önéletrajzában, a *Süllyedő világban*. A novellával diáktársai körében némi elismerést arat, lelke legmélyén azonban költő akar lenni. „Gyermekkorom óta tudatosan készültem az írásra. Rengeteget olvastam. Éjszakákat töltöttem tanulással, versírással.” Hozzátehetjük: főként versírással. Első valódi, „komoly” írói színrelépése a tizenötéves korában Pécsen megjelent, *Hajnal* című verseskötetével történt meg. Ezt a kis füzetet további két versgyűjtemény követte: az 1919-ben Székesfehérváron publikált *Kitárt lélekkel*, valamint a *Magyar Írás* kiadásában 1921-ben Budapesten megjelent *Üzenet enyéimnek*. Verseit a folyóiratok is közlik: a pécsi, avantgárd színezetű *Krónika* és a Raith Tivadar szerkesztésében megjelenő, ugyancsak úttörő szellemű *Magyar Írás*. Harmadik verseskötetét a *Nyugatban* Szabó Lőrinc méltatja: a költeményekben „meglepően friss, egészséges részleteket” vesz észre, amelyek „látható jelei Kodolányi tehetségének”; a költő őszinteségét, közvetlenségét, keménységét és egyszerűségét dicséri, s a versek mögött „egy őszinte, melegszívű, egész ember keserűségét” fedezi föl.

Közismert alkotáslélektani megfigyelés: a költő hamarabb érik, mint a prózaíró. S az is gyakori, hogy azok az alkotók, akik később prózaíróként válnak ismertté, versírással kezdik pályájukat. Költői indulásukat, zsengeiket azonban nem tagadják meg, vállalják azokat, sőt alkalmanként később is szívesen terítnek asztalukon papírt a versíráshoz. Kevés példát

Uj. Forrás 1990. aug., 4. sz. 94-103.

és J.T.: TITOKKERESŐ. 1991. 37-59.

és T.T.: NOVELLARÓL NOVELLARA, *Nyiregháza* 2002. 35-71

és T.T.: AZ ÚJRAOLVASOTT K. Pécs, 2006. 38-54.

ismerünk a gyökeres szakításra, az ifjúkori versek nyílt megtagadására. Kodolányi pályakezdése ilyen. Legszívesebben még a könyvtárak polcáról is eltüntette volna korai versesköteteit. Írói pályáját 1922-től, *Sötétség* című elbeszélésének megjelenésétől számította. „Ez volt az első igazi munkám, s ettől számítom magamat írónak” — mondta.

Mi indította erre a kemény elhatárolásra, végletes döntésre, merev szembefordulásra? Milyen okok váltották ki a villámcsapásszerű fölismerést: tehetségét prózaíróként kell kibontakoztatnia?

Amikor a *Sötétség* a *Nyugat* 1922. szeptember 1-jei számában megjelenik, mindössze huszonhárom éves, de már gazdag és súlyos élet áll mögötte. Kodolányi 1899-ben született Pest megyének a Dunántúlra átnyúló csücskében, Telkin. Hároméves korában családjával Pécsváradra kerül. Apja elválik feleségétől, a gyerekeket ettől kezdve mostohaanya neveli. Tízéves, amikor a család Baranya déli részébe, a Dráva mellé, az Ormánságba, Vajszlóra költözik. Kodolányi előbb Pécsen, majd Székesfehérváron jár középiskolába, de a nyarat, a vakációkat otthon tölti. Testvérbarátot a falusi gyerekek közül választ magának. Kinyílik a szeme az ormánsági táj szépségének, az itt élő nép elhagyatottságának és nyomorúságának a meglátására. Később, a felnőtt író az Ormánságot majd „szellemi szülőföldjének” nevezi. Itt éli át a történelmi változásokat, a világháborús híreket, a hátország nélkülözését, a forradalmak tisztítóüzét, Baranya szerb katonai megszállását, a Trianon utáni Magyarország berendezkedését. Fehérváron érettségizik, egy ideig püspökladányi rokonainál tartózkodik, majd visszatér Vajszlóra. Közelről látja a parasztság életét, a falusi „intelligencia” hazug, képmutató magatartását, családjának fölbomlását. 1921 őszén szakít apjával, feleségül veszi Csőszi Matildot, egy vajszlói parasztgazda lányát, és feleségével Budapestre utazik.

Kodolányi eddig is mély vonzalmat érzett az elnyomottak, a szerencsétlenek, az ormánsági falvak szegénységének, egykének, vajakosságnak, Piokás szüléknek kiszolgáltatott népe iránt. Ez az együttérzés azonban mindezeig a kívülálló, az értelmiségi ember, az erdőfőtanácsos fiának a részvéte volt. Amikor feleségével Pestre költözik, a nyomorúság vele jön, körülveszi, mindennapjainak a valósága lesz. Fiatal feleségével és csecsemő kisfiával hónapos szobákban él, albérletből-albérletbe vándorol, gyertya mellett dolgozik, az éhhalállal küzdve, nagy nyomorban tengődik.

Amikor költőként verseket kezdett el írni, vágyait, elképzeléseit örökítette meg. Most viszont a körülvevő valóság, a személyes sors, életének eseményei a múlt emlékeivel, az ormánsági nép sorsával szembesítik. Azok közül a benyomások közül, amelyek személyiségét, alkatát, írói világképét formálják, az ormánsági élmények, a paraszti élet, a felbomló család, a széteső társadalom képe a legfontosabb. Ezek az élmények az eltérő, idegen, városi környezetben hihetetlenül fölerősödnek, s ráfényképeződnek jelen életére. Az író az emlékek raja lepi meg, amelyeket nem lehet lírikus módján kifejezni; a földidézett múlt epikus megörökítést kíván. Egyénien átélt élményeinek ábrázolására adekvát műfajt a hosszabb novellában, az elbeszélésben és a regényben talál. Amíg a költő kezén akár az avantgárd, az „aktivista szimbolizmus”, akár az ótestamenti zsoltáros hang megfelelő forma gyanánt szolgált, az elbeszélő most stílust vált, és nyers, sötét színekből keveri ki történeteinek alapozását.

1922 az a dátum, amikor végleg tudatosan benne az elhatározás, és dönt: abbahagyja a versírást, szakít a költészettel, ezentúl makacs és szorongató élményeit, az életről és a világról való véleményét elbeszélésekben mondja el.

Kelenföldön, a Ballagi Mór utca 8. szám alatti ház egyik albérleti szobájában, nagy nyomorúságban, a *Hét krajcár* megszületéséhez hasonló körülmények között írja meg a *Sötétséget*. Maga is tudja, hogy fontosat alkotott. Az írásban — vallja később — „először forgalmaztam meg gyermekkorom színhelyét, a népem körében szerzett tapasztalatokat, a keserű, tehetetlen lázadást, a saját sorsom reménytelenségét, a saját életünk sivatagi magányát”. Az elbeszélést a végrendeletíró elszántságával veti papírra, mert — mondja vallomásában — „minden igazi írásműnek végrendeletnek kell lennie, utolsó szónak, az egyetlennek, amit az ember az elkerülhetetlen halál előtt kimond”.

Móricz Zsigmondról szóló emlékezésében (1954) újból fölidézi az elbeszélés megszületésének körülményeit: „Sokszor elmondtam már, mikor, hogyan s milyen körülmények között írtam meg azt az elbeszélésemet, amely írói pályám kezdetét jelzi. A *Sötétség* ez az elbeszélésem. Sorsomat, hivatásomat és küldetésemet ismertem föl s vállaltam benne, noha tán könnyebbnek véltem akkor, mint amilyennek később bizonyult. De sohasem mondhatom el, írhatom meg ezt a döntő pillanatot egész szépségében, nyomorúságában, megrendítő voltában, mert mikor egy Ballagi Mór utcai bérház poloskás, dermesztő hideg, hónapos szobájában, betegen fekve, térdemre tett rajztáblán befejeztem, úgy éreztem, vakító fény ömlik rám, s megnyílik előttem az út, ami felé eddig csak sóváran tapogatóztam. Torkomat könnyek fojtogatták, mikor feleségemnek fölolvastam. Sok-sok vajúdás és sikertelen kísérlet után megszületett bennem az, aki vagyok, s aki mindig leszek, megszületett, alakot nyert, önálló, legyőzhetetlen lényvé vált az igazi egyéniségem.”

Amikor befejezi az írást, ifjúkori nagy olvasmányélményére, a *Tavaszi szélre* emlékezve az elbeszélést Móricz Zsigmondnak ajánlja, akit akkor még személyesen nem ismer. Az elbeszélést elviszi a *Nyugat* szerkesztőségébe. A *Sötétség* a szerkesztőt, Osvát Ernőt mélyen meglepi, s hamarosan közli a folyóiratban. Gellért Oszkár, a folyóirat történetének krónikása följegyezte: hosszú évek után 1922-ben „először olvasható a *Nyugatban* egy új novellaíró neve: Kodolányi János”. A Móricznak szóló ajánlás a tanítvány tiszteletadása, a mesternek szóló főhajtás. Az írást Móricz a *Nyugatban* olvassa először, s személyesen csak ezt követően találkoznak. A *Sötétség* fölkelte Móricz érdeklődését, az írásban megérzi a művészetéhez kapcsolódó „folytatást”. Ha később emberi okok miatt elhídegülnek is egymástól, nyilvánvaló a két író között a rokonság: a fiatal Kodolányi az előtte járó magyar írónemzedék, a *Nyugat* első nagy nemzedéke tagjai közül a legtöbbet Móricz Zsigmondnak köszönheti, legtöbbet tőle tanult. Móricz vállalja „tanítványát”, a pályakezdő Kodolányit. A fiatal író egyik legtalálóbb jellemzését tőle ismerjük. Amikor 1932-ben, a *Sötétség* megjelenése után éppen tíz évre, a Zeneakadémián Kodolányi szerzői estjét megrendezik, az estet Móricz vezeti be. Ekkor mondja: „Kodolányit, ahhoz képest, milyen fiatal, nagyon régen ismerem, oly régen, hogy szinte elvesznek az első nyomok. De ezalatt az idő alatt sosem

találkoztam vele, hogy a szemei tűzben ne égtek volna, hogy a szavai izzóan ne pattogtak volna, mint a gépfegyver kemény kattogása. Csodálatos tűz van benne, az örökkééző tűz szikrája élteni, s ez a szikra éget és perzsel és sokszor magával ragad. Egy különös embertípus, a társadalmi keresztút harcosa, aki ha a múltba néz, a konzervatív üszkös gerendákra figyelmeztet, ha a jövőbe néz, a rosszul ácsolt oszlopokra szeret mutatni.”

A *Sötétség* 1922-ben megjelenik a *Nyugatban*, s ezt több Kodolányi-elbeszélés publikálása követi. Kortársai hamar fölfigyelnek tehetségére. 1926-ban Móricz a *Pesti Naplóban*, Németh László az *Erdélyi Helikonban* ír róla. Kodolányi művészetét 1928-ban már Várkonyi Nándor irodalomtörténete is melegen méltatja. S amikor 1933-ban a *Sötétség* könyvalakban is megjelenik, a prózaíróvá avató mozdulattal Németh László és Móricz újból, Szabó Lőrinc és Kardos László pedig első alkalommal nyújtja feléje a kezét.

A *Sötétségben* csaknem mindaz együtt van, ami korai írásait jellemzi, azokat a hosszabb elbeszéléseket és kisregényeket, amelyeket pályája első, mintegy tíz esztendőre terjedő szakaszában alkotott. Egyke, földnélküliség, sötét vajákosság, gyilkosság, kemény napa asszonyok uralma... Ez a milió Kodolányi szellemi szülőföldje, az Ormánság munkásságának valósággal „életmetaforája”, írói világképének egyik összetevője, tartópillére. Az Ormánság a század első évtizedeiben még jellegzetes dunántúli kistáj, etnikai sajátosságokat fölmutató, környezetétől elkülönülő vidék. A néprajztudomány nagyjában a Sellyétől Siklósig elterülő Dráva mentét számítja ide. Lapos, erdős, ligetes, vízjárta táj. Az emberek főként állattartással és kukoricatermesztéssel foglalkoznak. A lakosság összetételét a török hódoltság utáni betelepítés nem zavarta meg. Színnyagvidék. A táj kutatói a népesség eredetét a honfoglalásig vezetik vissza. A török időkben a reformáció hatására kálvinista hitre tért. Földrajzi elzártsága miatt a táj sokáig megőrizte etnikai jellegzetességeit. Az asszonyok jellegzetes ruhadarabot hordtak, a biklát. Virágozott a szövevényes. Éltek a néphagyományok, a népdalok, a népszokások, a népnyelvi ősi, csaknem középkori — a kódexek nyelvére emlékeztető — színei. Az Ormánságot a századforduló táján megindult demográfiai és szociográfiai kutatás emelte a köztudatba. Az akkori Magyarországon itt volt a legalacsonyabb a népszaporulat, sőt az egyke következtében nem nőtt, hanem fogyott a lakosság. A családok a születésszabályozásnak, a magzatelhajtásnak roppant primitív módjaival éltek. Javasszonyok, Piókás szülék kurálták meg a fiatalasszonyokat, s ennek gyakran emberhalál lett a következménye. Az egyke elterjedését különféle okokkal magyarázták vizsgálói. Voltak, akik a gazdasági körülményeket, a nagybirtokrendszert, a földnélküliséget, a szegénységet hangsúlyozták, mások inkább erkölcsi okokra vezették vissza. Kialakulásában minden bizonnyal szerepet játszott az „anyajogú társadalom” e tájon továbbélő maradványa, a napaasszonyok uralma, az a tény, hogy fiatal házások gyermekvállalását a férj vagy az asszony édesanyjának az akarata határozta meg.

Kodolányi közeli ismerte az Ormánság világát, társadalmi berendezkedését, etnikai sajátosságait, az itt élő emberek szokásait, fölmérte az egyke következményeit, látta a bedeszkázott ajtajú és ablakú házakat. A népesség fogyásában a magyarság szétszóródásának, erodálódásának ve-

szélyét gyanította. 1927-ben *Hazugság öl* címmel memorandumot írt a képviselőház alelnökéhez az egyke-kérdésről; s már ezt megelőzően elbeszélések sorában hívta föl a figyelmet az egyke következményeire, a születésszabályozás, a magzatelhajtás embertelen formáira. (Más kérdés, hogy azóta fény derült: az egyke nem egyetlen magyar kistáj jellegzetessége csupán. Ma már az egész ország egyetlen Ormánság: a népesség fogyása az egész magyarságra jellemző.)

A *Sötétség* témája — akár hallotta a történetet az író, akár személyesen ismerte alakjait — a valósághoz tapad, a cselekmény meghatározott helyen és időben játszódik. Az Ormánságban vagyunk, az első világháborút, a szerb katonai megszállást követő időben. A történet az író, az elbeszélés jelen idejében zajlik. Kodolányi egyetlen emberi sors, Juli halálának fölmutatásával lázít az embertelenség ellen. Környezete nem akarja megölni Julit, mégis gyilkosa lesz. Itt „heptikában” „kurálják meg” a fiatalasszonyokat, akik valójában a primitív körülmények között végrehajtott abortusz következtében halnak meg. Itt az emberek anyagiasak, fukarak, képmutatók, durvák, szemforgatók; a kutyában több vonzalom és szeretet van az áldozat iránt, mint saját édesanyjában — mondja az író.

A *Sötétség* műfaja hosszabb elbeszélés. Terjedelmesebb, mint az egyetlen életmozzanatot megragadó novella, s rövidebb, mint a több szálon futó cselekményt mozgató kisregény vagy regény. A műfaj remekait a 19. század második felének nagy orosz prózáiról alkották meg; a klasszikus példák Csehov írása, *A 6-os számú kórterem*, valamint Tolsztoj remeke, az *Iván Iljics halála*. Kodolányi nem véletlenül fordult e műfajhoz: ifjúkorának legkedveltebb olvasmányai a nagy orosz realista elbeszélők voltak. A hosszabb elbeszélés pályája kezdetén uralkodó műfaj lesz; ilyenek a *Böbék Samu búcsúja*, a *Szép Zsuzska*, a *Börtön* című írása is.

A *Sötétség* a hagyományos cselekményépítés elvét, a hármas egység klasszikus törvényét követi: a zárt cselekmény egyetlen színhelyen, egyetlen ormánsági falusi házban s mindössze három nap leforgása alatt játszódik. Az író az elbeszélést sorkihagyásokkal tagolja négy részre. A részek, a cselekménymozzanatok ok-okozati viszonyban kapcsolódnak egymáshoz. Az első nap este Kaszásék házában vagyunk. Mindenkit megismerünk, akinek fontos szerepe lesz a történetben. Itt van Juli, a fiatalasszony; Juli anyja; Zsuzsi, Kaszás Samuné, János anyja és Bazsó Mária, a szomszédasszony. Az asszonyok fonnak és beszélgetnek. A jelenet két problémát exponál. Az egyik: a beszélgetésből megtudjuk, hogy Juli gyermeket vár, kislánya után a másodikat, de a három idős asszony ellenzi a család gyarapodását. A másik probléma: megérkezik a házba Kaszás Samu és fia, János, akik a lőrinci vásárban jártak, tinókat adtak el, de János a két tinó árát elkártyázta a kocsmában. A két probléma összefonódik: a fölbőszült János leüti feleségét. A második nap reggelén rövid időre megváltozik a cselekmény színhelye: a falu utcáján és Piókás szüle konyhájában vagyunk. Zsuzsi a Piókás szülehez siet, közben elhinti a hírt: Juli lázas, heptika bántja. Valójában azért keresi föl, és hívja el Piókás szülikét, hogy az „megkurálja” a fiatalasszonyt, azaz szakítsa meg terheségét. Ami a második nap délelőttjén történik, annak színhelye újból Kaszásék háza. Juli betegen fekszik, láz gyötri, félrebeszél. Ott van körü-

lötte anyja, férje, Mári néni. Talán ez az elbeszélés legdrámaibb jelenete: a beteg fiatalasszony előtt már halálára céloznak, s füle hallatára beszélnek meg a temetés lehetséges költségeit. Közben megérkezik Kaszásné és a szülíke. Az öregasszonyok kiküldik Jánost a szobából, és megkezdődik meleg vízzel és zsírral a „kezelés”, a beteg fiatalasszony „kurálása”. A harmadik nap este ismét Kaszásék házában járunk. Juli meghalt, virasztására újból egybegyűlnek mindazok, akikkel már találkoztunk: Mári néni, Juli anyja, Kaszásné, János, Samu bácsi és a kis Józsika. Beszállingóznak a házba a halottnézők. Az élőket csak az foglalkoztatja: ki sirassa el Julit? S a gyilkosok, akik egyetemlegesen felelősek a fiatalasszony haláláért, most azon marakodnak: ki a hibás azért, ami történt?

Az író számára az ábrázolás két fő eszköze a leírás, az írói narráció és a párbeszéd. Főként a párbeszéd. Az írás terjedelmének mintegy négyötödét dialógusok töltik meg. Az egész elbeszélést egy-egy hosszabb hangulatfestő, leíró rész, némileg érzelmes tájkép keretezi, s a párbeszédese részeket, a „jeleneteket” is egy-egy rövidebb leírás szakítja meg. Az írói narráció és a dialógusok csaknem szabályos, egymást váltó sorrendje sajátos ritmust ad az írásnak. Az elbeszélés „szcenirozása”, a cselekmény egysége, az azonos színhely, a párbeszéd domináns szerepe valósággal jelenetekre bontja a *Sötétséget*. Az írás drámai fölépítése annyira nyilvánvaló, hogy — akár a világirodalom számos, hasonlóan szerkesztett hosszú elbeszélését, például Dickens *Karácsonyi énekét* vagy Hemingway *Francis Macomber rövid boldogságát* — nem nagy erőfeszítéssel színpadszerűvé illetve rádiójátékká lehet alakítani. Ezt érezte meg Kodolányi, amikor a *Sötétség* motívumainak fölhasználásával *Fölındulás* címmel drámát írt, melyet 1939-ben mutattak be először a Belvárosi Színházban. Az elbeszélés dramatizálását magunk is elvégeztük, amikor rádiójátékot formáltunk belőle. Annak bizonyosságára, hogy mennyire drámai az írás szerkezete s mennyire színpadszerűek dialógusai, a *Sötétség* rádióban elhangzott változatából idézünk egy rövid részletet (az elbeszélés elejét). A jelenet két „főszereplője” Zsuzsi és Bazsó Mári. Dialógusukat Juli és anyja párbeszéde vezeti be, majd két alkalommal Juli szavai szakítják meg.

JULI (a szomszédasszony felé, rövideket köhécselve) Mári néném, én csak aszondom, megveri az Isten, aki megteszi. Biza megveri. Lá, akkor is azt mondtam: nem élök fön többet, hogyhát azomba meghalok, mikor az az átkozott vén banya megkúrát. Akkor fönfogadtam: én nem. Többet nem. Ha tizenkettőt ád az Isten, azt se bánom, maj fönneveködnek. De én többet nem. Egy nyommá se mehessek ennen, ha megteszöm.

JULI ANYJA (szörnyülködve) Látitok-e, úgy-e, hogy csak bolond ez a Juli?

ZSUZSI (éles hangon) Az én idömbe bezög nem így vót. Láttá vóna engöm. Rosszabb vótam a cselédné is. Zsuzsa így, Zsuzsa úgy, hajnaltól estig cibátak napamasszonyék. Nem úgy, mint tégöd. Osztán lá, ett vagyok mast is, megtartott az Isten.

BAZSÓ MÁRI Biza Juli, meg kee foganni a jó szót.

ZSUZSI (rikácsolva) Há a fenébe még egy gyerök? Ki győzné vaj? A Józsikára se jut annyi vagyon, hogy beléfúna. Osztán mast még egy? A rossebb! Csak akkéne.

JULI (reszketve) Megver az Isten, megver, meglátik.

ZSUZSI Ver a fenét! Engöm se vert. Ett vagyok lá mast is.

BAZSÓ MÁRI (magyarázón) Az Isten azért adta az emböri eszt, hogy éjön vele. Az embör nem patkán, se pocok, hogy unos-untig hullajtsa a kölykét. Nohát. Arra való az esz, hogy éljünk vele.

JULI (a szomszédasszony felé fordulva) Hát Mári neném is eekövet-te?

BAZSÓ MÁRI Vaj melyönk nem, kegyös lányom? Lá az embör egyre szaporodik, a föld meg nem. Sok száj, sok kenyér. Így van ám. Jaj, verágom, ha minnyát megszölné az asszon, akit meg kéne, há lennénk? Mi jutna az örökségbü egynek-egynek? Ett van lá a te urad is. Hogy gür-cöl, futosgál, túri a földet, vásárra men, tesz-vösz, kocsmába se jár, osztán még se lesz annyikátok, hogy a Józsinak elég lenne.

ZSUZSI (bólogatva) Igaz, igaz. Lá hutyan kibeszéli.

BAZSÓ MÁRI Osztán neköd is mennyit kee futosgáni loakhó, marhákhó, még vasárnapod sincs. Hát a fonás, szüés, mosás, meszelés, igaz-e?

ZSUZSI Igaz, igaz. Való.

BAZSÓ MÁRI No lá. Akkor osztán gyerünk még a gyerököt pilá-gatni. Igaz-e?

ZSUZSI Igaz. Jó mondod, Mári.

A jelenet, az elbeszélés első párbeszéde nemcsak az írás alapproblémáját (Juli gyermeket vár) exponálja, nemcsak azonnal a történés közepébe rántja az olvasót, hanem arra is alkalmas, hogy négy ember, négy asszony karakterét föltárja. A *Sötétség*ből nem hiányzik az írói leírás, a külső jellemzés sem (például Piókás szüléről mondja az író: „Kerek arca piros volt és fényes, elterülő mosolya ezer ráncot vetett rá. Fogatlan szája hosszúra vigyorodott.”), ám amit a hősökrol megtudtunk, azt leginkább szavaikból ismerjük meg. Alakjait — mozdulataikat, fejtartásukat, mimikájukat — elsősorban beszédükkel jellemzi az író. Kodolányi emberábrázoló képességére, párbeszédeinek drámai erejére már a kortárs kritika fölfigyelt. Szabó Lőrinc írta 1933-ban: „Kodolányinak az emberalakító erő és általában a mozgás élő megrögzítése és érzékeltetése a legremekebb írói tulajdonsága. Leírásaiban, tájhangulataiban akadhatunk egy-egy fölösleges, romantikus vagy éppen szentimentális szóra, mondatra [...] Az efféle stiláris elmélázás azonban rögtön valami eleven-szobrászat drámai és ökonómus művészetének ad helyet, mihelyt emberről, mihelyt külső vagy belső mozgásról beszél. Isteni képesség ez, három szóval talpra tud állítani egy figurát, emberek pusztá beszéltetésével biztos vizuális élményt adni az arcukról, testi viselkedésükrol. Kodolányi alakjainak egy-egy mondatában néha egész életet lehet végigláttni. Életközelség ez, anélkül hogy távolságot jelentene a szellemtől.”

Kik a *Sötétség* szereplői? Egyetlen lényegi érték — az élet megítélése — szerint szerveződnek hierarchikus rendbe. Az egyik oldalon Juli áll, aki az életet, a gyermeket vállalja, s vele szemben állnak az írás többi alakjai, azok, akik ilyen vagy olyan mértékben, nyíltan, gyáván vagy szemforgató módon az életet tagadják: alakoskodnak, meghunyászkodnak vagy brutálisan az életére törnek, s egyetemlegesen gyilkosok.

Juli az írás egyetlen rokonszenves szereplője. Kodolányi így írja le: „Juli szomorúan bámult a rokkára. Barna szeme vigasztalan volt és hosszúság arcán vergődött a töprengés [...]” Egy gyermeke már van, négy

hónapja állapotos, fél a jövőtől, köhög, beteg, sejti közeli halálát. Szavai az életért perelnek: „én csak aszondom, megveri az Isten, aki megteszi [. . .]” Anyja gyáva, szereti és sajnálja lányát, de nem mer védelmére kelni. A ház ura, az események mozgatója a kemény napaasszony, János anyja, Zsuzsi, Kaszás Samuné. A legkarakterisztikusabb figura a vén szomszédasszony, Bazsó Mári: sunyi, képmutató, alattomban veszekedést szít. A férfiaknak nincs szavuk a háznál. Kaszás Samu „szerényen és topogva” mond „Jó estét”, meghunyászkodik; János lázad, de indulata, keserősége meddő kifakadás marad; Józsika alszik, a felnőttek vitájára föl-fölbred, s egyetlen egyszer szólal meg: „Édös! Édös! Nem hagyom az édósanyámat, nem hagyom!” — mondja, de tenni ő sem tud semmit. Érdekes alak — csaknem a néprajzi adatközlők sajátosságait hordozza — a Pióka szüle. Neve a pióca szó helyi kiejtéséből származik. Természetbeni járandóságért dolgozik. Gyógyít és embert öl. A gutaütés, a magas vérnyomás ellen pióccával, a beteg megszivatásával védekezik; a heptikát, a tüdőgyulladást „megkenéssel” gyógyítja; az abortuszt különféle ősi praktikával hajtja végre, ami azonban gyakran a fiatalasszony halálát okozza.

Igazat kell adnunk Szabó Lőrincnek: Kodolányi remekül beszélteti alakjait, néhány szó elárulja jellemüket, az alakok hierarchikus rendjében elfoglalt helyüket, elénk idézi testi jelenvalóságukat, arcvonásaikat, viselkedésüket, mozgásukat. Mindezt majd a drámaíró Kodolányi fogja kamatoztatni. A párbeszéd uralkodó szerepe mégsem fosztja meg műfaji jellegzetességétől a *Sötétséget*. Elbeszélésként olvassuk, s nem úgy, mintha egy színmű szövegét tartanánk a kezünkben. Ez arra utal, hogy az írói narrációnak bármilyen kevés hely jut is az írásban, súlyát nem a terjedelem, hanem a rája bízott közlendő (a helyszínrajz, az idő változásának, a napszakok múlásának a megéreztetése, az alakok külső jellemzése) szabja meg. Álljon itt egy rövid részlet a párbeszédet hatásosan ellenpontozó leírások közül. A dialógusok kopogó közléseit, a gyakran kihagyásos és hiányos mondatokat, a kérdéseket és felkiáltásokat ilyenkor terjedelmes körmondatok, impresszionisztikus szólamok váltják föl. A fonóasszonyok párbeszéde elakad. az író veszi át a szót: „Hirtelen örvendező ebcsaholás harsant föl a pítvarban s az asszonyok fölfigyeltek. Távolról száncsengő finom nesze szűrődött át az ugatáson s percről percre erősebb lett. A szél himbálta, néha az ablakhoz verte, néha kisodorta megint a messzeségbe. A kutya öröms csaholása most távolabbról, a kapuból hallatszott.”

Amikor Kodolányi korai elbeszéléseit 1955-ben kötetbe rendezte, nem tagadta meg, sőt elismerte és vállalta ezeknek az írásoknak a naturalizmusát. A *Sötétség* ábrázolásmódjában is fölismerhetők a naturalizmus jellegzetességei. A Kodolányi pályakezdésére visszaemlékező Németh László írta 1933-ban: „A *Sötétség* Kodolányinak egyik legelső írása volt, a lélek utat talált színeitől sűrű írás [. . .] A *Sötétség*ben még nagyon sok van abból, amit fordított népszínműiségnek lehetne nevezni; ha a népszínmű a derű érdekében kever össze cigányzenét, muskátlis ablakot, gentlemenszívű háfamiát, itt a magzatelhajtás, heptika, földéhség, egyke-rendszer, bestialitás, kuruzslás szövetkezik egy népi Grand Giugnolban.” Az írásban csupa erős színek, kemény indulatok, súlyos mozdulatok, káromkodások vannak jelen. Az alakokat gyűlölet tölti el. Érzelmi világukat a kirobbanó indulatok kormányozzák. Jellemző, hogy az író a „beszél”, „mondta”, „megszólt” szinonimájaként mindössze két odalon ezekkel a kifejezések-

kel jeleníti meg alakjait: „fölsüvített”, „mordult fel”, „ordított” (háromszor!), „üvöltött”, „jajgattak”, „veszékelt”, „lármázott” (kétszer!) „rikoltotta”, „sikoltott”, „síránkozott”, „rikácsolt” . . .

Az elbeszélés nyelve is az írás naturalizmusát erősíti. A leíró részekben Kodolányi választékos, irodalmi nyelvet használ, de amikor hősei megszólalnak, az előbeszéd formáját követik, az ormánsági népnyelvet beszélik. A tájnyelvi, nyelvjárási sajátosságok a kiejtésben (há = hová; ókor = olyankor), az ö-zésben (mindön, gyerök), az igeragozásban (aszondik = azt mondják; meglátik = meglátják), a szókincsben (bonc = comb, pilágot = ápolgat, virgódik = vesződik, bajlódik) a mondatszerkesztésben. (rövid, kihagyásos, előbeszédszerű szerkezetek) egyaránt megmutatkozik. Persze a szereplők nyelve is stilizált, alakított, megformált nyelv, s nem a hangfölvévo vagy a nyelvész lejegyzésének hitelességével adja vissza a népnyelv minden sajátosságát. A stilizálás jellegének és mértékének érzékeltetésére álljon itt Kiss Géza *Ormányság* című könyvéből egy eredeti ormánsági népnyelvi szöveg és egy részlet Kodolányi elbeszéléséből.

Egy kákicsi idős parasztember ajkáról jegyezte le Kiss Géza:

„Az én bácsám értette, huyon ke sárcot fogni. Vövött egy hosszú rúdat. Bemönt közéjük a tóba. Mikor eszrevötték, eccörre min lebútt. Soká nem löhetett a vízbe: földugta a fejét — olyan a feje, mind a sárga lónak: hókás — akkor csak ütött oda a rúdda — ihon ni! — szötte össze, hozta.”

A *Sötétség* egyik hőstét így beszélteti az író:

„Az én időmbe nem beszétek annyit. Zsuzsi így, Zsuzsi úgy, osztán vége. Napamasszony vót az úr, nem én. De máma alig bújt ki a fődbú a taknyos, má az újé a nagyobb. Egy poronty miatt annyit beszétek. Minek? A fiamnak nem kee, neköm nem kee, sönkinek se kee, hát nem lesz gyerök Osztán vége.”

A *Sötétséget* a naturalista ábrázolási módszer jellemzi. Hőseinek tetteit elemi indulatok, önös érdekek — zsugoriság, gyávaság, kapzsiság, kétszínűség, rontás — motíválják. „Nyomasztó színek, lehangoltság elbeszéléseinek alaptónusa, nem tudunk fölüdülni gyorsan elszálló tavaszi színein, s alakjai, ezek a póre, sivatagi lelkek, sosem jutnak el az élet oázisára” — írta Várkonyi Nándor 1928-ban. S a fiatal elbeszélőben Kardos László is a magyar naturalizmus képviselőjét látta 1933-ban: „Kodolányi János a magyar naturalizmus egyik legkitűnőbb mestere. Akkor lépett föl, amikor az irodalmi elmélet és gyakorlat a legnagyobb hévvel bizonygatta, hogy a naturalizmus kora lejárt, s az egész irányzat csődöt mondott [. . .] A magyar naturalizmus Kodolányiban érett önálló művészetté, benne keményedett és higgadt meg véglegesen.”

Kodolányi naturalizmusa azonban nem iskolás, nem epigon naturalizmus, nem a nagy európai naturalisták (Zola) és a hazai mesterek (Justh Zsigmond, a fiatal Móricz) másolata, követése. Ebben a művészetben helye van a csodának, a léleknek, a jelképesességnek is. Már kortársai észrevették: Kodolányi „meg van áldva a művészi ábrázolás minden adományával: amihez hozzányúl, csoda teljességgel elevenedik meg” (Várkonyi); „E komoran tárgyias, de minden ízében lélekkel teljes, legbecsesebb pontjain jelképiesen fölsugárzó, tiszta művészet az új magyar irodalom egyik legönállóbb és legvonzóbb értéke” (Kardos László). S legfőképpen helye van e művészetben az emberszeretnek. Kodolányi alakjai tele vannak gyűlölettel, de az író nem gyűlöli, hanem szereti hőseit. „Kodolányi még nem

mondotta el minden mondanivalóját, de műveiből máris kétségtelenül kitetszik a nóvum, a naturalista író típusának gazdagodása egy új vonással: egy fokkal felülemelkedik az anyag, az ösztön emberének írójánál.” (Várkonyi Nándor)

Amit sem Kardos László, sem Várkonyi Nándor nem tudhatott előre, azt Kodolányi teljes életművének ismeretében mi már bizton állíthatjuk: Kodolányi naturalizmusából egyaránt út nyílt a szimbolikus ábrázolás, a mitikus látásmód és a humanista életlátás felé. A fiatal Kodolányi hangja, látásmódja naturalista, mert hisz a valóság objektív létezésében és abban, hogy a valóságot objektíven lehet ábrázolni. Célja azonban a világ megváltoztatása: „föltární a rosszat, a sötétet, a beteget s rábírní az embereket a változtatásra”, vagyis megjobbító szándékú, emberben bízó; túlmulat a naturalizmus példázatoságán és dokumentum-szenvedélyén, a műalkotás művészi önelvűségét vallja.

Kodolányi pályája az egymásra épülő rétegek szerves egysége. Az ormánsági témájú korai elbeszéléseket, kisregényeket és társadalmi drámákat a magyar középkorba visszanyúló történeti regények követik, majd az író munkásságát az archaikus múltban játszódó regényeposzok zárják. Ábrázolási eszközökben, kifejezőmódban pedig végigjárja az utat a korai írások naturalizmusától a férfikor érett realizmusán át egészen a kései regények szimbolikus-mitikus ábrázolásáig.

Ennek a gazdag életműnek mintegy sarkköve a *Sötétség*. Mert ha van írói életpálya, ha van művek sokaságában kibomló életmű, amelyre egyetlen pontból is fény vetődik, amelynek megértéséhez egyetlen írás is kaput nyit, akkor a Kodolányi-életműben a *Sötétség*nek ilyen szerep jutott. Ami körkörösén építkező életművének egységet ad, ami az ormánsági tárgyú regényeket és drámákat, a magyar előidőkben játszódó történelmi regényeit s a mitikus múltat, Gilgames, Mózes és Jézus alakját megelevenítő munkáit egybefűzi, az már a *Sötétség*ben fölfedezhető. Ez pedig nem más, mint a szellemi szülőföldhöz, a gyermekkori élményekhez, az ifjúság színhelyéhez való hűség, törhetetlen ragaszkodás. A *Sötétség* megírásakor olyan kincseshányára bukkant az író, ahonnet élete végéig nem szűnt meg napfényre hozni ércvagyonát. Amikor a fiatalembert apja kitagadta a családból, amikor Kodolányi térben végleg elszakadt az Ormánságtól, akkor csomózta eltéphetetlen szállá, életre szóló kötelékké a gyermekkori világához, a szellemi szülőföldhöz fűződő élményeit. A *Sötétség* hőseitől, vajákos, angyalcsináló asszonyaitól hosszú út vezet — például — az *Én vagyok* Júdásnak a megformálásáig, de az az írói indulat és fölháborodás, szeretetvágy és megrendültség, ami ebben az elbeszélésben formát kap, ezután születő műveiben, minden írásában, egész életművében fölsugárzik.

Osvát Ernő fölfedező gesztusát egy tartalmas és gazdag életmű, az új magyar irodalom egyik maradandó teljesítménye igazolta.

Julianus barát a televízióban

Koltay Gábor rendező filmet készít Kodolányi János nagyszerű regényéből, a Julianus barátból:

— Ezt a könyvet, mint megannyi más is, az édesanyám adta a kezembe. Számára fontos volt, hogy megismerkedjem a magyarság történetével összefüggő irodalmi értékekkel. Tizenéves koromban olvastam először a regényt, és már akkor hatása alá kerültem. Később, főiskolásként is foglalkoztatott a gondolat, hogy megfilmesítem a művet. Akkor álomnak tűnt. És még hosszú évekig az is maradt.

— Úgy hallottam, hogy most esetleg olasz–magyar koprodukció jelenti majd a forgatáshoz az anyagi hátteret.

— Elképzelhető, de erről egyelőre semmi biztosat nem állíthatok. Amit már tudok róla, azt szívesen el is mondom. A háromrészes, egyenként 75 perces játékfilm a tévé képernyőjén látható majd. A forgatókönyvet Lendvay Györggyel együtt írtuk. Az érdemi munka, vagyis a forgatás, feltehetően augusztus-

ban kezdődik. Most jöttem vissza Jugoszláviából, ahol kolostorokat néztem sorra. Megtaláltam az egyik igazi helyszínt, de sajnos, nem hiszem, hogy lesz elég pénzünk az ottani munkához.

— A történet az esztendő minden évszakában játszódik, így aztán sokfelé kell forgatniuk, ha hűek maradnak Kodolányi művéhez.

— Ez így igaz, hiszen Julianus barát köztudottan hosszú utat tesz meg a magyarok őseinek felkutatásáért. Legfőbb célja, hogy keresztény hitre térítse a hitetlen, pogány magyarokat. Ha megvalósul az olasz–magyar koprodukció, akkor sok jelenetet veszünk majd fel Bolognában. Egyelőre itthon is keressük a forgatás helyszíneit.

— Ki lesz a film főszereplője? Kik az alkotótársak?

— Ha minden jól megy, Hirtling István alakítja a címszerepet, a film operatőre Illés János lesz, Langmár András tervezi a díszleteket, Kemenes Fanni pedig a jelmezeket. A film 1991-ben látható majd a képernyőn.

(várhegyi)

Népröve 1990. aug. 1. 179. n. 6.

Magyar író — finn földön

Amikor elolvastam Kodolányi János — a Magvető Könyvkiadónál ismét megjelenő, egyébként a harmincas évek végén írt — *Suomi* című könyvét, a papírra vetett írói vallomások hatására eszembe jutottak saját, 1982. évi finnországi emlékeim. Időben emberöltőnyi távolságban, de térben megegyezően úgy éreztem, magam is részese lehettem annak a varázsnak, amely lenyűgözte az írókat, és arra ösztönözte, hogy megvallja az ország és népe iránti rajongását, tiszteletét.

A csend, a rend országa — ahogy Kodolányi minősíti a finn földet — természeti gazdagságával, az ott élő emberek méltóságával, műveltségével: tiszteletet parancsoló érték minden külföldi vendég számára. E gondolatok manapság különösen azoknak tanulságosak, akik itthon, közéleti-politikai szerepléseik során oly gyakran hangoztatják hazánk Európához való felzárkóztatásának fontosságát.

Nem véletlenül írja ifj. Kodolányi János a kötet utószavában: "... Az útirajz már nemcsak írói alkotás, hanem történelmi forrás is. A finnek is, mi is másnak látjuk ma Finnországot, mint aminek megismerte és megszerette apám, s mint amilyenként az ő emlékeiben élt, haláláig. Azonban akik ma vagy ma is ismerhetjük Finnországot, sok olyan láncszemet találunk, amely a fél évszázadal ezelőtti lánchoz kapcsolódik."

Kodolányi János nemcsak a finnekről vall csodálattal, hanem egyúttal megfogalmazza kívánalmait, óhajait arról is, hogy hová vezethetne a magyarság útja, ha megszívlelné az északi testvérnép nemzetété válásának okait, történelmi körülményeit, ha elemezné az identitástudat alakulását, a földreform sajátosságait, a közigazgatási törvényesség sajátosságait, a demokratikus állam megteremtésének feltételeit.

Kodolányi aggodalmai 1939-ben különösképpen érthetőek,

hisz akkor már nemcsak Európát érintette meg a közelgő világháború szele. Suomi jövőjét azonban bizakodva látja. "... Suomi egy olyan család otthona, ahol csend, béke, őszinte együttérzés, egészséges életmód, nagy kényelem és a tisztaság fogadja a vendéget... Gyógyít, elringat, megnyugtat és megcsókol a finn táj, mint az édesanyád."

Bízunk a finn emberekben, akik ismerve és látva a magyar történelmet, a magyar sors alakulását, bírálóan teszik fel a kérdést: "... miért nem teremtettek önök Trianon ellenére is olyan demokratikus köztársaságot, mint mi? És ha Trianon oly súlyosan nehezedik önökre, miért nem láttak már hozzá kettőzött erővel, hogy a népkultúra kincseit felszínre hozzák... És nem gondolják meg önök, hogy Trianonról nem beszélni és panaszkodni kell, hanem némán dolgozni a nép megerősítésén, nehogy az erősebb népek teljesen összeroppantsák önöket?"

Suomiban — magam is tapasztaltam — sokan figyelemmel és szimpátiával kísérik a magyarság sorsának alakulását. Eszembe jut az a fehér éjszaka, amikor alkalmi asztaltársam egy pohár sör mellett — felismervén, honnan jöttem — bemutatkozás helyett szenvedélyesen az asztalon lévő papírra rajzolta Karjala Szovjetunióhoz való csatolásának térképét. Az ismeretlen turkui polgár ott a vendéglőben így kívánta egyértelműen jelezni, hogy a finn és a magyar nép sorsa ilyen tekintetben is sok hasonló áldozatra kényszerült.

Kodolányi nem titkolja, hogy a finn ember épp intelli-

genciája, türeklépessége, magartáskultúrája birtokában megteremti majd a maga számára azt a birodalmat, ahol országon belül is szabadon érintkezhet egymással minden népcsoport. "... A Szovjet mai rendszere idővel át fog alakulni, mind jobban és jobban hozzásimul a birodalomban élő népek szükségleteihez, életfeltételeihez, lelkiségéhez."

Minek köszönhető, hogy a viszonylag maroknyinak tekinthető, négy milliárdnyi nép, a kultúra, az emberiség és a társadalmi biztonság tekintetében példakép értékű lehet minden nemzet számára? — ez Suomi titka.

S egyik legfőbb záloga: a kimondott ősi szó varázsa és szentsége, a frázisok nélküli közös cselekedetek iránti igény, az egyéni függetlenség és a közérdek összehangolása, a népi kultúra tisztelete.

Kodolányi János, aki a *Nyugati* utáni nemzedék egyik legkiemelkedőbb alakja volt, rövid időre félretette szépirói tollát, és e könyvével új oldaláról mutatkozott be. A Finnországban tapasztalt élmények hatására társadalmi korrajzot, történelmi tablót vázolt fel finn házigazdái segítségével Suomiról — a magyaroknak. Nem útnaplót írt, de valójában történelmi műve sem tekinthető írásnak. Szubjektív látélet ez, apró tárgyi tévedésekkel — mint például a finn földreform azonosítása a lett és az észt reformmal —, de valóságosan, személyes beszélgetések alapján mutatja be Finnországot. Figyelemre méltó és hasznos olvasmánya lehet elsősorban a kis nemzetek fiainak.

Bölcsen jegyzi meg ifj. Kodolányi János: "... egy nép, egy nemzet erejét, nagyságát nem a lélekszám, a terület mérete határozza meg. Ezt a felismerést az elmúlt ötven év tapasztalatai is igazolták." A kultúra és a civilizáció tökéletes egysége jelenti Suomi titkát, amely megfejthető, átélhető, megteremthető. Mert bár természeti tájat nem lehet örökölni, de kulturált emberi magartással példát lehet mutatni.

Talán egyszer — nem újabb ötven esztendő múlva — itthon is elmondhatjuk, hogy megszűnt a bürokrácia; nyugodtak, kiegyensúlyozottak az állampolgárok; nem jellemző az egymás iránti gyanakvás, bizalmatlanság. Felnőtté vált Magyarország. Köszönet Kodolányinak és a Magvetőnek, hogy a kötet megjelenése ürügyén mindezt elmondhattam.

Maróti István

(Kodolányi János: *Suomi. Magvető. Kodolányi János Művei. 288 oldal, kötve 98 Ft.*)

Könyvvilág
1990. nov.,
11.7.9.

Kodolányi János (Molnár Edit fotója)

Csütös Miklós

1990

65

KODOLÁNYI JÁNOS
(1899—1969)

1945-öt csak feltételesen, megszorításokkal tehetjük meg korszakhatárrá Kodolányi János pályáján. Szembetűnően és gyökeresen életének külső körülményei változnak meg. Az egykor mozgékony újságíró, az agilis szervező, az IGE főtiktára, politikai és irodalmi perek szereplője élete utolsó évtizedeiben visszavonultan, a nyilvánosságtól elzárva él. A Független Ifjúságban megjelent publicisztikai írásainak politikai tendenciája a legerélyesebb elutasításra talált. 1949-től szépirodalmi műveivel sem jelentkezhetett. Ez a kirekesztettség nyilvánvaló hátrányain kívül hamarosan a jóra fordítható oldalát is megmutatja. Zavartalanul, elmélyült stúdiumok után írhatja meg regényeit; végleges formába öntésüket baráti konzultáció és levelezés előzi meg, szükség esetén alapos átdolgozásra is jut idő. A magány és a társadalmonkivüliség oldódása idején (1955-től) a betegségek elhatalmasodása, a testi szenvedés erősödése és állandósulása teszi lehetetlenné visszatérését az irodalmi életbe. Nagyobb vállalkozásai közül egyedül a *Vizválasztó* készül az ötvenes évek végén; a hatvanas években magnetofonba mondott emlékezések, önéletrajzi töredékek némelyikén pedig már érződnek a kényszerű szóbeli fogalmazás kedvezőtlen következményei. Mind a lázas munka, mind a betegség éveiben a visszhangtalanság, az esztétikai bírálat és elemzés elmaradása jellemezte Kodolányi helyzetét. Eltávolodása a „baloldaltól” és németellenes nacionalizmusa olyan emléket hagytak némely kritikájában, amely sokáig lehetetlenné tette életművének — s főként újabb regényeinek — tárgyilagos művészi megítélését. E tekintetben érezhető javulás következett be a hatvanas években, s az azóta eltelt időszakban; talányos alakját visszaemlékezések, esszék és részlettanulmányok idézték, majd elkészült az eddigi legteljesebb összefoglalás, Tüskés Tibor monográfiája (1974).

Míg az életrajz némely vonásai a felszabadulás utáni évtizedek relative önálló perióduskénti felfogását sugallják, az eszmetörténeti vizsgálatok inkább az életmű folytonosságára, ideológiai egységére vallanak. Az a világnézet, amely a háború utáni első művét, a *Vízözönt*, majd a többi prehistorikus és bibliai tárgyú regényét áthatja és meghatározza, Kodolányiban már a világháború idején megszilárdul. 1942 augusztusában lírai naplójegyzetben vall mérhetetlen csömöréről, iszonyodásáról „a vértengertől, a láng-óceántól, milliók hörgésétől, éhezők jajgatásától, mezítelenek didergésétől”. Ekkor hatalmasodik el rajta az a meggyőződés, hogy a civilizáció Babel tornyának építésében elmerülő emberiség saját vesztét készíti elő, s hogy a legjobb elmék feladata e „luciferi” tendenciával szemben az ember szellemi, morális, spirituális tartalékainak föl kutatása és propagálása. Történelmi jelentőségű vallási megújulás csíráit érzi bontakozni, a fejlődésmélelet alkonyatáról értekezik. Nem valamely felekezeti, dogmatikus vallásosságot hirdet; az ember antropológiai lényegét a transzcendenciával, Istennel való kapcsolatban látja, s e kapcsolat megtagadását, az „autonómiára” törekvést tragikus ballépésként, önzéshez, anarchiához, méltatlan célok rabságához vezető tévútként értelmezi. A „reálítások londoni vásárjának” elutasítása, az

410

A. MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE, 1945-1975.

III/1. Lsp., 1990. 410-429. (1. köt.) Akadémiai k.

Előbb: *Regény a milonoki határon*. K. J. jelvénye
1945 után. = *Literatúra* 1975. apr.-júni., 2. sz. 61-87.
Utóbb Cs. M.: *GENIUSOK KORTÁRSÁK*. Lsp., 1995.
Isophalom. 51-74.

ember transzcendenciától való függését alázatosan vállaló elmúlt korok utáni nosztalgia szükségszerűen vezeti egy metafizikával és misztikával érintkező eszmekörhöz, amely a múltból, az ősi ember, a „homo magus” elmosódó, történelem előtti üzenetéből meg a szentek és misztikusok időtlen tapasztalatából meríti igazolását. Kodolányi már a húszas évek elején, Csikesz Sándor vezetésével elmélyülten tanulmányozta a Bibliát, a vallástörténetet, az ókori Keletről szóló irodalmat. A *Szép Zsuzskától A vas fia*ig és a *Pogány tűzekig* egy sor fontos műve tanúskodik a samanizmussal kapcsolatos tudós alaposságú ismereteiről; a *Boldog Margit*ban pedig a ferences mozgalom nyomán föllendülő középkori magyar misztika mély megértése-átélése tükröződik. A tudattalan pszichológiája iránti korai vonzódása éppúgy dokumentálható, mint a civilizációs önhittséggel szembeni kritikája és az „új ember” konstruktivista fikcióján való gúnyolódása: „minden olyan régi és olyan egymásba kapcsolódó folyamatosság, mint maga a létezés, új és új változatokban, de örökké ugyanolyan lényeggel variáló természeti törvények” — írja már 1927-ben, a Kassák-iskola ideológiájával vitatkozva. Nem is az egyes diszciplínák új eredményein lepődik meg a negyvenes évek elején, hanem az idealista, misztikus, spiritualista tendenciák általános előretörésén. Úgy érzi, „a lélek átváltozott már, ha a társadalom formái nem is vettek erről tudomást”. Különösen Várkonyi Nándor *Sziriát oszlopai* című műve tesz rá elementáris hatást; módszertana — a mítosz- és mondakincs összeegyeztetése a régészeti emlékek tanúságával meg a történelem- és természettudományok eredményeivel — éppúgy lenyűgözi, mint számtalan konkrét megállapítása vagy hipotézise, valamint platonista világnézeti konzekvenciái. Revelációt jelent Kodolányinak Vatai László műve is, *A szubjektív életérzés filozófiája*. E vallásos egzisztencialista színezetű filozófiai értekezés a lélek állandó kinerzésének szubjektív tapasztalatából indul ki, s ezt a tudattalan meg a transzcendens létezés pólusai közötti vergődésből eredezteti. Dosztojevszkij életművéből vett példaanyagon mutatja be a metafizikai korlátok ellen lázadó autonóm és a korlátaikat tudatosan vállaló „hívó” magatartás változatait — olyan tipológiát és lélektani sémarendszert vázol, mely nélkül a kései Kodolányi-regények emberkonceptiója csak hiányosan érthető. De Várkonyi és Vatai könyve, illetve többi antropológiai olvasmánya legfőképp azzal hatott rá, hogy fölszabadította beszűküléssel fenyegető magyarságtudományi elkötelezettsége alól; az „örök magyar” helyett az „örök ember” titkára terelődik érdeklődése, világképének nacionalista vonásai fokozatosan elhalványodnak. A „fordulat” lényegét így foglalja össze Várkonyi Nándornak írott levelében: „ismét kezdem haszontalannak látni mindazt, amiért lelkesedtem: fajtánkat, a harmonikus társadalmat, s még azt a bizonyos »örök magyar szellemet« is, ami, tudjuk, nem örök, semmi sem lévén örök. Valahogy közvetlen kapcsolatba kellene jutni Istennel, vagy kivel, hogy az ember biztosan s nyugodtan nézhesse a világ forgandó dolgait...”

Prehistorikus és bibliai történetek

Már a tatárjárás korában játszódó trilógia vagy a *Pogány tüzek* kötetei is csak „félíg-meddig” voltak történelmi regények; Németh László hamar észrevette bennük „az időtlen epika homéroszibb lehetőségeibe vetett pillantást”. Kodolányi olyan otthonosan mozog az aprólékos rekonstrukciós munkával fölépített történelmi kulisszák között, hogy személyes életének, élményeinek, tapasztalatainak ábráit is közéjük írja. Az objektivitás kedvéért eltávolodik a jelenkori világtól, a szubjektivitás révén azonban visszakerül hozzá. Lebontani törekszik a falat a külső és belső realitás között, az ábrázolt élet az írói vízióból táplálkozik, a vízió a hajdani történelem és a megélt élet realitásaiból. A történelmi és a mitikus időket föltámasztó regényeket szimbólumok, szubjektív és allegorikus vonatkozások szövik át, a mégoly távoli múlt és a jelen között titkos hajszálcsoveken keresztül áramlás indul, a teremtett világ a valódinak eltéréseiben is hasonmása, művészi modellje lesz.

E módszer legmerészebb, legvégtetesebb, a frivolságig szellemes alkalmazása a felszabadulás utáni első nagy Kodolányi-mű, az eredetileg *Vízöntő* címet viselő *Vízözön* (1948), valamint a szervesen hozzá tartozó, 1949-ben keletkezett és 1958-ban megjelent *Új ég, új föld*. A két műben testet öltő kétfajta világ közé úgy ékelődik be a vízözön története, ahogyan Kodolányi és nemzedéke életét a háború osztja két merőben különböző szakaszra. A *Vízözön* egy fejlett civilizáció tehetetlen széthullását, haszontalan erőfeszítéseit, célt tévesztő anyagiasságát állítja a középpontba. Utnapistim, a babilóniai mitológia Noéja, az időtlen bölcs hiába figyelmeztet a fenyegető természeti, sőt kozmikus katasztrófa közeledésére; hiába hirdeti egyetlen kiútként az erőszakról, a hatalomról való lemondást; az anyagi civilizáció és a világi hatalom természete lehetetlenné teszi, hogy a külső passzivitásnak és a spirituális megújulásnak ez a próféciája hatékony erővé váljék. Erech és Szurippak fegyverkezési hajszájának, váltakozó sikerű, gyilkos háborújának, Lugal hatalomra kerülésének, a világtorony építésével kapcsolatos társadalmi és politikai küzdelmeknek stb. ábrázolása hatalmas 20. századi freskóvá kerekedik, teli gúnyos utalásokkal a közelmúlt történelmére és az eseményeket sűrűn átértelmező-átszínező történelemírására. A swifti módszer és eszközök gyakran nyilvánvaló szándékossággal ütköznek ki a szöveghől, ezért meglepő, hogy a regény szatirikus aspektusát méltatói jóformán figyelmen kívül hagyták. Ugyancsak kaján, bár az együttérzést sem nélkülöző humorral ábrázolja az „értelmiség” tévelygését a vízözön előtti világ zűrzavarában. Ur-Ba’u, Namzi, Hétil és a többiek portréiban nem nehéz ráismerni a modellül szolgáló kortársakra; emberi esendőségük érzékeltetését finoman ellenpontozza az általuk létrehozott szellemi értékek tisztelete, amely még az „urbánus” sznobériát karikírozó Gubbubu alakjára is rásugárzik. A régi világot maga alá temető vízözön leírásán átsejlik a kétségbeesés és remény végleteit változtató ostromhangulat, az időtlennek érzett pincei szorongás emléke, az összezárt kisközösség tagjai között támadó feszültségek tapasztalata. A *János Jelenéseiben* említett „új ég és új föld” kibontakozásának mozzanata, az „előttünk az élet, mögöttünk a halál” ünnepi,

áhitatos pillanatának fölidézése révén a regény befejezése is időszerű asszociációkat ébreszt, az ősi történet jelenre vonatkozását, a mitikus ismétlődés eszméjét szuggerálja.

Legfontosabb forrásként természetesen magát a mítoszt, a Gilgames-eposzt, illetve vízözönről szóló betétjét (XI. tábla) használta, s az ókori Kelettel foglalkozó hatalmas irodalom számos alkotásából is merített. Fantáziájának szüksége van a történelmi tényekre, konkrét adalékokra, de csak mint újra, „amelyről a nyilat, művének költői tartalmát messze a végtelenségbe löheti ki”. A *Vízözön* előtörténetét, a világot, amelyet e kataklizma eltöröl a föld színéről, a hősokeket, akik téves célok szolgálatában rohannak vesztükbe, mindezt az író teremtő képzelete hozza létre és mozgatja a végső kifejeletig. Nem tartható az a kritikai irodalomban megjelenő gondolat, hogy a művet elsősorban az azóta nagyrészt megcáfolt tudományos hipotézisek „művészi igazolásának szándéka” hívta életre. Kodolányi szuverenitását forrásaival szemben a regény nagyszabású, eredeti szerkezete, illetve számos merész, egyéni invencióról tanúskodó részlet igazolja. Közülük alighanem a legfontosabb, mert a koncepció alapjait érinti, Gilgames életrajzának antedatálása, gyermek- és ifjúkorának a vízözön előtti időkre rögzítése. Ezáltal Gilgames az előző fejlődési fokozat, a letűnő nagy kultúra beavatottjaként lép át az új világba; az ide is, oda is vagy ide se, oda se tartozás, az átmenetiség gyötrelme és többlete ezért válhat jellemének és sorsának kulcsává. Kodolányi is pszichologizálja a mítoszt, s akár elfogadja, akár módosítja forrásai adatközlését, nem az igazolt vagy hipotetikus tények, hanem a rájuk adott emberi válaszok, lelki reakciók érdeklik.

A mítosz Gilgamese kétharmad részben isten, egyharmad részben ember; Kodolányi megfordítja az arányt, sőt attól fogva, hogy az *Új ég, új föld* expozíciójában Nurma szimbolikus fordulattal a folyóba hajítja a varázsgyűrűt, tetteinek motivációja, a lelkében végbemenő folyamatok rajza minden lényeges vonatkozásban az emberi (szociológiai, lélektani) szférához kötődik. Vízözön utáni életének egymást követő fázisai a lélek történetét, kibontakozásának táguló köreit is szimbolizálják. Családja ellátása, a kétkezi munka, a természettel folytatott egzisztenciális küzdelem, a mellőzöttség pszichózisától beárnyékolt magányos meditációs határozzák meg az első szakaszt; az uralkodásra való elhivatás, Uruk vezetése, a vallási reform meg a civilizációs elmaradottság fölszámolása a másodikat. A magány és szorongás leküzdésére tett immanens kísérletekről szóló véleményét sűríti az Enkidu megjelenésével kezdődő események ábrázolásába: a becsületes párharc, az egyenlő erejű, de ellentétes princípiumot megtestesítő férfiak barátsága az evilági kapcsolatok szebbik oldalát, a hétköznapi unalmából kiszakító harci vállalkozás (Humban megrohanása) az autonóm ember önáltatásra, narkotikumokra utaltságát jelképezi számára. Az erotikus epizód Istárral, majd Enkidu halála vezet át a végső, metafizikai stádiumba, a halhatatlanság, az örök élet, az emberi istenülés lehetőségeinek kutatásába. Kodolányi akkor engedi el hőse kezét, amikor a halhatatlanság kék virágát elveszítvén „hangtalanul, áradón, reménytelenül sír . . . , mint aki önmagát siratja”. S a rövid filozofikus záradék misztikus és reinkarnációs tanokat visszhangzó sorai sem kínálnak vigaszt, mint

hogy „a változó világ meghal minden születésben, újjászületik minden meghalóban, de a lét örök”...

Gilgames jellemzésének és a két regényt konstituáló eszmevilágnak problematikus vonása a főhős antidemokratikus beállítottsága, parancsainak kinyilatkoztatásszerű megindokolatlansága, céljainak, indítékainak magában tartása. A tömeget Kodolányi a *Vízözön*ben is ösztöneire hagyatkozó, könnyen befolyásolható, ingatag és bosszúvágyó képződménynek ábrázolja. A Gilgames hatalmának megdöntésére szervezett mozgalom értelmezésében frappáns módon találkozunk a modern pszichológia meg a primitív gondolkodásmód, hiszen már a Gilgames-eposz is a királyuk ellen lázadó alattvalók gyűlöletének, bosszúvágyának, tehát lelki energiák megtestesülésének fogja föl Enkidut, az állatembert. Gilgames a vízözön előtti ismereteknek, az ezoterikus és arisztokratikus bölcsességnek a birtokában kiábrándult fölényel, egyszersmind pedig szánakozó rezignációval tekint le a tömegre. Uralkodása mérlegét elkészítve a regény éppen az elmaradottság csökkentését, a nép lelki kultúrájának emelését hangsúlyozza: „egyre több lelket sikerült beavatnia a titokba, egyre több embert fölvennie a legalsó, a fekete szintről az aranyosan sugárzó legfelsőbe a feketefejük népe közül”. E gondolatok, ha lehántjuk róluk a misztikus-szimbolikus fogalmazásmód rétegét, a marxizmus reformista kritikáival mutatnak rokonságot; de kétségtelenül beszüremkednek az elméletbe tömegellenes, nietzscheánus vonások is; ez utóbbiakkal nem mindenben következetes, de őszinte önkritikával néz szembe Kodolányi a Mózesről s főként a Júdásról szóló későbbi regényében.

Az író maga meseregénynek nevezi a *Vízözönt*, s műfajilag is e kísérlet szerves folytatásának tekinti az *Új ég, új földet*. A negyvenes évek elején egy interjúban vallott arról a kapcsolatról, amely történelmi regényeit „a népi elbeszélő műfajok (népmese, hősi eposz)” világával összeköti. A babilóniai mítoszokat feldolgozó műveiben egy még archaikusabb műveltségi fok epikájához fordul ihletért, s ezzel kapcsolatban csak igen speciális értelemben beszélhetünk mesei vonásokról. Kodolányi nem a profán szemléletű népi epikához, hanem a tudósok, papok mítoszértelmezéséhez, a beavatottak kezén kialakuló, komplikáltabb mesei formához tér vissza, valamint az ókor és középkor regényeinek, legendáinak, hagiográfiájának elbeszéléstechnikájához. Elfogadja a csodát, a kinyilatkoztatást, de mint olyan képes beszédet, szimbolikát, amelynek igaz magvát vallásfilozófiai, természet- és történettudományos okoskodással lehet kibontani. A tudálékos, fontoskodó előadásmódtól a parodisztikus jelleg óvja meg művét: a történetírás szerkesztési és fogalmazási kliséivel közeledik a történelem előtti időkhöz, vakmerő, tudatos anakronizmusokkal lépi át a legtávolabbi és a legközelebbi eseményeket elválasztó világkorszakokat. Szándékosan keveri össze a vallásos meg a profán, a szent és az erotikus, a mitikus és a köznapi, az emelkedett és a vulgáris, az áhítatos és a kaján, a szimbolikus és a naturalisztikus elemeket. A történelemfilozófus keserűségét a művész játékossága színezi át, a realista törekvések feloldódnak a fantasztikus és vizionárius elemekben; az ábrázoló, leíró részek esszéisztikus betétekkel, szerzői megszólalásokkal, lírai sóhajokkal váltakoznak. A regény formájának e modern fellazításában, a mitikus és vallásos színezetű

történelmi elbeszélés groteszk, ironikus, parodisztikus felfogásában Kodolányi egy jelentékeny modern világirodalmi áramlathoz kapcsolódik. Mivel azonban egyszersmind az ábrázolt világ külső totalitásának esztétikai és a nyelvi közérthetőség stilisztikai követelményének is aláveti magát, nála a külső forma konzervatívabbnak látszik, mint amilyen a belső. Innen ered történeti regényeinek némely esetben joggal bíralt hosszadalmassága, részletezésre, ismétlésre való hajlama, ragaszkodása a hagyományos leíró technikához. Mindazonáltal e rejtett, „alattomos modernség” Kodolányi diptichonját a magyar próza Móricz utáni korszakának magányos, de későbbi korszerű törekvéseket, merész formabontó és új formát teremtő kísérleteket előlegező alkotásává teszi.

A babilóniai mitoszoktól, a homo magus gondolkörétől, az ősi egyistenhit hipotézisétől csak látszólag esik távol az Újszövetség problematikája és Jézus alakja. Esszéiben Kodolányi két, számára fontos gondolat átáramoltatására idézi Jézust. Az egyik egyfajta radikális konzervativizmus eszméje; eszerint Jézus forradalmisága az ősi, eredeti, harmonikus állapot föltámasztásában, isten és ember természetes, de az idők során elfajzott viszonyának újrafelvételében áll. Másik visszatérő ideája Jézus civilizációellenességét, illetve az anyagi szükségletekkel szembeni közömbösségét állítja szembe a materialista gondolkodás alapelveivel. Ezek a világháború csömörét is tükröző gondolatok belejátszanak az 1950-es évek elején keletkezett s csak húsz évvel később, posztumusz kiadásban megjelenő *Én vagyok* genezisébe. A mű megírás éveinek tapasztalatai — a hidegháború, az atomveszély, a személyi kultusz, szubjektíve az akarattyai nyomorúság mélypontja — nemigen korrigálták ennek a fejlődéssel szemben szkeptikus, a megoldást a misztikus-transzcendentális szférában sejtő történetfilozófiának egyoldalúságait.

Jesuah (Jézus) szerepét interpretálva Kodolányi számára nem az ember, hanem a tanítás lényegének kihüvelykezése, a rárakódott rétegektől való megtisztítása a fontos. Az életrajz adatait, a mozgalom terjedésének, majd üldöztetésének mozzanatait javarészt a bibliai hagyományból és az azt magyarázó irodalomból veszi át. Beépíti művébe a mítosz Jungra támaszkodó modern értelmezését, a mitikus ismétlődés, példakövetés gondolatát („Jesuah befejezi a sorát azoknak, akiket Jesuahoknak neveztek”). Vallásbölcseleti erőfeszítéseinek célja láthatóan az istenfogalom humanizálása, szubjektíválása, isten és a világ ellentétének feloldása. „Az ember származása isteni, és a saját szent lényéből tanulja meg, miképpen éljen.” Az istennel való azonosság gondolatát az emberi szférán túlra, az egész természetre kiterjeszti, Jesuahja egyfajta panteisztikus vízióban egybemarkol „embert, állatot, növényt, követ, csillagokat, vizet és földet”. Jesuah jellemzése egyebekben abban tér el a tradicionálistól, hogy az ókori Kelet mágikus tudományának továbbfejlesztőjeként jelenik meg, aki Serbál hegyén, a hatalmas titkos könyvtárban tanult és nyert beavatást. Így a „csodás” gyógyítások elveszítik transzcendens jellegüket, ahogy Jesuah születésének misztériumát is csodátlantja, racionalizálja Kodolányi. Jesuahból azonban a szerző sok tekintetben merész, Teilhard de Chardinre is emlékeztető felfogása, a modernizálásra tett intellektuális erőfeszítése ellenére sem válhat élő, hús-vér-regényhős. Az isteni tökélynek csak

teológiája lehetséges, pszichológiája nincs; Jesuah a megtestesült Eszme, de mint ilyen, merev, nem emberi valóságként áll szemben a világgal, az emberekkel.

Kodolányi nagyszerű leleménye, hogy az esendő ember, az áruló Júdás lelkében tükröződő Krisztus-képet állítja a középpontba. Regényének két fókusza, művészi becsvágyának két célpontja van, de a teológiai és vallástörténeti, -kritikai feladat („az elveszett, az igazi, a titkos Jézus” alakjának megragadása) mindinkább háttérbe szorul az emberkutatás: a Júdás-probléma egzisztenciális és pszichológiai rejtélyére irányuló szenvedélyes megfjtési kísérlet mögött. Az árulás „megmagyarázhatatlan” mozzanatát, „emberi misztériumát” (Renan, illetve Papini kifejezései) az evangelisták, majd a bibliamagyarázók többféleképpen igyekeztek feloldani; nem veti el a hagyományos magyarázatokat, de nem is éri be velük. Elszigetelt tények és feltevések helyett a lélek szerkezetéből, a sors minőségéből vezeti le Jehuda bar Simon tragikus vétkét, a pszichológia területére lép át a mítoszról. Jesuah életének és tanításának, a Tiberius-kori Izrael mindennapi életét felidéző korfestő és zsánerjeleneteknek, a tanítványok, rokonok, hívek és üldözők kapcsolatainak ábrázolása fokozatosan halványodik el a hatalmas emberismerettel, szenvedélyes erővel megalkotott jellemrajz, jellemvízió mellett, amely felszívni, magába olvasztani törekszik a kompozíció minden más elemét. A regény a végsőkig lebontja, ugyanakkor monumentális egységben láttatja azt a folyamatot, amely a Jesuahhoz eredetileg jó szándékkal közeledő Jehuda elidegenedésén, gyanakvásán, ösztönös, majd tudatos szembehelyezkedésén, titkolt megbotránkozásán át a följelentés gondolatának felbukkanásáig, végrehajtásáig, majd az árulót öngyilkosságra bíró megbánásig vezet. Sőt, a *Jehuda bar Simon emlékiratai* (1957) címen önállóan is kiadott fiktív memoárban Jehuda előéletét, személyisége kialakulását még korábbi fázisaitól: baljós születésének, nyomorékságának, családja széthullásának feledhetetlenül keserű emlékeitől kíséri nyomon, jelezve, hogy a szenvedés és a bűn esélye már akkor az emberhez szegődik, amikor személyes felelősségéről még szó sem lehet. Jehuda gyávaságból, konformizmusból, a törvény betűjéhez való ragaszkodásból elhagyja megváltással kecsegtető nagy szerelmét, Judithot; ez mintegy előképe a későbbi, világtörténelmi kihatású árulásnak, amelyet ugyancsak a hamis tudat konokságával, mulékony társadalmi alakulatokért, megmerevedett hagyományokért reszketve, az igazi értékeket szálnalmasan félreismerve követ majd el Jesuah ellen. Kodolányi értelmezésében a bűn magában hordja a büntetést, nem a társadalmi megtorlás, hanem a belső kín, a lelkiismeretfurdalás vezet el a megbánáshoz és a bűnök bocsánatához. Öngyilkos halálában Jehuda is „boldogan falja, issza a fényt, az életet” — de ez a misztikus üdvösség-tan az előzményektől kapja meg értelmét, attól, hogy egész életét áthatotta a szenvedés, a lelki és testi kín, a létezés gyötrelme. Ezen a ponton Kodolányi anélkül tud szálnalmat ébreszteni hőse iránt, hogy vétkét mentegetné, jellemét megnemesítené. A megértés és az elítélés egyensúlya, a finom distinkció a között, amiről tehet Jehuda, amiért felelős és a között, amibe végzete sodorja, egyaránt dicséri Kodolányi mély lélekismeretét, etikai érzékenységét és a kifejezés művészi erejét. A mitikus példát egyszersmind korszerű probléma feltárására is használja: Jehudában Klim Szamgin-i vonásokra ismerünk, lélektana a modern dekadencia emberéhez, a

széthulló személyiség struktúrájához, társadalmi helyzete a 20. század helyét kereső, de a kor labirintusában eltévedő kispolgári-értelmiségi típusához hasonlít. A mű szemérmes, áttételes, de félreérthetetlen „lírája”, a gesztus, hogy személyes mozzanatokot szőtt bele a kétezer éves történetbe, hogy a modern ember ambivalenciáját, szent és bűnös vonzásában élő kettősségét is rávetítette Jesuah és Jehuda kontraverziónjára, tovább fokozza az *Én vagyok* (1972) jelentésének komplexitását, s megmagyaráz valamit legszebb részeinek vallomásos, intim, gyónásra emlékeztető hangjából.

A vízözön-mitosz regényesítésének mesei vagy fantasztikus realizmusa után a Júdás-regény konstrukcióját hagyományosabb formák alkotják. A képzelet játéka s a humoros elem hiányzik belőle; a csoda bár jelen van, de ironikus felhangok nem kísérik, realitásként, a valóság részeként kellene elfogadnunk. Az ábrázolás nézőpontját tekintve az események nagy részét Jehuda tudatának szintjén, az ő lelkének tükrében látjuk: az emlékiratokban egyes szám első személyben adja elő élete történetét, később az író veszi át a szót, de általában a hőse tudatában keletkező torz képet mutatja, a mű legfőbb stilisztikai közege a szabad függő beszéd. Az átképzéletes stílus alkalmazása azonban nem következetes; s a regény ideológiai problematikájától sem független felemáság a kompozíció némely repedéseiben, átfedéseiben, fölösleges ismétlésekben is érezteti hatását. Az *Én vagyok* így is a remekmű lehetőségét bizonyítja a látomásait az ókori Kelet világába vetítő Kodolányi pályáján. Itt került a legközelebb ahhoz az ideális regénytípushoz, amelyben kétféle hajlama, a lélektani igazság kutatásának naturalista gyökerű szenvedélye meg az időszerű problematika történeti vagy mitikus általánosítása találkozhatott, s az időtlen időszerűség paradoxijában erősíthette föl egymást.

Az *Én vagyok* és a vízözön-regények közös teológiai hipotézisét, a monoteista ősvallás és az alacsonyabb rendű vallásos képzetek harcának gondolatát vizsgálva, Kodolányi újra meg újra beleütközik Mózes alakjába, aki a legtöbbet tette a zsidó vallásos gondolkodás megtisztításáért, az istenfogalom lehető legtökéletesebb dezantropomorfizálásáért. Az egyszer már újraírt Jézus-regény tervezett második átdolgozását elhalasztva, nagy lendülettel fog az Ószövetség és egyidejűleg az egyiptomi kultúra tanulmányozásába. Az *égő csipkebokor* (1953, megj. 1957) témájához filológiai és vallástörténeti érdeklődése közelíti, de a koncepció kialakítását már művészi ösztöne, lelki életének belső dialektikája határozza meg. Az *Én vagyok* világának szubjektivitása, zártsága után hatalmas arányú történelmi tablót tervez, egyetlen tudat mikrokozmosza helyett egy mozgalmas kor egészét akarja regénybe sűríteni. Az istenfiú szelid és kissé elvont alakja után titáni méretű, de emberi hőst ábrázol, elszánt, véres küzdelmet egy nagy eszme földi realizálásáért. A meditációnak és a cselekvésnek, a révületnek és az élet praxisának, a benső igazságnak és a viszonyok megváltoztatásának dualizmusa, a kétféle magatartás dialektikája alkatának és észjárásának mélyen jellemző vonása. Átélt és végiggondolt tipológiájában összetartozik Boldog Margit misztikája és Julianus barát világjáró őshazakeresése, Utnapistim hatalómellenessége és Gilgamesz birodalomépítése; hasonlóképpen egészíti ki egymást az ellentétek egysége jegyében Jézus és Mózes alakja is.

Az elbeszélés tónusában és technikájában ismét újat ad: ezúttal narrátorral, Jochanan ben Geula rabbival mondhatja el a történetet, aki egyetlen személyhez, fiatal tanítványához intézi szavait. Az eljárásnak nem az az elsődleges célja, hogy a mű idealista történelemszemléletét a rabbinak tulajdonítva, az író kissé eltávolodhasson tőle. Kodolányi főként egy intim, békés világonkívüliség illúziójának fölkelésére használja a keretet, olyan stilizált környezet megteremtésére, amelyben meg lehet feledkezni „minden nyomorúságról, nehéz kötelezettségről”, „a kívül tomboló-fenekedő világról”. Ez a feltétele a tiszta elmélyülésnek, a közvetlen haszonra nem számító szemlélődésnek. A mester—tanítvány viszony fikciója szabad kezet ad az elbeszélőnek polemikus betétek, esszéisztikus magyarázatok, személyes vélekedések beszövéseiben, egyúttal e forma az öregedő, halálra készülő író vágyát is tükrözi, hogy átadhassa tapasztalatait, megoszthassa bölcsességét, fogékonyságot ébresszen a nagyság e válfaja iránt, „amihez foghatót nem mutathat föl nép”.

A hatalmas arányok, a három részre, százegy alfejezetre tagolt szerkezet klasszikus elődökre utaló architektúrája is bizonyítja, hogy Kodolányi a nagy opusra, életműve összegezésére készülő művész elszántságával írta meg a regényt. S nemcsak ő maga: író-méltatói és kritikusai közül is többen legnagyobb művének tekintik *Az égő csipkebokort*. A mű — mindmáig hiányzó — beható elemzése azonban a nagyszerű intuícióna valló, szuggesztív részletek sokaságán kívül egyenlenségekre, felemás sikerű megoldásokra is rámutathat. Legfőképp az Első könyvben: a történelmi előzmények érzékletes és tömör összefoglalását Mósze és Ekhnaton „párhuzamos életrajza” követi; a romantikus regények mindenben kiváló félisteni hőse meg a zseniális epileptikus rajongó közötti barátság rajza élesen különvált a romlott, buja, praktikákban elmerülő udvari élet — sok szatirikus leleménnyel ábrázolt, időszerű utalásokkal megtűzdelt — háttérétől. A jellemzésben és a viszonyok festésében egyaránt túl erős színek, vakmerő kontrasztok tűnnek föl; elég a Mósze Nefertiti általi megkísértését leíró fejezetre vagy a beavatás képsorára utalni. A Második könyv világa jóval kiegyensúlyozottabb, a romantikus szélsőségek visszaszorulnak; Mósze férfikorának, e színes és változatos életnek a fő vonásokban realizisztikus ábrázolása éles és határozott kritikára valló társadalmi tablóba illeszkedik. A zsidók elnyomatásának érzékeltetése éppoly emlékezetes, mint az Ekhnaton erélytelensége folytán egyre sebesebben az anarchiába rohanó Egyiptom állapotainak rajza. S mindez csak előkészület, retardáció a Harmadik könyv nagyszabású látomásához, ahhoz a részhez, amelyben egyszerre gyorsul föl a néptömegek történelmi mozgása és nő világtörténelmi egyéniséggé Mósze, s amely a regény szellemi problematikáját, a mózesi istenélményről szóló koncepciót is sűrítve és magasabb fokon revelálja. Mósze heroikus célratöréssel, szent megszállottsággal valósítja meg a művet, amelyre elhivatott. Bizalmasa, Jósué és fegyveresei nem egyiptomi vért ontanak, ahogyan Thomas Mann értelmezi az ajtók vérrel megjelölését a kivonulás előtt — de könyörtelenül lemészárolják a bálványimádás résztvevőit, füstgázba fojtják a Korach, Dáthán, Abiram vezette lázadás vezérkarát, a pusztába úzik a lelkiileg „halott” öregeket, s maga Mósze küldi halálba a bűnösnek bizonyult Aharont. A

kegyetlen aktusok e sorának ábrázolása fokozatosan túlemelkedik a közvetlen valóságon, a büntető tisztogatás, a választott nép vétkeit kiirtani törekvő irgalmatlan erőszak vizionárius erejű szimbólumává nő. B. Nagy László vezérkultuszt, übermensch-szerű vonásokat emleget Mósze kapcsán; Kodolányi azonban sajátos ambivalenciával viszonyul ehhez a zordon nagysághoz: csodálja, de érzékelteti bűnét, ámul géniuszán, de olyan következetesen szakítja el a szálakat, amelyek Mószt az emberekhez, szeretteihez fűzték, olyan jeges magányt növeszt köréje, amely maga a pokol. Amikor a Hang kimondja az ítéletet: „Te kételkedtél a népben, kételkedtél az emberben, azért nem teheted lábad a megígért Földre” — akkor nem a mű szellemétől elütő tételt deklarál, csak fogalmilag is kifejezi azt az igazságot, amelyet a regény a bűn és bűnhődés dialektikájának lelki aspektusát, Mósze elidegenedését ábrázolva mindvégig szuggerált.

Az *égő csipkebokor* végére illesztett Búcsúszóval a történelmiregény-író Kodolányi pályája lezárul. Utolsó szavai aforisztikusan summázzák a tanulságot, amelyet a múlt kútjából fölmerülve magával hoz: „ne csüggedjünk a pusztában, ne lázadozzunk, ne keresgéljünk bálványokat . . . Haladjunk bátran az Ígéret Földje felé a tudás birtokában, ahogy Mózes haladt, birtokában az emberi faj időtlen tudásának”. Egyfelől tehát a szubjektív állásfoglalás fontosságát, a belső szilárdság, az individuális eltökéltség sorsalakító szerepét húzza alá, másfelől az emberi faj, történelem és tudás kontinuitását; az új kezdeményezéseknek geológiai rétegekként kell az elmúlt korokra épülniük, a jövő helyes alakítása feltételezi a múlt birtokbavételét. Amikor Kodolányi egy sajátos idealista világnézet jegyében, egyoldalúságoktól sem mentesen megfogalmazza ezt a figyelmeztetést, az a jóhiszemű feltételezés vezeti, hogy egyéni útkeresése találkozhat „egy felsőbb rendű, szocialista életforma” megvalósításának nagy kollektív kísérletével. Misztikus színezetű vallásosságát az e világi viszonylatok, társadalmi és lelki kapcsolatok iránti mohó érdeklődése ellenpontozza. „Az ember nem méltó az Égi Birodalom elnyerésére — írja —, ha nem akarja azt megvalósítani a földön!” Vesébe látó leleplező portréi is, Jehudától Koráchig és az összeesküvőktől az öntelt és hiú „úriasszonyokig” az önzés, a gög, a kicsinyesség, a reakciós tudatlanság olyan típusait veszik célba, amelyeknek ismeretere és belső kritikájára a modern kor emberének is sokáig szüksége lesz.

Művészi koncepciójukat tekintve e regények a modern világirodalomnak ahhoz a fontos rétegéhez tartoznak, amely az etnológia, az őstörténet, a vallástörténet mély és tartós hatását tükrözi. E diszciplínák színes, vonzó, egyetemes érdekű tárgyi anyagot, motívumkincset kínálnak a hétköznapok prózaiságától menekülő elbeszélőnek, még jelentősebb azonban szemléleti és világképi sajátágaik epikai hasznosítása. Kodolányi számos lényeges vonatkozásban mintegy azonosul a mítoszi világképpel, annak látásmódja, mentalitása szerint rendez el anyagát. Időszemlélete az egykor és a most rétegeit egybemosó, a volt, van és lesz közötti különbséget relativizáló, bizonyos értelemben ahistorikus primitív felfogáshoz közeledik. A személyiség határait — a modern individualista koncepcióval ellentétben — tágítani és lazítani igyekszik, meghatározott szerepekhez kapcsolódó személyiség-sorokban gondolkodik, hősei én-tudata az elődökkel, sőt utódokkal

való azonosság gondolatát is tartalmazza. A mitikus észjárást követi a kozmikus jelenségek és az emberi lélek közötti titokzatos kapcsolatok feltételezésében („A csillagok a lélekben ragyognak”), epikusként osztja ama régi korok szellemekbe, csodákba vetett hitét. Végül kifejezésmódját, jelrendszerét is hozzáidomítja az ősi költészet, a mondák, a mesék egykor közérthető szimbolikájához, képes beszédéhez, egyszerű formulákba több jelentésréteget rejtő metaforizmusához. Ily módon a mítoszi világképet belülről újjáteremtve, regényei szemléletével archaizál, lemondva a nyelvi régiességnek arról a sokat vitatott formájáról, amelyet honfoglalás és tatárjárás kori ciklusaiban alkalmazott. A nyelvi koncepció átalakulása is jelzi, hogy a biblikus és prehistorikus idöket Kodolányi a maga korának szóló tanulságokért faggatja, és az örök jelen fikciójába a konkrét jelennel és jövővel kapcsolatos szorongásait, várankozásait és javaslatait rejti.

Önéletírás, családtörténet, korrajz: két társadalmi regény

A második világháború utáni évtizedben írott mítosz-regények újszerűsége, monstrositása, világnézeti szövevényessége, keletkezésük rejtélye s nem utolsósorban a körülöttük feltámadó indulatok, viták némileg elhomályosították ugyanezen periódus önéletrajzi és társadalomkritikai ihletésű regényeinek a fényét. Az utóbbiakban korai műveinek világához, problematikájához fordult vissza anyagért és ihletért, tudatosan hangsúlyozva a palinódia gesztusát. A különbséget azonban, amely a korai és a kései kidolgozást szemléletben és technikájában elválasztja, aligha lehet mással magyarázni, mint a közben megtett út tanulságaival, a történelmi és mitikus regények — pusztá kitérővé csak igazságtalanul degradálható — művészi kísérleteivel és eredményeivel.

A *Boldog békeidök* (1949, megj. 1956) a *Vízözön* és az *Új ég, új föld* megírása közötti pauza idején készült. Kodolányi a Gilgames-eposz feldolgozása közben emelgetett mázsás kövek után „nagy örömmel, játszi könnyedséggel”, mintegy pihenésképpen írja meg ezt az eleinte humorisztikusnak, kacagtatónak szánt történetet. 1929-ben megjelent *Akik nem tudnak szeretni* című kisregényét átdolgozva, egyre mélyebb rétegekbe ereszkedik alá, végére akar járni az édesanyja elvesztésével kapcsolatos komplexumnak, a családi drámát — pars pro toto — a Monarchia utolsó évtizedével, tehetetlen széthullásának közeledésével hozza kapcsolatba, s végül általános érdekű antropológiai kérdésekig ás le. Így lesz a regényből „csúfondáros grimasz, az Ég és Föld között lebegő ember nevetséges bukdácsolása, alvilági erök sodrában való részeg tánc s a végén egy szomorú sóhajtás”, ahogy Tüskés Tibor idézi egy Kodolányi-levélből. Mindehhez az *Akik nem tudnak szeretni* csak az indító lökést adja. Az első — a család Pécsváradra érkezését, a fiatalasszony reményeit és csalatkozását, majd elhurcoltatását ábrázoló — rész kevés módosítással átkerül ugyan a végleges változatba, de funkciója merőben megváltozik: amott a cselekmény gerince, legalaposabban kidolgozott része volt, itt érdekfeszítő expozícióvá válik, s a regény centrumába az anya, illetve feleség nélkül maradt család életének elemzése kerül. Nem a szereplők száma vagy a

cselekményes elemek földuzzasztása növeli többszörösére az eredeti terjedelmet; ellenkezőleg, a korai kisregény második része tartalmaz egy sor olyan jelenetet, eseményt és vonulat föl olyan figurákat, amelyeket a *Boldog békeidők* szerzője már nélkülözhetőnek vélt. Ami az utóbbiban történik, néhány mondatban összefoglalható, tipikus és általános eseménysor: a „boldog békeidőkben” bármely elvált férfival megeshetett, hogy szeretője, a cselédlány teherbe esik (bár nem az „úrtól”); a házában vendégeskedő Piroska, anyjával, a házvezetőnővel egyetértésben szemet vet az erdőszre vagy inkább a hajdani katonatisztre, akit föltámasztani vél benne; a megszeppent férfi a kettős szorongattatás elől gyerekestül apjához utazik, s az öregúr döntésére bízza sorsát. . .

Hogyan válik e látszólag igénytelen, kamara jellegű történet nagyszabású társadalmi látlettelé, kritikai allegóriává? Móricz spontánul ható, valóság ihlette társadalomrajzát Kodolányi a népi írók szociográfiai módszeressége jegyében fejleszti tovább, fegyelmezett logikával veszi sorra s vizsgálja meg a századelő „úriemberét”, a polgári család intézményét, a közigazgatási vezetőréteg meg az értelmiség tipológiáját, úr és cseléd, magyar és nemzetiségi (sváb) lakosság viszonyát. A családi ebédet, a kaszinóbeli eszmecsérét, a hivatalos fölöttesek kedvéért rendezett vadászatot, a nekivadult úri duhajkodást stb. úgy írja le, hogy a művészi kép sok-sok hasonló eset összegzésének, sok-sok alkalom és megfigyelés szintetikus általánosításának tűnik. A véletlenszerűt, a felszíni és egyszeri mozzanatot lehántja, célja az életforma modelljének, képletének rekonstruálása. Ezt a tényszerű, tárgyias ábrázolásmódot és társadalomtudományos logikát a hősei lelkének legmélyébe vájó, tudattalan énjük kavargó alvilágát is felszínre hozó szemlélet keresztezi. A szociológiai precizitással definiált helyzetekbe Kodolányi érzékeny, sérülékeny, évtizedes sebeket hurcoló embereket állít. Az átélés folyamata, a lelki történések egzisztenciális valósága felől nézve a családfői és úriemberi presztízsét komiszszággal, erőszakkal védő Németh voltaképpen gyámoltalan, infantilis, szánalomra méltó jelenség. Hazatérése az apai kúriába, a regény Krúdy-asszociációkat keltő, csak hangulatában lírai zárórésze nem függeszti föl a hőssel szembeni kritikát, csak az ellágyulás, a megnyugtató idill önccsalásának pillanatában búcsúztatja el ezt az életproblémái megoldására képtelen, az apai tekintélynek való alávetettségét kéjesen élvező, fiával szembeni hatalmát viszont szadisztikusan érvényesítő felnőtt gyermeket.

Az *Akik nem tudnak szeretni* elsősorban az erdősz és felesége regénye volt, a *Boldog békeidők*nek már nincs kitüntetett főszereplője; ugyanazok az események minden átélő és résztvevő lelkében másképp tükröződnek, minden tudat más-más szeletet metsz ki a valóságból. Ezeket a metszeteket egyformán fontosnak tartja, kinagyítja, s a középosztály mentalitásának kritikájában nagy elődeihez képest abban is újat ad, hogy az alávetettek szemléletében való tükröződését, kártékony tudatromboló hatását is elemzi. Így lesz a regény a nép körében születő értékek eredetiségét kétségbe vonó „gesunkenes Kulturgut” elméletének keserű paródiája, gúnyos kifordítása: a rossz, a hazug, a fertőző tendenciák süllyednek le a „népbe”. A házvezetőnő és zárdában nevelkedő, tanítónőnek készülő leánya meg a sváb cselédlány egyaránt kritikátlanul szemléli és mintaként, eszményként fogadja el az

úri életformát. Giccsregények, hátborzongató szentimentális műballadák is közvetítik hozzájuk a „magasabb” ízlést, az úri műveltség ember- és magatartás-ideálját. A szubjektív képzetek, hitek, vélemények világa tragikomikus játékot űz az emberrel: önállósul, elszakad a tényektől, realitásnak tünteti föl a képzelgést. Így épülnek föl a Némethtel kapcsolatos házassági tervek légvárai, így adja át magát a kispolgári családi élet édeskés idilljéről szőtt ábrándoknak Piroska és a cseléd lány. Kádi hiszékenységében komikus, nagyravágyásában torz, bosszúvágyában diabolikus alakja végül némi tragikus színezetet kap; sorsa azt a súlyos tapasztalatot is sugározza, hogy az urak bűneiért a páriák, a kiszolgáltatott cselédek fizetik a legsúlyosabb büntetést. A látszatok és a valóság, az illúziók és a tények polaritását a nappalok és éjszakák kísérteties hatású szembeállításával tetézi Kodolányi. A sötétség és a világosság, a Nap és a Hold küzdelme ősi mitologikus képzet; az „éjszakavallás” egyben a jungi lélektan egyik költőien erőteljes szimbóluma. Kodolányi a leleplező emberkritika félelmes eszközévé fejleszti ezt a dualitást. „Nappal minden világos, megfogható, látható, biztos — írja —, de este ruházatunkkal együtt emberségünket is legomboljuk, ránk borul a csend, társaink eltűnnek, a világot a sötétség vagy a sejtelmes holdfény lepi be, elföd a mennyezet, ránk hajolnak a falak, körülönt a homály sűrű tengervize.” Nemcsak Németh alatt szakadnak be ilyenkor „a látható világ padlója, a boltzatok és hidak”, hogy gyötrő emlékképeit és vízióit végül Kádi ölelésével próbálja elűzni. Ide tartoznak Ilus — részben Jung nyomán megkonstruált — szorongásos álmái, Kádi kábult várakozása az úr elmaradása idején, Piroska exhibicionista éjszakai hintázása, amelynek erotikus szimbolikáját különösen kiemelik némely mitologikus utalások a Hold férfinjellegére. Más dimenzióba, a történelmi tudat kritikájába nyomul át az a magyarnóta-motívumokból, pogány mítoszokból (Szépasszony) és kuruc remiszenciákból szőtt látomás, amely a főbíró reggelig tartó dáridójának leírása során kibomlik s fanyar iróniával leplezi le a romantikus nacionalizmus meddőségét, tetteképtelenségét.

Erős szálak kötik a regény társadalombírálatát a pedagógiai szférához. Szemében a nevelés krízise a polgári világ bomlásának egyik kiáltó tünete. 1928-ban Nagy Lajos Együtt című folyóiratában foglalta össze a legteljesebben pedagógiai nézeteit. A *Boldog békeidők a Nevelésünk csődje* című tanulmányhoz való visszatérés értelmében is a húszas évek gondolatkörének föllevenítése és továbbfejlesztése. A jónak és harmonikusnak született ember rousseau-i gondolatából indul ki, a beteg, bűnös, neurotikus, természetellenes életmódot folytató felnőttet a legtágabb értelemben vett nevelőhatások összessége, az egészségtelen társadalmi viszonyok deformálják ilyenné. A tanulmány tételei művészi ábrázolássá oldva kerülnek át a regény lapjaira. Németh infantilizmusa, erőszakkal leplezett gyámoltalansága mögött fölsejlik, majd valóságosan is föltűnik a gyermekei sorsát élet-halál uraként eldöntő zsarnok apa alakja; Ilus frigiditásában a házasságra előkészítetlen, az apa iránti gyermekkori vonzalom komplexumától megszabadulni képtelen asszony neurózisa ölt alakot, Piroska a zárdai nevelés egyfelől homoszexuális, másfelől a nemi kíváncsiságot fölcsigázó légköréből az ártatlanság és szende naivitás megjátszásának rafináltan fejlett képességét hozza

magával. Ellenpéldát csak Lacika még őszinte, természetes, állatian ártatlan gyermekségében ábrázol Kodolányi; éppen, mert kishűgával ellentétben képtelen eleget tenni a felnőttek egészségtelen, léleknyomorító várákozásainak, lesz a kisleány örökös bűnbak, megtörni való lázadó.

Koncepcióban, technikában a *Boldog békeidők* közvetlen előzménye az *Istenek* (a *Pogány tüzek* című történelmi ciklus első kötete), a 10. századi magyarság életforma- és világváltozásának „időtlen epikája”. Kodolányi Janus-arcú tehetsége itt is egyszerre fordul a múlt és a jelen felé; mindkét mű egy zárt kisvilág életképszerű ábrázolásába lopja bele a fenyegető robbanás előérzetét; mindkettő — Németh László kifejezésével — „idillre teremtett környezetben” játszódik, de „a harc szimata és kimenetele itt van a levegőben”. Mutatis mutandis még az „osztályharc a nászgyűlésben” motívuma is közös Bese úr meg Németh erdész regényében. A lélekrajzban, a szubjektivitás belső hullámváltozásának tükrében fölmutatott korkép, a több regényhős tudatfolyamát fölmutató technika, a feszültségek föloldását a regény világán kívül sejtető s így a szorongató atmoszférát mindvégig fölmutató írói eljárás is a két mű szoros rokonságát bizonyítja. A Taksony-kori Kodolányi-regény hőseiben kortársainkra ismerünk, a 20. század elejének „modern”, a „haladásban” vakon hívó embere viszont fél lábával az évezredes múltban áll. Az önéletrajzi elemek Kodolányinál nem a „hogyan történt” kérdése, a hiteles rekonstrukció törekvése jegyében rendeződnek el, hanem sajátos mitológia kifejtéséhez válnak ürüggyé, az elbeszélte tartalmak örök visszatérését sugalmazzák. Így a „boldog békeidők” illúziós tudatáról, a mélység kavargó erőit visszafogó-letagadó önámításáról, a problémák tudatosítására és megoldására való képtelenségéről szóló negatív példázat a jelen hibákat elhallgató, a jövőt voluntarista módon átfestő szemlélet leküzdésére sarkallja a „mindenkori” olvasót.

A tíz évvel később keletkezett, s 1960-ban megjelent *Vízválasztó* is az önéletrajziság és a társadalomábrázolás ihletében fogant; összövegért, átirható, továbbgondolandó vázlatért Kodolányi ezúttal is írói pályája első évtizedéhez fordul, s részben korai novelláit (*Küszöb, Atyai hajlék*) meg a *Süllyedő világ* zárófejezetét, részben egy kiadatlan kisregényét átnézve, fölleleveníti emlékeit a Tanácsköztársaság bukása körüli időkből. Mint érettségizett fiatalember, apja vajszlói házában tartózkodott akkor, a szerbek megszállta Dél-Baranyának az ország életéhez, a fehérterrorhoz képest kivételes viszonyai között. A regény a főbb vonásokban hitelesen támasztja föl ezt a Kodolányi későbbi pályáját meghatározó, fontos átmeneti korszakot. Németh Laci valamennyi súlyos konfliktusa — végleges szakítása a szülői házzal, főként apjával, a munkásmozgalom vonzásának ambivalens érzelmekkel átélt tapasztalata, a paraszti élet és kultúra válságára való ráébredés, a kiábrándulás egy évtizedes rajongás után a tanító kisleányából — kimutathatóan autobiografikus eredetű. Ezeknek a szétágazó, extenzív és mozgalmas társadalmi tapasztalatoknak a megörökítése és interpretálása a *Boldog békeidők*-től eltérő kompozíciót, a totalitásnak egy másféle változatát kívánta meg. A regény világát képileg összegez, szimbolikus helyszín itt nem lehet a hálószoba; hanem egyrészt az úri kiránduló társaságot elnyelő Dráva-parti őstermészet, másrészt a csatagolások és tüntetések nyugtalanságát, mozgalmasságát érzékle-

tessé tevő utca és tér. A társadalmi körkép méretei megnőnek, a szerb tisztviselőréteg és a magyar intelligencia, a gögös basaparaszt és a nyomorult zsellér, a szervezkedő, öntudatos proletariátus és a félrevezetett, nacionalista szellemben nevelkedett diákság együtt kavargó a nagyszabású tablón, típusok és változatok sokaságában, életszerű tarkaságban. E tekintetben méltatói joggal emelték ki a regény intenzív teljességét, világának balzaci bőségét, azokat a vonásokat, amelyek a kritikai realizmus nagy alkotásaival rokonítják: az úri középosztály szenvedélyes, de aprólékos leleplezését, az ősi paraszti életforma felbomlásának szomorú, de illúziótlan látletét, a munkásalakok rokonszenvvel, de belső azonosulás nélkül ábrázolt galériáját.

Eltér a *Vízválasztó* megoldása a *Boldog békeidők*től abban is, hogy Kodolányi személyes vívódásait, intellektuális és érzelmi küzdelmét a világnézeti meg a társadalmi-politikai kérdésekben való eligazodásért nyíltabban, közvetlenebbül, ideológiailag artikuláltabban fejezi ki. Ezt a különbséget az író egykori önmagáról mintázott regényhőse felnőtté válása, szellemi arculatának kialakulása hitelesíti lélektanilag. Ebből azonban nem következnek, hogy Németh Laci a regény szerkezetében az egyedül kitüntetett „főalak” hegemon szerepéhez jusson, hogy benne találkozzék, jellemét magyarázza valamennyi motívum. A *Vízválasztó* kritikai realista tablója egyszerűsége egy mélységesen szubjektív mondanó formája, érvrendszer, amely a „vagyunk, amik lehettünk” gondolatát hivatott igazolni: innen jöttem, eddig jutottam, ennyire terjedt szabadságom a determinizmus szemben. Nem a nevelődési vagy a fejlődési regény sémája érvényesül itt (legfőképpen a *Boldog békeidők*ben ábrázolt pedagógiával mint okkal van kapcsolatban a felnőtt fiú ellentmondásos jelleme mint okozat); egy lélekállapot, élet- sőt létérzékelés analízise a regény, megint az átmenetiség, a se ide, se oda nem tartozás gyötrelméé, a magányé, amelyet a József Attila-i ihletésű metafora foglal össze: „Egy lüktető meleg szív a világűrben, felakasztva egy csillagra”. E kozmikus magányérzet szociológiai gyökere, az osztályát megtagadó, a jövő erejével, a proletariátussal azonban tartósan szövetkezni képtelen értelmiségi „küszöb”-helyzete egész életében foglalkoztatta Kodolányit. Novelláiban érzékeny művészetel, publicisztikájában olykor egyoldalúan, vádaskodva, újra meg újra visszatért e kulcskérdéshez; mitikus szimbólumainak (például Mózes kirekesztése Kánaánból) fájdalmas szubjektivitása is gyakran táplálkozik ebből a mélyen átélt válságból. A küszöböt a *Vízválasztó* hőse sem lépi át, néhány finom vonással Kodolányi mégis kiegészíti, továbbfejleszti hasonló típusú korábbi írásai koncepcióját. Irónia nélkül, tévedéseikkel együtt is Lacival egyenrangú vitapartnerekként ábrázolja a kommunista munkásokat; a Laci magányát jelképesen kiemelő sztrájkjelenet és az öngyilkossági kísérlet leírása után olyan perspektívát villant föl, amely az evilági megváltódás, a közösségben való föloldódás távoli, de nem irreális lehetőségét sugallja: „következik a közös küzdelem, a közös nyomor. A közös siker. Majd. Egyszer. A többi pedig nem fontos.” Húszéves mását idézve, a hatvanesztendő Kodolányi vallomása szólal meg a regényben; nem tagadja meg és nem sirja vissza, csak magasabb szinten értelmezi, magyarázza a múltat, de utópia és valóság, egyén és közösség, transzcendencia és immanencia majdani egymásra találásának csendes

reménye egy emberibb jövő képzetét vetíti a regény sötét, szenvedéssel teli világa fölé.

A baranyai és ormánsági világhoz, az ifjú- és férfikor harcaihoz való „visszatérés” műfaja a hatvanas években a szociografikus, majd a memoárszerű esszé lesz. Bodnár György 1961-ben megfogalmazott várapozása — „A *Vizválasztót* talán a *Tavaszi fagy* korszakának új rajza követi, s bizonyára megszületik az Ormánság mai krónikája is” — az író életszeretete, újdonságigénye jóvoltából már-már igazolódni látszott, de a betegség visszatartotta Kodolányit a nagy szintetikus műformáktól, a szépirodalmi megnyilatkozástól. Az 1961-ben keletkezett *Második baranyai utazás* a hatvanas években kibontakozó szociográfiai „új hullám” egyik korai alkotása, egyben a legteljesebb kifejtése Kodolányi ama nézeteinek, amelyeket népe, országa jelenéről és jövőjéről, a konszolidáció folyamatáról vallott. Összehasonlítási alapul a háború előtti hazai és finnországi tapasztalatait eleveníti föl; bár vagy száz ősi ormánsági család leszármazási adatait gyűjti össze és kommentálja, nem ügyel az anyag reprezentativitására, módszere nem a szociológusé, hanem a gondolkodó, olykor merészen következtető, sejtéseit, aggodalmait, érzelmeit is vállaló közíróé. Korábbi baranyai tárgyú publicisztikájának komor, vádlóan profetikussá, azonnali reformokat követelő, propagandisztikus tónusát felelősségre intő, tanácsokat és megfigyeléseket rögzítő, tárgyias (csak a viszontlátás öröme föl a közeledő halál előérzetéről szólván ellágyuló) közlésmód váltja föl. A táj arculatát is átformáló gazdasági változásokat (szövetkezeti rendszer, gépesítés) éppúgy helyesli, mint a nevelés átalakulását, az öntudatos, értelmes gyermektípus megjelenését. A parasztyerekek értelmiséggé válásának tendenciáját ambivalens módon itéli meg: helyesli, megállíthatatlannak tartja a folyamat kulturális és általános demokratikus oldalát, kétségei vannak az egyoldalú urbanizáció, a falvak kiürülése, a gyakorlati életpályák elnéptelenedése miatt. Kemény bírálata az egykerendszer továbbéléséről, a paraszti életformát kiszorító polgári-kispolgári mentalitás eszményítéséről és terjedéséről nem pusztán ismétli 1945 előtti aggodalmait, hanem az új keletű nyugatmajmolásra, a vásári modernkedésre, a technokráciára, az „Amerikában futószalagon készülő” tömegember típusának másolására is kiterjed. Ugyancsak éles szemmel, mintegy csírájában ragadja meg a nálunk 1961-ben még korai fázisában tartó környezetpusztítás, az ipari mérgezés levegőt, vizet, növényzetet fenyegető veszélyét. Gyermekévei színhelyén, a felejtethetlen Pécsváradon zárul az „utazás”, reális, de látomásként, utópiaként átélt képpel, melyben mintha a *Földindulás* daloló gyermekei támadnának életre, művei igazolásának, eszméi megvalósulásának fájdalmasan szép ígéretével simogatva a távozó író szívét.

Kevésbé meggyőző módon tárja föl a múlt, jelen és jövő dialektikáját, több ponton ad alkalmat vitára a *Visszapillantó tükör* (1968). Alcíme, *A süllyedő világ befejező része*, kissé megtévesztő módon önéletrajzi regényt sejtet, holott a könyv tanulmányok, esszék, cikkek és naplójegyzetek vegyes gyűjteménye. Az 1945 előtti időkből átvett, szeszélyesen válogatott írások — köztük egy fulmináns Szabó Dezső-kritika, egy gondolatokban gazdag vázlat Móriczról, a finnországi útirajzokból átemelt válogatás stb. — mintegy az érvényes publicisztika folyama-

tosságát kívánják jelezni pályáján. Az újraértelmezés, az összefoglalás, a számvetés igényével készült újabb memoárok szemléletét azonban olykor elferdíti a fölösleges öngigazolás, a méltatlan vádaskodás, a sérelmek izgatott sorolása. E zavar lélektani hátterét a *Süllyedő világ* új kiadásának utószavában (1965) maga Kodolányi fogalmazza meg találóan: „a méltatlanul üldözött ember lelki habitusát öltöttem magamra, s hovatovább pszichotikus állapotba kerültem”. A sértettség, a „perrendtartásszerű” bizonyítás kényszere lehetetlenné teszi, hogy olyan nagyvonalú módon ábrázolja és magyarázza életét, mint szépirodalmi műveiben. Jogosan hangsúlyozza pályája összefüggését a szocializmussal, de vallásos-idealista világnézeti pozíciójáról, a mozgalom módszereit illető vitákról, sőt szembekeverülésről, a németellenes nacionalizmusával kapcsolatos bonyolult kérdésekről, egyszóval történeti helyzete átmenetiségéről, a küszöb-szituációról kevesebb és súlytalanabb szó esik a kelleténél. Önnön szerepét ez az ábrázolás akarva-akaratlanul megszeépíti, vélt vagy valóságos ellenfeleiről viszont torzító, pamfletbe illő képet fest. Egy-egy fontos irodalomtörténeti kérdéstről szólva a nagy összefüggések és távlatok fölsvillantása helyett mellékes részletekre koncentrálna figyelmét (például az Új Szellemi Front vitája kapcsán a Zilahy-villában megjelent írók névsora) vagy meghatározott személyekre hárít egyetemes felelősséget (József Attiláról szóló írásaiban). De még ezen a torzító lencsén át nézve is megrendít egy nagy lélek szenvedéseinek sorozata s a küzdelem, hogy fölébe kerekedjék testi és lelki kinyajainak.

Betegségei történetét rekonstruálva (*Kéklámpás szobák*) élete summáját, végső szubjektív tanulságát így fogalmazza meg: „igaza volt Móricz Zsigmondnak: minden jó és minden szép forrása a szenvedés és csak a szenvedés. Természetesen hozzá kell tennem: ha ezeket a szenvedéseket le tudjuk gyűrni, úrrá tudunk lenni rajtuk és nem adjuk meg magunkat.” Kihallatszik a kötetből a hűség büszkesége is, nemcsak az országból távozók szánakozó emlegetésében, de a jobban-rosszban kitartás etikájának vállalásában is: „Én mindig tudtam, hogy itt a helyem.” A kötet írásai közül a legnagyobb dokumentatív értéke az *Egy marok föld (Emlékeim Móricz Zsigmondról)* címűnek van. Azon túl, hogy irodalomtörténeti fontosságú adalékokat tartalmaz Móricz és a freudizmus vagy a spiritizmus viszonyáról, a teória és a gyakorlat, a szervezés dolgában elfoglalt álláspontjáról, az IGE történetéről stb., finom lélektani eszközökkel elemzi és a művészi (nem feltétlenül történeti, tárgyi) igazság erejével ábrázolja Móricz összetett viszonyát a nőkhöz, két házassága belső problematikáját s életművének idevágó tanulságait. Meghatóan szép írás a *Tücsökzene Szabó Lőrincről*: az emlékezés, a lélektani értelmezés, az esztétikai értékelés és elemzés szerves összefonódása meg a mindezt bensőséges fénybe burkoló szeretet nemcsak a Szabó Lőrincről szóló rangos portré-tanulmányok, hanem a magyar esszéirodalom emlékezetes remekei között jelöli ki helyét.

Egységesnek vagy felemásnak, szervesen bontakozónak vagy élesen elkülönülő szakaszokra tagolódónak lássuk Kodolányi pályáját? A külső fordulatok, a szakítások barátokkal, mozgalmakkal, fórumokkal — úgy tűnik fel — elhomályosították a belső egység, a világnézeti és művészi következetesség jelzéseit.

Kodolányi gondolkodásában konstans elemnek minősíthetjük misztika felé tájékozódó idealizmusát, a védekező nacionalizmussal érintkező magyarságtudatát és sajátos harmadikutas vagy utópisztikus (a dialektikus materializmustól elhatárolt) szocializmusát. Ezen összetevők dinamikus alakulása, arányaik módosulása és a konkrét társadalmi-politikai-ideológiai helyzettel való kapcsolata határozza meg és minősíti állásfoglalásait, de egyik vagy másik elem átmeneti túlsúlya sohasem jelentette a többi felfüggesztését, hatásuk megszűntét. Ebben az értelemben joggal írta a II. világháború befejezése után, *Szilveszteri számvetésében*: „nem voltam én sem bal-, sem jobboldali. Egy rövid materialista-ateista korszakon kívül istenhívő szocialista voltam és maradtam. . . Vajon csak az szocialista, aki egyben marxista is?” S nem sokkal később hozzáfűzi: „Engem világeletemben az elesett magyar nép sorsa izgatott.” A dogmatikus marxizmussal, a baloldaliság túlzásaival vitatkozva nem túl nagy tévedést követett el, amikor a „gyermekbetegséget” azonosította a „felnöött” mozgalom és ideológia gyakorlati működésével. Ekkor sem a kapitalizmus restaurációját vagy a történelem más, túlhaladott fázisaihoz való visszatérést propagálta azonban, hanem a múlt tanulságainak totális elsajátításán alapuló, szerves és egyénenként mindenkit magával sodró fejlődést.

Művészi útja is egyenesebb, semhogy a felületes műfaji vagy tematikai osztályozás eltüntethetné a baranyai novellák, a középosztály széthullását ábrázoló társadalmi regények, a magyar középkort, illetve az ősi és bibliai mítoszok világát rekonstruáló kompozíciók rétegeiben a rejtettebb közös törekvéseket. Maga a kronológia is meggondolkoztató: 1933 után Kodolányi nem írt ugyan elbeszélést, de a *Julianus barát*tal egy időben a korai novellisztika motívumaiból formál nagy hatású drámákat; 1935-től kezdve a történelem egyre mélyebb rétegeibe ássa magát, de e törekvésnek egyrészt már korai elbeszéléseiben is megvan az előzménye, másrészt az 1945 utáni korszakban is ír kitűnő regényeket a modern társadalmi élet tapasztalataiból. Kodolányi kezdettől fogva törekedett arra, hogy fölébe kerüljön élményvilágának, leküzdje életanyaga rossz, az esztétikai formálásnak ellenálló tartalmait. Pszichológiailag az egészség és harmónia meghódításáért küzd, a patológikusból való kitörésért, művészileg pedig azért, hogy a metafizikai, társadalmi és lélektani okból egyaránt tragikusnak, sötétnek, gyötrelmesnek látott egyéni sorsot nagyobb és reménytelibb összefüggésekbe, végső fokon a Lét elpusztíthatatlan és egyetemes folyamatába állítva jusson el engesztelő szemlélethez, görcsöket oldó epikai nyugalomhoz. Így válhat nála a misztika alapképlete — a személyes egyesülése a személytelennel, a rész visszatérése az egészbe, az elkülönült teremtmény beleolvadása az Egybe — epikai elvvé, regényformát teremtő princípiummá.

Két döntő esztétikai, sőt az esztétikumon túl is mértékadó élménye, ideálja: a 19. századi orosz irodalom, valamint a Bartók—Kodály-féle zenei népiesség volt. A „szent” orosz irodalmat példának tekinti a nagy metafizikai kérdések szüntelen ostromlásában, a társadalomkritikai és a misztikus-vallásos szemlélet sajátos összenövésében, valóság és szimbolika, külső és belső realitás határainak elmosódásában, s nem utolsósorban a nemzeti-etnikai sajátosság és az egyete-

messég szintézisében, abban, ami a bartóki zenének is legnagyobb csodája. Az orosz regény és a bartóki szintézis eszménye vagy modellje rendre ott bukkan föl a 20. századi magyar kultúra kritikájában, ahol a legnagyobb az igény a provincializmus leküzdésére, a nemzeti alapú, nagy, egyetemes művészetre. Így Fülep Lajosnál, akinek fájdalmas diagnózisa szerint irodalmunk azért nem tudott oly soká kivergődni lokális jelentőségéből, mert hiányzik belőle „a nép lelke legmélyebb rétegeinek megragadása egyfelől, s az emberi szellem legvégső kérdéseinek vizsgálata, a filozófia és metafizika, másfelől”. Majd Németh Lászlónál, aki Tolsztoj inasaként vagy a „magyar műhelyről” értekezve hasonló tanulságok felétör, s Kodolányi vállalkozását is szuggesztív érveléssel sorolja be irodalmunk bartóki vonulatába. Ebben a megvilágításban Kodolányi magányosnak látszó életműve a magyar kultúra egyik nagy, kollektív feladatához és műhelyéhez csatlakozik, olyan hiányérzet megszüntetésére, sóvárgás betöltésére tesz kísérletet, amely közös ügye irodalmi és nemzeti önismeretünknek.

Kiadások

Szép Zsuzska. 1925, 1975². — Vizöntő. 1948. (Új kiadása: Vizözön. 1967.) — Éltek, ahogy tudtak. 1955. — Boldog békeidők. 1956. — Végrendelet. 1956. — Az égő csipkebokor. 1957. — Jehuda bar Simon emlékiratai. 1957. — Új ég, új föld. 1958. — Vízválasztó. 1960. — Fellázadt gépek. 1961. — Vidéki történet. 1962. — Kodolányi János—ifj. Kodolányi János: Baranyai utazás. 1963. — Boldog Margit. 1964. — Süllyedő világ. 1965. — Visszapillantó tükör. 1968. — Én vagyok. 1972. — Pünkösdi dáridó. 1973. — Szív és pohár. 1977. — Kodolányi János művei: 1957—1969 között tizennégy kötetben.

Irodalom

Selmeci Elek: Kodolányi János: Vizöntő. Vig 1949. 495—496. — *Bata Imre*: Kodolányi János: Éltek, ahogy tudtak. Alf 1955. 5. sz. 80—84. — *Tótfalusy István*: Kodolányi János: Éltek, ahogy tudtak. Vig 1955. 437—439. — *B. Nagy László*: Kodolányi történelmi regényei. Kort 1958. 593—604. — *Szabolcsi Gábor*: Kodolányi János: Új ég, új föld. ÉI 1958. 40. sz. — *Tótfalusy István*: Mítosz és valóság. Kodolányi János, a regényíró. Vig 1959. 202—214. — *Bodnár György*: Kodolányi János: Vízválasztó. ÉI 1960. 46. sz. és *B. Gy.*: Törvénykeresők. 1976. 492—498. — *Kolta Ferenc*: Kodolányi János: Vízválasztó. Je 1960. 4. sz. 29—34. — *Nagy Péter*: Kodolányi János: Vízválasztó. MNemzet 1960. júl. 7. és *N. P.*: Rosta. 1965. 285—291. — *Pándi Pál*: Kodolányi János: Békák tava. Nszab 1960. nov. 27. — *Bodnár György*: Kodolányi János elbeszélései. *K. J.*: Fellázadt gépek. 2. köt. 1961. 527—553. — *Nagy Péter*: Kodolányi János: Fellázadt gépek. Nszab 1962. ápr. 28. és *N. P.*: Rosta. 1966. 285—297. — *Ilia Mihály*: Kodolányi János és ifj. Kodolányi János: Baranyai utazás. ÚÍ 1963. 1525—1527. — *Herceg János*: Baranyai utazás. *H. J.*: Hazulról odáig. 1965. 151—153. — *Csák Gyula*: Az Élet és Irodalom látogatóban Kodolányi Jánosnál. ÉI 1967. 50. sz. — *Bata Imre*: Kodolányi Jánosról. ÚÍ 1968. 12. sz. 107—108. — *Faragó Vilmos*: Kodolányi János: Visszapillantó tükör. ÉI 1968. 8. sz. és *F. V.*: Perben — harag nélkül. 1969. 425—430. — *Pomogáts Béla*: Kodolányi János: Visszapillantó tükör. Kr 1968. 8. sz. 53—57. — *Cseres Tibor*: Mágikus realizmus. ÉI 1969. 11. sz. — *Kardos József*: Kodolányi János: Boldog békeidők. Ttáj 1969. 668—669. — *Kovács Kálmán*: Kodolányi János: Pogány tüzek. Kr 1969. 6. sz. 45—50. és *K. K.*: Eszmék és irodalom. 1976. 241—247. — *Tüskés Tibor*: Az önéletíró Kodolányi János. Kort 1969. 1. sz. 147—154. — *Veres Péter*: Kodolányi Jánosról. Életünk 1969. 2. sz. 63—65. — *Csűrös Miklós*: Kodolányi János: Jehuda bar Simon emlékiratai. Kr 1970. 12. sz. 40—43. — *Talpassy Tibor*: Két nagy — két véglet. It 1971. 225—248. — *Bata Imre*: Kodolányi János: Én vagyok. Ttáj 1972. 10. sz. 87—89. — *Kovács Kálmán*: A lélek regénye. Kodolányi János: Boldog Margit. It 1972. 591—619. és

K. K.: Esmék és irodalom. 1976. 248—284. — *Lázár Vilmos*: Emlékezés vagy sztori? ÉI 1972. 19. sz. — *Lázár Vilmos*: Válasz Talpassy Tibornak. ÚI 1972. 9. sz. 116—121. — *Talpassy Tibor*: Az utókorral szembeállítva. ÉI 1972. 21. sz. — *Tüskés Tibor*: „Egész életem summája.” Napj 1972. 6. sz. 7. — *Tüskés Tibor*: Késérő ifjúkor. Je 1972. 721—730. — *Tüskés Tibor*: Kodolányi János: Visszapillantó tükör. Életünk 1972. 2. sz. 145—156. — *Tüskés Tibor*: Kodolányi János. 1974. — Kodolányi János emlékezete. Tüskés Tibor Kodolányi-könyvének vitája. *Bárdosi Németh László, Csányi László, Csűrös Miklós, Kovács Sándor, Péczely László, Szederkényi Ervin, Tüskés Tibor, Várkonyi Nándor* írása. Baranyai Művelődés 1975. 3—4. sz. és Klny. Pécs, 1975. — *Bodnár György*: Nép, mítosz, valóság. *B. Gy.*: Törvénykeresők. 1976. 124—157. — *Várkonyi Nándor*: Csodálatos ember. *V. N.*: Pergő évek. 1976. 468—500. — Kodolányi János és Sik Sándor levelezéséből. Vig 1977. 699—703. — *Oltyán Béla*: Történelem, mítosz, parabola évtizedünk magyar epikájában. Ttáj 1978. 4. sz. 76—81. — *Csűrös Miklós*: Kodolányi János publicisztikája. Ttáj 1979. 1. sz. 80—88. — *Laczkó András*: Kodolányi János: Szív és pohár. ItK 1979. 695—696. — *Szabó Sándor*: A nagy trilógia születése. Dunatáj 1979. 3. sz. 44—52. — *Csókás László*: A publicista Kodolányi. It 1980. 266—272. — *Sőtér István*: A regényíró Kodolányi János. *S. I.*: Gyűrűk. 1980. 302—312. — *Szalay Károly*: Egy korszak gyilkos kritikája és a Kodolányi-dilemma. Sz. K.: Bálányák a Prófétaképző Főiskolán. 1980. 112—147. — *Féja Géza*: Móricz és Kodolányi. *F. G.*: Lapszélre. 1982. 213—231. — *Szigethy Gábor Miklós*: Az ormánsági nyelvjárás Kodolányi prózájában. MNyr 1982. 431—439. — *Kenyeres Zoltán*: A gombolyag legerősebb szála. *K. Z.*: A lélek fényűzése. 1983. 135—139. — Kodolányi-emlékszám. *Ablonczy László, Bakó Endre, Fülöp László, Juhász Béla, Juhász Nagy János, Kornyané Szoboszlai Ágnes, Kristó Nagy István, Pók Lajos, Pomogáts Béla, Tüskés Tibor* írásai. Alf 1983. 12. sz.

Jyűjteményes kötetek

Ullás Endre: HALANDÓK ÉS HALHATATLAOK. Bp., 1990.

129-132.: A tizenharmadik magyar viziója (1938)

227-228.: Szekedékek

263-267.: A vas fiai (1936. júl. 5.)

424-425.: Pogány ház (1937)

Kodolányi János: Suomi

Legismertebb regényeinek (Juliánus barát, Vas fiai, Boldog Margit stb.) megírásával egyidőben Kodolányi öt alkalommal néhány hónapot töltött Finnországban. Tapasztalatait természetesen közzétette, előbb cikkek, majd két kötet alakjában. A *Suomit* jelen formájában 1942-ben adta ki a ma értelmetlenül rossz hírnévnek örvendő Turul Kft., ahol pedig olyan szerzők publikáltak, mint Illés Endre, Ottlik Géza, Tatay Sándor, Takáts Gyula, és még sokan a legjobbak közül.

A finnországi riportokat a lexikonok nem jegyzik Kodolányi jeles művei között. Pedig — akárcsak a Móricz-riportok — gyakran elevenebbek az örökkévalóságnak szánt bibliai, történelmi regényeknél. Ezekben lett Suomi a mindenkori magyarok bezzeg-országa. Hiszen a történelem súlyosabban bánt el vele, mint Magyarországgal. Hétszáz éves svéd és százéves orosz hódoltság, háború az oroszokkal, azután az ország kettőszakítása, Karjala máig tartó szovjet megszállása, milliók kivándorlása a nyomor elől, „csángóik” közül a vepszék száma hatvan-ezerről háromezerre csökkent száz év alatt, a húszezer inkeri közül ezren sem éltek túl a világháborút. Egyetlen tekintetben szerencsésebbek a finnek nálunk: sohasem voltak Európa meghatározó katonai nagyhatalma. Ők sohasem lőttek elsőknek. Ez erőt ad.

„— Suomiban kellene élnem — mondtam, amikor összeroskadással fenyegettek a túrheterlen terhek.” Így kezdi, és sikerül Sztálin

támadása előtt befejeznie. Nagyon fontosak a svéd—finn kisebbségi kérdés tanulságai. Egyáltalán: indultos, szép könyv. (*Magvető*, 286 oldal, 98 Ft)

Élet és Irodalom 1991.

febr. 22. 8. 7. 11.

Bodai Balázs: Ex libris

Suomi régen és ma

Kodolányi János: *Suomi*
Magvető Kiadó, 1989.

Másodszor olvasom Kodolányi János *Suomiját*, az író két kitűnő finnországi útirajzát, melyet bő félévszázad után egybekötve, az életműsorozatban adott közre a Magvető kiadó.

Egy ennyi idő után történt újraközlést követően természetesen rögtön fölmerül a kérdés: érdemes-e kiadni, újraolvasni egy a harmincas évek végén írott és publikált útirajzot? Van-e, lehet-e benne annyi tényanyag, annyi tapasztalat és országlátás, mely az idők próbáját kiállva a ma emberét is megérintheti.

Sietek megválaszolni a kérdést: igen, van, feltétlenül. Nem csupán azért, mert Kodolányi ma is éppoly élvezetes, éppoly jelentős író mint ötven éve, amikor a finnek iránti szeretetét és megbecsülését szavakba öntötte. Nem is csupán azért, mert a *Suomi* elsősorban *szépirodalmi* alkotás és csak másodsorban útirajz, útleírás, élménybeszámoló. Hanem mert megállapításainak zöme ma is megállja a helyét.

A *Suomi, a csend országa* és a *Suomi titka* ifjúságom kedvelt olvasmányai közé tartozott. Jobb Finnországról írt könyvet ma sem tudnék mondani. Talán Koczogh Ákosé, az *Otthon Finnországban* az, mely írói teljesítményben, ország- és emberlátásban leginkább megközelíti, bár az előbbi tekintetében ő is mögötte marad, Koczogh pontosabb, lelkesültsége ellenére is jobban megfigyeli a részleteket, s nemigen téved olyan túlzó megállapításokba, mint Kodolányi.

Másodszor olvasva Kodolányi könyvét leginkább arra figyeltem, sokat változott-e az általa bemutatott világ. Nyilvánvaló, hogy amikor az ember egy fél élet tapasztalataival a háta mögött, s Finnországban élve próbálja az ő Suomi-képét a maival azonosítani, minduntalan kénytelen megállapítani, hogy ez már nem a harmincas évek Finnországa. Nemcsak azért nem, mert közben

sok mindenről lekopott az aranypor, s az általunk elképzelt paradicsom díszletei mögül előbújt a tündérinél jóval vaskosabb valóság, hanem mert Finnország is megváltozott.

Legkevésbé a táj. Most is, hogy Kodolányi könyvét olvasom, s időnként fölemelem a szemem a papírról, bent Helsinkiben is görcsbe rándult vörösfenyőkre látok. Igaz, ma már a pánccélba bújó öböl túloldalán ormótlan erőmű-fújja ónszürke füstoszlopait. Pilinkézik a hó, az ég fázósan begombolkozott, csak sejteni lehet, hogy valahol fölöttünk feszül, s a távoli látóhatárt jótékony homályba vonják a tenger felhőtartalékai.

Nagyon hasonló városra nézhetett ki ő is kedves szállodája ablakán, s innen már csak egy ugrás volt a töprengés enyh-helyéül szolgáló padasjoki parasztházig. Hadd tegyem rögtön hozzá, Padasjoki Kodolányi filozófiájának olyan meghatározó színhelye, kapaszkodója, amilyen Német Lászlónak Sajkod, Illyés Gyulának Tihany - igazodási pont és elmélkedő sziget a világ számos és számtalan hasonló helye közül. Padasjokiban (és Finnországban) Kodolányi azt találta meg, amit odahaza látni és érezni akart. A feudális Magyarországhoz viszonyított mindent, annak az elmaradottságához képest pedig valóban „tanulhattunk kitartást, optimizmust, demokráciát, szociális gondolkodást”.

Ahogy tanulhatunk ma is.

Ez az a gondolati alap, mely Kodolányi *Suomiját* továbbra is égetően időszzerűvé teszi.

A hibák, a félreértések és félrehallások szerencsére kihullanak az idő rostáján irgalmatlanul. Ma már csak mosolyoghatunk az író egy némely műbírálataán, egy-egy azóta jelentéktelenségbe süllyedt író-barát oktalan fölmagasztalásán (Jarviluoma, Jarventaus) vagy egy-egy meghökkentő hasonlaton („Koskenniemi talán Babits-unkhoz hasonlít, de keményebb, zártabb, határozottabb nála és lám, benne is hogy egybefonódik a *népi látásmód, a népi nyelv egyszerűsége és hangulata!*”) Örvendezik, amiért Finnországban oly kevés a művész, az író („Sohasem egészséges az, ha egy országban ezrével tenyésznek az írók, költők, művészek”). Nota bene, a finn könyvkiadók ugyan >

Hitel 1991. máj. 29. M. 22. 55-56.

úgy a grafománia túltengéséről panaszkodnak, mint a magyarok. Csodálkozik, hogy nincs annyi folyóiratuk, mint nekünk (lám, már akkor sem volt!), s emiatt a novella, mint műfaj, sohasem tud érvényesülni. Bosszankodik, amiért a finn színházak rossz magyar népszínműveket játszanak igazi művészet helyett (nota bene: a finn drámatermés jelentős része is a népszínmű színvonalan mozog). A viszonylag hosszasan taglalt ún. „svédkérdésben” pedig egészen egyszerűen lépre ment: megállapításai a húszas-harmincas évek finn nacionalistáinak nézeteit tükrözik. Ezt a részt feltétlenül szükségesnek tartottam volna a könyv jegyzetanyagában kiigazítani. Idealizálja a finnek ivási szokásait, dicséri józanságukat.

Nyilvánvaló, hogy Kodolányi részben álmait és vágyait vitte bele ebbe a könyvbe. Ami azonban egy percig sem jelenti azt, hogy az általa rajzolt Finnország-kép ne lett volna valós. Valós volt, csak megszépített. Ő joggal érezte úgy, hogy megtalálta azt az ideális társadalmat, amelyért sokáig harcolt és amit olyan sokáig keresett.

Tudjuk, hogy a harmincas évek népi mozgalma eszméit, eszményeit elsősorban Észak-Európa fejlett demokráciáiban vélte fölfedezni. Ennek a törekvésnek két legkézenfekvőbb eredménye Boldizsár Iván Dánia-könyve és Kodolányi János Suomija. A két ország olyan világot villantott a benne megforduló elé, mely érthetően megmozgatta az idegen fantáziáját. Fejlettek voltak, demokratikusak voltak, érzékenyek voltak minden szociális problémára, egészséges paraszti társadalmuk érthetően tetszett a népi mozgalom képviselőinek. Egy olyan világ, melyben megbecsült állapot volt parasztnak lenni, s ahol paraszti őseit az értelmiség is legalább akkora büszkeséggel és áhítattal emlegette, mint a magyar polgár esetleges arisztokrata fölmenőit, valóban paradicsomnak tűnhetett Kodolányi szemében. Nem csoda, hogy ennek fényében ideálisnak látta a talán kevésbé ideálisat is.

Ahogy ő maga írta: „Első finnországi látogatásom a rajongás és elragadtatás, a beteljesült ifjúkori álom mézesheteinek ragyogó sugárzásában marad meg bennem mindig. Álmaimat el-

értem, s valami édes kábulatban élveztem a beteljesülést. Csodálatosak voltak a tájak, a kanyargós utakon megtett száz meg száz kilométerek, az emberek és szokások, a tisztaság, a nyugalom, harmonia szokatlan világának szinte zenei zengése és lüktetése, csodálatos volt a rengeteg fenyőerdő és a virágok illata, az élet szabadsága és ugyanakkor kemény fegyelme. Később a rajongás és állandó csodálat csökkent, s a nagy, csillogó egységeken belül látni kezdtem a szürkébb részleteket is.”

Ezek a szürkébb részletek is megszépülni látszanak azonban a Kodolányi tartotta tükörben, mert szépnek, tisztának akarja látni a megtalált éden cserepeit. S annak találjuk mi is, akik a mai Finnországot látjuk. Annyi pozitívumra, annyi emberi becsületre és egyenes gerincre lelmi ma is e sarkkörü ország mindennapjaiban, a szónak olyan már-már avittas hitelére, hogy nehéz a fülünknek hinni. Balkanizálódott hazai közállapotaink, felületes vagy hazug retorikánk, ezernyi tisztességét veszített szó után valóságos fölüdülés a finn társadalom keresetlenül őszinte igazságszeretete. Az az árnyalat, mely még mindig, még ma is világosan elválasztja őket az ál-szent és hazugságokba burkolózó környező világtól. □ *Jávorszky Béla*

KENYERES ZOLTÁN

Rendezetlen könyvespolc

Kodolányi János: Suomi

A középkorban a franciák a trójaiaktól eredeztették nemzetüket. A vesztesektől, akiket legyőztek, leromboltak és elpusztítottak. Szép elhatározás volt ez, hogy építeni kell falat, várost és hazát. Olvasom, hogy a mai Mongóliában sokan Dzsingisz kán emléke előtt hódolnak, aki öldökölve végigdúlta Euráziát. Tűnődöm, milyen „reform” ország nő majd föl e felújított kultusz nyomán. Kézai óta nálunk is újra és újra megjelent a hun rokonság mítosza. A hunoké, akik nem építettek semmit, csak romboltak, akik nem teremtettek, hanem pusztítottak. Valami különös indulattal — e hamis mítosz jegyében — két évszázada sokan küzdenek nálunk a finnugor rokonság ellen. Pedig ez a rokonság szimbolikus értelemben a munkát és békét jelenti, a csendes szorgalmat és teremtést. A néprokonság nemcsak cáfolandó tévképzetének és igazolható tudományos nézetek kérdése, hanem jövőbenező, cselekvésorientáló eszme. Magatartás önmagunkkal és a világgal szemben. Kodolányi *Suomi* című könyvének már megírásának idején is az volt a missziója, hogy a munkája révén előrehaladó nemzet eszményét terjessze.

Az 1930-as évek második felében többször megfordult Finnországban hosszabb-rövidebb időre, s utiélményeiről riportokban számolt be. E riportokból két könyv kerekedett, melyeket a 40-es évek elején némileg átdolgozva egy kötetben adott közre. Ő, aki a népi mozgalom egyik legtekintélyesebb írója volt, ő, aki a *Hazugság öl* című röpiratával elindította a falukutató szociográfia akkori hullámát, a civilizálódás eszméjét hangsúlyozta. A furcsán világoskék ég alatt fenyveserdős tájon a nagybirtokrendszert fölszámoló kispaszti gazdálkodásban látott követendő példát. Ahol egy életmódjában civilizált, polgárosult parasztsággal találkozott. A

táj varázsa mellett ez volt legnagyobb élménye. S bennünket, mai olvasókat is ez fog meg e könyv lapjain: a természetszeretetebe oldódott civilizáció, a civilizáció és kultúra ma is példaértékű egysége. A politikai kategóriákból kilépett és mindennapokká változott demokrácia, az életmóddá alakult szabadság. Hogy is írja? „Vannak (...) népek, amelyek folyton hangoztatják a szabadságszeretetet, és vannak népek, amelyek egész egyszerűen szabadok. Csak szabadok. Szabadok mint népek, szabadok mint egyének. Szabadok földjükön, szabadok a gyárban, szabadok a hivatalban, a katedrán, nem vigyáznak álmukban is az »orientálódásra«, a »helyezkedésre«, nem vezetnek titkos minősítési táblázatot, nem figyelik egymást, vajon részt vesznek-e valami ünnepségen, gyűlésen vagy körmeneten (...), a műkedvelő szintársulatban együtt játszanak, az énekarban együtt énekel baka és őrnagy, a családban szabadon viselkedik a gyermek, az iskolában együtt szórakozik, játszik tanító és növendék, együtt tanul leány és fiú, az irodában ugyanolyan munkaerő a nő, mint a férfi (...) Vannak népek, amelyeknek külön-külön szabadok a tagjai.” (*Magvető Könyvkiadó*)

Vigilia 1991. jún.

G. N. 476.

VENDÉGSZÖRZETEK

Koltay Gábor: Julianus

Koltay Gábor korunk embere. Karrierje és „művészi” munkássága példaként kell hogy lebegjen a köznapi haladók szeme előtt, mert úgy tűnik, az ilyen szellemiségű és kvalitású embereké a jövő.

Legjobbkor hozakodott elő annak idején a Szörényi-Bródy páros pályafutását megörökítő könyvével, akkor, amikor még nem folyt a csapból is a „Nagy Generáció” mértékelt önsajnálata. John Lennon halála után szinte hetekkel már a boltokban volt egy emlékkönyv – szintén Koltay összeállításában. Ugyancsak az ő leleménye volt a Koncert, mely épp tíz éve összehozta ismét az Illés-együttest, alkalmat adva egyúttal, hogy – filmrendezői diplomát birtokolván – Koltay elkészíthesse első filmjét. A Koncert, mint film, a világon semmi újdonsággal nem szolgált az előző évtized hasonló stílusú amerikai koncertfilmjeihez képest – megalapozta viszont a magyar direktor karrierjét, olyannyira, hogy kurzusokat is tartott az osztott képmező használatára és egyéb, a trükkoperatőri rutinhoz tartozó fogások alkalmazásából a Színház és Filmművészeti Főiskolán. Ezt követte az *István, a király*. Itt már világosan körvonalazódott Koltay nem mindennapi szervezői és menedzseri talentuma – és rendezői tehetségtelensége. Egy világsiker mellett sétált el: büszkén önmagára. „*Itt élned, halnod kell*” – az újabb opusz címe. 1986 az év, a Hősök tere a helyszín, a magyar irodalom remekei az alapanyag: a szocializmust építő Magyarország apoteózis a végeredmény. A filmváltozatból már kivágták az eredeti előadás befejezéséül szolgáló, virágot tankokról osztogató szöveget katonákat, azonban ez a képtelenül dilettáns és botránnyosan hazug szavalóköri előadás így is bizvást pályázhat minden idők legrosszabb filmjei között élvonalbeli helyzetre.

Színházi rendezések, majd a Szabad Tér Könyvkiadó igazgatói széke jelzik az egykori KISZ-titkár egyre feljebb ívelő karrierjét. Újabb műve, nem csoda, az új idők követelményei szerint készült. Már ami a témaválasztást és a törekvéseket illeti. Kodolányi *Julianus barátjához* nyúlni hazafias, nemes gesztus. Ha a hozzá illő filmes formát is meglelné a befutott rendező, még nagygigényű is lehetne. Enélkül pusztán a honfitűi kebelduzzadásra, búskomorszittya legények férfias könnyeire lehet építeni. Így is van. Amit Koltay *Julianus* című, lankasztó filmjében élénk tár, az eddigi munkásságának szerves folytatása. Sajnos. De nézzük sorjában.

Csaknem mindegy, mi képezi egy film alapanyagát. Nem feltétlenül számít, a kiindulópontul szolgáló írásban ez áll-e: „Ég a napmelegtől a kopár szik sarja / Tikkadt szöcskenyájak legelésnek rajta”, avagy csupán az, hogy:

„Meleg van. Sok a bogár.” Alényeg, ami a celluloidra kerül. Koltay már adta egyszer tanúbizonyságát annak („*Itt élned, halnod kell*”), hogy kezében az Arany is (meg Petőfi, meg Tompa, meg Ady stb...) sárrá válik. Ezúttal sem említhető egy napon Kodolányival. A Mű és a művecske viszonyára kitérni egyáltalán nem érdemes – annyiban legfeljebb, hogy a film jóidőre visszaveti Julianus barát személyének s a regénynek érdembeli megközelítését.

Koltay egyébként nem nagyon ügyel arra, hogy valami szellemi háttérrel találjon filmjéhez, hogy egy sajátos – igen, igen: sajátosan magyar, s ez nem egyenlő a lelógó bajusszal meg egyéb, délibábos kuriózumokkal – gondolkodásmódot jelenítsen meg. Ehelyett „kosztümös film”-et csinál, amely a széles néptömegek számára közérthető módon egy romantikától sem mentes, heroikus történetet ad elő. Igen ám, de az is csak egy műfaj, amelynek vannak bizonyos szabályai, hatásmechanizmusai, amelyeket ismerni muszáj, gyakorolni pedig nem árt, ha az ember sikerre tör.

Az azonban, ami a *Julianus*ban populáris mozi címén végbemegy, nemcsak a sikert űzi el a filmnek még környékéről is, de erőteljesen megkérdőjelezi az alkotó felkészültségét. (A Metrő moziban már a vetítés kezdetekor is többen ültek a büfében, mint a nézőtérben, három óra után kifelé menet meg csaknem bizonyosnak tűnt, hogy a jegyzedők-nézők kötélhúzóversenyén utóbbiak biztos kudarcra volnának ítélve.)

Szegényesek a díszletek: már megint a téglafoltokkal megstopolt budai várfal, már megint az ezerszer látott főtű-mű-Egervár, ezúttal mint klostrom meg királyi palota. Fityegnek az álszakállak, lerí róluk vendégszörzet-voltuk. Fegyelmetlenek, pontatlanul instruáltak a statiszták. Röhejes a szereposztás: különösen a nyúl farknyi szerepre fölkért Nino Manfredi jelenléte teljesen érthetetlen, de csuhában rekeszizom-ingerlő a hízásnak indult rock-sztár, Varga Miklós, akárcsak az amatőr Zeffirelli-idézetként föltálat Szent Ferenc: Sasvári Sándor, aki éppúgy beszél, ahogy énekelni szokás, csak ez prózában komikus kissé. A főszereplő Hirtling István tisztes igyekezete elvész a sok nem-működő elem között.

Mindeme hiányosságok önmagukban is elegendőek volnának ahhoz, hogy a mégoly igaz tartalmak is saját paródiájukként jelenjenek meg, ám a film, maga az elbeszélés módjára is ügyetlen, tempótlan, hangulat nélküli. Közhelyes beállítások, konvencionális színészi játék, primitív sémák pongyola alkalmazása jellemzi a látottakat. Az *Egri csillagok* Várkonyi nagyszabásúsága nélkül. Ott, bár fölfe-

dezhető a karóra a janicsárok csuklóján, s egy vezető kaszkadőr egy jeleneten belül több különböző szerepben is egymás mellé vágódott – mégis: a képeken volt *valami* azon kívül is. Itt nincs hangulat, melyet egy karóra látványa megtörhetne. Lézenegés van, kapirgálás é unalom.

Koltay nemcsak pitiáner képalkotónak bizonyult kompozíciói siralmas részleteivel, c érzéketlennek is az iránt; mi az, ami műfajilag megengedhető, s mi az, ami már annyira giccses, hogy egy falvédő-hímző kisiparost elborzaszt. Nem esett szó ugyanis még két igazán jellemző momentumról. Az egyik: Julianus látomásai, a másik: a betétdalok.

Lenge öltözetű delnő szaladgál a temploroszlopok között, jelképezi hivatván a szerzetes küzdelmeit Érosszal. Fehér ló vergődik pusztán, hogy a néző félre ne értse a mélyértékmű kapcsolatot a mesebeli Fehérlófia és Julianus hivatástudata között. (Hogy ez a motívum Tarkovszkij, Wajda, Huszár és más valódi filmek után hogyan lett a legfantáziátlanul direktorok sablon-szempléletének prédájává az külön tanulmány témáját képezhetné.) betétdalok meg: slágerénekési hakni-rutin végigröccögtetett szájbarágásai annak, amit néző majd mindjárt látni fog, ha elül a nyál esztrád.

Kínos, ami a vásznon zajlik, s oly ódsi, hoho filmzési felfogás és gyakorlat csináltságát már vagy húsz éve egy paródiában is leránták a leplet. A *Gyula vitéz télen-nyáron* (rencző: Bácskai Lauró István) humorával lépett már akkor azon, ahová az ájtatos, neofita Koltay még manapság sem jutott el.

Mégsem kell azonban attól tartani, hogy a minden ízében rossz film nézők nélkül marad. Midőn bridzs-csapatnyivá zsugorodott „nézőseregünk” vert hadként oldalgott a kikerít felé, a mozi lépcsőin döbbsenten talált szembe magunkat valamelyik gimnázium második vagy harmadik osztályával, melyet lelé sült magyar- vagy történelemtanárnőjük p bált, szegény, fegyelmelni. Ő még mem tud mi vár rájuk. A társaság fiútagjai viszont mi ha hiányoztak volna. Talán lyukasórává nyílníván e kultúrtörténetinek tervezett akciót, kább elmentek focizni. Volt eszük.

Tóth Péter Pál

Megyas Napló

1991. dec. 13.

17. sz. 36.

KODOLÁNYI JÁNOS

(1899–1969)

A népi írók mozgalmának kimagasló képviselője. A Pest megyei Telkiben született, de gyermekkorra élményei Baranya megyéhez, kivált az Ormánsághoz fűzik; Julianus barát is Zengővárkonyból indul majd világot behálózó útjaira. Kamaszéveiben egyszerre ragadja meg a táj és a népiélet – apja erdész –, a népi nyelv varázslata és az a megdöbbentő élmény, hogy a nagybirtok szorításában élő magyar parasztság rohamosan elveszíti életerejét, erkölcsében és lélekszámában apad: egykézük, átengedi az egykor virágzó falusi gazdaságot és kultúrát a többségükben sváb betelepülőknek. Beteg lába és szüleinek házassági válsága a fiatal Kodolányi otthoni életét is megkeseríti. Szakít családjával és osztályával, a húszas években nyomorúságos körülmények között induló trónemzedék sorsosa lesz.

Korai avantgárd verseskötetek után talál rá jellegzetes műfajára és hangjára. Naturalista sötétenlátással és expresszív hevületű tiltakozással elbeszélésekben fejezi ki önmagát. A Nyugatban 1922-ben megjelenő Sötétség Móricz Zsigmond figyelmét is felkelti iránta; ezt egyre-másra követik szuggesztív elbeszélései és regényei a pusztuló Ormánságról (Szép Zsuzska, Böbék Samu búcsúja), valamint a polgári család felbomlásáról, menthetetlen széthullásáról (Szakadék, 1929). Publicisztikáját alapos regionális tényismeret és érzékeny szociális lelkiismeretesség tünteti ki. Kapcsolatban áll az ellenzéki fiatalok legtöbb irányzatával és orgánumával. Világnézete a freudizmussal elegyedő marxizmus sajátos változata; a népi és a szociális eszmék utóbb vallásos gondolkodással egészülnek ki, és a megmerevedő munkásmozgalomtól távolodva, Bajcsy-Zsilinszky Endre és a népi írók táborában talál szövetségeseiket.

A harmincas években Kodolányi lázadó indulatai részben csillapulnak, részben egy más, nagy hatású műfajában, a drámában folytatódnak. A Földindulás (1939) és a Végrendelet (1939) például a művészi hatáson kívül filozófus, tudatformáló szerepet is betöltött az évtized végén. Regényíróként új témákat hódított meg, költői szépségű idillikus regényt írt gyermekkori emlékeiből (Feketevíz, 1935) és nagyszabású történelmi trilógiát a tatárjárás korából: A vas fiait, a Boldog Margitot és a Julianus barátot (1936 és 1939 között).

A világháború veszélyének előérzete félreérthetetlen aktuális politikai hangsúlyt adott ezeknek a műveknek. A létben fenyegetett kis nemzet problémája erőteljes

66 HÍRES MAGYAR REGÉNY. 67.,
1991. Móra K. 399–404.

1991

korkritikával és példakereséssel fonódott össze. A 13. századi Magyarország részint a belső anarchia, a nemzeti szüklátókörűség, a fenyegető előjelek föl nem ismerésének előképeként hatott, másfelől azonban egy nagy magyar keresztény megújulás lehetőségét és szükségességét sugározta, olyan emelkedett szellemekkel a középpontban, mint IV. Béla s kivált Julianus barát meg a később szentté avatott Margit királylány. Azt is érzékelteti Kodolányi látomása, hogy a legmagasabb körök újjászületése, belső megreformálódása csak népi és nemzeti alapokon épülhet föl. A trilógia, akárcsak az egyik ihletőjeként számon tartott Móricz Erdélye, egyetemes emberi távlatba állítja a történelmi pillanatot, a földézett korszakot.

Nemzedékek harca és e harc békévé oldódása, kulturális szférák összeütközése és egységesülése, a korszakváltás gyötrelme és felemelő szépsége – mindez az idő mítoszi mélységeibe alábocsátkozó modern ember Thomas Mann-i problematikájával is érintkezik. Kodolányi a Mann-féle „időkulisszákat” emlegetve magyarázza művének egykor némi tudálékossággal bíralt archaizáló nyelvi stílusát is. A kor, a jellemek, a szokások, a mentalitások hűséges reprodukálásán kívül a nyelvi szférában is érzékeltetni akarta, hogy régebben játszódtott történet művészi meglevenítéséről, mítikus parafrázisról van szó.

Néhány évvel a Julianus barát megírása után Kodolányi egy újságcikkben párhuzamot von regényhőse és a vele lélekben rokon Körösi Csoma Sándor sorsa között. Az álmok csodálatos ágáról és realitásáról értekeznek, bár Körösi Csoma tévesen Tibetben kereste a magyarság őshazáját. De az író nem a szó szerinti tárgyi hitelesség érdekli, hanem a nagy magyar múlt újraálmódóinak mentalitásbeli hasonlósága, gyakorlatba áttett idealizmusa. Julianus és Körösi Csoma a régebbi nagy magyar epikusok közül leginkább Jókait ihlette meg. Kodolányi modern szellemben megújított romantikája, a „credo, quia absurdum” (hiszem, mert képtelenség) gondolata jegyében biztat arra, hogy „ne vesszünk el a racionalizmusba fulladt, pusztuló Európával együtt, de adhassunk neki valamit, amit más nem adhat, csak Julianus fráter és Körösi Csoma Sándor népe”.

Az 1940-es években Kodolányi az összegezés és a megújulás kettős törekvése jegyében alakítja pályáját. Önéletrajzot ír, egybegyűjti baranyai tematikájú cikkeit és a tőlük elszakíthatatlan drámákat, útirajzokban propagálja az általa akkor eszményinek látott finn „modellt”. Több kötetre tervezett honfoglalás kori regényciklusba kezd, részben menekülésül a saját kora pokoli Babel-tornyának látomása elől. (Két nagyobb rész készül el belőle, az Istenek kapcsán a java bírálók a magyar epika archaikus, homéroszi lehetőségének föltámasztási kísérletét méltatják.) Érdeklődése azonban egyre inkább a mezopotámiai és a zsidó mítosz felé vonzza Kodolányit;

előbb az európai misztikát tanulmányozza, majd annak ősi keleti előzményeit, kapcsolatban Várkonyi Nándor, Vatai László, Hamvas Béla és más kortársak inspirációjával. Elfordul a sztálinista kommunizmustól, még határozottabban leszámol a náciizmussal és a fasiszmussal, megvetése áttérjed a természettudományokra alapozott technikai civilizációra, a materializmusra, amely Kodolányi szerint válságba, önpusztító háborúba vezette az emberiséget. Gondolkodása misztikus és spiritualista jellegűvé válik, és a részleges és látszólagos elszigetelődést csak erősíti, hogy méltatlan vádak miatt – amelyekért majd csak a posztumusz Kossuth-díj nyújt felemás értékű kései elégtételt –, kizorul a nyilvános irodalmi életből.

A magányos meditáció éveiben, jórészt balatonakarattyai belső emigrációban, a testi betegség és a lelki-szellemi helytállás hősiessé korszakában tetőzi be életművét lenyűgöző mítikus-biblikus nagyregényciklusában: *Vízöntő* (1948), későbbi címén *Vízözön, Új ég, új föld* (1958), *Én vagyok* (1972), *Az égő csipkebokor* (1957) és *semmivel sem kevésbé jelentős társadalmi regényekben*: *Boldog békeidők* (1956), *Vízválasztó* (1960). Ezek többnyire hosszú évekkel a megírásuk, netán többszöri javításuk után jelentek meg.

Kodolányi 1955-ben tért vissza az irodalmi életbe, művei ma már folyamatos életműkiadása és a színház, a film, a televízió, a rádió révén eljutnak mindazokhoz, akiknek üzenetét szánta.

JULIANUS BARÁT

Valamikor a 12–13. század találkozásakor kezdődik a regény cselekménye. Három fiúpajtás mulatja az időt a nyári verőfényben egy bokor alatt, a Zengő hegy tövében, Baranya déli részén, nem nagyon messze a mai Pécs városától. Mesék, pletykák közepette Fehérlófia történetére terelődik a szó, az ősi múltra és a keresztények szerint táltossággal gyanúsítható Majs apóra. Egyedül Farkas erdőőr fia, Györk (a későbbi Julianus) ébred rá, hogy kapcsolat van a mitologikus-mesei történet és Majs apó titokzatos tudása között. Éles elmére valló kérdések támadnak föl benne: hol lehet a magyarok ősi hazája, miért tiltják el a keresztény műveltségben nevelt gyerekeket a hagyományokat őrző, táltos hírébe kevert öregektől, miért száll szembe vele magával is az apja és

gyermektársasága? Otthoni bonyodalmak is szaporítják a gondjait. Alig emlékszik a családból elüldözött édesanyjára, apja és második anyja alig talál vele hangot. Ezért is viszik el a klostomba, ahol latin nyelvre fogják, és más tudományokra tanítják. Gyermekszerelme, a kis Cseperke szakít vele, le kell számolnia a család, a házasság, a gyermeknevelés idilli tervével. Barátnak megy, pap lesz belőle. Lemondásáért a kiválasztottság érzése kárpótolja, hiszen Majs apó is, Bernát perjel is megjósolja, hogy nem közönséges sors, fényes jövő vár reá.

„Az álom elmondja a titkokat, amelyeket Isten nem nyilvánít ki egyenesen és érthetően.” Freudikus álmában Györk-Julianus édes és fájdalmas, titokzatos asszonyi éneket hall, mint valami ringató, lány hívogatást: anélkül hogy pontosan tudná, mit jelent, ez lesz hivatásának emblémája, élettervének foglalata. Míg a kolostor és tanulmányai napi gondjaival-bajaival ismerkedik, egy tudós lelkiatyja ismét emlékezetébe idézi Magna Hungariát, „hol tőlünk elszakadott magyarok élnek nagy erőben s hatalomban, mint valamikor eleink éltek vala, s várják Isten igéjének eljövételét s a Jó Hír meghirdetését”. Ettől kezdve földrajzi és történelmi valósággá válnak benne a régmúlt dolgok. Küldetése meggyőződéssé szilárdul, tanulmányait Fehérváron folytatja. Georgius barát kíséri oda, egy élveteg, nagyevő, németbarát fráter, aki semmibe veszi Julianus terveit, és megvetően szól a pogányság fertőjében fetregő, megkereszteletlen magyarokról. Julianus kiábrándul a kicsapongásra is hajlamos Georgiusból, s amikor Filetlen Pál és rablóbandája megtámadja őket, inkább a zsványokkal tart, akik nemcsak besenyő nyelvre tanítják, hanem arra az erkölcsi kötelességre is, hogy a szegényekkel tartson, az alullévőkkel. Megismeri az abaligeti cseppkőbarlang félelmetes csodáit, megrendül a mohácsi-szigeti busójárás élményétől, ahol szemtől szemben véli látni az ördögöket, „a Pokol hatalmát”. A rablók rejtekhelyét hovatovább fől számolja az egyházzal szövetkező világi hatalom, Julianus egy vele rokonszenvező ravasz paraszt segítségével megszökik.

A fehérvári kolostorban tudós szerzetesek tanítják. A legnagyobb hatással Ottó fráter van rá. Őt is érdekli Keleten maradt elődeink sorsa, expedíciót készül szervezni fölkeresésükre, keleti nyelvekre tanítja Julianust. Fehérvár más fontos emberi tapasztalatokkal – köztük kísértésekkel – is megismerteti hősünket. Alaposabban megismeri Georgius

atyát, aki jellemhibák miatti kudarcaiért és vélt mellőzöttségéért a németellenes közhangulatot hibáztatja (még elevenen él a kortársakban a mérániai Gertrudis megölésének emléke). A kamaszodó fiú életében megjelennek a testi vágyak, már-már szökni készül a klastromi fegyelem szorításából, amikor egyik társuk intő példája számára szerencsés pillanatban ráébreszti, hogy milyen kínokkal, lelkiismeret-furdalásokkal járhat a test esendősége. Szilárdan eltökéli, hogy életét nagy tervének, a Gestában megörökített magyarok föl kutatásának és megtérítésének szenteli.

Eljut Bolognába (Bononia), a világhírű egyetemre. Gyarapodik tudásban és életismeretben, szemtanúja lesz az egyházat gyökeresen megújító nagy szellemi mozgalmaknak, Ferenc és Domonkos atya életének, példájának. Társaival a szent szegénység eszméjében fedezik föl a szentséget a világ számára; egyaránt vonzza őket a franciskánusok gyermeteg vidámsága, anyagiakat megvető derűje, szelíd alázata és a másik irány, a Domonkos-féle rend „komoly tudománya, egyházatyák és doctorok bölcsességén táplálkozó, az értelmet érvekkel is megragadó igehirdetése”. Julianus megismeri a Föld gömbölyűségéről szóló tanítást, hall a tatárjárást megjósoló horoszkopikus jóvendölésekről. Éppen e külpolitikai veszélyek miatt döntenek úgy, hogy Domonkos társaihoz csatlakoznak, mert „Magyarországon inkább kell az erő, mint a poézis”. Hazatérnek Itáliából, hogy kolostorokat alapítsanak, térítsenek a kunok közt, hogy megtámogassák az egyház dűledező épületét, és föl kérésítsék honfitársaikat a mongolok támadására.

Így is történik, elbúcsúznak Fehérvártól, építkeznek, prédikálnak, tanulnak és tanítanak. Julianus elérkezettnek látja az időt, hogy a királyt és az érseket beavassa Magna Hungariával kapcsolatos terveibe, és segítséget kérjen megvalósításukhoz. Az öregedő és rossz tanácsra hallgató II. Endre elhárítja a javaslatot, Havaselvére, a kunok közé küldi téríteni a domonkos szerzeteseket. Amikor a kunok közül évek múltán hazatér, megadatik Julianusnak, hogy utoljára találkozzék a haldokló Ottó fráterrel, aki megjárta tervezett útjuk nagy részét, beszélt a keleti magyarok leszármazottaival, és Julianust a küldetés folytatására biztatja. Az ifjabb király, IV. Béla felkarolja a tervet, pénzzel és kísérettel látja el a Julianus vezette expedíciót. Lóháton teszik meg az utat Bizáncig (Konstantinapolis), majd hajóval igyekeznek Metrika felé. Egy görög kereskedő rútul becsapja őket, és elveszi a málhájukat, de

amúgy is idegenkedve, riadtan kapkodják a fejüket a harsány keleti kereskedővilágban, meg a pogányságot és a kereszténységet eklektikusan vegyítő vallási és kulturális közegben. Csodának érzik, hogy a fejedelemasszony kisérti őket szorultságukból, s pénzt meg ajánlóleveleket kapnak, hogy Alániába induljanak.

Egy újabb rablás után már nem is igyekeznek pénzt vagy árut szerezni, az Etil folyóhoz egy kereszt jelképes védelme alatt érkeznek meg. De ló nélkül nem tudnak továbbjutni, hónapokig vesztegelnek Targikában. Keserőség, kicsinyhitűség is elfogja őket, kínlódnak a honvágtyól. Kanalat faragnak, azt cserélik élelemre, öccsüknek fogadnak egy elhagyott gyereket, aki lopott hússal enyhít nyomorúságukon. Hiába talál Julianus valamennyi aranyat, továbbutazni nem tudnak. Még rabszolganak sem vesznek meg közülük senkit, hogy a többiek folytathassák az utat. Nincs mást tenni, Julianus kettéosztja a kis csapatot, kettőt hazaküld hírívőnek, ő maga Gerhardus fráterrel megkísérli a lehetetlent. Átkelnek az Etilen, átküzdik magukat a végtelen sztyeppen és a sivatagon. Az éhségtől és a fáradtságtól lázálmodat látnak, az egyre betegebb és gyöngébb Gerhardust végül már félholtként hurcolja magával Julianus. Bunda városban ugyan segítséghez jutnak, és elérhető közelségbe kerülnek Magna Hungariához, de Gerhardus nem tarthat tovább társával, megrendítő életgyónás után meghal. Pedig akkor Julianus már találkozott egy „madzsarral”, s azt tervezte, hogy együtt vágnak neki az utolsó szakasznak.

Egy mohamedán mollah (gazdag tudós, pap) és családja kíséretében tart Julianus barát Magna Hungaria felé. Megalázzák, vallási sértéseket, méltatlan bánásmódot kell elviselnie, és a Gerhardus halálával rászakadt reménytelen magányt. Senkihez sem szólhat anyanyelvén. Szívósan kutatja elszakadt honfitársait, mígnem rájuk talál: egy szeráj környékén fölismeri anyanyelve szavait. Az itt lakók között hazájára lel, s nemcsak a nyelvben, hanem a szokásokban, a népi kultúra azonosságaiiban is. Vendéglátói tudnak a hagyományról, hogy őseik valamikor a messzi Nyugatra távoztak. Újra látja a gyermekkorában megálmodott magyar asszonyt (a szimbolikus és a valóságos anyát), találkozik az otthon beléivódott táj képeivel, ráismer, mint Bartók és Kodály, a magyar népdal ősi változataira. „Megnyugodva, megtisztulva s könnyű boldogságban lebegve” mond hálát Istennek, hogy annyi áldozat, vesztesség után megmutatta élete és küzdelmei sikerét.

1992. jan. 25.

Julianus barát

Történelem és példázat

Kodolányi János történelmi regényei azt a „klasszikus” epikai vállalkozást folytatták, amely – Jósika Miklós és Kemény Zsigmond műveitől Móricz Zsigmond nagy Erdély-trilógiájáig – kettős feladatot vállalt. Egyrészt hiteles képet igyekezett adni nemzeti múltunkról, másrészt példázatos módon állást kívánt foglalni a mindenkori jelen „sorskérdéseiben”. A *Julianus barát* című népszerű történelmi regény, mely iránt a nemrég a televízióban is bemutatott filmváltozat remélhetőleg ismét fel fogja keltetni az olvasók szélesebb körének érdeklődését, maga is ilyen kettős arculatú epikai mű. (És ilyenek a magyar középkorról képet adó történelmi trilógia további kötetei: *A vas fiai* és *A Boldog Margit* is.) Egyrészt tehát színes és gazdag freskót ad a 13. századi magyar életről, társadalomról és kultúráról, másrészt állást foglal a 20. századi magyarság önismeretének, tájékozódásának és nemzeti stratégiájának kérdéseiben.

A *Julianus barát* a magyar középkor hiteles arculatát örökölte meg, és pedig nemcsak a mindennapi életet és az emberi szokásokat, hanem az erősen vallásos jellegű – a kereszténység erkölcsi ideáljaitól áthatott – köznap gondolkodást is. Írója jól tudta, hogy a 13. század emberének világképét teljes mértékben a vallási tanítás szabta meg, s a nemzeti tudatnak csak részleges magatartásformáló szerepe lehetett. Az egyes ember a királyság intézménye által összefogott nagyobb emberi közösséggel, és ezen keresztül a keresztény „univerzitással” azonosult. Julianus keleti utazásának érelődő szándékát, és ennek minden akadályt leküzdő véghezvitelét is a vallásos hit eszmé-

nyeivel támasztotta alá. „*Nem valószínű – mondja Julianus barát jubileum című megemlékezésében – hogy valami tudatos nemzeti érzés hajtotta volna őket. A középkorban a nagy katolikus közösség gondolata hevíttette az embereket, s nem az emberiséget részekre tagoló nemzeti eszme. De éppen, mert a magyarságban igen erős történelmi tudat élt – különösen akkoriban –, a lelkes szerzetesek nyilván nemcsak egy-két pogány törzs megtérítését tervezték, hanem hangsúlyozottan egy-két magyar törzs megtérítését is!*”

A volgai misszió szervezőit és végrehajtoit a keresztény egyetemesség eszméje lelkesítette, ugyanakkor az ország messze tekintő történelmi érdeke, amelyet az Árpád-házi uralkodók külpolitikájának hagyománya sugallt. A fiatal magyar államnak ugyanis szüntelenül több fronton kellett küzdelmet folytatnia, részben a német császári terjeszkedéssel, részben a keletről érkező barbár népek – besenyők, kunok, tatárok – támadásaival. E szüntelen küzdelem a viszonylag kicsiny népesség állandó kiegészítését, felfrissítését követelte, ez a politikai kényszerűség indokolta a besenyők és kunok befogadását, ez játszott szerepet a keleten rekedt magyarok iránt támadt érdeklődés alakulásában is.

Erre a politikai kényszerűsége utal Béla

ifjabbik király és Julianus barát regénybeli megbeszélése: „*Julianus tisztában volt a király szándékaival. Tudta, nemcsak a keresztény hívők seregét akarja térítéssel gyarapítani, hanem az ország magyarságát is a bétéleptéssel. Világos volt előtte, hogy Szent István példáját kívánja követni. Ahogy az első király megtérítette az új haza népét, úgy kívánja megtéríteni ő a régi hazáét. De még mint katona is a szent király nyomdokain járt. Mert kívánhatott volna-e hívebb, keményebb, harcrátermettebb sereget, mint Magna Hungaria népének serege?*”

A keresztény egyetemesség és az ország (a nemzet) érdeke természetes módon fonódott össze egymással, és, noha Kodolányi ügyelt arra, hogy anakronisztikus eszmék ne bontsák meg művének eszmetörténeti hitelességét, kétségtelenül erősebben hangsúlyozta Julianus nemzeti hivatástudatát. A regény eszmei szerkezetének ezek a hangsúlyai a most már a jelen időhöz kötött írói mondaniál határozott kifejtését szolgálták, azaz Kodolányi nemzet- és társadalompolitikai nézeteinek adtak hangot. A *Julianus barát* – miként az író egy 1935-ös nyilatkozata leszögezte –, a magyar nép történetének válságos szakaszán kereste a nemzetre leső veszélyek ellen-szerét. Kodolányi két veszélyt látott a ma-

Magyar Nemzet 1992. jan. 25. 21. sz. 11.

gyarság számára: a kelet felől támadó szovjet kommunizmust és a nyugatról fenyegető nagynémet terjeszkedést. Regényében mindkét veszedelmet példázatos módon jelenítette meg, midőn a Magna Hungariát elsöpítő tatárokról és a IV. Béla terveit szüntelenül elgáncsoló német császári politikáról képet adott.

E felfogása következtében Julianus történetét valósággal nemzetpolitikai példázatnak szánta. „Történelmi regényemben – jelentette ki – arra törekszem, hogy a nagy, széles néprétegek mindennapi életét elevenítsem fel. Ezt azért teszem, mert a XIII. század tragikus sorscsapásaiban azt láttam a legfelemelőbbnek, hogy a Nyugattól elhagyott és Kelettől leigázott magyarság a maga ösztönös életakaratóval támasztotta fel újra önmagát”. És valamivel később: „Éppen ezt az ösztönös életakaratot nem látom ma. Éppen arra tanít a régmúlt, hogy korunk kegyetlen malomkövei között őrlődve a magyarság elvesztette életakaratót, életkedvét, keménységét és öntudatát. Hogy ez így van, azt világosan látom azokból a kutatásokból, amelyeket tizennégy év óta az egyke, a népkultúra süllyedése és a magyarság lelkének megfelelő életformák bomlása körül végeztem.” Mint annyian, ő is a nemzet végső pusztulásának látomásával viaskodott, s történelmi regényeiben a meg-

maradás lehetőségét mérte fel, pontosabban azokat a gondolatokat próbálta megfogalmazni, amelyek véleménye szerint a szellem erejével támogatják a megmaradás érdekében folytatott erőfeszítéseket.

Ezek a gondolatok a népi írómozgalom általánosabb eszmei összefüggésrendszerének voltak részei, mindazonáltal azokat a személyes jellegű válaszokat fejezték ki, amelyeket Kodolányi huszadik századi történelmünk nagy kérdéseire adott. „Kétségtelen – írta 1941-ben keltezett *Kelet népe* című tanulmányában – hogy a magyarság célja, hivatása, küldetése csak egy lehet, a jelenben csakúgy, mint volt a múltban és lesz a jövőben: a megmaradás.” Ugyanebben az írásban ennek eszközeit is megjelölte: „A kis népek feltámadásának vagy megmaradásának elengedhetetlen feltétele a történelmi múlt s a fajta jellegének ismerete. (...) Lábunk kétségbeesetten tapogat szilárd talaj, tekintetünk örök irányok csillaga után. Mindenki érzi, hogy két feladat sürgőssége szorongat: tisztáznunk kell a világban való helyzetünket s tisztáznunk kell mi-voltunkat, tehát belső erőnk mértékét.”

A Julianus barát tehát nemcsak időszertű történelmi figyelmeztetés, hanem nemzet-karakterológiai példázat is. Arra utal, hogy „kelet népének”, miközben a nyugati kultúrában kell helyét és hivatását megtalálnia, meg kell őriznie hagyományos tulajdonságait és értékeit. Mindez arra vall, hogy Kodolányi műve nem egyszerűen cselekményes és érdekes történelmi regény, hanem tanítás is, amely a nemzeti önismeretet kívánja nevelni és erősíteni.

Pomogáts Béla

Jókai Anna

Kodolányi János – dicsőségben,

siker nélkül

Élt egyszer – nem is olyan régen – három ember, a tér ugyanazon kivettelt pontján, itt, Magyarországon. S bár egymástól nagyjában függetlenül, mégis ugyanoda jutottak. A létezés tövének közvetlen közelébe, s kegyelmi tudásuk formája szerint szolgáltattak onnan hiteles híradással. Várkonyi Nándor, Hamvas Béla és Kodolányi János. A születésük ideje is szinte egybeesik: a nyolcszázkilencvenes évek legvégére, s e világból való kivonulásuk dátuma is csaknem azonos. (A kilencszázhatvanas évek vége, a hetvenes évek eleje.) Három ember, dicsőségben, siker nélkül. Közülük Kodolányi János rövid sikere a teljes sikertelenségnél is félrevezetőbb. Őt mindig „mellészereték”, „mellékoszorúzták”. Sztorit habzsoltak ott, ahol ő pedig leírta a szellem szerint való történeteket. Kodolányi Jánost nem ismertem személyesen. Talán nem baj. A hús-vér találkozások veszélyesek. Mert a magunk gyúrta bálványánál nincs szebb: a valóság viszont ritkán árnyékaltan. A fenséges kínlódó gyakran maga is kínt okoz, a rajongók pedig könyörtelenek; elcsámcsognak az emberi esendőn. Az ellentmondásokat felnagyítják, a pillanatnyi benyomást emelik örökkérvényűre, s így akarva-akaratlan még a tanítást is lefokozzák. Élettanúnak lenni, kiütemített barátságban, választott testvérségben vagy fogadott gyermekként – ő az más. Mit nem adnék érte. De erről már lekéstem. A továbbgondolás és megtartás a tisztem ez alkalommal.

Az út, a Kodolányi által megtett, magasba ívelő szellemi út állomásait idézzük: korai műveiben naturalista, fróli anyagát az Ormánység parasztnépe között töltött sűrű, vad élményei adják; de ez a naturalizmus költészettel és erkölcsi ítélettel már akkor is felülemelkedik a sáron. A harmincas évek vége felé már a nagyobb összefüggéseket keresi, ekkor jelennek meg legnépszerűbb könyvei; a történelemben helyezte *A vas fiai*, a *Boldog Margit*, a *Julianus barát*. A negyvenes évek elején a háborúba sodródás esztendeiben világosan lát; a szárszói konferencián, 1943 augusztusában olyan szavakat szól, amelyek már jelzik későbbi műveinek filozófiáját, s amelyek ma is időszerűek: „A szavak inflációjának idején mérhetetlen tömegű szót zúdítanak ránk. A

szavak e káblító, harsogó tengerében sodortatjuk magunkat... Történelmünkben süvít a végzet, minden napunk, minden korszakunk egy-egy kicsikart haladék. S ezt a haladékot kell örökkévalósággá nyújtatnunk. Mi nem hazudhatunk magunknak. De azt sem engedhetjük meg, hogy nekünk hazudjanak. Szemünket éjjel-nappal, jóban-rosszban magunkon és az örökkévalóságon kell tartanunk. Ha nem követelünk magunknak örökkévalóságot, elveszítjük a más is.” Akaratlanya, a lélekérelődés tája az új gondolkodás kerete lesz – a magányosság vállalása s egyúttal a kételyé, kell-e az őfajta látás a hangosan csörtető Európának? Mintha erre felelné az 1945 utáni világ: a vádaskodások, az elhagyatottság kora. A barátok elfelejtik, gyanúba hozzák. Így ír erről *Naplójában*: „Megpróbáltam magyarázatot találni arra a tragikomikus helyzetre, amiben politikai szempontból vagyok. Egész sor olyan titkos szolgálatot tettem, amiért a németek is, a nyilasok is tárgyalás nélkül golyót röpíthettek volna a fejembe. Mióta írok, sohasem szüntem meg a német tájékozódás ellen agitálni. Könyveim terjesztését megtiltották, akadályozták, színdarabom, filmem miatt súlyos hajba kerültem... De hát amit titkon kellett tennem, arról a most hivalkodók nem tudhatnak. Amit nyilván tettem, elfelejtik vagy meghamisítják. Akik minden rendszert és kormányt kiszolgáltnak, most ítélkeznek fölöttem, s el akarnak tiltani az írástól.”

Bosszút állni? Az az „őember” válasza; ő pedig már az *Új Testamentum* embereként válaszol, a szinte teljes reménytelenség, publikációs csönd, visszhangtalanság erőt próbáló, hosszú éveiben. S érkezik a betegség is, újra és újra támad, más és más formában. „Nehéz ember” – mondják róla. Igaz, könyörtelen és olykor udvariatlan is a magyar nyelv védelmében: „Mégiscsak az lesz az igazság – írja 1952-ben Szabó Lőrincnek –, hogy mihelyt az ember nem érzi s nem érti a nyelv Logoszáit, vagyis logikáját, fölbomlik, széthull a nyelv, és a gondolkodásban, az érzésekben is bekövetkezik a szakadás, az anarchia, a zűrzavar. És átveszi a hazugság a maga ordító birodalmát.”

Hétköznapi ésszel megmagyarázhatatlan, miért fordultak annyian ellene. Ugyanakkor

Magyar Nemzet 1992. okt. 31. 257. A. 10.

rajongókat is vonzott. A magyarázatot – s erre ma sincs jobb – ő maga kísérli meg, Várkonyi Nándorhoz, az igaz barátához 1951-ben írott levelében: „...a magnetizmus nemcsak vonz, hanem taszít is. Ennek oka az, hogy mindenki védelmezi a maga személyiségét... s inkább a lelki üdvösségét áldozná föl, mint személyisége királyi fenségének koronájából a kövecskét...” Mert ez idő tájt Kodolányi János már tudja, s tündöklő művekkel is hitelesíti, hogy a jövő embere „a személyes Énjét újra kitágító, a teljes Kozmoszt megragadó új embertípus.” Készen van a *Vízöntő* (*Vízöntőn*), az *Új ég, új föld, az Én vagyok*, az *Égő csipkebokor* pedig készülődik. Eljött a befelé fordulás ideje, s ahogy az lenni szokott, nem egy kritikusa szerette volna visszaterelni őt korábbi prózájának világába. Szerencsére nem sikerült. A triász – Hamvas, Várkonyi és Kodolányi – tudásában megrendíthetetlen. Hirdetik: volt Éden. És elvesztegettük. Mi volt ez? Az elveszett paradicsom – mondja Várkonyi. Aranykor – mondja Hamvas. A *Vízöntőn* világa *előtti* világ – mondja Kodolányi. Mentik, ami menthető: a létkatasztrófa fekete dobozát. Az ember, a bukás, a zuhanás előtt, akkor harmóniában élt Istennel, a világgal és önmagával. Halhatatlan lény volt, tehát tökéletes. És most – nézzünk körül a világban – az ember ön- és közveszélyes. Ma is az. A *Vízöntő* népei élnek és ölnek a Földön, úgy, ahogy Kodolányi megírta – a körülöttünk vagy tőlünk távolabbra zajló „történelmi események” mozgatórugói ugyanazok –, minden behelyettesíthető ebbe a nagy regénybe. Kodolányi azt mesélte el, milyen az, amikor göggjében az istenitől „függetlenül” történelem önállósdi játszik – a logikátlanságok, következetlenségek, árulások, hiú reménykedések, fogadkozások és közáltatások, a vérfürdők, összességében a jó iránti tehetetlenség *mindenkori világát* meséli el. A világot, amely fenyegetett állapotát utolsó percig nem veszi komolyan. Mint ma is. Igaz, a *Vízöntő* vörös „jele” most nem az égbolt felől közelít. A baljós zümmögés most egy nagyon is földi pokolgép ketyegésére váltott. Mi már nem szorulunk *külső* vízáradra. A „tűzöznön” sokkal hatékonyabb. A potenciális üdvtörténet során először történik meg, aminek *tán*

csak nem szabad megtörténnie, hogy az ember időt és fáradságot nem kímélve, saját eszével, a tulajdon két kezével állítja elő azt, amivel a saját korát elpusztíthatja. (Megrepszettük az ózonpajzsot, magunkra szabadítottuk az atomot.) Isten reklámembere Kodolányi, ha ez nem hangzik túl frivolul. Áll az általa megismert dús tárház előtt, és a másutt már annyiszor bebóvázolt emberiséget zengzetesen tereli beljebb. S nagy baj az, ha a népség csak bámulja ezt a fényes kirakatot – ha egyáltalán leáll előtte –, de úgy tetszik, ide még mindig nincs érvényes valutája. *Bizony, nemcsak a letrónak, hanem az olvasónak is van feladata. Mindennek vége, ha a szövegek csak elkápráztatnak, szórakoztatnak, de nem ériptenek meg és nem mozgósítanak. Ez az örökség, és ezt kell végre megérténünk.* Kodolányi Júlia írja *Apám* című szép könyvében, hogy Kodolányi János hetvenedik születésnapjára, 1969-ben a hivatalosságtól egy cigarettásdobozt kapott. Ez volt élete egész munkásságának egyetlen hazai kitüntetése. Boldogság azonban, hogy a külső elégtételhez legalább halála után hozzájárulhattunk. 1990-ben Kodolányi Jánost a *Magyar Írószövetség* javaslatára posztumusz *Kossuth-díjjal* tüntették ki. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a közgondolkodásban, a prózatörténetben nem kell még sokat tenni, hogy igazi helyét kijelölhessük. Meg kell találnunk és folytatnunk kell azt az orfikus hagyományt, ami *belső erejével* képes a próza megújítására, és átviszi a második évezredbe az irodalmat.

Kodolányi János már betegségében magónszalagra mondta üzenetét. Nekünk szól. Az örökkévalóságba tartó mindenkori jelennek. *„Meg kell értenie az embernek, hogy nem véletlen, hová születik, hol él, hová tartozik, milyen nyelven beszél, mit hisz, mire teszi föl az életét, mit tagad, és mit nem vall a magáénak, mit ölel magához, és mit utasít el magától. És nem véletlen, milyen sors az, amit az embernek végig kell küzdenie, vállalnia kell, meg kell hajolni előtte, és tudomásul kell vennie, akármennyire zúgolódik is gyenge óráiban, és bárhogy szeretne tőle néha-néha megszabadulni.”*

(Elhangzott Kodolányi János sírköveváltásán, a Farkasréti temetőben.)

folytatás 343 -

JÓKAI ANNA

Kodolányi János sírkőavatása alkalmával – valami, amit el kell mondani. Róla, rólunk. Neki és számunkra.

Az elmúlt évtizedekben méltatlanul mellőzött, majd 1969-ben bekövetkezett halála óta szinte teljesen elfelejtett Kodolányi János író-költő sírelmének felavatására gyűltek össze családtagjai, barátai és tisztelői 1992. október 28-án a Farkasréti temető harmincötös parcellájában. Egyházunkat dr. Nagy Tibor dunamelléki püspökhelyettes és Merétey Sándor zsinati osztályvezető, budakeszi lelkipásztor képviselte.

A sírkőavató beszédet Jókai Anna író tartotta a Magyar Írószövetség nevében. Sinkovits Imre a Szózat elszavalása után Keresztury Dezső egyik versével emlékezett a kiváló íróra. A másik szónok, Vigh Károly történész az író publicisztikai életművére hívta fel a figyelmet, amely segítségünkre lehet a magyar sorskérdések ébren tartásában.

A Confessio Szerkesztősége Jókai Anna beszéde teljes szövegének közzétételével emlékezik a református egyházhoz sok szállal kötődő Kodolányi Jánosra. (Jókai Anna megrövidített beszéde a Magyar Nemzet 1992. október 31-i számában jelen meg.)

(- A Szerk.)

Élt egyszer – nem is olyan régen – három ember, a tér ugyanazon kivetített pontján, itt, Magyarországon. S bár egymástól nagyjában függetlenül, mégis ugyanoda jutottak. A létezés tövének közvetlen közelébe – s kegyelmi tudásuk formája szerint szolgáltak onnan hiteles híradással. *Várkonyi Nándor, Hamvas Béla és Kodolányi János.* A születésük ideje is szinte egybeesik: a nyolcszázkilencvenes évek legvégére s e világból való kivonulásuk dátuma is csaknem azonos. (A kilencszázhatvanas évek vége, a hetvenes évek eleje.) Három ember, dicsőségben, siker nélkül. S közülük Kodolányi János rövid sikere a teljes sikertelenségnél is félrevezetőbb. Őt mindig „mellészereték”, „mellékoszorúzták”, sztorit habzsoltak ott, ahol ő pedig leírta a szellem szerint valós történeteket. Kodolányi Jánost nem ismertem személyesen. Talán nem baj. A hűség találkozásai veszélyesek. Mert a magunk gyúrta bálványnál nincs szebb; a valóság viszont ritkán árnyéktalan. A fenséges kínlódó gyakran maga is kint okoz, a rajongók pedig könyörtelenek; elcsámcsognak az emberi esendőn, az ellentmondásokat felnagyítják, a pillanatnyi benyomást emelik örökérvényűre, s így akarva-akaratlanul még a tanítást is lefokozzák. Élet-tanúnak lenni, kitüntetett barátságban, választott testvérségben vagy fogadott gyermekként – ő az más. Mit nem adnék érte. De erről már lekéstem. *A továbbgondolás és megtartás a tisztelt – most is, itt is, ez alkalommal.*

Az út, a Kodolányi által megtett, magasba ívelő szellemi út állomásait idézzük: korai műveiben naturalista; írói anyagát az Ormánság parasztnépe között töltött sűrű, vad élményei adják: de ez a naturalizmus költészettel és erkölcsi ítélettel már akkor is felülemelkedik a sáron. A harmincas évek vége felé már a nagyobb összefüggéseket keresi, ekkor jelennek meg legnépszerűbb könyvei; a történelembe helyezett *A vas fia*, a *Boldog Margit*, a *Julianus barát*. A negyvenes évek elején a háborúba sodródás esztendeiben világosan lát; a szárszói konferencián, 1943 augusztusában olyan szavakat szól, amelyek már jelzik későbbi műveinek filozófiáját s amelyek ma is időszerűek: „*A szavak inflációjának idején mérhetetlen tömegű szót zúdítanak ránk. A szavak e kábító, harsogó tengerében sodortatjuk magunkat... Történelmünkben süvít a végzet, minden napunk, minden korszakunk egy-egy kicsikart haladék. S ezt a haladékot kell örökkévalósággá nyújtánunk. Mi nem hazudhatunk magunknak. De azt sem engedhetjük meg, hogy nekünk hazudjanak. Szemünket*

Confessio 1993. jan. - márc., 1. sz. 34-36.
és J. A.: PERCEMBERKÉK DARIDÓJA. Lsp., 1996.
160-166.

éjjel-nappal, jóban-rosszban magunkon és az örökkévalóságon kell tartanunk. Ha nem követelünk magunknak örökkévalóságot, elveszítjük a más is."

Akarattya, a lélek-érdeklődés tája az új gondolkodás kerete lesz – a magányosság vállalása s egyúttal a kételyé, kell-e az őfajta látás a hangosan csörtető Európának? Mintha erre felelne az 1945 utáni világ: a vádaskodások, az elhagyatottság kora. A barátok elfelejtik, gyanúba hozzák. Így ír arról Naplójában: *„Megpróbáltam magyarázatot találni arra a tragikomikus helyzetre, amiben politikai szempontból vagyok. Egész sor olyan titkos szolgálatot tettem, amiért a németek is, a nyilasok is tárgyalás nélkül golyót röpíthettek volna a fejembe. Mióta írok, sohasem szüntem meg a német tájékozódás ellen agitálni. Könyveim terjesztését megtiltották, akadályozták, szinkronban, filmem miatt súlyos bajba kerültem... De hát amit titkon kellett tennem, arról a most hivalkodók nem tudhatnak. Amit nyíltan tettem, elfelejtik vagy meghamisítják. Akik minden rendszert és kormányt kiszolgáltnak, most útelkeznek fölöttem, s el akarnak tiltani az írástól.*"

Bosszút állni? Az az „óember” válasza; ő pedig már az Új Testamentum embereként válaszol, a szinte teljes reménytelenség, publikációs csönd, visszhangtalanság erőt próbáló hosszú éveiben. S érkezik a betegség is, újra és újra támad, más és más formában. „Nehéz ember” – mondják róla. Igaz, könyörtelen és olykor udvariatlan is a magyar nyelv védelmében: *„Mégis csak az lesz az igazság – írja 1952-ben Szabó Lőrincnek –, hogy mihelyt az ember nem érzi s nem érti a nyelv Logoszáit, vagyis logikáját, fölbomlik, széthull a nyelv, és a gondolkodásban, az érzésekben is bekövetkezik a szakadás, az anarchia, a zűrzavar. És átveszi a hazugság a maga ordító birodalmát.*" Hétköznapi ésszel megmagyarázhatatlan, miért fordultak annyian ellene – ugyanakkor – rajongókat is vonzott. A magyarázatot – s erre ma sincs jobb – ő maga kísérli meg Várkonyi Nándorhoz, az igaz barátához 1951-ben írott levelében: *„...a magnetizmus nemcsak vonz, hanem taszít is. Ennek oka az, hogy mindenki védelmezi a maga személyiségét... s inkább a lelki üdvösségét áldozná föl, mint személyisége királyi fenségének koronájából a kövecskét...”* Mert ezidőtájt Kodolányi János már tudja, s tündöklő művekkel is hitelesíti, hogy a jövő embere *„a személyes Én-jét újra kitágító, a teljes Kozmoszt megragadó új embertípus.”* Készen van a *Vízöntő (Vízözön)*, az *Új ég, új föld, az Én vagyok, az Égő csipkebokor* pedig készülődik. Eljött a befelé fordulás ideje, s ahogy az lenni szokott, nem egy kritikusa szerette volna visszaterelni őt korábbi prózájának világába. Szerencsére nem sikerült. A triász – Hamvas, Várkonyi és Kodolányi – tudásában megrendíthetetlen. Hirdetik: *volt Éden.* És elvesztegettük. Mi volt ez? Az elveszett paradicsom – mondja Várkonyi. Aranykor – mondja Hamvas. A *Vízözön* világa *előtti* világ – mondja Kodolányi. Nem röstellik: egy kinyilatkoztatást ismételnék. Mentik, ami menthető: a létkatasztrófa fekete dobozát. Az ember, a bukás, a zuhanás előtt, *akkor* harmóniában élt Istennel, a világgal és önmagával. Halhatatlan lény volt, tehát tökéletes. És most – nézzünk körül a világban – az ember ön- és közveszélyes. Ma is az. A *Vízöntő* népei élnek és ölnek a Földön, úgy, ahogy Kodolányi megírta – a körülöttünk vagy tőlünk távolabbra zajló „történelmi események” mozgatórugói ugyanazok – minden behelyettesíthető ebbe a nagy regénybe. Kodolányi azt mesélte el, milyen az, amikor göggyében az istenitől „függetlenül” történelem önállósít játszik, – a logikátlanságok, következtelenségek, árulások, hiú reménykedések, fogadkozások és közáltatások, a vérfürdők, összességében a *jó iránti tehetetlenség mindenkori világát* meséli el. A világot, amely fenyegetett állapotát utolsó percig nem veszi komolyan. Mint ma is. Igaz, a *Vízöntő* vörös „jele” most nem az égbolt felől közelít. A baljós zümmögés most egy nagyon is földi pokolgép

ketyegésére váltott. Mi már nem szorulunk *külső* vízáradra. A „tűzözön” sokkal hatékonyabb. A potenciális üdvtörténet során először történik meg, aminek *táncsak nem szabad megtörténnie*, hogy az ember időt és fáradságot nem kímélve, saját eszével, a *tulajdon két kezével állítja elő* azt, amivel a saját korát elpusztíthatja. (Megrepsz-tettük az ózon-pajzsot, magunkra szabadítottuk az atomot.)

Kodolányi Gilgamese még kétharmad rész isten, s ezért képes arra, hogy a választóvízen az új világ magvait átvigye. Bennünk – a kor embereiben – azonban már nem lehet az „isteni részt” pengeélel kikeríteni: az – a Golgota óta – a vérünkkel keveredett össze. Mi is úton vagyunk, nagyon is emberi úton, nagyon is tövises úton. De Kodolányi János eljutott a „Vagyok, aki vagyok” nyilatkozó hegy-istenétől a mélybe szállt Megváltóig – az „Én vagyok” gyönyörűséges bim-bójáig az emberi lényben. A „Megjelenés” óta át nem hárítható a személyes felelősség, de azóta megkérdőjelezhetetlen a *visszajutás lehetősége* is egyben. S Kodolányi ezt hirdeti. Isten reklámembere Ó, ha ez nem hangzik túl frivolul. Áll az általa megismert dús tárház előtt, s a másutt már annyiszor bebóvízolt emberiséget ékesen, zengzetesen tereli beljebb. S nagy baj az, ha a népség csak bámulja ezt a fényes kirakatot – ha egyáltalán leáll előtte –, de úgy tetszik, ide még mindig nincs érvényes valutája. Bizony, *nem csak a leírónak, hanem az olvasónak* is van feladata. Mindennek vége, ha a szövegek csak elkápráztatnak, szórakoztatnak, de nem érintenek meg és nem mozgósítanak. Ez az örökség, s ezt kell végre megértenünk. Kodolányi Júlia írja *Apám* című szép könyvében, hogy Kodolányi János a 70. születésnapjára, 1969-ben a hivatalosságtól egy cigarettásdobozt kapott. Ez volt élete egész munkásságának egyetlen hazai kitüntetése. Boldogság azonban, hogy a *külső elégtételhez* legalább halála után hozzájárulhattunk. 1990-ben Kodolányi Jánost a Magyar Írószövetség javaslatára posztumusz Kossuth-díjjal tüntették ki. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a közgondolkodásban, a prózatörténetben nem kell még sokat tenni, hogy igazi helyét kijelölhessük. Meg kell találnunk és folytatnunk kell azt az orfikus hagyományt, ami belső erejével képes a próza megújítására és átviszi a második évezredbe az irodalmat.

Kodolányi János már betegségében magnószalagra mondta üzenetét. Hallgassuk. Nekünk szól. Az örökkévalóságba tartó mindenkori jelennek: *„Meg kell értenie az embernek, hogy nem véletlen, hová születik, hol él, hová tartozik, milyen nyelven beszél, mit hisz, mire teszi föl az életét, mit tagad és mit nem vall a magáénak, mit ölel magához, és mit utasít el magától. És nem véletlen, milyen sors az, amit az embernek végig kell küzdenie, vállalnia kell, meg kell hajolni előtte, és tudomásul kell vennie, akármennyire zúgolódik is gyenge óráiban, és bárhogy szeretne tőle néha-néha megszabadulni.”*

Nincs többé ezen a szinten ellentét. Ember, nemzet, világ – összebékülnek a végre jól fölfogott fogalmak.

EGY ALIG ISMERT REMEKMŰ

Fodor Gézának

Kodolányi János: *Boldog békeidők*
Magvető és Szépirodalmi, 1976. 521 oldal, 39 Ft

„Találtam egy könyvet”, írhattam volna az ismert *Holmi*-szlogent címként, de valójában Fodor Géza adta a kezembe, ezért is szól neki az ajánlás. Persze ezt a könyvet valóban meg kellett találni, hiszen jóformán teljesen ismeretlen nemcsak a „művelt olvasóközönség”, de az irodalmárok körében is. Első kiadása 1956-ban jelent meg – jöllehet a kézirat már 1949-ben elkészült – és szinte semmiféle feltűnést nem keltett: mindössze három rövidke recenziót publikáltak róla, az *Esti Hírlap* és a *Dunántúli Napló* mellett az *Erdőgazdaság és Faipar* közölt tudósítást, utóbbi talán azért, mivel a regény egyik főszereplőjének erdész a foglalkozása... Nos, ez semmiképpen sem tekinthető komoly karriernek, de némiképp magyarázható: 1956–57-ben fontosabb dolgok is akadtak, mint egy regény befogadása. De nem járt sokkal jobban Kodolányi az 1976-os újrakiadáskor sem: Csűrös Miklós alapos tanulmánya a *Literatúra* 1975/2. számában nem csinált nyarat. Még egy fontos, a tárgyalt regényt is számba vevő írásról tudunk, Fülöp László dolgozatáról (*Alföld*, 1983/12.). És persze meg kell említeni Tüskés Tibor kismonográfiáját 1974-ből. A regény szellemi súlyához mérten ez fájdalmasan kevés. Ha most kísérletet teszek feltámasztására és vázlatos elemzésére, egyrészt nyilván a felfedezés örömeiből írok, továbbá a méltányosság okán; másrészt abban a titkos reményben, hogy sikerül valamit feltárni a közelmúlt méltatlanul elfeledett tradíciójából. Hiszen mára lassacskán úgy tűnik, hogy Kosztolányin, Márain és Ottlikon kívül nem is élt számottevő prózaíró a „posztmodern fordulat” előtt: a hagyományértelmezés meglehetősen eltorzult, vagy finomabban szólva egyoldalú lett. Meggyőződésem az is, hogy remekművek újraolvasása, új szempontú befogadása legalább kétgenerációnként kötele-

Holmi 1993. júl. 1.
 F.A. 1025-103

is B.Z.A.: AZ ELME
 SZABAD ÁLLAT. Gy.
 2000. Magvető. 197-209.

ző egy magát valamire becsülő szellemi élet számára. És a BOLDOG BÉKEIDŐK egyike az egy kézen megszámolható tökéletes, minden mozzanatában átgondolt magyar regényeknek, a bahtyini polifón regény ritka telítettségű változata, mely a legmodernebb irodalomszemlélet érdeklődésére is bizvást számot tarthat.

Annyit bizonyosan tudunk Tüskés Tibor említett könyvéből, hogy Kodolányi nagy kedvvel, könnyedén, szinte játékosan dolgozott a kéziratban, és akiknek felolvasta, szintén a térdüket csapkodták neveltükben. 1948 májusában már a befejezésről tudósít az író: „Új művem fixomfertich... Harsány örömmel írtam, feleségem agyonnevette magát rajta. Egy barátom, akinek néhány részletet olvastam föl belőle, vizesre röhögte a zsebkendőjét.” (Id.: Tüskés, 237. o.) Mindez első pillantásra különösnek tetszhet, mindenekelőtt a nagy jókedv a regény olvasásán, hiszen kevés szövegben találkozhatunk ennyi emberi gyarlósággal, kisszerűséggel, az aljasság határát súroló vagy azon is túllépő förtelmes tettekkel, szellemi nyomorral – és még sorolhatnánk. Erre azonban később fogok kitérni. A megírás problémátlanúsága viszont természetesnek látszik, ha belegondolunk, hogy Kodolányi voltaképpen harmadszor fogalmazta meg regényét. Igaz, az AKIK NEM TUDNAK SZERETNI („hajdani vacak” – nyilatkozta a kisregényről Kodolányi), talán a címét leszámítva, nem játszott fontosabb szerepet. A másik viszont, az 1940-ben keletkezett SÜLLYEDŐ VILÁG című önéletrajzi regény, különösen annak első része már igen közel áll a BOLDOG BÉKEIDŐK-höz: egyrészt alapanyaga, másrészt magyarázata a kilenc évvel később papírra vetett textusnak.

Mi ez az alapanyag? A regény cselekménye nyilvánvalóan önéletrajzi fogantatású, jó néhány szereplő azonosítható. Mindenekelőtt az író családja és közvetlen környezete; a cselekmény nagyjából egybevág a valóságos életrajzi tényekkel. A kiindulópont: Németh Gyula erdész (a valóságban az író apja, Kodolányi Gyula) fiatal feleségével, Ilussal (a valóságban Martinovich Ilona) és két gyermekével, Lacival és Iluskával (a valóságban János és Ila) megérkezik új állomáshelyére, Pécsváradra. Az első fejezet botránnyok sorozata: Némethné mindenkivel összetűzésbe keveredik;

hisztérikus, már-már paranoiás fiatalasszony, férje és környezete „bolond”-nak nyilvánítja – a válás elkerülhetetlen. A szakítást Németh (akár a valóságban az író apja) szinte vadál-lati kíméletlenséggel és ridegséggel intézi, a fiatalasszonyt valósággal kitoloncolják, elhurcolják a házból. „Most már világosan látom, hogy anyámmal valami rettenetes gazság történt. Nem az, hogy apám nyilván egykettőre belefásult a házasságába, s lassan-lassan tűrhetetlenné vált számára az együttélés egy asszonnal, akút, ha leánykorában szeretett is, valami okból már idegennek érzett... De hogy tudatlan, nagyképű orvosok és gonosz barátok hogyan hajszolták bele anyámat valami kezdeti, egyszerű, mindennapi vérszegénységből a teljes feldúltságba, mindenkiben meglévő kicsiny lelki egyenlenségeiből hogyan duzzasztottak súlyos idegbajt, az bizony elképesztő.” Így szól Kodolányi ítélete a SÜLLYEDŐ VILÁG-ban. (Magvető, 1979. 13–14. o.) Ez az ítélet alapvetően nem módosult a későbbi regényben sem. Ám az anya alakjának megjelenítése itt jóval szatirikusabbra, groteszkebbre sikerült – hogy miért, arra később próbálok magyarázatot adni.

Az első fejezet tehát a fiatal anya elszállítással zárul. Semmi akadályja ezek után, hogy a kulcsait réműletes tekintéllyel csörgető házvezetőnő, Miskolcziné-Julcsa néni vegye át a hatalmat az asszony nélkül maradt házban. És Julcsa néni tervei vannak: Titokban azt reméli, hogy a nyári szünetre idehozhatja zárdában tanuló lányát, Piroskát, és aztán ki tudja, miféle romantikus viszonyok szövődhetnek a válófélben lévő erdész („korekt, szoányírt úriember” – így Miskolcziné) és a friss diplomáját kézhez kapó tanító néni között... Egyelőre azonban az erdész – persze anélkül, hogy a házvezetőnő tudna erről – anyagiasb alapérzületű bájok után néz, nemi kínjait csillapítandó a sváb cselédlány, Kádi ágyát látogatja meglehetősen rendszerességgel. A szerencsétlen pária persze vadul beleszeret az „úr”-ba, különösen akkor, mikor a nagyta- karítás alkalmával megtalálja a szekrényben Németh egykori katonai uniformisát: „Az úr: katona!” (191. o.) A giccs-szerelem paroxizmusában fetrengő, magyarul-németül egyaránt hátborzongatóan beszélő Kádi alig talál szavakat csodálatos érzelmei kifejezésére: „Tú, tú, tú, Allerlúpszt... Jezusmaria... Szinte reszketve lépett újra a szekrényhez, óvatosan ölelte át a katonát, s keblére szorítva leemelte a fogasról.

Úgy omlott a vállára, úgy tapadt hozzá, mint egy sebesült hős, aki megadta magát a gyógyító szerelemnek. Kádi olyan volt, mint a mesebeli szerető, aki darabonként összerakja és csókjaival támasztja föl a halott vitézt." (192. o.) Kádinak persze nem tetszik, hogy hamarosan megérkezik Piroska, némi joggal lát vetélytársat a leendő tanítókisasszonyban – nyomban el is tör egy vázát az esti mosogatás alatt. A lány látogatása valóban fontos változások okozója: Németh egy kissé örül is neki, hiszen mindhiába küzd a sváb cseléd nemi vonzása ellen, undorodik tőle és önmagától, de mégis minden éjjel belopózik a „vadszagú” ágyba. Ám ettől kezdve ez lehetetlen: „Holnap már jobb lesz – gondolta Németh. – Megérkezik az a lány. Nem mehetek ki – oda...” (206. o.)

És „az a lány” megérkezik – így indul a harmadik fejezet. Miskolcziné úgy várja, akár az egyetlen általa olvasott könyvben, *A Könyvben* gróf Rónaházy Katalint: „Megérkezik Katalin. Katalin Hidasfalvára, a regényben.” (184. o.) Persze mint annyi sok hazug és öncsaló ember (a kettő voltaképpen – egy, mint azt Kodolányi az egész regény formavilágával bizonyítja), Miskolcziné sem hajlandó tudomásul venni, hogy Piroska nem Katalin, vagyis nem balatonkék-szemű, szőketisza-fürtű, ábrándos-őzikés, andalgó-riadt honleány, de afféle „fin de siècle” kisasszony, kinek szexuális érdeklődése több mint élénknek nevezhető. Nem ájul hát el a kert „virányai” láttán; mikor kicsomagol, három könyvet helyez az asztalra: Zola: NANA; Maupassant: A TELLIER-HÁZ; végül, de korántsem utolsó sorban Krafft-Ebing akkoriban alapvetőnek tartott művecskéjét, a PSYCHOPATHIA SEXUALIS-t. Mindezeket a bűbájos leányka „unalmas, kötelező olvasmányoknak” nevezi, Miskolcziné persze sápítózik, hogy még nyáron sem hagyják békén az ő „eddes kis bogarát”. A harmadik és a rá következő fejezet Piroska berendezkedését és térnyerését ábrázolja a házban és Németh életében. Mert tagadhatatlan, hogy a telt keblű, asszonyosan érett lányka erős szexuális érdeklődést támaszt a Kádit immár nem látogatható és némi némi nyomorban szenvedő férőben. „Néha-néha ugyan zavarba ejtette őt a lány nagyra nyíló, zöld szeme, arca gödröcskéiben bujkáló pajkos mosolya, az érettségtől meg-hasadt ringlóhoz hasonló, félig nyitva felejtett ajka, s különösen a melle, keményen és puhán domborodó

melle, mert szüntelen azt a képet csalta az eszébe hogy kibontja a pongyolát, kiemeli a fodrok és habok közül, s egy gögicselő gyermek szájába nyomja Valahányszor a mellére nézett, mindig erre kellett gondolnia.” (222. o.) A finom belső rím nyilvánvalóvá teszi, hogy itt Németh gyerekkori alapvető erotikus élményéről van szó. Ha felidézzük egyik korábbi, Kádi első meglátogatója előtti belső monológját, kétségtelenül válik az erdész szexuális érdeklődésének eredete: „Később egy aratóasszonyt látott a fa hűsében. A gyermekét szoptatta. Égő szemmel, szégyenkezős mégis mohón figyelte a fiatal paraszasszonyt, de úgy tett, mintha nem látta semmit.” (113. o.) É: aztán a felesége helyett a kis Lacikát szoptató dajka képe: „Pattanó réklíjéből duzzadó, fehér emlőt bontott ki, gügyögve dugta a kislány szájába. És nevetett... Máli vagy Mária... Nem emlékszik Nem, nem, erre sem szabad gondolni, gyalázat semmi köze hozzá...” (116. o.) Anélkül, hogy elébe akarnék vágni az eseményeknek, má: itt meg kell említeni, hogy Németh erotikus emlékeinek ez a feltárása előre jelzi, hogy a rendkívül heves vágy ellenére miért nem érte végül is célt Piroska az erdésznél, miért nem sikerül feleségül vettetnie magát. Hiszen nyilvánvaló, hogy az erdész számára a női mell tabu, a vad vágy iránta mindvégig elfojtódik, mivel Németh retteg a büntetéstől. Az „ős-eredeti” élmény természetesen az anya alakjához kapcsolódik: „Egyszer aztán, mintha véletlenül tenné, belenyúlt a mama nyári blúzába. Puha domborúságot érzett, nem holmi idegen tárgyat, hanem eleven, sima, meleg testet. A következő pillanatban mama szigorúan ránézett, fülég elvörösödött, és égő ütést csattantott a kezére.” (113. o.) És a másik alapérzület: az óramű pontosságú életet élő rideg „faember” (Piroska nevezi így titokban) csillapíthatatlan szeretetvágya, mely az alakjára letéphetetlenül rádermedt inkognitós maszk miatt képtelen kielégülni – ez legalább akkora tabu, mint ama másik, a szexuális.

Mindamellét az ötödik fejezetben Piroska eljuttatja Némethet egy csókhoz. Rövid, suta, kissé ügyetlen csók, de csók kétségtelenül. „És azt is látta, hogy a két babos ruha alatt feszesen lüheg a melle.” (434. o.) Már tudjuk, hogy ez tabu, és Piroskának semmi reménye a házasságra. De – bár akaratlanul – annyit mégis elér, hogy fölkorbácsolja az erdészben a vágyat, aki ezen az éjjelen nem tud ellenállni

Kádi csábításának. Itt ismét egy belső rímre kell felhívni a figyelmet: Kádi, a szutykos cselédlány és Piroska, a finom úrilány a katona fantomalakjában teljesen valószínűtlen módon, de mégis összeölelkezik. Hiszen nagyon is nem véletlen, hogy az a bizonyos csók akkor csattant el, mikor Piroska unszolására Németh végül is magára öltötte egykori uniformisának legalább a hadnagyvi váll-lapokkal ékes kabátját. A nyalka hadnagy uramtól egyként ájult el bakasári és delnő az Osztrák-Magyar Monarchiában... A durva szeretkezés után azonban kellemetlen meglepetés várja Némethet Kádi ágyában. A lány bejelenti, hogy terhes – természetesen hazudik, mint mindenki ebben a regényben, hiszen gyermekének nem az erdész, de Józsi, az állatian ostoba magyar kocsis az apja, ám Németh nem tudhatja ezt. Kétségbeesetten taszítja el magától a lányt, aki vadul megátkozza. Kádinak leginkább nem is az elutasítás fáj, de az, hogy az „úr” nem csókolja meg soha a coitus alatt. A csók tehát, akár délután Piroskával, sorsszerű szerepet játszik ebben az éjszakai jelenetben. Kádi ugyanis jól emlékszik, hogy Józsi, mikor szinte megerőszkolta a padláson, határozottan szájon csókolta. A nyomorult, szeretetre szomjazó lány ettől kezdve csillapíthatatlan gyötrellemmel ácsingózik egy csók után. De hogy a hazugság és öncsalás világa mennyire eluralkodott ezeken a lelkeken, azt Kodolányi a maga finoman jelöletlen, de kétségbevonhatatlanul kegyetlen módján ezúttal sem mulasztja el ábrázolni. Kádi a szeretkezés közben így morfondíroz: „*És meg fogja csókolni, most már meg fogja csókolni. Gyermekének anyját bizonyosan megcsókolja.*” (446. o.) Mindebben az a rémületesen leleplező, hogy Kádi pontosan tudja, gyermekének apja *nem* Németh, de Józsi, a kocsis.

És Piroska is tovább áltatja magát. Meglesi Némethet, amint a férfi Kádi bejelentésétől félőrülten bolyong egy szál hálóingben a kertben, elhatározva, hogy a két nő csábítása elől elmenekül az apai házba. A jelenetet Pirooska tökéletesen hamisan értelmezi: „*Kínlódik már – gondolta diadalittasan, s kis híján tapsolt és rikkantott fékezhetetlen örömben. – A Faember végképp letépte hagylóhéját. Fut már, eszi magát, vége a faemberségének! Szerelmes, szerelmes, szerelmes! A csók, amü kapott, nem hagyja aludni.*”

(460. o.) Holott Németh éppen ekkor dönti el a még meg sem kezdődött szerelmi viszony végső lezárását.

Így aztán nem is lepődik meg különösebben Piroska, sem Miskolcziné, amikor másnap Németh bejelenti, hogy a szüleihez utazik a gyerekekkel együtt. Nyilván megbeszéli tervezett házasságát – vélekednek a lányok-asszonyok a hatodik fejezet reggeli jelenetében. Közben kiderül, hogy Kádi eltűnt. Némethet rémképek gyötrik, már látja a lány kútból puffadtan felbukó hulláját; persze nem valódi lelkifurdalás ez, csak nyomorúságos, szűkölő gyávaság. Aztán bejelentik azt is, hogy Józsit, a magyar kocsis agyonverték a svábok, „*hád halni, asztat nem*” halt meg, csak „*meglottyant egy kicsit az agyveleje*”. (470. o.) Minden arra vall tehát, hogy „*a megtörhetetlen rend megtört*”. (462. o.) Aztán mégis helyreáll a világrend. Németh megnyugodhat, Kádi sem halt meg, csak éppen visszament a szüleihez, és beletörődik, hogy a kezét régóta kérő sváb gazda, Hans felesége legyen. És ekkor kerül sor a regény legkegyetlenebb, az olvashatóság határán járó, kíméletlen jelenetére: Hans előbb agyba-főbe veri, majd az ágyra vetve meghágja a kiszolgáltatottan zokogó cselédlányt. Alig elviselhető ennek a képnek a siralmassága, hiszen a porig alázott Kádi gondolatai ismét ama bizonyos csók körül forognak mániákusan. „*Ezután már csak egy gondolat motozott, feszengett, dörömbölt benne: megcsókolja-e Hans! Görcsösen kívánta a csókot... Mintha az élete, a sorsa függött volna tőle, hogy megcsókolja-e a ziháló férfi vagy sem. Ha megcsókolja, akkor érdemes volt elszenvedni a verést. De ha nem, egész élete elveszett.*” (490. o.) És Hans, ez a rőfögő, tagolatlan vadbarom, természetesen nem csókolja meg Kádit. A hazugságok és öncsalások kavalkádjában senki nem kaphat szeretetet.

Németh sem, hiába utazik az apai házba. A hetedik fejezet a készülődés, az elutazás, a megérkezés és az első éjszaka szikár leírásából áll. Az erdész ugyanazt kapja apjától, mint amit ő ad a fiának, Lacikának: rideg szeretetlenséget, megfellebbezhetetlen tekintélyuralmat, elutasító, a legjobb esetben gunyoros, mindig a másik kárára ironizáló hangot. Németh magánya beteljesedett. Éjjel úgy fekszik bele az ősi családi ágyba, akár egy koporsóba. A zárósorokban elalvó ember

már életében halott. „Íme lefekszek ágyamba, mindennapi koporsómba... – suttogta mozdulatlan ajakkal, magában. A többire nem emlékezett már, de érezte, hogy olyan, mint egy odalehelt csók. – Koporsómba... koporsómba....

De már nem tudott semmit.”

Eddig hát a regény cselekményleírása és vázlatos kommentárja. Az interpretátorok közül ketten „társadalmi regénynek” nevezték Kodolányi művét (Csűrös Miklós és Tüskés Tibor), míg Fülöp László vitába szállt ezzel a definícióval. „A történeti értelemben vett korszak elmosódó és távoli kulissza csupán a regényfikcióban.” (Alföld, 1983/12.) További érve: Kodolányi a historikum helyett a szociologikum ábrázolására teszi a fő hangsúlyt. Eltekintve most attól, hogy nehezen tudom elképzelni egy minden történetiségétől megfosztott szociologikum ábrázolását bármiféle műalkotásban, magam is inkább arra hajlok, hogy ne „nagyrealista”, az adott korszakról széles tablót megjelenítő, valamiféle extenzív-intenzív társadalmi totalitást adó szöveggént értelmezem a művet. A konkrétan megnevezett történelmi világ csak egy rövidebb bekezdés erejéig ábrázolódik a könyvben: „1904-et írtak akkoriban, az urak keménygallért, magasra szabott mellényt, csó alakú, kemény kézelőt, pödrött bajuszt viseltek, s büszkék voltak rá, hogy a haladás századában, a XIX. században születtek, s a XX. században élnek, amikor is az emberiség haladása oly szemmel látható, hogy vonat úgyszólván mindenütt jár, a városok utcáit villanylámpák merítik fénybe, s a vadászberekek kakas nélküli fegyvert és füst nélküli löport használnak. Az úrinők földig érő szoknyát, fűzöt, sonkaújju blúzt viseltek, fejükre tornyozták nehéz hajukat, napernyővel sétálgattak nyári délutánokon, hegyes orrú, magas sarkú francia cipők voltak divatban, ritkán kötötték maguk a harisnyójukat, s a szerelmi ölekezés pillanataiban szégyelltek volna lihegni.” (19–20. o.) Ez a leírás, bár látszólag szenttelen és korfestő-adatközlő, két szempontból is figyelemre méltó: egyrészt az első mondat végén megjelenő antiklimax a villanylámpák után a vadászpuskák-ról – jelzője a gúnyoros-szatirikus hangvételnek; másrészt, ha még kissé rejtetten is, de nyilvánvaló, hogy a szövegrész intonációja nem Kodolányi „saját hangja”, nem az „író” szól itt, de az úriemberek és úrinők modalitása. Az úriembereknek oly fontos ama va-

dászpuska, a delnőknek a sonkaúj és általában a „módi”. Hogy a regénynyelv nem egységes, de hangvételek eredője – Bahtyin óta közhelynek számít a kritikában. Kodolányi műve ennek a formanyelvnek egyik ritka tökélyű megvalósulása.

Előbb azonban beszéljünk a satíráról! Most teszek arra kísérletet, hogy megmagyarázzam, a szörnyű és kegyetlen, brutális stb. részletek ellenére miért csapkodták a térdüket mégis a regény befogadói. Nem vitás, hogy eleinte satírának szánta az író a regényét, könnyed szórakozásnak, ilyesfajta címekkel: „Osztrágharc a nászágyban”; „Buborék”. És a kommentár: „Hiszen úgy múlt el az a világ, az a Monarchia, mint a buborék!” (Id.: Tüskés, 238. o.) És ez a satíra valóban senkit és semmit nem kímél a regényben – ezért nem lehet kivétel az anya alakja sem: míg a SÜLLYEDŐ VILÁG-ban, vagyis az önéletrajz más műfaji törvényeknek engedelmeskedő szövegében elsősorban a szeretetteljes odafordulás, itt a groteszk, kíméletlenül leleplező hang dukál a fiatalasszony mégoly szánalomra méltó figurájának. „Még nevem sincs! – gondolta vérig megalázva, s tüpegő járással bement a házba, ahogy a jól nevelt úrinők járnak.” (8. o.) Szellemi horizontja nagyjából az Úriasszonyok Lapjánál kezdődik, és valahol a Gartenlaube táján ér véget; mikor házassága válságba jut, úgy érzi, szembe kell néznie a „Sorssal”. (Ez a „Sors” vagy pontosabban „Sikszál” Kádi életében is nagy szerepet játszik majd...) A giccs hálójában vergődik hát Némethné is, mint majd nem minden figura ebben a regényben. A giccs világának szabálykövetése, formaelvei határozzák meg életét – így aztán nem lehet regényírói kímélet a számára. Ez a mintakövetés eldönti egész életét. A legfőbb muszter persze a korban Erzsébet királyné transzcendentális alakja: „Mint Erzsébet királyné, akinek két arasszal át lehetett fogni a derekát, bűvös kerti utakon andalogni sétált, s a BUCH DER LIEDER-t olvasgatta. Ilus is Erzsébet királyné volt, aminthogy az egész Monarchiában minden nő az akart lenni, vagy annak képzelte magát.” (114. o.) Ha Némethné Erzsébet királyné, akkor természetes, hogy Németh Ferenc Józsefet követi: „Korrekt volt, mint az Osztrák-Magyar Monarchia, amelynek császára vaságyon aludt, négykor kelt, dézsában fürdött, marhahúst evett, és elcsapta a sikkasztó minisztert.” (144. o.) Mindez a torz

reprezentatív nyilvánossága megjelenése. Kétségkívül képvisel valamit, és nyilvánvaló az is, hogy publikusan teszi, és nemcsak követi a mintát, de mások számára is követendő példaként reprezentálja. (Hasonlóan ehhez a torz reprezentatív nyilvánosság példája Buda Pista havonta ismétlődő mulatozása az Arany Bányában – 410–415. o.) A mintakövetés azonban fantomalakokhoz kapcsolódik, az ekként utánzótt király és királyné nem történelmi személy, de giccsesített regényalak, az életüket reprezentálni hivatott tények pletykák mindenekelőtt. (Mint ahogy Buda Pista dáridóját is csak a beavatottak látogathatják, a dalidó celebrálásáról azonban a kiszivárgott pletykák révén az egész falu pontosan értesül.)

A giccsminták követése a regényalakok intonációjában is általános. Így teszi Kodolányi polifónná a szöveget: itt senki sem a „saját” hangján szólal meg, de mindenekelőtt irodalmi példákat követ. Egészen nyilvánvaló ez a házvezető, Miskolcziné esetében. Állandóan egyetlen förtelmes, nyúlósan hazug regényt forgat, életének minden mozzanatát az ebből merített példákhoz, eseményekhez szabja. Láttuk, hogy a regény mily mértékben befolyásolta, mikor lányára várt. Ostoba fejcséjkéjében Romváry gróf, Eveline, Katalin bárónő keringőznek, amikor vasárnaponként elhelyezi nehézkes testét – nem, nem a székben! – de a szörnyregényből származó „támlány”-ban. És a könyv által meghatározott ábrándozásnak immár semmi nem szabhat gátat: „*Őt év múlva Pirike huszonhárom éves lesz, az ura... illetve Németh úr negyven. No, ez aztán már nem duplája a huszonháromnak! A tapasztalat azt mutatja, hogy az ilyen házasságok a legideálisabbak. Mint Lőrinc gróf és Eveline házassága.*” (133. o.) Természetes hát, hogy Piroška is irodalmi mintákat követ. De a leányka, iskolázottságának megfelelően már magasabbakra néz: „*Olyan ez a ház, mint egy kastély Walter Scott IVANHOE-jában.*” (224. o.) De mindez nem elég, még az ANYEGIN-t is idekeveri, városi, költőcske szerelmét Lenszkijnek nevezi, magát néha Olgának, néha Tatjánának képzele – a giccsember világlátásában a remekmű is giccse változik: az életet és a művészetet gátlástalanul azonosítja. Ám Piroška elsősorban mégis századvégi, kissé dekadens vagy magát legalább annak képzelő-álmódó mademoiselle. Ekkor természetes,

hogy a regény alapvető formaelvének megfelelően, ebben a túlfűtött, fűszeres, egzotikumokat halmozó hangnemben ábrázolódik holdfényes sétája az éjszakai kertben. Mi sem magától értetődőbb, mint hogy a hold „*ezüst-palástos herceg*”, kinek „*lassú lépéseit a békák ezereinek ütemes kardala kísérte. Egy sereg láthatatlan néger verte a lármadobokat, vastag dobverőkkel meg vékony, pengő pálcákkal, hogy a holdfényes fenség erre az örök ritmusra járja lassú táncát, végezze áhítatos, rejtelmes fordulásait, megállásait, megpihenéseit*”. És így tovább, ebben az impresszionisztikus stílusban. Ez megint *nem* a regényíró külső-megcáfolhatatlan szólama, de nyilvánvalóan az erotikusan túlfűtött – talán menstruáló? – fiatal lány nézőpontja. (Valószínűleg ezt nem vette figyelembe Fülöp László, amikor „*betét*”-nek nevezte a jelene-tet.)

Még a félanalabéta Kádi is valamiféle irodalmi mintához fordul, amikor tudatosítja magában élete csődjét. Valami ostoba almanachból felszedett bárgyú ballada mentén ábrándozik a szerencsétlen sváb cselédlány: „*Most a ballada legmegrendítőbb mozzanata következett, Kádi szíve csordultig telt kéjes gyönyörűséggel, mint amaz aranykehely, amelybe a legeslegifjabb gróf a csónak szélén állva vörösbort tölté. – Akkor kijött a leány, talpüg fehér ruhába, hajaa röfítre fágfa, imádr kéész apáca... A króf ujdárol leehúszot ety aarany kaarikát: fokaat el szép le...ányzó, szereelem szalogát...*” (440. o.)

A példák szinte a végtelenségig fokozhatók, de nem másolhatom ide az egész regényt. Van azonban egy nézőpont, amely mintha egybeesne a szerzőjével, Kodolányi nyilvánvaló gyermekkori alteregójának, Lacikának a nézőpontja. A kisfiú egyetemes tapasztalata, hogy mindenki hazudik: „*A felnőttek hazudnak. Ez biztos.*” És ez a megállapítás még a nyelvhasználatra is vonatkozik: „*Titkos nyelvük is van, csak azok értik, akik az összeesküvésben részt vesznek.*” (128. o.) Lacika felismerését a regény tényei sokszorosán igazolják. Mindenki hazudik, valóban, a szó leghétköznapibb és legelvontabb értelmében egyaránt. Miskolcziné hazudik, hiszen a háztartási pénzzel becsapja Némethet. Piroška hazudik, hiszen barátjának, Ducinak szóló levelében piknikekről, érdekes kirándulásokról, kikocsizásokról regél, holott egész nap egyedül unatkozik a házban. Kádi hazudik a szüleinek és a testvéreinek, azok meg versenyt csal-

---

nak vele. Németh hazudik az apjának. És a giccsemberek természetesen önmagukat is csalják. Mindent olvasmányaik szerint alakítanak, önismeretük minimális, a kétségbevonhatatlan tényeket figyelemre sem méltatják. A giccsvilág elnyeli a normalitás világát. Lacika csak életkora miatt van kívül a hazugság egyetemes világán, nem lehet kétséges, hogy a gyermek is a felnőttvilágba, vagyis az önámítás és alakoskodás álarcosbáljába tart. (A kislány testvér már négyévesen is súlyosan fertőzött.)

A valódi kívülálló ekkor csakis egy állat lehet, mégpedig Valdi, az öreg vizsla. Magasabb szempontból azt lehetne mondani, hogy ebből a bölcs, higgadt kutyaperspektívából van megírva a regény. Egy ízben ez a nézőpont valóban ábrázolódik: étel utáni kutatásai-csatangolásai közben Valdi feljut a padlásra, ahol Józsi éppen meghágja Kádit. Az állat azonban közönyös a hazug emberi világ iránt. Valdi sztoikus, bölcs. *„Hol akad még a földön ekkora szeretet, ilyen minden emberi mértéket meghaladó türelem, ilyen csodálatos nyugalom és kedély?”* Így szól Kodolányi Valdira vonatkozó kérdése a SÜLLYEDŐ VILÁG-ban. Nyilvánvalóan sehol – hangzik a BOLDOG BÉKEIDŐK kimondatlan válasza. Nietzsche szavaival: *„Így él az állat történelmietlenül”,* nem úgy, mint mi, ostobák, gonoszak, esendők, emberek.

Bán Zoltán András

A génusz készülődik

Most, hogy eltemették Horthyt és sokunk szándéka szerint az egész Horthy-korszakot, első pillantásra idejét múltának vélhetők az 1919-et követő „konszolidáció” emlékei, amiket egy fiatal génusz, Kodolányi János örökölt meg, úgyhogy még azokat is meglepheti, akik – öreg fővel visszatekintve – még tán emlékeznek ezekre az időkre.

Az első, a történések után öt évvel írt elbeszélésében román csapatok trappolnak Pest utcáin, az utolsó, már Hitler hatalomátvétele után keletkezett írásban egy jóindulatú, elszegényedett (de a nyomorgó írónál még mindig százszor jobban élő) *grófnő* megígéri, hogy mindennap imádkozik érte, s ezután kifizeti a feketéjét is... Végbemeget ez pedig a nevezetes Centrál kávéházban, ahol előkelő elkülönültségben ül a *Nyugat* társasága, míg a fiatalabbak, élükön a (persze álnéven szereplő) Erdélyi Józseffel, dühösen szidják mindazt, ami körülveszi s megnyomoritja őket. Az elbeszélés íróját is „betegesen egzaltált gondolkodásúvá” teszi a kilátástalan nyomor.

Naturalizmus? – Irodalmunk köztudatának máig is az a Lukácsféle torzkép felel meg, amely lenézi a maga korában döntően új s igazi művésznél (Kodolányi pedig az) örökérvényű naturalizmust. Mert Kodolányi zárt és csöppet sem tetszetős, de társadalmi tekintetben – éppúgy, mint lélektanilag – igaz, a paraszti korlátozottságot sőt korlátoltságot éppúgy, mint a falu erotikáját bemutató elbeszélései igenis naturalista írások – világirodalmi szinten. Olykor jobbak, mint a nemegyszer túlírt, terjedős nagy mitológiai regények (amelyek értéke azonban épp érettségük okán szintén elvitathatatlan).

Szóval: népi naturalizmus ez, s most, amikor egy egészen *más* falu hasonló, *új* dekadenciájával kellene szembenéznünk: szinte revelációként hathat. Annál is inkább, mert a szigorúan tárgyias, sötét képeket minduntalan fénybe borítják a tájnak a rokonszenves emberi arcoknak, mozdulatoknak, mozzanatoknak impresszionista felvillanásai; a szorongásos érzéseket az idill s olykor a keserű humor váltja fel.

Néhány perc alatt elolvasható kisnovellák, életképek ezek, amik épp képesek voltak rövid időre lekötöni az *Est*-lapok meg a *Népszava* napi hírektől okkal elforduló olva-

sóit. Eddig nem kerültek bele Kodolányi elbeszéléseinek gyűjteményeibe – az író tán nem tartotta őket eléggé érettnek? De épp ez a suta, groteszk, elrajzolt ábrázolással élő írói világ az, amely ma – sajnos – újból aktuálisnak tetszik: a magány, a nyomorúság, a pénztelenség, ám az ezeket is megszipító szeretet, humánus mélyebb tartalmával.

Fontos szerepet játszik a táj, a falusi vagy városi környezet, mert mindez *hat* az emberre, de tükre is az egyes ember belső életének. Eső, eső, kőd; a „rettenetes szegénység” által eltorzított lelkek mély pszichológiával történő megmutatása, mikor is az elfojtott életerők egyszerre váratlan dühkitörésben vagy csak hirtelen bekövetkező sírásban buknak fel. Akkor nagyon modern volt ez a lélektan, még inkább e tárcanovellák szociográfikus jellege, a magyar élet lefényképezése az ormánsági paraszti létől a budapesti kispolgári megírói kallódásig, melyben meghatározó a PÉNZ – illetve hiánya...

Nemhogy Kodolányit nem lehet igazán megismerni e karcolatok nélkül, de azt a kort sem, amit most sokan tisztára mosnának. Az anyagot összegyűjtő Urbán László ezért csak elismerés illeti meg; csak azt nem értem, az utószóban (meg a hátlapon) miért kell Kodolányit még mindig „népies” íróként emlegetni? Ezt a rosszízű marxista (vagy liberális?) minősítést épp ideje végképp elhagyni, hiszen már több mint ötven éve tisztáztuk, mi a különbség a lehajló, szépítő parasztábrázolás és a belülről föltáró, azonosuló *népi irodalom* között; gyengébbek kedvéért most mégis egy példával élve: ami Gárdonyitól *Az én falum* (mert az nem igazi falu, csak Gárdonyi saját derűs vagy kuriózumokkal teljes faluképe) és a mostani kötetben bemutatott fiatalkori Kodolányi-elbeszélések hamisítatlan, retusálatlan valóságábrázolása között...

Kristó Nagy István

Kodolányi János:
A megölt mese
 Hunga-Print.
 Filléres Füzetek.
 117 oldal, füzve 98 Ft.

Könyvtár 1993.
 okt., 10. 7. 13.

SZALAI ÉVA

*Új ég, új föld*Kodolányi mitikus témájú,
ókori tárgyú regényének keletkezéstörténete

Vizsgálódásom célja Kodolányinak a második világháború után és a személyi kultusz időszakában írott, ókori témájú mitikus tárgyú regényeinek keletkezés- és eszmetörténetét feltárni. Az eddigi szakirodalom néhány (főleg Várkonyi Nándorhoz írott) levél idézésével jelezte ezt az alkotástörténeti folyamatot, de megnyugtatóan nem tisztázta. Jómagam az elérhető levelezések felkutatása (Szabó Lőrinc, Szabó István, Koren Emil, Ékes Ákos–Borbély Ervin, Rajnai László), az OSzK-ban elhelyezett levelek tanulmányozása során, valamint az író családjával, illetve még élő barátaival emlékezéseket készítve (ifj. Kodolányi János, Kodolányi Júlia, Szabó Sándor, Koren Emil, Borbély Ervin, dr. Szabó László, Rajnai László, Jánosy István) igyekszem a négy regény (*Vízözön, Új ég, új föld, Én vagyok, Az égő csipkebokor*) létrejöttének körülményeit tisztázni, problematikáját megismerni.

Követem Kodolányi mítosz-elméleti és asztrológiai építkezését (az aranykortól a Bikán át a Halak korszakáig: *Vízözön, Gilgames, Mózes, Jézus*), valamint értelmezem a regények megírásának *ettől eltérő* sorrendjét. Ezt pedig a történelmi aktualitásokhoz való kapcsolódás jelenti. (*Vízözön*: világháború és eltorzult szocializmus-sztálinizmus;

916

Irodalomtörténet 1993.
okt.-dec., 4. n. 916-949.

ÚJ ÉG, ÚJ FÖLD

Gilgames története: a hatalom válságai és a személyiség kiválása, élet-halál kérdés, létértelmezés; Jézus élete: a Gilgames feladta kérdés megválaszolása, az ember ontológiai szerepe és az árulás kérdése; Mózes: hosszabb előkészület után az 1953-as fordulat után ismét feltámadó remény a népben-nemzetben gondolkozásra, új nép teremtésének kérdése, a vezér-szerep újraértelmezése, a közösségi gondolat felerősödése.)

A négy regény mindegyikében olyan sok kapcsolódási pont van, hogy lehetetlen egészen különválasztva, a közös jellemzők bemutatását elhagyva tárgyalni őket. A teljes elhatárolás ellentétben állna az író szándékával is, aki egymásból következőknek, egymást kiegészítőknak fogta fel őket. A Mózes-regény elkészülte után – nem követve a *megírás* kronológiai sorrendjét – így ír barátjának: „És ahhoz mit szólsz, hogy elkészült a teljes tetralógia: *Vízöntő, Bika, Az égő csipkebokor, A tékozló fiú?* [...]”¹ Vagyis – most már a megírás sorrendjében és a végleges címeiken felsorolva a műveket –: *Vízözön* (1946); *Új ég, új föld* (1949); *Én vagyok* (1950); *Az égő csipkebokor* (1953).²

Elsősorban a négy regény létrejöttét kiváltó körülményeket szeretném megvizsgálni, azokat a tényezőket és hatásokat, amik az írot érték, és amelyek valamilyen mértékben beépültek a művekbe is. Hiszen ekkorra már megírta fiataalkori önéletrajzi műveit, ormánsági regényeit, nagy magyarságregényeit – mi készítette erre a témaváltásra, mi indította arra, hogy érdeklődését az emberiség nagy, egyetemes mítoszai felé fordítsa? Ezekben összegződött egész gondolatvilága, életfilozófiája, magyarsága és egyetemesége is. Eddigi műveiben mindig az ő magyar volta és ennek a népnek a sorsa izgatta, akár a történelem (tatárjárás), akár

a mítosz felől közelített (Emese álma). Most itt úgy beszél – áttételesen – a magyarságról, hogy egyszerre beszél az egész létünket érintő kérdésekről is, egyszerre az ő személyes problémáiról és nemzedéke, barátai sorsáról is. Adva van tehát egy belső szükséglet, felrajzolhatunk egy fejlődés-vonalat, amely úgy lesz egyre tágabb (ormánsági problémák – magyar sorskérdések – egyetemes dolgok), hogy közben egyre kiforrottabb és konkrétabb is lesz.

Adva van ugyanakkor egy történelmi helyzet, amelyben nem lehet alkotni másképp; nem lehet közvetlenül bele-szólni az akkori szellemi életbe. Áttételesen lehet csak véleményt mondani az elmúlt eseményekről és az elkövetkezendőkről.

És adva van az akarattya magány, ami az író figyelmét ismételten az ezotérikus dolgok, az asztrológia, a misztika felé irányítja. Akarattya kedvező helyszín lehetett a témában való elmélyüléshez. Kodolányi érdeklődése nem újkeletű, de most van itt az ideje az alaposabb, rendszeresebb tudakozódásnak. Nagy segítségre van ebben Várkonyi Nándor (a *Vízözön* tudós könyvtárosa, Kodolányi barátja és szellemi rokona), aki Pécsről könyveket küld neki; de mindenekelett az a könyv, amit felesége adott kezébe: Kennsbert Károly összefoglaló, szintézisre törekvő munkája. Akkor nagy hatást gyakorol rá, később, behatóbb ismeretek birtokában tanítványának már mint „ábécés-könyvet” ajánlja az „alapfogalmakkal való ismerkedéshez”.³ Győrffynek a korabeli német asztrológiát bemutató könyvét egy magyar katonatiszt adja oda neki.

A misztikusokkal való megismerkedést és olvasásukat tanácsolja levélben tanítványainak, a misztika beláthatatlan, óriási irodalma egy részének felsorolásával: „... csak néhány

ismertebb állomásra hívom föl a figyelmedet, olyanra, ami ma is az európai kultúra szerves része. Íme: Pythagoras, Empedoklés, Hérakleitos, Platón, szent Ágoston, Ignatius, alexandriai Clemens, a középkorban Eckhart, aquinói szent Tamás, assisi szent Ferenc, sienai szent Katalin, nagy szent Teréz, majd Giordano Bruno, Spinoza, Berkeley, s már itt vagyunk a mában: Böhme, Angelius Silesius, Descartes, Fichte, s így tovább [...] Dosztojevszkij is misztikus volt, noha realistának vallotta magát, de hozzátette, hogy ez a realizmus magában foglalja a nem érzékelhető világ valóságát is. Misztikus Rabindranat Tagore. És nem ok nélkül mondják misztikusnak a marxisták a mai nyugati természettudományt, mert Eddington, Einstein bátran misztikusoknak nevezhetők.”⁴ Ebből a gondolkodásmódból lesz érthető Kodolányi álláspontja a világgal, önmagával, az őt körülvevő természettel kapcsolatban, mindaz az életfilozófia, amit ezekbe a nagy regényeibe következetesen beleépít. Több levélben is részletesen ír erről: „...látni fogod, hogy az emberi faj filozófiája és vallása mindig minden korban s minden történelmi fázisban egy volt, csak a formái változtak. Meg fogod érteni nagy kultúrkorszakok keletkezését egy-egy hatalmas méretű misztikus élményből, továbbgyűrűzését, formákba alakulását, kifejlődését írásban, építészetben, szobrászatban stb., megmerevedését, aztán a bomlás fázisait, a realizmust, végül a naturalizmust, a teljes széthullás állapotát. De ugyanakkor az új, friss misztikus élményt s egy új kultúrkorszak születését is. Ezek a hullámgyűrűzések csodálatosak és tanulságosak. Végezetül azt is megérted, hogy tudomány is csak egy van, mint az emberi faj őstudásának korszerű megfogalmazása.”⁵ Ebben a világképben szoros közelségben él az élő és „élettelen” természet: a kő, a

növény, az ásvány, az ember – mindnek jól elrendezett helye van. A világon, lényegét tekintve minden ősi egységben létezik, de ennek az egységnek a megbomlása következtében a mai ember mindent már csak részeiben érzékel. Az egyes ember még felépítheti az egységet önmagában, egyesülhet az istenséggel (amely különböző korokban más és más neveken ismert), de tudnia kell, hogy a közös tudás lassanként feledésbe merül. A visszatérés ehhez az egységhez az, amire Kodolányi törekedett, és regényeiben ezt az utat próbálta megmutatni a főalakok sorsán keresztül.

A legfontosabb tudnivaló: a személyiség és az én megkülönböztetése. Személyiségünk (azaz a testi megjelenés, a gondolatok, érzések, cselekedetek) nem azonos az énnel, mert amíg a személyiség időben változó, mulandó, addig az én maradandó és örök. Csak egy Énről beszélhetünk, az egyetemes isteni Énről. Az emberi személyiségek ennek a személytelen énnel a sokféle megnyilatkozásai. A Kennsbert-könyv ezt így magyarázza: „A sok ál-én, a sok személyes öntudat csak a személytelen, az igazi Én-nek változatos megnyilatkozása, mint ahogyan a színes mozaikablakon átvilágító napfény sokféleképp színeződik. [...] a sokféle személy valójában ugyanannak az egyetemes Én-nek részese. Minthogy az emberek általában nem ismerik önmagukat, az egyetemes Ént sem ismerik és így egyéni különállóságuk tévedésében élnek. De amint a sok elkülönült személy öntudata elhagyja a szubjektivitás forrását, a személyiséget, tehát személytelenné válik, abban a percben megszűnik minden elhatároltság. [...] Az objektív megismerés akadály, a szubjektív tényező, a személyben gyökerezik s ettől elválaszthatatlan. A személyiség azonban, mint az anyagi világ része, mulandó s vele együtt a szubjektív megismerés-

920

ÚJ ÉG, ÚJ FÖLD

nek minden tartalma, így a személyes öntudat is, elenyészik. Az öntudatnak tehát, ha nem akar a személyiség sorsára jutni, menekülnie kell. Számunkra a *lét annyi, mint öntudat* s ha lenni akarunk, öntudatunkat ki kell emelnünk a halálraítélt személyünkől, hogy részese legyen a személytelen lét örökkévalóságának, az életnek. A személytelen lét, az egyetemes Én tudata az az állapot, amelynek tartalma mindaz, ami valóban *van*. Csak ez az Én *van*, öröktől fogva és örökké.”⁶ Ennek az Énnek a megismerésére törekszik tehát tudatosan vagy öntudatlanul minden; ez az Én megismerhető, ha az öntudat képes elhagyni a szubjektivitás forrását, a személyiséget, és egyesül a határoltság nélküli, egyetemes öntudattal, amelynek a tudatában nincs elkülönült személyiség, mindenki egy.

A Kodolányi-regények hősei tudják ezt, képesek eljutni erre a felismerésre. Ez a *tudat* volt ép a büntelenség elvesztése után, az eredeti állapot, az Éden – azaz az Istennel való egység – visszasóvárgása. (Más hagyományban ez az Aranykor; az asztrológia nyelvén az Oroszlán korszaka.)

A valahai harmónia visszaszerzésének vágya, annak a tudata, hogy az ember „örökkévaló, mindenható és mindentudó”, az Egész helyett a részek érzékelése a világban egyénekenként különböző attól függően, hogy az egyes ember az öntudatfejlődés melyik fokán áll, mennyire van tudatában hiányérzetének.

Hét fokról, hét síkról beszélhetünk – ezek röviden a következők: *fizikai sík*: az anyag síkja, legtisztább megjelenési formája a kristály, élőlényeknél az organikus élettől elvonatkoztatott test; *éter-sík*: itt zajlik a vegetatív élet, legtisztábban a növényeknél van meg; *asztrológiai*: ösztönök (érzések, vágyak, hangulatok), és fantázia, álom, lelki beteg-

ségek; *mentálsík*: vagy gondolkodás síkja. – Ez a négy halandó sík alkotja a személyiséget. Az öntudatlan tudat egy része itt személyes öntudatra ébred. A mentálsíkban valamennyi sík tükröződhet, pontosan „középen” van, alatta és felette szimmetrikusan rendeződik el a többi. A magasabb fok a *kauzálisík*: okok, intuíció; majd a *Budhi*: bölcsesség, egyetemes szeretet. – Ezek a magasabbrendű én síkjai. Végül az *Atma*, az isteni én, amelynek elérése felé törekszik minden létező. Ezek a síkok természetesen nem különülnek el élesen egymástól, hatnak egymásra. A cél: felismerni és az én tudatosítása által elérni a legmagasabbat: az isteni szeretettel való egyesülést.

Kodolányi többször leírta azt az állapotot, amelyben létrejöhet a legteljesebb egység. Regényeinek főalakjai képesek önmagukban kioltani minden kapcsolatot a külvilággal, elmerülni a végtelenben. Ez az elmélyedésnek a negyedik fokozata, a végső állapot, az „unio mystica”. Ezt megelőző fokok a koncentráció (öntudatos ébrenlét), meditáció (öntudatos félálom), és a kontempláció (öntudatos álom). A legmélyebb alvás öntudatos formája ez, amit hindu szóval *szamadinak* neveznek. „Ha ez az állapot állandósul és az anyagi világhoz fűződő minden vágy kialudt, az öntudat abba az állapotba kerül, amelyet az ind filozófia felszabadulás (móksha) vagy nirvána (kialvás) névvel jelöl.”⁷⁷ Az elmélyedésnek erre a legvégső fokára jutnak el időnként a regények főalakjai is – Kodolányi saját elmondása szerint néhányszor elért ebbe az állapotba. Hősének, Mózesnek magányos sétálgatása, mindennapos magába-mélyedése az író szokása volt; aki annyira együtt élt alakjaival, hogy álmai, látomásai is voltak velük. A *Boldog Margit* című regénye

922

ÚJ ÉG, ÚJ FÖLD

befejezésekor megjelentek előtte a regényalakok, Az égő csipkebokor záró részénél ugyanez történt.)

A regényeknek van egy olyan közös hátterük, amelynek figyelembevétel nélkül csak részben értelmezhető. Az a közös „vezérfonal”, amire mind a négy regény felfűzhető: az asztrológiai világszemléletben található meg.

Ennek lényege a következő: A Nap minden évben kört ír le az égbolton, melynek során végighalad a 12 csillagképen. (Tulajdonképpen nem a Nap, hanem a Föld mozgásáról van szó, de mivel az asztrológiai világkép geocentrikus, ezért mindig a Nap mozgásáról beszél.) Az állatövi jegyek sorrendje a Nap mozgása szerint:

1. Kos (Aries)	7. Mérleg (Libra)
2. Bika (Taurus)	8. Skorpió (Scorpio)
3. Ikrek (Gemini)	9. Nyilas (Sagittarius)
4. Rák (Cancer)	10. Bak (Capricornus)
5. Oroszlán (Leo)	11. Vízöntő (Aquarius)
6. Szűz (Virgo)	12. Halak (Pisces)

A világhoroszkóp azonban a csillagképeket veszi alapul és a Napnak a sorrenddel ellenkező irányba való végighaladását. A Nap útjának 4 sarkalatos pontja van, ezek: Tavaszpont (március 21.), Őszpont (szeptember 23.), nyári és téli Napforduló. (A Nappálya két, legmagasabb és legmélyebb egymással szembeni pontjai.) A csillagképek, amelyeken a Nap útja során végighalad, mindig ugyanott vannak az égbolton, de a négy sarkalatos pont nem mindig ugyanoda esik. Ez úgy történhetik, hogy az ekliptika (a Nappálya) ferdeségének szöge a Föld forgástengelyének lassú elmozdulása miatt ezzel együtt változik, így a négy sarkalatos pont is eltolódik. Ez a precesszió, a Tavaszpont tovahaladása.

A Föld tengelyének elmozdulása 25 920 év alatt ír le egy kört, így a precesszió is ennyi idő alatt halad visszafelé az ekliptikán. Egy ilyen közel 26 ezer éves periódus a Nagy Napév. 2160 év esik egy jegyre, egy csillagképre, ezek a „világhónapok”, 72 esztendő pedig egy „világnap”. A hagyomány úgy tartja, hogy amikor a precessziós mozgás következtében a Nap az ún. delelőponton, legfelül, az Oroszlán jegyében jár, akkor van az emberiség ún. paradicsomi állapota, a tökéletes egység, a természettel való egybeolvadás. Az emberiség a világmindenség életét éli, rítusaival, szertartásaival ezt utánozza, ennek alapján állítja fel a maga hierarchikus társadalmi rendjét.

Az ezzel ellenkező pont az éjfélpont, amikor a Nap a Vízöntő huszonkilencedik fokára érkezik. Ez 26 ezer évenként fordul elő. Ilyenkor süllyed az emberiség minden tekintetben a legmélyebbre. Ez két kardinális pont, amely polárisan szembehelyezkedik egymással. Ha összekötjük őket, akkor egy függőleges tengelyt kapunk, amit azonban keresztvez egy vízszintes tengely. Ennek van egy ún. leszálló pontja az alsó, sötét féltékére. Ez a Bika jegyével kezdődik. A Bikát a Skorpióval összekötő tengely választja el a Nagy Napciklus világos félvét a Bikától a Skorpióig terjedő másik, sötét félvétől. Az Oroszlán van tehát az ég világos felének csúcán, vele szemben az éjszakai félv mélypontján a Vízöntő. Az Oroszlántól a Vízöntőig terjedő precessziós út az alászálló félv, a Vízöntőtől az Oroszlánig tart a felemelkedő félv. A hagyomány szerint amikor a négy kardinális ponton (az Oroszlán, a Bika, a Vízöntő és a Skorpió alatt) a Nap keresztülhalad, akkor kozmikus katasztrófák pusztítják el a Földet, kultúrájának és lakosságának javarészét.

A Nagy Napciklusban a Nap útja: Oroszlán, Rák, Ikrek, Bika, Kos, Halak, Vízöntő, Bak, Nyilas, Skorpió, Mérleg, Szűz. A jegyek felosztása a négy alapelem szerint: tüzes jegyek: Kos, Oroszlán, Nyilas. Földies jegyek: Bika, Szűz, Bak. Légies jegyek: Ikrek, Mérleg, Vízöntő. Vizes jegyek: Rák, Skorpió, Halak. Amikor „tüzes jegyben” jár a Nap, akkor víz pusztítja el a Földet, amikor pedig „vizes jegyben”, akkor tűz.

Ez az a „világsszemléleti térkép”, amire Kodolányinál rá van rajzolva az epikus történet. Első ilyen témájú regényének, a *Vízözönnek* eredeti címe „Vízöntő” lett volna. Azért változtatta meg a címet, mert az az eredetit meghagyva félrevezető. A regényben ábrázolt vízözön ugyanis nem a Vízöntő jegyében zajlott le, hanem annál mintegy hatezer évvel korábban, akkor, amikor a Nap a leszálló pontra, a Bika csillagképébe került. Ez a hagyomány, Platon *Timaios*a szerint az Atlantisz elsüllyedésének ideje. Az új, a vízözön utáni korszak a Bika-korszak (Gilgames), ezt váltja fel a Kos-korszak (Mózes), majd a Halak-korszak (Jézus). A regények egyfelől ezeknek a korszakoknak a leírásai. Mind-egyik korszak a saját szimbólumaiban ábrázolódik ki, mind-egyik korszak képviselői a saját korszakuk jegyeit erősítik és tudatosítják. Ez a törekvés fejeződik ki pl. Gilgames építkezéseiben, nagyszámú Bika-szobraiban. Az építészet, a szobrászat fellendülése már önmagában is kifejező, hiszen a Bika-korszak jellemzői közé tartozik a szellemiség hanyatlása, a földies jegynek megfelelően az anyagi elemek előtérbe kerülése. A szellemiség anyagi formában keresi kifejeződését. Gilgames, a régi korszakból átmenekült új ember, aki még emlékezik az elmúlt világkorszak nagy alakjaira, szellemiséggel teljes embereire és azok tudomá-

nyára, hiába próbálja ugyanazt véghezvinni az új korszak másféle embereivel.

Minden csillagkép titokzatos, belső kapcsolatban áll az öt polárisan kiegészítő, vele szemben álló csillagképpel. A Bika poláris kiegészítője a Skorpió. A Skorpiót kettős jelkép fejezi ki: a kígyó és a sas. A kígyó a Skorpió sötét erőire utal, a sas ennek ellentétéként a felemelkedést, a lélek újjászületését jelöli. (A Skorpió az egyik kardinális pont; a Nap a felemelkedő íven haladva a Skorpiót elérve lép ki az ég sötét feléből a világosba.) A regényben mindkét jelkép megtalálható. Gilgames a sas, aki a Nap felé száll; az ő nagyszabású terveire és a nép hozzá való viszonyára jellemző: „Ha mindent elmondott volna, amit gondolt, rémülten menekültek volna a közeléből, mint a verebek, ha a földön megjelenik a sas suhanó árnyéka.”⁸

A szimbólumok legszebben a regény elején, egy többértelmű jelenetben fejeződnek ki, Gilgames elindul, hogy átvegye a királyságot. A csónakban ülők szeme elől már eltűntek az otthon maradottak, amikor meglátnak egy sast lebegni az égbolton. Ugyanekkor egy nyílvesző találja el, a sas holtan zuhan le a földre. Gilgames érzi a mindennapi dologban rejlő mélyértelmű intést, öntudatlanul is azonosítja a történessel saját jövő sorsát. (Ráadásul a nyílveszőt fia, Ur-Nungal küldte; ez pedig lehet az apagyilkosság vágyának indirekt kifejeződése. Kodolányira egy időben erősen hatott Freud, erre több példát találunk ezekben a művekben is.) A Gilgamessele utazók félreértik, jóra magyarázzák a jelet. Ugyanaz történik, ami Utnapistim szavaival. Az ő szájából elhangzó figyelmeztetés is tragikusan más értelmezést kap a többenél. Itt is kedvezőre fordul a jóslat: a szukkal a nyílveszőt mítoszba helyezve kígyónak értelme-

926

ÚJ ÉG, ÚJ FÖLD

zi, amely megöli a Nap madarát. Ebben a formában Gilgames maga a Nap, a király, ellenségei el akarják ragadni tőle az uralmat, de hiába Nap-madarak, mégsem léphetnek a Nap helyébe. Ezért kell meghalniuk. Gilgamesnek hízeleg és tetszik ez a magyarázat, de nem hallgathatja el magában a belső, igazibb énjének hangját.

Gilgamesnek, mint ennek a korszaknak a reprezentáns képviselőjének a szerepéről szólva kell elmondani azt is, hogy az *Új ég, új föld* eredeti címén „Bika”, vagy „Égi Bika”. (Kodolányi leveleiben még így említi.)

Az asztrológiai világszemlélet szerint, és témájukat tekintve a következő mű *Az égő csipkebokor*. A Bika-korszakot a Kos-korszak váltja fel; ennek a korszaknak nagy alakja Mózes. A régi jelképek helyét újak foglalják el, vagy együtt is előfordulhatnak. Ilyenek a kos, a bárány. Mózes ki is mondja a regényben: „az indulás estéjén öljenek bárányt... Ezzel az intézkedéssel az itt-ott meglevő gyermekáldozatot kívánta állattal helyettesíteni. [...] a bárányt tehát a gyermek jelképéül, de a Kos-korszak jelképéül is szánta.”⁹ A könyv egyik fejezetének címe: „A Kos meg a Mérleg értelme”. Ez az akkori egyiptomi uralkodó, Szekaré álmának leírásával kezdődik, és az új korszak „hatalomátvétele” jelenti. Az álomban ez szerepel: egy öregember lép be a trónterembe, hatalmas mérlegének egyik serpenyőjébe a király környezete, az udvari méltóságok kerülnek, a másikba egy bárány. És a bárány egymaga lehúzza a serpenyőt. Ez a jelenet megint többféle utalást sűrít magába. A bárány a Kos-korszak szimbóluma, Jézus előképe, itt az Isten által pártolt nép megszabadulását is jelenti. Ugyanakkor egy bibliai jelenetre is „rájátszik”, a „Megmérettél és könnyűnek találtattál” helyzetére (Dániel 5).¹⁰ Egy másik fejezet a „Kígyók földje”

címet viseli. A kígyó – mint erről Gilgamesnél már szó esett – a Bika poláris ellentettjének, a Skorpiónak a szimbóluma.

A Kos poláris kiegészítője a Mérleg, a törvény eszméjével. Amikor Mózes a Törvényt megkapja, akkor a legerősebb a népben a visszatérés vágya. A régi korszak szimbólumát, nem aranyborjút, aranyból való bikát állít, az Égi Bikát imádja. Ugyanazt a Bikát, amit Gilgames korában imádtak. De ami akkor előrelépés volt – és legalább olyan nehéz volt elfogadtatni, mint most a Törvényt –, az most visszalépés lenne, visszalépni pedig nem lehet. A Nap nem haladhat visszafelé az útján.

Jézus a Kos-korszak végén és a Halak-korszak elején lép fel, a két korszak határán; benne megvannak mindkét korszakra jellemző tulajdonságok. Ő a jó pásztor, a Törvény beteljesítője, Isten báránya – másfelől tevékenysége tele van a „Halak” jelképével. Halászok veszik körül, hallal vendégeli meg a híveit, már életében „Ichtyos” az a jelszó, amiről hívei felismerik egymást. A bárány és a hal szimbóluma összekapcsolódik abban a részben, amelyben Júdás figyelmeztetést kap az öregembertől.

Külön érdekes ebből a szempontból a titokzatos „kígyó-hal”, amelynek imádásával Jézust és követőit gyanúsítják. A vádlók a kígyó-jellegtől félnék, ettől a sötét, alvilági elemtől, amit Mózes a fára szegezett a pusztában. De a „Halak”-elemének kidomborításával más jelentést kap. Segítségével gyógyítani lehet, a Gonoszt elűzni – ez mind Jézusra jellemző. Az ő előképe Jónás is, aki „három napot töltött egy ilyen nagy hal gyomrában”.¹¹ A Halak csillagkép poláris kiegészítője a Szűz, kultusza kozmikus kapcsolódik a Halakhoz.

Ez a világszemlélet adja a négy regény „háttérét”, de korántsem szűkíthetők le csak erre a bennük levő mondanivalók. Ha így lenne, nem lenne egyéb, mint nagyon okosan bemutatott példatár arra nézve, hogyan lehet egy elméletet művészetbe „transzponálni”. Kodolányi elsősorban író volt, és másodsorban az, aki az erről való alapos tudását háttéranyagként használta fel műveiben.

* * *

„Jún. 20-án kezdem el a Vízöntő II.-t, azért éppen ezen a napon, mert a Vízöntő I.-et is akkor kezdtem. Sem égen, sem földön, sem padláson semmi remény, tehát fejest kell ugranom az alvilágba s elkísérnem oda Gilgamest és Istárt. Lesz, ami lesz, ám történjen, aminek történnie kell, ahogy esik, úgy puffan. Megírom végrendeletemet” – írja 1949. jún. 18-án Szabó Lőrincnek.¹²

„A Vízöntőben ez volt az alaptétel: az ember a Kozmoszban. A második rész tétele ez: a Kozmosz az emberben. A külső világ ismeretére nézvést jól tudom, hol, merre s miként csavarogtak az embercsordák, ámde Gilgames tevékenységei, kalandjai tulajdonképpen a saját lelki világában zajlanak majd le, s engem ez a művészi feladat izgat. Mondjuk így: I. tétel, avagy tézis: a mikrokozmosz a makrokozmoszban, II. tétel, illetve antitézis: a makrokozmosz a mikrokozmoszban.”¹³

Gilgames történetével folytatódik tovább a Vízözön. Ennek hőse, Utnapistim már a halhatatlanságba emelkedett, Gilgames, a kétharmadrész isten, egyharmadrész ember pedig az eddigi mellékfőszereplőből a történet egyedüli főalakjává lett. „Gilgames ekkor már élete alkonyához

közeledett. Haja őszült” (7). A főhős bemutatása után nem regénykezdetet, de befejezést várna az olvasó. A két regényt ez is összeköti: mind Utnapistim, mind Gilgames történetének elbeszélése öregkorában kezdődik. Ez a kiindulás. Logikusan azt gondolnánk, hogy ezután már nem jöhet semmi, legfeljebb visszaemlékezés – ahogy részben ez is a *Vízözön* – hiszen múlttá vált az, amiről érdemes beszélni. És kiderül, hogy az igazi történet csak most kezdődik: ami eddig lezajlott, csak előjátéka, bevezetése, előkészítése az ezután következőnek. (Persze, fontos a hősök rendkívüli élettartama is.) Utnapistim öregen, félig vakon gondolja végig addigi életútját és talál rá a döntő jelentőségű egyetlen megoldásra. Gilgames öregen indul el az ő saját történetében, hogy egyszemélyben legyen ő maga Utnapistim és Gilgames, sőt Utnapistim és Lugal is, de legfőképpen majd – akárcsak Utnapistim – végül már „csak” Gilgames. Ez lesz a legtöbb, amit elérhet.

A regényt indító kép egy vízözön előttire rímel: mintha visszavinne bennünket az Aranysziget idilljébe. Mintha ezúttal megvalósulni látszanék az, ami ott nem sikerülhetett. De a szituáció nem ugyanaz, a szereplők nem ugyanazok. Más Nurma és más Gilgames áll előttünk – a régi vágyakkal; de csalódottabban és okosabban. Nem vállalt, hanem kényyszerű idill ez. Az ártatlanság már elveszett, tudatosan próbálnak felépíteni maguknak új világot. Ami elgondolkodtató: ez az új világ jobban sikerül, mint a régi, Aranyszigetbeli. Egészen addig jó lesz ez az életforma, amíg a külvilág nem hallat magáról, amíg be nem tör az ő lassacskán kialakított, védett „belső” világukba. Az elhagyott, paradicsomi burjánzású folyóparton együtt vannak növényevők és ragadozó állatok, szinte Ézsaiás jóslatát idéz-

930

ÚJ ÉG, ÚJ FÖLD

ve: „A tehén és medve legelnek, és együtt fekszenek fiaik, az oroszlán, mint az ökör, szalmát eszik...” (Ésaiás 11:7) és „A farkas és bárány együtt legelnek...” (Ésaiás 65:15), de a békéjük időleges. Hiába az Édenkert képzete: ez nem az őskézdet. A bűnbeesés után vagyunk. A vízözön nem tudta megtisztítani az emberiséget régről hozott tulajdonságaitól. Nurma a folyóba hajítja Gilgames mindent megmutató varázsgyűrűjét. Kasszú szép ruhákra áhítozik. Ur-Nungal is szívesebben élne a városban, a civilizációban. Egyedül Nurma tartaná itt őket össze, de hiába. Amíg a folyóparton élnek, Gilgames így gondolkozik: „A bölcs tudja: királyság – silányság!” (11). Ez Utnapistim pozíciója, az ő felismerése – nem Gilgames átélt tapasztalata, magára vett póz csupán. Eljut majd ő is oda, amikor hiteles szavai lehetnek ezek, de addigra megjárja az életet és a halált. Most még előtte van mindennek. Most még nem tud lemondani a felkínált hatalomról, sőt fufangosan, látszólag akaratlanul segíti is felfedezőit, Utnapistim tudta, miért szánta őt királyságra: Gilgames elfogadja az uralkodást. Ha valóban bölcs lenne, mint Utnapistim, belátná, hogy kísérlete – a bölcsesség összeegyeztetése a királysággal – kudarcra ítéltetett. Hogy kényyszerű a választás. Az első perctől kezdve egyedül van. Még úgy sincs mellette társ, ahogy a vízözön előtt Lugal király mellett ott állt egy pontig a bölcs Utnapistim. Őmellé majd Enkidu kerül, de akkorra már tervei nagyrészt megvalósította. Enkidu a királyságban, az uralkodásban, a szellemi dolgokkal való együttfoglatosságban nem tud segíteni. Harci bárd, eszköz – jó értelemben véve itt a szót – lehet Gilgames kezében. Ő nem az uralkodásban, hanem az ember-létben lesz társa. A barátságban, az érzésben, a másik emberrel való legszorosabb közelségek egyikében lehet

társ – az is lesz: a legigazabb barát, testvér. De Gilgames funkcióiban, királyi teendőiben egyenrangú partner, az istenséggel való hadakozásainak segítője nem lehet. Gilgamesnek magának kell kitapasztalnia a bonyolult viszonyrendszereket, amelyekbe kívülről és mindenki számára váratlanul belekerült. Neki kell rájönnie arra, hogy az emberek természete a régi.

A paradoxon: Gilgames új világot akar építeni, de a régi képére és hasonlatosságára; annak pozitívumaival, hátrányai nélkül. Azt hiszi: a régi világot építi, új emberekkel. Holott: új világot épít régi emberekkel. Beleértve persze azt is, hogy ő az új korszak tudatos meghirdetője.

Ő is idealistának indul, mint uralkodása kezdetén Lugal. A kettejük közötti hasonlóság szembeűnő, az író több helyen egymásra játszatja alakjukat. Ami Gilgamest megkülönbözteti: nem a szándék, nem is a tett, hanem az, hogy ő időben ki tudott lépni az uralkodásból, vissza tudott térni önmagához, ember voltához. Lugal csak az utolsó percben ébredt önmaga tudatára. Sorsuk abban is eltér: Gilgames egy most megszülető kort képvisel, Lugal egy pusztulóban levő kor embere.

Gilgames felismeri a korszakváltást, bejelenti a Bika uralmát, elrendelni az ennek megfelelő szobrok felállítását, jelképek elhelyezését. Már a pusztába bejelentésnél megriadnak tőle: megtörte a szertartás rendjét, az isteni rítust, a szabott törvények szerinti folyamatot. „Mi ez? Mi történt? Kinyilatkoztatás, vagy szörnyű csapások előjele? Gudea, azaz Beszélő szól-e hozzánk isteni révületben, avagy lábbal taposta a szertartásokat egy jöttment, aki Nergál borzasztó hatalmával ült a trónra? Isteni szózat hangzott-e el, vagy alvilági?” (111). Isteni szózatot hallottak – ez a jelentés

szilárdul meg. És itt még a kinyilatkoztatás és a hírhozó személye egy. Később szétválak. Nem a kinyilatkoztatás igazságában fognak kételkedni, hanem a hirdetőben, a „küldöttben”. Őt látják majd alvilági, sötét erők megszállottjának. Lépésről lépésre nyomon követhető, hogyan változik annyira a Gilgamesről alkotott kép, hogy Messiásként fogadott uralkodóból elnyomó Szörnyeteggé válik.

A művet át- meg átszövik a Bibliára és a következő műre, az *Én vagyok*-ra való utalások. Gilgames előlegzi Jézus alakját. Ő valóban Messiásként indul. És ahogy a Messiástól elfordult, úgy fog tőle is elfordulni a nép; mert nem azt a birodalmat építi fel, amit várnak tőle. A vén Elulai ki is mondja (igaz, gúnyosan, de a gonosz által megszállottak mindig az igazságot mondják): „te vagy a kiválasztott” (64). Megérkezése Urukba valóságos diadalmenet: „... pálmaágakat lengetned eléd, virágokat hintenek utadra, zsoldárokat énekelnek dicsőségedre, síppal, dobbal, hárfával és tapssal fogadnak. Fehér ünneplőbe öltöztek...” (70) – mint a bevonulás Jeruzsálembe. Csak fölmentet, királyt fogadnak így. És Gilgames is ebben a gondolatkörben mozog: „Kedvesek vagytok nekem, mint pásztornak a bárányai, vállamra veszek és tiszta vízre viszek benneteket” (64). Ez a bibliai kép fordul át majd egy másikba, amely szintén az Újszövetség szóhasználatát idézi, de ami ott pozitív tartalom, az itt negatívvá formálódik. A gúnyrajzon Gilgames mint emberhalász jelenik meg. Jézus tanítványai is halászok, eredeti mesterségük szerint – Gilgames is az volt –, akik „ezentúl embereket fognak halászni”. Ezzel a nyitó képpel indul majd a következő regény, az *Én vagyok*, ami egyben visszautalás Gilgamesre: Jesuah a Kinnereth taván halászból tanítványokat gyűjt. „Jöjjetek velem, és lelkeket fogtok

halászni" (8). Pontosabban: itt csak újból összegyűjti őket és számba veszik, „hol szakadozott el a háló”, amivel halászni akarnak, kik maradtak hűségesek a régiek közül. „Lassanként elvonult előttük egész Galilea és a Város. A „háló”, bizony szakadozott volt” (22). Önmagában is megáll ez a jelképiség, halászkokról lévén szó. (És biblikus.) Ugyanakkor benne van az a kettősség, ahogy a tanítványok látják Jesuah-t és ahogy majd Jehuda látja – és belejátszik a Gilgamesnél rárakódott jelentéstartalom is. Gilgames származása a homályos múltba vész, egykori foglalkozásán túl nem lehet tudni róla semmi biztosat. Ezt használja fel Diggin, amikor megrágalmazza: „Gilgames fattyú, zabigyerek. Szurokkal bekent kosárba tette ki az anyja, kihalászták és felnevelték valahol...” (262). Ezek a mondatok térnek vissza az *Én vagyok*-ban és *Az égő csipkebokor*-ban, amikor Jesuah és Mózes származásáról hasonlóképpen fognak vélekedni. Jehudának – Digginhez hasonlóan – rögeszméjévé válik a gondolat, hogy a – most már nagyon is jól ismert születésű – „messiás” elveszejteti a népet.

Kodolányi mindig belülről akarja megismerni és megértetni hőseit. A tetteik indítékait fedi fel. Diggin halálos ellensége lesz Gilgamesnek, látszólag minden ok nélkül. Hiszen Gilgames kegyesen bánik vele. De a művész előítéllettel közelít hozzá, a saját félelme bénítja meg, a saját kudarca fordítja szembe az uralkodóval. Ezt nem tudja megbocsátani. Ezekben a lélekábrázolásokban is megmutatkozik az író pszichológiára való hajlama (aminek egyik legjobb példája a Júdás-figura lesz). A többi szereplő – Nurma, Ur-Nungal, Elmesum – tetteinek mozgatórugói szintén felfedtetnek.

934

ÚJ ÉG, ÚJ FÖLD

Bármely szereplő – mozgassa bár alantas ösztön vagy vágy – bármikor részese és megvalósítója lehet egy mitikus szituációnak, pusztán a létezése és az adott cselekedete révén. Léte hasonlónak válhat az istenség létehez, sőt az aktuális történésben azonosulhat vele. Ez a regényben többször megtörténik. Már a szukkal mítoszba emeli önmagukat a folyóparti kis házban. „Hárman jöttünk hozzád, mint a szent Háromság, Anu, Enlil és Enki. Persze, a legszentebb Titok: az Atya, és a Fiú. Csak a jelkép kedvéért s nem hitvány gögből mondom, barátom, hogy Anut én képviselem, Enlilt Bélíbu, ez a hős katona, miután Enlil hadakozott Tiámattal, a zűrzavarral. Enkit pedig Tarlugal, a halász és csónakos, mert eleme a víz, tehát az Ég párja és tükörképe. Kacagni lehetne merész szavaimon, de mondom, tekintsétek jelképnek” (48).

Akarva-akaratlanul minden történés mítosz-szerűen történik. „... új Ég és új Föld ez, a Bika uralma alatt állunk, s mint tudjátok, Istár képe a bika. Most saját jelében uralkodik Istár és Istár jelében a Bika” (122). Ezért lesz Gilgames (a Bika) szerelmi kalandja a regény végén Bilalával (Istárral). Ők ott egy mítoszt élnek – élnének – meg, ha Gilgames – önmagán téve erőszakot – ki nem lépne belőle.

Gilgames sorsának a Bika mellett másik példája, jele a sas. Királyságáról jósol neki az Ur-Nungal által lenyilazott állat éppúgy, mint Diggin éneke Etanáról, akit a sas a Nap felé ragadott magával, de lezuhantak a földre. Ez is Gilgames-analógia. Másodszorra jelenik itt meg a sorsa így: Napba emelkedés és lehanyatlás. A külső történést, uralkodói „karrierjét” tekintve nem, a belső cselekmény szintjén azonban ez fog történni Gilgamessel.

Kodolányi általánosságban gyakran a Nappal szimbolizálja a szeretetteljes istenséget. A Nap attribútumaival, a Napban mint istenségben való részesüléssel jellemzi hőseit. A *Vízözönben* Utnapistimet meditációiban sugarak vették körül, fényesség töltötte el. Gilgames felismerése pillanatában „Erőt érzett, megmagyarázhatatlan, sohasem ismert erőt. A Nap sugárzásához hasonlóan elárasztotta testét-lelkét, betöltötte szívét, elkápráztatta szemét. Erőt, ami belülről s mégis felülről ömlött s nemcsak őt borította el, hanem az egész világot. Szemét egy pillanatra behunyta, tüdejét teleszívta levegővel, arca a megrendüléstől elsápadt, megmerevedett, mintha minden izma elfásult volna. Aztán tűz járta át, szemét kinyitotta, s most égett a tekintete. Félelmetes volt. Olyan volt ez a pillanat, mintha a kéken ragyogó Égből láthatatlan, néma villám csapott volna le, átjárta s kigyújtotta volna tetőtől talpig.”¹⁴

Gilgames ezt az erőt a birodalom naggyá tételére akarja fordítani. Az első benyomásokat Urukról az első alattvalótól szerzi. A hízelgő szavakból felépített eszményi államot látja maga előtt, tökéletesen jó emberek gyülekezetét. Már a város külső képének megpillantása csalódás. Ezek a viskók sem a szukkal felrajzolta látomással, sem a Gilgames lelkében megőrzött képpel nem egyeznek. Külsőleg sikerül a régihez hasonlóvá tennie az újat, de az embereket nem változtathatja meg. Ezért lesz minden törekeny, sebezhető – belülről. A változás kívülről és felülről jön. Egy újabb kíméletes diktátorral állunk szemben, akitől népe ezt kérdezi: „Megszabadítottál bennünket a hatalmaskodóktól, de ki szabadít meg minket tőled?” (538). Az előző regényből ismerős problémák kerülnek ismét elő: Lehet-e erőszakot alkalmazni a jó cél érdekében. Mintha Lugal művére

936

ÚJ ÉG, ÚJ FÖLD

kopírozódnék rá a Gilgamesé. Ő maga is érzi a „mintha mindez már megtörtént volna egyszer” érzését, ez a *déjà vu* nyer szavakban megfogalmazást akkor, amikor először még ártatlanul és tudatlanul tiltakozik a benne magában felmerülő kép ellen. „Mennyire más építkezés ez, mint Lugal örült vállalkozása, a Világtorony volt!” (269). Hogy mégsem annyira más, azt bizonyítja az újból felbukkanó hasonlat a hangyabolyról. „A templomépítés megszabott tervek szerint történt... Állványzat nőtt ki a földből, mint hatalmas, másvilági növény. Létrák, deszkapallók meredélyein kúsztak a munkálkodók rajta. Nevetésre mindig kész lányok talicskákat toltak, mint hangyák a bábót” (218). Ennél a leírásnál még gondolhatunk a növényi burjánzás, növekedés analógiájaként a szervesen anyagból való építkezésre. Bár a szöveg már itt egymásra vetíti az emberi építkezést (ezt kicsinyítve) és a hangyavilágot (sokszorosára nagyítva). Ugyanez lejátszódik még egyszer, ekkor már rögzítve a látványt. „Gilgames... szédítő távolságra látott a magasból, a Puranunu ezüstszalagja hosszan kanyargott a lankák között, el-elűnt s megint előbukkant, s pálmakertek fűcsomóknak látszottak, a szántóföldek festett kockáknak és hangyáknak az emberek. Uruk házrengetege olyan volt, mint egy boly” (394). Gilgames ezzel a rávetült Lugal árnyképpel, ennek a súlyával csak akkor szembesül, amikor tudomást szerez a nép valódi érzelmeiről. Addig csak az álmát látta maga előtt. A jövőt, amit majd meg fog valósítani, és a mércét, a múltat. A jelen kimaradt. (Az emberi világ hangyaboly-képe *Az égő csipkebokor*ban is visszatérő motívummá válik.)

Két Szabó Lőrinc-vers idéződik fel: a *Vang-An-Si* és a *Vezér*. A *Vang-An-Si*ben az a Gilgames, aki őszintén és jó szándékúan népboldogító akar lenni:

Tíz évig dolgozott a szent bölcs,
 büszkén, hogy amit most csinál,
 ezer év múlva is csak álom
 lesz más népek fiainál:
 békét hirdetett s őlt nyugodtan,
 ha ölnie kellett neki,
 angyalok voltak katonái
 s angyalok a hóhérai.

Tíz évig dolgozott Vang-An-Si
 és dolgozott mindenkiért,
 kétszázmillió szíve volt és
 a vén világ arcot cserélt:
 látta: roppant számok és tervek
 bölcs kényszerben hogy építik
 szerencse, önzés, bűn s örök harc
 fölé az ész s rend álmait.

A jó, az eszményi állam megvalósításáért tiszta lelkiismeret-
 tel erőszakot is alkalmazó figura kudarcát láttatja meg Szabó
 Lőrinc és Kodolányi.

A másik az a Gilgames, aki érzi a hatalmát, megmámo-
 sodik tőle. Aki tudatában van az erejének: „nemcsak a nép
 erejét látta itt, a napfényben úszó térségen, nemcsak a
 kemény lábak dobogását, az érces torkok harsány rivalgását
 hallotta, hanem azt is érezte, hogy mindez, ami itt és távol
 történik körülötte, belőle áramlik, az ő erejét sugározza,
 belőle támadt, gyarapodott, öltött ezerféle alakot” (274).
 Nem az egész Szabó Lőrinc-verset idézem, csak sorokat
 belőle:

938

ÚJ ÉG, ÚJ FÖLD

Csak két kezem van, s ezer kellene,
 százszor ezer, mondtam keserűen,
 százszor ezer kéz, egy, szem, millió,
 hogy megcsináljam, amit akarok...
 Csak két kezem volt, csak egy életem...
 S lett millió! – mondom ma. – Én vagyok
 a nép, az ország: minden porcikám
 és minden percem és gondolatom
 szétesztottam s egy-egy katona,
 egy-egy élet lett mind...
 A cél: én vagyok, a cél: én magam.
 s még valami, amit magam sem értek...
 e titkos cél úgy használ engem is,
 ahogy másokat én, vagy ahogy a
 boly a hangyát, a kas a méheit.
 Mondják, kegyetlen és örült vagyok,
 szörnyetegnek lát az idegen önzés:
 zümmög a vak ideológia!

A hatalom működése, a mechanizmus hasonló: a népben
 megszorozódó egyén, aki ezzel az erővel tudja megvalósí-
 tani terveit. Gilgames ezt teszi. Megszilárdítja birodalmát.
 Hadat szervez a békeség fenntartására. Bevezeti a Lugal
 idejéből ismerős agyagtáblát. A régi templom helyébe újat
 építtet. Csatornáztat. Tornyt épít. Mind között ez a legért-
 hetetlenebb terve; ez váltja ki a legnagyobb ellenállást.
 „Gúnyólnak, Lugalhoz hasonlítanak, tornyomat a Világto-
 ronnyhoz mérik, örültségemet emlegetik, bukásomat jósol-
 gatják” (429) – mondja Nurmának. Neki – az egyetlennek –
 meg is magyarázza: „Az én tornyom a földi világ hét
 lépcsőjét fogja az emberek elé állítani, s az élet hét fokozatát

a földi léttől az isteni valóság hatalmasságáig. És jelenti még az égi köröket, ahol a Bibbuk keringenek, s Udu uralkodik öröktől fogva örökké. De mindezek fölött, az Ég lazurkő boltozatának közelében, ott fog állani a magányos kicsiny ház, aranybútorokkal berendezve Anu számára. Aki ezt a hét emeletet bejárja s minden fokozaton áldozik annak a csillagistennek, aki az emeleten lakik, végezetül a legfelsőbb fokozatba lép, Anu ábrázolhatatlan, örök világába. Ahol nincs tér és nincs idő, csak a Minden van és a Semmi. A testi világból, a kövek, a növények, az állatok világából emelkedik föl a hívó a testetlen világba, Anuhoz” (430).

A hét szint megértéséhez Kennsbert Károly könyve ad fogódzót. Mint láttuk, az abban leírtak szerint az *öntudatfejlődésnek hét fokozata* különíthető el: az alacsonyabtból a magasabb felé haladva a fizikai, éter, asztrál, mentál, kauzál a Budhi és az Atma síkja. Az anyagi világ a szelleminek tükörképe. Például az Atmának megfelel a fizikai sík. A kauzál-sík az okok, az intuíció síkja. A zseni ihlete: „a kauzális igazságainak emberi nyelvre lefordított kinyilatkoztatása”.¹⁵ A Budhi az isteni lélek síkja, ezen a síkon valósulhat meg a bölcsesség és egyetemes szeretet. Az Atma a legmagasabb sík, „az isteni szellem, az Atya mibenlünk...”.¹⁶ A krisztusi öntudat síkja. A síkok közül az első négy halandó (fizikai, éter, asztrál, mentál), a többi három halhatatlan, tértől és időtől független létező. Ez a Beavatottak, Utnapistim barátainak létezési módja. Közülük sem áll mindenki azonos fokon.

De a *Vízözön*ben még vannak Beavatottak. A vízözön után Gilgames, a végső titokba beavatást nem nyerő, az utolsó lépcsőfokig el nem jutó lesz az, aki messze a többiek fölött áll. A hozzá legközelebb álló Enkidu legfeljebb az asztrálsík

940

ÚJ ÉG, ÚJ FÖLD

embere lehet. Mit értenek ebből a többiek, akik számára a torony épül? – Annyit látnak: hiába rendeli őket munkára Gilgames, az életkörülményeik nem javulnak. Ki akarja fosztani Urukot, „Mint valaha az Őrütl Lugal, az okos király?” (319). És mit mond az értelmiségi, a művész Diggin: értelmetlennek tartja, de ő még gúnyos-ironikus mesét is fabrikál köréje, amit mindenki, végül már ő maga is komolyan vesz: Gilgames az Ég ellen tör, csákánnyal, szekercével akar szárazság esetén vizet zúdítani a földre; egy újabb, szörnyűbb vízözönt készít elő. Micsoda félreértése ez a szándéknak. „Nem a lázadás, hanem az alázat tornyát akarom...” (315). Mivel azt hiszik, Gilgames az Ég ellen lázad, ők lázadnak fel ellene. Gilgames megpróbálja felnőttként kezelni a népet, amikor a gúnyrajz megpillantása után leváltja a vezetőket és népszavazást rendel el. Egy demokráciára éretlen népnek adva meg az ezzel élés jogát. Holott „Tisztában volt a nép erényeivel és hibáival: gyermekességével, rajongásával, csüggettségével, korlátoltságával is. De szerette ezt a népet, ezt a félig-meddig kialakulatlan, keverék, zavaros agyagot, mint a szobrász szereti anyagát” (355). (Kodolányi ezt a hasonlatot majd a Mózesben viszi tovább.)

„Ma már megállapíthatjuk, hogy Gilgames uralkodásának ez volt a fordulópontja” (354). Ha véres bosszút áll, ha szerepe szerint, a nép uralkodójával szemben támasztott elvárásainak megfelelően viselkedik, tisztelték volna az erejét, a hatalmát. Ettől a ponttól kezdve válik minden bizonytalanná: az összeesküvés – ami eddig pár ember magánügye volt – feltartóztathatatlanul torkollik polgárháborúba.

Kodolányi a folyamatot írja le, a kialakulástól nyomon

követve végig az ábrázolt történet. Mindennek a kezdetét, a geneziséket mutatja be, vagy csak jelzi. Így lesz hangsúlyos a „történelemben először” – formula: az első népszavazás, az első állatáldozat, az első háború, az első nőuralom. A történelem menetében is, mint a lélekállapotokban, a kialakulást, az indítékokat keresi.

A regény egyik legfontosabb szereplője Diggin, a költő. Ő Gilgames legveszélyesebb ellenfele, mert ő a legtudatosabb, aki gátlás nélkül felhasználna minden eszközt, hogy célját elérje. A vízözön előtt még volt valamilyen fontosságuk az értelmiségieknek; Utnapistim mellett ott voltak ők is autonóm, cselekvő emberekként. Ugyanakkor megvolt a társadalomban betöltött szerepük, posztjuk. Itt az értelmiség nem hallat magáról, a rendszer kiszolgálója, vagy Diggin-féle kártékony rögeszmés. Hétil és Namzi nemzedékének eltorzult utóda ő. A tudás hatalma szövetkezik a rosszal. Az eredmény: a bűnbak megtalálása az idegenek (az akkádok) és a nők személyében. Minden bajért ők, a gyengék, a védtelének a felelősek, akik nem tudnak visszaütni. A művész, az intellektus kiirtaná valamennyit. A sörházi összeesküvés burkolt szervezője, a háttérből irányító, az ideológiagyártó, a saját gyöngeségét megbocsátani nem tudó Diggin Néróvá éppúgy válhatna, mint Hitlerré.

Ebben a figurában benne van az író védekezése is. Azt is megírta benne, amivel őt magát vádolták. Megmutatta, hogy a fanatizmus, a nyelv tisztaságának őrzésébe burkolt idegengyűlölet, a faj védelme hogyan válik kártékonná. Ez az, amitől Kodolányi elhatárolja magát. Megírta azt a képet, amit róla alkotott a vád, és megírta a választát, a tiltakozását is.

Gilgames másik ellenfele – nem az értelem, hanem a testi

942

ÚJ ÉG, ÚJ FÖLD

erő szempontjából – Enkidu. Alakjának leírása szövegszerű egyezéseket mutat az eposszal:

„Tetőtől-talpig szőr borítja, haja asszonyhajként zuhog le; teste tömött gabona-osztag, haja asszonyhajként zuhog le. Semmit nem tud a városokról, semmit nem tud az emberekről; teste Anuéhoz hasonló, haja asszonyhajként zuhog le. Ruhája meg mint Szumukáé, a barmok védő-istenéé. Fűvet eszik, mint a gazellák, gyökéren él, bogyon, gyümölcsön, a szomjúhozó szarvasokkal együtt tér meg az itatóhoz. A víz eleven nyüzsgésével telik szíve az itatónál.”¹⁷

Össze lehetne vetni a regényt az eposszal, megvizsgálva az egyezéseket és különbségeket, de ez nem célokom. Kodolányi átalakítva, kibővítve, aktuális történelmi-politikai mondanivalóját is beleszöve így fogalmazza meg a saját mítoszt az emberről. A regényen belül gyakran utal az „eredetire”. Ki-kiszól a történet mögül, tudatosítva ezzel, hogy az irodalom szféráján belül vagyunk, másrészt néha oknyomozó tudósként beszél olvasójával, beavatva bennünket az alkotás során felmerült problémákba, töprengéseibe. Soha nem kívánja személytelen leíróként feltüntetni magát.

Ahogy Enkidut bemutatja, az egész koncepció Várkonyinak a régi emberről szóló munkásságára épül rá. Enkidu mégsem lelketlen séma, nem egy tétel illusztrációja, hanem étellel teli alak. Gilgames ellenpólusa: a szellem embere mellett az anyag, az élet embere. A természeti világgal egységben élő ember, aki a bűnbeesés révén kiszakad ebből a tudatlan harmóniából. Valaha ő is beletartozott egy emberi közösségbe, ahol azonban csak a rokonsági fokkal különböztették meg magukat egymástól. Megrendítő lesz majd találkozása az „Atyá”-val, akit ő még megért, de az őt már nem. És megrendítő lesz szembesülése azzal az önma-

gával, akivé szükségszerűen vált. Hiszen csak egy választása maradt. Beteljesíteni a szerepet: elindul Urukba Gilgames legyőzésére. Ettől kezdve – mivel autonóm önmagát vesz-tette el – csak eszköz lehet mások kezében. Lehet ezt szépen fogalmazni: Istár küldöttje, Enki Fia – a lényegen nem változtat. Enkidu mindenki valamilyen – őrajta kívül álló – cél érdekében akarja felhasználni. Gilgames megszelídíteni, civilizálni akarja. Ellenfelei fegyverként fordítják vele szem-be. Fegyver lesz, de Gilgames kezében. Összecsapásuk előtt Enkidu több volt önmagánál: „... maga Enkidu is jel ... nem más, mint Istár küldöttje ... nem különös, világos jel volt-e a pusztító Déli Szél s a jégeső? Éppen akkor, amikor Enkidu a városhoz közeledett?” (42). Benne látják az új korszak, a bölcsesség, szilárdság, szépség törvényeinek igazi megtes-tesítőjét. A viadal után kevesebb lesz önmagánál: Gilgames „harci bárdja”. A helyét nem találta meg, valami köztes létbe került, ahol nem otthonos, ahova nem tudta beilleszteni magát, amelyben furcsa, nevetnivaló idegen maradt. Lett egy barátja, de elvesztette a világban való helyét, ahonnan kiszakadt, amit nem bír többé megtalálni. Ezért kell meghal-nia. Balsorsa akkor tetőzik, amikor segít Gilgamesnek legyőzni a bikát. Az új világért végleg elárulta a régit. Ennek ébredt tudatára, amikor fellázad Istár ellen. Itt mondja el Gilgames beszédét Istár ellen – Istárhoz. „Látom Istárt, ó, testvérem... Látom és hallom őt. Tudom, rám vetette szemét már ifjúkoromban és kísért és kísértetett egész életemben máig. Falat építettem, csatornákat ástam, templo-mot rakattam, palotát emeltem, megváltoztattam Uruk arcu-latát. Törvényeket hoztam, kereskedtem, most hétemeletes tornyot építék Anunak, fölépítem a Nagy Bölcsesség Házát. Minden kevés neki. Engem akar ... Lásd, Istár küldött téged

944

ÚJ ÉG, ÚJ FÖLD

is, hogy megölj. Kezet fogtunk, testvérek lettük, együtt uralkodunk, én a törvény vagyok, te a harci bárd. Ma iszonyú erejű bikát küldött, hogy összetaposson ... Mit eszel még ki, hogy dühében elpusztítson? Miféle csúfságot zúdít még rám, hogy Uruk föltámadjon ellenem? Ó, Endiku nem tudom. De azt nem engedem, hogy csúffá tedd az isten-nőt ...” (508).

Erre kapja válaszul Gilgames magát Istárt. Bilala: ismét egy lehetőség a legteljesebb emberi léthez. Ezért mindent eldobna Gilgames, ami eddigi életében fontos volt. Ennek a fényében nincs Uruk, az építkezés, a közéleti tennivalók, az uralkodás; nincs barátság és nincs család. Gilgames ezt is mítoszként éli meg, mint minden fontos eseményt. Szerel-mese nem olyan, mint Istár, ő *maga* Istár. Megtalálta végre azt, amit egész életében keresett. De lemond róla. Felma-gasztosítja, csak így tud elszakadni tőle. „Ó, nem istennő ez itt, csupán egy szerelmes földi gyermek!” (604) – kísérti meg a gondolat. De az okos Gilgames ellenáll; visszamenekül kötöttségeihez: uralkodó, férj, apa és barát. Irtózik a győ-zelmi énektől: „Sohasem volt ilyen háború, istent öltek Uruk hősei ...” (607) – ő éppen most ölte meg a sajátját. Ezután már le tud mondani mindenről. Barátja meghal, családjában és uralkodásában egyként magányos.

Enkidu halálának biológiai, orvosi oka ismeretlen – ez újból okot ad Kodolányinak az ismételt ironizálásra korunk felvilágosult emberén, aki abban tetszeleg, hogy elődeit tudatlanságra ítéli. „E történelem előtti idők embere még rontást, bűvölést, varázslatot, alvilági praktikát, gonosz ka-jánságot látott a betegségben, nem úgy, mint mi, e haladott kor gyermekei, akik mindennek az okát pontosan ismerjük. De hát bele kell nyugodnunk, hogy hús–harminc milliő

éven át nem tudtak az emberek semmit, ámde a múlt század, a Haladás Százada óta sikerült megoldaniok minden titok nyitját” (617).

Nem tudom, mennyire optimista ez és mennyire keserű. Lehet, hogy maga a cím is több keserűséget takar, mint amennyi az *Új ég, új föld* megszületésén érzett öröm. Kodolányi 1949 nyarán fejezte be a regényt. 1950 februárjában ezt írja Szabó Lőrincnek: „Ha pedig volna is pénz, itt a kert, a tavaszi munka: ásás, nyesés, permetezés, ültetés, vetés stb. A rendelet szerint márc. 10.-re el kell végezni, akár esik, akár fagy, akár süt, akár köd van. Futószalagon művelt kertek! Nemcsak új erkölcs, új hit és új irodalom, de új természeti törvények is! Új ész!”¹⁸ – Itt az „új” szónak elég pejoratív értelme van ahhoz, hogy a regény ismeretében megkérdőjelezzük az írói optimizmust. Elgondolkodtató az is, hogy Kodolányi mennyire nagyra tartotta Huxleyt. („Huxleynek azonban minden magyarul megjelent művét többször is elolvastam”.¹⁹) Kodolányi és a *Szép új világ* írója között erőltetett lenne párhuzamot vonni, egy mondat erejéig azonban érdemes talán elgondolkodni a szemléletbeli rokonságon.

A halott Enkidu szelleme az epikureus etikát hirdeti. Gilgames minden eddigi elvének, céljának megkérdőjelezése ez. Ezért is kell indulnia a halhatatlanság keresésére. Bizonyosságot kell szereznie, hogy az élet több annál, amit Enkidu üzent. Magánéletében és király-létében egyaránt kudarcot vallott; egyikén sem válhatta meg a másikat. Sorsában elválik egymástól a külső történet és a belső. Mintha kettős életet élne. Külsőleg dicsőséges, erős és hatalmas uralkodó. Terveit rendre kemény kézzel megvalósítja, hadjárata sikerrel jár. Ám rendje belülről támadható.

946

ÚJ ÉG, ÚJ FÖLD

Ennek a felszínre jutása polgárháború, a nép ellenséges pártokra szakadása. Az egymással meghasonlott nép az önmagában meghasonlott Gilgames állapotát tükrözi vissza. Gilgames legalább annyira gyenge belülről, amennyire erős. Király-volta hadakozik ember-voltával, hogy végül az utóbbi győzzön.

Szabó Lőrincnél az ember élte át a király pozícióját, a versek ezt tükrözik. Kodolányinál fordítva van: a király éli át a regényben az embert. Gilgames külsőleg felépített szilárd burkát rendíti meg az Istár-szerelem, majd Enkidu halálával egészen leszakad a burok. Gilgames meztelenül, mindent maga mögött hagyva indul el a végső partokra; vissza, a múltjába. Alászállás, pokoljárás ez. A képi megjelenítés szintjén a tenger fenekére kell leszállnia, hogy meglegelje ott örökké élő és soha nem változó emlékképeit, egykori létezési módjait. Ahogy valaha őse, Utnapistim kilépett a világból, úgy indul el most Gilgames, hogy megkeresse a saját megmenekülését a pusztulástól. Utnapistimnek sikerül a halál fölé emelkednie, ezért kell tőle tanácsot kérni. Visszaindulva az időben, három létállapotával szembesül. Mindháromban boldog volt. Aztlán, Szurippak, Erech. Az Aranysziget ellen föllázad – ennek a létnek az illúziója már összetört benne, ő maga törte össze véglegesen. Mindennél fájdalmasabb lenne ezzel a szembesülés. Mindennek össze kell törnie benne, meg kell semmisülnie, csak akkor válhat mindent értővé és tudóvá, beavatottá. Ennek jele: megtalálja – kegyelemből, ajándékba kapja a kék virágot. Ami – a romantika után vagyunk – nemcsak az örök életet, halhatatlanságot szimbolizálja, de a boldogságot is. Gyermekek-önmaga ajándékozta meg vele: megtalálta az ártatlanságot, meglegelte az addig hiába keresett idillt, azt, amikor még

öntudatlanul volt boldog. Csak ekkor lehetett övé a virág ügy, hogy nem is tudott róla. Az emberiség gyermekkorát, az egész életében vágyott Aranykort látta meg gyermek-önmagában.

Ezután az utolsó próba: le kell tudnia mondani erről, amit megszerzett. Amit ifjúkorában nem értett, ami miatt nem lehetett beavatott, azt kell most megértenie. A bölcsék tanítását: „A béke pedig s a lemondás: az időtlenség” (*Vízözön*, 96). Meg kell tanulnia, „... hogy csak a világ múlik el minden pillanatban, minden pillanat minden pillanatában, hogy újra meg újra megteremtődjék [...] hogy a változó világ meghal minden születésben, újjászületik minden meghalóban, de a lét örök” (677–678).

- 1 Kodolányi János levele Szabó Lőrinchez, Akaratya, 1953. december 27. MTA Könyvtára Kézirattára, Ms. 4683/51.
- 2 Eddig az Életünk 1989/8. (*Kodolányi Vízözön című regényének keletkezéstörténete*), a Jelenkor 1989. szeptemberi (*Egy Kodolányi-regény kimaradt részleteiről*), az Új Horizont 1990. július–augusztusi (*Az univerzális hagyomány Kodolányi műveiben*) számában jelentek meg a témakörben tanulmányaim; bevezetőben ezek néhány megállapítását rövidítve közlöm.
- 3 KENNSBERT Károly, *Misztika mint világnézet*, Bp., 1941, kiad. KÓKAI Lajos. Az idézett levél: Kodolányi János Szabó Istvánhoz, Akaratya, 1952. július 30. (A birtokomban lévő xerox-másolat alapján.)
- 4 Kodolányi János Szabó Istvánhoz, Akaratya, 1952. július 30.
- 5 Kodolányi János Szabó Istvánhoz, Akaratya, 1952. augusztus 30.
- 6 KENNSBERT Károly, i. k., 12–13.
- 7 KENNSBERT Károly, i. k., 169.
- 8 KODOLÁNYI János, *Új ég, új föld*, Magvető, Bp., 1958, 293. (A továbbiakban a szövegben megadott oldalszámok erre a kiadásra vonatkoznak.)
- 9 KODOLÁNYI János, *Az égő csipkebokor*, Magvető, Bp., 1973, 755. (A továbbiakban a szövegben megadott oldalszámok erre a kiadásra vonatkoznak.)

- 10 A bibliai idézetek Károli Gáspár fordítását veszik alapul.
- 11 KODOLÁNYI János, *Én vagyok*, Magvető, Bp., 1972, 69. (A továbbiakban a szövegben megadott oldalszámok erre a kiadásra vonatkoznak.)
- 12 KODOLÁNYI Júlia, *Apám*, Magvető, Bp., 1988, 188.
- 13 TÜSKÉS Tibor, *Kodolányi János*, Magvető, Bp., 1974, 197.
- 14 KODOLÁNYI János, *Vízözön*, Magvető, Bp., 1977. (A továbbiakban a szövegben megadott oldalszámok erre a kiadásra vonatkoznak.)
- 15 KENNSBERT Károly, i. k., 57.
- 16 KENNSBERT Károly, i. k., 60.
- 17 *Gilgames (Agyagtáblák üzenete)*, Európa, Bp., 1974, 91.
- 18 Kodolányi János Szabó Lőrinchez, Akaratya, 1950. február 21.
- 19 Kodolányi János Szabó Lőrinchez, Akaratya, 1953. december 27.

9. Jönköpings kötetek

Cseres Tibor : FELHÖK FÖLÖTT GALL A SAS. Ugy,

1993. Zrínyi K.

261-263. : K. J.-re emlékezve, 1969. aug.

256-260. : Megítás realizmus, 1969. márc.

Ki volt Kodolányi János? (1899 - 1969)

A század magyar prózairodalmának egyik legjelentékenyebb, legegényibb, legellentmondásosabb alakja. Műfaji érdeklődése a korai novelláktól a társadalmi drámákon és a magyar előidőkbé visszanyúló történeti regényeken át egészen az archaikus múltban játszódó regényeposzokig ível. Témavilága magába foglalja az ormánsági népelet színeit, a széthulló középosztály társadalmi diagnózisát, megeleveníti a magyar honfoglalás és középkor alakjait. Átéli a mondák és eposzok világát, alászáll az archaikus időkbe. Valóságos magyar mitológiát, s teljes és autonóm babiloni és biblikus világképet teremt. Ábrázolási eszközökben, kifejezőmódban végigjárja az utat a korai írások naturalizmusától a férfikor érett realizmusán át egészen a kései regények szimbolikus-mitikus ábrázolásáig. Művészete a magyar próza legnemesebb hagyományaihoz kapcsolódik; a világirodalomban a bibliai időket regényesítő Thomas Mann és a jóra a bűn fölmutatásával, az értékre az elbirhatatlan rossz ábrázolásával figyelmeztető Mauriac írásaira emlékeztet. Látomásainak és indulatainak kifejezésére archaizáló elemekkel színezett, költői erővel átítatott önálló és eredeti nyelvet alkot. Végtelenül szubjektív, kitarulkozó művész. Az életénekek és a művek között itt szorosabb a kapocs, mint másoknál. Regényei és drámái egy folyamatosan írt, áttételes önéletrajz részei, az önéletírás kifejezett szándékával életre hívott munkái viszont teli vannak regényesített elemekkel. Kevés epikus ismerni, aki a legkülönbözőbb időben és tájon született hőseiben ennyire önmagát ábrázolná, amikor pedig magáról vall, ennyir transzponálná élményeit. Az "idegen

téma" a közvetlen és vallomásos előadásban személyes ügygész lesz, de ha saját életéről szól, magát is tárgyává változtatja, önvizsgálatát az élveboncolás példájává teszi. Tollát a szenvedély és az indulat vezeti. Minden apró megnyilatkozását a végrendeletirő komolyságával és elszántságával veti papírra, ugyanakkor tévedései miatt nemegyszer kell önkritikát gyakorolnia. Életében sokan és sokat bántották, s ő sem volt másokhoz kiméletes. Mint minden sebzett érzékenység kitörése, szavával újabb viszont-bántást és viszont-indulatokat fakasztott. Könyörtelensége és következtelensége, mely gyakran ideológiai mezbe öltözött, sok sebet, sérelmet, égető és indulatot fakasztó bántást okozott. Publicisztikai megnyilatkozásai gyakran ellentmondásosak, s az ő megítélése is gyakran szélsőséges. Könyvei magas példányszámban látnak napvilágot, rajongó olvasói vannak, de magatartásának megítélése többek számára vitatott. Annak ellenére, hogy művei már az első kiadás idején általában élénk visszhangot váltottak ki, munkássága ma is vitát vált ki.

Az idő azonban Kodolányinak dolgozik. Életművéből mindaz, ami a korhoz, a pillanathoz tapadt, lassan lekopik, ellenfelei, haragosai meghalnak, s egyre nagyobb fényt kapnak időtálló és maradandó művei, a nagy történeti regények, a magyar múltat és a mitikus időket idéző alkotásai. Kodolányi János - sajnos csak halála után - az irodalmi és művészeti élet legmagasabb elismerését is elnyerte: Kossuth-díjjal tüntették ki. A valódi értéket persze nem a díjak és a pillanatnyi elismerés hitelesíti, hanem a művek ismerete, az olvasók szeretete igazolja.

TÜSKÉS TIBOR

Nagy Judit szobra

Jinavinaj 1994. ápr., 1. n. 55.

PÁPAI SZABÓ GYÖRGY
Az önmegváltás reménytelenségétől a
megváltás reménységéig

(Kodolányi János 1899-1969)

*Az alábbi tanulmánnyal tisztelgünk a 95 éve született
és 25 éve elköltözött nagy író emléke előtt.*

(- A Szerk.)

„Csodálatos tűz van benne, az örökké égő tűz szikrája élteti, s ez a szikra éget és felperzsel és sokszor magával ragad”. A Nyugat 1932. március 15-én tartott Kodolányi-estjén Móricz Zsigmond ajkáról hangzott el ez a jellemzés Kodolányi Jánosról, aki Németh László meghatározása szerint a XX. századi magyar próza - Móricz és Tamási mellett - talán legkülönb mestere.

Író születik...

Egyéniségének különös volta keserű gyermekkorának, a családi fészek fájdalmas, meleget soha nem adó emlékének az eredménye. A félrehúzódo, nérói alkatú apától, a magatehetetlen, ingadozó jellemű anyától sohasem kapott szeretetet, s talán ez az örök elégedetlenség és szeretetéhség predestinálta legjobban írásművészetét.

Egy pusztuló nép és egy széthulló család kaotikus látványa határozza meg kezdő írásait. Olyan író, akinek nincs szüksége fantáziára, mert a megélt, megtapasztalt valóság lüktet a szemei előtt, és az ormánsági (s talán az egész magyar) nép apokaliptikus víziója. Kodolányi hitvitázik, agitál, kritizál és protestál, de nem önmagáért

Confessio 1994. évi. - júni., 2. sz. 38-46.

és nem is a harc öröméért, hanem mert szívében él ez a kicsiny nép és annak sorsa. Illési dühvel ront neki az akkori világ bálványainak, amelyek a halál bálványai. Írásai prófétai lamentációk, hömpölygő lávafolyamok, amelyek belevakítanak a rémisztő éjszakába. Vérbeli prózaíró, súlyos veretes ígékelt mond, szája egyszer átkra nyílik, másszor vigasztalásra. *Pázmányhoz, Szabó Dezsőhöz* mérhető úgy jellemében, mint hatásában. Beteges érzékenységgű, a sértést sohasem felejt el, kibékülni nem tud, és nem is akar (példa erre *Móricz Zsigmonddal* való összeveszése...), s gyakran megsérti a vele egy táborban küzdőket is. Nincs előtte olyan tekintély, amelyet ne merne megfricskázni. Kérlelhetetlen igazságérzete ellen van minden álszentségnek, álnokságnak, maradiságnak és igazságtalanságnak. Fényképeiről szigorú, szúrós szemek tekintenek ránk. De ez a tekintet egyúttal tiszta és egyenes jellemre utal. Soha nem tud feloldódni. Kemény, rigorózus ember marad élete végéig.

A kiismerhetetlen, bonyolult kor inkább a hajlékonyabb, rugalmasabb, politikussabb személyiségnek kedvez. Kodolányi sohasem tagadja meg magát, kitart eszméi mellett, s az igazság érdekében képes bármelyik irodalmi-ideológiai csoportosulást faképnél hagyni. Ez az elvi kitartás és következetesség tűnhetett sokak szemében gyakori „pálfordulásnak”.

Csikész Sándor - aki később egyetemi tanárként református fiatalok százait nevelte tisztánlátásra, erkölcsi tisztaságra, az evangélium és a magyarság szeretetére - csányszrói „magánegyeteme” a fiatal Kodolányi talán legnagyobb élménye. Később szintén ugyanilyen hatással lesz rá a másik két baranyai lelkész: *Fülep Lajos* és *Kiss Géza*. A fiatal Kodolányi jellemének alakulására tehát egy óriási hatású református pedagógus erkölcsi-szellemi-politikai inspirációi döntő hatással voltak. Később ez a kapcsolata a progresszív református gondolkozással csak még inkább elmélyült.

A „hivatalos irodalom”, amelynek *Hercegh Ferenc* volt a reprezentánsa, a rózsaszínű álomvilágban élő „úri” osztályok álromantikus elvárásait elégitette ki. Ez a nemzedék az apja nemzedéke, országvesztő-országemésztő nemzedék, amelyet Kodolányi elítélt, mert a pusztulás és a romlás okát látta benne. Gyűlöli ezt a némelykor tartalmatlan, álmagyar és álkeresztény, rothadó világot, amely megfertőzte az ősi, igaz értékeket felmutató és hordozó etnikumot, s amely az Ormánság zsellérléptől elvette a reményt, a szebb s jobb jövőben való bizakodást (*Vízválasztó, Boldog békeidők*).

Bár első írásai a *Nyugaton* jelennek meg, s később *Móricz* szerkesztése idején - 1929 után - szintén többször ír a lapba, az arisztokratikus, „szécsényis”, esztétizáló, nyugatos módszert mégsem tartja kielégítőnek. *Móricz*ot vallja tanítómesterének. Nyugtalan, türelmetlen természete tettekre sarkallja, s ezért a *Móricz* nyomában elinduló „népiek” legradikálisabb irányához csatlakozik. Kapcsolatban áll még a munkásmozgalommal is, de a harmincas években - hasonlóan *József Attilához* - a szektás, demagóg jelleg és moszkovita hatás eluralkodása miatt, attól egyre inkább eltávolodik.

Mély barátság fűzi *József Attilához* és *Bajzsy-Zsilinszky* Endréhez. Kétségtelen, hogy Kodolányi az akkori magyar irodalom és a közélet leghaladóbb szárnyához tartozik. Hogy kikkel vállalt közösséget, arra tanulmányai, visszaemlékezései is jó bizonyítékok. *Móricz, Szabó Pál, Tamási Áron, Szabó Lőrinc, Nagy Lajos, Veres Péter, Illyés Gyula, Szabó Zoltán, Gelléri A. Endre, Sárközi György* egyaránt megtalálható ebben a névsorban. Az 1932-ben megalakult IGE (Írók Gazdasági Egyesülete) egyik vezetőjeként nagy segítséget nyújt a nyomorgó, üldözött, baloldali íróknak. A rendőrség listáján, mint a *Bartha Miklós* Társaság egyik vezetője, *Illyéssel* és *József Attilával* együtt, a veszélyes „baloldaliak” között tartják számon. Aztán a világháborús években, „mikor besúgni érdem volt”, „S mikor ki szót emelt, az bújhatott...”, a *Pandóra* c. folyóiratban Mussolinin bíráló-gúnyoló cikke jelenik meg.

Írói világa

A következőkben Kodolányi művészetének jellemzését egy-egy fogalmi meghatározással próbáljuk csoportosítani, pontosítani és elvégezni. Az első ilyen jellegzetessége: az *érzelmi ambivalencia*.

A családjával és az ormánsági néppel szemben megnyilvánuló kettős, egymásnak élesen ellentmondó érzésvilág már korai írásaiban is kimutatható. Mindegyiket elítéli öntékozló-öngyilkos esztelenségéért, de úgy látszik, hogy nemcsak rosszindulatú, hanem jóindulatú ítélet is van, mert írónké féltő, aggódó szeretetből fakad. Családját, népét akarja felemelni a sárból. Apja nemzedékének egész életfelfogását, szellemi-erkölcsi attitűdjét elutasítja, és haraggal szemléli, de egyes írásaiban (*Feketevíz, Szakadékok, Tavaszi fagy, Süllyedő világ*) mégis felcsillan valamiféle megértő részvét, megbocsátó sajnálkozás apja, s így minden bizonyonnyal a vele megszemélyesített középosztály élettragédiája iránt.

Érzelmi ambivalencia mutatkozik meg radikális messianizmusában, amely írói-emberi felfogásában a látszólag ellentétes eszméket is összeegyezteti: a szocializmust és a keresztyénséget. Mindkettőtől teljes szociális-etikai forradalmat vár, amely azonban nemcsak a társadalmi struktúra, hanem az individuum minőségigondolkozásbeli megváltozását is jelentené. A protestantizmusban is egyfajta szociális-forradalmi töltést lát, s ez lehet a legfőbb oka annak, hogy - *Csikész* Sándor hatására - felveszi a református vallást. (Reformátussá lételére, komoly református egyházi kapcsolataira - például Pasarét tudós lelkipásztorával, *Joó* Sándorral való barátságára - talán részletesebben is kitérhetünk egy következő írásban. *Kuti* József balatonkenesei lelkésszel való kapcsolatával korábban már több ízben is foglalkoztunk.) Kodolányi - közvetlenül halála előtt - mégis visszatér a katolikus hitre *Belon* Gellért címzetes r. kath. püspöknél. Kodolányi áttérésének hiteles történetét *Belon* Gellért részletesen leírta egy emlékezésében. „Fölsímtam, hogy a középkor mély keresztyénysége, izzó társadalmi felelőssége, népeket megtartó, s kivirágoztató isteni szabadsága, rettenthetetlen bátorsága, az igazságért való halnitudása, a rabszolgát is emberi nagyságra emelő jézusi demokráciája, a clunyi reformokon, Szent Domonkos, Szent Ferenc kezdeményezéseiben győzedelmeskedők megújulni tudása, hitem szerint, Magyarországon a protestantizmusban folytatódik tovább”.

Összetettebb problematikájú az *Én* vagyok c. regénye, amelyben történeti, önéletrajzi, lélektani elemek egyaránt találhatóak. Bár kétségtelen, hogy teológiai-történeti-művészeti hitelesség szempontjából világirodalmi szinten is a legelfogadhatóbb Jézus-(Júdás) regénnyel állunk szemben, a regénynek más távlatai, problémafelvetései is vannak. Nevezetesen az eszme és az egyes, „az intellektuel és a történelem viszonya” (*Bata* Imre). Az egyén miként igazodhat el a történelem viszontagságai közepette? Miként igazodhatik el ebben az eszméktől hemzseggő világban az, aki az igazságot keresi? Van-e valamiféle reménye a helyes út megtalálására, a társadalmi-faji megrögzöttségek, a szűklátókörű gondolkodás, a megmerevedett tradíciók és a demagóg propagandaszólamok által befolyásolt XX. századi, vagyis júdási embertípusnak?

A júdási személyiség leírásában szinte bizonyos kettősség fedezhető fel. Júdás a regény első részében még rokonszenves egyéniség. Számunkra és az író számára is. Megrázó jellemábrázolás: a sánta, gátlásos, félrehúzódozó, gyanakvó, sértődékeny és szeretetre vágyó Jehuda-Júdásban magára Kodolányira ismerünk rá. Júdás botlásai, küzdelmes életútja, öngyötrő igazságkeresése az író életútját idézik fel. Igen, ez a regény nem egyszerűen az újszövetségi történet szépirodalmi feldolgozása, hanem lüktető valóság, önismeret és életismeret. Nemcsak múlt, hanem jelen. Nemcsak le-

írás, színes történeti krónika, hanem vallomás is. Persze nem kimondottan a júdái tett, az árulás értelmében. Mert Kodolányi szókimondó, talpig becsületes jelleméhez nem fér kétség. Itt az író vall saját tragikus élményeiről, útvesztéseiről, vívódásairól. „Egy olyan író vallomása ez, aki másoknál szigorúbb bírāja tudott lenni önmagának” - írja Csűrös Miklós.

A regény második részében Júdás már ellenszenves alakként áll előttünk. Az író maga is borzadva szemléli főhősét, és egyértelműen elutasítja az emberi méltóság ilyen mértékű lealacsonyodását. Jehuda alakjában a kegyetlenség, a kisszerűség, az értetlenség, az önző és szemellenzős magatartás élet- és igazságellenes, groteszk megnyilvánulásai tűnnek fel elsősorban, Jesuah-Jézusban az eszményi embert, önmagának és a mindenkori embernek a történelemben kivetített emberideálját rajzolja meg. Kétféle Jézus-szemlélettel ismerkedhetünk meg. Egyrészt Júdás negatív, hamis szemléletével, másrészt az ezt elítélő pozitív írói véleménnyel. E vélemény mögött valóságos hitélmény áll, tényleges meggyőződés a Megváltóról, Jézus Krisztusról. S végeredményben ez a döntő. Mit hiszünk mi Jézusról személy szerint. Előítéleteink, sematikus életszemléletünk ellenére ki tudjuk-e ezt a rövid hitvallást mondani: „Te vagy a Krisztus, az élő Istennek Fia!”

Az „Én vagyok” nemcsak lélektani-önéletrajzi vallomás, hanem átélt, bibliai hiten alapuló keresztyén hitvallás is, confessio oris. Sík Sándornak írta a regénnyel kapcsolatban, 1954-ben: „...hitvallást tettem a nyilvánosság előtt arról, hogy Jézus Krisztus hívei közé tartozom, ügyét a magaménak tartom s jól-rosszul, ezt az ügyet kívánom szolgálni”.

Végül Kodolányi érzelmi ambivalenciájára a „Visszapillantó tükör” döbbenetes erejű, megrázó József Attila-megemlékezése is jó példával szolgál. Kodolányi 17 éves korától ismerte a költőt, bensőséges kapcsolatban állt vele. „Külsőleg szélsőradikális és könyörtelen forradalmár, belül azonban magányos, árva, beteg gyermek, éjt nappallá téve tudott vitatkozni” - írja róla. Mintha az író önmagát jellemezné. Valóban: az egymás iránti rokonszenvenek minden bizonnyal ez a jellembeli hasonlóság a magyarázata, melynek mindkettőn tudatában lehettek.

A megtalált Éden... (szimbolizálás és mítoszteremtés)

A problémakör meglehetősen bonyolult, hisz a kettő nem mindig együtt jelentkezik. Úgy fogalmazhatnánk meg, hogy nem minden szimbolizálása mítoszteremtés, de szinte minden mítoszteremtése szimbolizálás.

Kezdő írásaiban a sötétséget, az élet börtönszerűségét, az ormánsági nép haláltusáját, utolsó életjeleit írja le. Írásainak főhősei - sokszor már a címei is - az ormánsági pusztulás fájdalmas szimbólumai (*Sötétség, Börtön, Szép Zsuzska, Böbék Samu búcsúja* stb.). Mert a délbaranyai magyarság valóban a börtön sötétjében élt, rossz ösztöneik, maradiságuk, kapzsiságuk, szellemi elmaradottságuk feneketlen sötétjében.

A „*Három pap*” Kosdy tiszteletében - akit valószínű, hogy Csikeszről mintázott - rajzolta meg a református lelkész eszményi típusát, aki nem enervált, álomvilágban élő, „poétás” és a csak befelé forduló pietista, hanem erőskezű, gyakorlati ember, népvezér és népnevelő. Kodolányi talán ezzel a lelkész-típussal reménylette szeretett népét kivezetetni a pusztából. „...a zsidó próféták korholó, fájdalmas, de kíméletlen hangját ütötte meg, a nép nyelvén szólott, nem kevert beszédébe metafizikai elemeket, hanem logikusan kimutatta, hogy mire visz a helytelen életmód” - olvashatjuk Kosdy tiszteletes prédikációjáról. (A *Vizválasztó* Farkas tiszteletesét, s részben az *Égő csipkebokor* Mózesét is Csikesz Sándorról mintázta meg.)

Akárcsak *Móriczot*, *Szabó Dezsőt* és *Németh Lászlót*, így *Kodolányit* is érdekelte a református egyház sorsa és minden problémája (lásd kiterjedt levelezésének idevonatkozó részleteit!), mert a jelen és a jövő alakításában fontos szerepet tulajdonított a kálvinista szellemiségnek.

A „müthos” görög szó jelentése évszázadok során gyakran változott és bővült. *Platon* meghatározása szerint a mítosz istenekről vagy isteni eredetű élőlényekről és azok tetteiről szól. A mítosz ott veszi kezdetét, ahol az emberi gondolkodás befejeződik. Tehát metafizikai, transzcendens jelentéstartalommal bír. A mítosz tudomány általi újraélesztése *Bachofen* svájci tudós érdeme. Ő látta meg a mítosz színes, naiv, mesélő nyelve mögött a valóság szimbolikus kifejeződését. Mert a mítosz szimbolikus világképe egyúttal a valóság summázata, az ember létértelmezése és történelemfelfogása. Metafizikus anyagában mindig felcsillan valami reális és aktuális, mert a mítosz valójában valós, csak „régmúlt” életet rejt önmagában. Tehát jelképei mögött a valóság rejtőzik, de ez a valóság szinte mindig szimbolikus nyelven fejeződik ki. A mítosznak nincs kora. Átvészelteti a történelem viharait, hogy a múlt nagy szellemi értékeit átmentse a jelen számára. Élményanyaga, létértelmezése, világképe „vallásos”, mert Istent (vagy az isteneket) látja a világ teremtőjének, végső princípiumának, emberlétünk legfőbb meghatározójának. (A monoteizmus és a politeizmus felfogásbeli különbözősége itt nem bír külön jelentőséggel...)

Nietzsche Zarathustra-parafrazisa a mítosz voluntarista újjáteremtése az erkölcsi jó, s a keresztyénség erkölcsideálja ellenében. *Kodolányi*nál a mítosz humanista célt szolgál, az erkölcs védelmezője, sőt keresztyéni vetülete van. Már az 1925-ben megjelent „*Szép Zsuzska*”-ban felsejlik a mítosz színes világa, archaikus birodalma. Bizonyára *Csikesz Sándor* érdeme ez is, akinek hatására *Kodolányi* behatóan foglalkozott az őstörténettel, néprajzzal, vallástörténettel. Ezek a stúdiók kelthették fel érdeklődését a mítosz iránt, s ébreszthették rá a mítoszelevenítés nagy írói lehetőségére. *Thomas Mann* után neki is kitarulkozik a mítosz ősi anyagának ezernyi kincse. *Kodolányi* ezt a nagy művészi lehetőséget nem hagyja kihasználatlanul.

A harmincas évek vége felé már sorra jelennek meg hatalmas történelmi freskói. Előbb középkori trilógiája (*A vas fiai*, *Julianus barát*, *Boldog Margit*), majd az *Emese álma* c. trilógia-tervében (*Istenek*, *Holdvilág völgye*) a Szent István-i pogány-keresztyén világot eleveníti fel. Ezekre a regényekre talán nem is a „romantikus mítoszeremtés” (*Bata Imre*) a legjellemzőbb, hanem a mítosz ősi erejével az útmutatás reménysége. Ezek a regények ellentétben *Gulácsy Irén*, *Harsányi Zsolt* stb. divatos könyveivel, nem a nemzethalál borzalmas víziója előli menekülés mintái, nem is a jelennek a múltba való degradálásáról van szó, hanem a múltból akarnak valamiféle követendő példát felmutatni a jelen számára. Legfőbb tanulságuk, hogy a közösségpusztító, s a *Don Quijote*-i, muszáj-herkulesi gondolkodásmódot fel kell váltania az ésszerűbb, egészségesebb nemzeti felfogásnak.

Valószínű, hogy *Csikesz* vagy *Kiss Géza* szolgáltatott modellt *Julianus barát* alakjának a megformálásához. *Julianus* és *Boldog Margit* a heroikus magyar, a népvezér, az eszméiért mártíromságot is vállaló hős örök szimbólumai. *IV. Béla* jellemének, lázas tevékenységének ábrázolásában *Kodolányi* önmaga céljait, útkereső elképzeléseit, országépítő terveit rajzolja meg. Tehát már ebben a könyvében is, de még inkább a *Süllyedő világban*, saját életének a tényeit emeli szimbólummá, „ön-nön életének mítoszáat teremti meg” (*Tüskés Tibor*). Amikor felfedezi *Suomit*, a csend országát, szintén a népe iránti felelősség munkál benne, s ezt a még meg nem fertőzött, tiszta világot képzelete magyarokkal népesíti be.

A 40-es évektől tekintetét aztán még távolabbi horizontokra irányítja. A nemzeti

1994. ápr. - jún.

múlt felidézése után, az emberiség múltjához nyúl vissza útmutató példákért. A mitikus múltban meg is találja azt a „messiási” embertípust, amelyik ember az Istenben, Isten az emberben. Ilyen személyiségek szerinte Gilgames, Mózes, Jézus, akik az emberiség erkölcsi-szellemi formálódását évszázadokra meghatározták. Ők Kodolányi szimbólumteremtésének fő alakjai. (Református értelmezésünk szerint a megígért és beteljesedett, igazi Messiás Jézus Krisztus.)

„A mítoszok az ember paradicsomi állapotának emlékét őrzik...” - írja egy helyütt. Az ember büntelenségének kora, a végleg elmúlt aranykor, és többé meg nem valósítható eszményi állapot az, ami a reménytelenségben vergődő, népéért aggódó, azt felemelni akaró Kodolányi számára az egyetlen reménysugár, emberi-írói viasztalás, nagy továbblépési lehetőség életére és művészetére nézve is.

A „Vízöntő” az özönvíz-mítosz modern irodalmi adaptációja, az „Új ég, új föld”, a Gilgames-eposz újraértelmezése. Az apokaliptikus világ kilátástalanságával szembehelyezi az „Új ég, új föld” optimizmusát. Kodolányi mítoszelevenítése és interpretációja nem egyfajta meddő metafizikai, őstörténeti barangolás, hanem a mitikus és a mai kor analógiájának felismerése, s annak művészi megfogalmazása. A *Vízöntőről* írja: „Összevegyítettem őstörténetet, kozmogóniát, metafizikát, vallástörténetet, történetbölcséletet, persziflázst, mesét, költészetet, s így tovább...” Ez a látszólagos sokféleség, roppant méretű ismeretgyűjtés mégis csak egy célt szolgált: az ön-és emberismeret elmélyítését és a megtaláltnak vélt út jelképes megfogalmazását.

Az Evangélium útjain (A mítosztól az élő Krisztusig)

A prehisztorikus időkben járva számára a „vallás” élménye az, ami leginkább egyetemes, meghatározó emberi érzés. Filozófiai-antropológiai következtetése, hogy az embert igazán Isten-élménye teszi emberré, ez különbözteti meg legpregnansabban az állatvilágtól. Regényeinek vallásfilozófiai területre tolódása nem váratlan, légből jövő érdeklődés eredménye. Már fiatal korában is izgatják fantáziáját a vallás kérdései, és Csikesz műhelyében ez az érdeklődés minden bizonnyal kielégülést nyerhetett, és tovább fokozódhatott. *Várkonyi Nándor Sziriát oszlopai c.* könyvének kézírata már 1941-ben az István-kori regény írása közben nagy hatást tett rá, és újra felkeltette érdeklődését a vallás múltja és eszményei iránt. „Most értettem meg igazán a Bibliát, Jézust, sőt Tolsztojt is...” - írja Várkonyinak. Posztumus regénye, az *En vagyok* (1950-51-ben írta és csak 1972-ben, halála után három évvel jelent meg), nem a Biblia szövegének a recitálása, hanem a jézusi történet szubjektív-művészi felfogása, amelynek azonban nagyon komoly teológiai-tudományos megalapozottsága is van.

A keresztyén életigazságok és a jézusi eszme felfedezése tehát nem egy hirtelen, megalapozatlan hangulatváltozás vagy érzelmi kitörés, hanem egy hosszantartó, tudatosan előrehaladó folyamat eredménye. A *Süllyedő világ*-ból tudjuk, hogy lázasan kereste a választ az emberi lét leggyötrőbb kérdéseire, a „honnan-hová”, miért élünk, ki az ember és „ki ez az Ember” kérdéseire, amelyekre az egzakt tudományoktól választ nem várhatott.

„Lázás keresgélésemben az élet értelme után - írja - eljutottam az Evangéliumhoz. Végre is meg kell egyszer vizsgálnom a kétezer esztendő problémát, melyre vastagon ráarakódott a frázisok, közhelyekké vált megállapítások, nem mindig tiszteletreméltó rajongások, érdekek hegyé nőtt rétege. Nézzünk szembe egyszerű, naiv, gyakran homályos szavaival, helyezkedjünk abba a keleti világba, keressük az ősi megérzéseket, igazságok magvát, lássuk, mit kell elfogadnunk örök érvényű törvénynek. Talán kezembe kaparinthatom így a biztos fonalat életem labirintusában.

Az Evangéliumot olvasom hát minden este késő éjszakáig, a gyenge mécsvilág fényénél... De szinte titokba teszem. Mintha szégyellném magam, vagy mintha félténém a remegő, finom érzéseket, amelyeket ébreszt bennem... Hosszú levelet írok Bertának, kifejtem, hogy a kétezeréves Jézus köti le minden érdeklődésemet, s hogy csodálatos felfedezéseket tettem..."

Csikesznek e téren is sokat köszönhet: „Csikesz ismertette meg velem az Evangéliumot olyan alaposan, ahogy azt senkitől meg nem ismerhettem volna”.

Ignác Rózsának éppen a Confessio-ban közzétett levelezése alapján bepillantattunk az *Én vagyok* keletkezésének körülményeibe is. Az Ignác Rózsához íródott Kodolányi levelekből - 1950-51-ben íródtak - hadd villantsunk fel néhány érdekes részletet.

„Belemerültem Jézus és az akkori idők tanulmányozásába, valóságos lázban égek, a napokban már álmomban is a Holt-tenger partján jártam, él bennem a táj, a növényzet, érzem már a forróságot és az éjszakai hideget, látom az embereket. Ha erőm és az Úristen kegyelme engedi, olyan művet írok, ami mellett elbújhat a Vízüntő a még jobb folytatással együtt”.

„Mióta Júdást megírtam, még csüggedtebb és reménytelenebb vagyok. Mert látom, hogy mindez kozmikus méretű, s az egész emberiség sorsához tartozó jelenség, valójában szétbomló mítoszok hullái között élünk, s az új mítosz még nem született meg. És azt is látom, hogy az új mítosz megteremtéséhez mi nem vagyunk elég erősek”. S ahogy I. R. utalt is rá a levelekhez fűzött megjegyzéseiben, Kodolányi azt is tudhatta, hogy Jézus Isten-volta ábrázolhatatlan, s az emiatt való gyötrődése csak akkor nyugodott meg, amikor a krisztusi valósággal nem mint író, hanem mint bűnös ember találkozott...

Kodolányi (Jehuda-Júdás) életének legfelemelőbb pillanata az, amikor találkozik a galileai prófétával, aki új és örök életet, kegyelmes megváltást hirdet az elveszettek számára. „Talán, ha a csodálatos rabbi magához fogadna, ha mellette járhatnék a földön, megtisztulhatnék attól is, ami a születésem előtt bemocskolt. Ő talán még tudná mutatni az utat, amelyen járnom kell, hogy a halált ne ismerjem többé, hanem csak az életet. Mindent el fogok követni, hogy megtaláljam, megismerjem őt, a tanítványa lehessenek.” (Jehuda monológja 183.o.)

Ez a megtapasztalás azonban nemcsak egyéni, hanem közösségi érvényű is, közösséghez szóló útmutatás is. Az emberiség, ha Jézus Krisztusban felismerné élete legfőbb értelmét és értékét, talán még a születése előtti mocsoktól, az eredendő bűntől is megszabadulhatna, s a megváltott élet talán visszahozná az ember paradicsomi állapotát, amelyben a halál ismeretlen fogalom volt.

A mítosz tehát olyan dolgokra is ráirányította Kodolányi figyelmét, amelyek az ember lelkiismeretének, „vallásos” mivoltának, hitének a szférájába tartoznak: úgy, mint az Isten és ember viszonya, bűn és bűnhődés, Isten megbocsátó szeretetének Jézus Krisztusban való megnyilvánulása és annak emberi szinten történő megtapasztalása. A mítosz kommunikatív, kollektív jellegénél fogva ezek a problémák az emberi közösség szintjén is felvetődnek, és megoldásra várnak. „Az evangéliumot keresem minden nép, minden fajta, minden kultúra és minden ember legmélyén” - írja Sík Sándornak 1954. áprilisában. A mítosztól így jut el a valós Isten-látáshoz, Krisztus-tapasztaláshoz. Ez már teológia, sőt teofónia, a megtérő ember boldog hazaérkezése az élő hitre találásban.

Az emberiség azonban avult törvények, fojtó előítéletek, hamis és elcsépzelt dogmák rabja. „A papok is csak lafatyolnak... Jézusról, Júdásról, kereszténységről”, „langyos pocsolóban áztatják lábukat...” Az igazi s a valós Jézust az emberiség

1999. apr. - jún.

nem ismeri, a júdási sors végzete szerint nem is ismeri meg. Mégsem a pesszimizmusa az utolsó szó; az individuális és kollektív végzet megálmodásában is Isten elve elrendelését, megváltó akarát igazolja: „Júdás is az ő gyermeke volt, amit tett, tennie kellett, s végzetül nem a gonosz pusztította el magát benne, hanem a megtért, a világhoz került ember mondott ítéletet önmaga felett. Júdásom utolsó pillanata a megvilágosodásé, a vakító fényé, halála pedig önkéntes belépés abba a magasabb világba, ahová egész életében erőltlenül törekedett. Mennél magasabbra emelkedett Jézus az isteni öntudat lépcsőin, annál mélyebbre ereszkedett Júdás a sötétség felé vezető úton, s íme, a végén magasság és mélység találkoztak, s mind a ketten egyesültek az Atya ujjongó felismerésében, az ő ölében.”

Kodolányi és a mi elképzelésünk útjai mégis szétválnak! Kodolányival nemcsak azért nem mehetünk végig az úton, mert később a gnoszticizmus és az absztrakt teológiai következtetések lápvidékre tévedt, hanem azért sem, mert mi hiszünk a jézusi végkövetkeztetés igazságában. (lásd: Máté 26:24), az emberi hűségben és tisztaságban. Hiszünk abban, hogy a júdási modell, az árulás nem törvény- és szükség-szerű az ember számára, hogy a kapott kegyelemben, Krisztus valóságában elkerülhető a júdási tett, a végpusztulás, s nem kell az ő útját bejárnunk. Hiszünk abban, hogy még az életünkben megváltottak lehetünk.

Kodolányi ószövetségi mítoszteremtése is jelképes. Az *Égő csipkebokor* a zsidó nemzet születésének eposza. Az ószövetségi zsidó nép küzdelmének, nemzeté alakulásának ilyen megdöbbentő erejű és ihletettséggű ábrázolására sem a magyar, sem a világirodalomban nemigen van példa. Kodolányi műve monumentalitásában és hatásában Thomas Mann: *József és testvérei* című műve mellé kívánkozik.

A zsidó nép szenvedéséből Kodolányi a magyarság számára azt a következtetést vonja le, hogy a szenvedés megtisztítja, feloldozza a közösséget a bűnből, megújítja hitét, új elhatározásokra, tettekre serkenti.

Mózes személye is jelkép. A kivételes akarató, a magasabb szinten gondolkodó, a népével mélységesen együttérző és együttélő elhívott vezető bizton átvezetheti népét a pusztulás földjén, a szenvedés és a halál árnyékának völgyén, a kilátástalannak tűnő történelmi korszakokon. Kodolányi maga is próféta volt, mert tudta, hogy egyszer - talán nemsokára - véget ér a magyar nép babiloni fogsága, negyven éves pusztai vándorlása, ledől az istentagadó kommunizmus Dágon-bálványa, aranyborjú szobra, s elmúlik mindörökre az önimádó, önistenítő diktatúra, a félelem, a leigázottság korszaka. Csak Istenben kell bízni, s a végső isteni igazságosság mellett állhatatosan kiállni, s hűségünkben-hitünkben megmaradni.

A hit szintézise

Kodolányi életműve - minden jogos kritikai megjegyzés ellenére - a magyar irodalom monumentális része, amelynek a világirodalomban is talán csak Thomas Mann művészete a méltó párja. A Kodolányi-oeuvre sokszínűségének, ezerarcúságának nem a rendszertelenség, hanem az emberi-művészi igényesség, illetve következetesség, az állandó útkeresés és a példamutatás vágya az igazi okozója. Társadalmi írásai, önéletrajzi, történelmi regénytípusa, mitikus-bibliai-lélektani-antropológiai regényei egy olyan író tanúságtételei, aki előtt az egész emberiség, népe és önmaga megjobbításának reménye lebegett. Ez a reménység teremti meg művészetének szintézisét. A keresztyén reménység egyetemessége, ideológiai határokon való felülemelkedése ennek a szintézisnek az alapja. Ennek a gazdag és nemes művészetnek ez ad végső meghatározó arculatot, s ez ragyogtatja fel azt igazi szépségében.

Azt hiszem, hogy egyetérthetünk Kodolányi egyik méltatójának szavaival: „Magunkat becsüljük..., ha életművéről lefűjjük a sivatag homokját. Ha nem tennék is, lefűjja majd az idő szele”.

FELHASZNÁLT ÉS AJÁNLOTT IRODALOM

Szabó Ferenc: Párbeszéd a hitről. Kodolányi Jézus-regénye) Róma 1975. - Ignác Rózsa: Levélrészletek az „Én Vagyok” keletkezéséről. Confessio 1977/1 - Tüskés Tibor: Kodolányi János. Magvető, 1974. K.J. Én Vagyok c. regénye. Vigilia, 1973. júl. sz. - Móricz Zsigmond: Megnyitó beszéd K.J. szerzői estjén. Tanulmányok I. Szépirodalmi, 1978. - Bata Imre: Kodolányi János Jézus-regénye. Tiszatáj, 1972. okt.sz. K.J.-ről. Képek és vonulatok c. kötetben. Magvető, 1973. - Véőreős Imre: Thomas Mann és a mítosz. Theol. Szemle. VIII.1965.11-12. K.J. és Sík Sándor levelezéséből. Vigilia, 1977. okt.sz. - Németh László: K.J. novellái. Két nemzedék c. kötetben. Magvető és Szépirodalmi 1970. - Csűrös Miklós: K.J.: Én Vagyok (utószó a regényhez) Magvető, 1972. - (Pápai) Szabó György: A Jézus-regény problematikája. Ref. Egyház, 1978. 12.sz. - Kodolányi János emlékezete. Pécs, 1975 - Molnár József: Kodolányi János (1899-1969). Theologiai Szemle, 1969/9-10. sz. - Vámosi Nagy István: Visszaemlékezések Kodolányi Jánosra. Új Magyarország, 1992. november 7. (s folytatása!) - (Pápai) Szabó György: Kodolányi János emlékezete. Reformátusok Lapja, 1979. szeptember 30. - Uő.: Kodolányi-emlékek Balatonkenesén. Reformátusok Lapja, 1981. június 7. - Uő.: Ismeretlen Kodolányi-dokumentumok. Confessio, 1984/4.

„VALAMI ELŐ FOG TÖRNI A LÉLEK MÉLYSÉGEIBŐL”

Tóbiás Áron beszélgetése Kodolányi Jánossal 1964-ben

TÓBIÁS ÁRON: Tekintettel arra, hogy nagyon sok mindent megírtál az éle-
teadből, tekintsd át írói pályádat, azokat a személyi, filozófiai és írói summá-
zatokat, ha úgy tetszik titkokat, amiket, úgy gondolod, hogy nyilvánosság
elő akarsz bocsátani.

KODOLÁNYI JÁNOS: Miután énnekem már van nyomtatásban
megjelent és közkézen forgó, és e pillanatban éppen új ki-
adásra váró, végleges szöveggel és pontosan megállapított,
végleges tartalommal megjelenés előtt álló önéletrajzom, a *Süllyedő
világ*¹, és miután ennek a két részből álló műnek a harmadik részét is
sajtó alá rendeztem a nyáron, úgy hiszem, hogy a kisebb terjedelmet
is tekintve, ezúttal nem önéletrajzi elbeszélés lesz itt a célom, hanem,
hogy nagyjából summázzam, összefoglaljam életemnek egy-egy olyan
korszakát, amelyben mintegy összesűrűsödik és jelképvé válik az
egész életem folyása, folyamata, hullámozása.

Ha így nézek vissza a már megírt, vagy még megírandó éle-
tem folyására — műveimet is belefoglalom ebbe —, akkor az első
nagy és fontos szakasz ott záródik le, amikor tízéves koromban apá-
mat Pécsváradról mint főerdészt áthelyezték Vajszlóra, a Dráva vi-
dékére. Ez a szakasz azért volt számomra fontos, mert hároméves
koromban ott vesztettem el anyámat. Elváltak ugyanis apámtól és
tizennégy éves koromig anyámat nem láttam többé. Ottan helyez-
kedtem bele egy olyan különös kettős világba, ami Magyarországra
és a magyar életre rendkívül jellemző: a soknyelvű ország világába.
Pécsvárad alsó, nagyobbik, kétharmadnyi része a *neoacquistica com-
missio* idején külföldről betelepített németek, svábok utódaiból állott,
csak a falu egyharmad, északi része volt tiszta magyar és református.
Én tehát már gyermekkoromtól fogva valamilyen képpen kellett,
hogy tisztán felismerjem ezt a különös kevert világot, ennek a világ-
nak egymástól nagyon-nagyon pregnánsan elváló szellemi, erkölcsi
és fizikai életformáit és azon kívül a nyelvét is természetesen. Vala-
mi különös vonás, nem tudom, átok, vagy áldás ez bennem, hogy
egész életemben mindig játszva, könnyedén tanultam idegen nyelv-
veket. A nyelvek egészen a legutóbbi, az öregedés korszakáig ragad-
tak rám, mint a bojtorján. Itt támadt fel bennem a kontraszt tudata,
és magyarságom folytán a szeretet a református magyar nép, tehát
az anyanyelvem iránt is. Én sohasem tudok eléggé hálás lenni azért

Magyar Szemle 1994. máj.,
5. sz. 486-497.

a tíz esztendőért, amit gyermekként Pécsváradon töltöttem el. Ez a gyermeki reflexek kifejlődésének melegágya az én életemben.

A másik, ami nagyon fontos, mint lezáródó korszak a pécsváradai idő végén az, hogy ez alatt az idő alatt kellett megtanulnom a magány elviselését, az anyátlanság érzésének a megszokását, az emberek irántam tanúsított kegyetlenségének, komizságának, hazugságainak és mérhetetlen gyűlöletének azt a kisgyermek által szinte elviselhetetlen tömegét és mértékét, amit én hároméves koromtól tízéves koromig megértem ott Pécsváradon, és ami engem már kicsiny fiú koromban arra készítetett, hogy az életről, a halálról, a születésről, az Istenről, és más efféle nagyon súlyos problémákról fél napokat is eltöltve elmélkedjem és gondolokozzam: miért születünk, miért halunk meg? Ha meghalunk, mi történik velünk azután? Lehetséges-e, hogy az ember nem volt azelőtt, mielőtt megszületett? Lehetséges-e, hogy ez a személyiség örökre és tökéletesen kialszik és többé semmiféle formában újjá nem keletkezik? Hogyan fogom megérni a halálom pillanatát, milyen érzések, milyen szomorúságok, kétségbeesések, emlékezések és görcsös ragaszkodások fognak majd akkor végigzúdulni bennem, és mint ahogy már ebből a futó megfogalmazásból is kiérezhető, mindezek a kérdések mind a mai napig ugyanazzal a kínzó aktualitással és intenzitással gyötörnek ma is, mint akkor, amikor először töprengtem el egy döglött kis fecskének a holtteste fölött az élet és a halál misztériumán. Minden erőmmel megpróbáltam behatolni a létezés és a nemlétezés, az élet és a pusztulás tragikus kérdéseibe. Ez volt a másik döntő élménytömeg, amivel Pécsváradon, kisfiú koromban hároméves koromtól tízéves koromig megismerkedtem.

A HARMADIK, AMIRE ÍGY VISSZA KELL GONDOLNOM, az, hogy a tizedik évemben merőben másként alakult az életünk, mint addig. Beletörődtünk abba, hogy anyánk valahol valami távoli helyen van, ahol el nem érhetjük és ahonnan ő el nem érhet minket. Azután apánk másodszor is megnősült. Az új mama, tiszaujhelyi ÚJHELYI ALVA, eleinte nagyon-nagyon melegen, szeretettel felénk forduló fiatalasszony volt, de megdöbbenően eltávolodott, elidegenedett tőlünk. Ótőle azonban nagyon-nagyon sokat és döntő dolgot tanultam az első egy-két esztendő alatt, amíg a kapcsolatunk meg nem romlott. Ez már Vajszlón következett be, öcsénk születése után. Mégpedig két nagyon fontos dolog az, amit őtőle szinte mérték nélkül ajándékuul kaptam: a csillagászat titkaiba való első beavattatás, a másik pedig a zenébe, a klasszikus zenébe való belépésem. A zenét, mint egy merőben más világot, országot, mint egy nem fizikai tényekből, lényekből álló világot, hanem mint a hangoknak a megfoghatatlan, a leronthatatlan csodálatos világát említem. Itt döbentem rá, szinte megdermedt félelemmel és ámulattal a zene csodájára, a zene hatalmára, a zene mindent elsöprő erejére, kizárólagosságára és szépségére.

A *Boldog békeidők* című regényem — amelyet 1949-ben nagy örömmel és játszi könnyedséggel írtam —, életemnek éppen erről a korszakáról szól. Ez a könyv summája a zenei élményeknek, az

anyától való elszakadás élményének és a különféle nemzetiségű emberekkel való megismerkedés élményének. Tehát ez az az óriási élmény rezervoár, amely tízéves koromban befejeződött a pécsváradi időkkel és amelyből a legtöbb értéket merítettem és merítem még most is, mind a mai napig.

Ekkor azután egy merőben más világ következett: a Dráva-szélnek a világa. A Mecsek és a Zengő sötét, hatalmas erdői és ormai után a síkság, a ligetek, a gyümölcsösök, a szelíd kertek és egy csodálatos, hófehér népviseletben járó, gyönyörűen beszélő népnek az énreám szinte varázslatos erővel ható világa. Nagyon sokan a szememre vetették már: hogyan lehetséges az, hogy én ennek a népnek, az ormánsági népnek a szörnyűséges bűneit, amelyek sajnos — jóslataimat beváltva — ma már az egész magyarság szörnyűséges bűneivé váltak, hogy emellett a felismerés mellett hogyan tudtam azt a népet én mégis annyira idillinek, annyira tisztának és annyira példásnak látni? Mostmár, a hatvanhatodik évem határáról visszatekintve, nem csodálatos dolog.

Hiszen amivel én, mint tízéves gyermek megismerkedtem: a vályogból épült, roskadozó kis katolikus felekezeti iskola, a mezítlábas iskolatársak, a kis púpos tanító — a *kis mestőr* —, az ő leánya első szerelmem: a nép maga, amellyel napról-napra találkoztam és melynek az életébe oly intenzíven hatoltam bele, mint amilyen intenzíven ma tudományos felkészültségű etnográfusok és etnológusok nem hatolnak be. Megismerkedtem azzal a természetes ősi, eleven étellel, amely bizonyára társadalomtörténetileg egy korai középkori foka volt magának annak a népnek: olyan gyönyörű világot nyitott ki előttem, amit csak ahhoz a zenei élményhez hasonlíthatok, amit gyermekkoromban a pécsváradi templomban éltem át. Dráva-széli népdalok ragadtak meg bennem, rajongtam értük. Az esti, éjszakai kukoricafosztások alkalmával, tollfosztások idején, vagy pedig csépléskor, cséplés után, amikor a gép körül tevékenykedő emberek, már tisztára mosdva és tisztába öltözve, vacsora utáni borukat szopogatták és beszéltek el, énekelték el a régi élet szebbnél-szebb emlékeit.

VÉGLEGESEN ÉS MINDÖRÖKRE a Dráva-szél népe tanított meg engem az anyanyelvemre, azóta tudok magyarul. Az most nem lényeges — és ahogy Pesten szokták mondani, pusztán kukacoskodás —, hogy az én történelmi regényeimnek a nyelve tudományosan valóban Árpád-kori nyelv-e? Tudományosan és valójában az Árpád-kor nyelve föltámaszthatatlan, de annak a nyelvnek a lelke föltámasztható és azt a lelket én igenis föltámasztottam, föltámasztottam pedig a Dráva-menti magyar nép eleven, élő, ható, ma is és halálomig a fülemben muzsikáló nyelvéből. És ez a nagy dolog életemben és író-voltomban és ez a maradandó és ez a lényeges. Ez az az új világ, amit énnekem a Dráva-mente magyar népe adott és ez az igazság. És ezt kell a summázások alkalmával — mint egyik summázást — elmondanom. De még ebből mi következik? Talán egy kissé logikátlanak és szokatlannak tetszik, ha azt mondom, hogy Finnország iránt érzett szeretetem is mindig változatlan, mindig

egyformán izzó. Attól az órától kezdve, amikor 1936 augusztus közepének egyik délutánján a déli kikötőben Helsinki partjára tettem a lábamat és először hallottam meg a nagy templom harangjainak álmatag játékát és először pillantottam meg a város fehéren vakító házait és falait, sötétzöld parkjait és ligeteit; ebbe az országba én hazatértem, én visszatértem, mintha valaha az időtlenségben énnekem ez az ország már bölcsőm és koporsóm lett volna és attól kezdve a mai pillanatig, amikor beszélek erről, ugyanazt az egyenletesen áradó, lüktető, folyton bennem égő, engem melegítő, biztató, megfoghatatlan szeretettel, tisztasággal és reménységgel körülvevő világot érzem, amit 1936 egy nyári délutánjának az első órájában. Mondhatom, hogy az a nép tanított meg engem az anyanyelvemre még jobban, mint ahogy megtanulhattam.

A FINN-UGOR NYELVTUDOMÁNY világnagyságaihoz jártam én hallgatónak anélkül, hogy beiratkoztam volna, és anélkül, hogy vizsgákat, szigorlatokat tettem volna le előttük, mert éveken át a baráti körökben, a műveiket olvasva, a vitáikban részt véve, kérdéseket téve föl hozzájuk, és a válaszokat jól az elmémbe vésve kerültem közelebb anyanyelvemhez, mint ahogy kerülhettem volna Finnország e nagy férfiainak az önkéntes ajándéka nélkül. Mert ez óriási nemzedék volt, akik közé tartozott — őt már nem ismertem — SILLANPÄÄ, a Nobel-díjas klasszikus, akit nemrégem temettek el és temettem én is el magamban, vagy KOSKENNIEMI, a klasszikus nagy költő, aki szerető barátságával és dedikált műveivel tisztelt meg még késő vénségemben is, halála előtt nem sokkal. Vagy MANNINEN, ez a Lenin-szakállú, karcsú, magas, aszkéta viselkedésű és mégis mosolygós, szelíd költő, akinek a legszebb ARANY- és PETŐFI-fordításokat köszönhetjük. Az ő *Toldi estéje* véleményem szerint egyenértékű Arany eredeti *Toldi estéjével* — olyan csodálatosan szép. Vagy például a bájos, naiv, nagyon nagy magyarbarát JÄRVENTAUS. Ez a szelíd lelkész, aki valamikor a lappok között hirdette az evangéliumot és aki a lappok iránti szeretetét haláláig megtartotta. Vagy ott van HAKULINEN barátom — ma már nyugdíjas egyetemi tanár —, a nagy nyelvtudós. Vagy ott vannak azok az írók, akik ma is elküldik nekem költeményes köteteiket, vagy regényeiket. Most, éppen tegnapelőtt, MIKA WALTARI hatalmas, új kétkötetes római kori történelmi regényét kaptam meg. Ezt a nemzedéket ismertem meg én, a cári kormány ellen évtizedeken keresztül szívósan és kitartóan küzdő nemzedéket, azt a nemzedéket, amely megjárta Szibéria rab-telepeit, kényszermunka-bányáit. Ezt ismertem én meg és ebből tanultam meg, hogy a népünkbe vetett hitet soha, semmiféle körülmények esetében sem szabad feladnunk, hinnünk kell a népünkben még akkor is, ha úgy látjuk, hogy teljesen elborítja és kiegoeti a modern élet forró szemete és salakja, és bízunk kell benne, hogy egyszer, valamilyen pillanatban, mikor és miért, nem is láthatjuk azt a pillanatot: valami elő fog törni az élet mélységeiből és a nép megújul és meg fogja teremteni azt az életformát, amely hozzá, mint emberhez is és mint magyarhoz is méltó lesz.

EZT A HITET HOZTAM ÉN EL Finnországból, elhoztam ottani nagy barátaimnak hozzám intézett igazságait, figyelmeztetéseit, tanításait, biztatásait. Elhoztam a hangjukat, elhoztam — nagyon gyakran csupán már csak — az emlékképüket. Néhányuknak tisztelt szobra áll, mint SIBELIUSÉ, a nagy klasszikus zeneszerzőé, vagy Silanpää-é — az ő szobrát nemrég állították fel. De a tanításaik, a műveik itt vannak körülöttem, itt vannak a könyvespolcomon.

Ez tehát a másik nagy summázása, csomópontja, sűrűsödése az életemnek, amiről most beszéltem.

Azután van még egy, szomorú és végső tanulsága az én korán elkezdett és sajnos idő előtt befejezett írói tevékenységemnek és pályafutásomnak. Erről a nagy összesűrűsödésről nem beszélhetek azzal a boldog és azzal az optimista örömmel, amivel a pécsváradi, vajszlói vagy a finnországi nagy események tanulságairól és korszakáról beszéltem.

Kezdő író koromban érdeklődés nyilvánult meg irántam. MÓRICZ ZSIGMONDDAL kerültem közeli barátságba, hamarosan MIKES LAJOSSAL, ugyancsak OSVÁTH ERNŐVEL és nagyon sok olyan férfival, akinek az emlékét a legmélyebb tisztelettel övezem ma is változatlanul.

Sok igazságtalanság és sok sérelem ért az ő részükről is. Ez azonban mind eltölpül a szívük nagysága mellett.

Elkövetkezett életemnek egy olyan korszaka, amikor oroszul beszéltem én a szovjet katonák tömegével, százaival, mindenféle fajtájával: ukránnal, fehérororossal, mongollal, baskírral, tatárral és mindenféle nemzetiségű szovjet katonával. Néha egész éjszakákat beszélgettem át és vitatkoztam velük. Papának neveztek, megöleltek, megcsókoltak. Dohánnyal, kenyérral, főzeléssel, élelemmel, borral láttak el minden tiltakozásom ellenére. Családomban senkinek a haja szála nem görbült.

És ha most körülnézek, hogy most fölemlítem, akkor azt kell mondanom, hogy valami különös, örökölt szeretni képes, szeretetre képes érzés él bennem. Mi ez, honnan jött ez? MARTINOVICS IGNÁC küldte ezt nekem, akit lefejeztek a Vérmezőn, és aki az én anyai nagyapámnak, MARTINOVICH GYULÁNAK apai nagybátyja volt? Vagy talán az anyám Martinovich és illír eredetű alkata teszi számomra lehetővé, hogy én oly közel tudom érezni magamat a szlávokhoz, szláv nyelvekhez, szláv zenéhez, szláv művészetéhez, mintha magam is az volnék, és abban nőttem volna föl? Hogy tudtam szóba állni számomra új, finn emberekkel, finn parasztokkal és élni közöttük télen, faházban messze és elhagyatva, 14 km-re a templomos falutól? Nevetni a gyerekeikkel és tréfálkozni a háziasszonnyal, politizálni a sítalpon hozzám jövő valamelyik távoli finn településnek egy kíváncsi bácsikájával — honnan van ez és hogyan?

És lám. Meg kell végül említenem azt is — mintegy pontot tennem ezután a szakasz után —, hogy engem vádolnak mind a mai napig nacionalizmussal, sovinizmussal, nemzeti gyűlölködéssel, holtott én mindenkit szeretek, aki valóban az, ami. Tehát a felszabadu-

1994. máj

151

lás, felszabadítók örömeivel és a borzalmas esztendők után felsóhajtó bizalommal együtt érkeztek, előbb meglepetésül, azután egyre keserűbb és keserűbb tapasztalatként a soha nem álmodott és soha nem vélt kegyetlen üldöztetések, rágalmak, hajszák. Valamennyi művem zúzdába hajigálása, valamennyi művem könyvtárakból való kiszédeése és mindenféle vasajtókkal felszerelt oldalkamrákban való főlhalmozása országszerte. A lehetetlenség, hogy amit gondolok, papírra vessem és az emberekkel közöljem. A tapasztalat, hogy a legrégebb ismerőseim tekintenek ismeretlennek, fordulnak el tőlem, nem fogadják el üdvözlésül kinyújtott kezemet — ilyen is volt, például a *Válasz* ILLYÉS GYULA által a Centrál kávéházban összehívott társaságában is. S újra azok a régi szörnyű vádak, hogy mint az IGE vezetője ötvenezer pengőt, tehát mintegy félmillió forintot sikkasztottam el éhező és nyomorgó írók szája elől. És ez így folyt az egész sajtóban kivétel nélkül, borzalmasan, félelmetesen, megtévezve és újra meg újra más variációkban, százezer meg százezer pécányokban az egész országban szerteszét.

TÍZ ÉVIG TARTOTT EZ AZ ÁLLAPOT, tíz évig éltünk 12 fokos szobában fagyban, hóban, egyedül, elhagyatva, orvos és gyógyszer nélkül. Tíz éven keresztül tápláltak engem Kossuth-díjas barátaim, erkölcsösnek érezvén, hogy díjuknak egy részéből engem is segítsenek. Sok százan, színészek, színésznők, orvosok, képzőművészek, kiváló emberei hazánkban kopogtattak be hozzám, postán vagy közvetítéssel, vagy névtelenül, egy-egy művem valamelyik hősét választva feladól a postautalványon. És tartottak el engem a feleségemmel, a lányommal. Ő később az Adócsógyárba² ment munkásnak, tehát később már önkéntesül segítettek kettőnk a szörnyű, nehéz körülmények között. Tüzelőanyag híján, táplálék híján, ruha híján több, mint egy évtizeden keresztül. Ezalatt az évtized alatt írtam meg néhány új művet, pl. az *Égő csipkebokort*. Ez alatt az idő alatt én naponta rendszeresen leültem dolgozni úgy, mint valaha fiatal koromban. Levelek százait kaptam az ország minden részéből. Naponta 8-12 levelet is, és válaszoltam rájuk kötelességtudóan és a legjobb lelkiismeretem szerint, néha füzetszámba menő levelekkel, s végeztem ezt a munkát addig, amíg a szívtrombózis 1956 februárjában, egy szörnyű téli napon, öles hó közepette le nem terített, és akkor is úgy feküdtem még otthon egy hétig, mielőtt kórházba vihettek volna.

Nos, akkor, azzal a terminussal zárult le életemnek ez a korszaka, akkor kezdődött meg az azóta egyre szaporodó, egyre fejlődő, egyre fokozódó betegségeknek egész láncolata és azóta kell a magam lelkierejét is olyanféle emlékekkel táplálnom és életben tartanom, mint amilyen emlékekről most ebben a pillanatban is beszéltem. Még tudtam 1961-ben az írógépen dolgozni, később már egy elektromos írógéppel segítettem valahogyan nagy nehezen magamat, de már a levelezésről akkor is le kellett mondanom, az nincs is azóta. Végezetül az elektromos írógép is felmondta a szolgálatot az én céljaim számára és attól kezdve két éven át magnószalagra mon-

dom némely mondanivalómat, ezt a menyem írógépre írja, én kijavítom, ő véglegesen letisztázza, és így kerül nyomdába.

TÓBIÁS ÁRON: *János bácsi! Ami hiányzik, és ezt mindjárt magnóra is vennénk: körülbelül tízévenként követik a korszakok egymást benned, a gyűrűk, mindig mélyebbre és mindig nehezebben, ha úgy tetszik, és kimaradt egy évtized, amelyik fájdalmasan szép, azt lehet mondani utólag, a munkásmozgalommal és a forradalmi mozgalommal való közvetlen kapcsolatod. Hiszen egyidőben Te voltál a kommunista írók egyike. Nyíltan és nem nyíltan is.*

Kodolányi János: Ezt a kérdést már fölvetették nekem, és igyekeztem nem válaszolni rá. Most mégis válaszolok, mert olyan kérdés ez, amire felelni kell. Én 1918-ban, nyolcadik realista koromban ismerkedtem meg a szocializmusnak azzal a fajtájával, amely a Szovjetunióban LENIN mozgalma révén hatalomra jutott, és azóta mint bolsevizmus vált ismeretessé. A munkásmozgalom számomra nem volt idegen már pécsi diákkoromban sem. Legjobb, egyszerűsmind legrégebb barátom, HARASZTI SÁNDOR gyerekkora óta meggyőződéses és tudatos kommunista — testvéreivel együtt —, vezetett be engem a Kommunista Kiáltvány és a marxizmus alapjainak az ismeretébe. Természetesen mint kíváncsi, a filozófiával, gazdaságtörténettel, gazdasági rendszerekkel foglalkozó ember, akit éppen úgy érdekeltek az angol fiziokraták, például, mint akár a francia régi korai elméleti kommunisták, akik még vallási alapon képzelték el egy kommunista társadalomnak az alaprajzát. Mindent elolvastam és mindennel megismerkedtem, ami magyar, német és francia nyelven hozzáférhető volt.

A húszas évek elején mint fiatal író, körülnézván budapesti új író ismerőseim között, és egyaránt kapcsolatba jutva régi generáció-beli, ifjú generáció-beli írókkal, költőkkel, meglepetve tapasztaltam, hogy csak igen-igen gyér számú író és költőtársam mutatkozik annyira járatosnak a szocialista — mindenféle szocialista, nemcsak marxista szocialista — irodalomban, mint én. Én mint szocialista léptem be a *Bartha Miklós Társaságba* és vettem ott részt vitákon. A hozzám illő lelkes hittel, keménységgel és bátorsággal tartottam magam is előadásokat, vitaesteket, és voltam részese nagyon forró pillanatoknak, amikor szinte a nyakkendőmmel fojtottak meg általam vérbe borított ifjak. JÓZSEF ATTILÁVAL nem egyszer jártam együtt; külvárosi szemináriumokon tartottam előadást hol pékeknek — mármint tanoncoknak, ifjúmunkásoknak —, hol kárpitásoknak, henteseknek. Arra kint, a Béke tér környékén, ahol József Attila mint költő megfogamzott és ahonnan ő kirepült. Barátaim elsősorban kommunisták voltak akkor is. PÁKOZDI FERENC, a Fehérvárról ismert hűséges jóbarát — nálam jóval fiatalabb —, a költő: GEREBLYÉS LÁSZLÓ, szintén jóval fiatalabb nálam, még fehérvári diák korából, FÁY ÁRPÁD, akivel együtt alapítottuk a felrobbantott iskolai önképzőkör helyébe az úgynevezett *Kvartély-társaságot*. Egész különös véletlen, hogy BARBUSSE ugyanilyen néven alapított irodalmi kört. Fáy Árpád ma is változatlanul legjobb barátaim egyike. Azután itt van Haraszi

Sándor. Kisebb-nagyobb megszakításokkal, de mégis csodálatos sorsközösségben dolgoztunk mindig együtt, mindenféle baloldali földalatti, vagy földfeletti dologban. Főszerkesztője voltam annak a *Forrás* című legális kommunista szépirodalmi és kritikai folyóiratnak, amelynek szerkesztője volt Gereblyés László. Természetesen lexikális adataim közül ezt mindig kihagyják, hogy ahol ő szerkesztő volt, én főszerkesztő voltam. Szerkesztettem azt a már első számban elkobozott *Front* című hetilapot, amely Illyés Gyulának és Haraszi Sándornak a bábáskodása közepette ANTAL JÁNOS szerkesztésében jelent volna meg, ha már a nyomdában el nem kobozta volna a rendőrség.

Életemnek ez a kicsi fejezete különösen érdekes, mert a *Front* körül igen sok értékes fiatalemberrel, sok jószándékkal, tudással, bátorsággal és sok jó művel ismerkedtem meg, és akkor még tagja lehettem egy meleg, bizakodó közösségnek. Ellenben bekövetkezett a nagy törés — és ez is rendkívül fontos szakasza életemnek, ha nem döntő. 1933–34-ben József Attilát a moszkvai *Sarló és Kalapács*, majd idehaza a *Társadalmi Szemle* — SÁNDOR PÁL szerkesztésében — megbélyegezte. Ezt a megbélyegző cikket Pákozdi Ferencsel íratta meg. A megírásra Sándor Pál és MADZSAR JÓZSEF, az itteni illegális irodalmi mozgalom vezetője adta meg az utasítást, és ezt az utasítást Pákozdi pártparancsnak tekintette, ami alól kibúvót nem talált. Sajnos nem is keresett. Igen, ezt el kell mondanom és egyszer meg is kellene mondanom más formában is, hogy életem fontos szakasza volt ez, amikor az illegális mozgalomnak sok tagjával örökre szakítanom kellett, de volt olyan tagja is, aki a mozgalom nevében — a Kolozsvárott megjelenő *Korunk* hasábjain — nyíltan és a mozgalom számára örökérvényűen szakított ki engem, és szakított velem. Ezekről a napjaimról és hónapjaimról írja például ASCHER OSZKÁR, hogy addig baloldali voltam. Most tessék megnézni a könyveim sorra megjelenő sok-sok száz ívét. Ezeket a könyveket én nagyrészt 1934 után írtam. A *Futótűztől* kezdve, a *Fekete víztől* kezdve egészen a legutóbbi művemig, az *Égő csipkebokorig*. Miért nem hagyták ezeket is később, RÁKOSI távozása után, indexen? És ha ezek annyira jobboldali művek, miért jelenhettek meg szóról szóra az eredeti szövegükkel? És — mint ahogy RÉVAI annak a vallomásnak a megtételére szeretett volna kényszeríteni, hogy én 1933-ban helytelen útra tértem és az azóta írt műveimet megtagadom —, miért tették indexre az 1933-ig írt műveimet is? Miért a *Sötétséget*, és miért a *Böbék Samut*, és miért a *Börtönt*, és miért a *Kántor Józsefet*, és miért a *Szép Zsuzskát*, és miért a novellák sok százát?! És miért a *József, az ácsot*, és a többit? Ezeket én nem az én állítólagos megtévedésem után, hanem előtte írtam és mégis indexre és mégis zúzdába kerültek. Azután pedig, jött a sztálini korszak, amellyel én 1934 óta tudatosan és bevallottan szembe szegültem és amellyel mind a mai napig soha sem élőszóban, sem írásban közösséget nem vállaltam, amelyre igazolást én sohasem kerestem és sohasem vállaltam és amelynek a dicséretében én soha egy sort — még jelzőt sem — le nem írtam, még odáig sem, hogy SZTÁLIN bölcs mosolya tekintett volna le rám a falról. Akkor végre tessék

megérteni, hogy 1934-ben befejeződött a lenini forradalmi korszak, megkezdődött a sztálini korszak, a sztálini reakciós korszak. Azután megkezdődött TUHACSEVSZKIJ és más rengeteg kitűnő ember kivégzése, BUHARINÉ és ZINOVJEVÉ, B-től a Z-ig az egész abc-n végig. Emberek százezrei gyöttrődtek elhagyatva és reménytelenül a szenvedéseknek olyan poklában, amely pokolnak a méreteit még maga HRUSCSOV sem tudta kellőképpen jellemezni. Tessék ezek után megmondani: mit kerestem volna én azok között az emberek között, akik négykézláb csúsztak ezelőtt a hatalmi téboly előtt, amit azóta személyi kultusznak neveztek el a jó hangzás miatt. Én semmiféle személyi kultusznak nem hódoltam be sem idehaza, sem külföldön, sem Nyugaton, sem Keleten soha!

Tóbiás Aron: Most sok mindent elmondtál magadról. Most fordítsuk meg a dolgot, és hadd kérdezzem meg azt, amivel talán befejezhetjük ezt a beszélgetést, hogy miért van az irodalom, és miért szegődöttél te mindhalálig irodalmárnak?

Kodolányi János: Én az írói voltot életformának, stílusnak tekintem úgy, ahogy minden művésznak a művész-voltát az ő életstílusának, életformájának kell tekintenem. Egy PICASSÓTÓL nem tudom elválasztani sem festményeit, a koraiakat, a kubista képeit, de a *Bikavidalt* sem például, amiért ő annyira rajong, hogy csak egy példával ábrázoljam ezt.

HAT-HÉTÉVES KOROMBAN a hallott, megismert népdalok nyomán kezdtem népi, meg saját melódiákra verseket kitalálni. Egészen egyszerűen, mert azok nekem tetszettek, és mert azok engem mélységes érzelmekkel, tehát a szeretetnek a gyűlöletnek, a félelemnek, az örömelek, vagy akár a mámorosságnak az érzésével töltöttek el. De hogy miért lettem író és miért nem gépészmérnök — mert életemnek egy sötét fokán gépészmérnök akartam lenni? A gépek iránt, sőt a matematika iránt is, de újabban az atomfizikát is ide kell sorolnom és a modern csillagászatot, stb., igen-igen nagy és folyamatos érdeklődés élt bennem. Azt megint nem tudnám megmondani, hogy miért nem lettem én az. Isten tudja. Azért íratott az apám reáliskolába és nem gimnáziumba, mert gondolta, inkább szükségem van a matematika, fizika, geometria tudására, mint a latin és a görög nyelvre. Később nekem ezt pótolnom kellett, amikor megtudtam, hogy inkább kell nekem mégis a latin és a görög nyelv. Mit csináltam: tanultam görögül és latinul.

De hogy miért lettem író, azt nem tudom megmondani, csak azt tudom megmondani, hogy milyen kérdésekre próbáltam választ kapni. Ugyanazokra a kérdésekre, amiket öt éves koromban tettem föl a kertünknek egy ma is nagyon pontosan előttem álló sarkában egy hatalmas orgonabokor alatt, amikor a virágokra szálló lepkéket és fölöttük a kék eget és a báránnyelűket néztem. A szörnyű kérdést: miért? Ki vagyok én? Engem akkor Jancsinak neveztek a cselédek, a házvezetőnő, az apám, testvérem, a pajtásaim. Ki ez — kérdeztem, és mi ez és honnan van? És miért? Mi volt azelőtt? Volt-e nevem? Tudtam-e én akkor arról, hogy én vagyok? És miért kell

1994. máj.

énnekem lennem és miért szükségszerűség? Miért nem tehetem meg nem történtté a léteimet? Legföljebb életem során néhányszor előfordult kisebb-nagyobb, néha veszedelmes öngyilkossági kísérleteimtől eltekintve, amikor ezt az „én vagyokot” szerettem volna elnémítani, mert az az egyszerű tény, hogy egyszer itt egy tudat élt, amely önmagát elpusztította, az azt a tényt örökkévalóvá teszi. Hiszen idő nincs. Mi magunk vagyunk az idő és a folyamat és a világ.

MOST VISSZAFELÉ KÉRDEZVE megint csak azt mondom: miért születtem? Miért ülök itt? Miért vagyok? Miért kellett lennem? Miért kell innnen eltávoznom? Nem önként, de bele nyugvással, miután érzem, hogy a végére érkeztem és tudom, hogy mindennek elkövetkezik a vége. És mert időközben volt az életemnek egy szakasza, az 1920-as évek vége, a 30-as évek eleje, amikor esztendőközön keresztül foglalkoztam mélylélektannal, tehát a charcoti azután a freudi, majd a legvégső szakaszában a jungi pszichológiai módszerekkel, tudományos módszerekkel, sőt én magam is alávettem magamat kétféle pszichoanalitikai módszer munkájának, hogy a saját tapasztalatomból ismerjem meg magamat. Most ezeknek a birtokában, a tapasztalataim birtokában, az álmaim ismeretében, a tévedéseim okainak az ismeretében, a szükségszerűségeknek a láncolatát látva, amikor nem térhettem ki pl. az elől, hogy szakadékba essem. Bele kellett esnem. Vagy, hogy a szakadékból kikerüljek. És ki tudtam kerülni. Mindez miért? Mindez azért, mint IBSEN gomböntője, hogy újra önti majd a gombot? Engem is, mint egy sikeres gombot, a gomböntő újra a kanalába vesz és le fog önteni? És akkor az egy más gomb lesz, de lényegében mégis ugyanez?

Mondottam már, hogy 1933-34 táján, amikor József Attila megbélyegzése történt és amikor az akkori marxista kritika botrányos vehemenciával vette üldözőbe Móricz Zsigmondot is, otthagytam az illegális mozgalmat — ott is hagyatták velem. A vörös giccsnek az uralmát én igen érthető és igen kézzelfogható érvekkel támadtam. Ekkor félreálltam a mozgalomtól. Hangsúlyozom: félreálltam, nem fordultam vele szemközt, nem tagadtam meg, csupán félreálltam, mert a TROCKIJ emlékirataiból megismert lenini végrendeletből meg kellett értenem, hogy itt most olyan politikai korszak következik el a kommunista világmozgalomban, amely az én számomra nem nyújt érvényesülési alapot és erkölcsi lehetőséget. Tehát amelytől énnekem félre kell vonulnom.

Hogy a finn példa, a finn földnélküli paraszt osztály megszüntetése, a finn szociális elmaradottság, a finn szociális koldussors megszüntetése pusztán ilyen szellemi és kulturális eszközökkel az én számomra akkor igen kitűnő eszköznek bizonyult, hogy megpróbáljam ezeknek az eszközöknek a segítségével továbbmozdítani valamiképpen ezt a magyar Holt-tengert, a nagybirtoknak, a hitbizományoknak ezt a szörnyűséges Holt-tengerét, amelyben minden életnek ki kellett vesznie.

HOSSZADALMAS VITA FOLYT AKKOR EGYSZER A LAKÁSOMBAN. NÉMETH LÁSZLÓ féltékenyen őrizte különálló voltát és különbözőségét mindenféle más iránytól, az ő egész sziget-gondolatát féltékenyen, szinte egy amőba érzékenységgel óvta és védelte. KERÉNYI KÁROLY ugyanakkor, a klasszika filológia beavatott egyetemi professzora, meglehetősen göggel és lenézéssel említette azokat a szociális törekvéseket, amelyeket én szerettem volna egy egységes mozgalom középpontjába állítani, és ezeket zszurnalisztikai céloknak bélyegezte. TRENCSENYI WALDAPFEL IMRE és KARDOS LÁSZLÓ igen intenzíven megértették az én terveimet, elképzeléseimet, az én oldalra hajlottak és igyekeztek ezeket az ellentéteket valamiképpen megszüntetni. A beszélgetés végén azonban mégis nagyon keserű szájjal kellett megállapítanom, hogy a magyar szellemi elit, a magyar értelmiség legmagasabb fokain álló felelős személyekben sokkal több a személyes hiúság, a személyes érvényesülés vágya, továbbá a másképpen gondolkodóknak vagy másképpen dolgozóknak a lenézése és a tőlük való elhatárolódás, hogysen itt Magyarországon egy olyanfajta csodálatos kollektív tevékenységet lehetne várni, mint amilyen tevékenységnek kiváló tagjaival, képviselőivel ismerkedtem én meg Finnországban.

Ez igen keserű tanulság volt számomra, bár nem azt a következtetést vontam le belőle, hogy én most már hagyjak föl terveimmel és tevékenységeimmel, csupán csak azzal kellett tisztába jönnöm, hogy nagyon kevés támogatóra számíthatok és nagyon kevés társat fogok magam mellett találni azon az általam is tisztán nehéznek és szakadékosnak látszó úton, amelyen én megpróbálkoztam ebben az irányban eljutni valamiképpen a magyar nép sorsának a lazításához, könnyítéséhez, a sötétség elosztatásához.

Ez nagyon fontos etapa életemnek és egyszersmind nagyon fontos tanulsága is, mert most, amikor azután a nehéz idők volta-képpen bekövetkeztek, amikor a félfeudális történelmi Magyarország legutolsó formáiban is összeomlott, akkor kitűnt, hogy egy olyan helyzet előtt állunk, amelyben barátai a barátoknak nincsenek, amelyben munkatársai a munkásoknak³ nincsenek, amelyben régi, évtizedes baráti, szoros, lelkes és önzetlen együttműködések lazultak meg, szűntek meg és váltak atomizálódott egyéni munkává, egyéni pályává, egyéni érvényesüléssé és egyéni bukásokká. Tehát amely etapa után életemnek most tapasztalnom kellett a gyakorlatban, és meg kellett értenem, hogy sem a múlt század reform-nemzedékének többé-kevésbé viszonylagos együttműködésére — abban a romantikus korban —, sem a népi Magyarország akár ilyen, akár olyan, akár országos értelmezésű, egészen a kommunizmusig elmenő részeiben és oldalágaiban a legminimálisabb együttérzésre és együttműködésre egy közös cél, a magyar nép egészséges életformáinak kialakításában, ennek a népnek a felvirágoztatásában, fenntartásában, biológiai erejének megtartásában, sőt növelésében egyetértés nincsen.

1994. máj.

157

Jegyzet

Az interjút Kodolányi János leírója sosem látta, és nem is hallgatta vissza. Nyilvánosság elé először 1992-ben került, a Magyar Rádióban. A szöveget Tóbiás Áron felvétele alapján az író gyermekei, János és Julianna írták le; néhány helyen a szerkesztő értelmezésül kihagyott, illetve hozzátett a szöveghez. K. Gy.

(1) Az első változat 1940-42-ben, a második átdolgozott változat 1968-ban jelent meg. (A szerk.)

(2) Kodolányi János öccse, DR. KODOLÁNYI GYULA rádiómérnök, valamint TARCSAY VIHMOS özvegye juttatta be az író JULIANNA leányát műszaki rajzolóknak a gyárba. (A szerk.)

(3) Feltehetően dologtevő, résztvevő értelemben (A szerk.)

L. J.: A SZORONGÁS SZIMBÓLUMA. 1938 KÖRÜL; KAT. SZ.: 36

Nemzetnevelés – de mire?

Töprengés tegnapról és máról, Márairól és Kodolányiról

Márai: *Röpirat a nemzetnevelés ügyében* – a Kalligram karácsonyi kiadványában. Kodolányi: *Márai és a kultúra* – a Kortárs januári számában.

Vitairat és ellenvitairat. Fél százados polémia. '42 nyaráról és őszeről. Az elsőt újraolvasom, a másodikat olvasom. Metszően ellentétes álláspontok. Egyértelmű, sőt, sarkított fogalmazásban.

Nos, érdemes megjegyezni. Nem az életművek csúcsa. Márai nem az originális teória embere. Inkább önéletrajzé, lélektani regényé, lírai drámáé. Kodolányi nem a toleráns polémia embere. Inkább tényfeltárásé, történelmi regényé, naturalisztikus drámáé. A vita nem is elméleti vagy esztétikai, hanem tüneti és dokumentáris értékében fontos. Rögzít egy történelmi pillanatot. Szociológiájában, ahogy a mozgások egymás ellen feszülnek. Pszichológiájában, ahogy az érzelmek egymást megkérdőjelezik. De nem ez adja a döbbenetet. Hanem a történelmi pillanat szomorú érvénye. Mert groteszk aktualitásában fél századig megmaradt. Vagy regresszív virulenciájában éppen most feltámadt. Még a dátumokat is nézegetem.

Valóban '42?

Nem '92?

Vagy netán éppen '94?

Honnan a kinosan, tragikomikusan gyötrelmes aktualitás? Hogy erről van szó ma is? Csipkerózsika-álom a magyar történelem? Fél század után felébred? Ugyanúgy? Nem nyugodt bájában, de zaklatott lázában?

Három ponton robban a vita. Kollektív vagy egyéni felelősség? Modern nyugati vagy archaikus-mitologikus kultúra? Általános európai vagy különös magyar nemzetnevelés? Ezeket követem. Nem a teória magabiztos elemzésében, inkább a szembenézés szomorú kényszerében.

De sarkítottan fogalmazok. Mert a vitázók is sarkítottan fogalmaznak. Meg paradoxonokat is vállalok, mert a történelmi helyzet is paradox. Akkor is, ma is.

Kollektív vagy egyéni felelősség?

Márai a kollektív felelősség lehetőségéről beszél. Félti tőle a magyarságot. Lényegében elutasítja. Kodolányi az egyéni felelősség lehetőségéről beszél. Felmenti alóla a magyarságot. Félig elutasítja. A lényegében elutasított kollektív felelősség a győztesek vádja lehet; a többség felmentése. Az első változat alternatívájában mindenki bűnös vagy mindenki büntelen. A második változat alternatívájában kevés bűnös és sok büntelen.

Gondoljunk bele: fél százados dilemma vagy mai? Fél százados és mai. Akkor, '42-ben német csizmak az Óceántól a Volgáig. Tegnap, '89-ben szovjet tankok a brandenburgi kaputól a Sárga-tengerig. Hódítók és meghódítottak. Elnyomók, együttműködők, elnyomottak? Igen. De akkor, a sztálingrádi csata előtt, még hátra van majdnem minden. Erősödik a hódítás. Az elnyomók még elnyomóbbak, az együttműködők még együttműködőbbek, az elnyomottak még elnyomottabbak lesznek. De most, a berlini falomlás után már megtörtént majdnem minden. Megszűnt a hódítás. Az elnyomók nem elnyomókká, az együttműködők nem együttműködökké, az elnyomottak nem elnyomottakká lettek. Meg különben is: akkor a végkifejlethez közelítve minden elviselhetlenül kemény lett. Most a végkifejlethez közelítve minden szánalmasan puha. Ezért más a kollektív és egyéni felelősség dilemmája is. Végkifejlet, elviselhetetlen keménység előtt és végkifejlet, szánalmas puhaság után.

Akkor, a nácizmusban a vég volt iszonyú. Tegnap, a bolsevizmusban a kezdet. Az iszonyú véget a szisztéma bukása követte. Az iszonyú kezdetet a szisztéma átmentése. Iszonyú végben és kezdetben sokan bűnrészessé lettek. De az iszonyú vég, a bukás után a kollektív felelősség egy népet akart megbélyegezni. Az egyéni felelősség egyeseket büntetett. De az iszonyú kezdet, az átmentés után a kollektív és egyéni felelősség elsüllyesztett. Am a veszélyzónák jól kirajzolódtak. A kollektív felelősség keserű, de megkerülhetetlen önelszámolást jelent. Bel-sőt, lelkiismeretét. Hogy – valamilyen módon – mindenki részes lehetett. Üldözöttből lett üldözőként; üldözőből lett üldözöttként. Elnyomottból lett elnyomóként; elnyomóból lett elnyomóként. Ki ne ismerné a variációkat? Iszonyú kezdetben tagadó; puha végben együttműködő. Puha végben tagadó; iszonyú kezdetben együttműködő. Sokféleképpen lehetett. A kimon-

Népmabadság 1994. máj. 14. 112. n. 34.

és P. Gy.: ANGYAL ÉS KARD.

Ugy, 2003. Liget műhely Al-

pitörény. 131-138

1994. máj. 14.

dandó elhallgatásával; az elhallgató kimondásával. Bölintással fejrázás helyett; fejrázással bölintás helyett. Elkerülhető vagy elmulasztott kézzorítással. Fölösleges vagy megtakarított mosolygással. Persze az árnyalatok sokfélék. Meg vannak majdnem egyértelmű végletek. Aki akaszt, hóhér. Akit akasztanak, áldozat. Bár azt is tudjuk: a hóhér áldozat lehetett későbbben, az áldozat hóhér lehetett korábban. Am ez már a század infernoja. Magas művészetben találtatta is lehet. Lapos elméletben közhely marad. Ezen belül mindenkinek a maga dolga. Álmatlan éjszakán hozhat önitéletet. Részlegeset vagy teljeset. Derűs nappal adhat önfelmentést. Részlegeset vagy teljeset. Lelke rajta. Csak hogy kényes a határ. Mert önmaga teljes felmentése már félig a másik elité. Kivonja önmagát a kollektív felelősségből; bevonja a másikat az egyéni felelősségbe.

Az egyéni felelősség indulat és igaztalan számonkérést jelenthet. Külsőt, adminisztratívát. Mert korábban bűnök történtek, később gyengeségek. Korábbi bűnök lehet később is megtorolni. Későbbi gyengeségeket lehet korábbi bűnökké stilizálni. És ha a korábbi bűnösök nem élnek, a későbbi gyengék előléptethetők. Ha valódi bűnösök már nem találhatók, valódi bűnbakok még kereshetők. Az egyéni felelősség mérhetetlen veszélye. Hogy felmentést ad sokaknak, ítéletet keveseknek. És minél jobban felmenti a sokakat, annál jobban elítéli a keveseket. Az össztársadalmi bűn- és gyengeségmennyiség marad. Csak más lesz az elosztás. Sokaknak kevés jut vagy semmi. Keveseknek sok jut vagy minden. Meg fokozni is lehet. A saját, felmentett gyengeség a más, elítelt gyengeségéhez hozzáadható. A kétszeres gyengeség pedig akár bűn is lehet. Az pedig még erősebb ítéletet követel. Rossz mechanizmus. Ha felerősödik, tragédiákat okoz. Igaztalansággal válaszol igazságtalanságra, bűnnel bűnre. Nem látni a végét.

Pontosan paradox voltában igaz. A kollektív felelősség a társadalmi egyensúly és megbékélés eszköze. Benne az én felmenti vagy elítéli önmagát. Belül számol el; önmagával önmagának. Az egyéni felelősség a társadalmi egyensúlyvesztés és békétlenség eszköze lehet. Benne az én felmentheti önmagát, elítélheti a másikat. Kívül számol le; a másikkal a külvilágnak. Az első erkölcs vagy erkölcstelenség kérdése. A második jogé vagy jogtalanságé.

Modern nyugati vagy archaikus-mitologikus kultúra?

Az álláspontok nem könnyen ütközthetők, inkább maguktól ütköznek. Márai az előbbi változatot képviseli, Kodolányi az utóbbit.

Van azonban közös alap. Méghozzá kettős. Egyfelől a megmaradás reménye – fizikai és erkölcsi értelemben. Másfelől magyar vezető szerep – politikai és szellemi értelemben. Vagyis – ki kell mondani! – a nemzeti lét reális igénye és a meghatározó küldetés irreális álma furcsa módon keveredik.

Márai meg is fogalmazza. Megmaradás és vezetés a minőség alapján. Nyugat-Európában franciáké. Közép-Európában magyaroké. Ehhez kell – a megmaradás és vezetés minőségéhez – a nemzetnevelés. Kodolányi megmaradáson és vezetésen nem vitatkozik. A nemzetnevelés és minőség igényén sem. De a nemzetnevelés és minőség milyenségén igen.

Márai ugyanis úgy véli: a minőségi megmaradást és vezetést célzó nemzetnevelés alapja a modern, „occidentális” kultúra. Ehhez igazodják a magyar glóbusz klímája is. A XIX. század vívmányaihoz. Liberális demokráciához és magasrendű civilizációhoz. Az egyén tiszteletén alapszik. De az egyének megoszlanak. Elitre és tömegre. Az első teremti, a második használja a civilizációt. A nemzetnevelés végső igéje a tömegelet megszüntetése vagy humanizálása. Jobb esetben: használatból legyen teremtővé. Kevesbé jó esetben is: romboló használatból legyen fenntartó használatóvá. Mindebben nem az érdekes, hogy mi származik Ortegától vagy Spenglertől. Hanem, hogy a Nyugat kultúrája, az egyén tisztelete a mérce. És mögötte a polgári világ. A polgárság maga teremtette kozmosza.

Kodolányi ugyanis úgy véli: a minőségi megmaradást és vezetést célzó nemzetnevelés alapja az archaikus „szimbolikus” kultúra. Ehhez igazodják a magyar glóbusz klímája is. Az ősi társadalmak vívmányaihoz. Kollektív létformához és saját jelképrendszerhez. A közösség tiszteletén alapszik. Benne nem a XIX. század autonóm, hanem az ősi társadalmak függő embere. Nem evilági, azaz immanens, de nem-evilági, azaz transzcendens erők a meghatározók. Nem újonnan létrehozott civilizációs vívmányokat örökít az utódokra. Am előidőkben teremtett mitologikus világrendet alkot az örökévalóságának. Mindebben nem az érdekes, hogy mi származik Vataitól és Frobeniustól. Hanem, hogy a Kelet kultúrája, a közösség tisztelete a mérce. És mögötte egy polgárság előtti világ. A polgárság maga teremtette kozmoszát tagadó ellenkozmosza.

Cseppet sem homályos ellentét. Szinte röstellem a kommentárt. Csak röviden. Minőségi megmaradásról van szó meg vezető szerepről. És főként ezt alapozó nemzetnevelésről. Két variációban. Az egyik Európára néz, ahhoz kíván igazodni. A másik Európán kívülre néz, ahhoz kíván igazodni. Az Európához való igazodás polgári kultúrát jelent, a polgárság világát mint ideált. Az Európán kívülihez való igazodás polgárság előtti kultúrát jelent, a polgárság előtti világot mint tradíciót. Az európai, polgári kultúrához való igazodás modernizálást igényel. Az Európán kívüli polgárság előtti kultúrához való iga-

Márai Sándor

Kodolányi János

zodás archaizálást. A modernizálás ismeretre alapoz és tudományra. Az archaizálás jelképre és mítoszra. Gondoljunk bele. Az első mintha spiritualizálni akarná a határt a Lajtánál. Hogy bejőjön Európa, a polgári kultúra, ismeret és tudomány. A második mintha realizálni akarná a határt a Lajtánál. Hogy ne jőjön be Európa, maradjon a polgárság előtti kultúra, jelkép és mítosz. Pontosabban: ne maradjon, inkább újrateermelődjön. Nem folytatom. Ma mindenki Európáról beszél, polgári kultúráról, ismeretről és tudományról. Legalábbis tudatosan és „szalonképesen”. De a társadalom eszmevilága nemcsak tudatos és „szalonképes” elemekből áll. Ám nem tudatos és nem „szalonképes” elemekből is. Ott pedig jelképek kívántatnak és mítoszok. Ezek szerint, ha teremtnének, értelmesek és humanusak. Ha csinálják őket, értelmetlenek és antihumanusak. Az értelmes-humanus jelkép és mítosz egy nem jelképes-mitikus kultúrában értékelenes illúzió. Az értékes tradíció jelen van a nemzetnevelésben. De nemzetnevelés – csak erre – nem alapozható.

Adódik azonban két valóságos gond. Az egyik – még mindig – a mítosszal kapcsolatos. A másik az egyén vagy közösség tiszteletével.

A mítoszt az emberiség képzelete megteremtette. Évezredekig kultúrá-

ját is meghatározta. A kultúra pedig folyamatosság is. Belőle tehát a mítosz kiiktathatatlan. Ám az újkor polgári-tudományos világképe demitizált. A mítosz egykori hegemoniáját siratni lehet, felbecsülhetetlen értékét őrizni kell. Még tovább megyek. Polgári-tudományos világkép és prepolgári-mitikus világkép harmonizálását megkísérelni lehet. De a polgári-tudományos világképet prepolgári-mitikus világképre visszacserélni nem. Talán a művészi világképről is szó van. Mert mítosz és művészet – a szellemi formák archaikus-atavisztikus rendjében – összefügghet. Lehet, hogy a polgári-tudományos világkép nem kedvez a művészetnek. Ám ez már nem ide tartozik – és messzire is vezetne.

Az egyén vagy közösség tisztelete tényleg dilemma. Túl vagyunk álkollektivisták rémálmokon. Megkérdőjelezhetetlen az egyén méltósága. De a közösségek valóban szétestek. Megkérdőjelezhetetlen a közösség igénye. A polgári rend az archaikus közösségeket szétverte. Az álkollektivisták rend új közösségeket nem teremthetett. Közösségek kellenének. De archaikus közösségek vissza nem varázsolhatók. A polgári rend autonóm embere az archaikus közösség függő emberévé nem regrediálható. Poétikus vágyak és történelmi folyamatok fel nem cserélhetők. A közösség tiszteletéért nem kockáztatható az egyén tisztelete. Nem lehet visszamenni szerves közösségekért a polgári rend elé. Legfeljebb a polgári rendben lehet megteremteni szerves közösségeket. Sokcsatornás civil társadalom kell hozzá. Nem tudom a megoldást. Csupán a vagy egyén, vagy közösség alternatíváját tagadom. Elképzelt közösségek rendjéért

1994. máj. 14.

valóságos egyének szabadságát nem adom.

A következtetések – természetesen – ellentétesek. A modern „occidentális” vagy archaikus „szimbolikus” kultúrához igazodó magyar glóbusz klímájában más és más nemzetnevelés. Az első szülőhelye Európa. Nemzetnevelésében hangsúlyos, ami közös európai. A második szülőhelye nem Európa. Nemzetnevelésében hangsúlyos, ami nem közös európai. Márai a magyar kultúrát eredendően európainak látja. Európa utolsó egysége, a Kárpátokon innen. Évszázadokig a keresztény Európa védője is. Kodolányi nem az európaiságot vitatja. De Európa megrontottságát állítja. Nem az a kultúra már, amit a magyar évszázadokig védett. Vagyis az egyik távlatban: Európához hasonulva alapozni a megmaradt magyarság minőségi nemzetnevelését. Vagyis a másik távlatban: Európától különbözve alapozni a megmaradt magyarság minőségi nemzetnevelését. A két távlat két ponton ütközik.

A magyarság nem külön alkat

Először a nemzetnevelés orientációjában. Márai szerint a magyarság nem külön alkat. Nem állapot, hanem magatartás. A magatartás pedig európai, vagy legyen európai. A nevelés igazodjék ehhez: az európai magatartáshoz. Akkor pedig tudnia kell: sajátosságai – nyelve, dalai, táncai nem jelentenek felülmúlhatatlan, egyedülálló értéket az emberiségnek. Ertelemszerűen annyi értéket jelentenek, amennyit más népek sajátosságai – nyelve, dalai, táncai. Kodolányi szerint a magyarság külön alkat. Nem magatartás, hanem állapot. Magyar állapot, európai magatartás. A nevelés igazodjék ehhez: a magyar állapothoz. Akkor pedig tudnia kell: sajátosságai – nyelve, dalai, táncai nem felülmúlhatatlan, de egyedülálló értéket jelentenek az emberiségnek. Ertelemszerűen más értéket jelentenek, mint amelyet más népek sajátosságai – nyelve, dalai, táncai. A vita lényege nem az azonos vagy magasabb érték – az első az azonos értéket sugallja, a második a magasabb értéket nem állítja –, hanem az azonos

vagy különböző jelleg. Az első az Európával azonos, a második az Európától különböző jelleget állítja. Az azonos jellegben a nemzetnevelés alapja a magyar európai magatartás. A különböző jellegben a magyar nem európai állapot. A magatartás pedig szerzett műveltség, az állapot örökölt alkat. Erdemes még tisztázni, nem a magyarságismeret, hungarológia a nemzetnevelésben elfoglalt helyéről van szó. Ezen, mármint a nyelv, irodalom, történelem, néprajz és sok más egyéb súlyán nehezen lehetne vitatkozni. Hanem a nemzetnevelés orientációjáról. Általános európai vagy különös magyar jellegén.

Másodszor az „extra Hungariam” értelmezésében. Az ellentét tragikomikusan egyértelmű. A magyar európai magatartásban, szerzett műveltségben és erre alapozott nemzetnevelésben az „extra Hungariam” nemcsak időszerrűtlen, de káros illúzió is. A magyar nem európai állapotban, örökölt alkatban és erre alapozott nemzetnevelésben az „extra Hungariam” nemcsak időszerű, de fontos tradíció is. Az első úgy véli, a magyar élet legyen olyan, mint az európai. Tehát nem hiheti, hogy a rajta kívüli élet nem élet. A második úgy véli, a magyar élet nem lehet olyan, mint az európai. Tehát hiheti, hogy a rajta kívüli élet másfajta élet. Persze az ellentét nem feloldható. Márai sem állítja, hogy a nem magyar élet pontosan olyan, mint a magyar. Kodolányi sem állítja, hogy a nem magyar élet egyáltalában nem élet. „Csupán” a közösség kétféle értelmezéséből fakadó kétfajta kötöttségről van szó. A szerzett műveltség elve összeköti a magyar közösséget, a benne való létet Európával. Az örökölt alkat elve leválasztja a magyar közösséget, a benne való létet Európáról.

Nos, eddig a hajdani vita, mai döntéskényszer. Önmagába mélyedő, „kollektív” vagy másra mutató, „egyéni” felelősség? Felzárkózó, modern-nyugati vagy elzárkózó, archaikus-mitologikus kultúra? Összekötő, általános európai vagy szétválasztó, különös magyar nemzetnevelés?

Bíró nem lehetek. Mindenki maga döntsön. Mégis úgy gondolom: a Bibó emlegette magyar zsákutcákról van szó. Feloldódnak, ha sorsformáló pillanatokban a magyarság jól dönt. Újrateremtődnek, ha rosszul.

Poszler György

Az örök ember

Kodolányi János: Az égő csipkebokor

Kodolányi mitológiai regényei a Nap precessziós útjának jelenségén alapulnak. Aki valaha szétesett óra pörgettyűjével játszott, tudja, mi a precesszió. Míg a Föld fáradhatatlanul járja Nap körüli útját, forgástengelye – változatlan dőlésszögben – ellentétes irányú, lassú körmozgást végez. Ez a mozgás érzékelhetetlen: egy emberöltő alatt egyetlen fok. Következésképpen viszont (amellett, hogy időszakonként más és más csillag lesz sarkcsillag) az, hogy a tavaszi napéjegyenlőség idején a Nap évről évre ötven fokmásodperccel hátrább áll égi útján. Ezt a jelenséget nevezik a tavaszpont eltolódásának, precesszióknak.¹ A tavaszpont a nappálya körét hátráló mozgásban, közel huszonhatezer év alatt járja be: ez a nagy napév. Ennek tizenketted része, 2160 év, a világhónap. Az állatöv tizenkét csillagképe közül az, amelyikben a tavaszpont jár, meghatározza az adott világhónap minőségét, s döntő hatást fejt ki az emberiség életében. Minden világhónapnak megvan a maga messiása. „A Bika-kor messiása Gilgames, a Kosnak Mózes, a Halaknak Jézus”.² Kodolányi mitológiai regényeinek hősei „az örök ember életében föllépő új mítosz”³ megtestesítői.

Az égő csipkebokor cselekménye abban a történelmi időben játszódik, mikor a tavaszpont a Kos csillagképében járt. A kultúrtörténetben ekkor a vallási élet uralkodó jelképe – háttérbe szorítva a folyamközi, krétai, egyiptomi bikakultuszt – a kos, illetve a bárány. Új nép, a zsidóság válik az új világhónap eszméjének hordozójává; vallásának rendszerét a Kos és a vele szemközti Mérleg hatásai alakítják ki. *Az égő csipkebokor*ban azonban a nagy napév egyetlen hónapjának, a Kos-korszaknak az ábrázolása mellett egy másik asztrológiai jelenség is nyomon követhető, éspedig a lélek egyéni öntudati fejlődésének az útja,⁴ amely a Nap éves útjának egyes állomásait követi. Ennek alapján a regény három könyve nyolc szakaszra bontható fel. Mindegyik szakasz kezdetét Mósze helyének térbeli változása is jelzi.

Az első könyv első szakasza történelmi visszatekintés a megelőző évszázadokra. Egyiptomot látjuk a letűnt világhónapba, a Bikába merevedve; a betelepült népek, főként a héberek körében felébred egy eljövendő Szabadító utáni vágy – megszületik Mósze a Kos jegyében. A második szakasz a gyermek Mószenak a Palotába kerülésével kezdődik, és életútjának második állomását, a Bikát mutatja be. A második könyvet Mósze Ikrek és Rák korszaka tölti ki, melyek a góseni kormányzóság, illetve a mitannibeli családalapítás eseményeit követik. A harmadik könyv négy állatövi jegyet foglal magában: az Oroszlánban Mósze népének öntudatos vezetőjeként visszatér a Delta-vidékre, a Szűzben történik a kivonulás, és a pusztában várakozó népek összegyűjtése. A Mérlegben a színájbeli eseményeket, a Törvény átvételét mutatja be Kodolányi, végül a Skorpióban „az árnyék árnyéka lehajol”⁵, Mósze lelke az életből fölemelkedik a létbe. Mósze története tehát kozmikus hatások által befolyásolt fejlődéstörténet, *Az égő csipkebokor* asztrális fejlődésregény.

(*A sötétség földje*) A Nap precessziós útján a Bika és a Kos határterületére ért. A Nílusvidéki Birodalomban ennek megfelelően alakulnak az események: a süllyedés megállíthatatlan, az új világhónap elérkeztekor jellemző megrázkódtatások a társadalom minden szintjét érintik. Az államot széthullással fenyegető zűrzavar a XII. dinasztia idején, az Amenemhet család uralkodása alatt kezdődött. Szebek-nefru-Ré hercegnő után nem akad isteni származású uralkodó, elharapózik a féltékenység, acsarkodás, trónviszály, méltatlan uralkodók hatalmaskodása, rablógazdálkodása. Mert aki nem Istentől kapta a pásztorbotot és korbácsot, annak uralma pusztá hatalom, igazsága megtorlás, joga szigor. Általánossá válik a lopás, hazugság, csalás és gyilkosság, „az ember fokról fokra süllyed az anyagi világba, s vele együtt süllyed maga a világ”. Az éltető erőt nem az égből várja, imádkozással és elmélkedéssel, hanem a földből csikarja ki; apránként, elvesztegeti az örök isteni kincset,

Somogy 1994. júl.-aug., 4. sz. 270-280.

a tudást; szent feladatát, „a visszatérést a Gan Édenbe, az Istennel való egységbe, amelyből az ember kiszakadt”, elfelejti. Lassan az emléke is elvész a valaha volt kapcsolatnak az isteni világgal. Az Egy Istenhez tartozás tudata istenek százainak imádásává forgácsolódott⁶, a betelepült idegen népek bálványok, helyenként aranyból öntött bikaborjú előtt hódolnak. A hivatalos egyházi szertartásrend szimbolikus tartalma elhomályosult, helyette a külsőségek szerepe a végletekig fokozódott. „Gyarapodnak az áldozatok, az istenek szobrai előtt szaporodnak a virágok, fényesebbek a körmenetek, pompásabbak a táncok, hatalmasabban zengenek az énekarok, a hangszerek.” A Bikában uralkodó Vénusz szépségével az egyházi és a világi életben egyaránt megmutatkozik. Mindenütt híres műhelyekből származó fátylak, cíteraszó mellett lejtett bűvös tánc, kecsesség, báj, kellem; a hölgyek a szépség magaskoláját járják Egyiptomban. A millió „ékszer, finom ruha, cifra saru, messziről hozott illatszert, arcfesték, szemfesték, szemöldökfesték, körömfesték, kenet, a drága óbor, gyümölcs... a nagy művészek falfestményei, mozaikjai, a kiváló mesteremberek cédrusból, elefántcsontból faragott bútorai, szekrénykéi kinél lelhetnének nagyobb méltányulást, mint a művelt nőknél? Mivel lehetne szebben fizetni mindezért, mint női szépséggel, kacagással, tánccal, zenével, csókkal, még több, még kábitóbb csók ígéretével?” Míg a szegény a földbe merül a mindennapi kenyér előteremtéséért, a gazdag az anyagi jólét rabja. A Bika koncentrált, önmaga felé forduló tevékenységével összhangban aki teheti, saját gyarapodásával, élvezetével törődik, „gyűjt mindenáron, minden módon igyekszik megszilárdítani hatalmát, letörni a gyengébbet, kifosztani a védtelent, s mert holnap még így is elvesztheti mindenét, élvezzi a mát, ahogy csak tudja”.

A Nílus-völgyben, a rabszolgától a fáraóig, minden megmerevedni látszik a Bika földies jegyében. A Nap már évszázadok óta a Kosban jár,⁷ de ennek Egyiptomban csak a 16. században lesznek látható jelei. Ekkor, közvetlenül a hikszoszok kiverése előtt, „amint Amósze trónra lépett, reménykedés, bizakodás forró árama töltötte el egész Egyiptomot. Nemcsak a Felső-, de az Alsó-Birodalom is megremegett ettől a tüzes áramlattól. Még a legtudatlanabb vénasszonyok is úgy érezték, új élet, új világ következik most, megújul az egész Világegyetem.” Az új uralkodó a Kos tartalmának megfelelően „átszervezte a hadsereget, lovakat tenyésztett, harckocsikat készített, gyakoroltatta a katonákat”. Egyiptom az idegen elnyomás alóli felszabadulásnak, majd a világhatalom kiépítésének útjára lép, erősödik, mígnem elérkezik a tényleges harcok ideje. A Kos uralkodó bolygójának, a Marsnak a befolyása évtizedes elszánt küzdelemben nyilvánul meg. A győzelem utáni mámorban úszó birodalom azonban visszaesik a letűnt Bika-korszak földhözragadt életmódjába, és újabb évszázadokra megreked ott. A hadjárat útvonalát végigfosztogató győztes csapatok rogyásig rakják a birodalom belsejébe induló szekér- és hajókaravánokat rablott kincsel. Egyiptom fuldoklik az illatfelhőkben, elvakul az arany csillogásában, és megsüketül a boldogságot ünneplő harsonazúgásban. Az Ámun-papság ugyan felveszi az új kor jelvényét, a kosszarvat, de valójában ők is vagyonuk gyarapításán, hatalmuk megszilárdításán fáradoznak, és ezzel ismét erős befolyást nyernek az államvezetésben. A hétfokú beavattatást jelző keresztet újabb, még nagyobb hatalomért cserébe adják az isteni királynak. Csökken a fáraó tekintélye, nemcsak előttük, de az alattvalók előtt is. Olyannyira, hogy az egyetlen királyt, aki később ki akar törni a régi rend kiüresedett formáiból, titokban Gyűlöletes Álmodozónak nevezik. Nincs többé uralkodó Egyiptom trónján, aki a Világegyetem rendjét követve tovább tudná vezetni népét a Bika-korszakból. Isten elfordul az isteni fáraóktól, és majd az új, választott néppel kivonul a Sötétség Földjéről.

A Nagy Napév hátrafelé haladó állomásai a Föld, az emberiség életében fejeznek ki egy-egy időszakot. A tavaszpont mozgása azonban túlságosan lassú ahhoz, hogy az egyes emberek életében számottevő hatást fejthessen ki. Az egyes emberek életútjában meghatározó irányítást a Nap éves mozgása gyakorol, a precessziós úttal ellentétes irányú haladással. Az egyén öntudati fejlődésének kezdetét a Kostól számítjuk, és a Bika, Ikrek, Rák stb. irányában kell útját bejárnia a Halakig, az Én megsemmisülésének, feloldódásának fokozatáig.

A Gósenben letelepült népcsoportokat kivezető és majdan egységes néppé formáló Mósze is ezt az utat járja a regény lapjain. Ha a fáraók gyengék, tudatlanok a tömeget helyes útra vezetni, mert elveszítették az Istentől származás ősi biztonságát, ha az arra rendelt uralkodók képtelenek elindítani a népet a sötétségbe merült világból kivezető úton a fény otthonába, Gan Édenbe, akkor máshol, az uralkodó családon kívül kell megszületnie az erre alkalmas vezetőnek. „Mert a Sötétség korát éljük, fiaim, mint tudjátok. Mindaddig, amíg a világ s benne az ember ismét visszafelé nem térül a Fény felé, képtelen megérteni azt, ami durva érzékeivel nem igazolható.” Mósze, egyéni lehetőségét felismerve, elindult ezen a visszafelé vezető úton.⁸ „Mert a süllyedést megakadályozni elsősorban bennünk magunkban kell, ez kötelességünk. Meg kell tennünk ezt az utat visszafelé, amelyen az emberi faj s a világegyetem a mostani alacsony fokra süllyedt.” A beavatását megelőző tanulmányai során az Aton-papság legfőbb törekvése az volt, „hogy Mósze ismerje meg önmagát, hiszen ez mindennek az alapja. Erre épül a világ s az Isten ismerete.” Tudatosították benne, hogy a Kosmosz útjai szívébe vannak vésvé, állomásait és célját, okát és segítő eszközeit önnön mélyeiből tárhatja fel. Mósze életét végigkísérve ezek az állomások tűnnek fel előttünk, a Kostól a Skorpióig.

(Kos) A regény szerint Mósze Niszán hó huszonegyedikén született, Napja tehát a Kosban van. Mósze anyja, Szetamon, III. Amenhotep lánya gondosan ügyelt arra, hogy gyermeke pontosan abban a percben szülessen, amikor a Nap felbukkan a látóhatáron. Ez azt jelenti, hogy Mósze születésekor a személyiség összetevőit döntően meghatározó pont, az aszcendens is a Kos jegyében áll. Ez a rendkívül erős Kos-hatás egész életére meghatározó bélyeget üt; így lesz pályafutásának minden szakaszában legelsősorban népvezér. Már a gyermek Mósze minden megnyilvánulása hangsúlyozottan és jellegzetesen Kos. Tejtestvére, a lassú, merengő, engedelkeny, Nyilas vonásokat magán viselő Aharon mellett még szembeszökőbb a mindig eleven, ürge, akaratát erőszakosan is érvényesítő Mósze marsi lendülete.

Asztrológiai törvény, hogy a szembenálló jegyek kiegészítő, ellentétes kapcsolatban állnak egymással. A Kost polárisan kiegészítő Mérleg hatása mutatkozik meg abban, hogy Mósze mindig az igazság védelmében kezdeményezi a veszekedést. „Mósze a végletekig igazságos, nemcsak pajtásai perpatvaraiban ítél igazságosan, hanem a fölntötteket is gyakran megleckézteti.” Jozabét beszámolója szerint mikor társaiból hadsereget alakít, magát jelenti ki fővezérnek (jellegzetesen Kos-hívás), „nem ismer félelmet, nekimenne még a szent Hápi-bikának is”. Amikor anyjánál van, Szetamont „egy nagy lélek, egy bátor szív jelenléte csapja meg”. Mósze több, nagyobb mindenkinél. „Te kiválasztott vagy, téged földi anya szült ugyan, de az Isten nemzett.” „A Fiúnak,⁹ minden egyéb név nélkül, királynak kell lennie, neki és csak neki, senki másnak.” A Kos tulajdonságaira utal az az esemény is, mikor a kis Mószenak választania kell az elébe helyezett parázs és arany közül, és ő az előbbi után nyúl. „Mert Mószenak természetében volt a vonzódás a tűz iránt, akárcsak a víz iránt is.” Tüzes jegyben született, s majd látjuk, vizes jegyben hal meg.

Szetamon magatartásában és jellemében rokon vonásokat mutat a Kos ismérveivel. A távol levő Legkedvesebbet, akinek gyermekét a méhében hordja, fejlett akaratával idézi maga elé, teszi láthatóvá, érezhetővé; a királyi Anya besúgóival mit sem törődve vállalja a nagy titok terhét. Minden egyéb elhomályosul egyetlen célja, fia világrahozatala mellett – „tudja, mit akar, tudja, mi a küldetése”: fiát minden ellenséges törekvéssel szemben életben tartani és olyan nevelésben részesíteni, hogy majdan méltó uralkodó válhasson belőle. Elveihez, szerelméhez a végsőkig hű marad, mert a Legkedvesebb, a messzire távozott férfiú, akinek nevét sem szabad kiejteni,¹⁰ „nem valóságos és nem testi” alak.

Szetamon sok mindent megért. Utolsó szavait apja az ő fülébe suttogja: születés, élet és halál, a földi élet minden jelensége álom, az egyetlen valóság: „minden ember isten”. Az embereken segíteni nem lehet, mert amit keresnek, bennük van, de eljön majd az igazi király, aki ha kell, erőszakkal végigvezeti őket az úton. „Jó pihenni, jó csendben lenni. Több mondanivalóm nincs”.¹¹ Csakhogy Szetamon számára – aki egyetlen valóságot ismer: fiát

mindenáron trónra juttatni – ezek a szavak értelmetlenek. Apja fáradt arcát vizsgálva mégis belenyilall az igazság: „Az arcok elmúlnak, a figyelő ugyanaz marad. A figyelő: az én”, aki önmagát szemléli mibennünk, mert „mindenkiben, kivétel nélkül mindenkiiben ugyanaz a rejtelmes, örökkévaló, változatlan szellem ragyog, ég, szemlél”. Ez a tudás azonban elhamvad lelkében. Ahogy az egyiptomi társadalom megreked a Bika jegyében, úgy Szetamon lelke a Kosban; erős akarata konok akaratossággá, céltudatossága vak rögeszmévé, bátorsága dacos önfejűséggé keményedik – régen túlhaladnak rajta az események, mikor még mindig elszántan ragaszkodik Mósze trónra léptetéséhez.

(*Bika*) Mósze életében az első jelentős változás akkor következik be, amikor kiszakítják nevelőszülei bensőséges köréből, és beköltöztetik a palotába, az Aton-papság mestereinek irányítása alá. Men-noferben és Thébában szembetűnő külső és belső változásokon esik át. Hazulról hozott egyszerű ruhái helyett finom, ékes egyiptomi öltözékbe bújtatják. Olajjal kent testére napszakonként más és más sávós bíborkendőt, lábára sarut kötnek, sok zenét hall, szebbnél szebb táncokat lát, maga is táncol. Egyéni életútjának állomásai során a Kosból a Bika jegyébe lépett át, a marsi kezdeményezés után a vénuszi szépség, befogadás elve válik uralkodóvá. „Szépség vette körül. A Palota minden része tökéletes művészetet sugárzott, tiszta művészet volt minden fala, oszlopa, bútora, használati tárgya...” Ebben a környezetben serdül ifjúvá, ilyen érzékkábító formák között küzd meg a szellemi ember legerősebb kísértésével, a női szépséggel. „Egyre inkább kinyílt a szeme, egyre nehezebb volt behunynia. Tökéletes termeket, bájos arcokat, elbűvölő szemeket, izgató ajkakat, csalogató kebleket, tündéri mozgást látott minden pillanatban, részegítő szavak és mámorító kacagások, borzoló suttogások, elragadó énekhangok, csalfa tréfák gyönyörködtek.”

Az első fejlődési fokozat, a Kos még sokáig kíséri. Jeleskedik a fegyverforgatásban, mámorosan adja át magát a kocsihajtás örömeinek, de a Kos öncélú erő kifejtését lassan felváltja a Bika szilárd jegyének megfelelő kitartás, állhatatosság. Ebben az életszakaszban lép színre Nefertiti, „egyike az emberi faj legszebb nőinek”. Mószeban meginog a belé nevelt értéktudat. „Még az Édenről is lemondana érte, hogy az övé legyen. Örökre, persze, mert Mósze kezdte már elveszteni ennek a szónak az értelmét.”

Az öntudatfejlődés útjára lépett lélek feladata kettős. Egyfelől fel kell ismernie a csillagokon keresztül neki rendelt helyes utat és kihasználni lehetőségeit, másfelől az ugyancsak a csillagokon keresztül érvényesülő gátló tényezőkkel meg kell küzdenie. Mósze legszörnyűbb beavatási próbatétele nem a halál legyőzése, hanem a szerelemé, mert ezt annak ellenére is megtette, hogy tudta, ezzel gőgöt, sértettséget, szeretetlenséget ébreszt. Mósze diadala, hogy a Bika földies eleme nem az anyaghoz kötöttségben, hanem az ettől való megszabadulás elhatározásában szilárdítja meg.

A Kos kifelé forduló, szétáradó erő kifejtései után a Bika megállapodást, nyugalmat és megóvást kifejező jellege uralkodik Mószen. Kitaposott ösvény, a tudás megszerzése, az ősi hagyományok vonzáskörébe kerül. A szerzett kincs, a rejtett tudomány a hallgatás erejével párosul. „Hallgatott. Udvarias, okos, nyájas, fegyelmezett legény lett belőle, csak annyit mondott, amennyit az emberek el tudtak viselni. Egy szóval sem többet.” Az akaratos, céltudatos, tette kész gyermekből szerény, kedves ifjú érett. Mesterei elérték céljukat, Mószeből remekművet faragtak. Remekművet, aki előljárói irányítása alatt önmagát szellemi lényvé képezi azzal, hogy az egyént az egyetemesnek feláldozza, és pedig a vágytól való megszabadulás útján.

Jó évtizedes tanulmányok után így válik Mósze lassan alkalmassá a halál misztériumába való beavatásra. A szertartás során a születéssel analóg folyamatot él újra.¹² Szűk alagúton és csatornán át hatol mélyen a föld belsejébe, a Bika-fokozat legsötétebb pontjára, ahonnan a szemközti Skorpió vezérlésével a lélek megtisztult felemelkedésének, a szellemben való újjászületésnek állapotába kerül.

Mósze tisztában van azzal, hogy a születés, szerelem, nemzés, szülés, halál titkainak átélése révén mindenki átesik a beavatás különböző fokozatain. A tudatos, rendszeres

beavatás során azonban a jelölt néhány órába sűrítve, teljes tudattal járja végig az emberi élet, az egész emberi faj valamennyi állapotát, és így a sötétségből, a valóságnak hitt káprázatból kiszabadul a fényre. A beavatott „állapota hasonló volt a mitikus kor embereinek közönséges állapotához, tehát a tudatos révülethez, s ahogy azok látták belső érzékeikkel a kozmikus eseményeket, úgy látta ő is”.

Mósze megtanulta, beavatott vezetőkre minden kornak, minden népnek szüksége van. Ennek oka az emberiség romlott állapota, a beavatás feltétele a jelölt személyes énjének elhagyása, célja az emberek visszavezetése az Istennel való közösség állapotába. „A beavatás célja a lét egységének helyreállítása. A helyreállítás úgy történik, hogy az emberi lélek saját lényére felébred, és feleszmél arra, hogy a lét egyetlenegy, egy létező van, egyetlen valóság, ő maga, a halhatatlan lény.”¹³ „Ha most valaki a lélek elfordulásával az örök embert, az univerzális Ént magában fölfedezi és önmagában realizálni kezdi, a kozmikus tudat benne földereng.”¹⁴

Mószét, a Fiút az Aton-templom kamrájában keresztre feszítik, megismeri a lét teljességét, holtteste három napig zárt kőszarkofágban nyugszik, majd új életre ébred, fölment Szabadítóként, masiakhként összegyűjti az ōreá várakozókat, új nép, új vallás, új ország alapjait rakja le. De mielőtt a világi életbe útjára eresztik, a többi beavatott és a főpap, Meryre társaságában közös étkezésen vesz részt. „Ez a vacsora azonban az istenséggel való egyesülés volt. Mert: ami lent van, ugyanaz, mint ami fent van. A szellemvilágban az egyesítő vacsorával párhuzamosan egyesítés folyt le, és a közös evés szertartásának értelme ez volt, semmi más.”¹⁵ Mósze most már bátran kiléphet a külvilág forgatagába. Tökéletesen éber, világosan, tisztán lát, tudja, az érzéki világ, az individuum nem egyéb pusztá varázslatnál. Veszély többé nem fenyegeti. „Aki hisz, tudja, hogy a félelmek oktalan gyerekeségek csupán. Valóságnak vélsz olyan fenyegetéseket, amik csak látszatok. Ki, mi árthat neked, ha veled az Úr?”

(*Ikrek*) Mószét a tudományok birodalmából, legsúlyosabb megpróbáltatásainak színhelyéről visszabocsátják a világi életbe. A sötét termek, zárt folyosók, csarnokok, kamrák – a gyűjtés, gyarapodás, koncentráció világából a napfény, levegő, messzeségek, felfedezések világába lép. Új életszakasza az utazások jegyében zajlik, a negatív, földies Bika után a légies Ikrek pozitív, szétáradó erői uralják tevékenységét. Az Ikrek az ellentét, elkülönülés, szétszóródás, szembenállás, az egység megromlásának jegye.¹⁶

A birodalom minden pontját lázadás fenyegeti, Horemhab Egyiptom egyik sarkából a másikba vonul csapataival, az uralkodóház kettészakad Eknaton Aket-Atonba költözésével, az Aton-papság erősödése a vallási életben is megosztottságot eredményez. A szellemvilágban egyesült beavatottak szétszélednek a szélrőzsa minden irányába. Immár ők is, Mósze is Aton főpapjai – ebben az Ikreket polárisan kiegészítő Nyilas hatása érvényesül.

Kiéleződik az ellentét Mósze és Szetamon szándékai között. Habár nem nyíltan, de Eknaton elképzeléseivel is határozottan szembehelyezkedik Mósze. A kölcsönös rokonszenv, a testvérbarátság¹⁷ mélyeinek felszínén kezdettől fogva ki nem mondott ellentét feszül, melyek fölött nem lehet ezután elsiklani. Mindkettejük felismert hivatása a nép Istenhez vezetése. Eknaton az egész világot mindenestül, egyszerre akarja kiemelni az érzékek rabságából, Mósze egy szűk népcsoport élére állva a keskeny úton menekül majd ki az összecsapó hullámok közül. Belátja, az arra érdemes érdekében le kell mondani az érdemtelenről, a hébereket, akikben él még az emléke az ősi mitikus állapotnak, megmenti, Egyiptomot hagyja továbbcsúszni a maga útján. Abban egyetértenek, hogy – amint Ámun papjai hirdetik – a népért nem lehet cselekedni a nép nélkül. Abban sincs nézeteltérés, hogy a nép vezetőinek nem a népet, hanem Istent kell szem előtt tartaniuk. Eknaton kudarca, hogy a nép akarata ellenére, mégis az erőszak eszközeit elutasítva küzd: „Istennel az Istenért.” De aki valóban Istennel munkálkodik, annak már nem kell Istenért fáradnia, hiszen célját elérte. Az Aton-papság és Mósze azt vallja, hogy „Istenért a nép által”.

Az Eknatonnal kötött dacházasság Nefertit is végleg eltávolítja Mószétól – az Ikrek értelmének megfelelően. Az ő akaratára küldi a király testvérbarátját a birodalom déli

1994. júli - aug. 167

sarkába, a saábai lázadás leverésére. Ezzel megkezdődik Mósze életútjának legzajosabb szakasza. Nem sokkal azután, hogy küldetéséből visszaérkezik, Eknaton (véltetőleg ismét Nefertiti nyomására) a központ irányítása alól mindinkább kicsúszó Gósenbe rendeli, ahol leendő népe, a héberék felügyeletét kell vállalnia kerületi kormányzóként. Mósze, mielőtt elfoglalja hivatalát, keresztül-kasul bejárja a vidéket. Azt megelőzően, hogy a nép fölé emelkedne, belülről figyeli meg az alárendeltek életét, álnéven, álruhában, hogy tisztán lássa az igazságot. De micsoda álruhában! Uszirszafi, a kereskedő jól tudja, hogy az Ikrek uralkodó bolygója a Merkúr, a kereskedelem, érintkezés, közvetítés, forgalom planétája. Hatása alatt áll az egész terület. „Gósen ma minden más kerületnél fontosabb. Ott tartja fenn az összeköttetést Horemhab az országgal, ott halad át az utánpótlás... Gósen a köldökzsinór, azon kapja az életadó vért egész Ázsia.” A tartomány legtávolabbi, keleti peremén a karavánok összetorlódnak, a fogadóknak nem férnek el az utasok, a határállomásokon szünet nélküli a zsvaj, lármás nyüzsgés.

Ebben az életszakaszában, góseni kormányzóként követi el Mósze az életét végleges irányba terelő meggondolatlanyságot, az egyiptomi felügyelő meggyilkolását. Kiművelt akaratan eluralkodnak a gonosz ösztönök.¹⁸ Az elhamarkodottság a Merkúr jellemformáló hatása: Mósze bűne az erény elmulasztása. Csillagai diktálta felindulását nem győzte le, menekülnie kell Egyiptomból. A pusztába vonulás előképe ez – kényelmes életét, a kormányzói palota fényes, zajos külsőségeit az egyszerűség, magány, befelé fordulás követi. Végleg szakít a menthetetlen Birodalommal, és ezzel visszavonhatatlan lépést tesz Mirjam jövődőlésének beteljesedése felé: „Ez királyi gyermek, s a világ végezetéig emlegetni fogják, hogy héber férfiú lett.”

(Rák) A mitannibeli családalapítással Mósze új fokozatba lép a lélekfejlődés útján. Az Ikrek kifelé forduló, szétáradó jegye után erői újra befelé fordulnak a gyűjtés, megóvás következő állomásán. A Rák vizes jegy, uralkodó bolygója a Hold, legjellemzőbb kifejeződése a család, a szűk körön belüli odaadó szeretet, gondoskodás.

A szembenálló Bak hatása jelentkezik abban, hogy Mósze előkelő királyi öltözékét igénytelen vándorruha váltja fel, a vezetése alá rendelt óriási nép után pásztorcsaládok környezetében mozog, teljes félrevonultságban, elmélkedéssel, imádsággal, istenismerettel tölti idejét. Szakállt növeszt, kemény arcvonásai megenyhülnek, a ráncok és szögletek elsimulnak.

Az úton mindenütt holdfény és vízcsofogás. Gósenből a folyamág mentén indul el északi irányban¹⁹ a tenger felé, csatornákat érintve, lucskos, nedves környezetben, süppedékes, iszapos talajon. Minden korhad, a víz örvénylik, csobban, locsog, a sakálüvöltés a Holdhoz imádkozva vonít fel, Mósze is a Hold felé fordulva végzi imádságait. Az önzetlen, szolgálatkés révésszel való találkozásnak köszönhetően utolsó emléke Egyiptomról a jószág, szeretet. Egyáltalán Egyiptomról csak emlékei vannak. A Rák természetéhez tartozó sok érzés, vágyakozás, képzelőerő következtében leggyakrabban a két anya alakja idéződik fel emlékezetében, Szetamoné és Jozabété. A tengeren továbbfolytatja útját Észak felé Ugaritig, de a partraszállás után is „úgy haladt ezen a rettegő, finom és szép földön, mintha mocsáron lábolt volna át”. A Rák uralmának felel meg a szubartu népek matriarchális társadalmi rendje. Jethro, akihez igyekeznek, ugyancsak nedves környezetben, a Burattu folyó vidékén él, ő maga a Rák jegyében végzi szolgálatát: a főpapi tevékenységtől visszavonultan vezet kisebb csoportok lelki életét. Mitanni állam „afféle protektorátusa volt Egyiptomnak, s a legnehezebb körülmények között is hű akart maradni hozzá. Családi kapcsolatok alakultak ki Mitanni meg Egyiptom között” – ebben is a Hold-jelleg ismerhető fel.

Későbbi felesége, Cippora külső megjelenésében és jellemében is a Rák jellegzetes vonásait mutatja. Kerek arcú, fehér, párnás, lágy bőrű, gyöngéd, félénk lány; alázattal elfogadja sorsát annak minden fordulatával és eseménytelenségével együtt. Ösztöneivel érti meg mindazt, ami ésszel felfoghatatlan, szíve csordultig telt szelídséggel, gondoskodik szülei, később férje és gyermekei kényelmes, békés életéről. Természetének legmélyéből

fakad a szolgálatkészség, egyszerűség, szorgalom; élete legfontosabb feladata, elsőrendű hivatása a gyermekszülés és -nevelés. Fejlett ösztönvilága is a Rák természetéről tanúskodik – Mósze távollétében is megéri a rá leselkedő veszélyeket.

Mósze megállapodik, úgy érzi, gyökeret vert, teljes odaadással él családjának és gyülekezete kis körének, szívének minden szeretetét rájuk sugározza. Valami nyugtalanság mégis ott lappang lelke mélyeiben. Mind gyakrabban vonul félre a tökéletes magányba, mind szívesebben rója a pusztaságokat, képzelete egyre messzibb tájakra kalandozik. Eknatonnal meghalt az utolsó uralkodó, aki a nép Istenhez vezetéséért felelősséget érezne. Gondolatai többé nem képesek elszakadni a Delta-vidéktől. Nem honvágy ez: küldetésűdát. De ő erre nem gondol, csak a szolgaságba süllyedt emberekre gondol, akik négykézláb járva a földet nézik, akiket fel kell emelni, hogy arcukat ismét az ég felé fordíthassák. Megérett az elhivatásra. A lélek leoldja borsaruit, felolvad az égő csipkebokor mindent elárasztó fényében, megismeri a Nevet, az Örökké Megvalósulót.²⁰ Szemtől szembe szól hozzá az Úr, Jáhevah, a végtelen kiáradás és befogadás, a végtelen hatalom és termékenység, az Égi Férfi és az Égi Nő, Já és Hevah alakatlan egysége. Mósze továbblép égi útján a Rákból az Oroszlánba, gondoskodó jósága a család szűk köréből kitör, és a héber nép összefogására irányul.

(*Oroszlán*) Mósze külsején ezúttal is kiütözköznék az új jegy jellemző vonásai. Mitanniból Egyiptom felé vándorolva beavatott testvérel, Pinehasszal találkozik. Nehezen ismerik fel egymást a hosszú idő után, „Mósze most szakállt viselt, még a bajuszát sem borotválta, s egyszerű mitanni ruházatában is olyan volt, mint egy Eufrát-vidéki nagyváros szukallja. Egész megjelenésén nyugodt méltóság ömlött el. Arca barnább, vihartól, napfénytől edzettebb, mint régen. Viselkedése, minden mozdulata fejedelmi. Érett, uralkodó férfiú volt. Még a szemében is ragyogott az új erő”, amitől Pinehasz „úgy tisztelte Mószt, mintha királya lett volna”.

Különös jelentősége van a Jethrótól kapott botnak, ami Ábrahám óta öröklődik nemzedékről nemzedékre. A zafírfejjel díszített, cédrusból faragott bot Mósze Istentől kapott hatalmának a jelképe, amelynek lenyűgöző ereje előtt a héberék vénei is meghajolnak, és Mósze szolgálatába lépnek. Az uralkodói bot mutatja, Mósze a kor egyetlen törvényes uralkodója akkor, amikor a fáraók csak nevükben isteni származásúak. „Mósze botjáról a vak is láthatta, hogy minden más bottól különbözik. Erősebb, varázslatosabb a királyi botnál, a bírói pálcánál, minden jelvénynél a világon. Ilyen csak egy van, s csak azé lehet, aki méltó rá.” Mósze, ahol megjelenik, feltétlen tisztelet övezi, s a tisztelet hamarosan rajongássá, félelemmé, hódolattá fokozódik körülötte, mert „minden emberi törvényen kívül és felül áll”. Aharonnal találkozva mindketten érett férfiarckukat mutatják: „Mósze lett az igazság, Aharon a szeretet, Mósze a jog, Aharon a béke.” „Aharon fejet hajtott testvére előtt... Tudta, hogy amit Mósze akar, úgy kell lennie, s az fog történni, amit ő akar. Miután pedig Mósze rettenet nélkül pillantott a jövőbe, ő sem félt.” Mósze minden mostani megnyilvánulása Oroszlán. Az őt köszöntő vacsorán „úgy ült az asztalnál, mint egy király a testőrei között, akit semmi bántódás nem érhet”. Rendíthetetlen biztonsággal veszi kézbe a fellázított bányavidék irányítását, kiosztja utasításait, megbízottakat, felelősöket állít, és továbbvonul királyi útján. A rézkitermelés leállítását, a hatalomnak való ellenszegülés a szembenálló Vízöntő eszményi célokért küzdő forradalmárát mutatja.

A fölkelés az indulatok elszabadulásával, a bűnözés elterjedésével fenyeget, és a fejtelenséget Mósze tiszteletet parancsoló egyénisége akadályozza meg, a megváltozott körülmények között is ügyel a jog, igazság, békesség, rend érvényesülésére. „Szabadító! Oroszlán! Áldott, aki az Úr nevében jött” – ujjong a nép megváltó királya előtt, ösztönösen felismerve a fejlődési fokozatot, amibe Mósze a csillagok útját járva ért. Félelmes tekintete előtt a fáraó is elbizonytalanodik: „ebben a pillanatban, életében először, a magáénál nagyobb akarattal találkozik”. Az akarat a tüzes elem lendületéből adódik, de az Oroszlán szilárd jellege folytán kimértebbé, meggondoltabbá mérséklődik a szintén tüzes Kos-akaratnál, ahol – láttuk a gyermek Mószt – a kardinális minőség felfokozza a lendületet, és így

1994. júl. - aug.

160

az erő kifejtésének öncélú, fejfel a falnak rohanás. A Kos Mószejának Oroszlánná kellett emelkednie, hogy kitartással, méltósággal, elszántsággal törje meg a fáraó akaratát. Szekaré utat nyit a kivonuló tömegnek, „szabad akaratából szólt és cselekedett mindenki, mégis az történt, aminek történnie kellett”. A héber népek 430 év után kiszabadulnak az egyiptomi rabságból. Ez a 430 év azonban jelkép. A négyes a látható világ száma, a hármas az egy Isten hármas megnyilvánulása, a zéró a látható és láthatatlan világok teljessége. „A héberék Ábrahám misztikus szövetségkötésétől addig tartózkodtak a Szolgátság Házában, amíg a látható világ teljes ismeretétől az isteni hierarchiák ismeretéig s végül az Isten ismeretéig el nem jutottak. Csak ekkor szabadultak ki a Szolgátság Házából.”

(Szűz) Miután Mósze végigvonult az elnyomott területeken, és kihirdette a szabadulás idejének elérkezését, majd a góseni mag előtt hivatalosan is megnyitotta a birodalom határát, népével együtt elindul, hogy az egymástól kisebb-nagyobb távolságra várakozó csoportokat összegyűjtse és eggyé kovácsolja. Az érett kalászt marokba szedő szűz képe idéződik fel Mósze szellemi kalandjának új állomásán. A Szűzben megint befelé forduló, koncentrált irányú, megóvó, összetartó hajlamú tevékenység pótolja az Oroszlánban szétszóródott erőket. Ebben az életszakaszban Mósze fő feladata: letörni a bálványimádás népeket, vallásokat elválasztó rendjét.

A szemközti Halak hatása is megmutatkozik célkitűzésén: az oltárok rengetege helyett az egy közös szent tűz köré gyűjteni a sokarcú tömeget, elfogadtatni vele az ábrázolhatatlan, oszthatatlan Egy Istent, és a közös vallás által nagy egységbe fogni a héber törzsek sokaságát. A Szűz uralkodó bolygójának, a Merkúrnak a hatásaként értelmezhető a körültekintő leleményesség, amellyel Mósze a vándorló népet visszafordítja Gósen irányába, hogy Szekaré üldöző katonái elől kitérjen.

A változó minőség a Merkúrral párosulva a szellemi ösztönzést hangsúlyozza, a föld-elem azonban az anyagi oldalt állítja előtérbe. Így érthetővé válik egyrészt a nép szüntelen siránkozása, követelőzése, visszavágyódása a húsfélék mellé, másrészt az anyag átszellemülése, jelképpé válása. A mézgás, fehér pelyhes tamariscus mannifera szellemi táplálékká, mannává lényegül át, a kősziklából fakasztott víz Istenből áradó, kiapadhatatlan hitforrássá, a tengeren való átkelés megtisztulássá, a fára szögezett kígyó egy ősi Krisztus-vallás jelévé.²¹ „Egyétek meg a békesség kenyerét, sózzátok meg a megértés sójával, igyátok az élet borát.” – kiáltja Jósuah az egymással viszálykodó hébereknek.

A tisztaság és rendszeret színtén a Szűz tulajdonságai. A pusztában vándorló népet Mósze szigorú tisztálkodási előírásoknak veti alá: ezután kötelező a rendszeres mosakodás – ha víz nincs, hát homokkal; elmaradhatatlan a lapátkák használata a félrevonulás helyén, a betegeket elkülönítik a fertőzések megakadályozása érdekében stb. Meghatározzák a vándorló törzsszövetségek sorrendjét, a bányavidék népeivel való egyesülés rendjét. Így érkeznek a Szináj-félszigetre, s ezzel Mósze befejezte összegyűjtő tevékenységét a Szűz jegyében. A nép együtt, lelke rendbe szedve, megerősítve. Van remény, hogy képes a súlyos törvények megtartására.

(Mérleg) A lelki fejlődés egyes állomásai nem választhatók el egymástól éles határvonallal. A fokozatok közti átmenetet a Szűz és a Mérleg között az mutatja, hogy Mósze még a Szináj-félszigetre érkezés előtt, a pusztai vándorlás során elkezdte a peres ügyek fölötti igazságszolgáltatást, a másik oldalról viszont a Törvény kinyilatkoztatásának helyén sem érvényteleníti a testi és lelki tisztaságot szabályozó rendelkezéseket.

A Mérleg jegyében a törvény és kiegyenlítőedés eszméje uralkodik. A Szináj a Törvény átvételének a helye, a kinyilatkoztatásé, amely tíz parancsban feltérképezi az igazsághoz vezető utat, két kőtáblára vésvé – ezzel a hegység csúcsa ember és Isten, föld és Ég összekötő pontjává válik. Megszületett az új nemzedék, az Úr nemzedéke, amely a tisztaság és szeretet útján halad az igazság felé.

A Mérlegben az ellentétes erőket az engedékeny belátás, az összhangkeresés vénuszi hatása kioltja. Mósze az arany bikaborjút szétveri, véres megtorlást rendel el, de újra felmegy a hegyre, gránitba vési az összetört zafírtábla másolatát. Kétségbeesett kérdésekkel

fordul Istenhez: miért alkottattak az ember gonosz ösztönei, miképpen esnek mégis megítélés alá?, miképpen tud az Isten előre mindent, miképp marad az ember mégis szabad?, hogyan tudják az emberek, mikor imádják Istent, mikor bálványt? – de belenyugszik a válaszba: ember ezeket meg nem értheti. „Nem volt benne többé ellentmondás, elcsitultak az indulatok háborgásai.” A vándorló néphez újonnan csatlakozott törzssel kiegyezik: a bálványt elégetik, de Já bálványneve megmaradhat – így találja meg az egyensúlyt Isten parancsa és az ember konoksága között. Napjai nagy részét bíraskodással, panaszosok és bűnösök fölötti ítélkezéssel, törvénytárgyalással tölti, fennmaradó idejében részlettörvényeket, egy leendő társadalom alapjait diktálja tanítványának, Jósuahnak. A nép azonban nem tudja elviselni Mósze igazságának súlyát, félnek szigorától, követelik, más vegye át tisztét. A kiéleződő ellentétet ez esetben is a mindenki számára elfogadható megoldás hidalja át: bírakat választanak, ezután az ő közvetítésükkel érvényesül majd a Törvény megmásíthatatlan igazsága.

A Vénusz szépségével a légies elemmel párosulva – ellentétben a szintén vénuszi, de földies Bika anyaghoz kapcsolódó művészi megnyilvánulásaival – szellemi összefüggéseket feltáró alkotásokban mutatkozik meg. Mósze a hegy egyik barlangjában gondosan kiválasztott, remekbe metszett zafirtáblára írja a Törvény szavait. „A drága táblákon lassan alakult ki a betűk formája, igazi ihletettséggel osztotta őket mezőkbe és sorokba, hogy a szemnek is tetszetősek legyenek, méltóan ahhoz, aki a Törvényt adta...”, a zafirtáblák nagysága, súlya, tökéletes kékeszöld színe,²² tisztasága példátlanul állt a világ legszebb darabjai között, értéke ki sem volt mondható. Meribat Kadesben Mósze a régi szövetségi sátrat elégetteti, helyette bíborszövet, arany és drágakő felhasználásával újat épített. „A Sátor most már nem a közös tanácskozások céljára szolgált, mint a régi, amiben csupán egy elrekesztett zug volt Já lakóhelye, hanem a Világegyetemet tükrözte és ábrázolta. Szentély volt minden ízében, ahogy szentély maga a Kozmosz. Mértékei a világ alapjának számrendszerét ábrázolták kicsinyített arányban, oszlopai a népeket, lámpái a csillagokat, hétékarú aranylámpája külön is a világban s az emberben levő hét szférát az anyagítól a szellemiig, az isteniig.”²³ A Szentek Szentje tökéletes méretek szerint készült új szövetségi ládát rejt, két kerub, két szárnyas égi lény őrzi a belsejébe zárt törvénytáblákat. A Sátrat nagy ünnepségek, ének, kűrtharsogás, tánc közepette szentelik föl, „a fehérbe öltözött virágkoszorús lányok úgy táncoltak, mint megannyi csillag a Nap körül”.

Új vallás, új törvény, új sátor – az Édenbe vezető cölöpök le vannak verve a pusztaságban. Vannak, akik csalódtak, mielőbb visszafordulnának Egyiptomba, akadnak, akik lustán letelepednének a sivatag egy forráskútja mellett. Mósze és követői Kánaán bevételére indulnak.

(*Skorpió*) A továbbvonuló, hatalmassá duzzadt tömeg azonban csak látszólag egységes. S hogy Mósze még mindig nem egyenesen Kánaán felé veszi az irányt, hanem nagy kört bejárva igyekszik megtalálni a legkedvezőbb betörési pontot: a türelmetlenebbek hangos zúgolódásba kezdenek, felerősödik az ellentábor hangja. Kiderül, egészen szűk kör maradt hű a vezérhez; testvérei, Aharon és Mirjam is ellene fordulnak.

A Skorpióban kirobban az előző jegyben csak a rend és összhang kedvéért mindenáron kiegyenlített feszültség. Az ellentétek a nép egészén belül minden szinten kiéleződnek, a Plútó és a Mars egymást erősítve fejtik ki hatásukat. A Gósenből kivonult nép a pusztában később hozzájuk csatlakozottakra támad, mert azok magukat tekintik a Választott Népeknek. A törzsszövetségek között a vallási élet körüli elsőség kérdésében támad viszály, a továbbhaladás irányának vitájában is pártokra szakadnak, de a lehangosabbak azok, akik sem erre, sem arra nem hajlandók többet egy lépést se tenni. Az ellentétekből ellenségeskedés lesz, az egész tábor megbolydul, összecsapnak a gyűlölködők, véres harc bontakozik ki: „mindenki mindenki ellen küzdött”. És ha az egyik összetűzést sikerül nagyobb veszteségek nélkül elfojtani, fellángol a másik. Most már az ellen is tiltakoznak, amit korábban zokszó nélkül elfogadtak. Növekszik a bizalmatlanság Mósze ellen, kémekkel ellenőrzik Kánaánt, valóban az Ígélet Földje-e. A vezér ellenállása nem törik meg, következetesen

végrehajtja a parancsot: a nemzedéknek, amely Egyiptomban élt, a pusztában kell elpusztulnia. Ezzel és az eddig engedményként megtartott áldozatok eltörlésével megint csak lázadás tör ki. „Minden fölszínre került ekkor”, Mósze szellemisége és a nép anyagiséga nem fér össze tovább, az eltávolodás végleges. A népet „az áldozatok megszüntetése sem emelte magasabb szellemi szférába, ellenkezőleg: még mélyebbre taszította, a mágikusba. Elharapóztak a titkos áldozatok, a családi szertartások, jóslások, ráolvasások, a bűvölések”. A Skorpiótól nem idegen jelenség ez: a víz-elem lelkesége és a szilárd hajlam együtt a megfoghatatlannak látszó dolgokat is kézzelfogható közelségbe hozza.

Mósze azonban mind távolabbról hallja az események zaját. Jerusálím, akkoriban csak Sálím vára bevehetetlen sásfészekként²⁴ tűnik fel előtte, a lázadók megfélemlítetlenek; imádságba merülve elzárkózik a Sátor legmélyén, ahol a Hang suttogása elnyomja a csöcselék üvöltözését.²⁵ Halálával nem sokat változik állapota. Szembenéz gyilkosaival, rendületlenül állja a rázuhogó kőzapot, holttestét egész kőhegy nyomja a földbe. De asztrálteste Istennel viaskodik, könyörög Gan Édenért, vagy ha oda nem juthat be, legalább az életbe térhessen vissza. S csak mikor mindkettőről lemond, léphet át az életből a létbe. Útját azonban folytatnia kell egy új megtestesülésben, hogy másfél ezer évvel később, a Halak jegyében végleg feloldódjék az egyetemes Énben, és Gan Édenbe juttassa a rábízott népet. Hiszen Mósze a Kos világhónapban nem először járt a Földön. A Sás-tenger összezárulása után „látta az eseményeket, amiknek a mostaniak megisméltető analogonjai voltak... Mósze látta azt a régi Mószt is, aki akkor élére állt a népnek, a sokféle, sokféle ágra szakadozott sémi népnek. Sőt Mósze még abban is bizonyos volt, hogy ő ugyanaz az Ős-Mósze. Az született benne újjá,²⁶ hogy tudjon és lásson, cselekedjék. Azt hívta, küldte az Úr, hogy, mint akkor, most is vezesse népét.”

*

A mesélő, amelyen röviden csak tudta, elmondta Mósze történetét, ábrázolta korát. Tanítványa az elbeszélés alatt szorgalmasan jegyzetelt. Mert úgy illő, hogy a mester szavait a tanítvány vesse papírra. A mester, Rabbi Jochanan ben Geula képzeletbeli személy, nem írja le a tudást. Ez a tanítvány, Kodolányi János, a valóságos személy feladata volt. Művével maga is a titkokba beavatott, tökéletesen éber mester tudásáról adott számot. Szavai vagy elhalnak a szívekben, vagy új életnek törnek helyet. „Sziklás talajra hullott mag volt”, melyből időtlen növény sarjadt, gyökerei szilárdnak hitt köveket mozdítanak ki helyükből, lombos tetején táborba szállanak a Nap sugarai.²⁷ Regénye tüzes fényt áraszt olvasóira, a léleknek meleget ad, a szellemnek irányt: erre induljon, Mósze égi útján a mindig újjászülető örök ember.

JEGYZETEK

- 1 Mitológiai regényei megírása idején Kodolányi asztrológiai munkákat is tanulmányoz. Vö. Várkonyi Nándor: Pergő évek. Magvető, Budapest, 1976. 484.
- 2 Idézi: Tüskés Tibor: Kodolányi János. Magvető, Budapest, 1974. 210.
- 3 Vö. Tüskés Tibor: Im. 215.
- 4 Baktay Ervin: A csillagfejtés könyve. Szépirodalmi, Budapest, 1989. 134–156.
- 5 Az idézeteket az alábbi kiadásból vettem: Kodolányi János: Az égő csipkebokor (5. kiad.). Magvető, Budapest, 1975.
- 6 A politeizmus Egyiptomban is az egyistenhit származéka. „Minél régebbi időkre hatolunk vissza Egyiptom nagy fénykorai felé, annál tisztábban bontakozik ki a monoteista világszemlélet.” Várkonyi Az elveszett paradicsom egy fejezetében felvázolja az egyistenhittől az állattiszteletig vezető egyiptomi szellemi hanyatlást. Vö. Várkonyi Nándor: Az elveszett paradicsom. Baranya Megyei Könyvtár, Pécs, 1988.
- 7 A regény szerint Mósze idejében nyolcszáz esztendeje tart a Kos-korszak. Eknaton a 15. században uralkodott, így a regényben a Kos világhónap kezdete a 23. századra tehető. Ez a számítás a Kodolányi által használt Györfly László asztrológiáját követi, míg Baktay a Kos 26. századi kezdetét fogadja el. Ám belegondolva, hogy a háromszáz év alig több négy világnapnál, az eltérés fölött eltekinthetünk. Vö. Baktay Ervin im. 303. Györfly László: Asztrológia. Budapest, 1935.

- 8 „...csak az a lélek kerül a földre, aki megzavarodik, és az öröklétről leszakad... Egyetlen irány van, vissza.” Vö. Hamvas Béla: Orpheus. In. Patmosz I. Életünk könyvek, Budapest, 1992. 489.
- 9 A Mósze név jelentéséről Freud a Jüdisches Lexikonra hivatkozva kifejti, a név egyiptomi eredetű, Fiút jelent. Nem lehetetlen, hogy – szakítva a bibliai hagyománnyal – Kodolányit elsősorban az egyiptomi név ösztönözte hőse egyiptomi származásának állítására. Vö. Sigmund Freud: Mózes. Európa, Budapest, 1987. 10.
- 10 A regényben gyakran felbukkan Mósze isteni származásának gondolata. Ez egyrészt Mósze hiteles uralkodó voltát hangsúlyozza, másrészt alakját Krisztussal állítja párhuzamba (itt: a kimondhatatlan nevű atya).
- 11 A mondat az Én vagyok befejezése után kelt egyik levelében is felbukkan: „Most úgy látom, nincs több mondanivalóm”. Az égő csipkebokor után pedig: „mindent elmondtam, amit el kellett mondanom”. Sík Sándornak 1954 áprilisában: „mindent elmondtam, ami mondanivalóm volt”. A Süllyedő világban így vall: „e sorok írója nem egy művét szánta végrendeletnek”. Így a regényben III. Amenhotep szavait Kodolányi kivonatolt írói végrendeleteként foghatjuk fel. Vö. Tüskés Tibor: Im. 213., 215. Kodolányi János és Sík Sándor levelezéséből. Vigilia, 1977. 10. sz. 699–703. Kodolányi János: Süllyedő világ (3. kiad.). Magvető, Budapest, 1979. 659.
- 12 „...a tanítványban történő belső folyamatnak a szellemvilágban és az anyagi természetben is pontos megfelelője van. »Ami fent van, ugyanaz, mint ami lent van – szól Hermész Triszmegisztoz Tabula Smaragdínája –, ami lent van, ugyanaz, mint ami fent van.« A természetben ugyanaz történik, mint ami a szellemben, és a szellemben ugyanaz, mint ami a lélekben.” Hamvas Béla: Scientia Sacra. Magvető, Budapest, 1988. 276.
- 13 Uo. 362.
- 14 Uo. 290.
- 15 Uo. 276.
- 16 Uo. 404–417. (Az ikrek c. fejezet)
- 17 Kodolányi regényeiben gyakran találkozunk önéletrajzi mozzanatokkal. Ilyen a testvérbarátság felbukkanása is. Vö. Tüskés Tibor: Im. 30.
- 18 Az Ószövetséghez való hűség igényét itt is alárendeli mondanivalójának. A Bibliában szó sincs meggondolatlanságról, tette előtt is és utána is körütekintően cselekszik. Vö. Kiv. 2. 12.
- 19 Egyes vélemények szerint a Rák az észak jegye. Vö. Baktay Ervin: Im. 224.
- 20 A Kodolányi által nagyra becsült Pákozdy László Márton szerint a Vagyok, aki Vagyok istennév nem esszenciális létezését fejez ki, hanem viszonyt: a „hajah” (Kodolányinál „éheje”) ige helyes fordítása nem a „van”, hanem a „valamivé lenni”, „jelenlétvé válni”. Ebből érthető, hogy a regényben hol Vagyok, aki Vagyok, hol Vagyok, aki Leszek, hol pedig Leszek, aki Leszek névforma fordul elő. Vö. Pákozdy László Márton: Az Exodus 3:14 értelmezése és fordítása In. Válogatott tanulmányok az általános és bibliai vallástörténet köréből. Rádai Kollégium, Budapest, 1984. 117–126.
- 21 „Amint Mózes fölemelte a kígyót a pusztában, úgy fogják fölemelni az Emberfiát is...” (Jn. 3, 14.) Kodolányi is osztja a nézetet, mely szerint a kereszténység az ősmúltban gyökerezik. Vö. Szabó Sándor: A nagy trilógia születése. (Adatok Kodolányi bibliai tárgyú regényeinek keletkezéséhez. Várkonyi Nándorhoz írt levelek.) Dunatáj, 1979. 2. sz. 44–52.
- 22 A zafír a Vénusz köve, a kékeszöld pedig a Mérleg színe. Vö. Baktay Ervin Im. 118.
- 23 A hétágú gyertyatartóról, mint a világegyetemet és az embert felépítő hét szféra jelképéről ld. Kodolányi kedvelt olvasmányát: Kennsbert Károly: Misztika mint világnézet. Kókai Lajos kiadása, Budapest, 1941. 53. és Hamvas Béla: Im. 298.
- 24 A sas a Skorpió jelképe a kígyó mellett. Vö. Baktay Ervin: Im. 299.
- 25 Kodolányi mitológiai regényeiben önéletrajzi motívum a meditatív szemlélődés. „Időnként réveteg ülésre távozom a Magány Helyére.” Tüskés Tibor: Im. 206.
- 26 Nem egyéni újjászületésről van szó, hanem az örök ember újjászületéséről minden egyéni Énben. Vö. Hamvas Béla: Im. 147.
- 27 Rajnai László: Kodolányi János: Julianus barát, A vas fiai. Jelenkor, 1963. 4. sz. 373–376.

1994

185

Gyűjtésanyag kötetek

Utasi Csaba: VER ÉS SEBÉR. Újvidék, 1994.

Forum. 49-55. (Keddegyi Balog Margitja, 1984. júl.-nov.)

Jüskés Tibor: FELBESZÉD. Kp., 1994. Kriterion K.

53-62. (Keddegyi és a fennel, 1983. 12.m.)

CSÜRÖS MIKLÓS

Kodolányi János: A megölt mese

HUNGA-PRINT, 1994

A fiatal Kodolányi János megismeréséhez értékes, főlegfedésszerű filológiai adalékokkal, feledésbe merült szövegek újraközlésével járul hozzá Urbán László gyűjtése. A húszas és harmincas évek napisajtójából szorgalmasan előbányászott elbeszélések, tárcanovellák és karcolatok „először jelennek meg kötetben”, olvassuk a fülszövegben; ez a megállapítás nem egészen pontos, mert a Pesti Naplóból, Az Est-lapokból, a Magyarságból és a Népszavából előkerült szövegek egy része a déjávü érzését kelti bennünk, nemcsak témák, szituációk, hanem szövetszerű egyezések miatt is. *A tavaszi fagy* című regény kíméletlen kelenföldi szélviharára, a fákba kapaszkodás motívumára, a lehetetlennek látszó hazatérés abszurd csodájára ismerünk rá az *Este, szélben...* drámai helyzetrajzában, *A grófné* pedig szinte szó szerint megegyezik a regény bevezetésével (l. *Keserű ifjúkor*, 1958, 649–666). Novellaként önállósította, tárcákra tördelte szét a regény szövegét Kodolányi; minden bizonnyal a megélhetés napról napra szorító gondja kényszerítette erre, de művészi érzéssel ügyelt a kiszakított részlet legalább viszonylagos autonómiájára és novellaszerű zártságára.

A grófné címmel kiemelt részlet például a regényben körképszerű bevezetesként, „seregszám-laként”, a később kifejtendő társadalmi és lelki problémák előlegezéseként hat, novellává önállósulva viszont lélektani célzata és csattanósága válik szembetűnővé: a pénztelenségében szorongó ember átmenet nélkül megkönnyebbül, föl szabadul, önfeledten elszakad a realitástól — melyek már a regény következő fejezetében visszatérnek, és szívesen tovább gyöttrik a hőst, epizóddá fokozva le a novellaként önmagáért helytálló részletet. A fiatal Kodolányi tudatosítja a világhangulat, a helyzetátélés csalóka szubjektivitását, kiszámíthatatlanságát. A betegesen egzaltált gondolkodás természetét részben Dosztojevszkij és Knut Hamsun szellemében írja le: „A legsötétebb pesszimizmust fanatikus hit váltotta föl, szorongató gondjaimat az apátia. Már lassan-lassan oly ferde és különös vonalakban láttam az életet, mint a részeg vagy mint az örültek. De nem láttam a különös fénytörést, amelyet a világ képe szenvedett.” Az elbeszélő nem azonos önéletrajzilag rokon hősével; az előbbi tudja már, hogy az

önmagába zárkózó szubjektív szemlélet torzította el, a rögeszmés lélek deformálta a világ képét. Ez a vonás az expresszionizmushoz közelíti Kodolányi első alkotókorszaka naturalizmusát.

A sokgyökerű és sokfelé ágazó életműben szemet szűrhat *Az utolsó mobikán* című portrénovella, noha éppen ez az egyetlen, amelyik közvetlenül kapcsolódik a jelképesse vált „pusztulás”, az ormánsági gyász, az egyke, a leányaikat túlélő szülők, a kihalt porták oly szuggesztív Kodolányi-motívumához: archaikus-népi nyelvhasználata is hozzá köti. Ami meglep: nyoma sincs benne az éleslátó ítélkezésnek, a számonkérő erkölcsi pátosznak, a vádznak, a türelmetlen fölrazó igénynek, amely pedig mind hozzátartozik a korai Kodolányi expresszív naturalizmusához. A szépen meghalás tolsztoji eszméje növeli meg az elmélyült szemlélődés jelentőségét a családi, emberi kudarcokkal szemben. A történet maga olyan értelmezést is lehetővé tette, hogy a túlélő anya pszichopatologikus erőszakossággal ragaszkodik a meghaláshoz, lánya mielőbbi követéséhez a sírba. De az előadásmód, a hangnem átalakítja a jelentéssugallatot. Érzékletes csendélet, nyugodt zsánerkép keretezi a novellisztikus történetet. Zenei, festői érzékelés, izes nyelv jellemzi az elbeszélőt, illetőleg a hősnőt, az öregasszonyt. A „szökröny” tartalma a népi mesterség időtlen szépségét hirdeti, még a sötét, puritán, előre kész faragott koporsó leírása is nyugalmas hangulatot áraszt. A történetmondó csak akkor borzong meg, amikor az üres koporsón megpillantja a „rettenetes bizonyossággal” előre kiírt halálozási dátumot. A főszereplő asszony rendíthetetlen végzethite szinte metafizikai ijedelmet kelt a látogatóban, aki aztán koholt ürüggyel gyorsan távozik. A fájdalomtól túl bölcsességgel és megnyugvással való találkozás elbűvöli, még inkább szíven üti Kodolányi író hasonmását.

A rövid tárcák egy része a századforduló pszichológiai novellájának freudista tanulságokkal dúszított változata. Kodolányi a legjobb mesterekhez csatlakozik; a mikrofilológia ki fogja mutatni Maupassant és Csehov, Petelei és Móricz novellakoncepciójának átsugárzását műfajfelfogására. Az avantgárd lázadás emléke a nyelvi egzaltációban jelenik meg, olykor olyan álom- vagy látomászerű stilizáció formájában, amely kezdetben allegorikusnak tűnik föl, majd az érzékletek és a tudat misztikus föloldódásának fájdalmas kéjében teljesedik be. A becsületes, szerető hitves mellett fekvő öregúr gyermekkori ideáljáról álmodik (*A tavasz csókjá*): „egyszer csak összeakadt a szemük. S őt átjárta a kínos-kéjes forróság, ahogy a távoli lány

Kodolányi 1995. márc. 3. n. 108-109.

fehér arcát s barna, tág gyerekszemét látta. A szíve úgy vert, úgy vonaglott, hogy kezét rá kellett nyomnia, s szeme könnybe lábadt. A fehér lányarc, a finom hajló nyak s a rácsillogó szempár úgy ragyogott előtte az erdő fái alatt, mint a hívőinek megjelenő Szűz Mária." A gyengéd naivitás és szakrális áhítat földi vággyá, érzéki vonzalommá alakul, a misztikus egyesülés elmarad. Kodolányi szerelmi vagy erotikus tárgyú elbeszélései e miatt a fájdalmas ráébredés miatt árasztanak többnyire melankolikus hangulatot.

Nem kivétel-e vajon a *Bábel*? A keretfikció szerint egy barátjától hallott történetet beszél el az író egyes szám első személyben. Hotelszobája szomszédságában egy kiszolgáltatott nő védekezésére lesz figyelmes; romantikusan látványos beavatkozásával elkergeti a csábítót, aki prostituálni akarta a kis Margitot, majd magukra maradva együtt buknek el. Kodolányi művészi érdeme itt az a tárgyilagosság, hogy a beszéltetett hőst nem igazolja, de nem is ítélkezik fölötte. A motiváció összetettsége kerül az írói érdeklődés középpontjába, a köznapi morál szerint elítélhető tett lelkiismereti menthetősége, föloldozhatósága. A narrátor több érvet említ magyarázatul, a szegénységet, a férfi és a nő magányát „ebben a Babelben”, és hogy ők ketten nem beszéltek a pénzről. Kodolányit alighanem a részvét önkéntelen és egyetemes bibliai gesztusa hatotta meg „barátja” elbeszélésében, a rituális gyógyító kézrátétel: „Akaratlanul a fejére tettem a kezem, hogy megnyugodjon.” S akkor a később történetektől függetlenül nem a nő megszerzése volt a cél, hanem Isten ajándékainak és áldásának megszerzése — ez a kézrátétel archetipikus funkciója. A profán, naturalista elbeszélést átvillanyozza a szentség, a szentesítés liturgikus pillanata; a mítosz diadalmaskodik a hétköznapiságon.

Bár a *Fellázadt gépek* (1961) második kötetének némely darabja, majd a *Pünkösdi dáridó* (1973) című válogatás még föltűnőbben jelezte, alig vették észre Kodolányi novellisztikájának — egyik vékonyabb ágának — abszurdhoz közelítő groteszk fantasztkumát, a képtelenséggel való találkozást megörökítő pillanatfölveteleit. A korábban megjelentek közt a kísérteties hatású *A néma város* azt a Victor Hugónál, Arany Jánosnál (*A néma báború*) is fölbukkanó rémületet idézi föl, és társítja a létezés aláaknázottságának modern közérzetével, hogy a természetellenes csönd elviselhetetlenné fokozza a szorongást. Kötetünkben hasonló szemlélet példaként *A bolbalábú embert*. A novella hőse elképesztően magasra és hihetetlenül messzire képes ugrani, mindössze ugróizmait kell „kissé”

megfeszítenie hozzá. Felnőtt férfiként ráébred abnormalitására, a különleges tulajdonságával járó hátrányokra. Sem világhírű unikum, sem agyonfizetett mutatványos nem akar lenni, csak ember a többiek között; megoperálják; olyan is lesz az Achilles-ina, „mint minden emberé, gyenge, vézna, rugalmatlan”... Keserves arra gondolni, hogy saját életében botra szoruló, beteg lábú ember írja meg a végtelen röppenésekről, ugrásokról való lemondás abszurd allegóriáját. A valódi célzatot természetesen mélyebben kell keresnünk, talán abban az ambivalenciában, hogy a szertelen nagyságról, a kivételes képességről való lemondás nem szünteti meg a nagy ugrások nosztalgiaját, az álom felszínre hozza a rendkívüliség tudat alá szorított képes emlékeit.

A kötet címként kiemelt novella, *A megölt mese* cselekménye annak a toposznak a cáfolata, hogy a leírt szó megmarad, hogy kézirat nem vesz el. Az író összetépi, felesége elégeti az időben nem postázott kézirat egyetlen példányát. Egy egész világ halt meg és vált hamuvá, és az íróra „a halál árnyéka vetődött rá”; a tűzhely krematóriumnak látszik, a veszteség a mese halálát jelenti. S akkor „A kisfia furakodott hozzá, ölébe kapaszkodott, s megcsókolgatta könnyes arcát”. A jelenet nem érzélgős, és nem is olyasféle közhelyre utal, hogy az élet előbbre való, mint a művészet. A gőgös művészt döbbsenti meg (részletezés és reflexió nélkül is érthető az alapeszme) a gyermek ártatlan, együttérző viselkedése. Az író olyan világot siratott, amit, úgymond, „ő szuverén istenségében teremtett”; a gyermek megjelenése a krisztusi szeretet fölnyét szimbolizálja az intellektus önistenítésével, önimádatával szemben. *A bolbalábú ember* és *A megölt mese* annak a belső világnézeti vitának a tükre, amelyet Kodolányi a húszas években Nietzsche világnézetével folytatott (álláspontját többek között a Knut Hamsunról szóló esszéjében fejtette ki alaposan).

A kötet nem tartalmaz remekműveket, inkább finom vázlatokat, előtanulmányokat; henyeségnek, a tárca lebecsülésének nyoma sincs bennük, a maguk műfajában kitűnőek. A válogatás legfontosabb irodalomtörténeti tanulsága az, hogy a fiatal Kodolányi más irányban is vágott magának csapást, mint az egykézű Ormánság önmagát halálra ítélő parasztságának elkeseredetten is lázító ábrázolása. A kortárs nagyvárosi élet nyomorúságát is ismeri; a groteszk fantasztkumához is van érzéke. Ezek a változatok úgy aránylanak a történelmi és mítoszregény-ciklusokhoz, mint Arany *Bolond Istókja* a *Toldi-trilógiához*. Részletértékként, az esztétikai minőség palettáját színesítő elemként azonban e korai kísérletek hozama a nagy kompozíciókba is beleolvad.

Kodolányi János

Várkonyi Elveszett Paradicsoma

Kodolányi János és Várkonyi Nándor levelezésében

Az Elveszett Paradicsom utószavában Rajnai László többek között a következőket írja: „Egyszál egymagában állott (ti. Várkonyi Nándor), legalábbis idehaza, maga gyűjtögette össze keserves robottal, bár remek megérzéssel a szükséges forrásokat, a szó betűszerinti értelmében tett éjt nappallá olvasással, jegyzeteléssel, örökös töprengéssel, végeérhetetlen levelek írásával (barátjához, Kodolányi Jánoshoz), a tárgykörbe vágó, szenvedélyes hangú beszélgetéssel, egyetlen személyhez intézett, fergeteges előadással, és írt, írt rendületlenül.” (750. 1.) Valóban, apám széleskörű, terjedelmes levelezésében kiemelkedő jelentőségű a Várkonyi Nándorral folytatott levelezés, s kevésbé a levelek száma és terjedelme, sokkal inkább a tartalma miatt. Apám erről többek között így szól: „Az első helyen ezúttal is a Várkonyi Nándor barátommal folytatott levelezés állott. Ha majd egyszer a fiam a tőle kapott leveleket rendezni fogja, és az ő címére küldött leveleimet is összegyűjti, vastag kötetek egész sora fog kikerülni belőlük. Ez a levelezés 1934-től (valójában 1928-tól) egészen a szívtrombózis bekövetkeztéig, tehát 1956 teléig szünet nélkül folyt. Nemcsak a mindennapi élet kérdéseit érintettük, hol pokoli humorral és gúnnyal, hol dühvel és gyűlölettel, hol a zokogásig kétségbeesve *tehetetlenségünkön*, hanem a mindig időszerű, megoldhatatlannak látszó tudományos kérdések egész során is vitatkoztunk. (...) Utolsó leveletem, már betegen, hozzá írtam: „*A bivalybőr elszakadt. Többet nem tudok írni.*”

Várkonyi Nándor érdeklődésében, tudományos kutató munkásságában a negyvenes évektől egyre nagyobb szerepet kapott a művelődéstörténet, annak is a legkorábbi szakasza; apám figyelme pedig az ókor, az ókori kultúrák, mítoszok, valamint eposzok világa felé fordult. Kapcsolatukban, levelezésükben első helyre került új érdeklődési körök s annak szerteágazó, a tudomány különféle ágai felől megközelíthető problematikája. Apám munkásságában ez a korszak a *Vízöntő* (újabb kiadásában: *Vízözön*) című regénnyel kezdődött s a *Mózes-regénnyel* (Az égő csipkebokor) zárult le. A levelek bőségesen tájékoztatnak, miként ítélik meg egy-

más, valamint a maguk életművét. Rávilágítanak a legfontosabb problémáikra, az útkeresés nehézségeire. Nagy filozófiai kérdések, az embert emberként meghatározó fontos megállapítások stb. jelennek meg a levelek lapjain. Írnak magánéletük örömeiről, gondjairól is, alkotó vágyuk és készségük, valamint hivatástudatuk azonban mindig félretolja a személyes gondokat. Nemcsak két alkotó szellem műhelye, a két műhely szoros együttműködése tárul az olvasó elé, egyúttal kitágulnak azok a rések is, amelyeken át a kor is világosabban látható.

Munkatársak voltak, egymást segítették, egymást bírálták. Összesen 513 levél, levéltöredék, levelezőlap, képeslap, távirat maradt ránk, ebből 249-et apám, 264-et Várkonyi Nándor írt. Sajnos, a levelezés némiképp hiányos, Várkonyi Nándor apámnak írt levelei közül több elveszett, néhány pedig hiányosan maradt meg. Kevesebb a hiány, ám kimutatható, apám Várkonyi Nándornak szóló levelei sorában. A hiányok elsősorban a háborús eseményekkel magyarázhatók. Vajh ki gondolt akkor az Akarattyan az íróasztalban maradt levelekre, amikor anyámékkal néhány órán belül el kellett hagyniuk a házat? Pécs, Várkonyi Nándor pécsi lakása biztonságosabb volt, mint a hadszíntérré változott Akarattya.

A levelek többsége terjedelmes. Apám egy időben csak nyílt levelezőlapot írt, nyilván az ellenőrzéstől, helyesebben a következményeitől való félelem miatt. A zárt borítékban küldött levelek is tartalmaznak olyan megjegyzéseket, amelyekről felismerhető, hogy a titkos ismeretlen hírszerzőnek szólnak.

Hosszú, terjedelmes tanulmány kereteit is szétfeszítené a levelezésnek az a sok részlete, amely az Elveszett Paradicsom kérdéskörébe sorolható. Kérem, tehát, igen tisztelt kedves hallgatóimat, hogy nézzék el, hogy ezúttal csak egy-két részletet ragadjak ki s mutatok be. Nyilvánvaló, hogy nemcsak érdemes, hanem fontos is lenne az említett tanulmányt kidolgozni s az olvasók elé tárni, ez az ankét azonban erre nem nyújt lehetőséget.

A levelezésből nem derül ki, hogy Várkonyi Nándor mikor kezdett hozzá az Elveszett Paradicsom megírásához. Az előzményekhez nyilván hozzátar-

tozik a Szíriát oszlopai kiadása. 1944 június 27-én apámnak írt levelében Várkonyi Nándor többek között ezt írja: „Ha minden kötél szakad, új könyvet írok Püskinek: Gondvana, az Elveszett paradicsom címmel.” Korábbi levelekben nem találok az Elveszett Paradicsom említésével. A Szíriát oszlopai 1943-ban már a második kiadásban jelent meg az Egyetemi Nyomda gondozásában. Várkonyi Nándor joggal remélte, hogy az Egyetemi Nyomda újból is ki fogja adni, ám nemcsak a Szíriátot, hanem az azt követő műveit is. Az Egyetemi Nyomda nem kötött ugyan szerződést, ám előleget folyósított, s a készülő mű terjedelmét 12 ívben szabta meg.

Várkonyi Nándor 1947 november 17-én kelt levelében a következőket olvassuk: „Nos, az Elveszett Paradicsomot keresem serényen, három súlyos fejezettel teljesen elkészültem, másik három nyersen és hézagosan, de megvan, úgy hogy csak a zárófejezet fog okozni friss munkát. Igyekszem mélyre hatolni, és érintetlen anyagot feltárni; ez az anyag úgy hiszem, még mindig érdekkel Téged; sőt talán egyre jobban, ezért ide írom a hét fejezet (mágikus szám: 7) címét: 1. Ember és Világ (ebből egy töredék a Diárium mostanában kijövő számában fog megjelenni, örülnék, ha elolvassád), 2. A régi ember (a mítoszteremtő ember), 3. A régi isten (ősmonoteizmus), 4. Káosz és Kozmosz (világteremtés), 5. Adam Kadmon (emberteremtés), 6. Az elveszett paradicsom (az ember részvétele a teremtésben, bűnbeesés), 7. Misztérium (vissza-törekvés az isteni közösségbe). – Mindezzel december végéig elkészülök, s akkor jönne a Varázstudomány. Nb. Az Elveszett Paradicsom kiadásába is belement már az Egyetemi Nyomda, szerződés még nincs, de kaptam előleget. – Izgalom nélkül, sőt életemben először csendes örömmel dolgozom: azílium, refúgium, üdülés a munka, illetve ama lelki régió, amelyben járdalok.”

Apám november 28-án Budán keltezett levelében már jelzi, hogy olvasta a Diáriumot, sőt, tévedésre is figyelmeztette Várkonyi Nándort. Ezt írja: „Kedves Öregem, gyorsan figyelmeztetek, hogy a Diáriumban megjelent cikked egy megdöbbentő tévedést tartalmaz. Az igazság az, hogy most nem Vízöntő csillagképéből haladunk a Halakéba, hanem fordítva: a Halakból a Vízöntőbe. A kereszténységet megelőző korszak volt a Kos, a kereszténységé a Halak, ezért ábrázolták a kereszténységet az ókorban a Halak jelével. Itt ugyanis a folyamat hátráló, nem úgy, mint a hónapoknál! (Szerencsétlen regényem címe is ezért Vízöntő.)”

Várkonyi Nándor 1948 március 9-én írt levelében idéz néhány véleményt a könyv kéziratáról, majd terveit vázolja. Ezt írja: „Az Egyetemi Nyomdától egyetlen sornyi választ, értesítést sem tudok ugyan kicsikarni, de az üzenetekből kétségtelen, hogy

ezentúl tőlem sem adnak ki semmit. (+Hamvas, Baumgarten stb.) Döntő vélemények el sem olvasott Paradicsomról: Bóka: Spiritualista locsogás; Ortutay: Különb műveket is betiltottunk stb.”

(...) „tervem ez: visszaveszem a kéziratot az Egyetemi Nyomdától, átdolgozom szívem szerint a Szíriátot (a III. kiadást ugyanis a Nyomda a második kész matricáiról akarta nyomtatni, s csak az elejére és a végére írhattam toldást), hozzácsatolom a Paradicsomot (ezt is javítva) s még a nyáron kiadható állapotba hozom, azaz elvben Karácsonyra megjelenhetnek. Szerves befejező részként hozzáfűzöm a Varázstudományt, úgy hogy akár egységes műként is ki lehessen hozni a harmadik részt. Ezt már karácsonyig aligha tudom végbevinni, mert olyan kolosszális anyagot gyűjtöttem máris össze, hogy három vaskos kötetten alul aligha állok meg, s rettegvé gondolok a még áttanulmányozandó forrás-tömegekre. Óceányi anyag, de elbűvölő s egyben hajmeresztő új világokat tár elém.”

Apám érdeklődését, természetesen, erősen fölkellette az új munka. 1948 június 12-én ezt írja Várkonyi Nándornak: „Örülten érdekel az Elveszett Paradicsom és a Mágia. Erről írhattál volna bővebben, legalább a főbb felfedezésekről.”

Várkonyi Nándor így válaszol: „Az volt a tervem, hogy a Paradicsomot elviszem Hozzád, ez most kútbaesett, postán küldeni nem merem, egyébként is még mindig az Egyetemi Nyomdánál van.” Majd eképpen folytatja: „Mindezekről függetlenül azonban végrehajtom a tervemet, átdolgozom és kibővítem a két kész könyvet, a Varázstudományt pedig megírom.”

Apám sürgeti a kéziratot, egyre türelmetlenebbül szeretné olvasni. 1948 november 5-én ezt írja: „Miképpen juthatnék hozzá a Paradisumhoz? El kell olvasnom, ha összekakálok is magadat. Nincs itt valaki, aki nevedben cselekszik? Esetleg Miklós Róbert? Talán ha ő átveszi a kéziratot, ideadhatná egy hétre. Semmisem izgat jobban, mint az a kézirat. Érzem, bele fogok betegedni, s tán gebedni, ha nem olvashatom.”

Várkonyi Nándor válasza 1948 november 11-én: „Örvendek, hogy úgy vágysz a Pradisora, de aggódom, túlságosan felcsigázod várakozásodat s csalódni fogsz. Én viszont regényed után égek.” November 23-án pedig ismerteti a kézirat eljuttatásának a tervét: „Mivel pedig nem láthatlak, szeretett öregem, elküldöm magam helyett a Paradisot. Most tudtam csak meg, hogy nem a Singernél honol (noha 'tárgyalnak' róla), hanem Miklós Róbert őrzi. Leveledig úgy terveztem, hogy netán Jósánál találkoznánk, odavinnők műveinket s édes kettesben, szimultán olvasnók egymást. Ez nem lehet, én, írók Róbertnek, fuvarozza el hozzád. Kívánom Istentől, hogy örömet okozzak veled, de kérlek, ne csigázd fel

nagyon várakozásodat. Jelzem azt is, hogy elkészülte óta továbbépült, jelentősen, s ha a Sziriat átdolgozásával elkészülök, rögtön nekiülök." (...) „A Sziriat-hoz most fogok hozzá.”

Apám 1948 november 27-én beszámol arról, hogy megkapta a kéziratot, s összefoglalja első benyomásait: „A fődolog azonban, hogy Miklós Róbert tegnapelőtt elhozta a Paradisumot s már 180 oldalt el is olvastam belőle! Olvasom éjjel-nappal, rettentő kéjben és izgalomban, sőt feleségem is olvassa. De elragadozza tőlem a lapokat. Ezért némileg álmos és kába vagyok, a szemem is véreres a nagy, lelkes dühtől. Nem tudom megállni, hogy igen halványan, könnyen kiradírozhatóan itt-ott néhány megjegyzést ne tegyek a margóra s némely nagyobb germanizmusokat is ki ne javítsak, de ezt meg fogod bocsájtani, hiszen sok egyebet is megbocsájtasz.” (...) „Most pedig legyintsünk egyet s nézzük a Paradisumot. Még a fele hátra van ugyan, de annyit mondhatok, hogy éppen olyan izgalommal olvasom, mint annakidején a Sziriat kéziratát. Bár én ezúttal is inkább őstörténetet vagy valami effélet vártam s nem mítosztörténetet. Azon is csodálkozom, hogy nem próbálsz szélesebb társadalomtörténeti alapot vetni a dolognak. De lehetséges, hogy a végére kikerekedik az egész s a képem szervezesebb lesz róla. Véleményem az, hogy ez a mű a Sziriat és a Varázslással együtt lesz egy, kerek, szerves egész. Úgyszólván három kötete egy problémának. Így is nézem s azt kell mondanom, édes hazánkban ekkora és ilyen mélyreható analízist és összefoglalást az „ember” nevű rejtélyről nem írtak, sőt el sem gondoltak! Többet mondom: műved a maga egészében és teljességében kiindulópont lehet-ne egy hatalmas kultúrmozgalomban. Annál inkább, mert első részében kitűnő és szerves kapcsolatot teremt az éteri mágikus kultúra és a modern természettudományok között. Ez a rész igen jó, tömör, világos és érthető. Az is döntő felismerés, hogy a mai ember is szimbólumteremtő lény – bár én, tévesen, nem így vélekedtem néhány évvel ezelőtt – szimbólumai azonban mások: matematikaiak és fizikaiak. Ez lényeges pont, mert élesen bevilágít a modern tudományos világkép igazi természetébe. Most azonban nem kívánok részletesen szólni a könyvről, miután, mondom, a kellős közepében vagyok.”

Várkonyi Nándor a levélre azonnal válaszolt s kifejtette műve mondanivalóját. Ezzel voltaképpen megkezdődött az a nagy eszmecsere, amely megtermékenyítő hatású volt mindkettőjük munkásságára. „Megvallom,” – írja –, „nem voltam biztos afelől, milyen hatást tesz reád a Paradiso, márpedig ezt a hatást elejétől fogva döntőnek éreztem s tartottam. Most meg vagyok nyugodva, sőt keblem emelkedett. Most hát akkor maradjunk mindjárt

ennél a tárgynál, noha illenék utolsónak hagyni, de így őszintébb. Persze előbb megvárom benyomásaid összegzését; egyelőre csak ennyit: Magától értetődik, hogy a három könyv egy mű; a prioro így láttam s terveztem és csodálom, hogy még nem írtam vagy mondtam meg neked. Tárgy: az elsüllyedt emberi ősműveltség, – kultúra persze s nem civilizáció. Nem a kőbaltá vagy a tűz, vagy éppen a majomember históriája, ezt mondanom sem kell, hanem ahogy Magad jelzed: az ember nevű rejtély. Születésének problémája megoldhatatlan ugyan, de nem eredendő mivolta. Gyakorlatilag: le akarok számolni a mai fejlődéstannal, a „primitív” ember legendájával. Ehhez új szemléletre van szükség, s ha ezt sikerült megteremtmem, az ember új világításba kerül. A hármas könyv az új szemlélet megokolása voltaképpen, illetve annak az anyagnak a bemutatása, amelyről az új szemlélet kialakul. Ha mindez helyes, akkor az emberről és történetéről új képet nyerünk. A XX. illetve XIX. századi európai ember antropomorfiája elvetendő, hasonlóképp a retrospektív vizsgálódás, haladás; nem lehet a mából kiindulni (csak összehasonlítani) stb. Tehát: I. rész a kultúrrégészeti anyag (emlékművek s a rájuk vonatkozó szellemi hagyomány) tárgyi s pozitív bemutatása (régisége, külalakja, környezete). A II. rész belső tartalma, lélek-vallás stb. és a természet viszonya. („Mint mondta el magának s társainak az élet és természet nagy meséit” stb.) Egy szóval világszemléletének bemutatása és lélektani (?) magyarázata. III. rész: milyen képességek nyilvánultak mindebben, milyen volt az alkata, azaz miért mágikus lény az ember. Végeredmény: mágia nincs, csak mélyebb közvetlen természetismeret (mely megfoghatkozott) és ennek megfelelő életforma. Számos mellékeredmény: fejlődéselmélet cáfolata, dialektika és evolúció vizsgálata; atomvilág és erkölcs + történet viszonya stb. stb. – Legvégső összeredmény: az ember mint észlény csak fokozott állat (rádió, röpgép, atombomba, elektronmikroszkóp stb.); emberré tevő mozzanat: a dolgok, a világ jelentésének felismerése s a jelentések értékelése (még az erkölcs nem pusztán emberi tulajdon). Azaz: az ember metafizikai lény. (Nesze neked materializmus!) Címek: Sziriat oszlopai (közös cím); I. rész: Elsüllyedt kultúrák, II. rész: Elveszett Paradicsom; III. rész: Varázstudomány (helyesebb volna: Elveszett tudomány). Édeslő öröm fogott el, hogy magadtól észrevetted a belső összefüggéseket s megláttad a szintézis végcélját és jelentését. Így csak a részletek vannak hátra, illetve alap-tételeim és szempontjaim bírálata is, amikről várom hozzászólásaidat. Itt mindjárt, sürgősen közbevetve, s rendkívüli nyomatékkal igen szépen megkérlek valamire: ha van kedved és türelmed, olvasd el még egyszer a könyvet, kényelmesen,

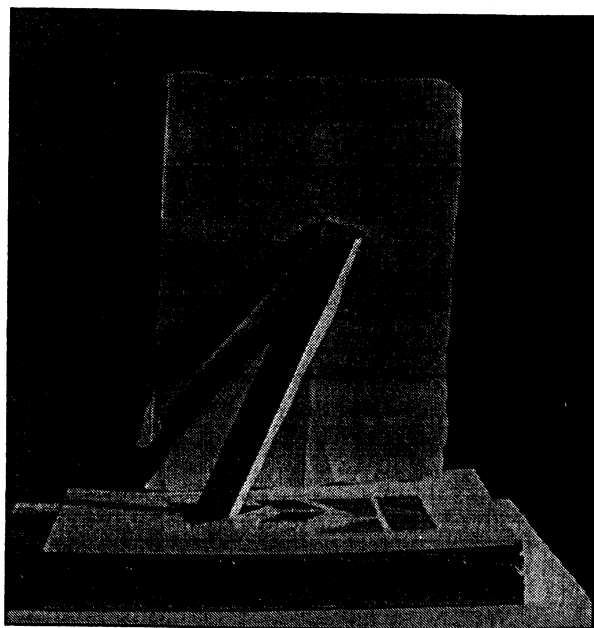
aprózva, ahogy jön, de: minden megjegyzésedet, gondolatodat, javításodat gondosan vedd a margóra, (a germanizmusok helyesbítését is, elég szegyen, hogy még mindig vannak); a szórszálakat úgysem fogod hasogatni, esetleges globális ellenvéleményeidet, amik nagyobb átírást követelnének, közöld önállóan, kritika formájában. A kéziratot úgyis át fogom dolgozni és három példányban legegypelni, tehát beleszánthatsz, nekem pedig annál becsesebb lesz a manuscriptum. Nb. a kihagyásokat, törléseket, módosításokat, amik a (mellékelt?) lektori szakvélemény alapján történtek. Őstörténetet, társadalmi alapvetéssel, nem adhattam, részint mert ez a kőbaltához vitt volna el (lásd a szempont bírálatát a Paradicsom illetve helyén: kőkorszak nincs!), részint pedig mivel eleve a „magas”, fejlett őskultúrákat vévén tárgyul, evvel kb. megadtam a társadalmi forma jelzését is; vagyis csupán ezeknek a tartalmáról szólhatok, s e tartalmak eredetét nyomozom visszafelé, s ezen az úton jutok el annak a lehetőségnek a kimondásáig, hogy az ember még mint fán élő, teljesen baltátlan majom *máris* lehetett ember, azaz kultúrlény in muce. (...) Ezek után fogadd ismételt örömeimemet. Nemcsak annak örömeim, hogy helyesled nézeteimet s nem csalódtál, hanem elsősorban és főként ennek, hogy megint mélységesen összetalálkoztunk valami mély dologban, ahogy mondani szeretem: lényegben. Mert, hogy ez a tárgy nem csupán fontos tárgy, hanem döntő lényeg, mondanom se kell, ugye! –és pedig nem pusztán a kettőnk számára, hanem az egész mai emberiség létkérdését illetően; de attól félek, azt kevesen fognák fel, ha el is jutna hozzájuk. (...) Tehát még egyszer: dolgozd meg alaposan a Paradisumot, hacsak nem vagy igen rossz állapotban, vagy nem akadályoz valami.”

Sajnos, nem mélyedhetek jobban a részletekbe. Még idézek apám december 10-i válaszából: „Itt már benne is vagyok abban a gondolatban, amit múltkori levelemben megpendítettem, kérdezvén, vajon nem kellett volna –e új művedben némi társadalomrajzot is adni háttérül. A mítoszok elemzésénél az ember némileg a levegőben tapogatózik, ha nem tudja a mítosz-kialakulást sem térhez, sem időhöz rögzíteni. A kelta mítosz és a germán között például első szempillantásra is lényeges különbségek, mondhatnám szakadékok mutatkoznak. Jó lenne tehát tudni, mi az eredeti autochton kelta mítosz, – már amennyire autochtonnak nevezhető az ilyesmi, – és számai, gyökerei nem nyúlnak –e a morvaországi őseletekhez, sőt tovább, Keletázsia, az ural-altaji népekig, a mongolokig, a japánokig stb. idevéve, természetesen az ugor népeket is.” (...) „Csak egy példával, egyetlen egy ötlettel akarom illusztrálni gondolatomat. Korántsem értettem úgy a dolgot, ahogyan Te vélted! A társadalomrajz szó

itt talán helytelen, homályos, félreértésekre adhat okot. Én azonban részint az archeológia–produkálta kulturális anyagra s mindezek kapcsolataira gondoltam. Lehet, hogy ennek a gondolatnak, vagy módszernek a megvalósítása alkalmasabb lesz a Mágiában, hiszen ha jól sejtem, ott föl kell vonultatnod az altamirai és egyéb barlangok csodálatos ősbövényeit, mammutjait, őslóvait, barlangi medvéit s meg kell világítanod a sok fejtörést okozó, valójában pedig igen egyszerű képek szellemi–kulturális hátterét, sőt a lélektanit is. Így azután, a három könyv valójában egyetlen egy mű három részlete lévén, ezt a Paradisumot is fénybe boríthatja majd.” (...)

Az elmúlt évtizedekben új fogalommal ismerkedhetett meg a világ, a vasfüggöny fogalmával. Vasfüggönnyel azonban nemcsak az osztrák–magyar határon, az Európát megosztó más határokon eresztettek le, avagy emeltek, hanem kialakultak másféle, belső vasfüggönyök is. Közéjük tartozott az is, amely megakadályozta apám, és Várkonyi Nándor s mások munkáinak a kiadását, terjesztését. A vasfüggöny látványos megszüntetése azonban nem törölte el automatikusan a belső vasfüggönyöket is, ezek a vasfüggönyök ma is léteznek. Ma nem tiltás, nem cenzúrázás az eszköze, hanem leginkább az elhallgatás, valamint az elhallgattatás. Ez ellen nehezebb küzdeni, nehezebb győzedelmeskedni. Azonban, ahogy apám, valamint Várkonyi Nándor nehezebb körülmények között, reménytelenebb helyzetben sem veszítette el a hitét, az ő példájuk nekünk is erőt adhat.

Jovánovics György: A. S. napóra (gipsz)

1995. aug.

Műhelytitkok a közelmúltból**Kodolányi János: Boldog békeidők**

Domokos Mátyás sorozata

Irodalmunknak nemcsak a távolabbi, de a közelmúltjában, sőt – meg merem kockáztatni – a jelenidejében is rejtőzik jónéhány ismeretlen remekmű. S ennek nemcsak a hagyományos, és már Babits Mihály által is jó néhányszor felpanaszolt, példátlan magyar közöny az oka, hanem – éppen közelmúltunkban – az a hatósági művészetpolitikai törekvés is, amely szántszándékkal zárt ki politikai okokból nemkívánatosnak minősített alkotásokat és alkotókat a köztudatból. Mert ha már megszületésüket megakadályozni nem is tudta, mindent elkövetett, hogy legalább a kulturális propagandából való kirekesztéssel, vagyis az *elhallgatással* ítéljen halálra műveket és művészeket. Rendszerint eredményesen, sajnos. – Ez történt Kodolányi János „ismeretlen remekművével”, a *Boldog békeidők*-kel is, amelyet még 1948-ban, akarattjai házában vetett papírra, nyáron, s „pihenésképpen”, a Gilgames-regény két része közt, s ahogy egy levelében említi: a második Válasz szerkesztője, „Sárközíné édesgetésére... az *Akik nem tudnak szeretni* című hajdani vacakból akartam egy rövid, rendbe szedett kis írást gyúrni. Aztán nekiszabadultam, s beláttam, hogy a pécsváradi komplexusokkal le kell végre számolnom.” – A „pécsváradi komplexus”: az író fájdalmas és nehéz, szenvedésekkel teljes gyerekkora, s a regény a Zengő alján meghúzódó, félsváb-félmagyar falu „ferencjózsefi aranyidők”-beli mindennapjainak a rajzában önkínzó könyörtelenséggel jeleníti meg, hogyan követik el minduntalan, a sváb cselédlány, Kádi, és a házvezetőnő lányának a hálójában vergődő erdész – apja alteregoja – környezetében a Dosztojevszkij szerint létező legnagyobb bűnt: egy ártatlan kisgyerek kínzását, aki csak egy vizslától – Valditól – kap szeretetet. A *Visszapillantó tükör*-ben így vall Kodolányi a regény személyes élményanyagáról:

„... ez alatt az idő alatt kellett megtanulnom a magány elviselését, az anyátlanság megszokását, az emberek kegyetlenségének, komizságának, brutálisan elnyomó szadizmusának, hazugságainak és mérhetetlen gyűlöletének azt a kisgyermek által szinte elviselhetetlen tömegét, amit én hároméves koromtól tízéves koromig, tehát alig hét-nyolc esztendő alatt megértem, és ami *engem* már kicsiny fiú koromban arra készítetett, hogy az életről, a halálról, a születésről, az istenről és más efféle nagyon súlyos problémákról fél napokat is elmélkedjem, sőt gyakran még az éjszakáim nagy részét is ezzel töltöttem a sötétben.”

A *Boldog békeidők* évekig hevert kéziratban, közben a tervezett címe is folyton változott – volt *Buborék*, *Szivárvány*, majd *Mindennapi koporsó* is –, majd hosszas és keserves, de nem egyszer tragikomikus fordulatokban is bővelkedő huzavonák és hercehurcák után csak 1957 februárjában jelenhetett meg a dunántúli Magvető kiadásában Pécsen.

A Kossuth rádióban elhangzott műsor szerkesztett változata

Forrás 1995. aug. 8. n. 75-82.
is D.M.: LÉLETMÉNÉS. Lp. 1996.
Orion. 45-56.

Meglehetősen visszhangtalanul. Jellemző, hogy a három kötetes akadémiai *Irodalmi Lexikon* még a címét sem említi a regénynek, melyet utókorának kritikusa, Bán Zoltán András, a *Holmi* 1993 júliusi számában elragadtatottan úgy jellemez, hogy „egyike az egykézen megszámolható tökéletes, minden mozzanatában átgondolt regénynek”, s ugyanő közli elképesztő visszhangtalanságának a tényeit is: megjelenésekor, az *Esti Hírlap* és a *Dunántúli Napló* kurta recenziója mellett csak az Erdőgazdaság és Faipar közölt tudósítást a könyvről. (Ez utóbbi talán azért, mert a regény egyik főszereplőjének erdész a foglalkozása...)

Ugyan szükséges-e bárkit felvilágosítani arról, hogy a regény körüli huzavonák oka nem a mű esztétikai értékében, hanem a szerző személyének napi politikai szempontú megítélésében rejlett? Alighogy véget ért Buda ostroma, Kodolányi János személyét, főleg az akkori Népszava és a *Haladás* újságíróinak a köréből megújuló támadások érték. Kezdték őt is úgy emlegetni, mintha sok vitát kiváltott addigi életműve alapján a „háborús bűnösök” közé volna sorolható. Akkori helyzetéről 1968-ban megjelent önéletrajzi jellegű könyve, a *Visszapillantó tükör* ad hű képet:

„1945-ben tapasztalnom kellett, hogy amikor felvételi kérelemmel fordultam a Nemzeti Parasztpárthoz – elnöke Veres Péter volt, akinek szabadságát, biztonságát annyiszor mentettem meg Faragho altábornagyhoz fűződő barátságom segítségével, és aki velem együtt ott szerepelt a színpadokon, dobogókon és előadóemlévényeken a lelkesen tomboló emberek között –, azt kellett hallanom, hogy nincs helyem a Nemzeti Parasztpártban. Egy kora nyári vasárnap reggel pedig a párt hivatalos lapjában, éppen Kovács Imre terjedelmes vezércikkében, szórul szóra olvashattam, hogy a magyar nép és a magyar demokrácia árulója vagyok. Mikor pedig megdöbbenésemben Veres Péterhez, a régi barátomhoz és bajtársomhoz fordultam magyarázatért, ő azt mondta: »Nem kell mellre szívní, a politikai szükségszerűség most úgy hozta magával, hogy ezen az oldalon is ütni kell egyet.« – Hát oldal vagyok én? kiáltottam felháborodva, megdöbbenve, mikor Péter ezt a különös magyarázatot elmondotta. – Mióta vagyok én oldal? Hát nem bajtársatok voltam, és nem együtt vettünk részt azokban a küzdelmekben, amelyekben végül is a mi győzelmünk következett el, de úgy, hogy engem kisémmiztek, és ez nekem vereség? Péter csak vállat vont, és azt mondta: »Hát el kell viselni.« – Azután csakugyan el kellett viselnem az évtizedes némaságot, könyveim könyvtárakból való kiszedését, zúzdába hurcolását, megsemmisítését.”

Kodolányi műveinek eltüntetése olyan sikeres volt, hogy például a *Zárt tárgyalás* című kötete az ország legnagyobb, s múzeumi jellegű könyvtárának, a Széchényi Könyvtárnak az állományában sem lelhető fel. Az író üldöztetésének emberi megnyilvánulásairól pedig az író leányának, Kodolányi Júliának a könyvében – *Apám* – olvashatunk megrázó sorokat:

„... ahogy elült a harc a világban, föltámadott az emberekben.

Elkezdődött apám kálváriája.

Ki tudja, milyen mélységekből törtek föl a gyalázkodó szelek. Ki érti, hogy mi esett meg az emberek lelke mélyén. Olyan barátok maradtak el, akik esztendőnkön át mindennapi vendégeink voltak. Az elmaradás ténye is különös, de a mód, ahogyan tették, az volt megdöbbenítő. Egyszerűen elmaradtak, nem írtak, nem is üzentek. Eltűntek, mintha soha nem is lettek volna, hírüket sem hallottuk, mintha a világ minden kápuja bezárult volna körülöttünk. Mi tette ezt velük? A félelem, a szégyenkezés apám miatt, a barátság megtagadása, a múlt felrúgása? Ki tudta ezt akkor, és ki tudja ma?

Ki érti meg, hova lettek a hajdani „Fiúk”, Zsilinszky régi fegyvertársi köre?

1995. aug.

Darvas József, a hajdani 'jó barát' nem kevésbé hirtelen maradt el. Nem sokkal, alig néhány hónappal azelőtt még reggelente elsőként üdvözölte telefonon apámat. Hangsúlyozom: minden nap, minden reggel alvása felől érdeklődött. Hogy aludt, hogy érzi magát? Néhány évvel korábban ugyanis apám közreműködésével kapta meg a jelentős rangot adó Ferenc József irodalmi díjat...

A háború után Darvas még azt mondta egy írói körben; Kodolányi köztudomásúan a legnémetellenesebb magyar író, nehéz lesz vele elbánni.

Miért akart Darvas apámmal elbánni? Ki érti ezt?

A háború befejezéséig minden könyvét elküldte apámnak igen meleg aláírással. A dedikáció szövege rendszerint ez volt: 'Kodolányi Jánosnak, igaz szeretettel.'

Soha nem nézett többet apám szemébe. Nem mert, vagy nem akart? A temetésére jött csak el, mint az Írószövetség elnöke."

A népi írók egy részét, köztük Kodolányit ért támadásokat ugyancsak a Nemzeti Parasztpárt lapjában, a Szabad Szó-ban Illyés Gyula igyekezett hatálytalanítani, 1945. augusztus 22-én megjelent cikkében. Naplójában pedig valamivel korábról, 1945. május 9-i keltezéssel az olvasható, hogy este Rákosival, Révaival és Geróvel találkozáskor, megállapodtak: „Sem Szabó Lőrincnek, sem Némethnek nem eshet baja, Tamásinak, Kodolányinak, Féjának sem. („Utóbbi ők mondták” – jegyzi meg zárójelben.) De Haraszi Sándor és Zelk Zoltán is igyekeztek segíteni ekkoriban Kodolányin. Mindez persze nem akadályozta meg az MKP Politikai Bizottságának a tagját, Horváth Mártont, abban, hogy a Válasz köréről szólván, Kodolányit „a »népies« irányú fasizmus »foltozott irhájú zsoldos«-ának” nevezze.

A támadások és az írói kilátástalanság elől – a Sárköziné-féle Válasz, az egyetlen irodalmi fórum, ahol közölték, ugyanis megszűnt – Kodolányi János végleg leköltözött Akarattyára, s ott élt, emberhez, íróhoz egyaránt méltatlanul nyomorúságos körülmények között hosszú éveken át. Tüskés Tibor így jellemzi ezeket a keserves esztendőket:

„1949-ben' teljesen akarattyai lakos lesz, feleségével és leányával az egész esztendőben a nagy tó mellett él... Egy fődél alatt lakik a szegénységgel. Villanya nincs, szobájában petróleumlámpa világít. Maga másolja kéziratait. Van, amikor papírja, borítékja sincs az íráshoz, s postáját hitelbe veszi föl a derék postamester. Zongoráját lefoglalják. Betegség kínozza, keze megdagad, lába fáj, nincs pénze új cipőt csináltatni. Az orvosért kilométerekre kell gyalogolni. Fogait nem tudja megjavíttatni. Ön maga orvosa; házi receptje van a nátha elmulasztására, a fejfájásra, a fogínyorvadásra.

Gazdálkodnak, kukoricát természetnek, tyúkokat, disznókat nevelnek, kutyát, macskát tartanak. Valóságos farmon élnek. Ezekben a nehéz esztendőekben leghűségesebb támasza felesége, Tildi, aki már akkor sokat vállalt, amikor elhagyta Kodolányival a vajszlói házat. Tiszta embersége, szerény, halk, áldozatos munkája ezekben a nehéz esztendőekben megnöveli alakját. Maga is gyakran betegeskedik, mégis sorba áll kenyérért, vizet húz, fát vág, kukoricát cipel daráltatni: rendben tartja az egész házat és a kis gazdaságot.”

Ezekről a „porban és hamuban” töltött akarattyai évekről írta Kodolányi János:

„Dolgoztam keményen és zokszó nélkül Akarattyan, havonta néha háromszáz levelet kaptam és írtam, néha még többet. Kora reggeltől késő estig, mint régen, ültem az íróasztalom és írógépem mellett, és adtam tanácsot, feszegettem társadalmi, filozófiai, esztétikai kérdéseket, nem merültem ki, és nem fáradtam bele, nem untam meg, és nem roskadtam össze. Fát vágtam kint ónos esőben, és feleségem ölében cipelt be, mert a lábamra sem tudtam állni. Dideregtünk az akarattyai kis szoba tizenkét fokos melegében, és melengtettem a kezemet a parányi petróleumlámpa mellett, hogy fogni

tudjam a tollat, forgatni a könyvet. Az apró betűket nagyítóüveggel vadásztam össze. Dolgoztam, dolgoztam, dolgoztam, magamra hagyottan.

Az 1953-as júniusi kormányprogram utáni hónapokban – Zimányi P. Istvánnak írt levele tanúsága szerint – Kodolányi is reménykedni kezd írói és emberi sorsa jobbra fordulásának lehetőségében:

Akarattya, 1954. május 3-án.

„Megtörtént Illyés és Veres Péter látogatása is. Több mint három órán keresztül beszélgettünk igen vidám baráti hangulatban, s őszintén. Ha meglátogatsz, részletesen beszámolok a dolgról, most csak az eredményt közlöm. 1. / Fölvesznek az Írószövetség tagjai közé, 2. / fölvesznek az Irodalmi Alaphoz, 3. / kiadják 1923-33 között megjelent elbeszéléseim gyűjteményét egy reprezentatív kötetben, változtatás, meghamisítás nélkül, 4. / semmiféle nyilatkozat, megjegyzés nem lesz, és végül 5. / szabad út nyílik egyéb, zúzdába került műveim kiadása, a színpadokról letiltott némely darabom felújítása előtt is. Hangsúlyoztam, hogy visszavonult életemen nem akarok, s nem is fogok változtatni. Illyés szerint ez a helyes, hiszen könyvem megjelenése amúgyis a legszörnyűbb fogcsikorgatásra készíteti Gergely Sándort és társait, akik tíz évig trónoltak a hullámon, s most látniuk kell, hogy eleven vagyok, sőt, véleménye szerint, a közeljövőben még elevenebb leszek, mert 'rövidesen eljön az az idő is, amikor a Mózes is ki lehet adni', mint mondá. (Mindez köztünk maradjon.) Így hát joggal remélhetem, hogy szerény, de tisztességes életünk rövidesen biztosítva lesz.”

Hamarosan megtapasztalja azonban, hogy a rendszer, amellyel szembenáll, sem történelmi méreteken, sem emberi ügyekben soha, semmilyen megállapodást nem tart be (azokat sem, amelyeknek a feltételeit egyoldalúan és önkényesen ő határozza meg); vagy ha mégis rákényszerül, akkor ezt úgy teszi, hogy abban a másik félnek ne teljék öröme. A levélben emlegetett elbeszélésgyűjteményt például – Éltek, ahogy tudtak címmel jelent meg a Szépirodalmi Könyvkiadónál – a megállapodás ellenére az író önkritikáját tartalmazó előszóval kellett megjelentetni. De hogyan? Írhatt-e Kodolányi olyan előszót, amely megfelel a hivatalos kívánalmaknak? Így panaszkodott erről pécsi barátjának, Várkonyi Nándornak írott levelében:

Akarattya, 1954. október 16-án.

„... miután az Írószövetség elnöksége »végleg« elintézte előszómat, s Veres Péter meg Erdei Sándor velem személyesen megállapodtak a még véglegesebb szövegben, újabb értesítést kaptam, hogy ez még mind nem végleges, hanem egy legvéglegesebb személy majd még dönt, s erre várni kell... Ezután megint elmúlt egy-két hét, s egyszer csak levelet kaptam Erdeitől, hogy a mellékelt előszó legeslegvéglegesebb szövegét írjam alá, küldjem be a kiadónak, s a szerződést nyomban megkötik... A még csonkább előszó most már siralmas képet mutatott. Kihagyták, hogy az írónak kötelessége az igazságot keresni, s mindig, mindenütt kimondani. Kihagyták, hogy ma ugyanazzal a lelkiismeretességgel kívánom szolgálni a magyar népet, amivel ifjú koromban tettem. Röviden: torkomra forrasztották a szót... Aláírtam, elküldtem. Most várom a szerződést... Szerződés még most sincs... Ám tetejébe húznom kellett a Szép Zsuzská-ból Lenin nevét, meg a »zsidó« szót mindenütt, s újabban hallom, hogy a Küszöb néhány mondatát is heréltetni akarják. De mindezt nem írják ám meg levélben, csak üzengetik. Mert ők a kritikai realizmus hívei. Gazdája pedig semminek nincs.”

Több hónapos huzavona után megjelent ugyan a válogatott novelláskötet, de a *Rekkenő nyári nap* című fontos Kodolányi-novella nélkül. Ennek a kihagyásnak a

háttértörténete kirajzolódik Zimándi P. Istvánnak 1954. december 2-án írt leveléből:

„... könyvem anyaga még most sincs nyomdában. Újabb baj tört ki. Egyik novellámat (a Nyugat-ban jelent meg, majd a Rókatánc c. kötetemben) erotikusnak ítélte a Kiadói Főigazgatóság mimóza-szemérmességű testülete, s nem engedélyezte. A novella kitűnő, ezt mondják a lektorok, s maga Illés Endre is. Ugyancsak a kiadás mellett kardoskodott írásban Nagy Péter főkritikus is, és a kiadó vállalta érte a felelősséget. Erdei, az Írószövetség főtítkára, természetesen, ellenem nyilatkozott --- Nos, tegnap kaptam egy ukázt, hogy a novella kihagyását, miután »fojtottan erotikus«, vegyem tudomásul. Hát kénytelen voltam tudomásul venni, mert diktatúrában vitázni nem lehet, sőt, ha diktatúra nem volna, akkor sem lehetne, mert »gegen die Dummheit kämpfen selbst die Götter umsonst.« ”

Ugyancsak 1954 őszén indultak meg a hat esztendeje kéziratban kallódó *Boldog békeidők* kiadói szülési fájdalmai. Világra segítségével, illetőleg elrekkentésében az irodalmi bürokrácia valamennyi testülete és fő-fő korifeusa részt vett: az Írószövetség elnöksége, a Kiadói Főigazgatóság és a Művelődésügyi Minisztérium, Darvas József miniszter személyes részvételével.

A regény kéziratával a Magvető foglalkozott, mert Kodolányi János abban az illúzióban élt, hogy a Magvető, mint a „rebellis” Írószövetség kiadója, kevésbé függ a Párttól. 1956. április 21-én Veres Péter egy levelezőlapon, amelyet az író fiának, ifj. Kodolányi Jánosnak írt Pécsre, kilyukasztja ezt a reményt:

„Kedves Öcsém!” – A legutóbbi alkalommal, amikor még volt elnökségi ülés, Illyés Gyulával együtt tettük fel a kérdést Oláhnak (Oláh László a Magvető irodalmi vezetője volt akkoriban – DM): mi van ezzel a kiadással? Azt mondta, apróbb kívánságai vannak, főleg a svábokra vonatkozó kifejezések enyhítésére vonatkozólag, és a könyvet kiadják. Azóta nem tudom, mi van, mert ezer más baj is van. A Magvető élére nem akad igazgató, Oláh csak átmenetileg van megbízva. Persze az, amit Te írsz, hogy a Magvető az Írószövetség kiadója: naívság. Az Írószövetség nem állami szerv, nem is gazdasági vállalat, hanem csak egy egyesület. A Magvető jogi és gazdasági értelemben a Kiadói Főigazgatóság alá van rendelve. Az Írószövetség egyébként ósz óta amúgyis exlex-ben van. Én is csudálnám, ha a pécsi Írócsoporton keresztül nem tudnád, mi történik ott.

Persze ettől függetlenül Neked igazad van. Mindenkinek a saját feje fáj a legjobban. És hacsak a János ügye volna ügy, de ügy van nagyon sok más íróé is. Párttagoké is.

Tudom, nem sokat ér, ha türelmet prédikálok, mégis azt mondom: végül is értelmesen elrendeződnek a dolgok. Ha rajtam múltna, vagy akárcsak író-barátainkon, hamarabb menne minden kiadói és egyéb ügy.

Ne haragudj ezért a se-hal, se-hús válaszáért, a jelen pillanatban nem tudok jobbat.
Üdv. Veres Péter.”

A regény kéziratáról az Írószövetség képviselőjében Jankovich Ferenc írt a mű nagy értékeit hangsúlyozó, meleg hangú ajánlást, aminek azonban nem volt sok fogantója. A regényt ugyanis Oláh László, a kiadó irodalmi vezetője, egyetértésben a Kiadói Főigazgatósággal, „svábellenesnek” és egyes jeleneteiben „szexuálisan túlfűtöttnek” találta. Ez utóbbival kapcsolatban jegyezte meg kesernyés humorral Kodolányi Várkonyi Nándornak írt levelében, hogy „ezek a mimózák fehér írásokat kívánnak – vörösből”. – Kodolányi levelezéséből kitűnik az is, hogy régi barátja, Haraszti Sándor többször szót emelt a kézirat érdekében, a Kiadói Főigazgatóság akkori vezetőjénél, Kállai Gyulánál. Mindezeket a bonyodalmakat azonban elhallgatták Kodolányi előtt, ezért érthette őt villámcsapásszerűen, amit 1955 tavaszán

pesti látogatása idején megtudott a kézirat sorsáról. Erről is Várkonyi Nándor barátjának számolt be Akarattyáról, 1955. április 27-én keltezett levelében:

„Megjártam Pestet, találkoztam negyvennégy emberrel, köztük Illyéssel, Illés Endrével, Harasztival, Veressel, Képezzel s másokkal. Tapasztalataimat tán hallottad már Szántótól. (Szántó Tiborról van szó – DM.) Röviden ennyi: regényem négy hónapig feküdt egy Dóra nevű hölgy fiókjában, miközben Veres azt írdogálta nekem, hogy »megyen a maga útján«, a többiek meg szót szóra mondtak, s erősödtek, hogy ennél van, annál van, ennek meg annak ez a véleménye. Hazugságok gyönyörű körét alakították ki, szemrebbenés nélkül. Mikor regényem hollétét kinyomoztam, ama Dóra így kiáltott fel: »Négy hónapja hever itt ez a vacak, a fene egye meg, nem viszi el senki!« Veres, Illyés és Haraszi társaságában, találkozott velem, s nem tudta, mit tudok, de sejtett valamit. Habogott, hunyorgott, s az »országgyűlés« üléseiről beszélt. Undorodtam, s nem szóltam.”

Két héttel később – 1955. május 12-én – újabb levél Akarattyáról Várkonyi Nándornak:

„Köpeczi nem járult hozzá regényem kiadásához, mint Szántó tudósított, hanem csak azzal a feltétellel javasolta kiadását, ha Darvas nem talál benne irodalompolitikai komplikációkat. A maga részéről nem lát benne ilyesmit, de nem akarja egyedül vállalni a felelősséget. Lektora a regényt jónak s kiadandónak ítélte. Köpeczi tehát elküldte a kéziratot Darvasnak, ítélje meg ő. Darvas persze nem olvasta – annál sokkal lustább, közönyösebb, s a legszorosabb önérdekén kívül nem is törődik semmivel, tehát odaadta a titkárnak, olvassa el. Noha pedig a titkárnak semmi joga nincs efféle kérdésekben dönteni, azt a véleményt alakította ki, hogy regényem »sovíniszta, németellenes«, és kiadásra nem javasolja... Az sem állja meg a helyét, hogy Köpeczi »utasította« Képes Gézát a szerződés megkötésére, mert Képes éppen azért nem köti meg a szerződést, mert az engedély nincs meg.”

Néhány hét múlva Kodolányi elhatározza, hogy visszakéri a kéziratot:

„Intézkedtem a Boldog békeidők visszaszerzése iránt. – Írja Akarattyáról Pécsre, Várkonyi Nándornak, 1955. június 3-án. – Azonban ennek akadálya támadt. Mikor ugyanis Darvas titkára elébe terjesztette az iratot aláírás végett, hogy könyvem kiadását nem engedélyezi, Darvasban talán föltámadt a Belgrád által támogatott, vagy megbolygatott lelkiismeret, s így szólt: »Kodolányit nem lehet így elintézni, mert ha sovíniszta és németellenes a könyve, azon lehet segíteni.« És nem írta alá a végrendeletet, hanem magával vitte Prágába, ahol tíz napot töltött, s Prága szépségeit az én művem szépségeivel akarja fokozni. A titkár meg, 26 éves siheder, aki máris egy felnőttözhöz illő szorgalommal törekszik az érvényesülésre, azt mondta barátomnak, mikor a kézirat visszakapását sürgette: »Sajnos, meg kell változtatnom álláspontomat, mert a miniszter más véleményen van.« Sajnos. Ő, persze, éppen úgy nem olvasta a regényt, mint a többi, hanem Jankovich és Galsai lektori véleményéből él, miután pedig azokban benne van, hogy a svábozást enyhíteni kell, ebbe, mint biztos szálba, fogózkodik. Mint a többi. Most hát nem tehetek semmit, Prágába nem futhatok a kéziratom után.”

Pár héttel később – Akarattya, 1955. június 28-án – újabb levél Várkonyi Nándornak:

„Regényemről még semmit sem tudok. Haraszi útján ugyan azt üzenté Darvas, hogy még nem ért rá elintézni, de úgy látja, nem kell sokat húzni a kéziratból s legyen nyugodt, meg fog jelenni. Hát nyugodt is vagyok, annál inkább, mert egy fikarcnyit sem törődöm vele.”

1955 végén, pontosabban: november 28-án, újabb fordulatról tudósítja pesti hívét, Zimándi P. Istvánt:

1995. aug.

„Regényem szerkesztőjéül Abody Bélát kértem s kaptam. Most kiderült, hogy ebből a »sovíniszta, nacionalista« írásból egy sort sem kell kihúzni. Hát mi az ördögért ütek rajta több mint tíz hónapig?! Miért töprengett annyit Darvas? Nos, én mégis elővettem a kéziratot, s tisztára írói mértékkel ítélve meg a dolgot, jócskán húztam belőle. Csak javára vált. Állítólag hamarosan nyomdába kerül, előleget végre folyósítottak rá. Várom Abody látogatását.”

S 1955. december 29-én Akarattyáról ír még egy levelet Zimándy P. Istvánnak, amely ugyan nincs közvetlenül összefüggésben a regény kálváriájával, de jól mutatja, milyen belső katarzist váltott ki Kodolányiból 1945-tel kezdődő általános emberi és írói kálváriája:

„Szégyenkezve olvastam leveledben, hogy én »erkölcsileg makulátlan« volnék. Pistám, Pistám, miért mondasz ilyet? Bizony senki és semmi nem vagyok én erkölcsileg. Megszegtem a Tízparancsolat mindegyik pontját, kezdve Isten nevének hiába való vételén, sőt megtagadásán, végig valamennyin, még öltem is, ha a más halálának kívánása ölés. (Pedig az.) Olyan vagyok én, mint a kutya, amely bogáncsbán, koldustetűben hentergett. Igaz, meg-megkísértem a tisztább életet, mert mindig szerettem volna tisztára és igaz ember lenni gyermekkorom óta, de vajmi kevésbé sikerült. Mindössze ez az igyekezet az, amit javamra írhatok, s az az erőfeszítés, hogy se magamnak, se másnak ne hazudjam. Persze, hazudtam csóstitül, magamnak is, másoknak is, mint a vízfolyás. Mióta ellenségeim kirugdaltak az irodalomból, még fokozottabban igyekeztem észre és jobb útra térni. Ha már megverték, gondoltam, hát próbáljunk megjavulni. Próbáltam. Ne vesszen kárba ellenségeim fáradozása. Szülessék belőle valami jó. Ezért igyekeztem magamat megóvni az igazi, velős hazugságoktól s úgy élni, hogy a legszerényebb átlagember is tanuljon belőle valamit. Isten azzal jutalmazta erőfeszítéseimet, hogy értelmem tágult, mértékeim biztosabbak lettek, szavam hitelle megnőtt, s még az is bebizonyosodott, hogy nem hal okvetlenül éhen az ember, ha lemond a hazugság »fegyveréről«. Így aztán sikerült némileg jóvátennem régebbi s még meglévő súlyos bűneim következményeit. Mert írtam egy-két olyan művet, ami, remélem, az embereket egy kis magukbaszállásra készíti.”

De vissza a Boldog békeidők kálváriájához: 1956 januárjában Képes Géza elkerült a Magvetőtől, az író márciusban szívtrombózissal a füredi kórházba szállították, ezért csak júliusban kerülhetett sor a Magvető lektorainak akarattyai látogatására. Ennek az eredményéről is tudósította Zimándi P. Istvánt, 1956. június 1-én kelt levelében:

„A Magvetőtől csakugyan járt nálam Szombathelyi meg Abody, de arra kértek, ne változtassak semmit, ők meg azt mondják Oláhnak, az új igazgatónak, ellenségemnek, hogy átdolgozom. Így is lett. Ez diszkrét dolog. Most értesültem róla, hogy a család bevált, s rövidesen nyomdába kerül a regény.”

Nyomdába is került, de nem Pesten, hanem a tiszavirágéletű dunántúli Magvető gondozásában, amelyet a kitűnő, fiatal prózáíró, Szántó Tibor vezetett akkoriban, s ott meg is jelent 1957 legelején. – Közben a pesti Magvető, 1956 októbere után, életmű-szerződést kötött az íróval. Alig telt el azonban néhány – igaz, viharos – hónap, újabb fordulat történt, amelyre a koronatanú, Kodolányi Júlia így emlékszik vissza:

„Az életmű-szerződések nem sokáig maradtak fenn. Felsőbb intézkedésekre sorban felbontották azokat. Apámét sem hagyták ki. Engem hívtak be a Magvetőbe, én intéztem az ügyeit a betegsége után, csak nagyon fontos esetekben keresték fel őt személyesen Akarattyán. Ez is fontos volt, de mégsem utaztak le hozzá. Vadász György volt a Magvető igazgatója, rajta kívül még részt vett a megbeszélésen Béládi Miklós és Gyenesné, szerkesztőségi titkár, azon kívül a Kiadói Főigazgatóság jogtanácsosa és én. Közölték velem, hogy felbontják az életmű-szerződést, s szeretnék volna, hogy ezt mondjam meg súlyosan beteg apámnak. Én kereken megtagadtam, nem vállaltam a

hír továbbítását. Nem vállaltam magamra a kiadó felelősségét. Persze, ők sem merték vállalni a kockázatot, hogy esetleg egy újabb, talán utolsó infarktust kapjon. Tudták ők jól, hogy a legcsekélyebb izgalomtól is óvni kellett.”

Az életmű-szerződés valahogy mégis megmaradt (vagy később újra megkötötték?); de érvényben maradt az ítélet is, amely az elhallgatással ítélte szellemi értelemben halálra az író. Kodolányi János írt vagy félszáz könyvet, s az ő írói munkásságát tárgyaló fejezet nélkül nem képzelhető el valamirevaló magyar irodalomtörténet. De haláláig egy pillanatra sem tűnt fel a televízió képernyőjén, s a magyar rádióban is csak néhány percre kapott szót. S mit kapott még? 1969. március 13-án, hetvenedik születésnapján a minisztériumtól kapott egy cigarettásdobozt ajándékba. Ez volt írói munkásságának egyetlen kitüntetése.

Kodolányi János levelei Zimándi P. Istvánhoz

Zimándi P(ius) István (1909-1973) premontrai szerzetes tanárt az irodalomtörténeti köztudat Péterfy Jenőről szóló művei alapján ismeri. Hagyatékában két kötetből álló kéziratot összeállítás maradt fenn *Naplójegyzetek Kodolányi Jánosról* címmel. Köszönöm Rónay Lászlónak, hogy közvetítésével a kéziratot áttanulmányozhattam. Az első kötet Kodolányi és Zimándi kapcsolatának 1952 szeptemberétől 1965 decemberéig tartó szakaszát öleli föl, a második 1966 januárjában kezdődik, és Kodolányi János halála évében, 1969 decemberében végződik. A *Naplójegyzetek* három „rétege” — Kodolányi leveleinek szövegűen legépelt másolatai, Zimándi levelei Kodolányihoz és a Kodolányival kapcsolatos, általában időrendben közölt följegyzései — közül terjedelmi és szerkezeti okokból az elsőre összpontosítom a figyelmet, sőt Kodolányi levelei közül is az 1957 végéig írottakra.

Kodolányi János leveleinek műalkotásokéval azonos hőfokú belső sugárzását nem kis részben a dialógus helyzetének drámai elevensége, konkrét értékletessége hozza létre. Tömören vagy részletezve, utalásszerűen vagy aprólékos leírásban megjelenik a levélíró alakja és környezete, de földéződik a megszólítotté is. Kodolányi mondandója és beszédmódja elválaszthatatlan a levelek keletkezésének körülményeitől és feltételeitől, az irodalmi életből való kiszakadástól, hősiésen helytálló feleségével vállalt akarattal magányától. Fogható közelségbe kerül, akár válaszai ismerete nélkül, „implicit” olvasóként, a levelek címzettje is, a szerény, figyelmes, rajongó barát és tanítvány, a szerzetes múltú, kis jövedelmű nyelvész és irodalomtörténész, a Péterfy Jenő életrajzán dolgozó Zimándi István. Amit ebben a fölfordult világban Kodolányi adhat, az a szellemi fejlődése csúcán lévő író életbölcssége, tudása, bizalma és biztatása; amit kap: számára másképp hozzáférhetetlen hírek, könyvek, folyóiratok, visszajelzés olvasótáborra hűségéről és nem utolsósorban a megbízható közvetítés közte és a korabeli katolikus magyar irodalom fóruma, a Vigília között.

A levelezés legnehezebb szakaszának virágnyelven elmondott mottója egy „meteorológiai jelentés” lehetne 1952 októberéből: „Az idő ronda, igazi ős, sötétség, sár, hideg. De ki kell bírni.” Ha gyöngeségen, kibúvók keresésén kapja barátját, kertelés nélkül figyelmezteti hibájára, de olyan, mondhatni antropológiai tárgyilagossággal, amely kizárja a személyes nehezítés vagy farizeusi fölénykedés lehetőségét. „Panaszkodsz, hogy nincs munkakedved s az 'idegeid' nem viselkednek kifogástalanul” — utal Zimándi egyik levelére, és meggyőző eszme-futtatást rögtönöz a munkakedv hiánya meg az idegesség-fogalmával való mentegetőzés mélyében fekvő, igazi okairól. „Lázadó szolga a személyes én, hiába illegeti magát uralkodói szerepben, ellenáll a Szellemnek, jajgat, nyög, káromkodik, erőszakoskodik, még betegséget is teremt, ha más módon nem tud szabadulni (...) Dolgozni kell, Pista, szép csendesen, zúgolódás, bajlódás, nyüglődés nélkül, mert ez isteni parancs”; dolgozni, de nem a „gyakorlati” emberek, az örökké pénzt keresők földhözragadtságával.

Kapcsolatuk irodalomtörténeti érdekű aspektusát idézik föl Kodolányi aprólékos beszámolóit helyzetéről a szellemi életben, személyekkel és intézményekkel való kapcsolatairól, készülő műveiről és az elkészültek külső sorsáról. Filológiai értékességükön túl az ide tartozó passzusokat megható emberi árnyalattal vonja be Zimándi minden apróságra kiterjedő figyelme a Kodolányi-recepció dolgában: följegyzéseiben minden évfordulós alkalommal vagy hivatalos „névsorolvasáskor” duzzogva veti a felelősök szemére mestere mellőzését, utána jár a nagysókára megjelenő művek kritikáinak; még a könyvesbolti forgalom adatait is gyűjti! Levelezésük kezdetén Kodolányinak halvány esélye sincs az állami könyvkiadásban való megjelenésre, de nem adja föl a reményt, hogy hozzáférhetetlen régebbi és kéziratban lévő újabb művei előbb-utóbb eljutnak az olvasókhoz. „Végül is ki fogom hajtani és csikarni kötetem megjelenését, már csak azért is, hogy egy kis levegőt szippantsak a kintartásra, mint a béka, midőn a víz alól fölbukkan, hogy ismét a mélybe szállhasson. Az én ügyemben és csekély személyem-

Élet és Irodalom
1995. sept. 1.
35. m. 5.

ben ismét összesűrűsödik ennek a kornak minden feszültsége, mint már annyiszor.”

Szélsőséges kirekesztettségében Kodolányi felelősségteljesen mérlegeli a szellemi élet nyilvános terepére való visszatérés változatait. „Írói és erkölcsi intaktságom megőrzése fontos számomra, s ha ezt biztosítva látom, nem lehetek konokul elutasító,” — határozza el a közvetítést vállaló Illyés látogatását várva. Szépirodalmi művein nem változtat, egy előszó szövegével kapcsolatban hajlandó engedményeket tenni. Szép bizonyítéka Zimándiba vetett bizalmának, hogy az ő tanácsát kéri és fogadja meg „az előszó körül kavargó viták, huzavonák, tárgyalások és hazudozások” lezárása előtt. Sajátságos szubjektív tabló kerekedik ki a levelek lapjain az írói attitűdök, magatartási minták jellemzésekor a főleg 1954-től nagyobb tételre menő irodalompolitikai változások nyomán. Illyés, Németh László, Tamási, Sinka, Erdélyi, Veres Péter, Darvas arcélei hol az együttérző szeretet, hol a nem leplezett gúny tükrében világnak föl, de az elő-előforduló kajánosság mögül is kihallatszik a szánalom egyik-másik, nem hozzáillő szerepben feszengő régi pályatárs iránt. Az idézett békahasonlatot folytatva, Kodolányit mélyebbre és hosszabb ideig nyomták víz alá, mint a hasonló helyzetűek többségét, és e tény kölcsönös tudata szellemi és lelki komplikációkat idéz elő kapcsolataiban.

Mielőbb elvégzendő irodalomtörténeti föladatakra hívják föl a figyelmet azok a tények és gondolatok, amelyeket Kodolányi levelei és Zimándi följegyzései az írónak a korabeli magyar katolicizmussal való kapcsolatáról tartalmaznak. Viszonylagos függetlensége az egyeduralgató pártideológiától és Sík Sándor meg Rónay György kiemelkedő szerkesztői, kritikusi formátuma külön helyet, helyzetet biztosított a Vigiliának az ötvenes évek kulturális sajtó-

jában. Az akkor még református Kodolányi a vallási különbség ellenére jóformán csak itt remélhet méltó szellemi és baráti társaságot. A lap közleményei nyomán tájékozódik annak a bibliafilológiát megújító világraszóló fölfedezésnek (a Holt-tengeri tekercecseknek) a jelentőségéről, amely mély nyomot hagyott 1953-ban elkészült Mózes-regénye, *Az égő csipkebokor* vallástörténeti koncepcióján. Szellemi izgalomtól átfűtve kéri Zimánditól a nélkülözhetetlen szakirodalom megszerzését. „Mózes-regényem anyagához feltétlenül szükségem volna a Rasz Samrában talált szövegekre. Szörényi igen feltűnően ismerteti és elemzi őket Tőled kapott művében, de ennyi számomra nem elég. (...) Végtelenül hálás volnék, ha segíteni tudnál, mert a magam erejéből, ebben a magányban, sehogyszem tudom, hol, kinél keressem.” Ez a példa, mintegy rész az egész helyett, jól jellemzi a közös érdeklődésen alapuló közeledés buzgalmát. Saját értelmezése szerint Kodolányi kálvinistaként sem tért el az eredeti jézusi tanításoktól, és kiegészíthető, de nem túlzó az az állítása, hogy a Vigiliában való megszólalásával szellemi hovatartozását akarta félreérthetetlenül kinyilvánítani. „Valóban, a Vigiliában szólaltam meg először, mégpedig célzatosan: (...) Igenis, nyomatékosan hangsúlyozni akartam, hogy szívesen megszólalok, ha lehet, (...) éppen azon (az oldalon), ahol a vallás emberei állnak. Ennek a gesztusnak jelentősége van, s igen sajnálatos, hogy ezt a jelentőséget a Vigilia nem értette meg. Szerettem volna éppen a Judásból több, bőséges részletet közölni a Vigiliában, szintén annak bizonyására, hogy bár egy jottányit sem engedek radikális gazdasági s társadalmi követelményeimből, hitet tesztek Isten léte s az Evangélium mellett.”

A hitvalló szándékú kapcsolatteremtés mérlegét egyszer-mászor kedvetlenül vonja meg: „Sajnos, tervem nem si-

került.” Gondos eszmetörténeti kutatás és filozófiai aprómunka tárhatná föl, milyen bonyolult történeti, világnézeti okok és személyek közötti érzékenységek vezettek oda, hogy ez a mindkét fél számára sokat ígérő kapcsolat csak félig-meddig bontakozott ki. A Vigilia szerkesztőinek aggályait többek között az olvasók fölkészületlenségének ismerete motiválta, s Kodolányi nem akceptál „ilyen mértékű kompromisszumot a világgal”: „Hogyan várhassuk a bárgyú, tudatlan, gondolkodni nem merő néptömegetől, hogy felemelkedjék, ha a hivatott vezetői (...) még azzal sem merik 'sérteni' a hívek érzületeit, hogy Jézus, János, Mária stb. neveit az eredeti formájukban írom? Ha ilyen aggályaik vannak, hogy Magdalai Mária prostituált volt?” Sértődés nélkül, de önérzetesen jegyzi meg, hogy az együttműködési hajlamát nem viszonzozzák méltóképpen: A Vigilia „nem vállalt annyit, hogy írásaimnak teret adjon, minden kockázat nélkül. (...) Munkát, helyet, szöveget kellett volna adnia, akármilyen szerényet, (...) hogy az ember dolgozhasson, nyilvánosságra kerülhessen, kifejthesse képességeit, elvégezhesse *szolgálatát*.” „Ilyen nehéz időkben, ilyen nehéz körülmények között, ilyen nehéz helyzetben lévő íróval, amilyen én vagyok, több szeretettel kellett volna bánni.” Lehet, hogy Kodolányi fölragyítja elhagyatottsága szubjektív részizagságát, s nem veszi eléggé figyelembe az akkori Egyházra nehezedő, rendkívüli óvatosságra kényszerítő nyomás erejét, de valóságos életérzése az ötvenes évek középső harmadában és részben később nem írható le hitelesen a szövetségesei körében sem föloldódó magány mozzanata nélkül.

Saját műveiről a levélíró rendszeresen és a dolog fontosságát érzékelve ejt szót, de mint láttuk, nem annyira belső, tartalmi, esztétikai kérdéseket világít meg, inkább a kiadásokkal vagy a színpadi, rádióbeli előadásokkal kapcsola-

tos fejleményeket ismerteti. Jellemző, hogy egyidejű, párhuzamos levelezései közül a beavatottság különböző fokozatai szerint Várkonyi Nándor előtt jóval mélyebben nyitja meg alkotói világát, mint Zimándi előtt, a pályakezdő Szabó Istvánt pedig (ebben a szférában) odáig sem kalauzolja el, mint Zimándit. Annál többet árul el Kodolányi irodalomtörténeti tudásáról és eredeti szemléletéről az a folytatásos kritika- és esszé-sorozat, amely a levelezés egyik vezérmotívumaként követi és serkenti a tudós szerzetes több évtizedes Péterfy-kutatását. A másik ember szellemi feladatának ez a testvéries kezelése ritka példája az objektív szeretetnek, és egyik biztosítéka annak, hogy a borítékokra bízott üzenetek kiemelkedjenek a csak-idejéből és csak-személyesből.

Pedig a Péterfy-tanulmány részletekben kapott kéziratáról szóló kritikájának éle igen mélyre hatolt. A nyelvi stílus, Kodolányi szavával a nyelv „logoszszerűsége” ellen elkövetett vétségek letagláló kifakadásokra készítetik; nem kevésbé kíméletlenül kárhozzatja a mű korfestésének agyonrészletezését a szellemi ember bemutatása rovására, ami, úgy mond, „igen fárasztó, s az olvasóban folyton a meddőség érzését kelti”. A szigorú bírálat abból a felsőfokú igényből fakad, hogy Zimándi Péterfy-jének „nagy, kiváló könyvnek kell lennie”. Kodolányi ihlető gondolatai a Péterfyvel kapcsolatos lélektani és kortörténeti problémák gyökereikig hatoló végiggondolására mutatnak példát. „Ez az ember az én számomra is nagy rejtély, mindig szerettem volna világosan látni különös tragédiáját, éppen, mert egyike volt a legnemesebb lelkeknek, a legfinomabb szíveknek s nagyon sokat tudott. (...) írásai tele vannak rejtett valóságokkal, (...) Még rejtőzködése is árulkodik.” E tragikus lélek mélyének föltárásához Kodolányi nélkülözhetetlennek tartja a „ferencjózsefi 'béke' korszakának” leleplező bemutatását: „A múlt század végének kettős erkölcséről szeretnék híu képet kapni, arról a polgári idealizmusról, amelyben nyoma sem volt sem idealizmusnak, sem őszinteségnek. Indoklását szeretném kapni annak a kornak, amelyben mi élünk.” Péterfy kedvéért újra beleássa

magát az évek óta kiadatlan *Boldog békeidők*ben föltámasztott világba. Egy részlet megjelenése alkalmából maga is fölhívja Zimándi figyelmét a kapcsolatra: „a regényben azt az üres, képmutató, formalista kispolgári világot akartam ábrázolni, aminek terhet még sokáig nyögjük s ami éppen az öngyilkos Péterfy s más öngyilkosok világa volt.” Megjegyzendő, a Péterfy öngyilkosságának motívumait boncoló fejtegetések a levelek hirtelen vilgosságát derítő lapjai közé tartoznak, az emberről szóló olyan tisztára szűrt tudás megnyilatkozásai, amely az életrajzi, a pszichológiai, a történelmi és szociális indítékokat metafizikai horizont előtt vizsgálja meg és értelmezi: „Mikor válik az élet elviselhetetlenné? Mikor veti el magától az ember az életet? Akkor, amikor a transzcendencia valóságai megszűnnek valóságosnak lenni, szétfoszlanak, semmivé válnak.”

Kodolányi tudta, hogy levelei jelentése és jelentősége túlmutat közvetlen tárgyukon. Fölrázni, változtatni akart általuk, olyasféle hatásra törekedett, amelyet a katarzis fogalma jelöl. A magyar történelem és szellemi élet sötét, sáros évszakának kibírásán túl arra tanított, hogyan lehet a titkos tudást átmenteni, a szellem rangját őrző értelmiségiként megmaradni. Nem hiába hivatkozik annyiszor Pál apostolra, vállalkozásában az ő példája is vezeti. „Barátaimat leveleimben nemcsak azért faggatom véleményükről, hogy magam tisztábban lássak, hanem azért is, hogy belekényszerítsem őket a magasabb dolgokkal való szellemi foglalkozásba s kiemeljem a mindennapok anyagi ügyeiből, fásultságukból, közönyükből s nem ritkán botrányos szellemi lustaságukból. Mert nem tudom nézni s nem akarom tűrni, hogy nyakig merüljenek az ostoba lappaliák, irigységek, mellőzöttségek, anyagi gondok feneketlen mocsarába.” Ha lenne kiadó, mely a levelező Kodolányi hagyatékának gondozására és megjelentetésére vállalkoznék, a művelődéstörténeti ritkasággal együtt a „magasabb dolgok” felé forduló szemlélet időszerű breviáriumaival gazdagíthatná a születése centenáriuma-hoz közeledő író utókorát.

A kelet-európai nemzeti narratíva keletkezése

A felvilágosodás az univerzális polgári szabadság jegyében újratemtette az ember drámai terét. A Rajnától nyugatra fekvő európai társadalmakban a szabadság kihívása létrehozta a modern nemzeti államot, melyben az egyéni és kollektív szabadság megerősítésének politikai, gazdasági, majd később szociális intézményei egymással szinkronban és egymás hatását felerősítve fejlődtek ki (Breuilley, 1982.). A Rajnától keletre ezzel szemben a nemzeti eszme jegyében szerveződő kollektív szabadság megteremtése került napirendre.

Másként nem is történhetett. A német identitás eszmei keretei előbb készültek el, mint az egységes német állam. A térség keleti végpontján az orosz nemzet abszolutisztikus birodalmi keretekben kereste a maga azonosságát. E két óriás között helyezkedett el a közép- és kelet-európai nemzetek Golf-árama. E nemzetek mindegyike kisebb vagy nagyobb mértékben a szilárd és egyértelmű politikai kereteket nélkülözve egy majdan megteremtendő saját állam reményében kulturális és pszichológiai fogalmakban kényszerült megfogalmazni és megindokolni a maga különállását (Armstrong, 1980).

A nyugati társadalomfejlődés mintáinak tükrében a Rajnától keletre fekvő térség társadalmi elmaradottként kellett hogy definiálják önmagukat. Az elmaradottság felszámolására született programok egyszerre tüzték ki célként a nemzeti és a polgári emancipációt. Az abszolutizmus által konzervált feudáliszmus csökkenő mértékben engedte érvényesülni a kapitalizmust, melynek következtében a nemzetetté válás programja szükségképpen a könnyebbnek látszó kulturális és ideológiai politizálást részesítette előnyben. Ez a stratégia viszont azt eredményezte, hogy a HAZA jelszava által szimbolizált ideológus konstrukció szembekerült a HALADÁS jelszava által megjelentített pragmatikus, jogi, társadalmi, gazdasági reformcselekvések sikere által reményelt társadalmi realitással.

A felvilágosodás szótárából származó szavak kommunikációs pályája mélyrehatóan módosult a közép- és kelet-európai társadalmakban. Ezeket a társadalmakat a feudáliszmusból örökölt és a kapitalizmus által felemás módon transzformált etnikai, vallási és társadalmi különbségek olyannyira széttagolták, hogy a nemzeti homogenizációra buzdító narratíva tragikusan elfajult heterogenizáció eredményezett.

A keletkező kommunikációs úrben az üzenet normatívák megfogalmazására korlátozódott. Írók, költők, papok, látomásos politikai vállalkozók kerültek monopolhelyzetbe, akik a romantikus világlátás szabályai szerint jelentették meg az elmaradottságból a haladás felé vezető nemzeti utat (Hroch, 1985).

A politikai antiszemitizmus felmerülése

Sikeresen végigvitt antifeudális politikai forradalmak híján a társadalmi működésbe időközben beekelődtött kapitalista aktorok az abszolutizmus által konzervált feudális struktúrák hordozóit irritálták és frusztrálták. A keletkező duális társadalmi szerkezetek lélektanilag jelentősen megterhelték az egyes közép- és kelet-európai társadalmakat. A szakadás ott és olyan mértékben vált mélyé, ahol a kapitalizálódás hasonlóképpen és károsultjait nemcsak tradicionális és modern politikai értékek, hanem azokkal egybefolyva, etnikai és vallási kategóriák is szétválasztották.

A kapitalizmus kihívása Közép- és Kelet-Európában számos differenciális társadalmi hatást váltott ki, melyek listázása és elemzése itt nem lehet feladatunk. Ebben a cikkben azt kívánjuk megvizsgálni, hogy a magyar nemzeti azonosságtudat huszadik századi megfogalmazásában jelentős szerepet játszó, népi írónak nevezett csoport egyes tag-

Narratívák

jai miként számolnak be a zsidósággal való gyermekkori találkozásról.

A népi írók gyermekkorra az Osztrák–Magyar Monarchia sikerperiódusára esik. Magyarország társadalmi struktúrájára ebben az időszakban különösképpen jellemző az abszolutizmusból örökölt feudális szerkezet és a rohamosan előretörő kapitalista szerkezetek konfliktusos egymás mellett élése. A dinasztikus birodalmi keretek között politikailag kompromisszumra kényszerült magyar nemzeti eszme liberális lendülete megtört. A kulturális és pszichológiai értelemben magát magyarnak tartó népesség ereje elégtelenek bizonyult arra, hogy az ország lakosságának mintegy felét kitevő, magát szlovákként, románként, szerbként, horvátként, németként definiáló népességréseket asszimilálja. A későbbi fejlemények ismeretében paradoxonként hat, hogy az asszimiláció legsikerebben az ország lakosságának pár százalékát kitevő zsidók esetében bizonyult eredményesnek.

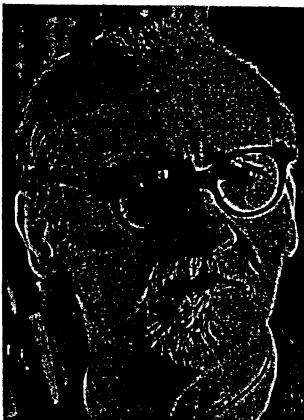
A közép- és kelet-európai zsidóság a középkort követően vált számottevővé, miután az üldözések hatására kiszorult Nyugat-Európából. A kapitalizálódás előretörésének arányában Németországtól Oroszorszáig a zsidók mindenütt sikeresen tudtak élni a kapitalista struktúrák által kínált lehetőségekkel. Az intellektuális kulturális és vallási tradíció, az üldözések által kikristályosodott túlélési stratégia, a feudális tradíciókból való kényszerű kirekesztettség együttvéve olyan szocializációs hátteret eredményezett, melynek birtokában a zsidó család-

A népi írók gyermekkorra

A század 40-es éveiben publikált gyermekkori visszaemlékezéseket persze nem fogadhatjuk el névértékben. Mire a visszaemlékezések megírására és megjelenítésére sor került, Magyarországon végképp a múltba merült a Monarchia liberalizmusa és toleranciája, mely lehetetlenné tette a felkelő politikai antiszemitizmus államrezonként történő megnyilvánulását. A két világháború közötti időszakot, s annak különösen második felét annál inkább átírtatta az állam által elismert, jogilag szentesített politikai antiszemitizmus, mely korszellemként konformizáló erővé vált. A nyilvános antiszemita önprezentáció következképpen előnyére vált a szellemi termelőnek, aki joggal hihette, hogy uszító hangneme által irodalmi áruja kelendőbb lesz.

A visszaemlékezésekben megjelenített pejoratív, sztereotipikus és előítéletes zsidókép a haladás értékeit kiejtő, a haza értékeit az antikapitalista tradíció mentén kereső ideológus nemzetfelfogás lélektani következményének tűnik, függetlenül attól, hogy keletkezésében a megírás idején uralkodó korszellemnek vagy az egyidejű ellenérzésnek tulajdonítjuk a döntő szerepet.

A világháborús vereség, s a lehetőségek szűkülése folytán bekövetkezett esélycsökkenés visszamenőleg hitelesítette a gyermekkori ellenérzéseket, összeolvasztva azokat a politikai antiszemitizmus ideológiai kliséjével, melynek szuggesztívója alatt a visszaemlékezés írója önmagával a középpontban a

Erdélyi József

Kodolányi János

Némethi László

ból származók (elsősorban férfiak) jelentős kulturális és készségbeli előnyökre tettek szert a kapitalizálódás által szaporított vagy újonnan teremtett pozíciók betöltése tekintetében a feudális értékek és habitusok szorításában szocializálódott lakossággal szemben.

Az Osztrák–Magyar Monarchia rohamos kapitalizálódása valósággal galvanizálta a területén élő zsidókat, és egyben mágnesként vonzotta azokat is, akik Kelet-Európa elmaradottabb részein élve a középkori üldözésekre emlékeztető rettenetes megkülönböztetések elől jobb sorsra vágyva menekültek.

Magyarországon a zsidók többségének asszimilációja gyorsan és sikeresen ment végbe, ám éppen a népi írók gyermekkori visszaemlékezései bizonyítják, hogy a megkülönböztetés a mindennapi interakciós színtereken megmaradt, az etnocentrikus és vallási antiszemitizmus tovább élt.

kizáró módon meghatározott magyarokat a zsidók kisemmizetteiként, kizsákmányoltjaiként látja és látattja.

A toll és tinta világának (Móricz) polgára a kapitalista tömegtársadalom urbanizált értelmisége, aki frással keresi kenyerét, versenyben társaival. E világba elsősorban az iskolán keresztül vezetett az út. A magyar társadalom egyenlőtlen viszonyai azt eredményezték, hogy az alsó osztályok előtt ez az út el volt zárva, illetve akadályokkal volt teli. A cselédsorból származó népi költők a kiemelkedésüket békítő tényezőkre emlékeztetve joggal háborodnak fel a társadalmi egyenlőtlenségeken. Szocialista indulatukat a kizáró nemzetfelfogás antiszemita, nemzeti szocialista irányba tereli.

A népi irodalom szerzőinek másik csoportja másodgenerációs értelmiségiek, akiket középosztályba emelkedett családjuk gondosan tanított, s le-

fogságában

A népi írók politikai szocializációja Magyarországon

endő érvényesülésük érdekében mindent megtett. A középosztályi értékrend az irodalmi ambíciókat nem fogadta egyértelmű elismeréssel. Aki ebből a közegeből irodalmi pályára lépett, meg kellett hogy küzdjön családjá ellenállásával, a deviáns minősítéssel. A népi költés tudata ebben a csoportban nélkülözi az elsődleges élményeket. Az azonosulás alapja a nosztalgia és az önazonosság bizonytalanságának oldására való törekvés, melynek része az antiszemitizmus révén megszerzett családka bizonyosságélmény.

Az antiszemitizmus fejlődéslelektani elméletei (Müller 1975) megoszlanak abban, hogy a vég-eredményt minek minősítsék. A pszichoanalitikus elméletek szerint kóros tünetről van szó, melynek gyökerei a tekintélyelvű családi szocializációban, a szexuális identitás fejlődésének zavaraiiban, és az önértékelés torzulásában keresendők. A szociális tanulásemleletek ezzel szemben a társadalmi beilleszkedés által kínált előnyös modellkövetés, utánzás szerepét emelik ki. A szociális kategorizáció elmélete a pozitívan értékelt társadalmi identitás megszerzéséhez szükséges megkülönböztetés és favorizmus döntő szerepét hangsúlyozza. A kognitív elméletek a társadalmi csoportokról szerzett információszerezés reflektálatlan hibáit hangsúlyozzák ki, melyek különösképpen jellemzik a kisebbségekről alkotott képet. A milliőlmélet a társadalmi környezet uralkodó elvárásainak és normáinak konformizáló hatását tartja elsődlegesnek.

sem a büvkörükbe került hívek nem voltak tisztában azzal, hogy az esztétikai szabályoknak megfelelő közlés professzionalizmusa semmiféle biztosítékot nem ad arra, hogy a merőben más mércék szerint megítélendő ideológus, politikai és társadalomtudományos közlés pontos és szabatos marad. Az irodalmi közlésben helyénvaló nyelvi káprázat elégtelennek bizonyult a társadalom ügyeiről való nyilvános gondolkodás terén, melynek fő funkcióját Max Weber nagyon helyesen éppen a „varázstanításban”, a káprázatoktól való megfosztásban látta. A népi írók és elvárásolt hívek azonban nem olvasták Max Weber műveit.

Az önéletrészeket végigolvasva tankönyvi pontossággal rekonstruálható a hétköznapi gondolkodás természetéhez igazodó antiszemitizmus kialakulása, melyet a szerzők későbbi ideologisztikus, politikai frásaikban reflektálatlanul felhasználtak. Figyelembe kell venni, hogy a szerzők és a velük egy hiteen lévő hívek mindig is tiltakoztak az antiszemita minősítés ellen. Ez a tiltakozás nem minden esetben vehető komolyan. De ha el is hinnék, a tiltakozás csak növeli a bajt, ugyanis az implikálja, hogy van egy „megengedhető” és egy „megengedhetetlen” antiszemitizmus. A később bekövetkezett fejlemények ismeretében ezt a megkülönböztetést joggal elvetjük. De ha feltételezzük is, hogy a „végleges megoldás” a korban élők számára elgondolhatatlan volt, a parttalanul áradó gyűlöletmög tolerálhatatlannak tűnik. Miként akadtak számosan, a népi írók és mások között is, akik semmiféle antiszemitizmussal nem voltak hajlandók kompromisszumot kötni. Ebben az összefüggésben az antiszemitizmusra immúnis politikai szocializáció feltárása sürgető feladatnak tűnik.

Kategorizáció, etnocentrizmus, xenofóbia

Az iskolába bekerült ambiciózus gyermek számára („anyám gépfegyvere; tiszta egyesnek kell lenned”) kategorizációs alapélményt képezett annak felismerése, hogy egyes osztálytársai nem olyanok, mint ő. A kategorizáció során a saját csoporttal való azonosulást erősíti az idegenség-érzetből táplálkozó ellenérzés.

Két óriási szétülcserlő piszkos fül között egy mindig taknyos, képtelen részletességgel piszkos, sok búzá, vézna zsidógyerek nyomorlott, ez volt Spatz Herman. Hihetetlenül buta volt szegényke és minden szájnnyitása óriási derűltséget hozott elő az osztályból.

Ki a legelső magyar ember?

Így felelt: Mózes.

(9. 118.)

Ennek a sötét, megtaposott gyermeknek minden tartalma, egész élete, minden perces végzetes ígérete: ortodox vallása volt. Néha magános padjában elkezdte hajlongani, rángani irtózatossá imája tornáját, és ilyenkor ez a kis ordas ima barom olyan véres sze-

mekkel horgozott felénk, hogy ellüdböröztünk a közlelemből. (9. 119.)

IV. Rákóczi Ferenc második vagy harmadik gimnazista volt, III. Rákóczi Ferencnek, egy vidéki jegyzőnek a fia. Rengetegül piszkos, mazsatos, lusta, sunyi, buta zsidógyerek volt. Még az édesapja arca is öfelve-násos tragédiává árnyékosodott, amikor fajfenntartásának eredményére ránezett. (9. 437.)

Megvetéssel vegyes száralommal nézem a zsidókat. Van néhány zsidó kereskedő is a faluban, ezeket is lenézzük, hiszen olyan foglalkozásuk van, ami igazi, jóra való emberhez, magyar emberhez, nem méltó. (2. I. 85.)

A zsidók szabadabbak, természetesebbek. Azt is látom, hogy irodalom, művészet iránt inkább érdeklődik a zsidó, mint a keresztény. (3. I. 299.)

Akár mennyire benne élnek is zsidó ismerőseim a város életében, mégsem érzem őket magyarnak. (3. I. 308.)

Ahogy beszélnek, gondolkodnak, viselkednek, amiért lelkesednek, s ami közönyösen hagyja őket, mind mind egészen más, mint az én világom. (3. I. 308.)

Legközelebbi játszóhely a zsinagóga kopár udvara volt. (Veszedelemes játszóhely). (2. 107.)

A rabbinus, mint egy fehér holló, egy pillantással észrevett és kiutasított. Pedig akkor került oda, nem ismerte a fiúkat, engem azonban megismert. Amióta ködbarátaim, a titkos gépfegyver raktárakkal, végképp elenyésztek, mély vágó volt bennem valóságos barátok után. Faragókkal azonban csak leckére, tánciskolára lehetett barátkozni. A legszébre nem volt bennök visszhang. Most már erre is azt gondolom, azért, mert zsidók. (5. 158.)

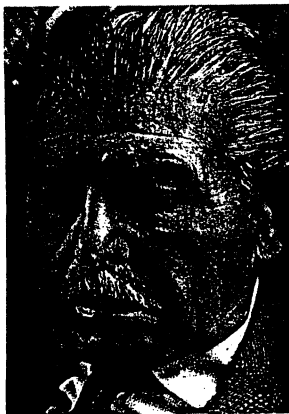
A saját csoporthoz való tartozás pozitív és a másik csoport negatív értékelésének elválaszthatatlan egységében csfrázik elő az antiszemitizmus.

Vallási antiszemitizmus

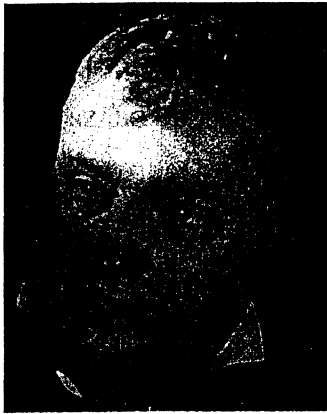
Az antiszemita kategorizáció annál is erősebb, mivel egyszerre két nagy hatású kategória hatását kopprozza egymásra. Az idegenségérzetet eredményező másság élményét a nemzeti és a vallási különbség egyidejű észlelése hozza létre. Mindkét megkülönböztetés gyökerei a kollektív tudatlanságba nyúlnak. A magyar nemzeti azonosulás etnocentrikus elemeiben a születő társadalmi identitás törzsies rétegei erősödnek meg. A keresztény vallási identitás pedig a kora középkori zsidóellenesség irracionális irtózataival telíti a keletkező antiszemita előítéletet.

Hallom, hogy Pirooska apja tantó a zsidó iskolában, s kántor az imaházban. Ez megrémít. Julcsa néni, a cseléd, a kocsi, Fischer bácsi mind arról beszél, hogy a zsidótemplomban öreg szakállas zsidók keresztény kisgyermeket szoktak megölni az ő Húsvétjuk alkalmából, vértől liszbe keverik és pázkába sütik. Amikor apám zsidó tisztelői szokás szerint pázkát küldenek ajándékba, gyanakodva vizsgálom, hátha gyermekév van benne. (3. I. 77-78.)

A gyűlölet mindig fellángol ellenük, valahányszor hittanórán szó esik róla, hogyan feszítették keresztre, hogyan csúfolták, köpdözték, és kínozták a zsidók Jézust. (3. I. 85.)

Sinka István

Szabó Dezso

A kialakuló antiszemitizmus rétegei

Egyes szerzők frásait vizsgálva korábban már kísérletet tettünk a magyar népi gondolkodás antiszemita elemeinek rekonstrukciójára (Csepeli, 1991, 1993). A maradandó műveket eredményező irodalmi tehetség, tündöklő kreativitás, és az ideológus frásokat átható sztereotipikus, szimplifikáló antiszemita előítéletesség között feszülő ellentmondásra próbáltunk magyarázatot keresni. Úgy találtuk, hogy a polgárosodásban elmaradt magyar társadalom mérgezett közéletében az alkotóként hírnevet és elismerést szerzett írók és költők intellektuális felkészültségét aránytalanul meghaladta, amikor az oroszlán szerep mintáit követve, gondolkodó közíróként nemzetnevelő küldetésre vállalkoztak. Feltehetően sem a szerzők,

A kettős kategorizáció révén elszáncolt identitás folyamatos védelemre és megerősítésre szorul. Ezt a feladatot látja el az ellenséges szándék kivételése.

Projekció

Az ellenséges projekció jóvoltából a másik csoport ellen irányuló negatív értékelés és megkülönböztetés ódiuma a megkülönböztetés és szenvedő alanyaira hárítható. Az áldozat hibáztatása révén enyhül az agresszió morális terhe, sőt mi több, indokoltnak tűnik a megkülönböztetés fenntartása.

Mi rengeteg derültséggel vettük körül, de ő gyűlölt és megvetett mindegyikünket. És ebben a piszkos, torz, buta kis embercsoportban mégis hihetetlen erővel s valami ősi visszafizető bosszúvágyással élt az egész ötezer éves zsidóság. (9. 119.)

Nem akarom ideírni, hogy miket mondott tette indoklásául (ürüléket tett a vízbe – A szerk.), mert romlottságnak és gyűlöletnek ez a tébolyult megnyilvánulása mégiscsak rendkívüli volt. Pedig meg kell jegyezni, és ezt a mondatom a kollégium minden diákja igazolja, hogy a mi iskolánkban nem csak hogy nem volt semmi zsidóság, de soha senkinek esze ágában sem volt, hogy bármiben is különbséget lehet tenni magyar és zsidó fiú között. Én pedig akkor még az emberi egység nagy álmának első, szűziesen tapasztalatlan, teljesen korlátlan formáját éltem (9. 437–438.)

Nem mi, ők tesznek velünk szemben különbséget, s mi mászt tehetünk. (9. 438.)

Zsidó iskolatársaimra, Isten látja lelkemet, egy pillanatra sem gondoltam. Egyik sem galíciai, egyik sem batyuzó, egyik sem hadseregszállító, s mind-egyik kész meghalni a hazáért természetesen. Mégis, egy akarral ellenem fordulnak.” (3. I. 260.)

Szexualitás

A nemi identitás érésevel egybeeső antiszemita kategorizáció és sztereotipizáció kialakulása a személyiségfejlődés mélyrétegeit érintheti. A zsidó fiúk és lányok érzéki kihívást jelenthetnek a serdülő fiú számára, mely jelentős feszültségtömeget viszhelyez a sarjzadó nemi identitásba.

A fiúk iránt érzett „kis érzéki gyöngédség”, a rajtkat észlelt zavarba ejtő, „kifejezett vonzódás” (6. 32. 15.) elfojtódik. Az antiszemita kategorizációval kibogozhatatlanul egybeszövődött elfojtott homoszexuális kísértések tudattalan paranoid tendenciák kiindulópontjaivá válnak.

A lányok vonzását az idegenség fokozza, de egyben ambivalenciával telíti.

Érzéseim Piroksa iránt rendkívül ellentétesek. Megmagyarázhatatlan forró vágy és ingerlő idegenség. Nevének, szépségének csodálata, és egyben lenézése. (3. I. 78.)

Egy lány kivételével csak zsidó lányokba vagyok szerelmes. (3. I. 299.)

Zsidó lány a családjában... elképzelhetetlen. Félzsidó gyermekeink lesznek. Ez rettenetes. Görbeorrú, lapátfülű, lúdlábú fiatalember, félig az orrán át beszél köntörfalazó, kínos szabályossággal, mint egy kereskedelmi levél. Ezek legyenek a sógor-nőim, ez legyen a sógorom, ilyenek legyenek a gyermekeim? (3. I. 303.)

A különböző szexuális elfojtások révén az etnocentrikus alapon történő xenofób különbségtévesztés kognitív kontúrjai elmosódnak, az értelem által hozzáférhetetlen és kontrollálhatatlan büntudattal telítődnek. A keletkező szorongás az antiszemita előítélet agresszív tartalmainak soha nem apadó forrásává válik.

Frusztráció

A tudattalan szexuális indítékok mellett az önérvényesítés próbái is táplálják az agresszivitást. Az ambícióktól fűtött fiúknak kíméletlen versenyben kell helytállniuk az iskolában. Ahol a középosztályi státus továbböröklése a tét, ott klasszikus versenyhelyzet alakul ki a tanulók között. A kettős kategorizáció folytán megmerített társadalmi identitás árnai óhatatlanul rávetülnek a versenyhelyzetre. A konfliktus megélése során kiejtődnek a személyes összefüggések, és az elszemélytelenítő előítélet tolokodik helyébe.

Ennek az előítéletnek központi magja a másik csoport tagjaiban észlelt ambíció, teljesítménykényszer és sikerorientáció félreismerése. Az osztálytársak egyéni vonásai eltűnnek az előítélet homogenizáló prizmáján keresztül. (6. 99.) Ahol valóban jó jegyekért és tanári elismerésért természetes módon versengő diákok vannak, ott az előítélet kíméletlenül előretörő kollektív akaratot látat, mellyel szemben az ellenlábas magát esélytelennek tudja. Misztifikáló látászt keríti hatalmába, melynek szervező eleme a másik csoportnak tulajdonított, történelemfeletti kohéziós erő, paranoid változatban összeesküvés feltételezése. Ez a feltételezés önfelmentő, önsajnáló magyarázati kényszerként mindig működésbe lép, amikor csak az egyén kudarcot él át.

Ha azt mondja valaki huszonegy éves koromban, hogy a legotrombább, legsúlytalanabb zsidó író vagy költő is lángelmévé avattatik, mert zsidó, s a legsúlyosabb magyar lángelme is csak foggal, körrömmel, megaláztatással és némasági fogadalommal juthat napvilágra, kinevetem. (3. II. 189.)

Az antiszemita magyarázat pályája tragikusan alakul azoknak a népi írónak az esetében, akik önmagukat az iskolában nemcsak magyarként, keresztényként, hanem szegényként is kell hogy defini-

niálják. A személyes frusztráció indoklásául szolgáló antiszemita előítélet alapját ez esetben hármas kategorizáció képezi.

Bleyer Ernőnek, a dúsgazdag zsidó földbérlő fiának volt egy kettőse, mégis kapott jutalomkönyvet, én meg, a szegény fiú, semmit sem kaptam. (2. 123.)

De hát én se Weiszbrun Ignácska nem voltam, se pedig Höchl Konrádka. Én rettenetesen elhagyatottan, csak egy korai elhalt bihari juhásznak a fia voltam... (7. I. 101.)

Micsoda világ volt ez. Micsoda kilátások a számunkra. Hogy minden fórum és minden pozíció elérhető, úgy gazdasági, mint szellemi téren, hiszen a csicsókától kezdve a repülőgépig mind nekik hozták a hasznos és a Talmudtól kezdve az Új Időkig minden tintába cseppent gondolat jóformán az ő érdeküket szolgálta, akár gondolkodók, akár bankárok, akár szatócsok voltak. (7. I. 246.)

Úgy érzem magamat, mintha a régi kisbojtár volnék, kit a véletlen belódított valami kastélykertbe, hol nagyhangú úriújak hancúroznak, s amikor meglátják kezemben az én ritka szép pillangómat, eltépi tőlem, hogy nekem, mint bojtárnak, nincs jogom olyan szép lepkét megtartanom. (7. II. 157.)

A szociális kategorizáció indultai forrását tápláló reális igazságtalanságtudat antiszemita konstrukcióba kerülve végzetesen eltorzul.

Politikai antiszemitizmus

A frusztráció misztifikált, előítéletes kognitív feldolgozása mind a középosztályi származás, mind a szegényparaszti származás esetében politikai antiszemitizmust eredményezhet, mely szélső esetekben a nyílt nemzeti szocialista azonosulásig, más esetekben ahhoz a paradoxonhoz vezetett, melyet az üldözés ellen Németh László házában mondedéket kereső Zelk Zoltán a következőképpen fogalmazott meg: „Olvasom a házigazda műveit. Így belemélyedve látni, terheli felelősség őt is azért, ami most itt folyik.” (Ilyés, 1987.)

Kapitalistát kellett volna írnod! Hát van olyan kapitalista Magyarországon, kit meg sem kereszteltek, körül sem metélték? kérdezem gúnyosan. (2. 26.)

Azt ekkoriban nem tartom igaznak, hogy a magyarság életének minden fontos stratégiai pontját a zsidók tartják megszállva. (3. II. 188.)

Ez az én népem: a munkás, a csendőr, a katona, ő az idegen, a zabáló, nyereszedő zsidó az úr, őneki dolgoznak, őt őrzik. (1. 21–22.)

Bizony jól imádkozott a kis szatócs. Leszarmazottainak nem kellett tökököt sütni az udvar közepén, ganéitüznél, és nem kellett egynek se egy kis ingyen döghúsról esdekelnie. Megadott nekik minden jót és minden úri állapotot a magyar nép türelmes verejtéke. (7. I. 179.)

Az önéletrajzok vonatkozó részeit áttekintve azt mondhatjuk, hogy az antiszemitizmus iránt nem immúnis magyar népi írók politikai szocializációjában az előítéletesesség kialakulása során számon tartott mindegyik említett tényezőnek szerep jutott. Az egyes esetekben persze az egyes tényezők szerepe különböző súlyal jelentkezhetett.

Az antiszemitizmus, mint minden csoportközi előítélet, a másik embert elszemélytelenítve és el tárgyiasítva negatív kontextusba helyezi, mely ha egyszer létrejön, megállíthatatlan, végzetes következményekre vezethet. Ha a visszaemlékezésekből vett idézetek alapján az antiszemitizmus kialakulását döntő pontján akarjuk megragadni, azt mondhatjuk, hogy a visszaemlékezésekből eredendően hiányzik az empátia és az igazságérzet. Soha, sehol egy percre sem merül fel, hogy miként feshet a helyzet a másik fél oldaláról nézve. Nem gondolnak bele abba, hogy alaptalanul súlyosan becsmerlő kijelentéseket tesznek másokra, melyeket aligha tűnének el, ha rájuk vonatkoztatva állítana bárki is. Egyes-egyedül csak az van ebben a világban, amit a visszaemlékező lát, érez és gondol.

Szilágyi Ákos: A tévegondolkodás dogmája

Horváth László–Galló Béla az ezredvégi szociális agressziókról

Horgas Béla, Horkay Hörcher Ferenc, Lantos Zoltán, Fecske Csaba, Hidvégi Máté versei

Poszler György Találkozások rovata

Lányi András: Együttéléstan

Forgács Éva: Levelek az Anti-városból

Lipp Tamás: Harmadik honfoglalás?

Ki kérdezett? – válaszol: Levendel Júlia és Márton László

Liget

1995. október

A gyermekkor árnyai

A népi írók a huszadik századi magyar irodalom javát alkották. Nem mindennapi tehetségük kiváló lírai, drámai és epikus műveket eredményeztek. A művek a legtöbb esetben mentesek maradtak a szerzők társadalomlátását jellemző politikai antiszemitizmus kliséitől. Ahol az antiszemitizmus a művekbe is beszivárgott, ott az esztétikai színvonal csökkenése, a hitel csönkulása lett az ár.

Amikor Magyarországot 1944-ben megszállta a német hadsereg és a kollaboráns kormány engedelmessé hatóságai aktív segítséget nyújtottak a zsidóknak minősített magyar állampolgárok deportálásához, a korábban antiszemita nézeteket valló népi írók többsége megrettent, és szembe próbált szállni a viharral, melynek feltámasztásában részes volt.

A Holocausttal foglalkozó irodalom megoszlik abban a kérdésben, hogy a modern állam apparátusát igénybe vevő, példátlan méretű tömeggyilkos-

ság eleve elhatározott tervet követve ment végbe, vagy inkább az események lavinaszerű mozgása idézte elő. A magyarországi események az institutionalista magyarázatok érvényét látszanak alátámasztani. A pusztító gépezet azonban nem lendülhetett volna mozgásba, ha megelőzően nem alakul ki az antiszemita agresszió kultúrája, melynek megteremtésében egyes népi írók felelőssége kétségtelen. E terhet nem oldja, hogy a vészorkorokban a szolidaritás, segítségnyújtás, emberiség számos példája nyilvánult meg, azok részéről is, akik korábban helyeselték a felvilágosodás visszavételét, és az antiszemita politikai retorika aktív részesei voltak.

Kinőtték-e a népi írók a gyermekkorban kialakult, és felnőttkorban rögzült antiszemitizmust? Azt hihetnők, hogy a rettenetes 1944-es évet a magabaszállás és a bűnbánat évei követték. A népi írók újrászerveződött folyóirata 1946-ban adott helyet a nemzedék nagyszabású, katarikus erejű önvizsgálatának, melyet paradox módon az az ember írt meg, akinek legkevesebb oka volt arra, hogy kritikusan vizsgálja felül korábbi irodalmi és politikai munkásságát (Bibó, 1946.)

A korszakos frászt a hallgatás és a racionalizáció évtizedei követték. Egyes önéletrások újra megjelentek. A szövegeket azonban a szerzők és a szerkesztők gondosan kikozmetikázták, eltüntetve a kirívó antiszemita utalásokat. A gyermekkor újraíródott.

Mire megnyiták a korábban elzárt könyvtári részlegek, megszűntek az öncenzúrára hajtó ideológiai és politikai korlátozások, a népi írók már nem éltek. Utódaik nem vették magukra a bűnbánat terhet.

Az 1990-ben hatalomra került politikai erők azt feltételezték, hogy ott folytathatják a kulturális, pszichológiai és morális normatívák operáló nemzeti narratívát, ahol az 1944-ben megszakadt. A felelősség áthárításának korábban csak az informális diskurzus kereteiben hangoztatható mintáit zajos nyilvános diskurzusban tárták a magyar társadalom elé. Négy év alatt kiderült, hogy ha a poszt-népi irodalmi elit nem is tanult sokat, a magyar társadalom felnőtt. Az esztétikum álcájában történő félművelt elmékedés, a többséginek hazudott hatalmi megbízás pozíciójával visszaélő ideologikus féltkezés katasztrofális vereséget szenvedett. A magyar választók 1994-ben kiszabadították magukat a nemzeti narratíva fogságából.

Köszönetnyilvánítás. Köszönetemet fejezem ki Darvas Róbertnek (Ann Arbor), akivel folytatott beszélgetéseim jelentős mértékben megkönnyítették e cikk megírását. A következtetések felelőssége persze engem illet.

HIVATKOZÁSOK

- Armstrong, J. 1982. Nations before Nationalism. Chapel Hill: North Carolina Press.
- Bibó, I. (1946) 1986. Zsidókérdés Magyarországon 1944 után. In Válogatott tanulmányok. II. 696–704 Budapest: Magvető
- Breully, J. 1982. Nationalism and State. London: Manchester University Press.
- Csepeli, Gy. 1993. Bűvészinasok. A népi gondolkodás paradox antiszemitizmusa. Kritika. 8. 11–12. old.
- Csepeli, Gy. 1991. J. Erdélyi, a Fascist Poet and his Sources of Inspiration. Poetry and National Socialism in Hungary. In Larsen, S. U., Sandberg, B. (Eds.) Fascism and European Literature. Frankfurt am Main, New York: Peter Lang 257–267.
- Hroch, M. 1985. Social preconditions of national revival in Europe: a comparative analysis. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ilyés, Gy. 1987. Naplójegyzetek. Budapest: Szépirodalmi. 31.
- Milner, D. 1975. Children and Race. London: Penguin

FELHASZNÁLT ÖNÉLETRAJZOK

- (1) Erdélyi J. 1943. Fegyvertelen. Önéletrajz. Budapest: Turul.
- (2) Erdélyi J. 1942. A harmadik flú. Budapest: Turul.
- (3) Kodolányi J. 1940. Sülyedő világ. Budapest: Athenaeum. I–II.
- (4) Kodolányi J. 1970. Sülyedő világ. Budapest: Magvető.
- (5) Németh L. 1943. Magam helyett. Tanulmány az életemről. Budapest: Turul.
- (6) Németh L. 1977. Homályból homályba. Budapest: Magvető és Szépirodalmi I.
- (7) Sinka I. 1942. Fekete bojtár vallomásai. Budapest: Magyar Élet. I. 1944. II.
- (8) Sinka I. 1987. Fekete bojtár vallomásai. New York: Püsk.
- (9) Szabó D. 1944. A bűnbánat és a koporogás. Életem, születésem, halálam, feltámasztásaim. Budapest: Pantheon
- (10) Szabó D. 1965. Életem. Budapest: Szépirodalmi. (Szerkesztette és bevezetővel ellátta Nagy Péter)

CSEPELI GYÖRGY

Gyűjteményes kötetek

Csörös Miklós: GENIUSOK - KORTÁRSOK: Fülecz Lejós,

Kodolányi János, költők prózája Gy., 1995. Széphalom

Könyvműhely.

43-50.: A drámatró Kodolányi. (1988. jan.-jún.)

51-74.: Regény a mi tonok határain (Kodolányi

János pályája 1945 után) (1975. ápr., jún.) 1990

74- : Önéletírás, család-történet korrajz: két társadalmi regény. (Az előbbi folytatás önéletírással, címmel, 1975. ápr.-jún., 1990)

Önéletírás, család-történet, korrajz:

két társadalmi regény

A II. világháború utáni évtizedben írott mítoszregények újszerűsége, monstrositása, világnézeti szövevényessége, keletkezésük rejtélye s nem utolsósorban a körülöttük feltámadó indulatok, viták némileg elhomályosították a fényét ugyanezen periódus önéletrajzi és társadalomkritikai ihletésű regényeinek, a *Boldog békeidőknek* (1949, megjelent: 1957) és a *Vízválasztónak* (1960). Az utóbbiakban Kodolányi korai műveinek világához, problematikájához fordult vissza anyagért és ihletért s maga is tisztában volt a palinódia gesztusának jelképes értelmével. A különbséget azonban, amely a korai és a kései kidolgozást szemléletben és technikában elválasztja, aligha lehet mással magyarázni, mint a közben megtett út tanulságaival, a történelmi és mitikus regények – pusztán kitérővé csak igazságtalanul degradálható – művészi kísérleteivel és eredményeivel.

A *Boldog békeidők* a *Vízözön* és az *Új ég, új föld* megírása közötti pauza idején készült. Kodolányi a Gilgames-eposz feldolgozása közben emelgetett mázsás kövek után „nagy örömmel, játszi könnyedséggel”, mintegy pihenésképpen írja meg ezt az eleinte humorisztikusnak, ka-00 0

1996. márc. - ápr. 205

TÜSKÉS TIBOR

„A Magyar Genezis könyve”

Kodolányi János honfoglalás kori regényei

Kodolányi magyar történelmi tárgyú első nagy epikai vállalkozása a tatárjárás korában játszódó regénytrilógia (az évszámok a megírás idejét jelzik): *A vas fiai* (1936–37), *Boldog Margit* (1937), *Julianus barát* (1938). Képzelete még IV. Béla idejében kalandozik, amikor történelmi érdeklődése már egy messzibb múltba fordul: *Pogány tűz* címmel 1937-ben drámát ír. (A darabot ugyanebben az évben, március 30-án be is mutatják a Nemzeti Színházban.) A dráma az István király halála (1038) utáni zavaros időket eleveníti föl, azt az időt, amikor Orseolo Péter másodszor kerül a magyar trónra. Az István király ellen merényletet szövő Vászolyt István megvakíttatta. (A megvakíttatás, a „szemek kitolása”, valamint az orr és a fülek levágatása a kor egyik jellegzetes és sűrűn alkalmazott büntetési módja volt.) Vászoly fiai, András (Endre), Levente (Levénta) és Béla külföldön élnek. A Péter ellen föllázadó magyar főurak hazahívják Vászoly fiait, felkelés tör ki az országban (most Péter szemét tolják ki), és a felkelés élére a békési Vata áll. Vata a régi magyar vallás visszaállítását hirdeti. A pogánylázadás áldozata lesz Gellért püspök (1046). Kodolányi drámájának Pétör király, Endre, Levénta, Gellért püspök és Vata a hősei. A dráma konfliktusát két eszme, két életfelfogás ellentéte, a magyarok (magyeriek) és az idegenek (teutonok) szembenállása adja. A *Pogány tűz* vége: Vata leszúrja Levéntát, majd ráborul és megsiratja.

A *Pogány tűz* bemutatója után néhány évre Kodolányi *Emese álma* címmel nagyszabású magyar történelmi tárgyú regénysorozatot tervez a honfoglalás koráról. A „kezdetektől”, a kalandozások korától, az augsburgi csatavesztéstől (955) valójában István király alakjáig és uralkodásának idejéig szeretne eljutni. A regényfolyamból elsőként az *Istenek készül el* (1941 őszén írja, s még ugyanebben az évben megjelenik könyv alakban), ezt a *Holdvilág völgye* követi (a regény 1942 nyarán születik, s ugyanebben az évben napvilágot lát). A Magvető Könyvkiadó által megindított életműsorozatban a két regény még Kodolányi életében, 1968-ban *Pogány tüzek* – egyetlen közös – cím alatt jelenik meg. Az életműkiadás más, korábban megjelent köteteitől eltérően ezúttal Kodolányi nem írt utószót a műhöz (a következő évben, 1969-ben meghalt), a két könyv összevonásának célját, az író szándékát nem ismerjük; a könyv borítólapján, „fülén” csupán a kiadói ajánlást, a regény cselekményének rövid ismertetését olvashatjuk. Kodolányi az első kiadáshoz képest a szövegen bizonyos változtatásokat végzett, a legszembeütőbb a személynevek átírása. Mi itt az ultima manus elvét figyelembe véve a második kiadás szövegét és tagolását követjük, tehát az eredeti regénycímek helyett Első könyvről és Második könyvről (ezeken belül részekről, a részekben belül római számmal jelzett fejezetekről) beszélünk. Ha a második kiadás terjedelmét, a csaknem azonos oldalszámot (430 + 426), valamint a megírásra fordított időt (egy-egy évszakot, három hónapnyi, kb. száznappnyi időt) egymásra vetítjük, akkor Kodolányi bámulatos munkabírást és teljesítményét csodálhatjuk meg: szakadatlan munkával naponta négy-öt nyomtatott oldalt írt meg a regényekből.

Kodolányit a regényfolyam megtervezésekor a *Pogány tűz* című drámában fölvetett gondolat foglalkoztatja: két életfelfogás, két világnézet szembenállása és összeütközése. Az egyik oldalon a pogány hit, a honfoglaló magyarok, a táltosok világképe és világmagyarázata áll, a másik oldalon a főként idegen papok által hirdetett

Somogy 1996. márc. - ápr., 2. sz. 139-149.

és KODOLÁNYI JÁNOS HELYE ÉS KERETE A MAGYAR

IRODALOMBAN. Szerk. Biermeozly Szilárd, Lp., 2002. Munkás. 11-25.

és T.T.: AZ ÚJRAOLVASOTT K. Pécs, 2006. 122-142.

és T.T.: KÉT NEMZEDÉK. Miskolc. 2004. 73-93.

KORFESTÉS ÉS MŰVÉSZI ARCHAIZÁLÁS KODOLÁNYI JÁNOS *POGÁNY TÜZEK* CÍMŰ REGÉNYÉBEN

L Á N C Z I R É N

1. 1. A harmincas évek elején lezárult Kodolányi János művészi pályájának első nagyobb periódusa, szakít a régi témákkal, újakat keres.¹ A közelmúlt már nem érdekli, a régmúlt felé fordul, s ekkor születnek meg történelmi tárgyú regényei, melyek a XIII. századba vezetik az olvasót. *A vas fia* 1936-ban, a *Boldog Margit* 1937-ben, a *Julianus barát* pedig 1938-ban jelent meg. A regénytrilógia közös tárgya a tatárjárás, s Kodolányi „azt kívánja kifejezni, hogy ha a nemzet vezetői elbuknak is a meghasonlás következményeként, a nép törzse átvészselheti a veszedelmet, ha kialakította védő-fenntartó életformáját: a rejtőzködést, s megmenti belső erőforrásait. K. szerint Julianus, Boldog Margit ilyen példamutató, heroikus magyar; egy-egy korszerű eszményképet valósítanak meg életük feláldozása árán, s ekképp eleven szimbólumok is (. . .) Az *Emese álma* című trilógiában még régiebb időkbe, tágabb határok közé lépett: a kereszténység és a pogányság, Európa és a nomád magyarság döntő ütközését kívánta bemutatni (*Istenek*, 1941; *Holdvilág völgye*, 1942; a 3. könyv – Koppány és Szt. István harca – a háborúban megsemmisült). A két regényben a pogány magyar életforma felelevenítése, plasztikus emberábrázoló, korfestő képessége ragad meg leginkább, az elhithető erő, mely a nagy arányokban mozgatott történet legapróbb részletét is átjárja”.² Fülöp László írja, hogy a két regény *Pogány tüzek* címen vált ismertté a negyvenes évek elején.³

A regény második kiadása 1968-ban jelent meg (Magvető Könyvkiadó).

HÍD 1996. máj./júl., 5-7. sz.

491-509.

A *Pogány tüzek* kötetei „csak »félíg-meddig« voltak történelmi regények” – írja Csűrös Miklós.⁴ „... az *Istenek* (a *Pogány tüzek* c. történelmi ciklus első kötete) a X. századi magyarság életforma- és világlátásának »időtlen epikája«. Kodolányi Janus-arcú tehetsége itt is egyszerre fordul a múlt és a jelen felé;”⁵ és ahogy a *Boldog békeidők*, ez a regény is „egy zárt kisvilág életképszerű ábrázolásába lopja bele a fenyegető robbanás előérzetét; mindkettő – Németh László kifejezésével – »idillre teremtett környezetben« játszódik, de »a harc szimata és kimenetele itt van a levegőben«”.⁶

A Taksony-kori regény hőseiben – írja Csűrös – kortársainkra ismerünk: a XX. század elejének „modern”, a „haladásban” vakon hívó embere fél lábával az évezredek múltban áll.

1. 2. A *Pogány tüzek* tehát töredék, sajnos, nem ismerjük a teljes művet, nem tudjuk, mit sejtet az egész. Ettől függetlenül azonban sok mindent bemutat számunkra a terjedelmes két kötet regényvilága. Történelmünk egyik válságos korszaka tárul elénk a *Pogány tüzek*ben. A merseburgi (933-ban) és az augsburgi (955-ben) vereség után kérdéssé válik, hogy miként alakul népünk sorsa: „képes-e megmaradni a magyarság a keresztény tenger közepén, vagy az lesz a sorsa, amit Csükül táltos jövendölt”.⁷ Kétféle életfelfogás, kétféle eszme találkozik a regényben, és küzdelmük dönti el, fennmaradhat-e a már letelepült magyar nép az új hazában. A nagy vereségek után megváltozott az életforma, Taksony fejedelem a 995-ös vereség hatására beszüntette a nyugati kalandozó hadjáratokat. Taksony fejedelem halála után (970 körül halt meg) fia, Géza lett a fejedelem, őt 973-ban keresztelték meg, de a pogányság elleni harc még sokáig tartott. Maga Géza fejedelem élete végéig áldozott ősi isteneinek is.⁸ „... minden emberi mozdulat mögött egyazon ok munkál: a válság tudatosodása. Ilyen ellentétszövevény lehetett Taksony és Géza kora: a forduló idő, a forduló társadalom, a forduló életformák végleges konfliktusai komorították. A kalandozások keresztény rabszolgákkal lazították fel a pogányságot, s létkérdések lappangtak a hitvilág ütközéseiben. A két nagy vereség nyomán egy életformának alkonyodott be. Megrendítette a pogány hitvilágot, gyepűik mögé kényszerítette a nomádokat, s a nyugalom évei felizzították a pásztorkodók és földművelők feszültségét.”⁹

Kovács Kálmán véleménye szerint a *Pogány tüzek* „mintha elmaradt volna a nagy történelmi epika minőségei mögött. Hiányzik belőle a *Boldog Margit* céltudatos, lélekelemző szenvedélye; hiányzik az a fajta történe-

lemértelmező elszántság, amely a pikareszk lazaságát is képes volt a kor folyamatainak boncolására koncentrálni *A vas fiaiban*".¹⁰

1. 3. A *Pogány tüzek* első kötetének története azzal kezdődik, hogy a „Lád nembéli Bese, a Sas, hetedízigen ismert apák ivadéka, fiak és unokák nagytekintélyű örege” szálláshelyére egy keresztény pap, Kirill atya érkezik. De ekkor már több új vallású volt a szolgák és rabszolgák között. „A szolgaházba benyitván, Bese úr egy sereg nőt, férfiút meggyereket látott a füstösen lobogó csörje fényében, amint a földön térdelve, kezüket összekulcsolva elragadtatott áhítattal imádkoztak egy fából eszkábált félkarnyi jászolka előtt. A jászolban bársonnyal, kalárisgyönggyel szépen felöltöztetett fabáb feküdt.” Ez elképeszti a belépő Bese urat, de megdöbbsent amiatt is, hogy „Csépánt is, a szabadost” is itt találja. Ő mondja az úrnak: „Uram, engedj meg Isten szolgáinak. A magunk szokása szörént dicsérjük Atyánkat.” A báb pedig, mondja a szabados, „Isten Fiát jelönti, uram”. És Bese úr toleráns: „. . . nem sokat hederített szolgáira, felőle imádkozhattak, térdepelhettek, énekelhettek, ahogy akartak. Sokféle isten van, szolgáljon ki-ki a magáénak kedve szerint, az Öregisten, a hetvenhetedik égben lakozó Atya úgyis egy.” Vagy mégsem lehet közömbös? „De mi lesz, ha elharapózik az új hit a szabadosok között is? Fölfordul a rend, a békesség, megáll a munka. Az egyik ekkor ünnepel, a másik akkor. Hol ez nem dolgozik, hol az. Hol ez az isten kíván valamit, hol az. Végezetül csak az kell még, hogy a szolgákból urak legyenek, s akkor aztán parlagon marad a föld, pusztul a barom, nem szűrnek bort a szőlőhelyen . . . Az urakból szolgák lesznek . . .”

De nemcsak a pogány hit rendült meg, másmilyen változások is vannak. Pl. Bese úr felesége, Balsam is, mint már mások is, faházban szeretne lakni, férje két ágyast hoz a házhoz stb. Tehát a konfliktusok sora bontakozik ki, de aztán minden elcsendesül. A szláv pap gyámoltalan ahhoz, hogy nagyobb változásokat hozzon, el is menekül, megnősül, máshol keres lakhelyet magának, nyilvánosan nem is terjeszti az új hitet.

A regénynek sok szereplője van, egy részük Bese úr uralma alatt él, neki dolgozik: ők szabad jobbágyok, rabszolgák, szolgák, van itt kondás, szőlőműves stb. Életükben fontos szerepet játszanak az emberi indulatok, gőg és nagylelkűség, féltékenység és szerelem; dolgoznak, isteneknek áldoznak, olykor-olykor vigadoznak. A regény fő alakja mellett persze más urakról is szó van. Feltűnnek a regényben, majd néhányan el is tűnnek, mint Bese úr is.

A második kötetben Tar Szerénd áll a központban, „s csak beszélgetésekből és néhány jelenetből villan elő ismét a pogányságra leselkedő keresztény kísértet”.¹¹ Szerénd fia, Ojbarsz története képezi a regény egyik szálát: a gyerek álmában megvív a fekete bikával, táltossá kell válnia, tehát nagy feladat vár rá. Ezt ki is mondja Dzsíd, a táltos, akinél tanul: „Kargán lesz a fiad. Hadat gyűjt, s fölemeli Eribülsü sasos kopjáját. Kajár nevében bosszúra indul Eribülsü és Lél atyánk haláláért s gyalázataért.” Ojbarsz megtanulja a táltosok titkait, és bár még gyerek, megismeri a testi szerelmet is. A történet másik szála: Tar Szerénd járja a fennhatósága alá tartozó vidéket, meglátogatja a vagyonos urakat. És így vezet el a regény világa bennünket a közélet, a politika szférájába. Tar Szerénd hadat akar szervezni Géza ellen, hogy harcoljon a teutonok ellen, mert szerinte így lehet leállítani a kereszténység terjedését. „. . . a béke éveiben valamiféle akciót sejtet a somogyi gyűlés, nagy erők összeütközését, de ebből sem lesz semmi. A fejedelmválasztás színpompájába torkollik a záró fejezet, pogány rítusok záporoznak ránk, mítosz és valóság olvad össze egy roppant tabló színes szöttezésben.”¹² Tar Szeréndet megölik: „A penge recsegve zuhant a férfi vállpercébe, lehatolt a mélyen lüktető szívig. Hörögve dőlt a test, vetett magán egyet. A tátongó száj kiáltani akart, de sűrű vér szökött ki belőle, s mint a forrás, ráömlött a fehér ünnepi ingre.” Az új kagpán Ojbarsz lett.

S ha nem is a legjobban megkomponált mű a *Pogány tüzek*, „a korfestés és jellemeremtő kedv magasrendű teljesítményre képes”.¹³ Kovács Kálmán azt is hangsúlyozza, hogy a 41–42-ben keletkezett mű „mélyebb jelentésű lehet, hogy a »teutoninvázió« veszélyét, a nemzeti létezés kritikus periódusát ábrázolja Kodolányi. Nyugtalanítóan nehezedik ránk az ország katonai védtelensége, töprengésre készítetnek a belső ellentétek, a lelkek dezorientáltsága. A veszélytudat és a védekezés regényének készülhetett a *Pogány tüzek*, felhívás lehetett, amelyben talán a pogány lángokra feledkezés is túlmutathatott önmagán. A készülődésnek az a típusa lehetett, amely a múlt-tudat építésével igyekezett edzeni a jelent nagyobb megpróbáltatásokra”.¹⁴

Ezt Kovács Kálmán 1969-ben írta, de fenti gondolata a regényről ma is, számunkra is érvényes lehet. És természetesen magunk is sok mindent kiolvashatunk Kodolányinak e kevésbé ismert alkotásából.

1. 4. A *Pogány tüzek* korfestő ereje – mint több irodalomtörténész megjegyezte – valóban a mű egyik erényeként említhető. Megelevenedik előttünk a pogány világ, a pogány hitvilág, élvezhetjük a rítusok leírását, a hétköznapi élet, a munkafolyamatok rajzát. Vagyis mindennek re-

konstruált változatát. A saját leleményei mellett az író gazdag ismeretanyagra is támaszkodott, és meggyőzően bizonyította, hogy jó ismerője mind a pogány mitológiának, mind az összehasonlító néprajznak, és az is kitűnik a regényből, hogy a Kárpát-medencébe letelepedett magyarság életformája sem ismeretlen számára. Csűrös Miklós írja, hogy „Kodolányi már a húszas évek elején, Csikesz Sándor vezetésével elmélyülten tanulmányozta a Bibliát, a vallástörténetet, az ókori keletről szóló irodalmat. A *Szép Zsuzskától A vas fiaig* és *Pogány tüzekig* egy sor fontos műve tanúskodik a samanizmussal kapcsolatos tudós alaposságú ismereteiről; a *Boldog Margitban* pedig a ferences mozgalom nyomán fellendülő középkori magyar misztika mély megértése-átélése tükröződik”.¹⁵

Ha a fentiekben említett megállapításokat szem előtt tartjuk, azt ti., hogy a mű csak félig-meddig történelmi regény, melyben az író saját leleményeit is felhasználja, akkor is el kell fogadnunk a szöveg világát, tehát akkor is, ha jórészt fikcióról van szó, mert a „fikció vonzereje” bezár bennünket ebbe a világba, és a világ határai „arra készítetnek bennünket, hogy vegyük komolyan ezt a világot”.¹⁶ Ha azonban nemcsak félig-meddig volna történelmi regény, akkor másként kellene megítélnünk. Ismét Ecóra hivatkozhatunk: „Ám a történelmi regény egyik alapvető fikciósabálya, hogy bármennyire képzelt személy szerepeljen is benne, minden egyéb többé vagy kevésbé meg kell hogy feleljen annak, ami az illető kor való világában történt.”¹⁷ Mivel a regény részben fikció, ismét Eco szavaival élve, az olvasónak be kell tartania a játékszabályokat, „hallgatólagosan el kell fogadnia egy fikciós egyezményt . . . Az olvasónak tudnia kell, hogy amit elbeszélnek, az képzeletbeli történet, de azért még nem szabad azt hinnie, hogy az író hazugságokat mesél . . . Mi pedig elfogadjuk a fikció egyezményét, és úgy teszünk, mintha az elbeszélte események valóban megtörténtek volna”¹⁸ (eredeti kiemelés).

A *Pogány tüzek* története fikció, de a történet idejéhez viszonyítva a még régebbi események és személyek valóságosak (a személyek, ha máshol nem, a mondavilágban), és a regényben levő kijelentések nemcsak „az adott történet lehetséges világának keretein belül igazak”.¹⁹ Ez pedig arra vall, hogy Kodolányi valóban sokat tudott arról, miként élhettek a magyarok a X. században.

2. Kodolányi több leírásában mutatja be szereplőinek öltözetét, a hozzá tartozó díszeket. „A vörös hajnali napfény pirosra festette [Bese úr] őszülő haját, megcsillogtatta hajfonataiba sodort gyöngyfüzéreit,

széles mellén fémesen csillogott, s szinte vakítóan vetődött vissza kék gatyája bő redőiről” (I/5.). „A sátor ajtajában Balsam várta gazdagon hímzett, bokáig érő sötétzöld, bő szoknyában, aranysárga bekecsben, csúcsos, gyöngyös sögkelével a fején, sárga, pirossal hímzett bocskorban. Vastag ujjain gyűrűk csillogtak, közöttük az a kristálygyűrű is, melybe ha belenézett, mindent meglátott, ami a nemzetségben történik” (I/142–43.). „Úr kell neki [Játéknak], kösöntyű, karperec, boglár, selyem és brokát” (I/137.). Halmudi „szakadt bocskort, kék gatyát, bőrzekét s birkabőr süveget viselt, tüszőjéről egy csomó rováspálcika csüngött rézkarikából” (I/95.). És érdemes idéznünk azt a részt is, melyből kiderül, mi minden volt a vásárbán: „Itt lovakra alkudoztak csúcsos süvegű, nagybajuszú, hallgatag férfiak. (. . .) . . . volt posztó és gyönyörűen szőtt vászon, volt gyékénybocskor, bőrbocskor meg csizma, volt kucsma, kalpag, bunda, bekecs, ködmön, volt *keüs, csekmen, bilbeo, takki* és *börk*, volt bársonyból szabott nehéz, gazdag *szükmen, tomdir*, hófehér lenge *szilek*, díszes *csalma* és *maszma*, volt hímzett borvörös, égszínkék *töslük* és hosszú ujjú dzilán, habkönnyű vékony, majdnem átlátszó *bükendzsik*, arannyal díszített, minden nőt lázba ejtő *puta* és eső ellen védő *palasz*” (I/396.). A kiemelések eredetiek, de ezek a szavak számunkra ismeretlenek, de ha jó olvasók vagyunk, el kell hinnünk, hogy mindez kapható volt egy X. századi vásáron. De hogy mit neveznek meg a nevek, pontosan nem tudhatja még a mintaolvasó sem. Bár néha segít bennünket az elbeszélő, és egyet-mást megtudhatunk a számunkra ismeretlen ruhadarabokról: „Megigazította *töslükjét*, melynek aranyos hímzése kiragyogott a bekecs nyílása közül” (I/186.). „Kivéve a bárány lába előtt heverő két kardot, szarvakkal díszített *börkje*, csúcsos süvege fölé emelte . . .” (I/203.). „Bese úr megoldotta övét, letolta bocskorát, s könnyű, puha lenvászon *külmekjében* végigfeküdt a medvebőrön” (I/223.). „Dacosan lebiggyesztette két ajkát, igazgatta a fején a *szileket*, összehúzta keblén a piros *töslük* zsinórját, s megkötötte” (I/323.). „Megállt a lépcsőn, hátratólta a csúcsos *palaszt* . . .” (I/383.). A kiemelések itt is eredetiek.

Eleink sátorban laktak, Kodolányi egyik leírása a sátor készítéséről szól: „Az egyik sátor még el sem készült, s a lányok meg a szolgálók már a másik falait is fölállították, a görbe szarufákat beleszorították a koszorúfa lyukaiba, helyretették az ajtófélfát, s nyomban a csergék fölrakásához láttak. Mire leszállt az este, mind a két sátor készen, puha selymes szőnyegekkel fészek módjára kibélelve, a rácsfalakra akasztott kendőkkel földísztve várta lakóit. Fekete tüzet hozott cserépszilkében,

a sátor közepére helyezett kerek, lapos kőre tette, megfújogatta, vékony gallyal táplálta” (I/183.). És megtudjuk, hogy volt úrisátor és szolgálház meg veremház is, és asszonyház, külön fürdőház, hogy a sátor része az ajtónemez, hogy a sátornak bőrteteje van. „Az asszonyház a nagy sáttortól mintegy húszlépcsnyire állott. Ugyancsak sátor, de valamivel kisebb az úri sáttornál s világosabb, szebb csergével borítva. A koszorúfa nyílásán kéken csavargózt a füst” (I/12.). De Balsam faházat akar építtetni: minden reggel az volt az első szava, mikor kezdik építeni. Ő adott utasítást, milyen legyen az épület: „Hány öl hosszú, hágy öl széles legyen, milyen oszlopok tartsák, hogyan faragják a gerendákat, hogy csinálják az ablakokat, az egészet pedig faragott kövekre rakják, belül polyvas agyaggal simára verjék, nagyobb, szebb legyen, mint Türje úré. S már itt az ős, nemsokára beköszönt az őszi sör ünnepe . . .” (I/14.).

Az étkezési szokásoknak és a konyhai felszerelésnek is szemléletes képét adja az író: „Jó zsíros hússokását főztek az asszonyok, s erős óbort készítettek egy kancsóba . . .” (I/29–30.); „Játék belépett az evőszékkel, Gürü kenyérrel, sajttal, szőlővel, almával és egy kancsó savanyú tejjel” (I/143.); „Országszerte tudták, hogy a kapgán roppantul kedveli a borsos *asiklu ve kids*-et, így aztán, ha tartományában utazott, mindenütt ezzel vendégelték. Csömörig kínálgatták mézben főtt körtével, meggyel, erdei szederrel, áfonyával meg mézes csemegével is” (II/224.); „Na, most ehetnek lóhúst, *karabagrimot* vagy mi a fenét, még a nevüket sem tudják” (I/152.); „A karcsú, fekete szolgáló *karabaglınıt* s tejsbe aprított kölest: *tarikot* tett az evőszékre nehéz, vert aranytálon” (I/398.) – (eredeti kiemelések).

Bese úr a Balaton környékét uralta, és „szőlői voltak Lábdiában. Első útja minden reggel odavezetett. Szeretett gyönyörködni a sűrű szőlőbokrokban, az aranyló fürtökben . . .” (I/17.). És bár Kovács Károly azt írja a már többször említett írásában, hogy ebben a korban a szőlőművelés ritka lehetett, a szavak mást mutatnak, mert mind a bor, mind a szőlő szavunk török eredetű, és korai adatok vannak mindkettőről. A szüret leírása mindenesetre a regény szép része, merész életkép, mondja róla az említett szerző: „Minden olyan szép s vidám volt, Bese úr fiatalos képpel nézte. A Nap melegen sütött, pirosan s kéken ragyogtak a szőlőlevelek, aranyosan s vörösén az érett fürtök. Az asszonyok fehér kendői, szoknyái, a lányok szőke, barna feje, gömbölyded lábikrái villogtak a fényben. Sárga s rozsdabarna erdők göndörödtek a csúcsos hegyeken, néhol a mezítelen sziklaoszlopok úgy bújtak ki belőlük, mint lábszárak az ingből. Gömbölyded kis pucér felhők heverték az égen

hangtalan nevetéssel. A tőkéik között valamelyik nő hangosan sikított. Harsány férfikacagás felelt rá. Utána ismét fölzendült a dal:

Szödd a szőlőt, szép mönyecske,

Tödd kosárba, kisleány . . .

Bese úr nevetett. Biccentett Szerető felé: – Tombolj, leányom, hadd csurogjon a leve! (. . .) Most Játék szállt a kádba. Jól föl kötötte ő is a szoknyáját, barna lábát, fehér combját megmosta egy tekenőben, tapsolt, nekifutott, föl grott a kád szélére, s ügyesen behuppant. S olyan sebesen járta, úgy forgolódott, ficánkodott, úgy kapkodta fürge lábát, miközben kezével a halántékát fogta, hogy vadul röpködő vastag, barna hajfonatai a szemébe ne csapjanak, mintha tüzet nyelt volna . . .” (I/127.).

A hétköznapok bemutatását is érdemes megemlítenünk, mert itt is a szavaknak van korfestő erejük: „. . . az udvarosok ellátták a felügyelet dolgát, a parasztok dolgoztak. Időről időre behordták a gabonát, szénát, árpát, komlót, a vágni való állatot, a méhészek a mézet, a halászok a halat, a pákászok a csíkot, rákot, gyékényböngyöt, télen a nádat, a kanászok a malacot, szalonnát, sódart, a gulyások a sajtot, túrót, a lovászok a kancatejet, igáslovat, fiatal csikót . . .” (I/25.).

A hitvilággal, a szokások egész sorával is megismerkedhetünk. Megtudjuk, hogy pl. rossz jel, ha a „béka vertyegett”, de jó jel, amikor a pók ereszkedett le a sátor szarufájáról (I/23.); az áldott állapotban levő Csillagot tanácsokkal látják el: kenje meg mellét vajjal, hogy ki ne sebesedjék; ne hagyja magára a csecsemőt, mert a vadlány ellopja hangját, nyelvét; ha vézna lesz a gyerek, fürdesse diólevél főzetében. „Varjat, baglyot ne tőrjön a ház körül, hiszen tudja, hogy ezek Kuj fejedelem madarai”, ezeket el kell zavarni, de nem szabad őket megölni, mert „Kuj fejedelem megbosszulja” (II/327.). És olvashatunk a regényben a Világügyelőről, a Világvigyázó férfiről, ez „nyilván a vogul hitvilágból való motívum”,²⁰ meg van egy motívum, mely ismert a dél-dunántúli mese- és mondavilágban is: a Hétszűnyű Kaponyányi Monyók. „Ha most előbújna Hétszűnyű Kaponyányi Monyók, táncra perdülne vele. Hogy lengne hosszú, fehér szakálla a kisistennek” (I/168.). Apsa, a táltos is mesélt róla: „És szólott az alsó világról, ahová lyukon lehet leszállni egy rengeteg kellős közepén, s odalent Menkük, elátkozott vén banyák, kővé vált fejedelmek és gyönyörű lányok laknak, s ott uralkodik Hétszűnyű Kaponyányi Monyók” (I/231.).

Pogány szokások szerint Eribülsü lelkének áldoznak, Bülsü bálványánál „megölt ló fehérre tisztogatott koponyája” található (I/213.). A „táltosok ruhája, eszközei, viselkedése, révülése ugyanolyan, mint a

jakut, karagassz vagy a szojot sámánoké. A híres dob bőrfelületének rajzai is a mitikus világmagyarázat jelképei, csak fémkarikák vagy színes kavicsok helyett Kodolányinál békát tesznek a bőrre . . . A *kalim* vagy a küszöbkultusz szintén ismert szokás a primitív-nomád népeknél . . . a pogány szellemvilág hierarchiája is ismerte a főisten fogalmát. Nevezték öregistennek is, Tengrinek is, Ukkonnak is. Ám az a lényeg, hogy implicite adva van itt az egyistenhívés lehetősége. Fontos kapocs *Küldis akszin*, hiszen a keresztyén *Boldogasszony-kultusz* tapadhat hozzá”.²¹ (Eredeti kiemelés.)

A pogány világban játszanak is az emberek, „találós kérdéseket dobálgatnak egymásnak . . . »Egy likon bé, kettőn ki, s amikor bent van, akkor vagyon kint, mi az?« – kérdi Kücsid . . . »Gatya!« – kiáltja a fiatal Mogd harsányan. S nevetnek” (I/354.). Az urak kedvelt játéka az asik, melyet báránylapockákkal játszottak (II/377–78.).

A X. század hangulatát idézik a kor politikai eseményeiről, valamint a történelmi múlttól szóló részek is. Történelmünk hőseit és gyászos eseményeit sokszor emlegetik a szereplők is, és az elbeszélő részekben is gyakran van rájuk utalás. Pl. „Legelőbb is meg kell várnunk, míg Gyécs úr meghív Atil városába, hogy tanácskozzunk. Ha Toksuny úr átadja neki a fejedelmi kardot, ez nem történhetik tanácskozás nélkül . . . Választhatunk rátermett kánokat is, olyanokat, akik méltók legyenek Eribülsü, Lél, Edü, Botond vagy Árpád kagán emlékéhez. Új sereget állíthatunk, s alkalmas időben rámehetünk a vén Ottóra . . . Vissza lehetne fizetni az augsburgi gyalázatot” (I/286.). „Türje úr igen jó családból származott. Hét őse közül egy Álmucs fejedelem kedves híve volt, egy másik pedig elveszett a besenyőkkel vívott harcban. Ugyancsak egyik őse hősködött a dunai bolgárok földjén is a rúmiak ellen, majd teuton földön járt követségben, s része volt a morvák elleni szövetség megkötésében. Apja Lél úr seregében pusztult el Merseburgnál” (I/178–79.).

Arra is van több megjegyzés a regényben, hogy a magyarokkal együtt más népek is éltek: vannak itt szlávok, türkök, besenyők, kazárok is, és volt olyan alkalom, amikor „türk meg magyar dalok keveredtek össze az egyre forróbb levegőben . . .

Khora kirzene

Khora korgaba szira barasz,

Khirle kirzene

Khirle korgaba szira barasz!” (I/243.)

És a nyelvek keverednek is: „Mind magyariek voltak, mind egyetértettek abban, hogy ezen a földön csak magyariek uralkodhatnak, de

hogyan? Ebben már nem vallottak egy véleményt. Harsogó vitatkozásuk betöltötte a környéket. Kozáruul beszéltek, de sűrűn vegyítettek közé magyeri szavakat, főképpen szidalmakat” (II/387.).

3. 1. Az archaizálás (nyelvi régiesítés) a stílusárnyalás egyik eszköze. Az archaizmusnak (régieségnek) különleges értéke van. Olyan kifejezőeszköz, „amely a kérdéses korban csupán vagy túlnyomólag meghatározott céllal, éppen régies színe miatt használatos” – írja Tompa József.²² Majd a továbbiakban így folytatja: „A művészi stílusban mindig régies hatású lehet minden b á r m i k o r e l ő z ő l e g – vagy legalább az alkotás idején – egészen vagy jórészt e l a v u l t, a természetes használatban már nem vagy alig-alig élő hangtani, szókészleti, továbbá alak- és mondattani eszköz, ha a szerző é p p e s a j á t s á g á n á l f o g v a a l k a l m a z z a s t í l u s i n f o r m á c i ó i n a k k i f e j j e z é s é r e”²³ (eredeti kiemelés). Nyelvünkben sok olyan szó és nyelvtani szerkezet volt és van, mely – mivel ma már nem (vagy nem mindenütt) használatos –, alkalmas eszköze lehet művészi árnyalatok kifejezésére. Az archaizmusokat alkalmazó írónak jól kell ismernie annak a kornak a nyelvét, amelyben művének története játszódik, mert „bármely időben elavult kifejezőeszközöket kelt is életre a szerző egy meghatározott múltbeli világot, neki az archaizmusokat valamiképp a z a l k o t á s k o r á n a k n y e l v i s z i n k r ó n i á j á b a k e l l á t e m e l n i e”²⁴ (eredeti kiemelés).

Minél régebbi korba megy vissza az író, annál nehezebb a régiesítés. Kodolányinak sem volt könnyű dolga, mert a X. századi magyar nyelvről nincs sok hiteles adatunk.

3. 2. A *Pogány tüzek*ben, mint a XIII. századot bemutató történelmi regényeiben is, a *réginek* és a *népinek* az azonosítását látjuk. A *Pogány tüzek* olvasójának azonnal feltűnnek az ő-ző nyelvjárási alakok, továbbá szembetűnik, hogy a Kodolányi rekonstruálta nyelv zártabban hangzik, mint a mai nyelv, de vannak nyíltabb magánhangzós szóalakok is a regényben, elbeszélő múltat is használ, ma már furcsának ható képzőekkel él, és felismerünk jó néhány szláv jövevényszót is (ezek „szlávok” alakúak, még nem „idomultak” nyelvünkhöz). És mint a fentebb idézett részekben láthatjuk, sok, számunkra ismeretlen szó is található a regényben.

A régiességek (és álrégiességek) a párbeszédes részekben vannak, tehát Kodolányi csak szereplőit beszélteti a „rég” nyelven, és ez mindenképpen dicséretre méltó. Az elbeszélő részekben csak elvétve vannak archaizmusok.

Kodolányi archaizálásának bemutatása előtt lássunk néhány példát a *Pogány tüzek* párbeszédesei részeitől:

„– Örvendözünk, uram, mindnyájan.

– Osztán mit akar az pap?

– Megmondá, uram, hogy valakik pagányok ez helyön, az igaz útra s Jézus urunk vizére vezérli űköt.

– Engöm es, hé?

– Nyilván tégöd es, uram.

Bese úr kevélyen mosolygott.

– Valék én má Nyugoton es, azhol annyi a krösztýén egyház, mint ett a szőlőtűke. Annyi a kreszt, mint ett a karó. Annyi a füstölő, mint ett a szőlőfürt. Valék Keletön es, rúmi földön, ott meg annyi a palástos pap, mint ett a bukor. Annyi az arany egyházi edény, mint ett a kúdarab. Bülcü urat es vízbe meríték. S én mégsem levék krösztýén” (I/18.).

„– Isten éltesön, uram, sokáig.

– Kettőt veszök.

– Adjon nekik Ukkon bő gyermökáldást.

– Te lányaidat. Játékot meg Szeretőt.

– Ó, uram – hajlongott Szereda. – Ránk tekénte az Nap!

– Ott lakoznak majd – mutatott Balsam sátrára. – Mondd meg nékiek. Te kedég – fordult Csépánhoz – ügyelj, hogy mindönük meglegyön. S ki-ki második s harmadik feleségömnek tekéntse űket” (I/147.).

Kodolányi utal arra is, hogy ez a nyelv nem olyan, mint amilyen korábban volt. Bese úr „legszívesebben azon a régi, kemény nyelven beszélt volna ma is, amin apái, de hát ki értené ma már azt a nyelvet a fiatalok közül?” (I/13–4.).

Ö-ző alakok a regényben: sömmi, sönki, mönnek, töhettök, löhet, öhetnék, röggel, szörént, szöröncsétlen, mönyecske, kögyetlen, vödd; embör, Péntök, szégyön, fejödelöm; kényös, jelönti, segödelme, terömtévé, érdömiért, derökam, gerönda, gyermököt, hiszöm; nyelvön, helyön, rendöt, népöt, kettödöt, űköt, vermöt, érzöm, menjön, szántson-vessön, megnézöm; veteködhetik, mívelködnél, kresztölködének, emböremléközet stb.

Zárt magánhangzós alakok: ű, űköt, űnagysága, bür, kúdarab, túle; bülc, bülcesség, sütét, ürdüng; gondol, ulyan, hun, táltus, bukor, bár-suny, menyasszun; íjjel-nappal, szegín, ítel, szeríncsítlen, bíkín, felesíg; hitit, emberit stb.

Nyílt magánhangzós alakok: velág, másvelág, kénjában, kémél, sért (sírt), megszölédül, tekéntsed, kénozd, ordét, ett (itt), mennél (minél) stb.

Labiális magánhangzós alakok: mü, münk, tük (ti), ügön-ügön, küsded, kücsit-nagyon, ügün, dücsősége, üdő, üsmerik; csiripol; rendülé (rendel) stb.

Illabiális magánhangzós alakok: mível, földmívelő, izen, iget (üget), feredőház; tebbet, geder stb.

Diftongusos alakok: jaó, saó, szaó, szeép, Jeézus.

L nélküli alakok: bódog, Bódogakszin, bódogtalan, dógodra, vónál, erkőcsös, főd stb.

Hasonulás nélküli szavak: házval, zsírval, lányaidval, ékszerszámokkal.

A hiátus megmarad a magánhangzók között: küet, küetség, réülsz.

A vonatkozó névmások alakjai: azmi, azki, azkik, azhol.

A *be* és *bele* igekötők hosszú magánhangzósak: béhinti, béüle, béjutni, béjárék, belévonszolni stb.

Van a regényben affrikálódott és anélküli mássalhangzó is: gyütt, jüttment.

Van, ahol nincs deaffrikálódás: gyisznó, térgy.

A régiesség hangulatát keltő képzett szavak: fütözni, tanogat, futosgált, megrészegszik; gyógyejt, fordejt, tanejt, szabadejt, vezejt; számadoltatás, gyönyörvetős, kicsinység (kicsit), küség (kissé).

Rövidített szóalakok: valamék (valamelyik), tám (talám = talán).

Az esetragok: -bul, -bül, -tul, -tül, -rul, -rül, a mai -nak helyett az eredeti -nek található a *világnek* szóalakban.

Kodolányi az igeragozásban sokszor a hosszabb alakot részesíti előnyben: állasz, szólottál, szólani, de van rövidebb alak is: elfuttam; archaikus a visesz, leszesz igealak is.

Az elbeszélő múlt gyakori a befejezett múlt mellett: érköze, beüle, üte szállást, mondá, befödé, látám, kimenék, megnézém, kapánk, elvalánk. Van folyamatos múlt idejű igealak a regényben, mely a múltban befejezetlen vagy rendszeresen ismétlődő cselekvést fejezi ki: szúrok vala, alétja vala.

Ugyancsak régies hangulatot keltenek a következő szavak: műte (mióta), puzdra (tegez, nyíltok), idnap (ünnep), ravasz (róka jelentésben), singnyi szakáll (a sing német eredetű szó, hosszmérték neve, a XIV. századból van rá adatunk), turgul madár (turul), abajgat, arcukat (arc), bihal (bivaly), szokmány, kalánszömű, lányecska, akszin, dambora (tambura), pénza (pénz), jonkább (inkább), jobadzsi (jobbágy), hódnapp (hónap), nyevolya (nyavalya), sögkele, szabados, bacsa (tiszántúli tájszó, számadó juhászt jelent), dacs (darázs), jorgalmatos, tőtikélő, uruszág, szuvárvány, fiodum, térdi kalácsa stb.; a tiszttség- és méltóságnevek: kán,

kagán (csakán), horka, kende, folnagy, száznagy, ezernagy; a szláv jövevényszavak: kreszt, kresztyén, miloszt, krácsun, proszt, szluga, pagán (a szlávból vettük át, de a latinból ered). Szláv szó is van a regényben: a pomiluj például („Jaj, jaj, Isten bulcsássa meg bűneinket! Jézus, segélj! Mária, Boldogakszin, könyörülj rajtunk! *Pomiluj, pomiluj!*” (I/312.)), eredeti kiemelés.

3. 3. Kodolányi nyelvének forrása a népnyelv és a régi nyelv, de vannak saját „találmányai” is. Abban a korban, ahova a *Pogány tüzek* vezet vissza bennünket az író, még nem alakultak ki a nyelvjárástípusok, de egy-egy törzsre jellemző lehetett nyelve/nyelvjárása. A Balaton környéke azonban nem ö-ző nyelvjárású, igaz, van a mai dunántúli nyelvjárásnak egy kis része (az északnyugati részen), amelyre jellemző az ö-zés. Kodolányi ö-zése inkább az ormánságira emlékeztet, s ez nem véletlen. A korábban írott *Sötétség* vagy a *Szép Zsuzska* című elbeszéléseinek az Ormánság parasztságának rettenetes állapota volt az ihletője, és ezekben a műveiben (is) az ormánsági tájszólás sajátosságait, az ö-zést használta fel, és diftongusokat is alkalmazott. A *Süllyedő világban* pedig elragadtatással ír az ormánsági tájszólásról: „. . . gyönyörködöm találó kifejezéseikben, különös szavaikban, eddig sohasem sejtett nyelvünk szépségében. Olyan lágy, olyan zenei és édes ez a nyelv, hogy még az apám tiszta, szabatos magyarságát is szegényesnek érzem mellette.”²⁵ A *Pogány tüzek*ben azonban jócskán vannak eltérések ettől a nyelvjárástól.

De ennél fontosabb az a tény, hogy az ómagyar kor elején a magyar magánhangzórendszerből hiányzik az ö hang! S ekkor még nincs *dzs* hangunk sem (a regényben viszont jobadzsik vannak, és az egyik táltost Dzsídnek hívják!), viszont volt egy *dzsj*-féle hangunk. A korai magyar mássalhangzók közül hiányzik a *c*, *zs*, *dz*, *v* és kétes a *ty* megléte (de ezeket a hangokat nem lehet mellőzni, ezt nem is kérhetjük számon az írótól).

Az Ormánság sok ősi szóalakot őriz, ezek közül a regényben többek között a következők találhatók meg: mütte (mióta), hutyon (Kodolányinál: hutyan vagy hutyun), ű, űk, föld, dógozik, kokas, gyükér, üsmer, üdő (de ezek más nyelvjárásokban is megvannak). Nincs viszont az Ormánságban *szuvárvány* (de van a XVI. század nyelvében), gondol, nyevolya, ordét (a XV. századból van ordeit szavunk), ulyan, kémél, teként, sükerült (a régi nyelvben az i-s alak a korábbi, az ü-sre a XVIII. századból van adatunk) stb.²⁶

A régi magyar nyelv szavai közül való pl. az angyal, sér, bársuny (régen *n*-nel), bulcsát (bocsát), volt bülcs szavunk, lehetett tehát bülcsesség is (?), félszer, bin (bün), uruszág, ürdüng, mível, bihal (ez nyelvjárási

szinten maradt). A mai *is* helyett *es* szavunk volt, a *mü* (mi) hosszú magánhangzós volt (miü > mű vagy mî), és volt *szernyű* alakú szavunk, a *magyar* egyik alakváltozata – Bárczi Géza szerint – a *magyer*.²⁷ Boszurkán alakú azonban nem volt a boszorkány (de a votjákban a második magánhangzó valóban *u*), a *pedig* régi alakja a *kedig* volt, ahogy Kodolányi is használta, és van adatunk arra is, hogy volt *jonkább* szavunk (inkább) – a Huszita bibliában is megvan, az *édes* helyett *ézös*-t használ Kodolányi (az Ómagyar Mária-siralom módján). Régi szóalak a *menyasszun* (XVIII. századi adat), az *íjjel* (XV. századi adat van róla), és volt *szüv* (szív) alakú szavunk is, meg kénoz is (de *ë*-vel). Az *asszony* szavunk alán jövevényszó, eredetileg fejedelemasszonyt, királynét jelentett, és a Halotti beszéd olvasata szerint *achszin*, és nem *akszin*. A szó eredeti jelentését azonban jól ismerte Kodolányi. A X. századinál későbbi szóalak a *tindér*, a már említett *nyevolya*, a *környös-környül* stb. A *csalma* pl. 1718 óta ismeretes nyelvünkben. A *gyön* szóalak is későbbi, mint a *jön*, mert affrikálódás csak a XVI. században következik be.²⁸

3. 4. Kodolányi tehát válogat a tájnyelvi és régies hangtani és szókészleti eszközökből, „helyenként nem is okvetlenül egy rendszerre jellemző elemekből kombinálva össze a végső stíluseffektust” – írja Tompa József.²⁹ A szavak hangalakja nem mindig tudományos forrás értékű, régiesítése „nyelvtörténeti szempontból téves vagy túlzó”.³⁰

Kodolányi teljes nyelvi rekonstrukcióra törekedett a XIII. századot bemutató regényeiben is. Ezekben is megtalálhatjuk azoknak a szavaknak egy részét, melyek előfordulnak a *Pogány tüzek*ben is: ilyenek például az *ézes*, a *fiod*, a *miloszt*, az *akszin*. A *vas fia*iban olvashatjuk, hogy „az asszonyt ők akszinnak mondják” (I/241.). A *Pogány tüzek*ben pedig ez áll: Bese úr „túlzott tisztelettel, szinte hízelgéssel nevezte Balsamot *akszinnak* – asszonymnak –, noha nem fejedelmi személy. De már másfelé is ez volt a szokás, a szállások urainak házában mindenféle asszonymnak szólongatták az úrnőt” (I/16.). Kodolányi tehát azt is tudta, hogy miként változott e szavunk jelentése.

Mert Kodolányi készült, tanult. 1942 februárjában ezt írta: „... ne hívjatok. Hagyjatok magamra. Lássátok, nagy fába vágtam a fejszemet: hatkötetes történelmi regényen dolgozom. Ismernem kell az ezer évvel ezelőtt élt élet minden ága-bogát. Ismernem kell a vogul istenidéző énekeket és a csuvasz áldozati imádságokat. Tudnom kell, milyen volt az eke, a lakóház, a sátor, mely lófajtákat, szarvasmarhákat, juhokat tenyésztettek, hogyan főzték az ételt, s miként házasodtak. Tisztában kell lennem az ország akkori földrajzi viszonyaival, a vadakkal és halak-

kal, a fegyverekkel és a hadi taktikával. Benne kell élnem egy világban úgy, mintha a fülemmel hallanám, szememmel látnám, kezemmel érinteném.”³¹ És a régi nyelvet is tanulmányozta, mert a nyelv felfogása szerint „a nemzeti kultúrát, a népi egyéniséget jelöli meg, ezért tartotta oly fontosnak, hogy regényalakjainak nyelve a magyar középkor vagy éppen a Volga menti előmagyarok gondolkodását és beszédmódját idézze fel”.³² Németh László írta 1941-ben a középkori regényekkel kapcsolatban, hogy „ahol adat van: az autodidakta tudja; ahol nincs adat: a költő kitalálja”.³³

3. 5. Kodolányi történelmi regényeinek archaizálására felfigyeltek a nyelvészek. A *Julianus barát* archaizáló nyelvhasználata ellen emelte fel szavát a korszak tekintélyes nyelvtudósa, Mészöly Gedeon. 1941-ben két közleményben bírálta Kodolányit, az egyik cikkének címe *Régieskedhetnemség*, a másiké: *Kodolányi János olyat mond, ami nincs*. Többek között ezt írja a nyelvtudós: „Ő nem csupán nyelvtörténeti fejtegetéseiben botladozik, ő *szépirónak* is vétkezik a magyar nyelv, a szép stílus ellen . . . ízléstelenül összekever bár valóságos, de ma már furcsaság ómagyar szavakkal soha nem is volt álrégiességeket és nyelvjárási gyártmányokat és újszerű germanizmusokat és pesti aszfalton díszlő stílusvirágokat.”³⁴ Bárzsi Géza is elmarasztalja az író: „Tudjuk, milyen bántó Kodolányi egyes munkáiban a régieskedés, persze ez még hozzá teljesen hamis, az átlagolvasó számára csak fárasztó, a nyelvész számára bosszantó és illúziórontó.”³⁵ Tompa József is hasonlóan vélekedik: „Kodolányi is melléfogott némelyik említett esetben a maga merész régiesítése során.”³⁶

A koholt nyelvi elemeket felhasználva Bárány Tamás irodalmi karikatúragyűjteményében Kodolányiról is torzképet alkot. Tompa József idéz ebből, pl. a következőket: „Ketu keritu elmengyen átalsátorunak figgenyin, is szaólétsa Unguzut, oz Tengri istenös tátosátut!” „Oz jaónak szerivel kajátom Tengri üstén röttönötösu átkát fejedre, dzsikó uru, hahogy nem oz Tengri türvinye szerintu veszs akszint mogudhu”³⁷ stb. stb.

4. A goromba támadásokat nem hagyhatta szó nélkül Kodolányi, a kialakult vita csúnya hangneme sem eshetett jól neki. Hogy mi volt a célja az archaizálással, az illúziókeltésnek eme módjával, neki magának kellett megmagyaráznia: „A szerző célja és szándéka csupán az volt, hogy éreztesse az olvasóval az idő távolságát, dimenzióit, gyűrűzéseit. Hogy ne csak egy letűnt kor archeológiai, néprajzi, földrajzi stb. eszközökkel való rekonstruálását lássa, a terekét, ahová az embereket állíthatja, hanem az idő távolságait, rétegződéseit is, amikben az emberek

éltek. Nem nyelvészetileg pontos és tévedhetetlen rekonstrukciót akartam tehát végbevenni, hanem művészi eszközökkel illúziót elővarázsolni, mintha az ábrázolt emberek s az elmondott események valamikor a XIII. században szereplnének.”³⁸ Amikor *A vas fiai* 1961-ben ismét megjelent, Kodolányi utószót fűzött hozzá, s ezt írta: „A nyelvtudomány lombikjából elővett nyelvvel az író semmit sem kezdhet. Ez csupán holmi naturalizmus. Művészi illúziót azonban nem kelt. Kérek tehát mindenkit, ne folytassa a nyelvészeti bolhászkodást (. . .) Nem nyelvészetileg pontos és tévedhetetlen rekonstrukciót akartam végbevenni, hanem művészi eszközökkel illúziót elővarázsolni . . ., a tér koordinátái mellé az idő koordinátáit, hogy világuk teljes kerek világ legyen, s az ábrázolt élet halhatatlan.”³⁹

5. Kodolányi névadásáról külön kell szólnunk, mert névadását igazán nem érheti elmarasztaló bíráló. A *Pogány tízekben* előforduló nevek jó része megtalálható Kálmán Bélának *A nevek világa* című könyvében (is).

Régi neveink egyeleműek és kezdetben motiváltak voltak. Kodolányi néhány esetben meg is adja a motivációt: a Csimasz női név, a nő kis vakarcs volt, csúnya és sovány, „ezért nevezték el Csimasznek”; Kara „feketébb Bósnél, ezért nevezték Karának”; Csillag „tulajdonságát jelentette: szeretett tiszta éjszakákon kóborolni”; Gomba „tömzsi gyereklány” volt; „– Nyulacsának neveznek. A név illik is reá, mert olyan lábszára van, mint a nyúlnak”.

A regényben magyar és nem magyar eredetű nevek egyaránt vannak.

Kazár eredetű nevek: Bese, a Sas (Kálmán Bélánál kánya), Barsz, a Párduc, Altin, az Aranyos, Bulán, a Bölény (a török totemisztikus névadásban nagy szerepük volt a ragadozó madaraknak és egyéb állatoknak).

A szláv keresztény rabszolgák: Szereda, Péntök, Szombat, és nem véletlenül, mert a napokat jelentő köznevek szláv eredetűek.

Hiteles név a Melegdi is (a veszprémvölgyi apácák alapítólevelében is megtalálható – 997 előtti adat).

És persze a többi név is beleillik a kor névadási rendszerébe.

Óvó nevek: Nemvaló, Nemvagy, Mavagy, Névtelen.

Bóknévek női névként: Gyöngy, Balsam, Virág, Kedves, Ojcs, a Holdacska, Szerető, Örömes.

Testalkatra vonatkozik: Kücsid, Kücsüm.

Állatnév: Arslán (oroszlán), Farkas, Hölg, a Menyét, Karvaly.

Növényt kapcsolatos: Mogd, Árpád, Gomba.

Méltóságnevekből alakult személynevek: Bős (vagy török eredetű, vagy eredeti magyar szó, jelentése: gazdag), Gyécse (ebből lett hibás olvasással a Géza nevünk).

Testrésze utaló nevek: Boka, Files.

Haj vagy a bőr színe: Piros, Fekete.

Jellemre valló nevek: Ravasz, Kevély, Tompa, Játék (aki játszik, vagy akivel játszanak).

Testi tulajdonságra utalnak: Csipás, Hosszú, Tar.

Foglalkozásra utaló név a Keve (molnárok neve volt).

Csépánból lett az István nevünk. Az Attila atyuskát jelent.

Egyéb nevek a regényből: Kanocs, Patádi, Emelő, Túrje, Mikule, Güzü, Erdim, Tarhocs, Brokát, Pöttönd, Gyécs stb.

Történelmi és mondabeli nevek is vannak a regényben, sokszor a régi alakjukban: Bülcü (Bulcsu), Toksun (Taksony), Lél (Lehel), Álmucs fejedelem (Álmos), Ajtony, Emesü, Botond, a Géza a regényben Gyécsa ~ Gyécse ~ Gyüecse.

A többi történelmi regényben is – Tompa József szavaival élve – elhíhetően kavarognak a hagyományos ízü névtípusok.

6. Végezetül hangsúlyoznunk kell, hogy Kodolányi korfestésének és nyelvének illúziókeltő ereje vitathatatlan. Annak ellenére, hogy a szigorú nyelvészek más szemmel nézik a regények nyelvi adatait. S ha vannak is a történelmi regényekben, és a Pogány tüzekben is nyelvi „lehetetlenségek” vagy későbbi korokban megjelenő szavak, ezeknek is – a hibás alakoknak is! – van hangulati értékük, és fogadjuk el, hogy Kodolányi archaizálása hangulati természetű. Ne folytassunk tehát „nyelvészeti bolhászkodást” – ahogy ő mondja, élvezzük inkább színes tájleírásait, kifejező szóképeit – szép hasonlatait, felsorolásait. Bár néha fárasztóan hatnak a párbeszédes részek, feloldóan hatnak a leírások, s ha az olvasó igazán akarja, elmerülhet az emlékek, a látomások világában. És ne feledjük el, amit Eco mondott: vegyük komolyan ezt a világot. De ne keressünk benne – a nyelvi adatokban sem – tudományos igazságot.

JEGYZETEK

- ¹ Fülöp László: Egy regényről és az életműről (A Boldog békeidők olvasása közben), *Alföld*, 1983/12. 7.
- ² Miklós Róbert: *Magyar irodalmi lexikon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963. 656–57.
- ³ Fülöp László: uo.
- ⁴ Csűrös Miklós: *A magyar irodalom története 1945–1978*, A próza, III/1, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. 412.
- ⁵ Csűrös Miklós: i. m. 423.
- ⁶ Csűrös Miklós: uo.
- ⁷ Kovács Kálmán: Kodolányi János: Pogány tüzek, *Kritika*, 1969/6. 45.
- ⁸ *A magyarok krónikája*, Glatz Ferenc (szerk.), Officina Nova, Budapest, 1995, 44–47.
- ⁹ Kovács Kálmán: i. m. 46.
- ¹⁰ Kovács Kálmán: uo.
- ¹¹ Kovács Kálmán: i. m. 47.
- ¹² Kovács Kálmán: uo.
- ¹³ Kovács Kálmán: i. m. 49.
- ¹⁴ Kovács Kálmán: i. m. 49–50.
- ¹⁵ Csűrös Miklós: i. m. 411.; Csikesz Sándor (1886–1940) református lelkész és egyetemi tanár
- ¹⁶ Umberto Eco: *Hat séta a fikció erdejében*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1995. 109.
- ¹⁷ Umberto Eco: i. m. 149.
- ¹⁸ Umberto Eco: i. m. 105.
- ¹⁹ Umberto Eco: i. m. 123.
- ²⁰ Tompa József: *A művészi archaizálás és a régi magyar nyelv*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972. 129.
- ²¹ Kovács Kálmán: i. m. 48.
- ²² Tompa József: i. m. 166–67.
- ²³ Tompa József: i. m. 168–69.
- ²⁴ Tompa József: i. m. 169.
- ²⁵ Kodolányi János: *Süllyedő világ*, Magvető, Budapest, 1965. 151.
- ²⁶ *Ormánsági Szótár*, Kiss Géza hagyatékából szerkesztette Keresztes Kálmán, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1952
- ²⁷ Bárczi Géza: *Magyar szövejtő szótár*, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1941
- ²⁸ *A Magyar nyelv történeti-etimológiai szótára, I–IV*. Benkő Loránd (főszerk.), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1984
- ²⁹ Tompa József: i. m. 240.
- ³⁰ Tompa József: i. m. 130.
- ³¹ Idézi: Kornyané Szoboszlay Ágnes, *Alföld*, 1983/12. 29.
- ³² Pomogáts Béla: Kelet és/vagy Nyugat, Julianus barát, *Alföld*, 1983/12. 24.
- ³³ Pomogáts Béla: uo.

- ³⁴ Idézi Pomogáts Béla: i. m. 25.
- ³⁵ Bárczi Géza: *Nyelvjárás és irodalmi stílus*, In: A magyar nyelv múltja és jelene, Gondolat, Budapest, 1980. 395. (A tanulmány előadásként hangzott el 1958-ban.)
- ³⁶ Tompa József: i. m. 104.
- ³⁷ Tompa József: i. m. 221.
- ³⁸ Idézi Pomogáts Béla: i. m. 25.
- ³⁹ Idézi Kornyané Szoboszlay Ágnes, *Alföld*, 1983/12. 30.

CSŰRÖS MIKLÓS

Várkonyi Nándor - Kodolányi kritikusa

Várkonyi Nándor és Kodolányi János kapcsolata, ez a szenvedélyes és dinamikus szellemi barátság sok más aspektusán kívül az író és a kritikus viszonyának példájaként is megérdemli az elmélyedő figyelmet. Ehhez szántam érdeklődést támasztó jegyzetnek, előzetes problémavázlatnak a következő futó áttekintést, nemcsak a teljesség igénye nélkül, hanem szándékosan szorítkozva a későbbi kutatás egyik-másik lehetséges irányának megjelölésére. Várkonyi irodalomszemléletének csak a tárgyval legszorosabb kapcsolatban levő oldalai villanthatók itt föl; nagy irodalomtörténeti összefoglalásainak szellemi-történeti genezisééről és koncepciójáról annyit bocsátok előre, hogy „látomása” az Arany halála utáni évtizedek fejlődéstörténetéről a Trianonban megpecsételt összeomlás elementáris bűvöletében fogant meg és öltött alakot. Az irodalmat a történelmi sors, a magyar dráma erkölcsi felelősséggel tartozó részesének, hivatása szerint alakítójának tekintette, s ebből a szempontból vontta meg (most nem azt firtatjuk, mennyire jogosan és igazságosan) a „modernség”, az első nagy Nyugat-korszak mérlegét, és tett javaslatot a nála valamivel fiatalabb második nemzedék, különösen a hozzá legközelebb álló népi írók orientálására és megítélésére. A szó magyar művészei közül hosszú élete során ketten voltak rá a pusztán irodalminál átfogóbb, a személyiség egészét átvillanyozó hatással, előbb Kodolányi János, majd vele párhuzamosan, és Kodolányi eltávolodása után is, Weöres Sándor.

Mint annyi mindenre, magának Várkonyinak kellett önéletrajzában emlékeztetnie elfelejtett, korai *Szép Zsuzska*-bírálatára is. Tévesen datálja 1925-re: a Sásdi Sándor szerkesztette Új Írások 1924. évi 3. számában jelent meg, Erdélyi József *Világ végén* című kötetéről szóló bírálatával együtt. Erdélyit az *Ibolyalevél*, Kodolányit a *Sötétség* sikere után nem kellett felfedezni, de irodalomtörténeti jelentőségük korai megsejtéséhez Várkonyi látószögére volt szükség: ő az első, aki következetesen Erdélyivel és Kodolányival kezdi a húszas évek nemzedékének tablóját, és ezt a történetileg és poétikailag egyaránt indokolt korszakolást jószerével csak Bóka László vette át és használta föl meggyőzően *A magyar irodalom története a két világháború között (1919-1945)* című, kötetben is kiadott egyetemi előadásában.

Ami Várkonyi Kodolányi-recepcióját illeti, az egyszerre tükrözi az olvasmányélmény elemi hatását, és illeszkedik bele a „modern”, illetőleg az „újabb” magyar irodalom monográfusának fejlődéstörténeti koncepciójába. Kodolányi írói alaptulajdonságát már az 1924-es kritika szerzője az „intuitív biztonságú természetlátásban” fedezi föl, s majd a *Pergő évek* utolsó fejezetében fejti ki legvilágosabban, hogy művésztipológiája tengelyében az „intuitív alkat” vagy „zseniális elme” az egyik, az „intellektuális típus” a másik alapváltozat; nem rangsorolja őket, de az „intuitív alkotó fajtájához” vonzódik jobban. A *Szép Zsuzska*-bírálat a naturalista „külső-látásmód” (így, egybeírva) meghaladását javasolja a fiatal íróknak és nemzedékének, „a parasztlélek lírikumát”, az „etikában és esztétikában sokkal gazdagabb” életű falu ábrázolását sürgeti.

Elhangzott Székesfehérváron, 1996. június 4-én, a Várkonyi Nándor születésének 100. évfordulója alkalmából rendezett emlékülésen.

Kortárs 1996. dec., 12. n. 103-106.

A modern magyar irodalom története (1928) Kodolányi fejezete jóslatszerű éleslátással fedezi föl a „túlságosan tárgyilagos” elbeszélés mélyén azt az „erkölcsi többletet, emberi igazságot, mely a szimpla naturalisták fölé helyezi”: „Kodolányi már meglátja, hogy a morális ember számára »börtön« az anyag, s nem az anyag harcát önmagával releválja, mint előzői, hanem a morális lény szabadságvágyát, az anyagbörtönzöttség tragikumát.”

Hosszabb szünet után a negyvenes évek elejének viharos politikai élete, a Sorsunk szerkesztése jegyében kötött szent szövetség és „rohamos levélváltás” bontakoztatja ki a barátság legszebb korszakát. Ekkor keletkezik Várkonyi két nagy irodalomtörténeti pályaképe Kodolányiról: az első a Sorsunk 1941. évfolyam 3. számában, a második *Az újabb magyar irodalom* (1942) lapjain jelent meg. Átfedések ellenére önálló, súlyos művek ezek, ami a lap szerkesztésével és az irodalomtörténet munkálataival agyonterhelt Várkonyi részéről önmagában is jelezheti a megírás lázasan személyes hátterét és motivációját. Szívbeli, de félelmetes barátról, a Sorsunk kulcsemberéről, irodalomtörténete egyik centrális alakjáról kell felelősségteljes véleményt alkotnia. Kétfelől közelíti meg „tárgyát”, személyes és lélektani, majd pedig objektív és történeti szempontból. Az első, Sorsunk-beli változat a befogadás folyamatát állítja a középpontba, bevallott célja: „követni az olvasó útját az író felé – azét az olvasóét, aki ez egyszer nemcsak a történetre kíváncsi, hanem éppúgy az emberre is, aki elmeséli.” Vele született emberismeret és fölényes lélektani fölkészültség teszi analitikus remekléssé a tanulmányt. Várkonyi úgy használja föl kongeniálisan a *Sülyedő világ* önelemzésének, élveboncolásának eredményeit, hogy az aggódó szeretet narrátori hangját és a „sötétenlátó naturalista” „esetnek” tárgyilagos „diagnózisát” keveri hozzájuk. Itt dolgozza ki az életmű fő vonásaiban ma is elfogadott korszakolását, amely szerint Kodolányi alkotó pályájának első másfél évtizedére „a lehgadás előtti, tisztulást kereső állapot és izgalom” nyomja rá bélyegét, s a *Feketevíz* jelezte átmenet után a tatár kori történeti trilógiában áll be „a feloldódás pillanata”. „A magára talált alkotás hevéletében megérti az élet egyetemes, optimisztikus értelmét, s ahogyan egykor a világ tárgyaiiba helyezkedett át, most ez a kollektív megértés válik lényé tartalmává, s az élet és az ember széles látomásává kerül szét.” Rugalmasságában ez a képlet prognózisra is alkalmas; Várkonyi nem tudhat még Kodolányi érdeklődésének ókori-keleti fordulatáról, de észreveszi, hogy a „látomás anyaga” nincs szükségszerűen meghatározva, „s hogy az egyetemes életet a magyar élet színeiben idézi fel, az természetes, de elvileg csak külső adottság”.

Az irodalomtörténeti monográfia beosztásában a Kodolányi-portré a kötet harmadik harmadát alkotó *Népi irodalom 1920–1940* című főfejezet rangos helyére került, vele kezdődik *A kor elbeszélőinek* bemutatása. Az értékelés summája szerint „a teljesség, a szintetikus alkat emeli ki kortársai közül”, s e gondolat kifejtése Várkonyi irodalomtörténeti koncepciójának gyökérzetét is fölfedi, sebezhetőségét is láthatóvá teszi. Az előző nemzedék nagyjai, Ady, Szabó Dezső, Móricz „szabatos meghatározást” adtak a magyarságról, „típusokba sűrített nép-ábráit, faji képleteit” jelenítették meg; Kodolányi és nemzedéktársai a népi közösségnek a tényét valószínűsítják meg, már nem „kiemelkedő alakjaiban látják a népet, hanem atómjaiban és tömegeiben egyszerre”. Ennek az új fejlődési szakasznak az élén jár, kivált művének második részében, az érett Kodolányi: neki „sikerült megalkotnia a magyar élet időfölkötött, örök drámáját”. Bizonyára nem szentségtörés megkockáztatnunk, hogy ezen a ponton a jellemzés és az értékelés megbicsaklik, az előfeltevés túlságosan messzire ragadja az értekezőt. Egy árulkodó „át-hallás” is – akár önkéntelen, akár tudatos – az arányérzék elbizonytalanodását jelzi. „Ha a magyarság életének nyomai eltörlődnek a földről, az ő műveiből vissza lehetne állítani azt, amit a világ számára ez a szó jelöl: magyar.” A gondolat, sőt a szóhasználat óhatatlanul Szerb Antal hasonlatát juttatja eszünkbe, aki egy másik szintéziszeremtő jellemzésül folyamodott az ötletes fikcióhoz: „Ha az *Ezeregyéjszaka* dzsinjei egy nap felkapnák Magyarországot, és elvinnék távolabbi egekbe, úgyhogy a helyén nem maradna semmi más, mint Arany János tizenkét kötet, ezekből a mágikus könyvekből maradék nélkül ki lehetne olvasni a magyarság eidosát.”

Az Arany-analógia Várkonyinál kifejtetlen utalás marad, szembetűnően hiányzik mögüle a két költői világkép különbségeinek bemutatása. A szerző az újabb nemzedék „mintaadó műveltségének” nevezi Kodolányiét, de elbizonytalanodik, amikor „az európai-nyugati kultúra ellen” irányuló visszahatást kell benne észrevennie és értékelnie.

Ha a „magyar élet időfölötti, örök drámájának” a Kodolányi-műben való testet öltéséről szóló tételt nem sikerül is „az összehasonlító irodalomtörténet eszközeivel bizonyítani” (pedig a Sorsunk-beli lélektan-középpontú tanulmányban céloz erre a csábító kísérletre), mindkét Kodolányi-tanulmányban fölbukkan egy mély értelmű és ígéretes motívum, amely lappangva talán folytatódott az eddigi, és még mindig új életre támadhat az ezutáni korszerű Kodolányi-interpretációban. Az intuíció – láttuk, Várkonyi terminológiájában korán és nyomtékosan megjelenő – kategóriájának továbbfejlesztésére, konkretizálására gondolok. Az intuíciónál ered „mindaz, ami Kodolányi ábrázolásmódját annyira élettellejessé teszi”. Hadd álljon itt, címszószerűen rövidítve és célzatosan megválogatva, néhány pompás megfigyelés, amely Várkonyi befogadói élményét körülírja: „szertelen őszinteség”; „az előadás közvetlensége”; „semmi átvitel, semmi formálás”; „a belső események egyszerűen ábrázolatoknak csapnak fel”; „Emberek, állatok, tájak (...) mintha maguk mondanák el önmagukat a saját nyelvükön”. Várkonyi eszerint a személyesség és a tárgyiasság egybeolvadására, alany és tárgy rejtélyes egymást tükrözésére vezet vissza „az adományt”, melyről Kodolányira ráismerünk. „Bele tud olvadni tárgyába, de ugyanakkor – amire azok nem képesek – meg is tudja szólaltatni őket; s ugyanígy cselekszik saját magával, azaz tárggyá változtatja át, mely ettől fogva önmaga beszél.” E nagy perspektívát megnyitó gondolat megsejtői közül Szabó Lőrincre hivatkozik, aki „nem habozik isteni képességnek nevezni ezt a kísérteties valóságidézést, ezt az eleven szobrászatot.” S valóban, Kodolányi világképének és esztétikájának komponensei között a Szabó Lőrincsel közös útkeresés, a Pandora-korszak eredményeit is számításba kell vennünk. Attól a regénypoétikai modelltől egyébként, amelyet Várkonyi néhány bekezdéséből rekonstruálni lehet, hipotézisem szerint a polifonikus regény bahtyini koncepciójához is vezetnek szálak. Mellesleg adaléknál többnek látszik e témakörben, hogy a Sorsunk-beli Várkonyi-tanulmány megjelenése után néhány hónappal Kodolányi a Magyar Élet egymáshoz közeli számaiban ismerteti a *Szíriai oszlopait*, és számol be Vatai László Dosztojevszkij-könyvének, *A szubjektív életérzés filozófiájának* hatásáról, amelyben alany és tárgy dialektikájának a bipoláris dialektikában, a szubjektív életérzésben való túlhaladásáról olvasott, s Várkonyi intuícióelméletével rokon gondolatra ismerhetett, például a következő mondatban: „A történetben az ember megéli önmagát mint a létezés ellentéteinek a természetben felvillanó tudatát.”

De hátra van még a történet epilógusa. Az akusztikához, amelyben az irodalomtörténetész Várkonyi utolsó szava elhangzik Kodolányi szépirodalmi életművéről, hozzátartozik annak a ténynek számíthatatlan emléke, melyet a halottra emlékező túlélő fájdalmas egyszerűséggel így foglalt össze a *Pergő években*: „törölt múltjából, és kizárt életéből.”

A közvetlen alkalmat az életmű még egyszeri áttekintésére Tüskés Tibor 1974-ben megjelent kismonográfiája, illetőleg a megjelenése alkalmából Pécsen rendezett, nyilvános vitautlás adta. Emelkedett és áldozatos lélekre vall, hogy ezt az önmagával való számvetést is igénylő lelki és intellektuális kihívást a nyolcvanadik életéhez közeledő tudós elfogadta, és a tárgyi-lagosság törekvésével teljesítette. Módszertanilag az 1941-es tanulmány pszichologizmusához tér vissza, de annak leíró jellegét az öregkori számvetésben az erkölcsi ítéletalkotás hanghordozása teszi érdekesebbé. Úgy látja, Kodolányi csak átmenetileg tudta visszaszorítani a keserű ifjúkor léleknyomorító és látásmódját torzító következményeit. A mítoszregények tetralógiáját lényeglátóan méltatja, illően az életmű méltó betetőzéséhez, s elegáns, szerény fordulattal kerüli ki saját nagy vállalkozása ihlető szerepének említését. Az *Emese álma* című ciklus befejezésében, írja, Kodolányit „megakadályozta a világháború katasztrófája”. Innentől kivételesen

hosszabban idézek a tudtommal nem közismert, de ritka dokumentum értékű szövegből (Baranyai Művelődés, 1975. III–IV.):

„És talán egy más mozzanat is: a véletlen még ősbibb és egyetemesebb hagyományok távlatait nyitotta meg előtte, a mítoszokba vesző korokét, melyekben az ember nemcsak önmaga és környezete, földi világa közt tudott harmóniát teremteni, hanem beilleszkedett a Mindenség, a Kozmosz rendjébe is, engedelmeskedett törvényeinek, s rítusaival ma már nem ismert biztonságot teremtett életében. A Gilgames-regényekben a természet erőivel küzd az ember, de mind a király, mind a nép elbukik, mert megszegi a Kozmosz törvényeit. A Mózes-regényben a vezér elbukik, de oly törvényrendet teremt, mely megmenti a népet; végül Jézus Krisztus önfeláldozásával beteljesíti a törvényt, és megmenti az emberiséget.

De ne felejtjük, hogy ezek a hatalmas áradású, népeket, eget-földet mozgató eposzok mindig kettős jelentésűek: egyfelől szabályos regények, melyekben az író úgy ábrázolja ama régi korokat és embereit, ahogyan dús alkotó fantáziája a mitikus hagyományok vagy a történeti tények nyomán elképzeleli; de másfelől jelképes értelműek is: mindig ugyanaz az ember keresi lényé jobbik részét, küzd keservesen a külső és belső harmóniáért, amelyet – úgy érzi – jobbik része meg tud teremteni, tehát meg kell teremtenie. Ezért ismétlődik mindig a történelem, s ezért lehetséges, hogy ő, az író is képviselheti ezt az embert, átélheti sorsát, s megkísértheti újra megvívni a harcot helyette. Ezeknek a regényeknek valódi hőse mindvégig maga az író, a szélsőségek közt tántorgó, jobbik énjét kereső Kodolányi János.

Csakhogy Kodolányi külső és belső életét az érzelmek, a szenvedélyek lélektani törvényei irányítják. „Lénye mélyen hordja az örökletes bomlasztó erőket, s ezek a szüntelen harcoktól elfáradó, betegségekkel ronszolt szervezetben ismét felülkerekednek, kioltják a magas etikai eszmékért lelkesedő hevét, s helyében a szervezetlenség, a gyűlölet maró tüzeit gyújtják fel. Ezt a szomorú végkifejletet már érintettük.”

Az utolsó bekezdésben elhatalmasodó patográfiai szemléletnek az esztétikai ítélőerő vallja kárát. A *Boldog békeidők* és a *Vizválasztó* című regények (melyek közül az első a világirodalmi mértéket is bízást megüti, ha van ilyen) Várkonyiban csak morális viszolygást keltenek, szerinte „nem az etikai tisztaság igénye vagy az igazság keresése” inspirálta őket, hanem a „gyűlölet sugallta bosszúvágy, képzelte sérelmekért”. Így nem veheti észre, hogy éppen a *Boldog békeidők*ben jut tökélyre az „ugyanazt az eseményt az átélő szereplők lelkében külön-külön tükröztető módszer” (Tüskés Tibor), az a „kísérteties valóságidézés”, amelyet Szabó Lőrinc nyomán Várkonyi is fölfedezett, mi pedig dosztojevszkiji gyökereit kerestük. Természetes ténye az ilyen zavar a legszemélyesebb életnek is, s az előzmények ismeretében egyáltalán nem csábít ironikus vagy rezignált tanulságok levonására. Eltűnődhetünk, mennyi jót és mennyi rosszat tett a kritikus és az író sok évtizedes kapcsolatának a kíméletlen őszinteség, az egymás veséjébe látás, a gondolatok és érzések semmit sem takaró vagy tartalékoló kölcsönös föltárása. Válasz helyett íme egy egy félmondat a levelezésből (bármelyiküké lehetne, de történetesen Kodolányi írta Várkonyinak): „mesterem voltál és vagy, s én boldog vagyok, hogy annyit tanulhattam Tőled!”

1996

II. 17. Hétfő, Bp.–Pécs

Rövid időt töltök a munkahelyemen, mert nemcsak a KKI-be, Pécsre is meg akarok lógni. Gáthy Vera vékony és vörös változatban éppoly reprezentatív megjelenésű, mint norvég referens kolleganője volt, de amíg az könnyeden liberális, ez vallásosan komoly. Szigorú elvei vannak, szinte fenyegetően sorolja a tilos vagy nem ajánlott dolgokat, a sanyarú tudnivalókat: hogy az ottani pénz harmadát éri, s az indiaiak elvárják, hogy előadásokat tartsak angolul. Vigyek házi gyógyszerért, vigyázzak az orvosokkal, a borralalókkal, a mohamedánokkal, az esti programokkal. Hajtsam föl X., Y., Z.-t, ne hagyatkozzam a Sahitya Akadémiára, mert ők egy helyben topognak. Bevallja, hogy előző kollégáim úti teljesítményétől nincs elragadtatva, merthogy ők turisztikának tekintették az egészet. – Indiáért meg kell dolgozni! Na hiszen! Már megint olyasmi előtt állok, ami erőn felüli feladatot ró rám. Még jó, hogy mégis lesz útitársam: Nemes László, a Képzőművészeti Főiskola ideológiai tanára. Arról is lehet szó, hogy Bejrútban megállva kimehetünk Baalbekbe. Rossz kedvvel távozom mégis a Dorottya utcából. Úgy kell nekem most ez az út, mint hátamra a púp.

A Pécsre menetel is egy kisebb púp: csak taxival érem el a vonatot. A pécsi állomáson ugyancsak taxi vár Tüskés jeligével. A pécsi Akadémia Bizottság épülete Győzőék utcájának folytatásában a Jurisics utcában található. Zsolnay-majolikás, mutatós úriház volt,

Fodor András : A HETVENES ÉVEK. (Naplo,
1975–1979). Ugy., 1996. Nap K. 23–24.

most látom először. De ez semmi, ahhoz képest, hogy az előtérben engem is fogadó Csorba Győző most mutat be Várkonyi Nándornak. Hihetetlen szinte, de sohase találkoztunk. Annál megtisztelőbb tapasztalnom, milyen atyafiságosan nyalából át. Hiszen végtére egyik felfedezettje vagyok. Nemrég derült ki, milyen lelkesen beszélt 1947-ben hozzá került diákverseimről. – Tehetséges a gyerek, lesz belőle valami... S ha Szász Imre nem mutogatja olyan szorgalmasan a „Sorsunk”-ban közölt verseimet, vajon elegendő munícióm gyűlt volna az Eötvös-kollégiumba való felvételhez?

Sorra előkerülnek az ismerősök: Csányi, Galambosi, Pákolitz, Szederkényi, Kodálné és édesapja, Péczely László. Ő nyitja meg ezt a Kodolányi és Tüskés jegyében zajló tudományos találkozást. Az alkalom ürügyén a hajdan megismert dombóvári fiatal tanárról is igen melegen szól. A korreferens Csűrös megint széles nyomtávon halad, tartalmasan és sokat beszél. Alig vitázik Tiborral, de látszik, hogy nagyon érti a dolgát. Várkonyi hozzászólását bizonyos Csekő Gyöngyi olvassa fel: lendületes, kerek írás, kritizálőbb, mint Miklósé. Csányi is nívósan mondja a magáét. Végezetül Tibor ihletten vonja le a tanulságokat, mindent az ügyre testálva, az irodalom és az élet azonosságát emlegetve. S megszólaltatja magnetonról Kodolányi recsegő, de igen numerózus hangját. Még a száraz beszédű Szederkényi is ünnepélyessé válik zárszavában. Érződik a levegőben, hogy itt valami szép és nemes dolog történt. Ifjúságom kedves írója és Tibor megdicsőült. A jelenlévő két Kodolányi unoka a család áldását is ráadta a történetekre.

Egy emelettel lejjebb a kerek asztal körül bort iszunk. Martynné állít meg pár percre. Furcsállta Keresztury hiányát a Fülep-émlékülésen. (Szederkényi meg – mondta Tüskés – sokallta az én Keresztury-magasztalásomat), Péczely igen nyájas ember. Előkerült közben Bisztray és Bertók is, de Laci Tüskésékhez nem tart velünk. Arckifejezésén látom, Tibor és közte valami törés történt. A Surányi utca 25-ben két hölgyvendég van, Tibor első janusos tanítványai közül: Rónaky Edit és Dizseri Eszter. Anna övelük külön vonul, mi fiúk a virsli mellett a nemzeti problémákat, Erdély ügyét rágjuk. Tibor meggyőző elszántsággal, szinte fennköltén szól, kiadói lektora, Szalay Károly erősen kontrázik érveihez. Kikötünk végül a cigánykérdésnél, a faluk elnéptelenedésénél. Besencéről megint döbbenetes adatokat kapunk. Rossz belegondolni az *Ormánság* írójának jóslataiba. Tizenegy után kerülnek vissza Edit és Eszter. Dizseri a rajzfilmnek dolgozik, szakmai ügyekről kérdezgetem.

Ejféli után maradok kettesben a házigazdával. Szóba hozom a Bertók-problémát. T. beismeri, hogy rosszban vannak. Úgy érzi, Lacinak nincs rá többé szüksége. Interjújában csak Csorbát emlegette, pedig hát mi mindent tett érte ő is. Ma ebédre is hívta, amikor Adám-várás közben meglepte az állomáson, de kijelentette: Adám

Gyűjtésműves kötetek

Domokos Mátyas: LELETMENTÉS, Könyvek sorsa a
 "nem létező" cenzura korában 1948-1989. Uj. 1996.
 Oziris K. 45-56. (Baldog békeidők, 1995. aug.)

Fólkai Anna: PERC-EMBERKÉK DARIDÓJA. Uj., 1996.
 60-166. (K.F. sírhószatára alkalmasból 1992. okt.)

Pomogyi Béla: POLITIKA ÉS POÉTIKA. Budapest, 1996.
 Felsőnyelvi K. 75-88. (Kelet és Nyugat, K.F.:
 Julianus barát, 1983. dec.)

Levélváltás

Kodolányi János és Szabó István között

Kodolányi János (1899–1969) és Szabó István (1931–1976) levelezéséből hosszabb szemelvények jelentek meg az Új Írás 1989. júniusi és júliusi, majd a Kortárs 1990. áprilisi számaiban. A levelezés követben való megjelentetésére a bízató érdeklődés ellenére azóta sem került sor. A kiadók nehezen érthető tartózkodása (is) indokolja a kéziratban lévő dokumentumok újabb részeinek közzétételét.

1950 áprilisából közlünk két összetartozó levelet. Fő témájuk Szabó István (azóta sem előbukkant) korai regénykísérlete. A levelek sokatmondó tanúságai Kodolányi „nevelési” elveinek és praxisának, illetőleg az írói pályára készülő fiatal Szabó István szellemi útkeresésének. Kettejük akkori életkörülményeire s közvetve a kor (nem csak irodalmi) viszonyaira is fényt vet írásos párbeszédük. Tárgyi „magyarázatra” alig van szükség. Vajkai Aurél etnográfus 1950-ben a veszprémi Bakony Múzeum igazgatója volt; a másik említett közös ismerős Haidú Péter uralista lelkész, őstörténész. Olvasmányai egy részét a Csereszegtomajon lakó Szabó István a kereszthelyi Fesztetics Könyvtárból szerezte meg.

Csütös Miklós

KODOLÁNYI JÁNOS – SZABÓ ISTVÁNNAK

Balatonakarattya, 950. ápr. 13.

Kedves Pistai!

Kézirataidat és leveledet megkaptam. Az írásokat el is olvastam. És hadd mondjam meg mindjárt: nem értem, miért mondták rossznak, akik elolvasták. Mert a regény jó. Nagyon meglepett, hogy első nagyobb munkád ilyen kitűnően sikerült s az méginkább, hogy Vajkay rossznak találta, meg az a barátod is, akiről írtál. Nem, a regény jó, sőt igen jó. Szerkezete szerves egész, alakjai elevenek, a probléma pedig megdöbbentően tiszta és világos, sőt a megoldása is.

Hősöd igazi „korszerű” figura. Annak a mai, alulról jött vagy jövő ifjúságnak a képviselője és típusa, amely nem érez sem hagyományt, sem közösséget, amelynek nincsenek gyökerei sem a történelmi múltban, sem a hagyományban, sem a saját fajtájában s

amely ösztöneit nem tudja szublimálni, hanem olyan vakon, olyan spontánul ereszti őket szabadjárásra, ahogyan a lelke mélyén, a fenevadak, a sárkányok, az alvilág lényei, felbukkannak és érvényesülni akarnak. Ezt a jellemzést csak erősíti, hogy hősöd árva. Félelmetes az irigységnek az a foka, amit ábrázolsz benne. Bátran teszed ezt, szépítés, elkenés nélkül. Ahogy a lelke mélyén suttogó, majd feszengő démon egyre megdöbbentőbben megmutatja alvilági arcát s ahogy végül pusztítva kitér, igen jó. De jó a hős költői becsvágyának nagysága és eszközeinek silánysága is. Jó a környezet rajta a favágók között s jó a faluban.

Ha kész író nem vagy is, mert hiszen korodnál fogva még nem is lehetsz, író vagy s egyszer kész író is leszel.

Jól gyanítod, hogy ezek után a hibáidról akarok beszélni. Legelőször is mindjárt Neked szólnak azok a megjegyzések, amiket Csákányi tanító merően, tudálékosan magyaráz hősödnek. Mer tudatod csékely, eszközeid gyatrák. Szókincesd megdöbbentően kevés. Az ember joggal hihetné és várhatná, hogy egy paraszti ifjú magával hozza népének szókinccsét, nyelvi fordulatainak színességét, elevenességét, mozogóságát, zenéjét, realizmusát. Te pedig ügyszólván semmit sem konyítasz a nyelvhez. Nem használod mást, csak szürke, agyonkínzott, kaptafára húzott szavakat, hiányoznak a hangutánzó szavak, a mozzanatos igék, az árnyalatokat kifejező szóképzések és ragozási módok. Mondatszerkezeteid primitívek. Laposak. Csak két mondatfűzési módot ismersz: az *aki*, *ami*-vel összekötött alárendelő szerkezetet és az „és”-t. Nem ismered az „és” jelentését sem. Alárendelő szerkezeteid pedig suták, nyelvellenesek. Nem tudod, hogy az „aki”, „ami” csak akkor használható, ha mutató szó is járul hozzá, akár nyíltan, akár burkolva, tehát pld. így: „Ez az, *aki* engem pofonütött”. Vagy: „*Ez a szoba, hol* én most stb.” (Arany J.) Ha sok ember közül arról van szó, *aki* pofonütött, sok szoba közül arról, *ahol* én pusztítom a papirost. Azzal nem mentheted Magad, hogy az itt megrótt hibában az egész mai, de főképpen a régi magyar írók szenvednek. Az írónak kutya kötelessége tisztelettel, gyöngédséggel, szorgalommal, alázattal bánni a nyelvvel, enélkül nincs írás, nincs kultúra, nincs semmiféle szellemi élet. Ma a lapok, a rádió, a plakátok, a szónokok s az írók nagyrésze is lábbal ta-

Jel 1997. máj., 149–152.

possák a magyar nyelvet, mint ahogy lábbal taposnak minden kultúrát, hagyományt, még az anyagot is, noha materialisták. De ugyanúgy bánnak az emberrel, a vallással, a családdal, az állattal, a géppel is.

Súlyos hiba az is, hogy „szemei”, „kezei, lábai” stb. hemzseg minduntalan. Ez már a magyar paraszti nyelv legbelső lelkének semmibevétele. A magyar embernek szeme, keze, lába van, tehát a párost egynek tekintti, a szimmetria és az agyban való összetartozás miatt. Fél szemére vak, féllábú, fél lábával a sírban áll stb. Csak akkor hangsúlyozzuk a kettőt, ha kell. Pld. Mindkét kezét kitérve futott anyja elé stb. De itt is jobb, ha azt mondjuk: kezét, v. karját kitérve. Egyik szemét behunyva célzott. Jobb, hogy fél szemét behunyva stb. Erre vigyázni kell. A magyar nem külső vonásokat tart fontosnak, hanem a belső, a lelki képet és állapotot. Tudja, hogy a *páros szervek ugyanabban az idegdúcba futnak össze*.

Itt van a „miatt” meg a „végett”. Mindegyik más. „De pipám javában égett, nem is mentem én *avégett*.” (Petőfi) Ezt „avégett” írom, hogy a „miatt” miatt szégyeld Magad s többé így ne írd. Érted? A „miatt” az *ok*, a „végett” a *cél*.

A hibákat azonban piros ceruzával megjelöltem s nem is akarok most annyira részletekbe merülni.

Ámde van itt valami nagyobb bökkenő is. Hogy a Te falud a mai életet éli, csak abból derül ki, hogy forintot használnak. A mai életnek, a mai kérdéseknek egyetlen egy tüskéje sem szúr föl írásodból. Nincs egyetlen egy ilyen, vagy olyan kommunista, senki sem beszél a beszolgáltatás kínjairól, nem látok egyetlen egy nagygazdát sem, és szegényparaszt sincs, akinek a sorsa megszólalna. Ez a falu légüres tér. A regény korrajzi megoldása tehát sem sikerült, mondhatnám nincs is benne semmi korszerű. Könyvekről beszélnek, vitáznak, könyveket akarnak vásárolni, de a marxista irodalomnak a neve sem bukkan fel sem jó, sem rossz értelemben. A háború nyomai sem látszanak sehol. Senki sem volt katona, senki nem járt Nyugaton, senki sem esett fogságba, sem veszett oda senki, nem vágta ki az akna senkinek a fogát, nem hajszoltak meg egy nőt sem, nem raboltak ki senkit, nem dőlt össze ház, nem pusztult el jószág... Semmi, semmi sem történt ebben a faluban, ami a visszfényt rávetné, mint a távoli tűzvész legalább. Ezek isznak, dorbézolnak, verekszenek és vitáznak. Mintha kivágtad volna ollóval az országból és az időből. Ez a legsúlyosabb hiba. Hiába állnak itt jól a lábukon olyan részletek, mint a kislánynak való suta udvarlás, a báli beszélgetés a kamaszszal, a vers írásának jól ábrázolt erőfeszítései stb. És ha ezen a hibán nem tudsz segíteni, munkádat fél-

munkának kell tekinteni. Még az iszákos Imre is valami szerelmi bánat *miatt* részegeskedik, holott itt alkalmadt volna megmutatni egy lélek törését, nihilizmusba való zuhanását korunk zavaros erői között.

Summa summarum: a regény igen jó, de eszközeid kezdetlegesek s az élet ábrázolásának sokszínűségéről visszariadsz még. Biztató azonban, hogy igen kemény őszinteséggel ábrázoltad a démont, amely a paraszti lélekben gubbaszt s megmutattad, hogyan válik pusztító hatalommá, ha a kultúra eszközeivel

nem lehet felszínre hozni, szublimálni és megszelídíteni. Nem hunyod be a szemed az alvilági erők előtt, amelyek most törnek föl történelmi méreteken s megteremtik a legborzasztóbb jövő feltételeit. Regényed ebben az értelemben nemcsak jó és igaz, de tanulságos, figyelmeztető is. Nemcsak mű, hanem Tett is egyben.

Mit kell tenned? Tanulnod, tanulnod éjjel-nappal. Az írás olyan hivatás, ami a legnagyobb alázatot, akaratot és következetes szorgalmat kívánja. Fiatal vagy, megtanulhatod, amit nem tudsz. Tanulnod kell szüntelenül, akár lehet, akár nem. *Kell!* Kitartóan kell olvasnod a régi írásokat: Balassit, Temesvári Pélbártot, Pázmányt, Bornemissza Pétert, XVI., XVII. századbeli leveleket és naplókat, tájszótárt, nyelvtörténeti szótárt. etimológiai szótárt, oklevélszótárt. Csokonai Vitézt, Aranyt. A nyelvújítás íróit is, vigyázva a hibákra, amiket a nyelvújítók elkövettek (főképp a rossz szóképzésekre és a botrányos germanizmusokra) Fazekast és Berzsenyit kell olvasnod. Népmesét mennél nagyobb tömegben és mennél figyelmesebben, népköltési gyűjteményeket. Tanulnod kell a magyar nyelvet, ha már otthon, a faludban, a néped körében nem tanultad meg. És olvasnod kell etnográfiai és etnológiai műveket is, mennél többet. Meg kell ismerkedned más népek és fajták életével, kultúrájával. Szorgosan kell tanulmányoznod a magyar történelmet, a kultúrtörténetet. Meg kell tanulnod a művészet mibenlétét, meg kell értened, mi a művészet az építészetben, a festészetben, a szobrászatban. Bele kell tanulnod a zenébe, elsősorban a pentatónikus magyar és a rokonnépek zenéjébe. Mindez alapvetően fontos. Ilyen vakon, tájékozatlanul hiába is gyürkőzöl neki a legjobban tisztázott témáknak is. És, persze, irodalmat is kell olvasnod mennél többet, bár látom, azt máris megteszed. Tégy le arról az érzésről és hiedelemről, hogy csak mert van írói tehetséged, az máris elegendő. A pusztaság, a pusztaság hit, a pusztaság meggyőződés igen keveset ér alázatos tanulás nélkül. Ha legnagyobb hibád, a góg, eluralkodik rajtad, bizonyos, hogy vesztedbe mégy, mert a góg, a kevélység, minden bűn édesany-

ja. Vigyázz erre nagyon, a góg és a csüggedés a Te legnagyobb bajod. Ha tehát néhány jó oldalt meg tudsz írni, el ne kapasd Magad, hanem ragadd torkon a nyomban föl kunkorodó kevélységet és gondold arra, amit a nagy Sokrates mondott: „Csak azt tudom, hogy nem tudok semmit.” És ugyancsak ne feledkezzél meg az ő másik mondásáról: „Ismert meg tenmagadat. Ez minden tudomány eleje és vége.”

Novelláid között találtam igen kitűnőt, sőt remeket is. Piros ceruzával ezekben is megjelöltem a hibákat. Valaki fekete ceruzával javítgatott benne, akárki volt is, marhaságot művelt. Bizonyára az én megjelöléseim között is akadnak tévesek, majd meglátod, melyek azok. De azt hiszem, az esetek túlnyomó többségében igazam van.

Most ezt a regényt szépen tedd félre, – kiadni úgysem lehetne, de egyelőre nem is lenne helyes, – aztán elő ne vedd egy évig. Akkor olvasd el elejétől végig egyfolytában. Az akkori éneddel majd meg tudod mérni éned mostani fejlettségének a fokát. Az

írást ne erőltess, nem szabad nyakra-főre írni, ezzel is úgy vagyunk, mint az élőszóval: a hallgatás érleli a szavak magvát. Csak azt írd, amit okvetlenül kell, mert már nem bírod ki, hogy ne írd. Lassan írd, ne hajszold Magad, az írás túlfűtött, feszült lelkiállapotban történik, de az értelemnek folyton ellenőriznie és mérnie kell. Tartsd vissza Magad egy kissé, mint a keményszájú lovat. Ez is lelki gyakorlat, ennek is megvannak a maga törvényei s ezek a törvények egyéniek az alkalmazásban. Ha társaságban vagy, szintén inkább keveset szólj, sokat figyelj.

Ezzel be is fejezem. A kéziratot majd alkalomadtán elküldöm, kevés a pénzem, hiszen éppen egy év óta semmi jövedelem nincsen. Légy türelemmel. Ha pedig megjegyzéseim olvastában föl-föltámad Benned a düh, az irigység, a megalázottság ostoba érzése, légy résen s gondold meg, hogy ott vagy a leggyöngébb, ahol leginkább lázongsz. Baráti szeretettel üdvözöllek.

K. János

SZABÓ ISTVÁN – KODOLÁNYI JÁNOSNAK

Cserszeg, 1950. április 18.

Kedves Bátyám!

Levelét megkaptam. Nem számítottam a dicséretre s nagyon meglepett a véleményével. Szégyenkezve és aggodalmaskodva küldtem el a kéziratomat, attól félve, hogy teljesen hiábavaló dologgal fárasztom Magát... A levelet azóta nagyon sokszor elolvastam s be kell vallanom, hogy jólesett az elismerés. Én ugyan nem is tudtam, hogy olyasmi is van a regényemben, amiről Maga írt, csak most eszmélek rá s ámuldozom, hogy ilyen is lehetséges? Tudattalannul írni meg valamit, szándék és sejtelem nélkül?

Azt én is éreztem, hogy a korrajz nem jó, mikor befejezés után elolvastam a regényt. De ez szántszándékkal történt így. A regényt azokban a hetekben írtam, amikor halálos ellensége voltam minden aktualitásnak, mindennek, amely a jelennel függ össze; sőt fogadalmat is tettem magamban, hogy sohasem fogom leírni ezeket a szavakat: „kulák”, „kommunista”, „párt”, „szovjet” stb. stb. Azt is elhárítottam akkor, hogy a falu gazdasági, társadalmi, politikai és egyéb problémáiról nem fogok írni, mert – ahogy bebeszéltem magamnak – mindez nem művészi feladat. Már nem tudom, hogy mi indított erre; talán az undor, mely a jelennel szemben elfogott. „Művészet” mániába estem és már-már az elefántcsonttorony lett az eszményem. (Még mindig a szélsőségek között ingadozom.) De már sejtem, hogy nem volt igazam. S az a szándék, hogy kerülni fogok mindent, amely a jelennel összefügg: a traktort, a DÉFOSz-t, a termelőcsoportot, beszolgáltatást, háborús emlékeket, kommunistákat, kulákokat, – ez a szándék túlságosan jól sikerült s az írásom suta, egyoldalú lett. Igaza van, kedves Bátyám, félek, nagyon félek ezektől a mai dolgoktól. Hiszen ha ilyenmiről ír az ember, azt nagyon sokféleképpen lehet

magyarázni s a későbbi korok fölhasználják bizonyos aljas célokra. Hány példa van erre! Ne említsünk mást, csak Petőfit. Milyen szennyes módon kiszajátították! Én nem tudom pártolni sem a kommunistákat, sem a nyugatiakat, – de már látom, hogy a falut, ezt a fölkaavart, zöngő méhkastró, a vajúdo, szörnyű jelent ábrázolni kell. Góg nélkül mondhatom, hogy jól ismerem az állapotokat s talán meg is tudnám írni, csak egy bizonyos magaslatra van szükségem, mint a tűzérési megfigyelőnek. Regényemben kínosan ügyeltem arra, hogy a fenti dolgokat egy szóval sem említsem, s ne is sejttessem, hogy ilyenmi is van a faluban. Pedig nagyon rákívánczolt a tollamra!

A nyelvi gyarlóságom egyre jobban aggaszt és nyugtalanít. Nagyon szeretném kiküszöbölni ezt a hibát, de csak tanulással lehet... A Festetich-könyvtárban bőven találok régi magyar írókat s dr. Hajdú majd keres nekem a Maga által említett szak tudományi műveket. Most egy kisregényt írok s nagyon vigyázok a nyelvre, bár sok hiba akad ebben is; de azt igyekszem elérni elsősorban, hogy ne használjak túlságosan elkoptatott szavakat.

151

Kedves Bátyám, már régóta tervezem, hogy májusban ismét ellátogatok Magához, ha nem terhelem meg ezzel s ha a Maga részéről ezt nem akadályozza valami. Az anyagi feltételeket már előteremtettem, csak a krumpli- és kukoricarakáson legyek túl, aztán lesz időm. Mehetnék most is, de az ember nyugodtabb és jobban érzi magát, ha az ilyen sürgős munkákat már elvégzettnek tudja. Mindenesetre, írjon erről pár szót, hogy miképpen lehetne nyélbeütni a dolgot.

Őszintén mondom, hogy bírálata nyomán nem érzek semmi megalázottságot; emiatt ne is aggódjon. Annyit már megtanultam, hogy fiatal vagyok és semmi jogom sincs a tanításaira sértődöttséggel felelni, mert én még a semminél is kevesebbet tudok. Amit Maga iránt érzek, az nem más, csupán tisztelet és hála. Úgy látom arcát a sorai mögött, mint egy második, de igazabb apámat.

Tisztelettel üdvözli:

M. Szabó István

U. i. A kéziratot majd személyesen veszem át, nem kell postára adni.

A KRÚDY-EFFEKTUS KODOLÁNYI JÁNOS BOLDOG MARGIT CÍMŰ REGÉNYÉBEN

Szövegolvasat

CSAPÓ JULIANNA

1. A KRÚDY-EFFEKTUS

A Krúdy próza jellegzetességeit vizsgálva állapította meg Bori Imre ezt a sajátos műteremtő elvet¹. A szövegrészletek jelentésgazdagító hatásáról van szó, mely részletek elsősorban a prózai művek képvilágában mutatkoznak meg. Ily módon „a regénynek úgynevezett életanyaga kerül át a cselekmény szférájából a szövegháttér szférájába, a »mozgóból« a statikusba . . .”². Effektuskiváltó tényezők lehetnek a hasonlatok, a makroképek, a névhasználat. A jelentéktelennek tűnő részletek „egybeolvasva” gazdagítják, nyomatékosítják a cselekményt és „a szövegháttér részletei, a mikrorealitás az írói tudatosság jeleként az eszmei mondanivaló mágneses pólusai felé irányulnak”³. A regényjelentés mélyrétege mutatkozik meg, hiteles világ épül a szereplők mögé, köré.

2. A REGÉNY SZERKEZETE

Kodolányi regényének a kezdőállapota a főhős, Margit ébredése. Míg a kislány nyugós, kedvetlen, addig környezete, ill. Katerina soror ellentétes tulajdonságokkal jelenik meg, ő mosolyog. A regény végállapota, a halál elalvásszerű állapotnak is tekinthető, hiszen Margit annyira szép halott, mintha aludna. A környezet, a sororok most sírnak, míg Margit életében a boldog eltávozást, a beteljesedést jelenti.

Nemcsak a mű kezdete és befejezése jellemezhető az ellentét szövegszervező erejével, hanem a regény egésze. Margit két világ között vergődik. Egyrészt a külső, világi élet, a gyarló emberi természet hatásának van kitéve, másrészt a keresztény önfeláldozás, erkölcs és életvitel vonzásának engedelmessé válik.

Béla király lányaként kerül Margit a veszprémi Szent Katerina-kolostorba, később a Nyulak szigetére, s ezek az attribútumok alapvetően meghatározzák a kolostori közösség és a főhős viszonyát. Egy olyan közösségről van szó, amely keresztény elveket követ, valójában azonban képtelen teljesen elszakadni a világi élettől. Az apácákat társadalmi rangjuk, családi viszonyaik kötik a korhoz, amelyben élnek legalább olyan erősen, mint a Jézus hirdette keresztény lelkiséghez. Ebből adódóan Margitban elsősorban a királylányt

Híd 1997. jún., 6. sz. 448-472.

tisztelik, s csak utána az embert. Ez a kettősség a fő konfliktusforrás. A főhős célja a keresztény morál és életvitel minél tökéletesebb megvalósítása, ha kell közvetlen környezetének, ill. a világi élet valóságának, elvárásainak az ellenében. Környezete konfliktusfiguraként viselkedik, azaz gátolja a főhőst céljának elérésében.

A regény egyik fókusza, az első fejezet, Margit álma. A példázatban egy két részre szakadó valóság mutatkozik meg. Egyfelől (amint az Katerina soror magyarázatából kiderül) adott a magas hegyen álló, fényes vár és a hatalmas uralkodó, azaz a mennyei világ, másfelől a tenger, ill. a benne hánykolódó holtak, szörnyetegek, azaz a gyarló, bűnös világ: „Lássa, az a magos, szép város jelönti Mennyöknek országát, ahol fölségös atyánk, Istenünk székel angyalok és szentök fényös seregében. (. . .) Lásd, tengőr képében jelönti neköd Isten ez velági kavargásokat, örvénylésöket, melyek áradatiban úsznak ez velág hívságainak hajói, rakván kéncsökkel, fegyverökkel, ördöng szorgalmatosságának gyümölcsseivel. Osztán a tengőr mélyében laknak azok a gonosz érzésök, gondolatok is, akiktül zavarodik, dohosodik ez velági élet. A meghóttak kedég valának amaz embörök, akik eleven-hóttan úsznak a mocskos velág tengörén. Mert halottak ük, kedvesöm, akármint forgolódnak a tengör vízében, akármint ringattatják is magukat, akármely messze úsznak is az örvényök között.”⁴ A tengerben lakó szörnyeket is néven nevezi Katerina, hiszen jelenlétükkel beárnyékolják majd a regény egészét: „Mert micsodák a mü bíneink, aranyverágom, ha nem tengörbéli szörnyetegök? Ha nem potrohös, büdös, tohonya rémök? Ott hentörögnek ük, ördöng fajzati, a veres sziklákon, süttetik nagy hasokat a nappal, s bőfögnek, vonyítóznak meg kacagnak pokolbéli hangon. Olyik nőstény, kedveském, kacag az embörökre és csalogatja. Ük a legrondábbak, ük jelöntik a bujaság kényét. A másik meg a kevélység szörnyetege, a harmadik a fősvénység telhetetlen tengöri kélgyója, a negyedik irigység sárga fenevadja, az ötödik a torkosság bendőjét kényőzteti, a hatodik, mint mondám, a buja test víg színében kelleti magát, a hetedik meg maga a hentörögés, a tétlen restség, a szörös potrohú, vakarózó, ásítózó tunyaság, ördöng legnagyobb remöke.”⁵ Létezik egy másik tenger is, a fenti világ ellenképe, a fényes vár kiegészítő eleme: „S az ég kinyílt, mint a tenger, a mélykék vizeken rózsaszínű és fehér vitorlák libegtek nesztelenül, a zsongó csend mint hullámok csobogása töltötte meg a világot. Margit úgy érezte, mintha szállana, a semmiben, könnyedén, akár a tengeren suhanó vitorlák.”⁶ E két világ ütközőpontjain formálódik a főhős egyénisége, sorsa, s jut kifejezésre a törekvés: a földi vizekből égi magasságokba emelkedni. Margit álmában a mennyei vár ragyogása felé fut, s ez a mozgás határozza meg a regény cselekményszerkezetét is. Hősünk a bűnös, külső világ befolyását és önnön belső gyarlóságát leküzdve emelkedik egyre magasabbra, Béla király lányából Jézus jegyesévé lesz.

Az út fázisai, a leküzdendő akadályok és a kibontakozás szépen nyomon követhető. A megrázó álom s az első látomás az úton való elindulást jelzi. A vörös foltok Margit karján, ez a csodás eset adja az első lökést. A kun kislányok, „a pogányok” (Csenge, Virág, Gyöngy és Alincsa) mint konfliktusfigurák kétségbe vonják Margit hitének őszinteségét, hiszen ő a király lánya, s ebből a körből nem szabadulhat. A gátlás ösztönzi a főhőst céljának elérésében. Kezdődik mindez azzal, hogy megtagadja származásának külső jegyeit (az aranytányér és -pohár helyett ónedényeket kér, a finom öltözék helyett durvábbat). De az ördög eszközei valóban sokfélék, nemcsak kiskutya, napsugár, bárányfelhő, lepke és virág képében kísért, hanem az álombeli rémek által jelzett tulajdonságok által is. Margit eléri célját, óntányérból eszik, ónpohárból iszik, s ez büszkévé teszi.

A következő percben már a falánkság vétkébe esik, hiszen alig bírja ki „hogya a húst disznó módjára be ne falja”, s „a kölest már gyorsan s mohón kanalazta, a tejet egy hajtásra kiitta, s még a könnye is kicsordult a gyönyörtől”.⁷ Fontos szerepük van az étkezések alkalmával felolvasott példázatoknak. A főhős cselekvéseinek az elindító, továbblendítő ezek. A két doktor esete arra hívja fel Margit figyelmét, hogy: „Átkozott embör az, ki az Úristennek szolgálatját tunyán, resten és gonoszul teszi.” Ezt az intést nyomatékosítja az Olimpiádisz sororral, a dajkával és mesterrel folytatott beszélgetés. Olimpiádisz szavai alázatosságra („Gyarló asszonyi állat vagyok”) és az önnevelés technikájára tanítják hősünket („a kis bűnöket ki kell irtanunk magunkból, ha a nagyokat el akarjuk kerülni”). A cilicium felfedezése Margitot a tanultak gyakorlati alkalmazására serkenti, de nemcsak fizikai gyengeségének, hanem belső készületlenségének, lelki éretlenségének adja újabb tanúbizonyosságát, ugyanis cselekedete ismételten büszkeséggel tölti el alázatosság helyett. Segösd felbukkanása, az otthoniak utáni vágyakozás megingatja, kétkedővé teszi Margitot, s a küzdelem hiúságból eredő feladására motiválja. Az apácák között egyedül van, szüntelenül imádkoznia kell és semmije sincs, nem úgy mint István bátyjának, akinek „lova is vagyon”. Két újabb tengerbéli szörnyeteg teszi tehát próbára hősünket: a hiúság és a tunyaság kísértete.

Margit magáraeszmélésének fontos állomása az apácák bűnbánata, midőn feltárul a Szent Katerina-kolostor kettős, meghasonlott világa. A tengerben úszó hullák megfelelőként most élő alakok képében vonulnak fel az emberi gyarlóság, a bűn példái. A „szinte halottnak látszó” Bernáldát a torkosság, Eliánát a harag, Olimpiádiszt, Benedictát és Aglent a bujaság ördöge kínozza. A nyilvános feltárulkozás és bűnhődés jelenetét Csenge, Alincsa, Virág és Gyöngy, a „pogányok” beszélgetése követi, melyben a sororokat képmutatónak nevezi. A bűnbánat megtörtént ugyan, ám minden a régi maradt. Bernálda éjnek idején tovább lopkodja a húst a kamrából, Eliana nemegyszer haragosan kifakad, Olimpiádisz holt férje, Tamás úr után sóhajtozik, Benedicta néhai vőlegényét emlegeti, Aglent pedig tovább simogatja és csókolgatja Ceciliát. Az önállósulást, Margit magáralálását sietteti Olimpiádisz lányának, Örzsébetnek a megérkezése. Hősünk elszakad nevelőjétől, magánya növekvőben van, s amit Csengéék képmutatásként rögzítenek, előtte sem marad rejtve. Akkor, amikor leszámolófélben van magánéletével, királyi származásával elkeseredett gyűlölettel kell meglátnia, hogy a kolostorban éppen ez a mozzanat különbözteti meg a többiektől, emiatt tisztelik, szeretik jobban, nem azért, mert ő is egy közülük: „Szájuk azt mondja, Isten gyermekei vagyunk, s minden világi hiúságtól menekülnünk kell, szívük a királyt látja benne.”⁸ Ez a fölismerés a kezdete az egyre nagyobb próbatételek vállalásának. Amennyire kétségbeesik Margit apácátársai miatt, legalább annyira elutasítóan fogadja, gátolja a kolostor közönsége Margit megalázkodását, önsanyargatását, hiszen a király lányához méltatlan a cselédmunka, hát még az árnyékszék tisztítása. A botrány ez utóbbi tény körül robban ki, s ekkor leplezi le Margit a sororok kettősségét „kívül fehérre festett koporsók”-nak nevezve őket. Központi erejű ez a metafora, mert a hősben önnön gyarlóságát, akaratlan kettősségét is tudatosítja („Hiszen ő maga is büszke, hiú és képmutató!” – döbben rá Margit), valamint a kolostori világ újraértékelését, valós viszonyainak a feltárását indítja meg: „Attól az esti penitenciázástól fogva Margit szeme ijesztő dolgokra nyílt. A sororok mintha valamennyien átlátszókká váltak volna. Arcuk, szemük, mozdulataik, hangjuk mást mondott, mint amit a bensőjükben tartogattak.”⁹ Mindez az Olimpiádiszsal folytatott heves vitában csapódik

le, melynek során kiderül, a kettős világ legbiztosabb pontja éppen Csenge és társai, a kun szokásaikhoz ragaszkodó kislányok, akik rosszaságukban is őszinték, valós arcukat mutatják, nem úgy mint pl. Mária soror, aki Jézusnak ajánlotta életét, s cellájában pogány istenszobrot őriz.

Margit két nehéz akadályt ismer tehát fel, királyi származásának és bűnös emberi voltának a visszahúzó erejét. Királyi családjától már elszakadt, hiszen apja, anyja és bátyja látogatása után „sírt keservesen, mintha temetésről tért volna haza”,¹⁰ mert láthatta, a nála járt emberek nem azonosak azokkal, akik Segösd valóságához kötődnek, megöregedtek, idegenné váltak. Ez derül ki a Nyulak szigetén is, amikor másodszer járnak nála, mert amikor elmennek „újra és újra érezte azt a vigasztalan ürességet, amit évekként elzelőtt is érzett, a beszpörimi látogatások után”.¹¹

A tengerbeli szörnyek egyikével különösképpen meggyűlik a baja hősnöknek, ez az érzéki vágy, a bujaság réme. Már a Janus-arcú kolostor világában is ott lappang a fojtott, öntudatlan vágyakozás. A fiatal apácák csak nehezen tudnak megbirkózni szerelmes vágyaikkal: „Almaik ma is telve vannak vad és tüzes képekkel, merengéseik közben meg-megjelenik egy arc, egy szempár, ajkuk ég és a keblük hullámzik. Éjszakáik gyakran múltnak el álmatlan forgolódás vagy a térdeplőn való görcsös imádkozásban, nemegy a pusztá kövekre fekszik, hogy testének ura maradhasson.”¹² A kolostorba érkező falusiak rendkívüli eseményt jelentenek, hiszen a sororok „felajzott kíváncsisággal hallgatták a vad, nyers, nevető férfihangokat”. Margit első találkozása az érzékiséggel öntudatlan („Most már jó volt, édes volt, zsbibasztóan kéjes volt az őv szorítása”), majd Barsza úr nőszülő fiainak a híre, Alincsa szerelmi élményei kapcsán borzongva hallgatja Judit szavait a testi szerelem dolgairól. Az igazi próbatételt a megszállott Benedicta jelenti. Nagy sötét tekintete Margiton nyugszik akkor is, amikor az álmában Virág és Gyöngy menyegzőjét, ágyasházát látja. Később „úgy beszél, mintha virágéneket mondana”, becézgeti, simogatja a gyanútlan Margitot, majd szenvedélyesen megcsókolja: „Ismét magához vonta, s ajkát lassan Margit ajkához téve, hosszan, forrón csókolta. A kislány érezte, mint forrósodik át a láztól megsoványodott teste, mint fonódik szorososan rá a karja, s mint bújnak ki éles, apró fogai is, hogy az ajkába marjanak.”¹³ A valóság lázálomként ismétlődik meg Boldogasszony szigetén, s Margit ellenállása most gyengébb, kis híján elveszik: „Arra riadt fel, hogy vadul, egyre vadabban csókolja valaki az ajkát, érezte a fogak kemény élet, s a rátapadó száj forró vonaglását . . . És ő is csókolta ezt a száját, ölelte a fejet, mely ráhajolt . . . És mintha a szavakat, melyek a fülébe duruzsoltak, már nem is az a másik, hanem ő maga suttogta volna. Kéjes, édes borzongás vonaglott rajta végig, s a csókok szédületében egészen elernyed. (. . .) És mindez olyan édes volt, Margit vére felforrt belé. Lelke mélyén kajánul sóvárgott az ördögi vágy: még egyszer álmodni, még egyszer érezni azt az édességet.”¹⁴ Gyengesége feletti kétségbeesését fokozza a felfedezés: „olyan tisztátalan asszonyi állapot mint a többi”. A kiutat ezúttal is a példázatok intései jelzik, miszerint a jó szerzetes mindig dolgozik, imádkozik és mindig vidám. Ebből fakad önpusztító askétizmusa, melyet most már nem egyfajta elszánt düh táplál, hanem az alázat és a türelem.

A legnagyobb megpróbáltatás a cseh király házassági terve, a földi vőlegény jelentkezése. Szűkebb és tágabb környezete, a kolostor és az ország, Olimpiádisz és a királyi család egyaránt óhajtja ezt az aktust, hősnök viszont éppen ekkor szilárdul meg, fogad végső hűségét a fenti világnak: „– Bocsáss meg, Jézusom – rebegte halkán –, hogy engedék

atyám parancsolatjának, s megmutatám magam. Látni akarának díszben, felcicomázva, ahogy az ő hívságos szemüknek tetszik. Nem hagylak el, aminthogy tudom, te sem hagysz el engöm, Jézusom, Uram, örök vőlegényem. Úgy jövék ki tőlük, ahogy bémenék: híven tehozzád, s gondolatban sem hűtlenül.¹⁵ A végső egyesülés perce akkor következik el, amikor Csenge egy mocskos, vizes ronggyal üti a szelíd és alázatos Margitot, aki ekkor érzi, hogy „testi közelségében” áll mellette Jézus, a megkínzott testű égi vőlegény. Az ördög nem alszik, az álombeli kísértések nem szűnnek: „Az álombéli fák egy csapásra átalakultak szemérmetlen, fertelmes alakokká, teste megtüzesedett, halántéka lüktetett, s térdei remegtek.”¹⁶ Mégsem ezt az utat választja Margit, inkább a cilicium édes kéjét, „az elragadtatás testetlen, kéjes mámorát” kívánja.

Egy jelentéktelen szereplő, egy öregasszony az, aki első ízben fordul Margithoz mint Jézus égi jegyeséhez, később maga a király lesz az, aki az országlás gondjai elől nem a királylányhoz, hanem apáca lányához menekül. Ezek a fordulatok megerősítik Margitot, jó úton jár, s az eleinte ösztönösen követett célt most teljes tudatossággal éli meg. Szinte ezzel párhuzamosan erősödik fel a leghatalmasabb rémmel, a fekete halállal folytatott küzdelem, hiszen „ez az a rém, amely legkönnyebben felláztatja a lelkeket Isten ellen”. Már a kezdet kezdetén ott lappang, hiszen egy, a halálról szóló felolvasás hatására döbben rá Margit „... ő az a Margit, akit a halál elragadott, s azért küldte Isten vissza a földre, hogy szent életet éljen...”.¹⁷ s „magára vegye a magyari nép minden bűnét, szabadon, a maga akaratából”¹⁸. Egy fekete vízió a pokolbéli kínokról, azután a tatárok, „a Tartarosz fajzatai” által megkínzott emberek festik Margit elé a romba döntött országot, a pusztulás képeit, s Margit „szíve sajgott, mintha kést nyomtak volna belé”. A halál fizikai valóságával is szembesülnie kell Margitnak (meghal az egyik ápolója, a hosszú ideig betegeskedő Erzsébet soror), s nem egy látomásában legközelebbi szerettei fekszenek kiterítve. Margit nem lázad, beérnek Olimpiádisz szavai, miszerint a halál Isten hatalmát és az emberi természet gyarlóságát, esendő voltát példázza. „Meg kell tagadnunk naponként, azmi halandó, s meg kell ragadnunk, azmi örökkévaló.”¹⁹ Ennek jegyében ismerkedik hősünk a halállal, meg akarja ismerni, hogy jobban szerethesse. S amikor a halállal akar szembenézni, az örökkévalót látja meg: „Súlytalanná vált, csontjai köddé foszlottak, mintha lelke megszabadult volna a test nehéz bilincseiből, s mintha villám gyúlt volna ki előtte, arca felragyogott. A felismerésnek ebben a csodálatos, váratlan, érthetetlen pillanatában látta, testi szemeivel látta, ki az Isten.”²⁰ A testvérháború egy pillanatra mindent, az egész életút értelmét megingatja. Maga a kolostor is a viszály, a bűn fészkevé válik, s Margitra ez újabb terheket rak. A sündisznóbórból készült cilicium, a korbácsolások, szöges saruk és szüntelen böjtök a fizikai halálhoz közeli állapotba döntik hősünket: „... a sebekből vér és genny szivárgott, inge a bőrére ragadt. Minden mozdulatánál szörnyű kínokat állott ki. Mintha tüzes rostélyon forgatták volna”²¹. Béla herceg s végül Béla király halála újabb erőpróbanak tűnik, de hamar kiderül, nem más ez, mint a végső út közelségére figyelmeztető jel. „Atyja halála megértette vele, hogy a halál az utolsó lépés Istenhez.”²² Margit ekkor már olyan, mint aki állandó mámorban él. Az égi világ felé induló soror eleinte csak rövid időre lép át a földi és égi szférák határvonalán, mégis a két valóság viszonya már a regény elején, amikor az égi kéz először emeli magához Margitot, meginog: „De a mögötte levők taszigálni kezdték, s erre megindult ő is kifelé, mintha álomban járna.”²³ A továbbiakban az eltávolódás egyre szembetűnőbb, Margit mind többször esik révületbe, mind gyakrabban lép ki a valóságosnak jelzett környeze-

tébből. „Ha a valóságos világ földjére tette a lábát, már süllyedőben volt, már elszorította szívét a magány hideg fuwallata. S nem állt mellette Jézus, nem tekintett reá Szűz Mária mosolygó, biztató arca, nem hallotta szívében az Isten suttogását.” A mű zárószakaszában, a vég kezdetekor pedig a földi lét válik pillanatnyivá, a „túlvilág zengő körei” meg kitágulnak. Margit „azelőtt csak egy pillanatra hatolt be az égi gyönyörök ragyogásába, most csak órái voltak a földi élet számára . . . a vakító sugárzás anyagtalán zengése volt a valóságos világa, a klostrom, a sororok községe, a testi munka és a koldusok jajgató panasztengere volt az álmovilág”²⁴. A két világ tehát helyet cserél, s Margit előtt, akár a regény kezdőállapotában, ismét megjelennek az égi vizek, ezúttal párhuzam, fekete árnyak nélkül: „Félig ébren, félig révületben ringott valami végtelen tengerként hullámzó, nagy vízen vagy talán sugárzáson, szeme előtt fénylő fellegek úsztak el, s vele szemközt mintha Jézus ült és evezőt forgatott volna.”²⁵ Ez van a nagy utazás előtt, s Margit már alig várja az indulást. A regény zárójelenete, végállapota ez, amint a gyászoló sororok egy haldokló társukat siratják, a földi világ kulisszái mögött viszont ott ragyog a mennyei vár, Margit pedig „könnyedén, sugárzó vidámsággal” fut felé háta mögött hagyva egy „nyomasztó, sötét, ködös álmom” emlékét. S nemcsak hogy fut, de el is éri célját.

3. A SZÖVEGHÁTTÉR

A fent és lent, égi és földi világ ellentétére épülő regényszerkezetet a szöveg egyes elemei, ezek hálózata, összhatása is megerősíti. A makroképek, leírások, szókapcsolatok segítségével nyomon követhető a háttérben kibontakozó valós világ, Béla király országának és a két kolostornak a képe, valamint az ezzel szembenálló mennyei világ.

Egyfelől adott *Margit, a királylány*. Származására utaló jel a megkülönböztetett bánásmód, az „aranyverágom” megszólítás, a bársonytakaró, az ezüstveretű ládában őrzött drága ruhák, a finom vászoning, a vertarany tányér és az aranypohár. A királylány múltjáról és családjáról Olimpiádisz, a dajka szolgáltat adatokat. Fontos helyszín Kilissza és Trau, a két tenger melletti város. Ide menekül a királyi család a tatárvesz idején, itt hal meg a király első lánya, akit szintén Margitnak hívtak. Róla csak annyit tudni, szép, eleven lányka volt, s jegyben járt Vilhelmus úrral. Kádány úr, a kutyafejű tatár egészen Trauig követi Béla királyt, meséli Olimpiádisz: „Nagy, fekete gyász vala az, kedveském, ott szorongánk sokan abban a szűk kis városban. De a tatár odáig is utánunk jöve, Trauba is. A kutyafejű Kádány úr bélovagola a tengörbe, s onnét kajátoz vala fel a falakra, hogy adják ki néki a magyeri kerált, mert röttentő bosszút vösz rajtuk. De a jó városbeliek nem adák, sőt lekiabálák neki, hogy szart bizony, nem a mű kerálunkat.”²⁶

Margit emlékképeiben jelenik meg Segösd, a gyermekkor, egy nagyúri lakóház leírása: „az úriház tornácos képe, a tágas, füsttől barnára mart gerendák otthonos melegsége, a falak mentén futó, széles lócák, a medve- és farkasbőrök tömege, a vaskos, nehéz asztal, az ételestálak és borosserlegek, a lengedező gyortyák fénye.”²⁷ Itt él a király, a királyné, lányuk Margit és két fiuk, Béla meg István, aki „bársonyban, kardosan, büszke pejlova hátán” jár-kei. Béla király hatalmát, királyi mivoltát a kolostorba való pompás bevonulás képe hivatott érzékeltetni: „Felharsant a kapu előtt a királyi vitézek rivalló kürtjele, s a falakon túl felbukkantak a vérpiros Árpád-zászlók, a piros dolmányos, hetyke vitézek farkasbőrösen, dzsidásan, fjasan-puzdrásan . . . a csapat közepén feltűnt a hat fekete

1997. jún. 24

lótól vont, hatalmas fedeles szekér, mint valami nagy, díszes hajó a végtelen sártenger fölött, s a szekér mellett király paripája is, a szép, fekete csődör s mellette kosorrú pejlonv pirospan, prémesen és díszesen a kisebbik király alakja, sőt ott ügetett mellettük a vén, sokat próbált, húséges farkas, Illye is.”²⁸

Margit világi kapcsolatainak a megrajzolása mellett a kolostorbeli társak családi viszonyaira is történi utalás. Gyöngy apja „a kun, Toma úr, odalent uralkodott Bács tájékán, Gübül kán törzsének szállásán, rengeteg lovával, barmával, sátraival, vitézeivel”, Virágé pedig „a besenyő Apaj úr Moson vidékén tanyázott, a karantán határ közelében”²⁹, Benedictának egy Ákos nevű vőlegénye volt, Olimpiádisznak meg Tamás nevű férje, egy leánya, Őrsébet meg két kicsi fia.

Másutt a *tatárjárás* éveire a tatárok „komor, lándzsás, bőrvéres” seregére és Batu kánra emlékezik Margit. „Ő is, a lova is öllel magasabb a többinél, fegyvere aranytól és rubinoktól ragyogó, lora a szerszámmain csörögnek az ékkövek, arca sebhelyektől éktelen, pofacsontja megnyúlt, orra lapos, mint a kutyaé, kezei, melyek a kantárt fogják, alvadt vértől mocskosak. S látja körülötte a vezéreket, Szubbotáj arca fekete, mint a cserzett, megvénhedt bőr, Sejbán sárga és vékony, Kádány úr farkasképén kegyetlen düh vonaglik.”³⁰ Felidéződnek a tatárvész eseményei, a Duna zajló jege, a tatárokkal vívott csaták, az égő templomok füstje. A csatározások nyoma intő jelként lengi be az ország tájait, amint azt a klostromba érkező királylány tapasztalja: „Égész úton boldogan nézegette a tájat, gyönyörködött a Balaton messzi, kék tükrében, a sás fölött szálldosó gémekekben, kőcsagokban és vadludakban, a part sekélyesében hentergő tehéncsordákban, tapsolt a sirályok sikongatására. Űszkös, romba dőlt falvacskákat is látott.”³¹ Az új klostromba, a Nyulak, ill. Boldogasszony szigetére való utaztukban. Margit és társai borzadva szemlélik a tatár pusztította vidéket, a feldúlt, elvadult falvakat, „a farkasként tomboló” kutyákat, „a mindenféle hemzsegő, erdőszélekről, bokrok közül előbújó, rongyos sovány” koldusokat. „Amit utaztukban láttak, megdöbbenetete a sororokat . . . órákig haladtak parlag földek, gyomverte gyümölcsösök, leomlott falvak, magányos, füstös templomtornyok, úttalan völgyek és elhagyott legelők világában. Pedig *azóta* múltak az évek . . . És mégis, olyan a Balatontól Fejérváron át végig az ország, amerre a tatár elvonult, mintha ördögök szántották volna fel s vetették volna be a halál magvaival.”³² De láthatják a Fejérvár körül elterülő mocsarakat, a Gellért-hegy sziklaoldalát, a római maradványokat, s a szemükbe tűnik „a Duna szélesen elterülő tükre, merítőhálóját emelő halász . . .”

Az ország vidékeit, lakosságát, annak életét, szokásait illetően előtűnik a Balaton környéki nép, midőn évente egyszer bekopogtat a veszprémi Szent Katerina-kolostorba élelemmel, ruhaneművel és más használati tárgyakkal megrakodva. „A klostrom hátsó udvarára nagy hahózással szekerek hosszú sora érkezett. A falvakból, halásztanyákról, erdőkből szállították a járandóságot. Őkrös- és lovasszekerek csikorgó, nehéz korongkerekei túrták fel a homokot, a kifogott lovak előtt halomban hevert az odavetett széna, a fáradt, lusta ökrök leheveredve kérőztek, meg-meglóbálva ékes szarvukat s füstös nyakuk lebenyét.”³³ Ilyenkor „durva, világi beszéd” hallatszik, akaratlanul is elhangzik egy-egy ízes pogány káromkodás („Hóha, Lombos, az anyád keserves kisistenét, hová hányod magad!”), felemlítődik Ukkon, a pogány isten („No, Zsuzska néném, hát megisszuk-e Ukkon poharát erre a kis öröme? – kérdezte a nagy munkában fejétvesztett Zsuzsa nénitől egy halász”). A tájszólás meglétéről taniúskodik Anselmus fráter beszédmódja is, aki a pókhálót „pókhájónak” mondja. A magyar király országában dívó konyhaművészetbe is

belekóstolhatunk, hiszen a klostrom konyhahetes Olimpiádisz testvérnénjét, Sára asszonyt, Vasad úr feleségét világi ételekkel fogadja, ízes, borsos, gyömbéres, sáfrányos húslevet készít, „puha tehénhúst boros mártással, kun módra készült, mézes csemegéket s az ezüsttál mellé egy kupa jóféle bort is állított a tihanyi barátok pincéjéből”³⁴. Maga Sára asszony a pogány étkeket fogyasztva ecseteli az ország nyomorúságos állapotát, a pogányság terjedését: „Példának okáért a Tiszántúl, ahol annak idején Tonúz apa, a Disznóapa uralkodott, mintha az atyáink idejében rettegett, pogány állapotok tértek volna vissza. A nép szidja a királyt, a pápát, a papokat, az urakat, szercezeneket, zsidókat, s azt mondja, ha olyan kedves, amijük van, csak védjék meg maguk, ha megint jön a tatár.”³⁵ Vannak klostromok, ahol egyházi edényekből hamis pénzt vernek, így Csanádban és Békésben nem akarják elfogadni a pénzt, hátha hamis. Sokan három–négy ágycsontot tartanak feleségük mellett, kun módra öltöznek, dorbézolnak. A pogány gyógyászati eljárások kerülnek szóba a gonosz Vahor és Híz istenek kapcsán, akik szaggatással gyötrik Aglent és Örsébet novícia apját, Szerennai László urat, ezért nem látogathatja meg lányát karácsonykor. „Az anyjuk reménytelenül hozatta a táltosokat, orvosokat, javasokat, főzte a mindenféle bűdös, keserű, undorító orvosságokat, s hol itatta vele, hol mostafürösztötte szegényt, sőt füstölte is.”³⁶ Az öltözködés, a nő viselet milyenségével kapcsolatos részletek szintén előfordulnak a regényben. A besenyő Gyöngy anyja „hosszú ruhás, magas fejkű, fátyolos, prémködmönös” hölgy, a kun Virág anyja pedig „báránybőr kucsmás, dolmányos” asszonyság. S még egy apróság: Virágnak kun neve is van: Maszi. Odahaza csak a kun nevéen hívják. A Benedictát ápoló, elszenderedő Margit álmában jellemző valóság részletek jelennek meg. A kun Virág nyomában lovagolók között van „egy vitéz, vállán farkasbőr, övéen kard, nyergén csákány és páva”. Gyöngy, a besenyő lakodalma egy cinteremben zajlik, síposok és hegedősök zenélnék. A táncosok pedig a következőképpen táncolnak: „A vitéz lehajolt, a pádimentomra csattantott, majd felszökött, s tenyerével a csizmáját verte. A nő apró lépésekkel forgott maga körül, mint a páva, fejét kecsesen félrehajtotta.”³⁷ Gyöngy hálólázában agyagmécsest világít, az ágycsont medvebőrök fedik, akár a királyi lakosztályban. A külhonból importált építőművészet nyomai fedezhetők fel a Nyulak szigetén emelt új klostrom esetében, melyet divatos mintára építtetett a király: „A lombardiai építőművészek, kőfaragók vidámabb szellemet hoztak hazájukból, s ehhez igazodott a magyar mesterek munkája.”³⁸

Az új sororok között van hímezni tudó is, sajátos varrástechnikát ismer, az ún. „szávonozott varrást”. A népi hiedelmek jelenlétére is akad példa. Margit ördög általi megkísértése kapcsán Mária paraszatyafi egy „megtörtént” esetet mond el valós szereplőkkel: „Olyat is hallék, hogy új házások sátrában jelönt meg denevér képében, s röggelre halva valának a házások. Kopasz Andorás úrral és feleségével történe ez, Szalában.”³⁹ Ide sorolható az a mendemonda is, amit a királylány Virág elmondásából ismer meg egy bizonyos zöld kenőcs és a pokolbéli kapcsolatáról: „Virágtól hallotta, hogy az ő nemzetségének leányai ismernek egy zöld kenőcsöt, mellyel ha bekeni magát valaki, repülni tud, de utána olyan, mintha összetörték volna. Ördög kenőcse az, kun vénasszonyok keverik.”⁴⁰ Vagy Markoláb, aki „megeszi a Holdat, s az megint újjászületik”. A tisztálkodás helyszínéről, mikéntjéről is van képünk: „A feredőházban nagy, lapos kövek voltak, ezeket meg szokták tüzesíteni, s vizet öntöttek rájuk, hogy a gőzben fürödjének.”⁴¹ A Buda környékén és a kicsit távolabb lakó emberek életében fontos esemény a vasárnapi istentisztelet, melyet Boldogasszony szigetén tartanak. Jó alkalom

1997. június

ez a seregszemlére, csoportképre. „Vasárnap messze környékről sereglettek az ájtatos hívők a szigetre, hogy misét hallgassanak. Csónakok raja hemzsegett a Duna mindkét ágán, csikorogtak az evezők, locsogott a víz . . . a sziget révei megteltek ladikkal, minden rendű és rangú néppel. A nemesasszonyok díszes kendőkbe burkolóztak, hogy ékes ruhájok el ne ázzék, a szegények maguk szőtte lenvászonba. A lányok hónuk alatt vitték piros ünneplő sarujukat, mezítláb mentek át a sáron, s csak az egyház ajtajában húzták fel, hogy díszesen csikorogjanak benne végig a templomon. Az úrasszonyokat kacagányos vitézek kísérték.”⁴² Vácról és Pilisből is jönnek. A fentihez hasonlóan hiteles képet kapunk a korabeli Buda utcáiról, sokadalmáról, ha a Duna hullámain átkelő, atyjához siető Margitot követjük: „Milyen nagy város ez a Buda! Asszonyok sietnek, hangos cseveteléssel, kosarat cipelnek a fejükön, gyermeket tartanak a karjukon. Hangosan, szemérmetlenül kacagnak, hangjukból kicsap a bujaság forrósága. A nyelvüket nem érti, valami különös latin ez, ilyen nincs a hártakönyvekben. És latinnal kevert német is hangzik itt-ott, sőt egy sereg suhanc, rövid csizmában, talán beszél . . . Mindenütt házak, mindenütt emberek, mindenütt sürgés-forgás, élet, hangos beszéd, civakodás, nevetés. Kétkerekű ökröstaligák és lovasszekerek nyikorognak a hepehupás köveken, egy házból síp sikong, amott levágott borjakat visznek szekéren, lábuk, fejük lelóg, vértől csepegő orruk olyan csókolnivalóan szájalmas és gyermeki! Kuttyák rohannak a szekér nyomában, s nyalják a csepegő, fekete vért. Lovasok vágatnak le a domboldalon, patáik csattognak, fegyverzetük csörög, a tíznagy homlokához emeli a kezét, amikor ellovagol a barát és az apáca mellett. Dolmánjuk piros, süvegükön toll, kengyelük mellett vérpiros árpádzászló leng a dzsida hegyén . . . Egyik beszöggelésnél viháncoló leánycsapatra bukkannak, vitézek állják körül a lányokat, korbácsukkal hetykén ütögetik a csizmájukat, bajuszukat pödörgetik, kardjukat csörgetik, s meg-megfogják egy visító lány duzzadó keblét.”⁴³

Sára asszony elbeszéléséből (lásd fent) a keresztény Magyarország megromlása, a pogány szokások, életvitel feléledése rajzolódik ki. A pogányságot a tatárok után a kunok testesítik meg, a közvélemény szerint alig jobbak a tatároknál, s egyértelműen ők a vétkesek az ország hanyatlásáért. A *magyar–kun ellentét nyomai* lépésről lépésre végigkísérhetők. Sára asszony ítéletei, előítéletei egyértelműek. Indulatosan beszél a kun kuttyákról, hitvány pogányoknak, vérivóknak, dögre esküvőknek nevezi őket. Csenge véleménye sem kedvezőbb, szerinte a kunok, besenyők rideg emberek, s ezt a tényt egy anekdotával illusztrálja: „Csak akkor jajgatnak, ha valaki meghal, még az arcukat is összemélik bánatukban. De búcsúzáskor, találkozásakor alig örvendeznek, meg sem csókolják egymást. Nyomban ki is gúnyolta őket Csenge.

„– Én láták efféle találkozást – mondta mókázva. – Az egyik azt mondja: »No.« A másik is azt mondja: »No.« Azzal vége.

– Látszik, hogy nem kreszténök – sápfózott Bernálda. – Hallám még az ételeik is olyan durvák, nyersegek, lóvért isznak, mint a tartárok, sületlen falják a húst.”⁴⁴

Alinca sem mentes az elfogultságtól, ugyanis István, Margit bátyja nem őt, hanem a kun Erzsébetet veszi feleségül. A családott lányka kötelességének érzi, hogy figyelmeztesse Margitot a veszedelemre: „– Van nekik egy titkos tervényük – suttogetta Alinca bizalmasan. – Az azt mondja, hogy azki nem kun: ellenség. Mindönt el kell követniük ellene. Felvönni a kresztén hitöt, alamusziskodni, hitet tönni hűségre, egyességre, mindönnre, odaadni kincsöt, lovat, asszonyt ajándékba, özveházasodni, egyezködni a magye-

rival, de osztán, ha itt az üdő, ki a karddal, s üsd-vágd, égesd, tipord, rabold, pusztítsd! Ilyen tervényük vagyon.”⁴⁵ Istefán király és kun Erzsébet házassága nemcsak Alincsát hozza lázba, hanem az egész klastromot. Az apácák két táborra szakadnak. Nem egy sorornak szálka a szemében a leány „botrankoztató természete”. „Voltak akik azt állították, hogy az egyházi esküvő után még titkos pogány esküvőt is tartottak, de erről Béla és környezete sem tud, mert »kun Erzsébet« megeskette az urát keresztény és pogány esküvel, a keresztre és a kutya dögére, hogy élete árán sem árulja el a titkos esküvőt. Istefán beléegyezett, mert Erzsébet buja természete bűnös hatalommal uralkodik rajta.”⁴⁶ „Hát még azután, halljátok-é, ézös néném, amikor már a rossz véri nem hagyja nyugton, leveli köntösét az a kun Örsébet, és úgy táncol pucéran . . . Szodoma és Gomorra ez, néném!”⁴⁷ – teszi hozzá Alexandria soror, majd arról a bizonyos zöld kenőcsről beszél, amivel Erzsébet kun szokás szerint megbabonázta a királyfit. Margit anyja, a királyné sem elégedett fia választásával: „Bosszantotta, hogy szép, büszke fia, István, a békesség kedvéért kun leányt, afféle hitvány, legettető, vad, pástor leányát vette nőül.”⁴⁸ Élete végén Béla király a kun hatásban véli felfedezni a szeretett fiú, István engedetlenségének a csíráját: „Új velág közeleg, mi, az atyák, immár ostobák vagyunk. Ők, a fiaink, másként kívánnak élni. Kun módra élni, kun módra harcolni, kun módra meghalni.”⁴⁹

A fentiekben élénk tárul Béla király Magyarország, az a bűnös, egyre pogányabbá váló világ, amely magán hordozza az álombeli tengeri szörnyek megtestesítette bűnökét, s amelyen méltó büntetésként átlovagolt a négy apokaliptikus lovas, a barbárok, a háború, a nyomor és a halál réme.

A veszprémi Szent Katerina-klastromot, a *sororok közegét* eleven szálak fűzik ehhez a profanizálódó valósághoz. Margit mestere, Olimpiádisz soror már termetét, fizikumát tekintve is erősen földhöz kötött figura. Nyugodt, lassú mozgású, becsületes, széles ábrázatú, egyenes, erős, jóságos a tekintete, alakja gömbölyded. Később „nagytermetű, vaskos priorissza”. A mindennapi élet menete, gyarló emberi oldala úton-útfélen tetten érhető. A kolostor ébredése egy gazdasághoz hasonlítható, a hétköznapi megszokott zaja lüktet, „az udvarról szapora női hangok fecsegése csobogott, hallani lehetett a vödör csörömpölését a kút mellett, és a nagy diófa leveleinek édes susogását a hajnali szélben”⁵⁰. A mezei munkára induló, misére betérő környékbeli nép a templomajtóhoz támasztja kapáját, fejszóját míg tart a mise, nemegyszer pedig meglehetősen alantas, durva dolgok történnek: „Egyszer az egyik paraszt atyafi moslékot vitt a disznóknak. Megcsúszott és elesett. Szoknyája szinte a nyakába csúszott, feje meg belémerült a kidőlt moslékba.”⁵¹ A miséző papnak köszönhetően furcsa szag, hagymaillat érződik a tömjénfüstben. Nem kevésbé eleven a konyha, mely kísérteties rokonságot mutat Margit későbbi látomásával, a pokol képével. A klastrom konyhájában: „A tűzhelyen izzott a parázs, sistergett a rostokon a hús. Hatalmas fazékban tej púposodott. Zsuzsi néni piszkos vászonruhájában, bekötött fejjel éppen a széles tűzhely mellett állt . . . Katalin soror fürgén forgatta a piruló húsdarabokat egy hosszú, kétágú villával.”⁵² Nem véletlenül hangzik el a leforrázott kezű Zsuzsi néni pogány átkozódása: „Ajjajaj, Ukkon verje, Ukkon verje.” Délben egy pillanatnyi szünet, szélcsend következik: „Eliana soror, a hetes apáca, nagy tálon cipelte a gőzölgő húst a refektórium felé. Az udvar kiürült, csak a kapirgáló tyúkok maradtak ott meg az unalmában hentergő, morgó kiskutya. (Kakas nem volt az udvaron.) Zsuzsi néni egy darab köleslepényt rágicsálva kiült a konyha küszöbére, bekötött kezét a térdére

nyugtatta, s békésen belebámult a világba.”⁵³ Az ebéd utáni konyha képe ismét jellemző: „Nagy, kormos cserépfazekak, füstös lábasok, halzsírtól bűzlő serpenyők, fekete rostélyok, kásás tányérok, zsíros kanalak, tálak, áporodott tejeskancsók tömege hevert egymás hegyén-hátán a sarokban, a nagy, nehéz tölgyfaasztalon, sőt az asztal alatt is. A feldúlt tűzhely jajgatott a tisztogató kéz után. A konyha pádimentomán eltaposott hagymahéj, lecsöppent zsír, elhullott hamu éktelenkedett. Olyan volt a konyha, mintha tatárok jártak volna benne.”⁵⁴ A klastrombéli sororok megszokott, mindennapi munkája a betegápolás és az alamizsnaosztás. A sekrestyés soror közben a templomot tisztítja, díszíti, söprögeti, mert „a munkába menő földművesnép telehordja a kövezetet sárral, szeméttel, szalmaszállal”. Karácsony tájékán pedig éppen felfordul az apácák világa. A klastromban szinte alig emlékeztet valami a kolostor eredeti rendeltetésére. „Mint valami parasztházban, úgy tisztogattak, takarítottak, csinosítottak a Szent Katerina-kolostorban minden zugot. Némely folyosón alig lehetett végigmenni a vizes sajtároktól és sikálós paraszatyafiaktól. A konyha minden sarkát felfordították, kihurcolták a dézsát, vödört, polcot, asztalt, vágódeszkát, katlant és konyhaeszközt. A refektórium pádimentomát két paraszatyafi meg a bányász Ancilla sikálta, törölgette fényesre. A kerengő eresze alatt nehéz asztalokat súroltak és derékalkákat poroltak. Felfordították a betegházat is, szegény betegek pokrócokba csavarták, fekvőhelyeik dohos szalmáját kiszórták, a házat felsúrolták.”⁵⁵ Ezek a vaskos, földhözragadt képek jobbra a Szent Katerina-kolostorra jellemzők, Boldogasszony szigete már mentes tőlük, s ez az arány megfelel Margit fejlődésének.

A *kolostorban* azonban az a másik, az a bizonyos *égi világ* (az intézmény lényege) nyomai is megmutatkoznak. Az égi világhoz közelít például a misék hangulata. A templomban gyertyák világítanak, szól a „csengettyűző szavú” kis harang, érkeznek a sororok, novíciák. „Hosszú, bő, lebegő kappáikban, lesütött szemmel, fehérítő arccal, imbolyogva, mint akiket a Szentlélek szele hajt, vonultak az apácák illő sorban. Derekukon lengett a kötélöv, hosszú ruhájuk alatt láthatatlanul kopogtak a kemény saruk. A novíciák fejét még fehér fátyol takarta, fiatalok, üdék voltak még itt is, a homályos ablakok derengő ívei alatt . . . A templomban már ködlő fénnel égtek a gyertyák, s a sekrestyés soror térdet hajtott a főoltár előtt.”⁵⁶ Isten szava, „a mennyei nyelv zengése” bódítja el Margitot, a latin mondatokban talán „csupa égi szó” van, talán „így zengedeznek az Isten ülőszéke körül”. A mindennapi élet zajait Isten csendje, Isten szava ellensúlyozza, nem kevésbé Anselmus fráter beszéde, éneke: „Gyönyörűen prédikál, zengő hangja betölti az egyházat, kapitulumházat. Jólesik hallgatni édes szavait, mint a hullámok locsogását.”⁵⁷ Nemegyszer a „csendes homály” nyugalomban a sororok, Katerina cantrixszal az élükön, a vadonatúj orgona „szívet remegtető sípszavának kíséretével mennyei seregekhez hasonlóan” énekeltek. Megfelelő aláfestése ennek a harangjáték, midőn „boldog bongással ringott a harangok szava”.

Kiemelt szerepe van az *embéri test* leírásának. Ezek a mozzanatok Krisztus megkínzott teste körül rendeződnek. A tatár pusztította ország rajzában nemhiába szerepel az alábbi két mondat: „Mostanában különösen sok volt a szegény. Egyiknek a keze, másiknak a lába hiányzott, volt közöttük vak, kitépett nyelvű, megsiketített s olyan is, akinek levágták orrát-fülét, sőt ennél is szükségesebb testrészét.”⁵⁸ Ez a kép előkészíti a feszületek Jézusát. A szent test, az égi vőlegény teste többször is megjelenik. Margit „maga elé képzelte Jézus úr megfeszített testét, átszegezett kezeit, kimeredő vállperecét, éles bordáit, felhúzott térdét és sápadt, megbocsátóan lehanyatló fejét. Mintha kinyújtotta

volna karjait az Üdvözítő felé, mintha csontos mellére fektette volna forró fejét, mintha érezte volna a kulcscsontja nyomását az arcán”.⁵⁹ Margit ápolta, Istefán, a beteg kisfiú hasonló jegyeket mutat: „Könnyű volt a sovány test, a bordák kiálltak, s Margitot Jézus urunk bordáira emlékeztették.”⁶⁰ Béla király lánya Jézus híveként testi mivoltában is illeszkedik a vállalt eszmerendszerhez: „Margit sovány vállából élesen ütött ki a vállperc karéja, bordái egytől egyig látszottak.”⁶¹ Ugyanezt tapasztalja Benedicta is, amikor Margit ostorozására készülve megpillantja a lány elnyűtt, a megváltóéval rokon testét: „Az a sovány, szánandó, gyermekes háta . . . Milyen vézna, hogy kimerednek vállpercei, a kulcscsontja, a bordái, mint a kosár fonata, milyen gyenge, fehér a karja, milyen szomorúan ványadt a keble. Hogy meggörnyed a sötét, elhagyatott kamara földjén.”⁶² Másutt: Margit „gyenge tagjai mint csontváz lötyögnek a bő, nehéz köntös alatt, arccsontja is kiütközött, egykor szelíden gömbölyded arca beesett.”⁶³ Ebbe a képzeletkörbe illeszkedik a halott nővér teteme, melynek lemosását, öltöztetését Margit végzi. A holttest látványa megrázó: „Amikor . . . körülállva a dohos ágyat, felemelték a szegény soror takaróját, már szinte csak csontvázat találtak a szalmán. Csontvázat, melyre rátapadt a sárga bőr. Az aszott koponyából megtörtten derengett a nyitott szemek üres tekintete. Keze a mellén feküdt, melyről régen elsorvadtak az emlékek.”⁶⁴

Margit első ízben szembesül a halállal fizikai valóságában, nem véletlenül keres meenedéket éppen Jézusnál: „Gondolatban sorra csókolta a tövisek és szegek ütötte, vérző sebeket, a száználmas megkorbácsolt tagokat és a mellkas dermedt bordáit.”⁶⁵ Midőn Csenge arcul vágja Margitot egy piszkos, vizes ronggyal, a hasonlóság, az együvé tartozás kiteljesedik: „Megkorbácsolának, vállamra bborpalástot terítének, fejemre töviskoronát nyomának, arcul verének és leköpdösének”⁶⁶ – örvend Margit, s ezzel végképp egygé lesz az óhajtottal.

A fentiekből eredően hangsúlyos szerepe van némely ismétlődve előforduló emberi testrészeknek, a szemnek, az arcnak, a homloknak, a kéznek, ill. karnak és a fejnek, mely részletek szintén Jézusra utalnak. Például a sötétben lopakodó, torkoskodó Bernáldából csak az arca, a szeme és a keze dereng fel. „A sápadt, ráncos arc, a csontos kezek derengő fehérsége, a szempár sötét szene ismét felvillant a fekete véloom redőiben.” A megjelenő figurák hangsúlyos része a *szem*. Természetesen ez is az istenséggel függ össze, hiszen „Isten mindent lát a tavaszi báránnyal élőkkel ékes égből”. Ismétlődő, visszatérő motívum a szem, és a cselekvések nagy részét a látással kapcsolatos igék fejezik ki (lát, néz, bámul, tekint, pillant, a tekintetét ráfüggeszti, felnyitja a szemét, körülhordozza tekintetét, kerekre nylik a szeme, kitágul a szeme, lesüti a szemét, felles, oldalról néz rá, szétvisslát a tekintete, nyitja el rémülten a szemét stb.). Katerina soror szemei „két izzó szénparázs”, melyek elől semmi sem maradhat rejtve, Margit „szelíd gyermekszeme” „kissé szomorú, néha elboruló, néha meg felgyulladó, nagy barna szem”, máskor meg „a kislány szeme még jobban kitágult, s elmerült a messzeségbe. Mintha a fehér falon akart volna túllátni”. A szem állása, a tekintet iránya üzenethordozó. A lesütött tekintet többnyire a jézusi alázatosság megjelenítője, de a képmutatás eszköze is lehet. A sororok lesütött szemmel vonulnak a templomba, Alincsa viszont „úgy akart viselkedni, mint akit nem fúr kíváncsiság, lévén a kíváncsiskodás bűn. Ezért lebiggyesztette az ajkát, lesütötte a szemét, s bő ruhaujjaiába dugta kezét, ahogy az öreg Katerina soror szokta”⁶⁷. A behunyt vagy ragyogó szem szereplőtől függetlenül az elragadtatás jelzője kezdve a tébolyult Mikától

Margitig. Gyakori a szenvedés, a fájdalom érzékeltetése is a sírás, ill. a könnyező szem által.

A krisztusi fehér, vértelen *homlok* több ízben megjelenik, nemegy regényalaknak a tulajdonsága. Béla király egyik legjellemzőbb vonása ez. Mert keresztény uralkodó, az égi király földi helytartója (mint ilyen Margit álmaiban és látomásaiban gyakran Jézus helyett ill. mellett áll) a harmadik rend tagja, akinek kedvenc tartózkodási helye a kolostor, s akinek viharos, megpróbáltatásokban gazdag az élete, hiszen a pogányság elleni küzdelemben két gyermekét feláldozza, s mindháromat elveszíti. A fehér homlok tehát nemcsak a vérségi köteléket jelzi apa és leánya között. Margitnak mint Jézus jegyesének természetesen a fehér a homloka: „És homloka is hasonlított Béláéhoz: magas, sima, elefántcsontszerű, finom homlok” vagy később: „sima, fehér kis homlokán, akár az apjáén, mély függőleges ráncok húzódtak.” A beteg ártatlan kisfiúnak, Istefánnak, aki Margit földi vőlegényének tartja magát, ugyancsak „szép sima, fehér homloka” van. Így bontakozik ki előttünk a gyermeki szelídségű, szűz, égi király, Jézus.

A VIII. század előtt a keresztény művészetben a Szentháromságot háromarcú, egytestű istenfiguraként ábrázolták. Jézus „szelíd, szomorú *arca*”, akár egy többarcú figura fontos összekötő elem Kodolányi regényében. Katerinának „sápadtan, soványan” világít az arca, az apácák „fehérlő arccal” vonulnak, Olimpiádisz fohászzkodásában az arc áll a központi helyen: „Tedd ézössé az én uram ölelése helyébe ciliciom ölelését, az ő arca helyébe Jézus urunk arcát.”⁶⁸ A bűnös Csengét egy arc nyugtalanítja: „Ott lengett előtte Margit nagyszemű, mosolygó arca. A sápadt, sovány, átszellemült arc. Nem tudott szabadulni tőle, hiába hunyta be vagy nyitotta ki a szemét, hiába forgatta erre-arra a fejét. Üldözte, hívta, kérte ez az arc, mosolygott ez az ajak, sugárzott ez a szem.”⁶⁹ Margit és Béla király kapcsolatában többek között ez a testrész is közvetít, amikor a lány újra meg újra rámosolyog apja „eltévedő arcára”. A halott Béla király nyugalalmát, megtérését pedig ismételtelen az arc attribútumai jelzik: „Arca visszanyerte elefántcsont színét, szeme békésen behunyva, ajka szelíden hallgat, egész alakján megbékélés, nyugalom, az örök álom szelídsége dereng.”⁷⁰

A szem, a homlok és az arc együttese a *fej*, mint Krisztust helyettesítő motívum más-más helyzetben, több ízben felbukkan. A regény első fejezetében az álmát mesélő Margit fejét a vánkosba fúrja, máskor Olimpiádisz ölébe hajtja vagy apja térdén nyugtatja, s megpihen, mint „a futó, s boldogan hajtja fejét a fényös városban székelő Isten nyugtató ölébe”⁷¹. A lehajtott fej akár a lesütött szem az alázatosság szimbóluma, amint az a cellák feszületén megmutatkozó „lehajtott töviskoszorús fej” példájából is kiviláglik. A keresztény művészetek szimbolikája szerint Krisztus szenvedésének eszközei közt fejek és kezek utalnak a kínzókra. Szépen megerősíti ezt Kodolányi regényében a magasra emelt fej, a bűnös büszkeség hordozója: „Csenge magasra emelt fejjel, merev arccal vonult át az udvaron.”

S végül érdemes kitérni a *kéz* szerepére. A Szent Katerina-kolostor feszületeiről „mindenünnen mereven tárta szét megkínzott karjait a lehajtott fejű Jézus úr”⁷². Az a Jézus, aki Margit látomásainak, álmainak központi alakja, a kéz, amely magasba emeli a vágyakozót. Az első Margitot a fekete halál emelte a karjaiba, a második pedig „széletterjeszti karjait, mintha várná, hogy két erős, boldog kar a hóna alá nyúljon, s felemelje magasra, magasra.”⁷³ Vagy: „S amikor az ostyát felényújtotta Anselmus fráter, úgy érezte, két erős kar lenyúl érte, megemeli s viszi, viszi fel, a magasba, az egyház

boltozatáig, s ő repül boldogan és testetlenül, mint valamikor, régen, nem tudja, hol, s nem tudja, mikor.”⁷⁴ A beteljesedés, Istenhez való megérkezés eszköze ez a kéz. A haldokló Margit utolsó víziójában „nevet és megint futásnak indul. A zene egyre erősödik. Könny buggyan ki a szeméből – már érzi, hogy hóna alá nyúlnak a jó, biztos, erős karok. – Emelj, magasra . . . Még! Még! – sikongja, és csiklandozva kacag”⁷⁵. A kéznek áldásosztó, óvó, tisztító ereje is van. A megszállott Benedictából Margit kézrátétellel úzi ki az ördögöt, akár a Bibliában: „Margit lassan a karjára tette a kezét. Benedicta összerázkódott, s kimeredő szemmel egyenesen Margitra nézett. Így álltak egy-két hosszú pillanatig, s körülöttük hirtelen rémült csend támadt.”⁷⁶ A tatárok ágyasa, a félőrült asszony Isten kezéről beszél, azután Margit kezét keresi: „Levevé rólam a kezét s elejte. Prédául vete Tartarosz fajzatainak s ördöng hatalmának . . . Tedd a te tiszta kezeckédet a fejemre, s áldj meg.”⁷⁷ Béla király és apáca lánya kapcsolatában az összetartozás, a szeretet záloga a kéz kapcsolatteremtő ereje: „Béla fáradtan ül egy farkasbőrrel takart széken, Margit pedig térdre omlik előtte, és szelíden megcsókolgatja a kezét. A király rendesen Margit fejére nyugtatja jobbját, s így nézi hosszasan a fehér, megnyúlt arcot, az álmatlanságtól karikás szemet.”⁷⁸ Margit „vékony, kissé merev, töredezett körmű, többnyire piszkos ujjai” viszont a megkínzott, az áldozathozó Krisztus körmeit idézik. Zsuzsi néni leforrázott keze, Margit halványpiros, hólyagos karja, melyen „a piros foltoknak »majdnem olyan alakjuk volt, mint Krisztus Urunk kézsebének«” a cellák keresztjein lakozó Jézushoz, az „átszegett, dermedt karok” emberéhez kapcsolódik.

A makroképek, a szókapcsolatok mellett a regényben egy gazdag, sajátos *hasonlatréteg* is van. Azokról a hasonlatokról van szó, melyekben *állatok, illetve növények* szerepelnek, s ezek szimbolikája révén a hasonlatok rendszere megerősíti, ismételtlen alátámasztja a műteremtő elvet, az alantas földi és a tiszta égi szféra küzdelmét.

Vétkekkel terhelt, esendő voltát Olimpiádisz egyetlen tömör megállapításba sűríti: „gyarló asszonyi állat vagyok”. Ez a lenti, a földi világgal kapcsolatos hasonlatcsoport fókusza, s a regény több helyén visszhangzik, nyomatékosít. A külvilágból jött Sára asszony, a kolostor vendége szinte ugyanúgy jellemzi magát, mint Olimpiádisz: „Én csak ostoba asszonyi állat vagyok.” A Nyulak szigetén Margithoz „sok szegény asszonyállat” fordul segítségért, bűneik bocsánatát remélve. A tatárok fogságába esett magyar asszonyokat, lányokat tatár asszonyok ölik meg, azaz „asszonyállatok” hasogatják szét koponyájukat. Kun Erzsébetről pedig a kolostor közvéleménye egyöntetűen megállapítja, nem más, csak egy „pagány asszonyi állat”. A gyermek Margit életében megrázó fordulópontra a biológiai érettség bekövetkezése, annak a ténynek a felismerése, hogy a többi asszonyhoz hasonlóan ő is tisztátalan lett: „Az asszonyi állat mind átesik ezen, most már nagy lány, leveti gyermeki alakját, mint hernyó a bábót, szárnya nő, változásai lesznek a Hold járása szerént . . . Így röndölé Isten bölcsessége, hogy az asszonyi állat teste tisztátalan legyen . . . Margit valósággal összetört. Szégyen égette az arcát, majd gyengeségének reménytelen tudatában elsápadt, s tehetetlenül tördelte ujjait. Hát hiába akart olyan lenni, mint Isten szentjei, hiába királyleány . . . Olyan tisztátalan asszonyi állat, mint a többi.”⁷⁹ Vagy másutt: „– Mi a test? Tisztátalan asszonyállatok vagyunk, anyám! – kiáltott fel remegő hangon a kislány s elpirosodott.”⁸⁰

A fentiek vonzatában a leforrázott kezű Zsuzsi néne „vonított, mint a csapdába lépett állat”, s később „úgy tartotta a kezét a soror ápolása alá, mint valami megsérült állatot. Esett madarat vagy félholt macskát”. A zárdabeli kislányok „éhesek voltak, mint a

hajnalban kieresztett csirkék. Sikongtak, kacarásztak, hadonásztak a szárnyukkal". A Margitot vigasztaló Olimpiádisz „a széles csuhában még terebélyesebben elterpeszkedve, akár valami óriási kotló” telepedett a királylány mellé. Máskor a kislányok jó szokásukhoz híven „egy-egy sarokban összebújva, mint a didergő verebek, fecsegtek”. A besenyő Gyöngy büszkén táncolt Margit álmában, „apró lépésekkel forgott maga körül, mint a páva”. Mária parasztyafi pedig „kétségbeesve forgolódott, mint tyúk a lovasember előtt”, amikor Margit a Nyulak szigetén elindult az árnyékszéket takarítani.

A világi bűnökre utaló *baromfi mellett kecske, borjú, kutya, macska, ló, bika és disznó* képeiben is megtestesülhet a rossz, az emberi gyarlóság. Olimpiádisz megfogalmazásában a szertelen gyermek „játszódik, ugrabugrál, akár a kecske”. Ezzel összhangban „egy-egy kislány szökkenve lépett fel a lépcsőn, mint a kecskegida, akiből a tavaszi napsugáron kitör a visszafojthatatlan jókedv” vagy: „Istefán csak bólogatott, mint a kecske, ha sőt nyalatnak vele”. A nyűgösködő Margit Olimpiádiszhoz, a dajkához futott, „fejét egészen befúrta a soror ruhájának redőibe, s mint a szopó kishorjű, meg-megtaszigálta a soror derekát”. A kislányok mise után a konyhában „a susterő húsokat szaglászta körül, akár a mezőről hazafutó éhes kiskutyák”, a lustálkodó, heverésző Margit meg az orgonabokor közelében „néha kinyitja egy kissé a szemét, oly lustán, mint a napon heverő kiskutya”. A Nyulak szigetére, az új klastromba érkezve a kislányok „zsivajogva foglalták el új ágyukat, és megszagolták a vánkost, takarót, mint a kiskutyák, s hamarosan levackoltak”, ugyanígy cselekszik némely soror is, midőn „lefekvés előtt kering, jön-megy, mint a vackoló kutya”. Csenge a templomban, mise alatt „az előtte álló zömök, fekete hajú, kunforma kislány vaskos hajfonatát babusgatta, cirógatta, mint valami kismacska”. A klastrom konyhájában egy Jolánta nevű, ragyavert képű konyhai szolgáló is dolgozik, kinek „mindig folyt a szeme, mint valami vén macskának”. Csengének meg „visszahúzott, de mindig készen álló macskakörmei” vannak. A szilaj, engedetlen Alinca Csenge, Virág és Gyöngy „mint a vad csikók a karámban, úgy futkostak, nyerveztek és illetlenkedtek” a világi élet után áhítóva. Nyilvános bűnbánatuk alkalmával „a novíciák gyermekes arca parázként izzott, topogtak, mint a rettegő paripák”. A tatárok fogságába került asszony megrendülve meséli, hogyan bántak vele a pogány fajzatok, az ördög szolgálói: „Végig-gázolának rajtam, mint ronda csődörök, részöngön, röhögve, fennen lobogó tüzeiknél.” Máskor meg, Margittal vitázva a priorissa „hegyes orra felemelkedett, mint a paripáé, ha farkasillatot érez”. Olimpiádisz hasonlóan reagál, amikor hírért veszi, hogy Margit esőben és pizkokban az árnyékszéket tisztítja: „kiszaladt az esőbe, nehéz köntösét bokán felül emelte, s úgy ugrált át a vízen, mint valami hátasló”. Őrsébet, Olimpiádisz lánya úgy figyel a körülötte történő dolgokra, „mint a ménesből most behozott ló”. Alinca külsejének jellemző részlete az orra, hiszen életvágynak árulkodó jele, hogy „orrcimpái kitégultak, mint a jóvérű lóé”. A beteges Béla herceg termete (aki hamarosan meghal) ellenben az ideges paripáéhoz hasonló. Végezetül amikor Benedicát megszállta az ördög, a felolvasó nővér kezéből kitépte a kódexet, és „vadul nekiesett a földön heverő nagy könyvnek, tiporta, rúgta, mint a megvadult bika”. Az illemhelyet takarító Margitot Olimpiádisz végső elkeseredésében kigúnyolja, s „hangos szóval pörlekedett vele, disznóhoz hasonlította, aki szarban turkál, s ott keresi Istent”. „Itt csúszol-mászol, s túrod a piszkot, akár a disznó?” – kérdezi tőle.

A háziállatok mellett feltűnik néhány olyan élőlény is, mely a keresztény szimbolikában általában az ördög megtestesítője. Ilyen a *légy, a darázs, a farkas és a kígyó*. Amikor Kun

Erzsébet ígérétehez híven Margitra és a sororokra bízta elsőszülött lánykáját, a nővérek „mint éhes farkasok a zsákmányra, vetették magukat a gyermekekre”. A Belzeubub, a legyek istene rémlik fel, amikor a királylány a férje után áhítózó Olimpiádisz cellájába megy beszélgetni: „Véloma lebegtetésével megkísérelte néhány szemtelenül sütkérező és zümmögve szeretkező légy kikergetését. A betűző napsugár kéréjében, porszemecskék úsztak, mint aranyfüst.”⁸¹ Később: „Csak egy légy sírt keservesen valahol. Pókhálóba jutott, s egyre elhalóbb zümmögéssel jajgatta szerencsétlenségét, míg csak egészen el nem csitult.”⁸² „Ördög légy képében is megkésértheti az embört” – hangzik el Olimpiádisz intése, s ennek következményeként a haláltól való félelmében Margit megfélemedezik fogadalmáról: „Mint a légy, melynek keserves zümmögését itt hallgatta egyszer ebben a cellában, szűkölt benne a réműlet. Gyenge kis hang siránkozott benne: nem, nem, nem . . . nem akarom!” A tatárok ágyasa miközben balsorsát meséli olyan, mint a megszállott, s szeme „ide-oda szökdösött, mint a lepkevárás”. Alincsára apja udvarában „mint a darazsak a mézre, úgy zúdultak rá a tizenégy–tizenöt esztendő legénykék”. Csenge viszont másfajta tulajdonságáról híres, arról, hogy „nyelve mar, mint a kígyó”.

A *hal* ugyan köztudottan Jézus és a megkeresztelt hívek jelképe, megjelenési helyei nemegyszer mégis a fenti, égi világ elárulására céloznak. Amellett ugyanis, hogy a sororok egyik fő tápláléka a hal, a torkos Bernálda nem elégszik meg a részével, titokban még lop belőle. Amikor Margitra új lábbelit erőszakolnak, mit sem törődve a lány érveivel, a saruk úgy sorakoznak a raktárban „mint tátott szájú harcsák döglött sokasága”. Ennél is jellemzőbb azonban a megöregedett Olimpiádisz priorissa képe: „Meghízott, szalonnás, pecsényés ábrázata hasonlatos lett a halaskofákéhoz, akik a pesti Duna-parton harsányan kínálják vergődő halaikat.”

A hasonlatok és szókapcsolatok egy másik csoportja a *krisztusi közeg jegyeit* hordozza. Elsősorban azokra gondolunk itt, amelyekben madarak szerepelnek, a *madár* ugyanis az eget és a holtak égbe szállott lelkét jelképezi. A költőző madarak pedig, melyek a megfelelő időben visszatérnek, a feltámadást és az Isten szavára hallgató híveket jelentik. Az ég felé szálló madár a keresztény művészetben a Krisztus keresztthalála által megváltott lelkekre utal. Ezért van Margitnak „madárszárnyként remegő keze” s „fecseg, mint a vidám fecske”, mint ahogy elődjének, a néhai Margitnak is olyan a „vidámsága, mint a kis főske”. A Nyulak szigeti kolostor ereszén „fecskék fecsegnek”, s „a vén tölgyek sátoros koronáin madarak fütyörésztek” s a cantrix „ezüsthanga magasan szállt a vele éneklők tömegéből, mint paecsirta a napfényes mezők felett”. Margit új térdeplőjén „kis angyalfejek és szőlőfürtöt csipegető madarak voltak”, Benedicta pedig „madár-Margitá”-nak becézgeti a királylányt.

A madarak mellett hasonló funkcióban fordul elő a *méh*, a *bárány* és a *kutya*, azzal a megszorítással, hogy az utóbbi mindkét szférához tartozhat. A tölgyfák alatt hímző apácákat méhek döngicsélik körül, ugyanakkor Margit „hangja halkán, vékonyan zümmögött a nagy, boltíves teremben, mint a méh”. Egyértelmű a bárány motívuma, amely mint Isten Báránya (Agnus Dei) köztudottan Krisztus, az áldozati bárány, aki elveszi a világ bűncit. Így szorult Béla és családja Trau városába a tatárok gyűrűjébe: „Mint a birkák az égő akolban szorongánk és kesergénk.” Másutt, „a tavaszi bárányfelhőkkel ékes ég” alatt Margit „keze önfeledten simogatta a puha pászitot, mintha valamely szelíd, kedves állat gyapját simogatta volna”. Midőn pedig Anselmus fráter a bűnről prédikált, „a kislányok úgy sírtak, mint a bárányok”. Olimpiádisz leánya, a naiv Erzsébet „vaskos,

1997. júni.

bárányszelíd" leány. A kutya nemcsak hűségzimbórium, hanem azokat az isteni tulajdonságokat is jelzi, amelyeknek részük van a megváltás eltervezésében (igazságosság, béke, irgalmasság). Ezért van János fráternek kutyaorra, a testvérháború végén meg „a kopasz szerzetes vidáman forgatta a fejét, mint az öreg kutya, ha kedves gazdája hosszú távollét után hazaérkezik”. A tatárok prédájává vált asszony „nyűszítve, mint az eltiport kutya, kúszott Margit lábához”, Istefán, a kisfiú „ragyogó bogárszemét, mint valami kiskutya, rászegezte Margitra”, aki maga is „olyan, mint egy juhász kutya . . . cafatokban fityeg róla a sár”.

A hasonlatokban, szókapcsolatokban előforduló *növények* az isteni szféra szószólói, megjelenítői. Margit „aranyverág”, „keráli tűkéből bimbóza”, „Világ világa, virágnak virága”, akinek szellemi fejlődését Anselmus így jellemzi: „nagy küzdelmek, vívódások közepette bomlik ki Isten szépséges virága”. A ciliciumot kérő Margit gyenge teste „olyan volt, mint a sötétben nőtt virág”. Nyaka, töredezett körmei akár a virágszirom. Olimpiádisz nagydarab, kissé együgyű leánya, Őrsébet meg „csak mosolygott, mint a mezei virág”. A gyermekien együgyű Margaréta soror: „Kövér, párnás képe, mint a hamvas gyümölcs, szép barna szeme, mint a dió, kicsiny, vékony szája, mint a vadrózsa bogó.” A misére vonuló kislányok „olyanok voltak, mint egy-egy lengő bokor”, a szolgáló kezét leforrázó Margit pedig vétkét bánva „még erősebben rágta most a kezét, mintha édesgyökeret rágott volna”.

A klastrom udvarában „lila orgonabokrok virágoztak, és cifra fecskefarkú lepkék meg zümmögő méhek szedegették a mézet”, s Margit „elbámulta a dús orgonafürtöket, a lepkék villódzó táncát, a szorgalmas méhek sürgés-forgását”. A Szent Katerina-kolostor udvarán diófa áll, a Nyulak szigetén tölgyfák vannak. Az utóbbi „súlyos, faragott tölgyfaajtó”, kapu formájában is előfordul, s nemcsak a klastromban, hanem a királyi lakosztályban, a budai palotában is. A dió Szent Ágoston szerint Krisztus jelképeként fogható fel. A zöld, keserű burok Krisztus földi szenvedéseire, a kemény csonthéj a kereszt fájára, a benne rejlő mag pedig Krisztus isteni, életet adó természetére utal. A tölgy keménysége révén az erő és az örök élet fája. A keresztények Krisztusnak és Máriának szentelték. A hóvirág és az ibolya, a remény és az alázatosság virágai. A lila ibolya Krisztus szenvedéseire és mennyei országára is utalhat. Mindkét növény nylik Boldogasszony szigetén.

Az egyes szavak, a színek hálózata talán még a fentiekől is jellemzőbb vonása Kodolányi regényének. Szó sincs fekete-fehér regényvilágról, amint azt a tematika ismeretében hinni lehetne. A kép árnyaltabb, a *színszimbolika* nyomon követésével szépen kimutatható a két szembenálló érték kategória, még akkor is, ha egy-egy szín (fehér, fekete, piros, zöld) eltérő jelentésben ugyan, de mindkét világban előfordul.

A *fehér* a gyász, a halálba való átmenet színe. Ugyanakkor: „A fehér abszolút csöndként hat a lelkeinkre . . . Ez a csönd nem a halál csöndje, hanem élő lehetőségekkel telített . . . Egy vajúdó örömmel teli semmi, jobban mondva, egy minden születés, minden kezdet előtti semmi.”⁸³ Az időtlenség megfelelője is lehet. A keresztény szimbolika a tisztaságot, az ártatlanságot, a győzelmet, a tökéletességet és az isteni fényt azonosítja vele.

A fehér szín egyrészt a *fehér halál* megtestesítője. „Kívül *fehérre festett koporsók*, belül undokság és fertelem” – állítja Margit társairól és önmagáról. „És azki csak mondja, de nem cselekszik, olyan mint ama fehérre festött koporsó, melyben undokság és dohosság vagyon” – szól másutt. Az Anselmus prédikációját hallgató apácák „arcukra szorították

sovány, fehér kezeiket és megrázkódó testtel zokogtak". A tatárok ágyasa megkeresi ugyan Margitot és elmeséli hányattatását, ám bevallja, visszakívánczik a tatárok közé. Margit áldása nem tud megtisztító erő lenni, hiszen ő maga sem hisz benne, a nő meg eleven holtként, elveszett lélekként távozik: „csapzott, sáros, fehér alakja elveszett az esős félhomályban . . . Margit fehér volt". Margit is a korai halál jegyét viseli magán, mert „a homlokkötő és fehér fátyol halotti lepelként fogta körül nem kevésbé fehér arcát", akár öccse, Béla herceg, aki „szép, fehér arcú fiúvá serdült". A testvérháború idején Margit ereje, kitartása fogytán van, s „napról napra fehérebb".

Ugyanakkor a *megtisztulás, az újjászületés, a feltámadás* színe is a fehér. Ez a fehér a ragyogásig fokozódhat. A középpontban a feszültség és Jézus fehér teste áll. Ehhez kapcsolódik egy jól kitapintható vonulat. Az ébredő Margit homloka, karja fehér, a sororok „fehérlő arccal" imbolyognak, a cellák és a kapitulomház falai fehérek, a novíciák fejét fehér fátyol takarja, az apácáknak fehér homlokkötője, fehéren lengedező kappája, véloma van. A Nyulak szigetén „frissen fehérlő épületek" fogadják az érkezőket. Vízkereszt napján „leesett a hó, megfehéült a fekete, sáros, ködös világ", majd később „lassan-lassan előringott a sötétből a Gyermek, aki karácsonykor született. Kis fehér ingében, mosolyogva tekintett rá, szeme szelíd és vidám volt, kis kezei fehérek". Boldogasszony szigetén „a Szent Szűz faragott, fehér kőszobra" őrködik. Margit fehér teste gyakran kerül az elragadtatás állapotába, s egyik alkalommal társnője ijedten látja, hogy Margit feje fölött „fehér égi fény villog". Jézus közelében Margit „arca túlvilágian átszellemült és fehér volt, mint valami jelenésé". A cseh király elé készülő királylány pedig égi jegyesére gondolva megmutatja magát, fehérbe öltözik: „A sok fehér redő közül fehéren ragyogott ki sápadt, finom arca, de annál sötétebben szokatlanul nagy, égő, barna szeme. Fehér volt kicsiny, vékony keze is . . . Fehér alakjuk könnyedén suhant a homályos folyosón, s megvillant a besütő napfény sugárkévéiben. Margit karcsú, hajlékony, lengedező alakja tetőtől talpig hófehér volt."⁸⁴ A találkozás után Margit a templomba siet: „Ott állt a nyári alkonyat hűvös félhomályában a hófehér alak, mintha márványból faragták volna, lázasan ragyogó szemét a feszületre szegezte, viaszfehér ujjait szorosan összefonta, arcán földöntúli elragadtatás és boldogság fénylett."⁸⁵ Béla és István beháborúja megviseli a királylányból lett apácát, amikor azonban elül a békétlenség, életkedve visszatér, hite megerősödik, s az út amelyre sokáig képtelen visszatérni, ismét átjárhatóvá válik, újra láthatja a „fehér szárnyú, szikrázó angyalok légióját". Ahogy távolodik Margit a földi világtól, úgy fokozódik fehérsége, „mint fehér árnyék" suhan a folyosókon. Mikor már révületben él, s az égi szféra közelében telnek napjai: „vakító fényben járt, égi zenét hallott, hófehér seregeket látott". A haldokló Margit látomásában „ragyogó köntösű, hófehér lelkek" díszlenek, a halott király tetemét pedig „holdfényhez hasonló ezüstsugárzás" lengi be.

A *fekete* a gyász, a halál, a világmegvetés és az alázat szimbólumaként szerepel a középkorban. A fehérrel azonos értékűnek tekinthető ellentétes szín. „A fekete gyász azonban fájdalmasabb. A fehér gyászban van valami messianisztikus. Jelzi, hogy a kilépés csak ideiglenes, hogy az ürességet be kell tölteni . . . a fekete gyász reménytelen."⁸⁶ De a magot befogadó termőföld is fekete. Mint ilyen a kezdet színe is lehet. Minden vallásban a teremtést megelőző fázis. Így a Bibliában is. A fekete színnek ez a kettős vonulata regényünk esetében is érvényesül.

1997. jú.

Béla király lányának fekete bársonytakarója van, fekete a kolostori öltözék (fekete véloom). A klostrom fortyosói sötétek, homályban derengenek, a templomban „kődőlő fényvel” égnek a gyertyák. Az öregasszonynak, aki elsőként fordul segítségért a csodatevőnek tartott Margithoz, „nagy, sötét” szeme van. A regény harmadik részében Margitot felavatják, „megfeketézik”, ekkor válik teljes egészében Jézus elkötelezettjévé. Béla király, a harmadik rend leendő tagja fekete dolmányt visel, hat fekete ló vontatja fedeles szekerét, paripája is fekete csődör. Margit eszményképe Szent Ferenc, hozzá hasonlóan „szerettem lenne elvonulni sötét erdők mélyébe, meghúzódni remöte módjára egy barlangban, falevélbe öltözni, bogyót és erdei szedrőt enni, madarakkal, fákkal társalkodni, vadakkal ösmerkedni”⁸⁷ – vallja be apjának. Margit menedéke a „sötét egyház”, s éveken át „a magányos éjszaka sötétjében” él. A fenti esetekben a fekete a kezdet, a mennyei világba való átlényegülés folyamatának a színe. Ez az útja annak, hogy isten szépséges virága megvívja a maga küzdelmeit, mielőtt kibomlana.

A legtöbb esetben azonban a fekete a sötét erők, a gonosz színe. Kezdődik ez Kormossal, a kolostor fekete kiskutyájával, a kislányok kedvelt játszótársával. A keresztény szimbolikában a fekete kutya a hitetlenséget jelképezi, a fekete kecske pedig, amely később jelenik meg a regényben, az ördög utal. A pogánykodó kun kislányok haja fekete, a besenyő Gyöngyé meg egyenesen hollófekete. Kun Erzsébet „csibehúsú, fekete hajú, fekete szemű” asszonyka, leánya a kis Erzsébet „kissé kunszemű, fekete gyermek”. A bűn árnyát is jelzi a fekete vagy a sötétség. Benedicta Ákos úrra emlékezve éjszakánként „a kétségbeesés fekete örvényében bukdácsolt”. A kis Istefánra féltékenykedve „szeme sötéten ragyogott” s „irigység sötétlet” az arcán. A tatárok ágyasának „karikás szeme” van, „arca sötét és komor”. Margit „elsötétült arccal futott a királynéhez” segítségért, amikor tudomást szerzett Ottokár házassági tervéről. Később, midőn István herceg Béla ellen támad, a királylány szögekkel kivert saruban jár, s „kapcájában vastagon feketéllet az alvadt vér”. A bűn árnyékában a klostrombeli feszületből „csak egy sötét folt meredezett”, másutt meg „feketén meredezett”, s Jézus teste olyan, mint „a valóságos, igazi hulla”. Jellemző Margit bűnbeesése, amikor a kettős erkölcs hatására meghasonlott királylány megbocsátás helyett „lassan, lassan sötét dühbe ringatta magát”. S ekkor a pokol fekete képe nyitja fel Margit szemét, „feneketlen, fekete barlangot” lát, „koromsötét üregekből fekete, lópatájú, kecskelábú ördögök” futnak elő, füst örvénylik. S amikor Margit a konyha kormos edényeit tisztítja, a világ, a természet elsötétül, hiszen mindezt dachból, az undorral küszködve cselekszi, nem őszintén és tiszta szívből: „Állhatatos, konok őszi eső hullott, a hegyekről köd gomolygott, az ég sötét volt és vigasztalan. A fák szomorúan hullatták elfonnyadt leveleiket, a kedves orgonabokrok megfeketedtek.”⁸⁸ Boldogasszony szigetén az ördög által megkísértett Margit szeme alatt „sötét karikák támadtak”. Álmában fekete szárnyak, „nagy, fekete, messze kiterjesztett szárnyak” képében kísérti meg az ördög. Reggel „egy nagy, sötét, vastag éjszakai pillangót”, pávaszemes pillangót talál cellájában, melynek még a vére is fekete. A következő kísértés: a klostrom fekete macskája megkölykedzik. Kölykei közül „az egyik egészen fekete, mint az ördög”. Később Margit ismét nehéz álmot lát, melyben „hatalmas, fekete macska lépett be a cellája ajtaján”.

Kibontakozik a fekete világ képe. Karácsonykor „csak a hó nem akart lehullni a fekete világra”. Az élet „sötét gyilkos mocsár”, ill. „nyomasztó, sötét, ködös álmom”. Margit álma indukálja a fenti végkövetkeztetést: „S amint feltekinték, látám a nagy messzi várat nagy

tündöklésben, környülfogván verágos, erdős ormokkal, s az ég kék vala, és mégis mintha az egész világ környös-körül fekete lőtt volna.”⁸⁹

Központi motívum a „fekete halál”. A fekete, bűnös világ fekete halált érdemel. Az első Margita halála Margit látomásában erősen elsötétített kép: „Fekete lepelben, fekete képű, fekete kezű alak. Nem lehet tudni, ember-e vagy asszony. Ott ül az ágy fejénél, senki sem látja. Csontos karjaiban ölelve tartja Margitot. A kis beteg arca is fekete, keze is fekete. A szeme is az, az ajka is. Liheg, de nem tud szólni . . . Így vitte el Margitot a fekete halál.”⁹⁰ A halálról szóló felolvasásokat hallgatva az idősebb sororok és Margit arca elsötétül. „A te testödön tetszik setét ösztövérség” – hangzik el, s Margitban ismét felidéződik ismeretlen nénje, akit a fekete halál ragadott el: „Tisztán s elevenen látta azt a *másik* Margitát, amint egyre szürkébbre, majd feketébbre válik szép, fehér, szenvedő, könyörgő arca. Feketék a kezei is. Aztán a fekete alak lehajol, s magához öleli a haldoklót. S most ott fekszik feketén a fekete koporsóban, vörös és fehér virágok között, homlokán koszorúval és keskeny, halotti aranykoronával.”⁹¹ Nem véletlenül jelenik meg a fekete szín a tatárok ábrázolásakor: „Szubbotáj arca fekete, mint a cserzett, megvéhéd bőr.” Sára asszony meg a „fekete pofájú, fekete májú” kun Alprát emlegeti. Az apokalipszis egyik lovasa rémlik fel az ő képükben.

A *piros* színek a legmélyebb a kapcsolata az étellel. Kettős vonulata van a hozzá kötődő szimbolikának. Egrészt az élet, a szerelem, a szív, az erő, az egészség, a mennyei ragyogás, a szeretet, Krisztus vérének, vértanúságának megjelenítője, másrészt a láng, a vér, a harc, a hatalom, s nem utolsósorban a vak szenvedély, a pokoli erő, a pokoli tűz jelképe. Mefisztófelész, a pokol ura, vörös köpönyeget hord. A piros szín ennek megfelelően többretegű jelzettel szövi át a regényt.

A földi szférához az egészség, az életerő, a hatalom, a szerelem s nem utolsósorban a bűn, a pokoli erők színeként kapcsolódik. A néhai Margit „kedves, szép kislány vala, piros, mint a vér, fejr, mint a hó”. Az élet piros vér, melyet a halál megdermeszt. A piros, kipirult arc az erő, az élet hirdetője. Piros arca volt Olimpiádisz Tamás nevű férjének, Margit arca is kipirul örömben, izgalmában vagy a munkától, Olimpiádisznak „pirosposzsgás, gömbölyded arca” van, de Kun Erzsébet képe is „pirosbarna”. Erzsébet, Olimpiádisz lánya még jobban illik a sorba, arca „kerek, pirosposzsgás”, szája „finom, piros, kicsiny gyümölcs”. Judit „vaskos, piros ajkai” viszont az életerő mellett már az érzékiség birodalmát, a bűn hatalmát idézik meg. Az Árpád-nemzetség színe a vörös, vérpiros Árpád-zászlókkal vonul be Béla a klostromba, vitézei piros dolmányosak, a királynő sötétvörös ruhát visel, István királyfi „bíborpiros dolmánban”, piros csizmában parádézik. A nyugatiak a „vér emberét” látják Bélában. Az álombeli Virág piros arccal nyargal, Gyöngy meg piros ruhában táncol a menyegzőn. A tenger szörnye Margit víziójában piros sziklákon henteregnek, s ez már az ördögi kör pirosása. Jellemző a piros arc, mint az elkövetett bűn, ill. a bűnös gondolat kifejezője. Margitot „pirosság” önti el a nyakáig, mikor a testi szerelemre gondol. Máskor a „düh pirossága” remeg az arcán. Olimpiádisz arcát gyakran színezi „a harag pirossága”, főleg, ha a piszkos Margitot látja. A szentként tisztelt királylányhoz fordulóknál van egy fiatal polgárasszony, aki „vérpirosan beszélt valamit borról, síposokról, táncról, megszaggatott ruhákról”. Ugyanfy a cseh királlyal való házasságának már az elgondolása is vérpirossá teszi Margit arcát. A lány vérpiros akkor is, mikor először fedezi fel magán a női érettség jeleit. A középpontban mindenképpen a vízió pokolképe áll, itt ugyanis „minden teremben vérvörös fény” lángol,

hatalmas máglyák égnek, a tüzes rostélyokon emberek perzselődnek, „úgy pirultak és tekeredtek, mint a konyhán a halak”. Béla király vállán „vörös palást” izzik, homlokán „sisterege vöröslő” korona, a királyné nyakán pedig „rubint helyett ökölnyi eleven szén” villog.

A piros, ill. vörös szín másfajta is lehet. A szeretet, a jézusi vér és önfeláldozás színeként eleveníti meg a regény egy másik rétegét. A kolostorba vonuló királylány kezére csillogó, piros szárnyú lepke száll, amely „ragyogott, villogott, mint a pipacs”. A Szent Katerina-klostromban, Margit cellájának az ablakán „vöröslő fényvel” hullik be a napfény, de ott van ez a szín a „piros és kék” máriaablakon is. Míg a föld vonzatkörét a piros arc, addig az égiekhez való tartozást a vörös szem jellemzi. Így ritka kivétellel mindegyik apáca szemhéja veres, tekintsük akár Katerina „megvörösdött héjú” szemét, Olimpiádisztét, a felolvasó sororét, Margitét vagy a „vörösre sírt szemű” apácákét, akik a haldokló Margitot ápolják. De vörös színben játszik Zsuzsi néne leforrázott keze, s avval párhuzamosan az égi jel, Margit „tűzpiros” kezecskéje. Az égen „pirosan meg hófehéren” szállnak a felhők. Nem mellékes mozzanat az sem, hogy Margit térdeplőjén éppen piros bársonyvánkos van. A Nyulak szigeti klostromba is „piros, nyári alkonyaton” érkeznek meg a sororok, s „a sziget vörös, rőt tölgylevelei” alatt sétálnak. Istefán, a beteg kisfiú azt tervezi, hogyha majd felnő, aranyos fegyverrel és piros paripával visszaveszi Batu kántól Béla király piros sátorát, elveszi Margitot feleségül „és lakozunk atyád piros sátorában, s élünk boldogan”. Margit a templomban „szemét az öröklámpa libegő, piros fényétől megvilágított hatalmas feszületre” függesztette a „sötétvörös kőkockákon” állva. A feketéllő feszületek tövében meg „mint eleven vércsepp” ragyog a kis piros örökmécs. Béla herceg hirtelen halálát szintén ez a szín jelzi. A halálhírt hozó János fráter „kopasz feje vörös”, a lenyugvó nap „fénye egyre szomorúbb, egyre röttebb. S végül nagy tűzgolyóvá dagadva, szinte hull, sokáig maga mögött hagyva még emlékeztetőül a piros felhőket”. Margit fehér hátán kék meg vörös csíkok húzódnak, akár Csenge hímzésében a kék és piros fonalak. Másutt meg: „csupa seb volt a fehér bőr, kék és vörös folt a kiugró csontok bütyke”. Az atya, a fiú és a szentlélek színei ezek. A megviselt Margit „piros meg zöld karikákat” lát maga előtt, a testvérháború idején pedig kék-zöld kígyók tarkállanak a felsőkarján.

A zöld Kodolányi regényében is a tavasz, a feltámadás szimbóluma és a halhatatlanság reménye. Margit vízióiban, álmaiban visszatérő elem az „erdőkkel koronázott” hegy, s környezetében is látni „tavaszi pompában zöldellő” ormokat vagy „a hegyek kövér erdőkkel borított” gerincét. Béla herceg halála előtt Margitot a tölgyek „aranyzöld” levelei s a „zöldes fényű” ég ragyogja be.

A zöld szín sötét árnyalata lehet földközeli, pokoli, démoni. Sára asszonynak „nehéz, sötétzöld” ruhája van, a testi szerelem dolgairól beszélgető kislányok pedig egy csodálatos zöld kenőcsről suttognak, melyet kun vénasszonyok kevernek, s aki bekeni magát vele, azt elragadják az ördögök, de utána olyan, mintha összetörték volna. Az ördög kenőcse ez.

A kék a tisztaság, az igazság, a hűség érték kategóriáit testesíti meg. A fehérhez hasonlóan az e világból való kilépés színe, a felszabadult léleknek az Isten, a fény, az arany felé való szárnyalása. A középkor festészetében az Istenanya gyakran kék köpenyben jelenik meg. A fekete, a fehér, a piros és a zöld köreitől eltérően a kék csak az egyik oldal erővonalaihoz kapcsolható. Akár a szürke és a barna, a kék szín is a mennyei, égi világ sajátja.

Ezért van az, hogy Margit látomásaiban az ég „mélykék” tengerként nyílik meg, a magas hegyek orma kék színben játszik, a magányos vércse pedig „kék levegőben” repül.

A Szűz Máriának kék selyemkötője van, de „égszínkék-öves” asszonyként is láthatjuk vagy szelíd mosolyú anyaként, akinek a „ruhája égszínkék”. A kolostorból távozó királyi pár alakja a „kék hegyekről alászálló” ködbe tűnik, ám midőn engedetlen lányuknak megbocsátanak, s ismét meglátogatják, „halványkék köd” úszik a város fölött. A klastrom lakói között több kék szemű akad, pl. a priorissa, Margit csodálója, a virágszemű Anna, Ágnes soror, Umberto fráter vagy Margaréta, a makonyi herceg szőke leánya. De „kék tekintete” és „búzavirág szín selyemdommánya” van Ottokár, cseh királynak, a földi vőlegényjelöltnek is. Margit, a Jézushoz hű, a legzordabb időben is „kékre fagyott kézzel” tisztogatja a halat, csikorgó téli hidegben halat meg ruhát mos, s „keze kékre fagy”. Béla király kék üvegkupából iszik, s amikor Béla herceg halálát követően Margit Jézus országáról beszél neki a leszálló alkonyatban a nagy, ólomkeretes, máriaüveges ablak „kék homályba” borul.

A *szürke* a holtak feltámadására, az újjászületésre emlékeztet. A középkori festők Krisztust szürke lepelben ábrázolták. Kodolányi regényében Margit elnyűtt fekete kappája szürkévé fakul. István és Béla viszálykodása idején Margit egyre vadabban bünteti testét, élete összeomlik, állapota megromlik, s „szürke árnyékhoz” hasonlatosan jár, arcát „szürkébe hajló sápadtság” lepi el. Az apját vigasztaló Margit „szürke kappája kőszoborhoz hasonlít”, olyan, mintha a Boldogasszony szigetén álló hatalmas kőkereszt Jézusnak a mása lenne. Mikor Béla király számot vet életével, s elhatározza, a kolostorba költözik lányához, „a hajnal szürkén dereng”. Élete utolsó stádiumában, amikor már csak vékony szálak, gyorsan múló pillanatok kötik Margitot a földi léthez, egyre gyakrabban találják ajultan, „szürkésfehér arccal” a templom kövezetén, végül „hamuszürkére” válik az ajka, felbukik és ágyban fekvő, agonizáló beteg lesz.

Az alázat és szegénység színe a *barna*. Maga a szín és dióbarna árnyalata gyakori kifejezője a kékkal és szürkével jelzett fenti világnak. Margit haja dióbarna, szemei barnák. A királyi család férfitagjai is hasonló vonásokat mutatnak. Béla hercegnek „dús, világosbarna” haja van, Istvánnak hosszú barna haja, az öreg királynak meg, akin Margit a dióolaj illatát érzi, dióbarna a tekintete. Benedictának „nehéz, barna haja van”, Anselmus fráter „erős pofacsontjain sötétbarna bőr feszül, s a szeme dióbarna”. Ágnes soror szeme alatt kis barna lencse díszlik, Cecilia szeme „meleg, barna”. Olimpiádisz „kerek, barna” arccal hallgatja Margitot, s a beteg kisfiú, Istefán „göndör, világosbarna” hajú. Vencelin comes, Ottokár embere „idős, nagy szakállú, dióbarna ember”, Marcellus fráternek meg „barna aszkétaarca” a legfeltűnőbb. Margit elgondolása szerint a gyermek Jézusnak „göndör olajbarna haja” van. A templom falán Jézus „barna szakálla a mellére borul, szelíd tekintete kivilágít a hosszú haj barna keretéből”. A Szent Katerina-kolostor celláiban „hosszú, nehéz, barna asztaok”, barna feszületek vannak. A kamra ajtaja, ahol Margit titokban korbácsolatja magát, „barnán súlyosodó tölgyajtó”.

A *sárga* kettős szín. A lent és a fent vonzatának egyaránt engedelmeskedik. Gyakran az arany helyett áll, s mint ilyen a Nap, az isteni fény, az örökkévalóság színe. Fény, élet, fiatalság, erő, isteni örökkévalóság, ez mind aranysárga, mely az istenek színe. A földi királyé is lehet, aki isteni eredetű. A sárga az örökkévalóság színe, az arany az örök életé. Negatív értelemben az irigység, az árulás szimbóluma. Kodolányinál a hatalom, a bűn, a halál és az ördög jeladásának az eszköze is.

A hatalom szinonimája a bütykös orrú, sárga csizma. Ilyent visel Béla király (még halottas ágyán is), fia István, Ottokár, a cseh király, sőt a veszprémi püspök is. Az „irigység

sárga fenevadja” a tengerbeli szörnyek egyike a kis királylány álmában. Amikor Margit haragra lobbán, szemében „sárga fények” kígyóznak, ugyanaz az „aransárga fény”, ami Béla királyéban, midőn az indulat magával ragadja. Halála előtt a király arcszíne „sárgás”. A beteg Aloisia soror „dinyesárga”, a halott Erzsébetnek meg „sárga, halálfejszerű” arca van. Mikor Margit Erzsébetet öltöztetni kezdi, kiemelkedik a háttérből a feszület, s a kiterjesztett karral függő Jézus, aki ugyanolyan „sárga, aszott, elkínzott” testű, mint a halott nővér. Másutt „a Megfeszített sárga, megtört, véres” teteme kerül az előtérbe. Az ördögtől megkísértett Margit „arca sárgás, ajka fakó”. Tartarosz fajzata a tatár Sejbán „sárga és vékony”. Az álombeli fekete macska, az ördög „sárga szeme” meg tüzesen villog.

Az égi szféra vonzatában tündöklük fel az aransárga. A klastrom súlyos falai „sárga fényben” melegszenek, a Nyulak szigetén pedig „a Nap aransárga fényvel” önti el a világot. Amikor Margitnak megbocsátanak szülei, és ismét meglátogatják, helyreáll a harmónia, s „a lehanyatló Nap aransárga sugarai tüzeket gyújtanak” a környék épületein. A kolostorba tért, megfáradt Béla király „elmereng a fakoronák csillogó levelein, a napfény aransárga pásztáin”.

Az *arany* a fentiek értelmében az utolsó stáció az égi világhoz való közeledésben, sőt maga az égi világ. De van egy másik, ellentétes irányú vonzata is, ez pedig éppen a földi királyhoz, a földi hatalomhoz tapadó ragyogás.

Margitnak, a király lányának aranytányérja, arany pohara és arany ereklyetartója van. A budai palotának aranyozottak a falai. A királyi család férfitagjai aranyos övet és kardot viselnek. Másrészt adott Margit, az „aranyverág”, akinek a celláját az ördögi kísértést követő hajnalon „a kora őszi reggel aranyos, mézes fény” ragyogja be. Boldogasszony szigetén a „tölgyek alatt aranyló alkonyat” jelzi Béla herceg váratlanul bekövetkező halálát. A regény egészét beragyogja Margit istenképzete, a hatalmas úr a fényes várban, aki „ott ül magas aranszékön, aranykoronával a fején, aranybottal a kezében” s „akiből a fényesség árada mend az egész velágra”. Őhozzá, feléje fut a haldokló Margit: „Milyen kék a tenger, s milyen vörösek a sziklák! Milyen zöldek az erdők, milyen sárrarany fényvel tűz a Nap! Be kell hunynia a szemét, mert vakít . . . Fenn a hegyen ragyog a váras . . . Villognak a falai, szikráznak az ablakai.”⁹² Margit célbaérését is az arany jelzi: „Legottan ez szentségcs szíznak orcája csudálatos fényösséggel megfényösödék, és vala szemének alatta oly igen szép velágosság, mintha megaranyozták volna az ő orcáját a szeme alatt.”⁹³

Összegzésül levonható a következtetés, az ún. Krúdy-effektus nem csupán Krúdy regényvilágában működik, hanem mint műalkotó elv Kodolányi *Boldog Margit* című regényében is érvényesül. Valószínűleg Kodolányi többi regényeire is alkalmazható, s más szerzők, művek esetében is beválí, tehát általános érvényű szövegszervező eszköz, ennek egyértelmű igazolása azonban további elemzéseket tesz szükségessé.

FORRÁSMUNKÁK

1. Kodolányi János: *Boldog Margit*. Magvető, Budapest, 1964
2. Bori Imre: A Krúdy-effektusok. *Tanulmányok, 1977–1978*. 43–48. p.
3. Balázs János: *A szöveg*. Gondolat, Budapest, 1985
4. *Keresztény művészetek lexikona*. Corvina, Budapest, 1986

JEGYZETEK

- 1 Bori Imre: A Krúdy-effektusok. *Tanulmányok, 1977–1978.* 43–48. p.
- 2 Uo., 48. p.
- 3 Uo., 44. p.
- 4 Kodolányi János: *Boldog Margit.* Magvető, Budapest, 1964, 10. p.
- 5 Uo., 11. p.
- 6 Uo., 30. p.
- 7 Uo., 35. p.
- 8 Uo., 101. p.
- 9 Uo., 111. p.
- 10 Uo., 141. p.
- 11 Uo., 273. p.
- 12 Uo., 62. p.
- 13 Uo., 165. p.
- 14 Uo., 215–216. p.
- 15 Uo., 316. p.
- 16 Uo., 376. p.
- 17 Uo., 85. p.
- 18 U., 370. p.
- 19 Uo., 183. p.
- 20 Uo., 371. p.
- 21 Uo., 391. p.
- 22 Uo., 436. p.
- 23 Uo., 17. p.
- 24 Uo., 408. p.
- 25 Uo., 425. p.
- 26 Uo., 33. p.
- 27 Uo., 50. p.
- 28 Uo., 132. p.
- 29 Uo., 131. p.
- 30 Uo., 51. p.
- 31 Uo., 52. p.
- 32 Uo., 201. p.
- 33 Uo., 76. p.
- 34 Uo., 93. p.
- 35 Uo., 94. p.
- 36 Uo., 131. p.
- 37 Uo., 163. p.
- 38 Uo., 195. p.
- 39 Uo., 220. p.
- 40 Uo., 226. p.
- 41 Uo., 239. p.
- 42 Uo., 241. p.
- 43 Uo., 418. p.
- 44 Uo., 150. p.
- 45 Uo., 173. p.
- 46 Uo., 289. p.

1997. jún.

259

-
- 47 Uo., 289. p.
48 Uo., 346. p.
49 Uo., 399. p.
50 Uo., 10. p.
51 Uo., 14. p.
52 Uo., 17. p.
53 Uo., 22. p.
54 Uo., 105. p.
55 Uo., 136. p.
56 Uo., 13. p.
57 Uo., 186. p.
58 Uo., 26. p.
59 Uo., 226. p.
60 Uo., 251. p.
61 Uo., 304. p.
62 Uo., 308. p.
63 Uo., 363. p.
64 Uo., 365. p.
65 Uo., 376. p.
66 Uo., 358. p.
67 Uo., 66. p.
68 Uo., 55. p.
69 Uo., 359. p.
70 Uo., 433. p.
71 Uo., 12. p.
72 Uo., 30. p.
73 Uo., 16. p.
74 Uo., 192. p.
75 Uo., 447. p.
76 Uo., 155. p.
77 Uo., 277. p.
78 Uo., 362. p.
79 Uo., 227–228. p.
80 Uo., 232. p.
81 Uo., 40. p.
82 Uo., 54. p.
83 Rječnik simbola
84 Kodolányi János: *Boldog Margit*. Magvető, Budapest, 1964, 313–314. p.
85 Uo. 317. p.
86 Rječnik simbola
87 Kodolányi János: *Boldog Margit*. Magvető, Budapest, 1964, 398. p.
88 Uo., 104. p.
89 Uo., 10. p.
90 Uo., 33. p.
91 Uo., 83. p.
92 Uo., 446. p.
93 Uo., 447. p.

Egy fiatal novellista

■ Kodolányi János: *József, az ács. Válogatott novellák. Osiris, 1997. 324. oldal, 980 Ft*

Lehetséges-e őszinte barátság novella és regény között, és ha igen, akkor miért nem? E Karinthy után hangszerelt kérdés különösen időszerű manapság. A regény mintha kiparancsolta volna a novellát az úriszobából, a szegény rokonná leminősített elbeszélés legjobb esetben is a csak cselédlépcsőn járhat. A sokat emlegetett „nagy elbeszélések” iránti bizalmatlanság az irodalomban különös módon leginkább a kis elbeszéléseket érintette; a nagyregény továbbment és virágzik, a novella elbukott. Így van ez a fejlett Nyugaton is, és hazánkban még inkább. Az olyan született novellisták mint Bodor Ádám és Tar Sándor sem művelik immár a műfajt, utóbbi műveikben mindketten a regény felé törnek: Bodor eddigi fő művének (*Sinistra körzet*) alcíme: „egy regény fejezetei”; Tar Sándor utolsó novelláskönyve is ciklikus, regényszerű elrendezésű volt (*A mi utcánk*). Jobb íróink közül talán Darvasi László az egyetlen, aki mindkét műfajban képviselteti magát. És bizonyos fokig jogos is a novella kirekesztése. Nálunk e műfajt elsősorban a *Nyugat* alkotói emelték nagyra, ám az akkor virágzó, klasszikus novella, a tömör, az egy nagyjelenetben felszikkasztó, az élet sűrített teljességét megragadó, a végső csattanóban kulmináló elbeszélés éppen rendkívül zártsága, mindentudó elbeszélőt feltételező mivolta okán mára nagyrészt hiteltelenné vált. Ez az elbeszéléstípus a híg tárcanovella felé mozdult. Manapság nemigen hiszünk többé a

narrátor megfellebbezhetetlenségében, jobban adoráljuk a nyílt formákat, és a már Hegel által is formátlanak nevezett regény sokkal inkább alkalmasnak látszik, hogy e formátlanból erényt csinálva kifejezze korunk megformált formátlanosságát, büszke relativizmusát. A klasszikus formaelvű novella elavultnak látszik; *anything goes*, de ha szabadna kérni, akkor regény legyen.

Nagyon megváltoztatva a megváltoztatandókat, Kodolányi is hasonló utat járt. Fiatalkorában elsősorban novellista volt, hogy aztán a harmincas évek közepén végleg odahagyja a műfajt, ettől kezdve csak nagy terjedelmű regényeket írt. De ez a váltás nem bizonyult esztétikailag termékenynek. Már a Kodolányi-novellákat mindmáig legtökéletesebben jellemző Németh László is kifejtette, hogy Kodolányi nem regényíró alkát; kíméletlenül levágó kritikát közölt az író korai naturalista regénykísérleteiről. Későbbi pályája sajnos igazolja Németh 1929-es ítéletét. Kodolányi a novellák után mintegy szakmányban írta történelmi nagyregényeit, e réműletese terjedelmű iratok, melyek mára nagyrészt olvashatatlanok váltak, mindenekelőtt a szerző által kifundált, ősmagyarok hitt-vélt-remélt nyelvhasználat miatt. A közönség és a kritika ítélete ezúttal találkozott, úgy látszik, e történelmi regények joggal tűntek el a süllyesztőben. De ki olvasta nagyszerű satirikus regényét, ezt a könnyű kézzel megírt, vitriolos nyelvi humorú epés önvallomást, ki olvassa ma *Boldog békeidők*-et? Valószínűleg senki, a Kodolányit történelmi regényiért ért igaz ítélet rátelepedett többi, jelentős értékű művére is.

És ki olvassa ma Kodolányi novelláit? Pedig Domokos Mátyás mostani remek, mértéktartó, pontos szöveget közlő válogatása jó alkalmat teremthetne az újrafelfedezésre. Ezekben a fiatalkori, többnyire az ormánsági falvak sárnehéz légkörében játszódó történetekben megdöbbenően sűrű és keserű tapasztalatok kaptak végleges tormát. Gyilkos indulatú, a szót csak köpve ejtő parasztok, eltiport, megalázott asszonyok, vigasztalan butaság, kietlen táj, csúnya, gonosz gondolkodású emberek – egyszóval *Sötétség*. De

Könyg Róbi

Élet és Irodalom 1997. okt. 10. 41. sz. 12.
és B.Z.A.: AZ ÉLME SZABAD ALLAT. Lyp. 2000. 341-348.

nemcsak a szociológiai erényeik teszik jelentőssé e régi elbeszéléseket ismét. Sőt, talán azokat legkevésbé. Németh László egyik régi, ezúttal 1933-as datálású cikkéhez fordulok baráti segítségül, nála jobban senki sem látta ennek az írásművészetnek a fény- és árnyoldalait. „A *Sötétség* Kodolányinak egyik legelső írása volt, a lélek utat talált színeitől sűrű írás, sokszor emlegették úgy, hogy ennél Kodolányi jobbat sosem írt s nem is igen írhat, mert ebben az írói módszerben csak az erő, töménység változik, fejlődés nincs. Ez nem igaz. A *Sötétség*-be még nagyon sok van abból, amit fordított népszínműiességeknek lehetne nevezni; ha a népszínmű a derű érdekében kever össze cigányzenét, muskátlis ablakot, gentlemanszívű harmiát, itt a magzatelhajtás, heptika, földéhség, egyke-rendszer, bestialitás, kuruzslás szövetkezik egy népi Grand Guignolban.” Kodolányiban

ári metszete

a költő legyőzte a szociológust, a naturalista természettudóst. „Ezek a novellák is bűnre, nyomorra, igazságtalanságra figyelmeztetnek” – folytatja Németh László –, „de van bennük egy költői mag, amely, érezzük, megért egy művet, s művet és nem vezércikket kívánt.” Legalább öt antológiadarab található a mostani kötetben, többnyire azok, amelyeket már Németh László is remekművekként tartott számon, olyan pillanatoknak, ahol „a vízió átüt”. „Bőbék Samu látomása az utolsó oldalon; az öreg ácsé, aki még egyszer meg akarja mutatni tudományát, ott, ahol a kútágasnak szánt tönk bütyke kifog a karján és szérszámán; a flótásé, amint a sóhajtozó bosnyák katonák fölött egy asztalon fuvolázik...” A Németh által jelöletlenül említett novellák ma is teljes értékű olvasmányok, egy huszoneves ifjú bámulatos villanásai: *Bőbék Samu búcsúja; József, az ács; Fújdl.* Am a kötet, szerintem legtökéletesebb, legnyugtalanítóbb novelláját nem említi Németh László; arról az írásról van szó, amelyet fülledt erotikája miatt ki kellett hagynia 1954-es kiadású válogatott novelláskötetéből. A Kiadói Főigazgatóság jó szimattal bírt, a *Rekkenő, nyári nap* valóban fűszeresen erotikus írás, egy kiskamasz élményének felidézése, aki egy kánikulai napon tanúja lesz vadász-kutyája és egy kóbor macska irtózatos, élet-halál küzdelmének. Ez a harc persze a szeretkezés gyötrelmesen titokzatos drámáját inszcenálja a cserepes szájjal figyelő kisfiú rémült tekintete előtt. Vad, expresszív képek, teljes nyelv, tökéletes ritmusérzék, egy huszonhét éves fiatalember pontos látomása. Végül hadd idézzem fel mai szekundánsom, Németh László ma is tökéletesen érvényes ítéletét: „Kodolányi János ezzel a kötetével a magyar realista novella legkülönb mesterei közé emelkedett.”

Bón Zoltán A.

V. GILBERT EDIT

Áruló magányok

Márai Sándor: Harminc ezüstpéNZ
Kodolányi János: ÉN vagyok

Két huszadik századi magyar Júdás-regényről készülök írni, amelyben erősen nyomatékot kap a másik oldal, Jézusé is. A mai olvasó rendkívül időszerűnek érezheti mindkét művet. Az elhajlás természetét, a követés útjait, a megtérés lehetőségeit vázolják fel. Az „idegen”, a máshonnan jött ember gyötrő helykeresése, az önmaga elfogadtatásáért tett kínos próbálkozások, az önnön határainak átlépése, az egy közösségben, egy eszmében, egy érzésben való feloldódási vágy és az erre való képtelenség, az ettől való irtózás fogalmazódik meg – természetesen más-más módon – a két alkotásban. Az áruló személyében mindkét szerző a művelt, a tanult férfit, a messziről jött tudós kereskedőt – kis túlzással: értelmiségit – alakját rajzolja meg, azét, aki nem érti, hogy az egyszerű halászok, sőt a közülük való írástudók számára is miért olyan egyszerű a megtérés, miközben ő kételyből kételybe esik, és a kétségtelen vonzódás ellenére sem tudja elfojtani meg-megújuló ellenérzéseit. Míg Kodolányi mindent tüzetesen átgondol és gördülékenyen megír, s érzékletesen kifejtett Jézus-parafrazisában meglepő és bámulatosan hihető szerep jut az árulónak, addig Márai csak felvázolja elgondolását, és a cselekmény lélektanilag megragadható íve helyett részleteken dolgozik, mindössze egy-két szituációt bont ki jobbára elmélkedő és nem történetmegjelenítő írásában.

Kodolányi maga számol be arról, hogy Jézus-képét kellett tisztáznia tervének megvalósításához, Márai esetében pedig az olvasó érzékel jelentékeny hangsúlyeltolódást Jézus irányában. Az ő regénye, a *Harminc ezüstpéNZ* alig ismert Magyarországon. A szakirodalom elvétve említi; apró utalásokon kívül nem méltatják ezt a késői, 1983-ban Münchenben kiadott művet. Könyvtáraink közül csak egy-kettő őrzi, erőpróba már hozzájutni is. Kodolányiéval más a helyzet. Sokáig fiókban volt (míg Máraié egy hajólada mélyén, és önszántából nem vette elő), de 1972-től, közlése óta viszonylag könnyen hozzáférhető. (Keresett, olvasott könyv, gyakran hiányzik a könyvtár polcáról.)

A Júdás-téma evangéliumi kitöltetlensége parafrazisok sorát hívta elő számos nép íróinál. Az árulás titokzatos őstípusának lélektani ábrázolását gyakran a század politikai időszerűségei is ösztönzik, így nem csoda, hogy például orosz földön több híres, érdekes, egyéni arculatú Júdás- és Jézus-regény keletkezik. (Méltán a legismertebb Mihail Bulgakov *A Mester és Margaritája*, különösen emlékezetes Leonyid Andrejev *Iskarióti Júdása*, és sokan olvashatták Makszim Gorkij *Lószűnyogját* is.) Közülük a szimbolista Merezkovszkijé néhány ponton hasonlít Márai művéhez. Merezkovszkij Jézust igyekszik megtalálni, annak különféle későbbi megjelenítéseiben, a róla alkotott elképzeléseken: arcain át. Ismeretlenül is ismerős arca segítségével. Ebben Máraival rokon a törekvése. Merezkovszkij örök problémája az egyeztetés, a jó értelemben vett „mindenki arcának” megtalálása, amely nem szabad, hogy egybeessen a tömegarccal. Nem tud szabadulni a jó és a rossz közép megkülönböztetésének kínzó igényétől. A megvilágosító erejű, katartikus kánont keresi. Hosszan filologizáló esszéregény *Az ismeretlen Jézus*, némileg hasonlóan Máraiéhoz. Mindketten azon álmélgódnak, hogy bár nem maradhatott fenn ábrázolás a zsidó Jézusról, mégis hitelesen él a művészek és a nép ihletett képzetében.

Somogy 1997. nov.-dec., 6. sz. 600-604.

Márai könyve sajátos, kevert műfajú. Erőteljesen aktualizáló, indulatokkal fűtött; folyton-folyvást ironikus, szarkasztikus, keserű, néha azonban jóízű, pikáns humorú kiszólásokkal megtűzdelt. A második ezredvég embere számára képezi le a történetet, és sikerül helyenként közelivé, megfoghatóvá, átélhetővé tennie azt. Típusnak képzele mind Júdást, mind a különféle megváltógyanus elemeket, és kiváló érzéssel festi meg az egyes vallási csoportok képét korának közéletéből vett szemléletes hasonlatok, példák segítségével. Azt a nyilvánvaló érzést kelti, hogy az emberiség története folyamán szinte semmi nem változott: mindig ugyanazok a késztetések hatottak, rokon kombinációk működtek az analóg erőterekben. Vállalkozása ezen dimenziójának sikeréhez hozzá tartozik bámulatos *tájérezéke*, *tájérezékelő* és visszaidő képessége. Folytonosságot tétel az környezet, domborzat, földrajzi arculat és az ott élő emberek lelki alkata, világlátása, viselkedése, eszméi között. Bizonyító erejű állításában felvonultatja, hogy a szelíd, dús, vidékies Galileából éppen ilyen, Jézus-típusú megváltó érkezhetett. Hangzásokat, mozdulatokat rekonstruál filmszerű vágásaiban. Fiziológiailag is megjeleníti a *szokatlan* jelenségét; viszketni, bizsergeni kezd szereplőinek bőre a rendkívüli ember közelségében. János rekedtsége is egyenesen levezethető életmódjából: „Rekedten beszélt, mert a szőrcsuhát izgalmában és a nagy hőségben gyakran levetette, a sűrű éjszakai fürdés közepette meghűlt a hideg, sivatagi éjszakában.” Történeti értelemben, tágabb összefüggésekben is él a módszerrel: a világ megérett arra, hogy meghallja Jézus szavát. Bizonyára sem ő, sem a galileai pásztorok nem ismerték a görög és egyiptomi, a kínai és arab gondolkodókat, mondja, mégis ott van tetteikben és szavaikban az emberiség addig felhalmozott minden bölcsessége. A krízishelyzet, a hiányállapot, az új iránti mohó vágyakozás pedig megszülte a Messiást. Márai rendhagyó módon valóban inkább *Jézust* tudja megrajzolni, rá talál ki egy dinamikus struktúrát; Júdást útközben elveszíti. Szinte példa nélküli ez a fordulat. Az irodalmi Jézusok általában bizonytalanok, vértelenek, szintelenek; bátortalanabban nyúlnak hozzá az alkotók. (Kivételnek talán a rendkívüli Bulgakov-regény számít.) Márai viszont megtalál egy szituációt, amelyben valódi konfliktus lehetősége rémlik fel, és ezt optimálisan ki is tudja aknázni. A *másik* feltűnése ez, a másik lehetséges igazié. A pályatársi féltékenység, a rivalizálás könnyen átélhető feszültségére élezi ki a Jézus-Keresztelő Szent János-találkozást, amit bravúrosan készít elő és old meg. A típusok megélednek. Az átkozódó, agresszív, bozontos és az újszerű, nem-aszkéta, urbánus, az ember eredendő gyengéiről, de a megbocsátásról is tudó másféle próféta ütközik meg a Jordánban úgy, hogy kölcsönösen elismerik egymást. Lehetőségek merülnek fel, talán így, talán úgy hangzott el a beszélgetés, medítál a narrátor, de minden bizonnyal megnyugvással végződött mindkettejük számára a találkozás. Megismerték egymást, nem csalódtak, végrehajtották a közös aktust (a „kis” próféta megkeresztelte a „nagyot”), és ezzel véglegessé váltak a szerepek. János az előkészítő és az eddig volt betetőzője, az Illés-féle próféta típusának kiteljesedése; Jézus pedig az, aki az egyes ember felelősségére és lehetőségeire ébreszt rá, és ezzel soha nem volt szint hoz a világba.

Ezzel a kiválóan dramatizált, mesterien előkészített és felépített jelenettel majdhogyanem ki is merül Márai ötlettára. Igaz, a végén még egyszer felizzik a szöveg. Az éjszakán, amikor Júdás átadja magát rendeltetésének, a föld különböző pontjain többen is nyugósek, nem alszanak. Seneca sem, Saulus sem. Az utóbbi végre elszánja magát, hogy útra kel, mert Jeruzsálemben valaki vésszesen veszélyezteti a zsidó vallási rendet...

Az árulás örökkévalóságának ilyen módon való tovaryúrtetése szépen zárja a Márai-művet, főként annak implicit hordozásával, hogy van mód a megtérésre is. A különben sziporkázó stílusú publicisztikus esszeregény Júdás-oldala azonban halvány. Az örök kételkedő, a minden mögött hamisságra, bizonyítatlanságra lelő mű-

velt városi kereskedő, akinek ő is beállítja, Kodolányinál megéled: arca, jelleme, története; tragédiája, igazi nagy, az olvasó számára is érvényes, heurisztikus erejű személyiségkonfliktusa lesz, és abból nő ki világméretű tette. Márainál szinte az elején hamvába hullik egy hasonló ötlet, meg sem kíséri kibontani azt. Rosszkedvűen rövidre zárja a kínálkozó lehetőséget. Júdása árulásának motivációja bizonytalan marad, a gyakorlatias gondolkodó kétkedése és a pénzvágy mintha egyaránt befolyásolná. Felhangzik egy erőtlen szólam Jézus megmentéséről (?), de ez inkább parodisztikus változat (például az andrejevi mű visszfényében, amely éppen erre épít örült következetességgel). S a záróoldal, a *Jegyzet* sajnos meglehetősen lapos és direkt, mégha megélt bölcselkedést is tartalmaz: „Az írástudó, aki elárulja a szellem szabadságát, beáll bértollnoknak a Párthoz, mert így szeretné pótolni, ami tehetségéből és jelleméből hiányzik... a pap, aki elárulja a vallást, amikor túri, hogy megszarolják vagy megvásárolják. A forradalmár, aki elárulja mindazt, ami a forradalomban jogos követelés volt, mert ezen az áron kap szerepet és baksist.” Megvető indulattal nyilatkozik itt az örök árulókról, regényében azonban mintha az Áruló és a Megváltó elválaszthatatlan, végzetszerű együttállását szándékozna megkomponálni...

Kodolányi Júdása valóban megmenteni igyekszik – ha nem is Jézust, akit egy pont után menthetetlennek tart, de – legalább az országot, az igaz hitet. Lebilincselő az a mód, ahogyan ehhez a „felismeréshez” az író eljuttatja hősét. A Kodolányi-regény egy értelmiségi vívódásaiként, döntésképtelenségeként tárgyalja Júdás képtelenségét a megtérésre. A regényt egyesek a túlzottan részletező leírások, a bibliai történet hosszú, újszerű elemeket nem hozó hömpölyögtetése és a Jézus-alak sematikusága miatt nem kedvelik igazán. Ha van is némi igazság a fentiekben, számomra a mű mégis egységes, lendületes és minden alkalommal újra lenyűgöző. Nagyregény ez – a szó értékítéletet hordozó jelentésében is. Ez a terjedelem szükséges ahhoz, hogy tényleg végigjárja a beteg lábú, nagyon igyekvő Júdással az olvasó azt a bizonyos reális és metaforikus *utat*. Kiváló a címválasztás, a szakírók meg is találják az ismert bibliai kifejezés számos hangsúlyát, referenciáját. Amíg Jézus a hegyi megmutatkozásjelenetben vallja meg a kiválasztott tanítványok előtt: *Én vagyok*, Júdás kétszer „világosodik meg”. Élete kérdése végig a *ki vagyok?*, erre keresi a választ a különböző iskolákban, körökben, szerepekben, és tragédiája az (úgy hiszi), hogy sohasem jut el a belső tanítványi körig, a titkok titkáig. Ezért sértettségből áll mindig tovább, rosszabb esetben bosszút forral, és szégyenteljes cselekedetekbe keveredik, hogy aztán bujdosnia kelljen előző énjétől. Jézus társaságában hiszi a legtovább, hogy jó mester mellé szegődött. Tanulni akar, és egy pontig hagyja is magát tanítani. Próbatételnek tekinti gyötrelmeit a jobbára tanulatlan halászok társaságában, a számára megalázó és fizikailag is megerőltető zarándoklat során. Szuggerálja a mestert, hogy ne menjen túl messzire, ne akarjon túl sokat, ne engedje magát Messiásnak nevezni, álljon meg egy biztonságos ponton, az előhírnökén, és akkor Júdás szívesen követi. Júdás szörnyű csalást, világbotrányt érzékel abban, hogy az Írás betűi, jóslatai ellenére Jézus magát tartja Istennek, isteninek. Ez a diszkrepancia, a leírtaknak való nem teljes megfelelés, a félegyezések, a pontatlan realizációk sorának regisztrálása juttatja arra a felismerésre, hogy nagyszabású csalóval van dolga, és egyben rátalál saját, testre szabott feladatára is a történetben: megszabadítani őt a világtól. Ez lesz az ő része, az ő nem csekély hozzájárása. Erre való az árulás. Kikapcsolni a hamis megváltót, akinek hamisságára ő, a művelt városi ember, az Írás ismerője, a jóslatok tudója jöhetett csak rá.

Íme: az értelmiségi tragédiája. A kegyelmet kereső, a megváltásért, a megnyugvásért, a boldogságért áhító tanult emberé, a tragikusan kész személyiségé. Azé, aki bárhol is szeretné, nem tud elengedni semmit, szörnyű nehezékként hordozza

sérelmeit csakúgy, mint tudását. Nem tud oldódni és eloldani. Képtelen átadni magát a gyökeresen másnak, nem tudja megrögzött szemszögén kívül máshonnan szemlélni a világot, a kínálkozó élményt, önmagát. A reflexió gyötrésében vergődő művelt ember ő, aki pontosan szeretné meghatározni az igazságot, és bármennyire keresi azt, mégsem lát mást, mint ami előzetesen kánonjában már rögzült. Mindent ahhoz mér, és a nagy váltásokkor végzetesen téved, mert ő az, aki a betűtől nem látta meg az Írás, a jóslatok, a történelem irányát és szellemét. Döntésében értelmet nyerne legyőzni akart, szégyellt, bagatellizált ellenszenvei, viszolygásai: „Egyre nehezebb volt titkolnia valódi érzéseit. Minden bántotta. Jesuah galileai kiejtését gyötrelmes volt hallgatnia. Szokatlan szavait utálta. Jehuda megértette, miért csúfolják a júdeaiak a galileaiakat. Neki pedig figyelnie kellett minden szót.” Kodolányi ezt a típust, a reménytelen értelmiségit vizsgálja, elemzi tüzetesen, és rajzolja ki félelmetes következetességgel fejlődésvonalát. Vágyakozását a kegyelem iránt, de úgy, hogy rögzítményesen nem tudja feladni korábbi magát. A *fordíts hátat önmagadnak* bibliai parancsa válik háborzongatóan átélhetővé itt. Jesuah szavaival:

„Félsz a múlttól. Félsz, hogy elveszíted a világot s a rendet, amit megszoktál. Félsz a büntetéstől, ha Mószét nem látod többé annak, akinek hirdetik, a törvényeket nem mered odaadni a Törvényért. Azt hiszed, borzasztó sötétségbe zuhansz, ha elengeded a világ korlátait. Ragaszkodol az Eljövendőnek ahhoz az alakjához, akit meddő betűkből és ravasz magyarázatokból ismertél, félsz félredobni és szabadon menni a valóságos Szabadító után. Nem mered válladra venni a keresztet, Kerijothi Férfi, ettől borzadsz legjobban. Pedig aki nem veszi magára a keresztjét, s úgy nem követ engem, nem juthat a Mennyek Országába. Azt hitted, Kerijothi Férfi, én levelezem rólad a keresztet. Holott nem veszem le, hanem inkább a válladra teszem. Ettől félsz.

– Keresztet a vállamra? – riadt meg Jehuda rémulten.

– Lásd, hogy félsz – mosolygott a Mester.”

A saját múlt vállalása s (ez általi) lehetséges elengedése tehát az a bűvös eszköz, amely megkönnyítheti az Igazsághoz, a kételyek nélküli hithez való eljutást: az önzaronosság, az én vagyok bizonyosságának felismerését és vállalását. Láthatólag erre képes Jehuda a legkevésbé, hiszen a fenti beszélgetés annyira idegen tőle, hogy utána csak formális és vértlen udvariassága – a meghajlás elmaradása – miatt aggódik, méghozzá nagyon. Újra kellene mindent kezdeni, tépelődik, de egy pillantig sem az útmutatás – az első, azonnal képtelenségnek tekintett – értelmében...

Mindent elhagyni, ami addigi neveletésünk, kultúránk volt? Értékeink, tudásunk, szokásaink, ízlésünk, önmagunk? Biztos támpontjainktól kellene elrugaszkodnunk? Jehuda csak abban lesz egyre biztosabb, hogy a könyvet – és önnönmagát – kell elébe helyeznie az embernek és túlon túl nehéz tanának. Hiába érzi, hogy valami igazival van dolga, miután nem képes megtalálni a már meglévő tudásával, világszemléletével történő egyeztetés kulcsát, az egyértelmű „tisztázás” felé visz az útja: sértett magányában, szerephiányos idegenségében belelovalja magát az állásfoglalásba.

A könyv utolsó lapjain azonban Jehuda is részesül az áhított kegyelemben. Rettenetes magányát, végső, barlangbéli, egy prostituált általi megaláztatását, teljes leépülését már nem kompenzálja más, csak a vele ekkor már törvényszerűen (hisz nem vártan, de megszorgáltan, mert megszenvedetten) megtörténő megbánás és felemelkedés. A legmélyebb csalódottságban és hitványságának, hiábavalóságának végső, kétséget nem hagyó érzékelésekor, a *minden elveszett* állapotában jut el hozzá Jesuah aranybarna tekintete. Gyermekekori félelmei, rémálmai barlangjából így lesz a megtisztulás, a beavattatás helyszíne, ahonnan már képes alázattal kilépni a fényre. Ez a vízió méltó párja annak az irigyelt hegyi látomásnak, amely csak közvetí-

téssel jutott tudomására; a fehér ragyogás katartikus, nem-intellektuális, mindent elsöprő ereje immár őt is besugározza. Végre vele történik meg! A beavatásmisztérium rajza, a megtisztulása, a megvilágosodásállapoté és a kegyelmi aktusé ez a gyötrelmesen szép utolsó húsz oldal. Ez a Júdás azonban megvilágosodása után hamarosan véget vet életének is. A bibliai konvenciókhoz való ragaszkodás vagy a pesszimiztikus hangoltság vitte vajon Kodolányit efelé a megoldás felé?

Ez a szélső pont már titok marad; végső oka, motivációja a korábbiakkal ellentétben nem tárul fel az olvasó előtt. A könnyű követhetőség itt megszakad. Mégis úgy tűnik, Kodolányi következetesen végigviszi antihősét kilátástalan jellemének útján. Nem szépít, nem könnyít, nem misztifikál. Eljuttatja archetípusáig, az árulásig. De nála ez összekapcsolódik a Márai által csak meglebbentett saulusi fordulattal! Az árulásra determináltaknak valószínűleg be kell először tölteniük a hivatásukat. Nem kerülhetik el sorsukat, és egy részük ezen a földön már nem tudja elviselni felismert bűnösségének tudatát. Ez ugyan ellentmondani látszik a megtérés keresztényi eszményének, és újra a bűnösség irányába fordítja a Júdás-alakot. Ezzel a kevert megoldással élve Kodolányi mintha némileg még a kételkedés pozícióján maradna: hőse nem tudja elhordozni a megismert örömet és bűnt. A minden áron való kereséseknek itt szakad vége, és – most először – igazi, önmagát érintő tétje lesz a felismerésnek.

Kodolányi János egy szerencsétlen, megrögzött lelki szegény útját írta meg hihetetlen aprólékossággal; mind a tárgyi részletekben, mind – ami annál jóval lényegesebb: – az evangéliumi és a lélektani igazságban hitelesnek tűnő, sodró erejűt alkotva.

Tüchert Lajos: Kardnyelő a párizsi utcán

BALOGH PIROSKA

Öltözet és enteriőr

Kodolányi János *Boldog békeidők* című regényében

1948-ban, két Gilgames regény között írta Kodolányi János önéletrajzi ihletésű regényét, a *Boldog békeidőket*. A regénybeli történet 1904 nyarán játszódik, a – már a címben megidézett – „boldog békeidőkben”, bár az író eredetileg a *Buborék* címet szánta regényének, „hiszen úgy múlt el az a világ, az a Monarchia, mint egy buborék! Úgy oszlott el, mintha szétpukkadtnak volna!” A regény fabulája egy házasság szétesésének története, mely nem mentes minden politikai intenciótól, tekintve, hogy a dualizmus gyakran ábrázoltatott (különösen gúnylapokban) házassági kötelékként. Maga a szöveg azonban inkább a korszak társadalmi mentalitására, mintsem politikai vonatkozásokra utal.

A regény szövegében az öltözet, öltözködés és az enteriőr problematikája nem csupán az ábrázolás szintjén van jelen, hanem jelentéshordozó szerepe van a mű gondolatmenetében. Milyen módon? Az öltözet az emberi identitás jegyeit ölti magára, akárcsak a XIX. századi francia regényirodalomban az arca nőit maszk. Ennek következtében a ruha az elhatárolódás eszköze, „csigahéj” lesz, ugyanakkor oppozícióba kerül az emberi testtel, melynek létezéséről (ruha nélkül) a társadalmi játékszabályok szerint tilos tudomást venni. A ruhák időszaka a nappal, a test időszaka az éjszaka. Az utóbbival különös korrelációban állnak a bútorok, melyek mindig mint egy bizonyos személyhez tartozó tárgyak jelennek meg, olyannyira, hogy képesek „megéledni” is. „Nappal minden világos, megfogható, látható, biztos. Nappal tiszta, vasalt ruhába bújtatjuk magunkat, s a ruhával együtt átalakulunk emberré. [...] Mindenbe beleléphetünk. Benne vagyunk a tokban, mint csiga a héjában. Csak kezünk és arcunk emberi. Embertársunk ugyancsak négy jobb-rosszabb szövetsős, korong és bogártest. Ők is csak a kezüket, arcukat mutatják meztelenül. Csak az »alantas« emberek járnak meztéláb, ők hagyják szabadon még a mellüket is. De este egyenként gomboljuk és tesszük le a kagylóhéj darabjait, s velük együtt emberségünket. Azután ránk borul a csend, társaink eltűnnek, a világot sötétség vagy sejtelmes holdfény lepi be, elföd a mennyezet, ránk hajolnak a falak, körülönt a homály sűrű tengervize. A bútorok élni kezdenek”.

Az idézett gondolatmenet konzekvenciái érvényesülnek a *Boldog békeidők* szociológiai jelentésrétegében. A regény nézőponttechnikája úgy működik, hogy az egyes jeleneteket mindig valamely szereplő tudatán keresztül láttatja, bizonyos jeleneteket több szereplő szemszögéből is bemutatva. A Németh monológjaként idézett szemlélet értelmében azok a szereplők, akik csupán a látvány szintjén jelennek meg az illető tudatában, ruhadarabjaikkal azonosítatnak, metonimikus megfeleltetéssel: „A templom előtt a falu aranyifjúsága táborozott. Egy sereg fehér nadrág, szélesen fölhajtvá, s bokáig föl húzva, mintha viselőik vízbe állva mérették volna. Egy tömeg bunkós orrú amerikai cipő. Egy halom zsirardikalap, olyan divatos, hogy a peremét alig lehetett megfogni. Egy raj zakó, a legfelső gomb hanyagul nyitva hagyva, ahogy a walesi herceg viselte a század végén a pesti korzón. Egy sor hetyke angol bajusz. Mintha valamennyit ugyanazon a dróton húzták volna meg, egyszerre fordultak az ismeretlen lányka felé.” Ez a leírási módszer nem csupán a személyek idegen voltát jelzi, hanem a divatkövetés uniformizáló jellegére is utal. Ugyanez a technika alkalmas csoportok egybetartozásának jelzésére is, így nemzetiségi csoportok esetében. A magyar viseletben az élénk, kihívó, magabiztos színek, ruhadarabok dominálnak, míg a sváb nemzetiségi viseletet a kortalanság és a személytelenség jegyei uralkodnak. Az uniformis jellegű ruhák között kiemelkedő szerepe van a korabeli szemléletben a katonai egyenruhának, s a katonaira emlékeztető állami (csendőrség), vagy a helyi elit militáns erényeit csillogtató községi egyenruhának (tűzoltóság). A nők számára a szerelmet, a férfiak számára a fiatalságot s – paradox módon – a szabad életet jelentik. Az öltözetleírások mögül jól kiolvasható a jelentés: a boldog békeidők társadalmában a nemzetiségek egymás számára idegenek, személytelen csoportok, társadalmi presztízst nyernek viszont a militarista megnyilvánulások, s a fiatalabb korosztályban „divatjelenség” az uniformis, tehát az ízlés irányzatossága (irányíthatósága).

A regény ábrázolásában a divat nem egyszerűen társadalmi jelenség, hanem alteregója, leképezése a boldog békeidők társadalmának, mely épp oly ingatag, különdleges, könnyen

Somogy 1998. jan.-febr. 1. n. 59-67

megszűnő, akár a divatirányzatok. A Monarchia: Ferenc Józsefnek és udvarának „divatirányzata”. Még a korszak is az úri divat koordinátaival határozta meg: „1904-et írtak akkoriban, az urak keménygallért, magasra szabott mellényt, cső alakú, kemény kézelőt, pödrött bajuszt viseltek, s büszkék voltak rá, hogy a haladás századában, a XIX. században születtek, s a XX. században élnek, amikor is az emberiség haladása oly szemmel látható...”. A Monarchia hölgyei – Erzsébet királynék, a Monarchia legelső gavallérja pedig – Ferenc József. „Ilus is Erzsébet királyné volt, aminthogy az egész Monarchiában minden nő az akart lenni, vagy annak képzelte magát. Finom, könnyed, előkelő. És tetőtől talpig szoknya, blúz, csipke, selyem, fodor.” A divat tehát mint mintázat jelenik meg, mely látszólag korlátlanul kiterjeszhető. A regényben gyakoriak az ilyen kommercializált, „felülről” terjesztett, az emberek nappali énjét meghatározó mintázatok (képeslap: „Ilus abban az időben úgy képzelte a szerelmet, ahogy a német képeslapok ábrázolták: színes nyári ruháskában, virágok között, ölében tartogatva piros kalapját, ül a szőke, telt keblű leányka, fejét egy körszakállas férfi vállára hajtva, kezét örök hűsége jeléül szemérmesen átengedi az ápoltt férfikéznek...”; vagy érzelmes leányregény, melyből Miskolcziné olvas fel didaktikus célokkal leányának, Piroskának; vagy a „szív zászlaját lengetem”-típusú érzelgős költemények és az Anyegin, melyet Piroška alkalmaz magára minduntalan). Ezeket a fiktív mintázatokat Kodolányi egybementírozza a történet egyes jeleneteivel: a képeslap fás képével a sötét kertet, ahol férj és feleség ellenségként áll szemben, s a diófát, amely alól a férj a szoknyáját riszáló cseléd lányt, majd a batisztnadrágját kivillantva hintázó Piroskát bámulja; a leányregény idézetei teljesen inadekvátak olyan leányhallgató előtt, aki a *Nanát* és a *Psychopathia Sexualist* olvassa; az Anyegin-idézetek pedig egy kettős csábítási akció felsülését „kommentálják”.

Felbukkannak alternatív ízlésirányok is. A falubeli doktor meggypiros mellényben szokott megjelenni a kaszinóban, s „a pesti íróvilág, Kiss József költői köre, a meggypiros mellények, az irodalmi kávéházak, a hajnalban gördülő hintók, a Körút ledér világa viharként tódult be ajtón-ablakon a görcsös padlójú, petróleumlámpás szobába”. Buda Pista, a főszoigabíró szürke kesztyűt viselt, mely kesztyű olyankor nyert igazi jelentőséget, amikor a főbíró ősmagyar birkapaprikás mellett, ősmagyar cigányzenére, ősmagyar módon mulatott, ilyenkor „fölkerekedett a tánc örvénye, mint a forgószél, amelyben a mezítlábás, bő szoknyájú szépasszony pörög. Buda Pista kiugrott a középre, s a részegen falnak dőlt székek, asztalok között vadul járta a kopogóst a forgószélben lejtő, láthatatlan szépasszonnal. Ez volt a Kesztyű Levetésének Pillanata is! [...] láthatatlan, névtelen hősök keltek ki rég besüppedt sírjukból, csizmásan, mentésen, kócsagforgósan, kardosan, pörgették nehéz buzogányukat, pengették sarkantyújukat, száguldoztak a német ellen csótáros lovakon”. A zsidó kocsmáros leánya, aki énekesnőnek készül, pillangós cipőjével, testhez álló selyemruhájával, égővörös hajával a művészvilágot idézi meg, többek között a trikóban akrobatamutatványokat előadó hölgyeket, a botrányokat (Jókai és Laborfalvy Róza, majd Berta, a Bernhardt–Dusé-ügy, Párizs stb.). A „megidézés” technikája (egy falusi kaszinó rozszant kocsmaszobájában!) végső soron ugyanazt sugallja, mint az egybementírozás: színességet és hiteltelenséget, játékos felszínességet, egy karnevál szürkevalót rejtő, színpadias jelmezeit.

Nem véletlen az sem, hogy az öltözködés, a kozmetika (mely a társadalmi játékszabályokkal adekvát szabályok alapján működik) rendkívül szigorú, áthághatatlan szabályrendszerként jelent az egyes szereplők személyes kapcsolataiban. Különösen jól követhető e jelenség a Némettel kapcsolatba kerülő három nő esetében, összefonódva ama – egy kaszinójelenetben vitakérdésként felmerült – probléma vizsgálatával, hogy minden nő más, avagy „csak a ruha, a kalap, a mozgás, a hajszín, a szem, a konstitúció, egyszóval: csak a külső különbözik, tehát a tálalás, hogy világosak legyünk, de maga a lényeg, a nő, a fogás: ugyanaz”.

Németné, a kisvárosi Erzsébet királyné, tökéletes úriasszony, „mint egy előkelő német folyóiratban ábrázolt grófnő, aki költői bánatokat fojt magába”. Ez az image azonban nem működtethető az őt körülvevő tényleges relációkban. Az így kialakuló lelkiállapotot Kodolányi tudathasadásként ábrázolja: amikor Ilus szeretne körmére nézni jó gazdasszonyként a házvezetőnőnek, s annak sértő szavai hallatán söprűt ragad, a benne rejlő költői német grófnő értetlenül figyel a botrányosan viselkedőt: „Ebben a pillanatban Ilus úgy érezte, mintha kettévált volna az énje. Az egyik Ilus cselekszik, a másik megdöbbenve, ijedten, szégyenkezve figyel.” Az ilyen énszakadásokat mindig egy különös mozdulat zárja le: Ilus a hajához kap, megigazítja frizuráját (mintegy ellenőrizve saját úrinóvoltát). Férje s a környezete azonban nem e

rendhagyó akciókat emlegeti Ilus legkibírhatatlanabb vonásaiként, hanem „botránnyosan ferde” izlését (szereti a sárga színű szöveteket, rózsaszín ruhát varrt a kislának). Némethné esetében a metamorfózisra való képtelenség problematikáját bontja ki a szerző: az öltözködésével (is) kifejezett mintától Ilus olyannyira képtelen eltérni, hogy mikor a körülmények erre kényszerítik, egyénisége meghasad, ám nem változik. Nem tudja megvalósítani vágyát, hogy „leégeti magáról a ruhát, az inget, itt áll mezítelenül, tisztán, egyszerűen és igazán a szeretetben.” Mikor férje kiutasítja házából, a távozó, félig öntudatlan nő azért úrinő módjára tipeg magas sarkú cipőjében, fejére borítja a malomkerékkalapot, vállára a divatos köpenyt.

Kádi, a sváb cselédlány, aki Németh szeretőjévé lesz, sajátos módon a ruhák vonzásában él. „Hivatalos” udvarlójától, a sváb Hanzitól azért távolodik el, mert ruhája trágyaszagú, „haja lenszínű, oldalt elválasztva viseli – az úré gesztenyebarna, puha, mint a selyem, s olyan bódító illata van, hogy meg kell bolondulni tőle”. Sokatmondó jelenet, amikor Kádi megtalálja Németh hadnagyí egyenruháját a szekrényben, s az emberi test formáit felvevő „üres” uniformist csókolja meg, halmozza el rajongásával. A Hanzit és Németh között mintegy átmenetet képviselő magyar kocsis, aki eleinte magára vonta Kádi figyelmét, azért válik a lány számára érdektelemmé, mert szívet csalogató ruhája „nem az övé, ha fölmondanak neki, lehúzzák róla, másnak adják [...] Ez is az úré [...] Ő is az úré, a szerelme is az úré”. Kádi szerelmi választása tehát az öltözet alapján történik, ám a saját öltözetéhez képest ez a választás inadekvát. Németh szerelme ugyan elindít egy belső metamorfózist Kádiban, aki korábbi ruháján nem változtatva mégis „mintha általbucskázott volna a fején, s elátkozott békából királylánnyá vált volna. Ennek mutatta a tükre [...] arca mintha egy eddig nem ismert, gyönyörű Kádi arca lett volna”. Ezt a metamorfózist Kádi szeretné kifejezésre juttatni ruházata és idegenszerű beszédmódja megváltoztatásával, amit fölöttébb könnyűnek talál, hiszen „miért is ne lehetne ő úriasszony? Mi a különbség? Csak a ruha. Szépen fésülködik, haját »krétchen«-be köti, mandulaszappannal mosdik, fogát »pucc-pasztával« feni, tetőtől talpig megmosdik a nagy lavórban, testét citromhéjjal dörzsöli be”. Ez a külső metamorfózis azonban elmarad, s Némethtel való kapcsolatában sajátos féloldalasság, kiszolgált – kiszolgáltatót, „semmiért egészen” viszony alakul ki, amely épp a ruhaneműk kapcsán jut legmarkánsabb kifejezésre: Kádi mossa-vasalja Németh ruháit (öltözteti), míg Németh a szeretőnek kijáró ajándékokat (kendőt, ruhát) is megtagadja Káditól, habár éjszakánként meglátogatja (vetkőzteti). A megcsalottság állapotát egy másik motívum is hangsúlyozza: a „másnak varrt ruha” motívumára rájátszó „másnak takarított lakás” motívum. Kádi az erdészházbeli nagytakarítás után „gyönyörködött az aransárga fényvel elöntött padló tisztaságában: az Ő [Németh] lába lépked rajta, az Ő szeme találja benne örömét.” Az olvasó ekkor már tudja, hogy a takarítást Miskolcziné rendezte a kollégiumból érkező leánya tiszteletére, akit majdan szeretne Németh oldalán tudni („Az Ő [Piroska] szeme fog gyönyörködni a tisztaságban, Ő alszik a frissen húzott párnákon”), s reményei nem is egészen alaptalanok. (Ez a motívum visszatér Piroska esetében is, aki a majdani feleség jogán képzeletben előre átrendezi a lakást, ám a leánykérés elmarad.) Kádiban tehát végbemegy egy felemás metamorfózis, mely nem nyer kifejezést „homlokzati elemekben”, s amely hátralévő életére felemás állapotba taszítja a lányt: immár azt a férfit (Hanzit) is szolgáltnia kell (öltöztetnie), aki külseje alapján eredetileg egyenrangú kapcsolatot kínált volna számára.

A regény igazi „alakváltója” Piroska, Németh házvezetőnőjének tizennyolc éves leánya, aki tanítóképzőben tanul, s nyári vakációjára érkezik az erdészházba. Helyzete sajátos: Németh iskolásleánynak gondolja, eme minőségben engedi meg ideutazását – Piroska azonban előbb önkéntelenül, majd tudatosan csábítja Némethet. Olyan lélektani szituációba kerül, melyben egyfelől ártatlan és tapasztalatlan lánykának kell látszania, másfelől tapasztalt, a hódítás arzenálját ismerő hölgyként viselkednie, s e metamorfózisokra már csak azért is képes, mert életkora is „átmeneti”, tapasztalatai hasonlóképp (csókolózott már, de a *Psychopathia sexualis* néhány elemi kifejezésének jelentésével egyáltalán nincs tisztában). Nappal, a fegyelmezett ségnak, a társadalmi szabályok betartásának időszakában fehér, rövid, kislányos ruhát visel; este azonban pongyolát ölt, melyben „előkelő úriasszonynak látszott, fiatal, rózsás, boldog asszonykának”; s egyik éjjelen, az ösztönök szabadságának, a testnek időszakában, egyetlen ingben hintázik és sétál kinn a kertben. Pszichéje alkalmazkodó jellegű, feloldódik a szerepekben, melyek az öltözet segítségével nyernek kifejezést számára. Nemcsak jelene záródik kettős szerepbe, hanem a jövőjét is szerepek (s az azokhoz tartozó kosztümök, „kosztümös álmok”) soraként fogalmazza meg: „Mi lenne, ha igent mondana? Fehér uszályos, menyasszo-

nyi ruha, mirtuszkoszorú [...] Tanítaná a gyermekeket, játszana velük [...] Templomba vezetné őket, ott ülnének ezután mindig a kegyuri padban. Órajta kockás, uszályos ruha, fején az az édes kis kalap, mit nemrégiben látott Pécssett, Márkus Etel kirakatában [...] Nyáron kijárnának az erdőre az intelligenciával [...] Erre a célra külön ruhát csináltatna, kissé skótosat, kabátkával, egy leheletnyit angolosra, nagyon jól kiemelné az ő szőke fiatalságát, gödrös arcát. Télen szánkázóknak. Bunda, lábzsák van itt elegendő, a maga számára egy kis prémmel szegett, pikáns, mantilkás ruhát csináltatna sötétszürke anyagból, hozzá óát, muffot [...] Uzsonnára hívná az intelligencia hölgyeit [...] Csináltatna egy egészen könnyű, bő, házias délutáni kis ruhát, egyszerűt [...] olyan lenne, mint egy bájos leányka, s mégis asszonyos. Rém hercig lenne!“. Mint e monológ is mutatja, Piroska öltözködési taktikája a sejtetésre, a megmutatásra épül, ruhája nem a divatmodellek öncélúan tökéletes megjelenítése (mint Ilus esetében), hanem teste szépségének kiemelése. Míg Ilus és Kádi mintegy a „ruha foglyai“ (az előbbi az úri divaté, az utóbbi a divat társadalmi jelentéséé), Piroska testén a ruha eszköz. Eszköz, ám nem valamiféle szabadság (itt: szerelmi szabadság) megvalósításához, hanem egy hagyományos érdekházasság eléréséhez. Tervei szerint szívserelmének, a költőnek csupán a szeretője kíván lenni („pongyolát tartok a szekrényedben és papucsot“), ám nappalait, a meghatározó szerepeket és kosztümöket remélt férje, Németh oldalán képzelel el. Kijelenti, hogy az ő slingelt (alsó)nadrágja többet ér, mint a suffragettek nadrágszoknyája (a slingelt nadrág villant ugyanis Németh szemébe a hintázó lány felröpülő fehér ruhája alól, s e nadrágot akasztotta Piroska Németh dolgozószobájának ablaka elé száradni), ami azt implikálja, hogy a hagyományos női szerep, melyhez a slingelt nadrág segíti, meglátása szerint „többet ér“ a nadrágszoknyások önmegvalósítási próbálkozásainál.

Már a három nő ruházattal kapcsolatos problémáiból látható volt, hogy Kodolányi, jelentős részben az öltözködés bemutatásának segítségével, egy freudista alapokon nyugvó lélektani modellt léptet működésbe, kiegészítve a tudati rétegek tükörként való működésének teóriájával. Az egyes szereplők tudati rétegeinek megjelenítésekor a superego általában az öltözethez, s az ahhoz asszociált képzetekhez kapcsolódik, míg az id a (mezítelen) test képzetével fonódik össze. A szövegben Németh esetében jelenik meg legtisztábban ez az ábrázolási stratégia. Németh Gyula rendkívül fontosnak tartja az öltözködést, amely mint a társadalmi, erkölcsi és egyéb szabályok megtestesítője, védelmet és elzárkózást biztosít számára, aki „feketében járt nyáron is, legfeljebb mellényt nem viselt. Kemény gallért azonban igen“. Feleségét elegáns és tökéletes úrinőnek látta jegyességük időszakában, igazi Erzsébet királynénak, büszkén sétált vele nappal(!) a főutcán, ám mikor elérkezett a nászéjszaka(!), „az utcáról beszüremelő gázlámpa kékes fényében fehér, karcsú, merőben szokatlan és idegen alakot látott. Egy levendulaszagú kísértetet. Jelenést, melynek valóságos lábszára, valóságos meztelen karja, a himzett, csipkés menyasszonyi ingből kibukkanó, igazi teste volt... S amikor a remegő test mellé bújtt, szörnyű csalódást érzett“. Némethné, mint feleség és úrilány, hivatalos pozíciót foglal el Németh mellett, azonkívül tökéletes megtestesülése egy elismert társadalmi eszményképnek: Németh e társadalmi szempontok alapján (mintegy a tudatfölköttijében élő szociális szokásrendszernek engedelmességedve) választja őt – nem tud viszont kapcsolatot teremteni vele ösztönénje szintén.

Kádi esete ennek éppen fordítottja: míg Ilus felöltözve „ismerős“ Németh számára, öltözetlenül „ismeretlen“, a cselédlánynak testét ismeri (éjjel, fülledt cselédszobában, pálinkától mámorosan), viszont felöltözve (nappal, mint sváb cseléd) Németh számára csupán tárgy, mégpedig néhány ruhadarab: „a széles, kék szoknya, a virító, sárga kendő fölbukkant az orgonaszobában. Hát ez megint itthon van?“ Éjjeli találkozásaik alkalmával Németh mintha nem is önmaga volna, ilyenkor lefojtott ösztönénje kerekedik felül: „az a másik szoba, talán nincs is, csak álmodta, voltaképpen semmi köze hozzá. Vagy ha van is, olyan fülledt, áporodott szoba, olyan idegen bútorok, olyan különös illatú vánkos, olyan meleg, szemérmetlen test, okvetlenül valahol messze van, a mélységben, ahol senki sem jár.“ Amikor Kádi közli Némethel, hogy terhes, s ennek a nappalra is kiható konzekvenciái vannak, Németh menekülni próbál jólöltözött superegójához („Lába csoszogva kereste a papucsot, mint menekülő menyét a lyukat“), ám Kádi gyufát gyújt, és mintegy a tudatalattiból kiemelkedő, kísértetkosztümbe öltözött jelenés kényszeríti Némethet a szembesülésre, a végső szó kimondására („Hát nézzél szemembe, nézzél szemembe – suttozta a lány vadul, [...] világosszőke haja kócosan omlott szanaszét, mint egy koporsóból kikelt tetszhalotté.“)

Piroskával kapcsolatban nem ennyire éles a tudatalatti – tudatfeletti szembenállás, pontosabban a test – öltözet kordinátáiban nehezebben elhelyezhető. Németh kedves képe Piroskával kapcsolatban, amikor a lány „olyan, mint egy kis iskolás”. Amikor Piroska image-t változtat, s esténként felveszi asszonyos pongyoláját, látványa „szüntelenül azt a képet csalta [Németh] eszébe, hogy kibontja a pongyoláját, mellét kiemeli a fodrok és habok közül, s egy gögicselő gyermek szájában nyomja”. Ennek ellenére Németh tudatában Piroskával kapcsolatban keverednek, mintegy kiegyensúlyozódni látszanak az öltözetéhez és a testéhez kapcsolódó képzetek (a felöltözött iskolás lány képe Németh álmából való, ami a tudatalatti jellegzetes tartománya; a testi képzetek pedig a felöltözött Piroska ruhadarabjaihoz fűződnek). Nem véletlen, hogy éppen Piroskávali kapcsolata jelenti azt a fordulatot, ami rövid időre kivetkőzteti szigorú ruhájából, bőrre nőtt kagylóhéjából. Piroska a gyerekek nevében kéri meg Némethet, hogy öltse fel egykori hadnagyi egyenruháját, amit az elutasít, majd mégis megtesz, s tisztí atillájában a tükör elé lép. A tükör szerepe szimbolikus jegyeket nyer a szövegben: a tükör segítségével történik a metamorfózis az átesett szereplők (Kádi, Piroska, Németh) szembesülése önmagukkal, egymás tudatában is, mint tükörben (látványként, ruhák, színek összességként) jelennek meg, gyakran ugyanazon személy külseje több tudat tükrében visszaverődve. Jelen esetben e jegyek mellett előtérbe kerül egy másfajta jelentésmozzanat is: a tükör mint élet és halál kapujának, átjárójának szimbóluma jelenik meg akkor, amikor Németh múltbeli énjével, a halott, eltemetett hadnaggyal szembesül benne, „mintha a távoli múlt ezüstködéből tekintett volna rá Németh Gyula hadnagy, akitől egykor elbúcsúzott, s azóta Isten tudja, hol járt, mit művelt. [...] Szomorú, reménytelen, zavaros életet él, amíg a hadnagy tovább folytatta vidám, szabad csavargásait, Isten tudja, miféle garnizonokban...”. Ekkor, félig katonai egyenruhába bújtat (az atillát vette csak föl) csókolja meg Németh Piroskát, ami azonban nem egy teljes metamorfózis, azaz Piroska által sugallt transzformáció első jele (ahogyan a lány értelmezi), hanem csupán néhány perces megelevenedés – átlényegülés egyetlen, folytatás nélküli megnyilvánulása.

A Németh öltözködését, viselkedését, superegójának mibenlétét meghatározó társadalmi konvenciórendszert Kodolányi egészen sajátos szempontból is interpretálja: egy öt éves kisfiú, Németh kisfia nézőpontjából. Lacika a számára érthetetlen dolgokat (az írást, bizonyos szavakat, szokásokat – pl. miért kell ünneplőt ölteni vasárnap) „felnőtt összeesküvés” részének tekinti, s egy hermetikus, mágikus kód- és jelrendszer részeként próbálja megfejteni. Megfigyeli, hogy édesanyját idegbajosnak tekinti környezete, s a „bolondság” jelentését az édesanyja által kedvelt, de izléstelennek számító sárga szín segítségével definiálja (a sárga szín egyéb iránt már a középkori színszimbolikában is a bolondság jele volt). Ennél is érdekesebb az „Isten” szó Lacika által adott definíciója (Freud elméletében Isten a superego projekciója egy östív személyes létezőre): „Papám, kérem, van az Istennek feje? – Nincs, ne kérdezz annyi ostobaságot. – De papa, kérem, hát karja van-e? – Az sincs. Sem feje, sem karja, sem lába. – Akkor az isten olyan, mint egy mellény – dünnögte Lacika és nevetett.” Az öltözet, a szín tehát ebben a jelrendszerben jelölőként, megnevezőként funkcionál, újfent szorosán kapcsolva a tudatfeletti összegyűjtött konvenciórendszerhez.

Az enteriőr, azon belül a bútorok szerepéről részben már esett szó, amennyiben takarításuk, ártrendezésük interperszonális kapcsolatok leképezéseként jelent meg. A bútorok, a szobabelső gyakran jelenik meg úgy is, elsősorban gyermeki tudatban, mint a társadalmi konvenciórendszer, mások elvárásainak közvetítője, tehát mint a „felnőtt” kódrendszer egyik eleme. Lacika és húga tudatában annak a Gálos néninek a szalonja, akinél mindig „viselkedniük” kell, ünneplőben kell lenniük, csak sétálgatniuk, beszélgetniük lehet, a tiltások képi megfelelőjeként tükröződik: „A fotójökön fehér huzat tiltakozott az ellen, hogy rájuk üljenek. A cifra papagájokkal és pálmalevelekkel befestett falakról mogorva urak és hölgyek viaszbrázata tekintett rájuk, s figyelte, vajon tisztességesen viselkednek-e.” Lacika az igazságtalanul szigorú konvenciók tilalmi ellen (forradalmár alkatának megfelelően) protestál, mégpedig továbbra is a ruha és a szobabelső jelrendszerét használva: előbb az ünneplőjén akar szellőzőnyílásokat vágni, majd felfejt egy díványpárnát, amit olyan helyre rejt, hogy csak takarításkor fedezzék fel a háziak. Lacika egy másik alkalommal is súlyosan megszegi a társadalmi konvenciókat. Húga, Iluska (a freudi elméletnek megfelelően) többször is jelét adja péniszirigységének, míg végül Lacika felhajtja a kislány szoknyáját, hogy bebizonyítsa: nem a ruha a fiú és a lány közötti legnagyobb különbség. (Lacika egyébiránt a regény során a leendő forradalmár és író attribú-

tumaival ruháztatik fel, legfőbb törekvése a lemeztelenítés, a felnőttek titkos jelrendszerének eltanulása után annak leleplezése). Iluska sírva fakad, Németh pedig kegyetlenül megkorbácsolja Lacikát egy műhelyfélében, amely a kínzókamrának, a társadalmi büntetés színhelyének ismertetőjegyeit kapja, az ottlévő vadászszerszámok (a vadászat gyakran szerepel az igazság-szolgáltatás attribútumaként) kínzószerszámokká válnak, maga Németh pedig a legfőbb végrehajtóvá, egy kínzógéppé transzformálódik Lacika tudatában.

A felnőtt világ kódolása mellett az egyes bútoroknak személyekhez kapcsolódó jelentése is van. Jelenthetik valakinek a hiányát: Lacika onnan tudja, hogy édesanyja végleg elment, hogy szekrényeit üresen találja. Németh tudatában a bútorok a múlt megidézőiként, s egyben szembesítő „tükörként” működnek: így Ilus ágya a gyerekszobában, mely egyfelől a régi Ilust juttatja eszébe, másfelől meglepődve konstatálja, hogy újra meg van vetve, ti. Piroska alszik benne. Teljes múltjával szembesül Németh, mikor a regény végén visszaérkezik az apai házba, s az anyja halála óta változatlanul berendezett szobába lép: „A metszett tükörben fölbukkant Németh sürkeruhás alakja, amint a gyertyát tartva egy pillanatra szembenézett önmagával.” A múlt eltörölhetetlensége (állandó megidézése), ugyanakkor végleges lezártága egy sajátos halálszimbolikát léptet működésbe, mely szimbolika az egyes bútorokhoz kapcsolódik. A múlt: eltemetett, csupán kísértésként éledhet újra – „[Németh] csak bámult maga elé, mint-ha temetésen volna, annak a régi, szabad katonának a temetésén. Koporsó a szekrény, koporsóban fekszik a hadnagy, teljes parádében, mellette a kardja, ahogy régi sírokban szokott lenni. Halott a hadnagy, temessük el örökre”. A múlt determináló tényező, ami megtörtént, kiszolgáltatottá, tehetetlenné tesz – ezt fejezi ki a Kádiék tisztaszobájában álló ágy, melyet a lány többször ravatalálynak nevez, s ahol Hans által megkorbácsolva és lemeztelenítve „úgy feküdt, mint aki mindent tud, mindent elfogad, mindent eltűr, és semmit sem takargat”. Feloldódást, a regénybeli kapcsolatok kegyetlen játékoságából való kimenekülést egyedül az elmúlás hozhat: Lacika édesanyja távozását úgy éli meg, mint aki a múltba s egyszermind egy „más világba” költözött, ahol nincsen semmi (itt az elmúlás képzetét az utazás – elutazás szimbolizálja teremti meg); s a regény zárójelenetében Németh úgy merül álomba anyja halottas ágyán, mintha saját halottas ágyán feküdné – „*Ím lefekszem én ágyamba, mindennapi koporsómba...*” – suttogta mozdulatlan ajakkal, magában. A többire nem emlékezett már, de érezte, hogy olyan, mint egy odalehelt csók. – Koporsómba... Koporsómba... De már nem tudott semmit.”

Összeolvastván azokat a jelentésrétegeket, melyek a regény szövegének szociológiai és lélektani vonatkozásai kapcsán az öltözeti elemek és az enteriőrleírások segítségével felszínre kerültek, sajátos kép bontakozik ki az olvasó szeme előtt. Egy különös karnevál képe, mely a múlt századi francia regények kosztümös, csillogóan sivar jelmezvilágát idézi, ahol a felöltött jelmez nem csupán ruha, hanem abba mintegy „belévarrva” társadalmi szabályok, politikai állásfoglalás, tradíció, etikett, gondolkodásmód. A regény csendes tragikuma abból a hasadásból szűrődik elő, mely az érző, gondolkodó, élő emberi psziché s a ráöltött merev, mindenen uralkodni akaró jelmez között tátong. E jelmez azonban nem csupán kényszerítő, idegenszerű erő, hanem egyszermind félrevezető jel is: a személyes kapcsolatokban a megismerő tudat, mint tükör veri vissza a másik jelmezét, s gyakran önmagát is „tükörben”, azaz jelmezétől fedve látja. Személyes emberi kapcsolat kialakítása szinte lehetetlen: a szereplők nem látnak a kosztümök és szerepek mögé, vakon s elhibázva nyújtják egymás felé segélykérő karjukat. Az egyetlen biztos ponttá a jelmezek köré szövéődött, szigorú, bár elegáns szabályok szerint folyó színjáték válik e szereplők életében, és mikor éjjelente kibújnak kosztümeikből, végül már úgy érzik, tükörbéli énjüket s vele életüket is levetették: a csigahéjától szabad „éjjeli” emberre az ágykoporsó, az enyészet vár. Reményt egyedül Lacika alakjával jelez a szerző, akit nem véletlenül ruház fel a forradalmár, s a megváltó jegyeivel. A felnőttek karneváljának hamisságát leleplezni, lemezteleníteni akaró kisiú (akit ezen törekvéséért már ekkor megkorbácsolnak) egy őszintébb, személyes és egyetemes összefüggéseiben is érvényes jelrendszer kialakítására törekszik: nem házat és társadalmi pozíciót, hanem gondolataiból készülő kristálypalotát épít. A *Boldog békeidők* tehát kettős osztatú jelentésmező feszültségében fogant cím: egy, immár végleg eltemetett, csillogó, ám az enyészetet magában hordó kor megidézése és egyszermind a gyermekkoré, amikor még felépültek a későbbi műalkotások egyetemesebb, szinte archetipikus elődei: az égisz emelkedő kristálypaloták.

1998. febr.

EGY VÁLOGATÁS ÜRÜGYÉN

Kodolányi János: József, az ács. Válogatott novellák
Válogatta Domokos Mátyás
Osiris, 1997. 326 oldal, 980 Ft

„Mindössze huszonkét-huszonhárom esztendő voltam, mikor mindenkitől elhagyatva, a nyomor legfenekeén írtam a SÖTÉTSÉG-et, a SZÉP ZSUZSKÁ-t s más néhányat, olyan időkben, mikor a fiatal író »szerte nézett, s nem lelé homját a hazában«. Igazi megihletőm pedig az Ormánság parasztnépének rettenetes állapota volt, az ezer holdak közé bezárt, pusztuló népé, amelynek sorsát borzadva, főlháborodva, lázadva s tehetetlenül szemléltem. Innen ezeknek az első írásoknak a népmelők által kárhoztatva említett, de ennenmagam részéről is elismert naturalizmusa.” Az 1955-ös ÉLTEK, AHOGY TUDTAK kötet válogatott elbeszélései elé, bevezetésnek szánta Kodolányi e vallomásszerű sorokat, melyek az 1997-es válogatás borítójáról sem maradtak el. De nem maradt el e rövid idézet szinte egyetlen, Kodolányi korai novellisztikájával foglalkozó tanulmány szövegéből sem, az intertextualitás vörös fonálával jelezvén: eme tanulmányok (így Bodnár György, Nagy Péter, Tüskés Tibor, Juhani Nagy János, Bata Imre idevágó írásai) egy jól körvonalazható kritikai tradíció köré épülnek.

E kritikai hagyomány két megközelítési szempont alapján jellemzi Kodolányi korai elbeszéléseit: a naturalizmus esztétikája (vagy esztétikátlansága), illetve a biografikus vonatkozások alapján. E hagyomány az elbeszélések „naturalizmusát” a szerző ódivatú esztétikai tájoltságával, Móricz epikájának hatásával vagy az elbeszélések társadalmi (szociografikus avagy politikai?) intencióival magyarázza, s a szövegeken gyakran öncélúan uralkodó biológiai determinizmus kimutatásával illusztrálja (Szép Zsuzska fekélyei, Böbék Samu „piromániája”, a REKKENŐ NYÁRI NAP kamasz hősnének szadista élményvilága stb.).

Naturalizmusra vall a fenti gondolatmenet értelmében az is, hogy számos elbeszélés szereplőinek, alapszituációjának jegyei az író által ismert személyek, átélt helyzetek utánképzéseiként olvashatók. Németh László szerint (aki kritikái s KODOLÁNYI NOVELLÁI című írása révén a fenti hagyomány kútfejévé, szövegforrásává vált) Kodolányi naturalizmusa voltaképp „a közletről nézett élet fényjátéka”. Az ő olvasatában a korai Kodolányi-novellák, így a SÖTÉTSÉG vagy a SZÉP ZSUZSKA is kísérleti jellegűek: politikai („lázító”) s nem elsősorban művészi intenciók által formált szövegek. Az 1930-as évek elején írott elbeszélések (különösen a JÓZSEF, AZ ÁCS) tanúsága szerint azonban ekkorra már „Kodolányi le-tett arról a szociológus-, pszichoanalitikus- vagy milyen büszkeségéről, amely régebben ellökdöste művei mellől a költőt: mintha szégyellte volna, hogy az is tud lenni. A költészettel aztán az is megjött ebben a kötetben, ami legjobban hiányzott: a meleg emberség”. Ám a „költészet” ebben az olvasatban csupán a Kodolányi specialitásának tartott ormánsági tárgyú „népi” novellák sajátja, s nem vonatkoznak a „filléres mesékre”, azaz a tárca jellegű írásokra. Kívül maradnak az értelmezés körén a nagyváros szcenikáját felvonultató szövegek, mint a HÓNAPOS SZOBA, illetve az expresszionista esztétikával interpretálható szövegek is, mint a FELLÁZADT GÉPEK.

Ez a tradíció az 1997-es JÓZSEF, AZ ÁCS válogatás kapcsán több szempontból is érdekessé válik. Egyrészt a válogatás nem tartalmazza az imént említett szövegtípusokat, ragaszkodván a kritika által tradicionálisan kiemelt „népi” tárgyú elbeszélésekhez. A kiválasztott szövegeket a megjelenés időrendjének sorrendjében közli. E sorrendiségnek (nem szükségszerűen) jelentést tulajdonítva a Németh László neve alatt ismertetett interpretáció könnyen felfogható az elrendezés vezérelveként: korai naturalisztikus írások – pszichoanalitikus próbálkozások – a (legnagyobb esztétikai értéket képviselő, mintegy Kodolányi kisépikáját betetőző) „költői” írások. A kötetindító SÖTÉTSÉG szövegét összevetve a

Holmi 1998. febr., 2. sz. 276-282.

GYERMEK SZÜLETIK kötetzáró elbeszéléssel, sarkítva jelenik meg az az ellentét, amelyet a kritika a korai „naturalista” (pesszimista?) és a későbbi, „költői” (optimistább?) elbeszélések közé állított. Jelentés tulajdonítható annak is, hogy a válogatás élére épp a JÓZSEF, AZ ÁCS novellacím került, mely novellát hagyományosan a Németh László által nagyra értékelt késői elbeszélések mintapéldájaként értelmezte a szakirodalom.

A válogatást végigolvasva még e kiragadott szövegek kapcsán is felmerülhet a kérdés: valóban csupán a naturalizmus esztétikájának segítségével értelmezendők ezek az elbeszélések? A naturalista esztétika szerint az epika a valóság tudományos módszerrel történő rögzítésének eszköze: objektív, célja a megismerés érdekében történő rekonstrukció. Nyelvi szerkesztésmódja a dokumentumszerűség jegyeit hordozza, deskriptív, narrációs fogásokat nélkülöző. A Kodolányi-novellák azonban (fabulájuk tárgyától eltekintve) nem sok közös vonást mutatnak a szociográfiai dokumentumok szövegszerveződésével. Jellemzőjük a hangsúlyozottan expresszív nyelv, dramatikus szerkesztésmód (közismert a SÖTÉTSÉG dramatizált változata), gyakorta egyes szám első személyű narráció vagy elbeszélt monológok sora.

A szereplők jellemrajzoként tematizált szövegrészeket biológiai determinizmusa is megkérdőjelezhető. A legtöbbször kiemelt példa, a Szép Zsuzska lábát borító kelevények részletes leírása korántsem öncélú, leltárszerű, naturalisztikus deskripcióként jelenik meg az elbeszélés kontextusában. A kelevény leírása egy elbeszélt belső monológ szövegébe épül bele, melyben a narrátor előadása szerint Szép Zsuzska elrontott, általa tisztátalanak tartott sorsáról elmélkedik, s e sors tisztátalanságát nem képes értelmezni az azt okozó, általa nemesnek érzett (Lőrincz János iránti) szerelme következményeként. Közben *„vászondarabban lassan mosogatni kezdte a folyó kelevényeket; elégtelenített lábát keresztbe vetve a térdén, hogy ruganyos, fehér lábikrája földuzzadt, kínos lassúsággal mosta, mosogatta az undorító szegényfoltokat, melyek mintha a lelkén keresztül ütköztek volna elő látható formában”*. Érdemes megjegyezni azt is, hogy e kelevényekről az elbeszélés további szövege semmiféle említést nem tesz, tekintve, hogy Szép Zsuzs-

ka önsorsértelmezése is megváltozik, s e sorsértelmezésben nem a tisztátalanság, hanem az önfeláldozás, szeretetben való megtűnés, megtisztulás toposzai dominálnak (ezzel párhuzamosan Szép Zsuzska testileg is megfiatalodottnak érzi magát). Emaz írói eszköz mögött logikátlan lenne olyan felfogást feltételezni, mely szerint a testi (biológiai determinizmus) vagy társadalmi (szociáldarwinizmus) meghatározottság az egyes ember lélektani karakterét determinálja. Éppen e viszonylat fordítottjáról van szó, melynek hátterében a freudi felfogás áll a pszichoszomatikus betegségekről, amely írói eszközként a modernitás kontextusában értelmezhető – elegendő, ha Hans Castorp betegségére vagy AZ ELCSERÉLT FEJEK Thomas Mann-i koncepciójára gondolunk.

Érdemes elgondolkodni azon a szakadékon is, mely a korábbi interpretációkban Kodolányi naturalista kisepikájának, illetve naturalistának aligha nevezhető történelmi, mitológiai tárgyú regényeinek művészi koncepciója között támadt. Az autobiografikus ihletésű regényeket az önéletrajzság révén sikerült ugyan kapcsolatba hozni az elbeszélésekkel, s Bata Imre elemzése a SZÉP ZSUSZKA és a későbbi mítoszregények között is párhuzamot vont, amennyiben mindkettőben a többszörös idősk szimultán kezelését, egybejártását, az ismétlődések archetipikus jelentését mutatta ki; ám az életműben még így is furcsa törésvonal húzódik az elbeszélések és a későbbi regények írói eljárásai között.

Az archetipikus jelentésalkotásnak valóban domináns szerepe van Kodolányi egyik, az 1997-es reprezentatív válogatásban is hangsúlyozottan jelen lévő elbeszéléstípusában. Három, a kritika által is kiemelt darabja ennek a típusnak a SZÉP ZSUSZKA, a BÖBÉK SAMU BÚCSÚJA és a JÓZSEF, AZ ÁCS. Mindhárom elbeszélés főalakja olyan személy, aki a társadalom (a falu) által képviselt értékrend értelmében a perifériára került. Szép Zsuzska szépasszony mivolta, Böbék Samu kegyetlensége és betegsége, József idős kora miatt. Helyzetükkel mindannyian elégedetlenek, s tekintve, hogy a falu értékrendje által kínált sémák szerint értelmezhetetlennek találják sorsukat, azaz kivételesnek, valamennyien egy ősi bibliai toposzban találják meg önlegitimációjuk alapját. Szép Zsuzska sorsában a

falu által ráruházott boszorkány (az ördög menyasszonya) szerepköre helyett a magdolnai szerepkör elemei teljessé válnak ki. A boszorkány szerepköre Szép Zsuzska önértelmezéseiben a tisztátalanság jelképeivel (kelevény, sár, utcanőtoposz) társul, ugyanakkor a rituális tánc és a rituális sarlózás a szerep méltóságát (a társadalmi világtól való függetlenségét, mágikus dimenzióját) emeli ki. Lőrincz Lajos kérését (a házról való lemondást) a szöveg hangsúlyozottan szeretetpróbaként vezeti fel, s a sorsértelmezést kereső számára ezzel megnyílik egy másik értelmezési tartomány: a magdolnai szerepkör („*sok bűne bocsánatot nyer, mert nagyon szeretett*” LUK 7, 47). A próbatétel (akárcsak a jézusi „meghívásoknál”) a teljes társadalmi önfelszámolás, a „hagyd el” toposza: eladja házát, amely nem csupán egzisztenciális alap, hanem Szép Zsuzska önértelmezésében az ifjúság és a konzolidált életmód jelentésével asszociálódik; feladja a boszorkányi szerep méltóságát (ezt emeli ki, hogy rituális táncát csupán Lőrincz Lajosért táncolja, s a rituális sarlózás közben, melynek mágikus karaktere a titokzatosság, a láthatatlanság, leleplezi magát a hazaigyekvő Lőrincz Lajos előtt). Szép Zsuzska megállja a próbát, az elbeszélés a magdolnai öninterpretáció kiteljesedésével zárul: Szép Zsuzska a Takaró dombján ülve tovább a mocsár felett (a magaslat az istenjelenségek mitikus színhelye, ahol a világ – itt: mocsár – fölé emelkedhet a kiválasztott), s a narrátori szöveg szerint Krisztus második eljöveteleire „gondol” (a feltámadott Krisztust elsőként Mária Magdolna látta), mely jelenésben Krisztus alakja Lőrincz Lajos alakjával olvad egybe (mintegy az archetípus a személyes sorsbeli megfelelőjével).

Míg a SZÉP ZSUZSKÁ-ban a narráció Szép Zsuzska belső monológjait, önértelmezési kísérleteit közvetíti, s így a narráció nézőpontját Szép Zsuzska nézőpontjával hozza szinkronba, a BÖBÉK SAMU BÚCSÚJÁ-ban forgatókönyvszerű technikával egy (külső narrátori szemszögből rögzített) eseményort kap az olvasó. Az eseményor olvasható pszichológiai drámaként is, ám mint fabula szinte értelmezhetetlen: Bőbék Samu kegyetlenkedik – szélütés éri –, úgy tűnik, felesége éjjeli „prédikációja” hatására megváltozik, pénzes kulcsait fiának adja át – míg a fiatalok a vásárban

vannak, felgyújtja az istállót, s lángoló paripákkal, lángoló szekéren a közeli folyómedernek száguld. A narráció nem közvetíti Bőbék Samu belső gondolatmenetét, de nyilvánvalóvá teszi, hogy a fabula logikátlannak tűnő eseménysora (a gadameri „üres helyek”) ennek ismeretében válhatnak értelmezhetővé. A szöveg azonban nyújt fogódzót, melyből kiindulva rekonstruálható egy lehetséges interpretáció. Bőbék Samu öngyilkossága bibliai toposzra alludál: tüzes szekér, tüzes lovak, elragadottság, illetve kiragadottság – Illés próféta halála. Az öngyilkosság tudatosan megválasztott módja jelzésértékű, az elkövető önértelmezési kódjaira utal. „*Ekkor, mint a tűzvész, Illés próféta jött, kinek szava lángolt, mint az égő fáklya. Éhínséget hozott rájuk, és haragjában megtizedelte őket. Az Úr szavával elzárta az eget, és tüzet hozott le háromszor az égből.*” (SIRÁK 48, 1–3.) Az Illés alakjához fűződő toposzok között igen hangsúlyos a hitetlenek megszégyenítésére, megbüntetésére küldött próféta szerepe. Bőbék Samu megnyilvánulásainak jelentős része vád és büntetés (e büntetés ráadásul asszociálódik az „éhínség” büntetésével, amennyiben lányának, szolgáltnak nem ad kenyérre valót, fiának s feleségének is csak nehéz szívvel): „*Hát! Megenni a sok szép kenyeret, azt tuggyátok! De bezög neköm kee megőrizni. Ett tartalak bennetöket rakásra. Sömmüt se tesztek! Minnyát én etetöm. Osztán mahónap már a galambok túrnak ki a sajátombú. Döngönétek meg rakásra.*” Bőbék Samu tehát magát prófétai szerepben látja, aki az ingyenélők büntetésére rendeltetett. Ehhez járuló vagyonszerzési és -megtartási mániáját nem önmagában véve ítéli el környezete, hanem mert megőregedett, megbetegedett, s nem hajlandó átadni helyét (kihúzódva a perifériára) az ifjabb vagyonszerző és -tartogató nemzedéknek. Makacssága Bőbék Samu öninterpretációjában úgy jelenik meg, mint a prófétáé, aki bünteti a nem igazhívó (megítélése szerint nem kellőképpen vagyoncentrikus) nemzedéket. E prófétai makacsságát juttatja kifejezésre öngyilkosságában, mely egyben (vagyonukat tekintve) mintegy utolsó büntetés is az utódokkal szemben. Bőbék Samu történetében tehát a próféta – hamis próféta problémakör (hiszen Bőbék Samu ugyanakkor kocsmázik; azaz bort iszik, vizet prédikál), a nemzedéki konfliktusok s egy

társadalmilag legitimált vagyonszerzési mánia problematikája fonódik össze.

A JÓZSEF, AZ ÁCS kevésbé feszes, dramatiskus szerkesztésű szöveg. A SZÉP ZSUZSKA szövegéhez hasonlóan a narráció József nézőpontjában rögzül, elsősorban az ő belső monológjait közvetíti. József idős, ám önértelmezése szerint még mindig kiváló mesterember, kiválóbb a fiataloknál. A fabula egyszerű: új gémeskútra van szükség az uradalomban, melynek elkészítését Józsefre bízzák (próba!). József kudarcot vall, nem tud megfaragni egy görcsöt, s a tanulságot levonva hazamegy lányához megtúrt öregembernek. A hangsúlyt a szöveg József önértelmezésének metamorfózisára helyezi: a mesterember öntudatát felváltja a (társadalom perifériájára került) megtúrt öregember státusának elfogadása. A cím itt is bibliai toposzra alludál: a bibliai József alakjának motívikáját a küldetés teljesítése utáni visszavonulás, a csendes eltűnés motívuma uralja. Erre játszik rá nem csupán a novellabeli József visszavonulásának aktusa, hanem a történet anekdotikus, kevésbé expresszív nyelve és szerkesztésmódja is: a „jelentéktelen ember” története. A kútágszifon próbatétele így két jelentéssíkon értelmezhető: egyrészt fizikai próbatétel, melyen József elbukik; másrészt morális próbatétel (fenntartja-e továbbra is József a „kiváló mesterember” hamis önmítoszát s a vele járó szociális pozíciót?), melyben József helytáll. Érdemes utalni arra, hogy a „jelentéktelen (tömeg)ember” mítoszi perspektívába állítása (ezáltal a szakrális, a kiemelt szférába való bevonása) A TÖMEGEK LÁZADÁSA korszakában modern perspektívát nyer, így nem elsősorban népi nosztalgiaként értelmezendő.

Ennek az elbeszéléstípusnak másik változataként interpretálható az a (valóban novellának nevezhető) rövid elbeszélésfajta, melyet az említett elbeszélésválogatás a PÜNKÖSDI DÁRIDÓ című szöveggel reprezentál. A novella „fabulája” egy szituáció: a püNKÖSDI lakomát ülő nagygazdáék ráuszítják a kutyákat a kenyeret kérő koldusokra. E szituáció, amennyiben a szereplők konkretizálásától eltekintünk, szintén bibliai toposz: a gazdag és a szegény Lázár története. A szöveg feszültsége azonban nem abból ered, hogy a köznap esemény mögé az archetípus (itt: vészjósló) perspektívája vetül egy külső, narrátori

szempontrendszer érvényesítése révén. A szövegben szerepel ugyanis egy zoltárrészlet, mely (immár intertextuálisan) szintén a szegény Lázár toposzt emeli ki: „*Husok te szentidnek / Ételül vettetek / A mezei vadaknak...*” Ez a hangsúlyos szövegrészlet kétszer kerül idézésre a rövid novellában, mintegy keretként a koldusok fellépése előtt és után, s mindkét alkalommal mint idézett beszéd jelenik meg: a lakomázó gazdák szavai gyanánt. Így a narrációs technika adja a novella csattanóját: szembeütőn archetípikus, bibliai toposzra alludáló tett elkövetői: a lakmározó „gazdagok” – bár ismerik magát a toposzt a szavak szintjén – nincsenek tudatában cselekedetük jelentésének, e jelentés távlatainak („nem tudják, mit cselekszenek”).

Az archetípusos jelentésképzés jól látható kapcsolat ezen elbeszéléstípus és a későbbi mítoszregények között. A JEHUDA BAR SIMON a kisepikához formailag is közel álló szövege pedig láthatóan az itt formálódó elbeszélői eljárást követi: egy toposzá vált szerep (Júdás) lélektani előtörténetét vizsgálja a hős önértelmezési eljárásainak metamorfózisain keresztül. Azonban nem csupán az életmű keretében értelmezhető ez az elbeszélésforma. Olyan főhősökről van szó, akik a társadalom perifériájára kerülve nem érzik magukat érvényesnek a társadalmi önlegitimációt, hanem más (egyetemesebb) viselkedésmintákat keresnek. Arra a problematikára irányítja ezzel a figyelmet Kodolányi, mely az európai irodalom perspektívájában a dosztojevskij próza egyik fő gondolati szervezőeleme. Szép Zsuzska és Böbék Samu története kapcsán a Dosztojevskijnél központi „törvényenkívüliség” problémája is felvetődhet (bár a szöveg nem bontja ki részletesen): egy saját maga által hitelesnek elfogadott önlegitimációs séma mennyiben „fikció”, illetve mennyiben helyezi kívül (és felül) az illetőt a társadalmi szabályrendszeren, melynek legitimációs normáit elutasította? (Ezt a problematikát Kodolányi nem „népi” tárgyú epikájában is érinti, jó példa rá a TAVASZI FAGY, ahol a nagyvárosi környezetben játszódó történet során szintén felmerül a főhős „öntörvényűvé válásának”, a morál relativitásának dilemmája.)

Az említett válogatás jól szemlélteti, hogy a korai Kodolányi-elbeszéléseknek van egy olyan jellegű csoportja is, melynél az én ol-

vasatomban nem az archetipusos jelentésképzés, hanem egy sajátos pszichikai szituáció válik a novellaszerkezet meghatározójává. Ez a pszichikai szituáció a „küszöbhelyzet”: olyan helyzetet, amely beavatódással jár, lezár egy lélektani korszakot, ugyanakkor döntés elé állít. Ilyen küszöbhelyzet (vagy ennek hiánya) a csehovi novellatípus domináns szerkezeti eleme, s Maupassant kispikájában is hangsúlyos tényező. E személyiség-lélektani szituáció az e század első felében igen népszerű wundti néplélektan értelmében kivethető népek, nemzetek, nemzetségek perspektívájára: így a korszakforduló jelensége a „küszöbhelyzet” projekciójaként is értelmezhető. Kodolányi későbbi regényei szinte kivétel nélkül olvashatók ilyen néplélektani „küszöbhelyzetek” vizsgálataként. Visszatérve Kodolányi elbeszéléseihez, a jelenlegi válogatás segítségére van az elemző-olvasónak e novellatípus reprezentáns példáinak kiválasztásában: a legismertebb példát két novellapár adja, a REKKENŐ NYÁRI NAP és a KÜSZÖB, valamint a SÖTÉTSÉG és a GYERMEK SZÜLETIK.

A REKKENŐ NYÁRI NAP pszichoanalitikus szimbolika felhasználásával megírt „küszöbhelyzet”. A narrátor azt közvetíti, hogyan nézi (éli) végig egy tizennégy éves kamasz rekkenő nyári napon, sűrű kertben egy kutya és egy macska élethalálharcát. Vadon kert – lélekszimbólum, mégpedig a kiismerhetetlen tudatalattié; macska és kutya – ösztönlények; a kamasz életkora szintén személyiség-lélektani küszöböt jelez, ezt kíséri néhány szexuális szimbólum (a fiú a szomszéd lányát át szeretné csalni a kertbe stb.). A felállás hangsúlyozottan színpadszerű: a macska és kutya véres és kegyetlen párharca az ösztönök ellenőrizhetetlen, gyilkos elszabadulásának színrevitelé; nézőjük a fiú, aki akarata ellenére teljesen nyitott befogadjává és átélőjévé válik az előadásnak („Minden erejét összeszedve el akart fordulni, s rámeredt onné, el akart menekülni, de csak állt előrehajolva, s rámeredt a birkózókra, s még csak a szemét sem tudta lehunyni”). A látott színjáték átformálja a befogadót, beavatottá teszi. Az így a szubjektumra nehezedő döntéskényszert állásfoglalás-kényszerként interpretálja a szöveg („reszkető kezével végigsimította az arcát, mintha letörölné magáról mindazokat a vonásokat, amelyek akarata ellenére véssődtek rá... Végre úgy látta, hogy megint az, aki azelőtt volt, ha ugyan lehet még az életben hasonló

ahhoz a tizennégy éves gimnazistához, aki kora délután madarászni indult a kertbe flóbertpuskájával. Mély levertséget és szégyent érzett...”). A freudi szimbolikát nem sok írói leleménnyel felhasználó szűzsé egyrészt tehát egy lélektani „küszöbhelyzet” forgatókönyveként, másfelől az erőszak interiorizáltságát, a passzív néző felelősségét és metamorfózisát kutató kérdésfeltevésként értelmezhető.

A REKKENŐ NYÁRI NAP elsősorban a forgatókönyv menetét és a kérdésfeltevés irányát tekintve tanulságos, különösen a KÜSZÖB című novellával egybevetve. A KÜSZÖB lélektani forgatókönyve megegyezik az imént vizsgált típussal, ám a mögötte álló kérdésfeltevés komplex problémára utal. A fabulát keletszerűen összefogja, hogy az 1919-es forradalom szociális, „néplélektani” küszöbhelyzetével montírozza egybe az író, s a narráció egy tizennyolc éves (a társadalmi „érettség” küszöbén álló) fiú szemszögét közvetíti az olvasó felé. A döntő beavatási élmény itt is egy gyilkosság (egy áruló katonaszökevény agyonlövése menekülés közben), pontosabban az, hogy a főszereplő annak passzív nézőjévé válik. A szűzsé a párhuzamos jelenetek kiépítésével az egyéni és társadalmi döntéskényszer feszültségére fókuszál, középpontban a döntéskényszer kiemelt alanyával, a fiatalemberrel. Ezen párhuzamos jelenetek: a nagymama, nagynéni és a katona helyzetértékelése; a katona és a hivatalnok helyzetértékelése; a katonaszökevény kétszeri feltűnése (először mint áruló, másodszor mint áldozat). Ezek a párhuzamos jelenetek a szövegben olyan információs csatornáként jelennek meg, melyek keresztezik egymást, egyben keresztezik a főszereplőben éppen érlelődő döntés legitimálódását is. A beavatás megtörténik, ám a fiatalember döntésképtelenné válik. Elbeszélte belső monológjának szövege értelmezhető úgy, hogy a monologizáló hasonló állapotba került, mint a REKKENŐ NYÁRI NAP kamasza: egyik lehetőséget sem tudja elfogadni, ugyanakkor elítélni sem, mert bizonyos mértékig mindegyiket interiorizálta a saját nézőpontjába („A küszöbnél megállt. Látta, hogy nem mehet sehová, nincsen sehol. A küszöbön áll. A kívül kavargó világ nem az ő világa, az ellenforradalmi kém világa sem az övé, s ez a család sem az övé”). Ez a probléma, a forgatókönyv és a nézőponttechnika finomításával és a szerelmi döntés dilemmájának beiktatásával to-

vább épül a Kodolányi-életműben, és a VÍZVÁLASZTÓ című kisregényben kap majd immár regényszerű formát.

A SÖTÉTSÉG és a GYERMEK SZÜLETIK novellaszerkezete szintén lélektani „küszöbhelyzet” köré szerveződik. Azonban itt a narráció nem egy kitüntetett szereplő nézőpontjában rögzül, hanem több nézőpont ütköztetésére épít: innen a dialógusos nyelvi megoldás, a jól dramatizálható felépítés. A lélektani küszöböt a gyermek születése jelenti, mely a szereplőket nem csupán egzisztenciális döntéshelyzetbe állítja, hanem szociológiai vonzata is van (az egykézés mint társadalmi norma és mint gazdasági kényszer). A számba jöhető szereplők a családban elfoglalt státusuk alapján kategorizálhatók: anya, férj, egyéb családtagok (leendő nagyszülők). Az anya mindkét elbeszélésben a gyermek születése mellett, az egyéb családtagok ellene foglalnak állást, s míg az előbbi döntése érzelmi, az utóbbiak döntése szociológiai motivációt kap. Az anya az események szenvedő alánya, drámai párharc a férj és az egyéb családtagok között alakulhat ki, amennyiben állásfoglalásuk eltérő. A GYERMEK SZÜLETIK történetét ilyen jellegű párharc dominálja, összefonódva azzal az élethalálharcral, melyet a férj a feleség és a gyermek életéért folytat. Míg tehát a KÜSZÖB-ben gyilkos párharc jelenti a beavatás élményét, itt életadó harcról van szó; így az előzőben a harc során bekövetkezett metamorfózis a büntetés funkcióját tölti be (alludálva az eredeti bűn komplex biblikus problémájára), második esetben a jutalom funkciójában szerepel (alludálva a Megváltó születésének bibliai archetípusára).

Ezt az olvasatot kiterjesztve a SÖTÉTSÉG szövegében rögzített, sok tekintetben hasonló lélektani szituációra, a SÖTÉTSÉG akár úgy is olvasható, mint a megváltás eljátszásának története (büntetés: a megmásíthatatlan halál). A korabeli és későbbi kritika az elbeszélés írójának hibaként rója fel a túlszenírozottságot: nem elsősorban a dramatikusan vonásokat, inkább a szereplők a kritika által túlzottnak, már-már karikírozottnak érzett kegyetlenségét. Ez az interpretáció magyarázható az író és kritikusok szociálpszichológiai motivációjával s a szöveg aktualizálható társadalmi, politikai intencióival: ilyen értelemben a kritika reakciója jelzésértékű. Mögötte azonban olyan olvasat áll, mely nem veszi figyelembe

a szövegbeli jelentésképzés egyik lényeges mozzanatát. Az első jelenet a Juli és anyja, valamint anyósa közötti párbeszédre épül, ahol a két utóbbi szereplő ugyan a gyermek elvetetéséről beszél, ám ezt szavakkal egyszer sem mondja ki. Személyes sorsukról, a társadalmi (falusi) normák legitimációjáról, vagyoni helyzetéről, a már meglévő kisgyerekek sorsáról beszélnek: a szerintük elkövetendő tettek projektív interpretációkat adnak. A következő jelenet fókuszába azt az aktust állítja a szöveg, amikor férje leüti Julit: jellegzetesen projektív cselekedet, ahol nem a gyermek megszületését ellenző, hanem az óriási kártyaveszteségtől felizgatott férj a cselekvő. Végül Juli ravatalának leírásakor is azt emeli ki a szöveg, hogy a „gyilkosok” egyrészt úgy beszélnek az áldozatról, mint aki betegségben hunyt el (bár a „hektika” szó jelentését hallgatólagosan ismerik), másrészt „beszéltek az időről, drágaságról, disznóról, borbúról, némelyik fájlalta a derekát, némelyik a hátát, és sóhajtoztak, bólingattak”. Verbális szinten ugyancsak projektív viselkedésről van szó, s a szöveg semmiféle támpontot nem ad arra nézve, ez a projekció (az eredeti freudi értelmezést követve) tudattalan-e. Legfeljebb arra támaszkodhat az értelmező, hogy a szöveg kontrasztot állít a „projektív beszélgetést” folytató siratóasszonyok és a feltűnően hallgató (az ilyenfajta beszédet elutasító) férj között, ami értelmezhető úgy, hogy az utóbbi ugyan a cselekvés pillanatában nem tudja, mit cselekedett, a ravatal idején azonban már igen. Ez a kontraszt akkor teljes, ha a többi szereplő kivetítéses magyarázata nem tudatos hazugság, hanem tudattalan aktus: a(z emberöléshez vezető) hamis önlegitimáció következménye. Ily módon a „nem tudják, mit cselekszenek” és a megváltás eljátszásának, elutasításának toposza mintegy a „Krisztus-gyilkos” jegyeit ruházza a szereplőkre (a férj kivételével, akinek szituációja viszont a pilátusi szerepkör jegyeivel is leírható, bár e párhuzam már erőltetett). Érdemes megfigyelni azt is, hogy a „küszöbhelyzet” bibliai hátterének hozzáolvasásával az a jelenet is társul a szöveghez, miszerint a „megváltás” az elutasítás és a gyilkosság ellenére sem válik lehetetlenné: ezzel feloldódik a GYERMEK SZÜLETIK „optimizmusa” és a SÖTÉTSÉG „pessimizmusa” között a kritikái tradíció által feltételezett ellentmondás.

Mint az utóbbi két elemzés is mutatja.

nem Kodolányi elbeszéléseinek tipizálására tettem kísérletet, hiszen az archetipikus és a pszichoanalitikai eszközökre építő írói problémafelvetés nem különíthető el vegytisztán az egyes elbeszélések szövegében. Kodolányi elbeszélői eljárásait vizsgálva olyan jegyeket igyekeztem kiemelni, melyek lehetővé teszik az elbeszéléseknek az életmű kontextusában is értelmezhető interpretációit. E vizsgálódás arra is felhívja a figyelmet, hogy a Kodolányi-kisepika tágabb, az európai irodalom perspektívájában (és Kodolányi esztétikai, filológiai tájoltságában) jobban elhelyezhető olvasatot kap, ha az olvasó nem a századvégi francia naturalizmus esztétikai elveivel közeledik felé, hanem figyelembe veszi a Kodolányi által kimutathatóan iránymutatónak tartott századvégi orosz epikát, Thomas Mann prózáját, a bibliai hermeneutikát, a mítoszinterpretációkat, a pszichoanalitikus módszert. A korai elbeszélések tehát felfoghatók úgy is, mint amelyekben szociológiai tematikában, kisepikai formákkal kísérletezve alakulnak ki azok az elbeszélői fogások, melyek majd kultúrhistoriai anyagon, nagyepikai formában a regényekben jelennek meg. Olyan értelmezési távlatok ezek, melyek talán kárpótolnak a Kodolányi-epikáról korábban feltételezett „sokoldalúság” (naturalizmustól a mítoszregényekig) tetszetős koncepciójáért.

Balogh Piroška

Kodolányi és Madách

Talán meglepő a témaválasztás, de megvan a filológiai és szellemi-történeti igazoltsága. Kodolányit nem csak lenyűgözte a *Tragédia* szellemisége, hanem a biblikus történetek fölélesztésében, például éppen a Mózes-epikum újraköltésében ugyanazon a nyomon is járt, mint Madách. Sorsdöntő élménye *Az ember tragédiája* volt, ennek a nagy műnek a folytatását, szellemi földolgozási lehetőségét kutatta.

Idézzünk föl néhány epizódot Kodolányi Madách-ismeretének köréből. Önéletrajzában, a *Süllyedő világban* magyartanárait is föltámasztja: Pécssett és Fehérváron tanult; tudjuk, a fehérvári gimnáziumban érezte jobban magát. „Fehérvárt szeretem”, írja önéletrajzában. „Otthonosan érzem magamat benne, akár a házikabátomban.” Itt válik, főleg az önképzőkörben, szabad szellemmé, gondolkodó önálló egyéniséggé; már érzi a háború hatását, a történelem szélfúvását, anarchista és utópista eszmék is hatnak rá.

„Magyartanáruk, az öreg M., Isten nyugtassa” – így kezdi jellemzését –, Madáchot is előveszi a háborús körülmények miatt részben túlkoros tanítványokkal. 1919-ben járunk, mindent másképpen magyaráznak, mint azelőtt. M. tanár úr történetesen a falanszter-jelenetet taglalja diákjaival. „Azt magyarázza, hogy az új rendszer falansztert akar. Tehát óriási házakban fogja összetoborozni az emberiséget, tudósok választják majd ki a fiatalság közül, melyik mire alkalmas, egyforma ruhában jár mindenki, s ugyanazt kapja enni. – Lelkem, gyermekeim! – kiált föl patetikusan. – Meg lehet ezt valószínűsíteni?”

– Nem! – zúgja az osztály egyhangúlag.”

A beszámoló természetesen ironikus, de rávall arra a korszakra és hangulatra, amelynek közegében Kodolányi már érett fővel gondolta újra Madách művének eszmeiségét.

Szövegszerű közelségbe a harmincas évek második felében, finnországi utazásai során kerül Kodolányi a *Tragédiához*. Így ír erről a *Suomi titkában*: „Egy fiatal barátommal Madách *Tragédiáját* fordítottuk olyan rohamos tempóban, hogy délelőtt, délután, sőt, késő este is együtt voltunk s némely nap százhusz, százötven sorral is elkészültünk. Életem szinte kétészakadt: vagy úgy elmerültem Madách művében, hogy teljesen megfeledkeztem a fenyegető külvilágról, vagy Madách süllyedt el számomra a tornyosuló viharfelhők között.” A háború kitörésének Finnországban átélt pillanatát így idézi: „Barátom az asztalnál írt, én a *Tragédia* magyar szövegét forgattam.” Néhány nappal később: „Abbahagytuk a *Tragédia* fordítását.” Kodolányi utolsó erőfeszítéssel befejezi Julianus-regényét, és hazautazik.

De Madách-rajongásának levelezésbeli nyomát is megpillanthatjuk (bármennyire késik is a szöveg kiadása). A később nagyszerű novellistának bizonyult Szabó István (Cserszegtomajról) egy alkalommal kicsinyli például a magyar irodalmat, csökkenti értékeinket. Kodolányi így válaszol: „Hát talán le tudnád becsülni Balassit, Csokonait, Vörösmartyt, Aranyt, – hogy csak ezt a néhányat említsem s csupán a holtakat. És Madách? Foglalkoztál komolyan Madách-csal? Tudod, mit jelent az ő hatalmas álma az emberiségről, a történelemről, s mit jelentenek ezeken a nagy álmokon belül az egyes verssorok keményen kalapált tartóvassai?” Semmi okunk nincs valamiféle „hatás” keresésére, koncepció erőltetésére, de vegyük

ésre, hogy Szabó István egyik rangot szerző, remekművű novellája címében is mózesi, madáchi, kodolányis reminiscenciát őriz és kelt életre: *Isten teremtményei*.

„Az ő hatalmas álma az emberiségről, a történelemről” – ez ragadta meg Kodolányit Madáchban. Lényegmeglátó definíció; Sőtér István például (később) *Álom a történelemről* címen írt monográfiát a *Tragédiáról*, Mezei József pedig *Az ember* címet adta lefegyverző *Tragédia*-értelmezésének. Kodolányi intuíciója együtt látja az embert és a történelmet – és az álmodót, akiben együtt támad föl a hős és a történet. Furcsa kitérőnek is hathat a következő epika- és drámatörténeti epizód. Madáchnak volt egy korai kísérlete, a *Férfi és nő* (1842–1843). Már a cím jelzi, hogy a nemek harcára figyel föl a fiatal szerző, Héraklészben az örök Évával küzdő Ádámot előlegezi. Engem meglep, hogy Kodolányi első regénye is (*Tavaszi fagy*) egy emberpár, a férfi és a nő küzdelméről szól. A férfi a nagy alkotó terveit szövögeti, a nő gyermeket vár. S aztán madáchi fölismerés ismétlődik meg a XV. szín mintájára. Ott Ádám szinte megtörtnek mutatkozik, amikor Éva bejelenti, hogy anyának érzi magát. Kodolányi hőse normális végzetként fogadja el a megváltozott helyzetet és kötelességet: „Az anya, az anya minden, és én semmi vagyok.” És utóbb: „Apa voltam, és a gyermek kenyeret követelt.” Mintha az Úr hangját hallanánk ki a regény végszavaiból: „Így kellett lennie.”

Igazából a biblikus tematika, a hozzá való vonzódás köti össze Madáchot és Kodolányit. Jézus és Mózes. Előbb születik meg a *Tragédia*, azután a *Mózes*; előbb az *Én vagyok*, valamivel később *Az égő csipkebokor*. Az Istent gondolják el előbb, a teremtést, és utána az Embert, aki utánozni próbálja az Alkotóját, hiszen még találkozott vele, személyesen hallotta a kinyilatkoztatását. *Az ember tragédiáját* Kodolányi nem költi újjá, de a látomás emléke ott bujkál életművében. Álmodat sző Boldog Margitról és Julianus barátáról, Gilgamesről és Enkiduról, Jézus Krisztusról, Judásról, Mózesről és Ekhna-

tonról. Módszerét szürrealizmusnak nevezi. E fogalom a valóságnak és a látománynak a találkozását kell értenünk, ahogyan téveszthetetlen pontossággal mondja el Kodolányi a Szabó Lőrincről szóló *Tücsökzenében*: „az a hitvallás, amit 1943-ban a lillafüredi írókonferencián elmondott (...), szürrealista hitvallás volt, és pedig szóról szóra: *szubjektív tudatalatti – kollektív tudatalatti és – kozmikus tudatalatti*.”

Úgy látom, ez a szürrealista vonzalom a maga Kodolányi Madách-élményének. A fölevenített történelem, a látomások terepe; az újraélt múlt, amelyben új életre támadunk. A kulcsszó a mítosz. Vessünk végül egy pillantást Madách és Kodolányi Mózes-interpretációjára. Madách 1860-ban írja *Mózesét*, nem múlhatja fölül, utól sem érheti a *Tragédiát*. Mégis nagy művet alkot, az epikus dráma irányában tör előre.

Kodolányi, mint jeleztem, a Jézus-Judás regény után, 1953-ban írta meg *Mózes-látomását*. Nagy különbség, hogy Madách reménykedő hangulatban bizakodva, Kodolányi pedig semmi jót sem ígérő évadban nyúlt a közös örökséghez és a biblikus toposzhoz. Talán innen is ered, hogy Kodolányi hőset tragikusabb alaknak látjuk – belejátszik ebbe a hatásba a freudikus tanulmány, az apákkal való leszámolás keserű, némileg talán eltúlzott teóriája. Mózes nem juthatott be Kánaánba, de zárjuk ezt a néhány bekezdést Madách Józsuéjának mégis biztató jambusaival:

*Mózes meghalt! – Le térdre, nemzetem!
Prófétád sírba szállott, és vele
A kétes küzdés fájdalmas kora. –
De óh ne hidd, hogy meddő volt azért
E gyász kor. – Nem, nem, az szülés ez újat,
Melynek csak kínja volt övé, – virága
Miénk lesz, hogyha az új nemzedék –
Bátran, s győzelmi hittel lép belé.
Fújjátok a harckürtöket. – Előre!
Jeriko kapujához. – Hogyha Isten
Lesz keblünk vérté, – kürtjeink szavára
Erős fala előttünk porba dül.*

CSÚRÖS MIKLÓS

Változatok a meghurcolásra

Kodolányi Jánosról

Ami Kodolányi János külső sorsában 1945-ben s utána történt, az a legkevésbé sem volt váratlan fordulat. Amit elkövettek ellene, arra az elkövetők régóta készültek, s az elszenvető is előre látta. A dolgok középebe vágva az 1941-es évet választom kiindulásul. Ekkor írja *Feszítsd meg* című szenvedélyes támadó- és védőiratában Kodolányi: „Az a veszélyes magyarság, az a rémületes szocializmus, az a kárhözatos történelmi öntudat, az a botránnyos hit és magyarságszeretet, amit műveim hirdetnek, megérett rá, hogy kitöröltessék a köztudatból.” (*Csendes órák*, 178) Magánlevelben az öngyilkosság kísértéséről ír, többször számba veszi az előző húsz esztendő magyar kulturális életének úzött vadjait, az öngyilkosokat és önpusztítókat, Cholnoky Lászlót és Juhász Gyulát, József Attilát és Sértő Kálmánt. Nincs okunk patetikus túlzásra gyanakodni. Erre az évre esik plágiumperének drámai zárószakasza. (Egy dilettáns fogorvos azzal vádolta, hogy Kodolányi az ő kéziratós művéből „lopta” *Földindulás* című, legnagyobb hatású, országos sikerű drámáját; végzetes következménye lehetett volna, ha a Kúria Kodolányi ellen ítélt.) A perrel csaknem egy időben súlyos támadás éri történelmi regényei, főleg a *Julianus barát* nyelvi archaizálását. Mészöly Gedeon *Nép és Nyelv* című folyóiratában ízekre szedi régieskedését, amiből számunkra itt nem a vita szakmai oldala fontos, hanem a több részből álló, terjedelmes pamflet címéből is kivilágító, erkölcsi megbélyegző célzat: *Kodolányi olyat mond, ami nincs*. Kilép a Turul Szövetségből, ezzel magára vonja a fasisztoid sajtó támadását, de nem engeszteli ki a baloldalt, amely – történelmi távlatból mondhatjuk – objektív elemzés nélkül fogja évtizedekig fölhánytorgatni, rosszabb esetben a kiközösítés ürügyül fölhasználni a jobboldallal való „kacérkodást”. A szociáldemokrata *Népszava* után a polgári liberális *Magyar Nemzet* is támadóan szembefordul Kodolányival, pedig Pethő Sándor 1940-ben bekövetkezett haláláig megbecsült szerzője volt a lapnak, magas színvonalú elismerő kritikák jelentek meg műveiről, például éppen Pethő Sándor tollából. A *Magyar Nemzet* Nomád álnevű publicistája (Lendvai István) inszinuáló cikkekben háborog Kodolányi ellen. Ezzel csak azért érdemes foglalkozni, hogy összegyűjtve lássuk a Kodolányi-ellenes vádak repertoárját. Nomád nyíltan az író erkölcsi lejáratására használja Mészöly Gedeon archaizálásbírálatait: „milyen lehet a legbelső énje, erkölcsi alkata” annak, aki kóklerkedik a nyelvvel; önbálványozással és keresztényietlenséggel vádolja; ráadásul anyagiassággal – épp a *Feszítsd meg* ürügyén, mert „üldözött Jézus Krisztusnak” teszi meg magát, pedig „balatoni villába vonult megfeszítettetés helyett”. Még az apjával való szakítását is fölőrja, mint a Tízparancsolatból a negyedik megszegését. Tíznél több cikket írt ilyen szellemben Kodolányi ellen a rangos polgári-értelmiségi olvasóréteget orientáló lapban. Talán meg lehet érteni, hogy a vádlott is fölhorgadt „becsületének” védelmében, amelyet nem magánügyének tekintett, hanem a népi írók ügye részének.

A nagy különbség Kodolányi 1941-ben és 1945-ben való támadtatása között két fő mozzanatban rejlik: 1941-ben a hazai sajtóban még nincs jelen a régi sérelmeket tápláló kommunista emigráció; és 1941-ben nemcsak ellenségei vannak, hanem baráti hátországa is: szövetségesek, hívek, orgánumok. Egyelőre az utóbbi tényezőre

Részlet egy nagyobb tanulmányból.

Somogy 1998. sept.-okt. 5. sz. 512-515.

utalva vázlatosan: elegendő emlékezetünkbe idézni a *Magyar Élet* című folyóiratot és a népi írókhoz, Kodolányihoz pedig különösen ragaszkodó gárdáját, valamint a pécsi *Sorsunkat* és az Illyés szerkesztette *Magyar Csillagot*. Részvevője, sőt szervezője és egyik főszereplője az *Él az örök magyar szellem!* címmel indított mozgalom országos hatású rendezvényeinek 1941- és 1942-ben, amelyeknek szerepét a németellenes értelmiségi közvélemény táplálásában alighanem csak a politikailag céltudatos tartós agyonhallgatás tudta elhomályosítani. Kodállyal, Móriczcal együtt lépett föl a népi nemzedék java a Városi (ma Erkel) Színházban, majd a Sportcsarnokban, zsúfolt nézőtér előtt. A plágiumper idején Szabó Dezső is messzire elhangzó szóval áll ki Kodolányi mellett; a legkiválóbb kritikusok méltatják Németh Lászlótól Várkonyi Nándorig. Országos olvasói rokonszenvet tudhat maga mögött. Magánéletében ragaszkodó kör veszi körül, Bajcsy-Zsilinszky Endre és fiatalabb hívei is. Ez a védelmező háttér egy csapásra fog megszűnni a „felszabadulás” után.

Hozzáférhetetlensége miatt kevesen ismerik (s akkor is ferdítő kommentárok-ból) az 1943-ban megjelent *Zárt tárgyalást*. Indexre került, példányait bezúzták, a könyvtárakból eltűnt, máig nem adták ki újra. Klasszikus pamflet: az abszurd per szituációja némileg Kafkát, a keserű szarkazmus Swiftet idézi. A háromtagú bíróság – egy fasiszta, egy kommunista és egy liberális demokrata bíró, egyben-másban a világháborúzó nagyhatalmak vezetőinek torzképei – az eleve bizonyos halálos ítélet meghozatala előtt számon kéri az írón egész addigi életművét és világnézeti gyökereit. Kodolányi megtagadja a kor vezető társadalmi, politikai és eszmerendszerait, egyben szimbolikusan megjósolja a személyére és szellemiségére váró sorsot. A gyökeres korkritika azért nem vezet nihilizmushoz, mert egyetemes korszakváltás próféciájának a nézőpontjából fogalmazódik meg, olyan kozmikus fordulat, „új szövetség” hitében, amikor „a tiszta ész bilincsében raboskodó ember ismét az anyag fölé emelkedik és iszonyú kozmikus katasztrófák közepette ismeri fel megint a transzcendentális valóság vakító fényeit” (*Zárt tárgyalás*, 47).

A *Zárt tárgyalás*nak a személyes élet közvetlen jövőjével kapcsolatos sztoikus tisztánlátásával természetesen nincs ellentétben az önvédelemnek az a normális, mondhatni reflexszerű föltámadása, amelynek Kodolányi publicisztikájában 1945–1946 fordulóján tanúi lehetünk. A sorstárs és barát Szabó Lőrinc *Naplójának* 1945 júniusi följegyzései közt ilyen mondatokat olvasunk Kodolányi lelkiállapotáról: „Nagyon biztatni kellene jóságra és türelemre ezt az embert, igen-igen sebes és sebzó lélek, és nagyon sértődékeny. Végtelen szeretet és türelem kellene hozzá.” (*Bírákhoz és barátokhoz*, 85) A „bírák és barátok” általában együtt emlegetik Szabó Lőrincet és Kodolányit; igazolóbizottság elé kerülnek „a demokrácia és a humánus elleni súlyos vádakkal”, nem kérhetik felvételüket az írói egyesületbe. A *Visszapillantó tükörből* és Kodolányi Júlia *Apám* című visszaemlékezéseiből kitűnik, milyen meghökkenítő hirtelenséggel maradtak el addigi barátai Kodolányi mellől. Csak néhány, emlékezésekben megőrzött filmkockát és sajtószenzációt idézzünk föl azokból a zaklatott hónapokból. Kovács Imre a *Szabad Szóban*, a Nemzeti Parasztpárt lapjában tagadja meg egykori barátját és szövetségesét mint a magyar nép és a magyar demokrácia árulóját. Pap Károlyné lépten-nyomon az antiszemizmus vádját terjeszti róla. Veres Péter, aki a *Zárt tárgyalás* bírálatában még szeretettel nyújtott kezét a szerzőnek („pajtás, ez férfimunka volt”), Kodolányi emlékezete szerint most azzal vigasztalja, hogy „Nem kell mellre szívni, a politikai szükségszerűség most úgy hozta, hogy ezen az oldalon is ütni kell egyet”. „Hát *oldal* vagyok én?” – kiált föl döbbenetben Kodolányi. (*Visszapillantó tükör*, 24)

Az egzisztenciálisan végzetes csapások akkor szaporodnak meg, amikor a vádlott a nyilvános védekezés fegyveréhez folyamodik. A Parasztpártból kiszorulván a *Független Ifjúság* című kisgazdapárti hetilapban kap lehetőséget, hogy nézeteit ki-

fejtse. Utólag azt mondhatnánk: vesztére, ha nem tudnánk, hogy elnémitása, az irodalmi életből való kiszorítása így is, úgy is bekövetkezett volna. 1945. november 7. és 1946. február 7. között tíz közleménye jelent meg az ifjúsági lapban, többnyire az első oldalon közölt magas vezércikkek, valamint a három hosszabb közleményből álló *Szilveszteri számadás*. Ezt már végképp nem tűrhette a „baloldal”; csak néhányat ismertetek a polgári radikális, a kommunista és a szociáldemokrata sajtó egységesen elutasító, hangnemében egyre durvábbá váló reflexióiból. Zsolt Béla lapjában, a *Haladásban* a (K.) aláírású cikk szerzője Kodolányi és Szabó Lőrinc pusztá megszólalását is korainak véli. „Tehetséges írónak tartjuk mindkettőt, s így vesztesége lenne irodalmunknak, ha eltvelyedésük miatt örök hallgatásra kényszerülnének. (...) Nos, mi még »halványzöld«-séggel sem vádoljuk Kodolányit és Szabót, ám kétségtelen, hogy nevükhöz bizonyos jobboldali képzetek tapadnak. S így mindenestre ildomos lenne részükről, ha egy darabig még önkéntes hallgatásba merülnének, termékenyítő és elmélyítő magánosságba vonulnának. Legalábbis addig, míg eltűnnek azon irányzat pusztításának nyomai, amely irányzat sodrával szembenők annak idején elfelejtettek kellő ellenállást tanúsítani.” (A *Haladás* a következő hónapokban még élesebben támadja többek között Németh Lászlót, Féját és az aktívan politizáló Veres Pétert.) Major Tamás a *Szabad Népb*ben (1945. dec. 5.) fakad ki a „felelőtlen és rosszindulatú fajelmélet” Kodolányi ellen, amiért „pártszínháznak” nevezte az általa (Major által) vezetett Nemzeti Színházat.

Horváth Zoltán (*Népszava*, 1945. dec. 8.) *Tiszta vizet a pohárba!* című vezércikkében a „magyar szellemi élet” állapotát vizsgálja. „(...) az utóbbi hónapok fejlődése egyenes vonalban visz a *szellemi ellenforradalom* felé”; a magyar szellemi múlt „lekötötte magát” „a múlt fasiszta és félfasiszta rendszere mellett”. Az alpári fogalmazás, a „visszacsempészes”, az „átmentés” elleni riadt sztereotip tiltakozás, az a fatális önáltatás, hogy a likvidált „tehetséges írók” helyett a dolgozók milliói majd „kitermelik a maguk soraiból azokat is, akik a szellemi újjáépítés nemzetmentő feladatát elvégzik” – mindez a néhány évvel később egyeduralgokká váló kommunista irodalompolitikát és terminológiát készíti elő, bár ekkor még a szociáldemokrácia naiv dicsekvésének jegyében vagy álarca alatt. A mozgalom és a párt „makulátlan múltja” alapján, írja Horváth Zoltán, „Mi magunknak igényeljük a jogot, hogy a demokrácia és a demokratikus szellem nevében ítélkezni merjünk (...)”. Név szerint Szabó Lőrincet, Kodolányit, Sinka Istvánt és Németh Lászlót emeli ki azok közül, akiknek az „átmentése” érdekében „akció folyik”.

A Moszkvából hazatért kommunista írók közül Kodolányi még 1945 nyarán találkozott Gergely Sándorral és Gábor Andorral, Haraszti Sándor közvetítésével. Gergely akkor, legalább látszólag, békejobbot nyújtott: „Nézzé, Kodolányi, volt, ami volt, én is ütöttem magát, maga is ütött engem, kvittek vagyunk!” (*Független Ifjúság*, 1946. jan. 15.) De a népi írókat folyamatosan és életveszélyesen támadó *Ludas Matyi* olyan szellemben gúnyolja Kodolányit, amely arra vall, hogy Gergelyben nagyon is elevenen éltek a régi sérelmek, és elégtételt akart venni értük. Az 1946. január 1-jei számban jelenik meg a *Ki mint vét, úgy arat* című rajzos és szöveges karikatúra. „Kodolányi János és Sinka István, a két jeles jobboldali író földet és házat kapott Törökbálintonon” – így a szöveg eleje; baloldali írók egy csoportja miniszteri engedéllyel (egy vágás Keresztury Dezső felé) megtekinti Kodolányiék új házát. A dzsentrí módra tornácon koccintgató, kedvezményezett jobboldaliakat a kerítésen kívülről szemlélik a jeles látogatók; névsoruk: Gergely Sándor, Gábor Andor, Nagy Lajos, Szép Ernő, Zsolt Béla, Balázs Béla, Heltai Jenő, Füst Milán, Tersánszky Józsi Jenő. – Még beszédesebb a Csínom Pál álneven jegyzett *Mi az igazság a Kodolányi-ügyben? A „Zöld-indulás” szerzője tisztázza magát* című és alcímű fiktív riport. Csínom Pál láthatóan irigyli Kodolányit az akarattyaí és a törökbálinti „házikócskáért”, melyeket természetesen

az egymást fölváltó két rendszertől „kapott”, lévén, hogy rájuk bízta, hogy jobb- vagy baloldalinak tekintsék. Kodolányi zsidók iránti szeretetének is köze van a „birtokokhoz” a gúnyirat szerint, hiszen mindkettőhöz antiszemitizmusa segítette hozzá. A Gergely Sándorral az 1930-as évek elején folytatott vitákra utalnak a következő, csípősnek szánt mondatok (Kodolányi szájába adva): „Hogy min dolgozom? Lenin »Baloldaliság a kommunizmus gyermekbetegsége« c. művét dolgozom át jobboldali felnőtteknek (...). Még egyet: nem igaz, hogy beléptem a kommunista pártba, igaz ezzel szemben, hogy több ízben kiléptem belőle.”

Ami ma mosolyt kelt, az akkor vérre ment. A *Szilveszteri számadás* az 1941-es *Feszítsd meg* párdarabja. Ez is az ellentámadó önvédelem Kodolányira jellemző hevéletében fogant. Őszintesége már csak azért sem vonható kétségbe, mert megfogalmazója nincs tekintettel a lehetséges, sőt kiszámítható következményekre; a „dixi et salvavi animam meam” félelmen túlisága süt belőle, erősíti ebben, hogy a lap programjához képest a fiatal nemzedékhez intézi szavait. Így vállalhatja hitelesen az elfogultság kockázatát is. Néhány kulcsmondatot vagy mondattöredéket idézünk a nehezen hozzáférhető szövegből: „a szocializmust, a munkásság, a parasztság ügyét sohasem hagytam cserben”; „1933 óta a német veszélyt fenyegetőbbnek láttam minden más kérdésnél”; „magyar voltam, istenhívő és szocialista”; „A hibákért, bűnökért pedig úgylis meglakol az ember.”

Hogy mit szenvedett testileg is a pályakezdő, fiatal Kodolányi a húszas évek elején, a *Tavaszi fagy* című regény olvasói érzékletesen maguk elé képzelhetik. Huszonöt évvel később öregebben, betegebben kell megélnie a régi gyötrelmek új változatát a szenvedés és nyomorúság még mélyebb bugyrában. Az 1946-ban újrainduló *Válasz* (Illyés és Sárközi Márta szerkesztésében) még haladékat és védelmet jelent, ha mégoly fogyatkozót is. Illyés közli és gerincesen védelmezi régi munkatársait, a népi mozgalom politikai okokból hírbe kevert elitjét. „Nem tudom, észrevette-e valaki s elgondolkodott-e azon, hogy azoknak a miár életükben az irodalomtörténethez tartozó magyar íróknak, akik a legkülönbözőbb okokból a fasisztaság hírébe keveredtek, mik a közös jellemvonásai? (...) Műveikkel – a hagyomány vonalán – a magyar haladásnak adtak lökést. Problémáik – szinte marxista módra megfogalmazhatóan – osztály, sőt osztályharcos problémák voltak.” Erre az érvekkel megtámogatott gondolatra a korszak irodalmi harcainak (is) győztese, a vulgáris marxista kritika és irodalompolitika – ezúttal Horváth Márton tollával – a következőképpen válaszol: „A mi félreértett hallgatásunk tehát nem kevesebbre bátorította Illyést, mint hogy a fasizmus szociális demagógiáját alátámasztó elvtelen irodalmi zsoldosokat a marxizmus mázával fesse át.” (*Lobogónk: Petőfi*, 162) Kodolányi, Tamási, Sinka és mások, akik „felett” Illyés „tart védőbeszédet”, „a »népies« irányú fasizmus »foltozott irhájú zsoldosai« ”(uo. 161).

Külön történet lehetne Kodolányi és a könyvkiadók kapcsolata. Az ő baja azért fenyegetőbb egy fokkal a többi kiszolgáltatott írónál, mert beteg lába miatt egyre alkalmatlanabb nemcsak a fizikai munkára, hanem még a kijárást kívánó szellemi munka vállalására is. Az Athenaeummal kötött korábbi szerződése felbomlik, a Püskiékkal való kapcsolatteremtés kísérlete nem válik be. A Szöllősy Könyvkiadó 1948-ban még megjelenteti a *Vízöntő* két kötetét, de ettől fogva az ötvenes évek közepéig nincs írói jövedelme, hacsak némi alulfizetett „négerkedés” hozamát nem tekintjük annak. Kísértések érik, hogy ha 1931 után keletkezett műveit nyilvánosan megtagadná, lenne mód a visszatérésre, nem kellene családotul nyomorognia. Ehelyett azonban az akarattjai életet vállalták, előre tudott valamennyi keservével.

1956 februárjában, amikor megalkuvás nélkül térhetett vissza az irodalmi életbe, infarktust kapott, s ezzel megkezdődött élete utolsó szakasza, a tizenhárom és fél évig tartó betegségéke.

Gyűjtésméreges kötetek

Abonyi Leó: MEGÉLT BÉNHÁZ. Lyr., 1998.
 Püski k. 248-257. (K. J. nyílt közgyűjtésai, 1983. dec.)

Radnái György: FÖVŐ IDŐBEN. Lyr., 1998. Balassi k.
 251-253. (1977 - a bejegyzésnek nincs nyoma.)

Falussy István: HALLOTTAD A SZÓT? Szilymár, 1998.
 Magyar költészet kötetek. 180-186. / Lyukas és könyves /
 (K. J.: En végig, 1989. sept.-dec.)

A történelmi regény lehetőségei: a példázat és a rekonstrukció

Kodolányi János: Boldog Margit

Kodolányi János első történelmi regénye, a *Vas fia* 1936-ban jelent meg, s ettől kezdve – eltekintve drámáitól, önelemző írásaitól és cikkeitől – egészen az ötvenes évek közepéig a történelmi regény jelzi pályája alakulását. Kodolányi annyira jellegzetesen társadalmi íróként indult, hogy a korabeli kritika azonnal felfigyelt fordulatára. Egyik kritikusa ki is mondta, hogy útját az ormánsági társadalmi elbeszélések-től a történelmi mítoszhoz nem saját tehetségének természete jelölte ki, hanem a társadalom, amelyben élnie és írnia adatott. Menekülni kénytelen – folytatja a kritikus, majd azt tanácsolja az írónak, „ne csak értelmének, hanem tehetsége természetének is engedelmessédjék..., hogy minél előbb előbújhasson a történelmi regény óvóhelyéről, ahová a megnehezült idők szorították”. Kodolányi nem mindig találta jogosnak ezt a megértően szigorú ítéletet. Egyik személyes elmélkedésében azonban maga is felismerte kényszerű menekülését: „Örvendeztetek hát, akik azzal 'vándolatok', amikor a *Vas fia* megjelent, hogy a 'ma problémái elől a történelemben menekülök'. Akkor ugyan még nem, de ma igenis, tudatosan, szándékosan, akarva, nem titkolva menekülök. Ha a mai társadalomról írnék könyvet, egyetlen sora sem jelenhetne meg.” Az idő, amit az író emleget, a harmincas évek második fele. Mind-ez ma már történelem és irodalomtörténet. S több évtized távlatából jól látható, hogy Kodolányi útja a harmincas években megtört, az ormánsági elbeszélések, az önéletrajzi regények, a tizenkilences emlékek, a felháborodás szavai után a történelmi tablók a visszavonulást jelzik. Ahogy Németh László írta: Kodolányi hátat fordított a Magna Utópiának, és elindult a Magna Hungaria felé.

A kényszerű visszahúzóds fogalmában azonban értelemszerűen az is benne van, hogy az író új kifejezéslehetőséget is keresett: magával vitte kiküzdött értékeit, s őrizte, ami a történelmi regény műfajában megőrizhető volt. Ha a történelmi példázat közvetítésével is, változatlanul kora fontos problémáiról szólt. Ezért lehetett a *Vas fia* a német veszedelem regénye, mely figyelmeztetett a közelgő tragédiára is, és kifejezte az író töprengő kérdését: hogyan vészeltetné át a magyarság a várható vészt. Emellett nagy kísérlet is ez a regény: a középkori magyar néprajz izgalmas rekonstrukciója. S egyben megint csak figyelmeztetés: a történelem igazi hőse a nép. De ha csak az író formai-stilisztikai kísérleteit mérlegeljük, akkor is elég érték-

Bodnár György: FÖVŐ IDŐBEN. Uj., 1998.
Balassi K. 251-253.

re bukkanunk, mely Kodolányi történelmi sorozatát kiemeli a harmincas évek történelmi kosztümös divat-irodalmából. Mint egyik hőse, Julianus barát, ő is járatlan úton indult el a magyar középkor felé. A történettudomány forrásaiból meríthetett ugyan, olyan élő emléket azonban, mint a germán eposzok, hiába keresett. De ott volt előtte a nép – szerencséjére az eléggé zárt életű ormánsági nép –, mely a hajdani világ továbbélő színeit mutatta meg neki. Ezért lesz fő forrása a néprajz. S ezen a területen bizonyára régóta ismerős: önéletrajza szerint első irodalmi élményei közé tartozott a *Fehér ló fia* című mese, s már a *Szép Zsuzska* című szép elbeszélésében is úgy rajzolta meg a népszokásokat, hogy azokban egy letűnt kor világképét is rögzíteni tudta. A kritika korán felfigyelt nyelvi kísérleteire is. Történelmi munkáinak archaizált nyelvéről sok vita folyt, de azt bírálói is elismerték, hogy ez az archaizálás nem filológiai, hanem hangulati természetű. Kodolányi a népnyelvből igyekezett olyan nyelvet teremteni, amely képes visszatükrözni a magyar középkor hangulatát és beszédének ízeit. Tehát mindkét kísérletét lehet vitatni, de ma is kétségtelen, hogy esztétikai értékek forrásai. Pedig – ismétlem – Kodolányi a történelmi regényben nemcsak az írói lehetőségeket kutatta.

Következetességét jelzi, hogy a *Vas fia*i folytatása, az 1937-ben írt *Boldog Margit* nemcsak az elkezdett történet továbbírása, hanem a történelmen átsugárzó huszadik századi problémák kifejtése is. Igaz, ez a mű már nem a nép regénye, hanem egy egyéniség koncentrált rajza. De a rekonstrukcióra itt is szükség van – hiszen a történelmi források szegényesek, s a múlt újjáteremtése olyan társadalomtörténeti felfedezésre ösztönözte az író, amelynek regénybeli szerepe pontosan megfelel a *Vas fia*i néprajzi rekonstrukciójának. Mert hogyan is idézhetné fel az író epikusan Boldog Margit alakját, melyet elsősorban a legendából ismerünk? Hiszen az emlékek szerint – s bizonyára a valóságban is – ez az élet eseményekben roppant szegény volt. Kodolányi nem vállalja a romantikus módra kitalált történelmi mesét. Mi marad tehát számára? A hős belső rajza, lelki fejlődésének rekonstrukciója; a korabeli zárdai élet felidézése, s a tatárjárás utáni országos állapotok vázlata. Mindhárom olyan terület, melyen szinte elkerülhetetlen az írói rekonstrukció, hiszen a hős lelki rajzát sem a tények őrzik, a szűkebb és a tágabb környezet képe pedig az irodalmi és művészeti emlékekből hitelesen felvázolható. Így a legnagyobb teret a regényben Árpádházi Margit lelki rajza foglalja el. Kodolányi abból indul ki, hogy hősét a zárdában mindenki királylánynak tekintette, aki az örökös kivételezés és a leplezett megvetés ellen küzdve olyan tulajdonságokat fejlesztett ki magában, melyek tovább gazdagították a zárdai erényeket. A regény a személyiség formálódásában jelzi a pszichózis szerepét is, amely azonban csak motiválja és sohasem homályosítja el az értékes karakter-vonásokat. Ezért lehetséges, hogy Margit eszménye és életgyakorlata végül is találkozhat az országos civódástól megcsömörlött király rezignációjával. Itt már nem a pszichikus állapot, nem is az öntudatlan karakter-törvény irányítja a hősnőt, hanem az átgondolt életeszmény: visszahúzódni, befelé fordulni, elérni a lehető legtisztább erkölcsiséget, s így példánkkal hatni a külvilágra. Hasonlóképpen fejti meg Kodolányi Margit „csodáinak” titkát. Bemutatja a szóbeszéd színező

hatását, és az autósuggesztió szerepét is. Következésképpen nem a csodák történetét emeli ki, hanem csak egy-egy mozzanatát, s méginkább hangulatát, amelyben tárgyias kontúrokkal jelenik meg a szegények, betegek és nyomorultak csodaváró zarándoktömege. Nagy gondot fordít az író a zárda rajzára is. Fontosabb azonban regényében a tágabb környezet vázlata. Eleinte az apácák hozzátartozóinak ismertetése révén pillanthatunk ki a külvilágba. Később, amikor megindul Margit felé a segítségkérő nyomorultak tömege, a regény kiszélesedik, s a tatárvesz utáni Magyarország komor tablójává válik. A külvilág képét gazdagítja Margit és a cseh király tervezett házasságának története, amely a történelmi hétköznapiak mélyebb összefüggéseit is megsejteti. Majd kirobban IV. Béla és fia, István között a háború, amelynek híre felkavarja a zárda csendes életét. Így fonódik össze a regény két szála, s ez az összefonódás nemcsak a kompozíció zártságát teremti meg: kifejezi Margitnak és királyi atyjának szellemi találkozását is. Ez a végszólam a társadalomkritikai elbeszélések és a *Vas fiai* íróját idézi. Kodolányi számára Boldog Margit élete egy ember élete, csodái épp olyan történelmi emlékek, mint a zárda-romok és a középkori szótöredékek, melyeket meg kell fejteni. A megfejtés maga az írói jelentés: az országnak össze kell fognia a tragédiában, mert az urak torzsalkodásának idején a magyarság jövője kilátástalan. A *Vas fiai* a népben mutatja meg a jövő átmentőjét, a *Boldog Margit* a személyes példa erejében. Történetfilozófiaként ma már bizonyára szegényesnek hat ez a jelentés, de ne feledjük, amikor megfogalmazódott, 1937-et írtunk.

(1977)

Tévedtem, hibáztam gyakran

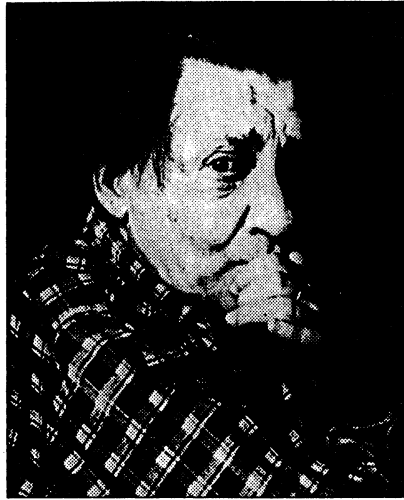
Ma volna százéves Kodolányi János író

Kodolányi János jegyezte fel 1941-ben közreadott *Esti beszélgetés* című kötetének bevezető vallomásaiban: „Mintegy húsz esztendő cikktömegéből sze-degettem össze ezt a kötetnyi írást. Sokat írtam, jót is, rosszat is. A nyomor idején gyakran írtam kényszerből, megrendelésre, pénzért. Írtam lelki szűkségből, írtam, hogy valamit tisztázzak akár a magam, akár a mások számára. De sohasem írtam olyat, ha szűkségből, megrendelésre írtam is, ami a meggyő-ződéssel ellenkezett. Mindig habo-zás nélkül, magától értetődő természet-séggel vettem kockára kenyere-met, ha olyasmit kívántak tőlem, amivel nem értettem egyet. Tévedtem, hi-báztam gyakran, felületesen gondol-koztam, megtévesztettek események és emberek, tudásomnak is hja lehetett, azonban nem hazudtam.”

Egy nyugodt, kiegyensúlyozott, a maga erejében bízó személyiség beszél itt. Az a sikeres író, aki túl van a köz-vetlen életrajzi, tapasztalati ihletésű műveken, túl a véleményét áttételek nélkül megfogalmazó, a beavatkozni akaró elbeszéléseken, kisregényeken, s most „a magyar *Háború és békét*” akarja megírni. Akire tömegek figyelnek, s akinek könyveit tízezrek vásárolják. Vonzó kép, pontos diagnózis. Kodolányi Jánosból az idealista beszél.

Csak hogy legtöbbször nem ez, hanem a luciferi tagadás szelleme vezette. Az összeférhetetlen, konok, irgalmatlan, magában az idealistát is minduntalan felsebző természet, „kinek a tehet-sége szikrázott, és az esze mindenkit megborotvált” – ahogy Tamási Áron emlékezett rá. S minthogy elhivatott-ként meghatározó jelentőséget tulajdo-nított magának, s mert szüntelenül az események közepében szeretett lenni, ahol hős lehetett, az igazság nevében rögtön véleményt formált, ítéletet mon-dott, sőt hirdetett mindenről, tekintet nélkül a következményekre. Nagy mű-veltsége, életismerete, sokféle meg-próbáltatása, kudarca, szenvedése e-ben nem hogy korlátozta volna, inkább igazolta és szabadjára engedte lobba-nékonyágát, vagdalkozó indulatait.

Az idealista úgy hitte, szándékai tisz-ták és jóakaratók. Felhatalmazása és mentsége, hogy a magyar kultúra érde-keit képviseli, gyűlöli a hivatalos Ma-gyarországot, és konzekvensen német-ellenes. Ami igazolása a luciferi taktika követésére is. Azaz elfogadhat és kö-vethet bármilyen eszmét, célt, használ-hat minden eszközt, amelyet eredmé-nyesnek lát. Aztán persze, illúzióira és arra eszmélve, hogy mindenütt csak ad-

Vitathatatlanul nagy epikát alkotott

dig kell, ameddig feltétlenül azonosul az ott honos törekvésekkel, az idealista újra és újra kiábrándult, visszavonult, átadta a küzdőteret rosszabbik felének. Aki mindig kitett magáért. Szakított a népi írók mozgalmának elődjével, a Bartha Miklós Társasággal, az Írók Gazdasági Egyesületével, a munkás-mozgalommal, a *Nyugattal*, a Zilahy Lajos szervezte Új Szellemi Fronttal, a népi írók mozgalmával, Móricztól Ba-bitsig minden valamirevaló íróval, la-pokkal, folyóiratokkal.

S közben, mint egy erkölcsi sebbe-n és legszentebb elveiben sértett közbá-dló, nekiment mindenkinek, aki útjába akadt. Kíméletlen hangú vitákat tá-masztott. József Attila szerint „Kodolányi oly elszánt, oly bátor, hogy akkor is a hatalom mellé áll, ha agyon-csapják.” Neveztek bődületes dilettáns-nak, fantasztának, kaméleonnak, köny-nyező viperának, romlott embernek, antiszemitanak, fasisztának, a magyar nép és a magyar demokrácia áruló-jának. Ő függetlennek és következetes-nek hitte és tudta magát. Nem véletlen, hogy a *Zárt tárgyalás* című politikai pamfletjének író hősét, aki feltehetőleg ő maga, egy olyan törvényszék ítéli ha-lálra, amelynek elnöke liberális polgár, jobboldali szavazóbírája nemzetiszoci-alista, baloldali szavazóbírája marxista. „Elismerem, én hibáztam, sőt: vétkeztem annak idején” – nyilatkozta Csák Gyulának 1967-ben, az *Élet és Iroda-lom* számára adott interjújában. 1945 után tíz évig hallgatni kényszerült.

Hanem az író. A *Julianus barát*, *A vas fiai*, a *Boldog Margit* szerzője. Aki előtt még Babits is letette a fegyvert, olyannyira, hogy Kodolányi János

1937-ben Baumgarten-díjat kaphatott. Méltán: a trilógia a magyar középkor minden ízében hiteles látomása. Más kérdés, kit, mennyire zavar az a re-konstruált régi magyar nyelv, amelyen az egyébként hús-vér szereplők beszél-nek. De vitathatatlanul nagy epika ez, amelyhez olyan színpadi művek kap-csolódnak, mint a nemzethalál rémével küzdő, segítségért a nép szunnyadó életösztönéhez forduló *Földindulás*. A sikere országos volt, minthogy azonban ennek eseményvezetésén megint átütött az ideológia, azonnal sajtóviták közé-pebe került, mindenki ütött rajta egyet, plágiumpert indítottak ellene – a szín-házról véglegesen megdorodott. Vi-szont megírta az életének első hús esz-tendejét feltáró *Süllyedő világot*, benne a század első két évtizedének magyar valóságát, a dunántúli falvak, városok életét, a hivatalnok- és dzsentrivilág haldoklását, a háború alatti szenvedést, nyomorúságot, a magánélet megannyi drámáját. Néhány olyan mondattal, amelyet később megtagadott, amelyek-re magyarzat talán akad, mentség nem. Kísérletet tett aztán az őstörténet, a magyar genezis eposzára, ebből azon-ban, minthogy maga se volt elégedett vele, csak az *Istenek*, a *Holdvilág völ-gye* jelent meg.

A hallgatás 1948-at, a *Vízöntő* meg-jelenését követő éveit alatt, egy minden transzcendenciát felszámolni akaró korban, az időtlen emberi foglalkoztat-ta. Az ember helye a kozmoszban, s a kozmoszé az emberben. Várkonyi Nán-dor és Hamvas Béla nyomán úgy talál-ta, hogy minden kozmikus korszaknak megvan a maga Messiása. A Bika koré Gilgames, a Kosé Mózes, a Halaké Jé-zus volt, tehát lesz a Vízöntőnek is, ahová most lép át az emberiség a Ha-lakból, akit megérteni csak a múlt kul-túra teremtő mítoszi hősei felől, lépés-ről lépésre lehet. Mint aki túljutott min-denben, s végre legjobb maga lehet: a *Vízöntőt* már 1949-ben követte az *Új ég, új föld*, azt 1950-ben az *Én vagyok* című Jézus-regény, 1953-ban pedig a *Mózesé, Az égő csipkebokor*. Hatalmas energiák szabadultak fel és összponto-sultak benne az ember időbeli útjára, eszmélkedésére. A történeti regények mellett ezek a legjobb művei. Legfel-jebb még a közben elkészült *Boldog bé-keidők*, az epikává oldott életrajz em-legethető velük egy napon.

Megbékélve ment el 1969. augusztus 10-én. Azzal a meggyőződéssel, hogy megélte az életét, s hogy mégiscsak ér-demes volt élnie.

Varga Lajos Márton

Volsnabadság 1999. márc. 13., 9.

„EZ AZ EMBER ÉRT MINKET...”

Találkozás Kodolányi Jánossal

Kodolányi János és Bédi Sade (született Schwarcz Béla) izraeli földműves találkozója 1956 forró nyarán nem indult szerencsésen.

A nagy magyar író már befejezte az *Égő csipkebokor* című Mózes-regényét, amikor arról értesült, hogy barátjának, Thury Leventének Izraelben élő sógora Magyarországra érkezett. A Rákosi-éra elszigeteltségében egy külföldi vendég nagy hírnek számított, és Kodolányi János soha nem járt Közel-Keleten. – Találkoznom kell a sógoroddal – közölte Thury Leventével –, hogy beszélgethessek egy Szentföldön élő zsidóval, hogy megoldást találjak a regény néhány kérdéses pontjára.

Thury Levente, aki a kommunizmus előtt újságíró volt, méltányolta az anyaggyűjtés fontosságát. Azonnal felhívott engem, az unokaöccsét, akit a család kinevezett Bédi nagybátyám titkárának, hogy szervezzem meg a találkozót, és kísérem el Bédit Kodolányi Jánoshoz. – Ott is maradhatok a beszélgetés alatt? – kérdeztem izgatottan. – Természetesen – válaszolt Levente bácsi. – Figyelj minden szóra. Aztán kísérd el Bédit hozzám.

Júniusban érettségiztem, és Kodolányi János korábbi könyveit nagyon tiszteltem, sőt még az újakat is olvastam. Levente bácsihoz küldött kéziratban. Gyűlöltem a cenzúrát, amely szilenciumra ítélte Kodolányi Jánost és Levente nagybátyámat is. A szívem megdobbant, hogy találkozhatok a mesterrel.

Magyar Szemle 1999

márc. - ápr. 3-4. n.

37 - 44.

Bédi 1929-ben, 16 éves korában szökött ki Debrecenből Palesztinába, özvegy édesanyja könnyei és hat idősebb testvére intései ellenére. Huszonhét évvel később látogatott haza először, és nagy örömet keltett asszimilált, de „törzsi életet élő”, harmad- és negyedfokú unokatestvéreket is közeli rokonnak tekintő családjában. A jóformán mindennapos esti összejöveteleken én, mint taknyos 18 éves csak hallgathattam. De Bédi komolyan vett, és szívesen válaszolt kérdéseimre, amikor vittem valahova, rokonhoz vagy ismerőshöz. A családi etikettől eltérően Bédi ellenezte a bácsizást, és ragaszkodott hozzá, hogy fiatalabb rokonai is Bédinek nevezzék.

Elmondtam neki, hogy Levente bácsi megkért, kísérem el barátjához, aki Mózesről írt regényt. – Zsidó ember az író? – kérdezte Bédi. – Nem – válaszoltam meglepetten.

– Mit akar tőlem egy keresztény ember? – folytatta Bédi. Bántott a kérdés nyersége. Mi nem használtunk ilyen hangnemet a családban, már csak azért sem, mert voltak keresztény beházasodottak, mint például Levente bácsi, és egyébként is: bennünket udvariasnak és toleránsnak neveltek. Évekkel később, mikor elkerültem Izraelbe, tapasztaltam, hogy ott Bédi modora – vagy inkább modortalansága – jellegzetesen, sőt ünnepelesen népi-nemzeti.

Próbáltam megértetni Bédivel, hogy milyen nagy író Kodolányi János, és hogy a magyar Julianus barátról és a babilóniai Gilgamesről milyen csodálatos hozzáéréssel írt.

De Bédinek nem tetszett, hogy egy keresztény ember a *mi* Mózesünkről ír. Az is zavarta, amikor megtudta tőlem, hogy az a keresztény ember vallásos lélek. Bédi elmagyarázta nekem, hogy noha szülei ragaszkodtak ortodox neveléséhez, tízéves korában ő már nem volt hajlandó részt venni a hittanórán. Kihasználta az alkalmat, hogy apja halála után elküldték egy közeli faluba, Nyírvajára, kedvenc unokatestvére családjához egy évre. Ott Bédi fel-

mentést kért hittanból. A szigorúan ortodox unokatestvér először dühbe gurult, de aztán szemet hunyt afelett, hogy Bédi rendszeresen ellőgta a hittanórát. Bédi azt mesélte nekem, hogy Izraelben a vallásos zsidó nem dolgozik, hanem adományokból él és a Talmudot tanulja egész nap. – Utálom a vallást és a vallásosokat – közölte.

Feszültebb voltam, mint egy randevú előtt, amikor elértük a rózsadombi házat, ahol Kodolányi János ideiglenesen vendégeskedett. Akkor még Balatonakarattyán volt bejelentve, de a Rákosi Mátyás menesztése utáni politikai enyhülést érzékelve próbálta elintézni, hogy a hatóságok engedélyezzék fővárosi letelepülését.

Felesége, Tildi néni nyitott ajtót. Fülembé súgta, hogy János bácsinak szólítsam férjét, ne mesternek, mint a telefonban. Szívélyesen betessékelt minket a nappaliba.

A kék szemű, ráncos arcú, kis termetű János bácsi már várt bennünket. Igyekezett felállni karosszékéből, de ez nem sikerült, és visszacsúszott. Én tudtam Levente bácsitól, hogy keze, lába bénulóban van, de elfelejtettem közölni Bédivel, aki nagyon zavarba jött és azt találta mondani, hogy nem akar „okvetlenkedni”. Bédi törte a magyar nyelvet, és felismerhetetlenné zúzta az „okvetlenkedni” szót.

– Nem zavar, uram – mondta az író, és rámosolygott széles vállú, keménykötésű, pirosposzsgás vendégére. – Ellenkezőleg, boldog vagyok, hogy eljött és megismerkedhetünk.

Erre Bédi úgy válaszolt, hogy ő egyszerű parasztember, és nem ért a magasabb dolgokhoz, ami egy íróat érdekelné.

Zavarában Bédi magyar szóhasználata egyre inkább botladozott. Tudta, hogy önözni illik a nálánál jó tíz-tizenöt évvel idősebb házigazdát, de az igeragozással már baj volt. Például olyanokat mondott, hogy „Ön mit gondolsz?”.

Elmesélte, hogy 16 éves kora óta csak nagyon ritkán szólal meg magyarul, és bár első felesége, akivel még a hajón állt össze, pesti lány volt, megfogadták, hogy egymással is csak héberül beszélnek, mert ez volt a szokás a kibucukban, Maabarothban. Az új zsidó az újjászülető zsidóföldön csak az ősi nyelven szólal meg.

Ez nem nagyon tetszett János bácsinak, aki megjegyezte, hogy tudomása szerint Bédi szülei Nyírgyulajban ékes magyarsággal beszéltek.

Bédi nem vitatkozott, csak bejelentette, hogy ő forradalmár, és elveti a zsidó hagyományokat is.

Az írónak jó ötlete támadt. – Kedves Bédi – mondta –, beszélne nekem az izraeli földről? Milyen a talaj színe? Miben különbözik az izraeli mezőgazdaság a magyartól?

Bédiből elindult a szó. – Homok, de nagyszerű homok a mi földünk – mondta –, hol szürke, mint a számár, hol sárgásbarna, mint a teve, de néha vörösesbarna, mint Ádám, az első ember. De a földnek nincs szaga, a nap kiszáritja, és amúgy is ritka benne a növényi hulladék. A baj az, hogy kevés a csapadék, és kizárólag télen hullik az eső. Öntözés nélkül nincs termés, és minden csepp víz számít. Nem szabad pazarolni. A háború pusztítása semmi ahhoz képest, amit az öntözőhálózat leállása jelentene. A víz az élet.

János bácsi szeme felcsillant, és mosolya angyali volt. Itta Bédi szavait. Elmagyaráztatta Bédivel Izrael vízellátási rendszerét, a fogyasztás ellenőrzését, meg hogy melyik termékhez mennyi víz kell.

– A banán – mondta Bédi –, ami az én specialitásom, sajnos, sok vizet igényel.

– Akkor miért ragaszkodnak a banán ültetéséhez? – kérdezte János bácsi.

– Mert vitatkozunk a realitással – válaszolt Bédi. – Mert nem szeretjük a megszokottat. Mi kicsúfoljuk a konvenciót. Makacsok vagyunk.

János bácsi elnevette magát. – De a bibliai földrajz nem változott – mondta. – Például milyen a Jordán folyó? Hasonlítható a Nílushoz?

– Nagyon szeretem a Jordánt – válaszolta Bédi –, sokszor ültem a partjain, de bizony az inkább patak, mint folyó, kivéve télen, amikor az esőtől megdagad. A Nílust nem láttam, mert Egyiptom az ellenségünk, de a Nílus a mi vidékünk nagy folyója, és két partján sűrűn sorakoznak a falvak, hogy kihasználják a vizet és az iszapot. Az én szívemhez a *wadi*, a sivatagi vízmosás áll a legközelebb. Nyáron kiszárad és medrében kígyó meg skorpió rejtőzködik. Télen a *wadi* félelmetes. A felhőszakadás utáni hirtelen, gyors áradás emberéleket is követel minden évben. A víz ölni is tud, de mégis, a víz ad életet.

– Mint a föld – jegyezte meg János bácsi. – A földért ölünk, de életet is ad. A föld meg is emészthet egy népet.

– Milyen igazad van – sóhajtott Bédi.

Nem emlékszem, hogyan csúszott át a társalgás a tegeződésbe, vagy hogy ki kezdeményezte. Csak arra emlékszem, hogy János bácsi elbűvölő hangon azt mondja: – Bédikém, mesélj nekem a sivatagról.

Bédit nem lehetett megállítani. – Minden sivatag más – kezdte –, azt hiszem, nincs két egyforma sivatag. – Aztán beszélt a különböző kő- és homoksvatagokról, a Negev északi és déli része közötti különbségekről, a Holt-tenger melletti Arava különleges tropikus éghajlatáról. Bevallotta, hogy egy barátjával belopózott a Szinájba, ami az egyiptomiaké, és katonáik rögtön lőnek az idegenre. Az izraeli törvény is szigorúan büntette a határátlépést. Mindenesetre, Bédi ismerte filmekből, könyvekből azt a gránitsivatagot is, ahonnan Mózes a Tízparancsot hozta.

Itt János bácsi vette át a szót, és ő beszélt hosszasan Bédinek a tájról. Bédi meglepetten kérdezte: – Honnan tudod te mindezt?

János bácsi azt felelte:

– Én már mindent láttam.

Bédi, a vallás szélsőséges ellenfele, bevallotta János bácsi kérdésére, hogy Szináj sivatagában ő Mózes hűségese híve lett volna. – Minden nehéz pillanatban nekünk egy Mózesre van szükségünk – magyarázta –, és nálunk sok a nehéz pillanat. A zsidó nép széthúzó, indulatos, akaratos. Mózes erős keze tart bennünket össze. Minden nagy emberünk, minden jelentős vezetőnk egy szikrája Mózesnek. Ami jó bennünk, az Mózesből ered. Mózes az első zsidó, mert ő teremtett belőlünk egységes népet, az ő egyéniségének mintájára. Egy népet a megalázott rabszolgákból, a szeszélyes, vad csőcselékből.

– Rakoncátlanok vagyunk – jelentette ki Bédi, és büszke volt arra, hogy emlékezett erre a szép magyar szóra. – Mindenki úgy akar élni, ahogy neki tetszik. Én is. Mi úgy nevezzük magunkat, hogy a Törvény Népe, de mi örökké vitatkozunk minden törvénnyel. Én is saját törvényemet követem. Szerintem nekem van igazam.

A szavak szaladtak, az idő repült. Ottmaradtunk vacsorára. Bédi falta a szalonnát, a karikára vágott hagymát, a kenyeret. Dicsért mindent tele szájjal. Tildi néni telefonált családjának, hogy minden rendben van, beszélgetünk, és János nagyon örül Bédinek.

János bácsi is sokat beszélt, de gondolataiból csak arra emlékszem, hogy tudni kívánta, hogy a világ minden részéből összegyűlt zsidók miképpen élnek egymással, és hogy mi az, ami összetartja a népet. Aggodalmát fejezte ki, hogy a sok ellentét viszályokat szül, és hogy a hevesen kifejezett meggyőződések erőszakra vezethetnek. Nem lenne jó egy kis türelem? A Talmud is mértékletességre int.

Bédi válasza valami olyasmi volt, hogy legalább egy generáció kell, hogy összeforrjon a nép, de mindennek ellenére, mi szeretjük egymást, és amikor bárhol egy zsidót bántanak, kiállunk a világ ellen is. Az ország, a nép épül és

gyarapodik, ami köszönhető a sok nézeteltérésnek is – és ez nem a nézeteltérések ellenére történik.

János bácsi javasolta, hogy Bédi nézzen körül Magyarországon, ahol nagy változások vannak készülben. Bédi valami olyasmit mondott, hogy – nem fogtok tudni változtatni a kommunistákon, mert az egy másik nép. – De mi vagyunk a többség – válaszolt János bácsi.

Amikor búcsúzásra került a sor, János bácsinak sikerült felállnia. A kézfogásból ölelés lett, és a két férfi csókot váltott. János bácsi jó utat kívánt Bédinek. Isten áldja családot, országot és népedet, mondta. Aztán hozzátette, hogy ezenfelül kíván jó szerencsét is.

Bédi szájából kicsúszott egy héber mondat: „Se tehije bari.” Később megtudtam, hogy ez egy áldás, bár világi áldás, mert Isten neve nincs említve, és jelentése az, hogy „Légy egészséges”.

Hazafelé az autóbuszon Bédi elmondta: nagyon bántja, hogy egy ilyen nagyszerű ember, mint János, ennyire beteg. – Nem igazság – mondta többször.

Ahogy gyalogoltunk a megállótól Levente bácsi lakása felé, Bédi hirtelen elcsendesedett. A kapu előtt megállt, és a szemembe nézett. – Ez az ember ért minket – mondta. – Belülről. De mondd, biztos vagy abban, hogy János nem zsidó ember?

Sajnos nem tudom, hogy a találkozás után Kodolányi János változtatott-e a Mózes-regény kéziratán. De amikor elolvastam, már Amerikában, az 1957-ben megjelent *Égő csipkebokor* két kötetét, itt-ott felismerni véltem Bédi leírásait és lelkesedését. Nem tudom, hogy ez valóban így van-e, vagy az író más forrásokból hasonló anyagot szerzett be, vagy talán én vagyok elfogult.

János bácsi küldött egy szépen dedikált példányt Bédinek, aki már akkor otthagya a szocialista kibucát és Szde Mose, azaz magyarul Mózes Mezeje nevű faluban folytatta a mezőgazdasági munkát, de már önálló magán-

44

MAGYAR SZEMLE 1999. 3-4. SZÁM

termelőként. Bédi sokat olvasgatta Kodolányi János Mózes-könyvét, bár panaszkodott, hogy nehezen érti meg a szöveget. De élvezte, és szeretettel említette, hogy milyen különleges ember az írója.

János bácsi cukorbetegségből eredő komplikációkban halt meg 1969-ben, Bédi 1992-ig élt. Mikor elbúcsúztam tőle halála előtt egy évvel, már elsorvadtak izmai. Segítség nélkül nem tudott felállni, és járni még kevésbé. De életöröme töretlen volt.

A leromlás oka az volt, hogy Bédi szeretett enni, és azt enni, ami neki ízlett, például édességet, és abból is sokat. Nem volt hajlandó diétázni, vagy életformáját megváltoztatni. Nem hitt a mértékletességben. Javíthatatlanul renitens, rakoncátlan ember volt, és vitatkozott az orvosokkal mindvégig. „Úgy akarok élni, ahogy én szeretek élni” – mondta. Makacsul hitt saját igazságában. Emléke áldás, ahogy mi mondjuk a héber rítusban, és János bácsié is. Találkozásukat nem fogom elfelejteni.

JÓKAI ANNA

A mítosz mint realitás

KODOLÁNYI VILÁGKÉPE

Kodolányi János prózájából, melyet Várkonyi Nándor végkifejletében „mágikus realizmusnak” nevez, világosan kitetszik: az írói út összefügg az emberi úttal, a tudat részben kegyelem általi tágulásával vagy – szerencsétlen esetben – éppen a tudat beszűkülésével. Az utóbbira is van, sajnos, példa: egy-egy ragyogó alkotó, művészeteoretikus hogyan akadt az éltető nedvet elszívó, szivacsos, végletes anyagelvűség csapdájába, s vált propagátorává olyan ügyeknek, amelyeket rontatlan ifjúságában még szégyellnivalónak tartott volna. De most nincs dolgunk a tévelygőkkel; Kodolányi elszánt vándorlelkéről beszélünk – felismeréseiről, amelyek kivezették a helyi nyomorúságok naturalisztikus ábrázolásából, a magyar történelem sugallta szélesebb tematikához terelték, s végül a magas szellemi világ kutatására is képesítették. Ezen a spirálszerűen táguló-emelkedő úton minden állomás fontos volt: a moralitással áthatott társadalmi ítéletkezés a jelen felett, a felelősséggel megidézett történelmi múlt, de mindennél fontosabbá vált az ősidők és ősterek mítosza – s az ezekből elősugárzó jövő. A szellemi üzenet, amely sem el nem avulhat, sem el nem évíülhet, de megvalósítása – amelyet Hamvas Béla realizálásnak hív – fájdalmasan nehéz és többszörösen, koronként más-más formában kisajátított vagy félreértett. Kodolányi idegszálaiban érezte és észlelte a szenvedő, kihasználtság kisémbereket, az okozatok csatáját a szeszélyes történelemben – de nem elégedett meg a látvánnyal s annak bároly érzékletes leírásával: ő az okok birodalmába hatolt. Nem hiszem, hogy véletlen Magyarországon az egyidejű hármás megjelenés: Hamvas Béla, Várkonyi Nándor és Kodolányi János testet öltése. Gondolkodásuk *alapja* ugyanaz volt mindhármuknak, a tehetségük természetéhez igazodó feladat volt némileg különböző. Hamvas a kezdetet, az emberlény paradicsomát hangsúlyozta mint egyedüli realitást, amihez viszonyítva zuhanás és téboly minden; Várkonyi a történelem előtti és a kora történeti folyamatok kapaszkodópontjait, jelzőtábláit kereste; Kodolányi pedig mesélt, de az igazat mesélte: fölébresztette az alvó mitikus világot, s olyan nyüzsgő élettel töltötte meg, hogy az olvasó számára *egyidejű* realitássá válhatott. *A kiindulásban* volt egyetértésük határozott: Várkonyi így szólt *Az elveszett Paradicsomban*: „Az emberiség története velejében nem egyéb, mint a sóvárság története; a paradicsomi állapot visszaszerzésének vágya lendíti kerekét előre... Mert nem a tudomány mondja meg, mi igaz a mítoszból, hanem a mítosz, mi igaz a tudományból...” Hamvas Béla így fogalmaz: „... Hagymány csak egy van; mint ahogy egy emberiség, egy szellem és egy Isten.” Ami – tesszük hozzá – korokra, népekre alkalmazva jelenik meg. Kodolányi pedig az ősforrások szent tartalmait öltöztette hús-vér realitásba; írói bravúrja, hogy a rég letűnt s a nagyképű huszadik század révén fantazmagóriává lefokozott eseményeket, lelki-szellemi helyzeteket, emberalakokat és jellemeket *bebozza* a jelen élmény- és látókörébe; mintha *ma* történe, történhetne velünk és körülöttünk, amiről elhittették, hogy soha meg sem is történt. Thomas Mann trilógiája a harmincas években készül el, majd tetralógiává bővül; a *József és testvérei* világirodalmi szenzáció – az idős mester ezzel *nem* a történeti regény műfajához kanyarodik vissza, hanem új formát

Horváth 1999. apr., H. n. 83-87.
 is A MÍTOSZ MINT REALITÁS. *Értesítés*
fehérvári, 1999. 43-48.

is KODOLÁNYI JÁNOS HELYE ÉS SÉREPE
 A MAGYAR IRODALOMBAN, *Uj*, 2002. 109-115
 is EN VAGYOK, In memoriam Kodolányi
 János, *Uj*. 2001. 352-358.

teremt, a *mítikus regényt*, amely nem zárja ki az iróniát sem, sőt felhasználja, mint Kodolányi János is teszi, néhány évvel később, itt, a szellemi vérkeringésből egyre jobban kiszorított Magyarországon. Érdekes, hogy éppen akkor bukkan elő a mítosz, az „örök isteni” felmutatásának újbóli szellemi igénye, amikor a történelmi álcába öltözött gonoszság a fizikai lét elemeibe a lehető legdurvábban, megsemmisítésre törve kezd behatolni. Az ihlet védekezik: nem hagyja magát a pusztá matériától, a napi politika ármánykodásaitól kisajátítani. Az író – Európában – nagyon is élesen látja a születő borzalmakat, a készülődő náciizmust, a háborút s annak megfékezése után a bolsevizmus terjedését. Thomas Mann szabadabb mozgástérben, Kodolányi sokkal zártabb rendszerekben áll ellen a tudatszugarításnak. Mintha éppen ez a szörnyű idő volna a legalkalmasabb – a külső zajlástól függetlenül – a rég elfeledett törvényeket, alapigéket és kinyilatkoztatásokat ismét fényre hozni. Most már agonizáló századvégünk is ilyen: a teljes felelősség az emberre esett; sajnos, még elég nagy homály van ahhoz, hogy továbbra is el lehessen úgy-ahogy a világosság elől szellemi lustasággal, gyávasággal egy-egy sarokba bújni – de már oszlik annyira ez a homály, hogy aki akar, tájékozódni tudjon: honnan a derengés, a továbbjutáshoz az irányt merre keresse...

Kodolányi a maga határozott, nyomot hagyó lépéseit megtette. A harmincas évek történelmi-lélektani regényei (*A vas fiai*, a *Boldog Margit*, a *Juliánus barát*) után, melyek a későbbiek ismeretében átvezetésnek, előkészületnek látszanak, a negyvenes évek második felében, az ötvenes évek elején, a bontakozó, majd tomboló, később ravaszul leplezett személyi kultusz és idegen megszállás alatt írja meg mítoszregényeit. Mintha jót tenne tehetségének, ahogy Hamvasnak és Várkonyinak is, az egyre züllöttebb és hazugabb társadalmi valóság, a kényszerideológia. Hiszen úgy tetszik: *kifelé* nincs egyelőre út, csak *befelé lehet terjeszkedni*, de arra aztán élet- és létszükséglet, el nem odázható szellemi parancs. Segít a természet nyugalma, az akarattai csönd. Kibontakozik a *Vízöntő* tragikus-ironikus világa, azután az *Új ég, új föld* s a csúcspont (éppen a sötétség mélyén, 1950–51-ben), az *Én vagyok*, majd, mintegy hiányt pótolva a kronológiában, 1953-ban, ötvenhetes megjelenéssel *Az égő csipkebokor*. Ebből a monumentális vonulatból számomra két, már-már az égivel érintkező oromzat emelkedik ki: a vízözön előtti emberállapot hiteles és varázslatos rajza, és a Föld-fejlődés döntő fordulatát felismerő Júdás- és Jézus-regény, Jehuda bar Simon önvallomásának kiteljesítése.

A *Vízöntő* avagy a „Vízözön” városai felett megjelenik Nannar, az Égi Gyík, a közelgő világgkatasztrófa jelképe, de az évezredek tudását őrző Utnapistim kivételével senki sem veszi komolyan – a jövő vezérének született Gilgames (kétharmadrészt még isten s csak egyharmadában ember) cseperedő gyermek, majd a szerelem praktikáit és a családi kötöttség unalmát egyaránt csalódással megélő ifjúként csak készülődik, a feladatra nem elég érett. Az ábrázolásban hézag nélkül tapad egymásra az egykori Szurippak és Erech egymást gyilkoló népének, valamint a bekebelezett Eridunak a gyászos története – és az az asszociációs készlet, amely a tartalmakat a második világháború körüli poklokba vezeti. Maró irónia, olykor fekete humor és részvét együttese ez a stílus. A vetélkedő hatalmak öngazolása, a tömeg manipulálása, az ócska demagógia, majd a könyörületet nem ismerő iszonyú bosszú mindkét oldalon – bizony, ez a XX. század. A kölcsönösen karóba húzatottak rettenetes halálkínjai: változott-e a kegyetlenség dramaturgiája 2000 küszöbére...? Egy világátok, az eltorzult emberi természet ismétli önmagát mint történelem. Ha a nyomorú nép elégedetlen, ha valami nincs rendben, működik az irgalmatlan sztereotípiá: „Küldj csapatokat... Földrengés, tűzvész, szökőár rombolja városaidat...? Küldj csapatokat!... Zúgolódnak a rossz élelem, a komisz bánásmód miatt? Küldj csapatokat... Adóvégrehajtók sanyargatják a népet? Küldj csapatokat... A csapatok mindig, mindenütt a helyükön vannak. Csapatokat küldtek ki, mondják az emberek, s bizalmuk helyreáll, kedvük kivirágzik.” S mi Szurippak forradalma? „A földühített népharag mindenáron igazságot akart. Azaz: meg akart ölni egy sereg embert, szét akarta tépni, húsát föl akarta falni, hogy ezu-

tán békesség, rend, jólét uralkodjék a birodalomban... Azon fáradozott boldog-boldogtalan, hogy mindez minél gyorsabban megvalósuljon... Az utcák köveit sűrűn borították halottak és jajgató sebesültek... Utnapistim előt egy kicsiny gyermek ült a porban, anyja után bömbölt. Utnapistim nézte a gyermeket, és mindent megértett." Törvényszerű, hogy ami ilyen, eltörölte-tik, de az isteni terv átmenti, ami folytatható. A pusztulás nem kíméli meg, csak Utnapistim bárkájának lakóit, akik befogadták a bölcsességet, s tovább él, mert Kodolányi szíve csücskében tovább élteni, valahol a messzi hegyekben, a költő... Őt nem hagyja az író veszni.

Az *Új ég, új föld* uralkodójának szánt Gilgames is elbukik végül, részben hibái, részben erényei miatt. Ki akarja ásni a régi alapokat, s köré felépíteni az új birodalmat. S bár nincs több emberáldozat, de az állatáldozat is kiontott vér. Az önkéntes halál sem sokkal magasabb rendű a révületes kényszerhalálnál. Utnapistim szobra már hamis ábrázolás: merev, gőgös tartás és arc. Gilgamest megszállja a hatalom mámora, de naivitása is végzetes: "... nem látta a szemétdomb hitványságát, jövőt akart teremteni." Jóindulata, könyörületessége is visszajára fordul, erélytelennek bélyegzik; mert a nép, az új nép nem sokat változott a régi föld népéhez képest. A testvéréül fogadott őserő, Enkidu is megöletik, s a kék virágot, a boldogság, az öröklét jelképét ellopja a kígyó... Miért is hát akkor mindez, miért is...? Ó, mondja Kodolányi, keserű gúnnnyal, az okokról azok a régi emberek nem tudtak semmit, „ámde a múlt század, a Haladás Százada óta sikerült megoldaniuk minden titok nyitját... töviről hegyire ismerjük a fogamzás, a születés, a halál folyamatait... kiderítettük, hogy élet véletlenül keletkezett a földön. Mindent tudunk, mindent tudunk! De Gilgames és kortársai meg visszamenőleg valamennyi ősök és elődjük *évmillió*kig nem tudtak semmit."

Az *En vagyok* Jehudája az árlás pszichológiájának tökéletes leképzése. Követhető jellemrajz – egészen az árlásig. Utána beavatás és misztérium, szavakkal épp csak megközelíthető. Jézus Krisztus megjelenése a történetben szándékosan eszköszegény; Jézus Krisztusnak nem fejlődése van, s nincs ábrázolhatósága, hanem Ő az, *Aki. Tanítása* hat a szövegben, Jehuda értetlensége, illetve félreértései által még meggyőzőbben. Kevesebb az irónia, s a jelenre való direkt utalások is elmaradnak. A legtöbb titok és szakralitás ebben a regényszövedékben rejlik. Jézus Krisztus útja a végső keresztáldozatig előre kiképzett – Júdás útja az árlásig lépcsőzetesen visz lefelé, döccenőkkel. Folyamatosan áltatja magát, miközben sodródik. Téveszmék áldozata, miközben konokul harcol az általa hamisnak vélt igazság ellen. „Nem gondolkodik itt senki józanul” – mondogatja zavarodottságában. Mert mi Jehuda bar Simon ma is divatos „jó-zansága”? Pénzt szerezni, *befektetni* az ügybe. A rendkívülitől megrettenni, elirigyelni a képességet, Istenként ítélni, helyt adni a rágalmaknak, fattyúnak csúfolni a fiút, „feketemágusnak” minősíteni, aki szakadatlanul beteljesíti a törvényeket... ideológiát találni a nyereszke-désre, igazolni az aljas okoskodást: a pénznek nincs szaga! Avagy Isten országát itt és most, azonnal, *tűzzel-vassal*, erőszakkal kivívni. Jehudát az önismeret hiánya, az erényként táplált hiúság, irigység, félelem, kapzsiság, gyávaság, nagyravagyás teszi a Gonosz eszközévé – de paradox módon rendelés az is, hogy a megváltás eszköze lehessen. Júdás nélkül nincs keresztthalál – s Krisztus vére nélkül végleg kiszikkad a föld.

Nehéz ebből a mélyből és magasból az Ószövetség előkészületi világához, a Mózes-mítoszhoz *Az égő csipkebokor*ban visszalépni. Sok a mellékszál, a kitérő. Kodolányi ítélete Mózes felett, aki nem léphet be az Ígéret Földjére, különös: ő nem Mózes menet közben kikerülhetetlenül elkövetett bűneiben látja a tiltás legfőbb okát, hanem abban, hogy kételkedett a népben. Ezáltal Kodolányi saját korábbi sötét emberképét oldja – s ma már nem dönthető el, mi ez a hirtelen derülő bizalom: engedmény-e a külső politikai körülményeknek vagy a lélek valamiféle kegyelemteljes belátása és reménye...

A lét értelmét, célját és a fokozatos létrontás, süllyedés miértjét és mikéntjét feltáró gondolatok valamennyi regényben egymást kiegészítve és támogatva vonulnak végig. *Ez a jövőnek is szóló üzenet.*

A tévedést folyton megisméli az ember, némi módosítással. A Vízöntő-kor királya égbe nyúló, gőgös Világtornyot akar fölhúzni, ami megvéd Anu, az Isten csapásaitól. Gilgames már csak az alázat hétemeletes tornyát tervezi, Isten tiszteletére. De mindketten materiális eszközt használnak, hogy a finom anyagtalant kijátsszák, illetve földhöz kössék. Utnapistim szava süket fülekre talál: „Az emberben magában kell tornyot építeni.” S az izgatott, mámoros építkezés ma is folyik; az ember az istenit majmoló ambícióval tervezi az Isten-nélkülit. Felhőkarcolók, üvegpalaták, acélbunkerek, amerre a szem ellát, de ahova a szem nem lát be: lapos, lehorodott pusztaság – vagy éppen átabotában, találmra összehordott, nem illeszkedő kövek halmaza. A semmi vagy a torzó: ez az átvilágított átlaglélék röntgenképe.

„Le kell mondanunk az egymás ellen folytatott küzdelemről... Használd az értelemet az értelem elűzésére” – Utnapistim intelme változatlan. Van valami az értelem *fölött* is, s ezt éppen a táguló értelemmel kéne belátnunk. Az irgalmat gyakorló Gilgamest gyengének bélyegzik, s a Szabadító szava – „szeresd ellenségedet” – Jehuda számára a legnagyobb értelmetlenség, botrány.

Az ideje-lejárthoz, a feladata-vesztett formához való, megrögzött, nosztalgikus ragaszkodás vagy az örök ige lefitymálása a felvilágosodottságával hivalkodó, pedig valójában elsötétült elmében – ugyanazon veszély Janus-arca. Így volt ez Szurippakban, így Urokban, így a Kánaánt kereső vándorlásban, így Jeruzsálemben. S ma sincs másképpen. Bennragadni a múltban, vagy mindenestől eltörölni: mintha a kereszt két szárán, a függőleges és vízszintes metszőpontján a megváltás meg sem történt volna.

A halogatás bűne, a cinikus vállrándítás, a „lesz, ahogy lesz”, a változásra-restség ráhozta az emberiségre a víz pusztító hatalmát, arra az emberiségre, amely Nannar vészjóslo zümmögését nem hallotta meg – napjainkban az atom mintha ugyanúgy zümmögne. S céljainkat még ma is a húsosfazékban rotyogó minél dúsabb leveske szabja meg. Júdás evilági, javakkal és fegyverrel szilárdítható hatalomban, a hivatali tekintélyben hisz – mint az egykori királyok és Egyiptom uralkodói és a főtanácsok. A bölcs, a beavatott minden korban óv ettől. Úgy tetszik, mindmáig hiába.

Gilgames álmodozása a hánykódó bárkán, a realitással a minimális mértékben sem számoló idealizmusa, a nem tisztán gyermeki, hanem infantilizált képzelgés ma is kísért. „Ó, majd nem hazudnak, csálnak, lopnak az emberek többé – lelkendezik Gilgames – ... nem lesz többé háború. Anu mosolyog, és Istár szerelme elárasztja a földet.” Veszedelmes, ha az emberiség azzal ringatja el magát, hogy csak úgy, mechanikusan megjavulnak a dolgok. Hamvas Béla is tudja ezt: „A világ megváltozása az én megváltó tevékenységemtől függ.” Ebben a szüntelen megcselekvésben azonban fájdalmas tapasztalati igazság hat, a Mózeszt szinte széttépő felismerés: „Az ember nem méltó az égi birodalomra, ha nem akarja megvalósítani a földön” – mondja, miközben tudván tudja: a „tökéletes ember”, az már az idők végezte. Addig is: „minden napnak megvannak a maga teendői, minden teendőnek megvan a maga munkása.” Nem az egykori földi Jeruzsálem falaiból áll majd – mintegy felcicomázva – a majdani égi Jeruzsálem. „Az én világom nem e világról való” – ez az a krisztusi közlés, amit Jehuda bar Simon árulása előtt nem ért meg, de tette után már igen. Ő is, ő is meg van váltva. A régi Jehuda elporlik; aki itt meghal, a fénybe száll, az éltető elembe, túl a borzalmakon, s bármily meglepő, *boldogan*. „Mint a hal, amelyet a partról visszadobtak a tengerbe.” Már az életben legyőzi a halál hatalmát. Utnapistim szól így a csüggedt Gilgameshez: „A halhatatlanság ára, Gilgames, az élet. Így vagy úgy, meg kell halnod, hogy örökké élj.” Mózeszt még beavatják a halálba, bonyolult szertartással. Júdás önmagát avatja be – s ezzel egyszer s mindenkorra a legbűnösebbnek is megnyitja ezt az utat. Hiszen az emberi és isteni egzisztencia közös titka századunkra javarészt már kibomlott. Az égő csipkebokorban még csak a tűztestig-sűrűsödött nyilatkozik meg. „Leszek, aki leszek...” – ez az ígéret. A törvényt Mózes már az „Én vagyok Jahve” hangszerű élménye által,

visszatükrözve kapja. Majd az Ige megtestesül, és a hús-vérbe költözött Fiú szava színről színre szól: „Én vagyok... Mielőtt Ábrahám lett, *Én vagyok*.” Hiszen ezt hallotta Utnapistim is, a kezdetek kezdetén, vigasztalásul a kétségbeesésben, mint Anu szavát: „Én vagyok, aki vagyok.” A beavatottak tudása, mint *lehetőség*, mára közkinccs. Az ezredvég embere ezt az Ős-Ént, a Teremtő Mintát saját, szabadságra teremtet *Énjében és Énjével* keresi, *ha* keresi; de ha keresi, meg is találja. Miként a megidézett, írásaiban tanító Kodolányi János – alámerülve a mítoszokban és fölbukkanva újjászületetten.

BATA IMRE:

Kodolányi elbeszéléstípusai

A novellától a nagyregényig

Kodolányi János két életvilágból merítette ihletét. A családi élete az egyik, az ormánsági parasztok élete a másik. A két világ ugyan radikálisan különbözik, de van közös vonásuk. Mind a kettő erős elidegenültséggel átitatott, de a felszín alól még fölsugárzik valami a hagyományból; mind a kettő őrzi a kiegyezés előtti kor poétikusabb, idillibb jellegét. Kodolányi különbséget tesz civilizáció és kultúra között, s az elidegenülésért a civilizációt, vagyis a legújabbkori fejleményeket teszi felelőssé.

Húszas évekbeli paraszttárgyú novellái, a *Sötétség*, a *Börtön*, a *Kántor József megdicsőülése* sötét színekkel festett életképek, mégis átüt a rajzon valami, a felszíni sötétet átszínező, mert ha nem is Tömörkény és Gárdonyi falujáról van szó, nem is igazán naturalista ábrázolatról. Az 1925-ben megjelent nagyobb elbeszélés – kisregény –, a *Szép Zsuzska* példázza leginkább, hogy mi ennek az életképeknek a jellege. Szép Zsuzska alakjában van valami antik görögös vonás, noha körülményeit az abszolút idegenség jellemzi. Szép Zsuzska nem a tűzhelyt őriző-tápláló Hérára emlékeztet, hanem a hetérára és a démoni nőre, aki az örömszerzés forrása, az örök falu egyik nőüpusa, aki a boszorkányság letéteményese, s ennyiben tradicionális értékek hordozója is, miközben az alienáltság maga.

Kodolányi családi életvilága a másik idegenség, ahogy ezt olvashatni a *Küszöb*, az *Atyai hajlék* és más korai elbeszélésekben. Ám ezek a korai novellák sem tudják feledtetni azt a nemesi tradíciót, amikor még teljes volt az életvilág, s a valahai értékrendből, ha nem is maradt más, mint konvenció, a pusztulás – a halál –, különös illata úgy lengi be ezt az idegen világot, hogy ezen írások egyes lapjain át-üt valami Krúdy életérzéséből is.

Kodolányi korán fölismeri az ormánsági parasztelelet idegenségének forrását. 1927-ben már memorandummal keresi föl Huszár Károlyt, a politikust, aki tud valamit az ormánsági egykezésről. A jelenséget azonban egészen másképpen értelmezi, mint a politikus, az pedig egyszerűen értetlenkedve olvassa a fiatal író memorandumát.

Vajszlón ismeri meg igazán az ormánsági parasztok életének e nagy bűnét. A *Baranyai utazás* lapjain olvassuk atyja régi erdőőrének, a vén J. bácsinak panaszát, aki így indokolja szőlőhegyi exodusát. Régi emlékei ifjú korából, „hogyan gyűltek össze istentiszteletre, milyen sokan voltak, hogy énekeltek. Hogy játszott a fiatalság vasárnap, ünnepnap délután, hogy járt este fonóba csendes téli időben”. Mindebből mi sem maradt, J. bácsi nem is szeret lemenni a hegyről a faluba, az asszony hozza neki az ételt meg a tisztát hetente egyszer vagy kétszer. Ami nem maradt J. bácsinak, az maradt a Kodolányi számára. A pompás népviselet, ha töredékesen is, és maradt a nyelv, az ormánsági nyelvjárás, amelyre oly fogékony az író, s maradt a tárgyi világ is, a paraszt faragta bútort és megannyi kezbeli szerszám, vagyis maradt az etnográfia szellemi és tárgyi anyaga, amelyet az ismeretekre szomjazó Kodolányi oly lelkesen használt föl elbeszélésvilágának megérezkítésére. S miközben az idegenség komor színeit viszi föl tablóira, a részletekben ott ragyog az etnográfikus tárgyi világ és a nyelv megannyi szépsége.

S ahogy utólag – a *Baranyai utazás* lapjain – tudatosul ez a kettősség, hasonlóképpen a korai családi novellisztika alienáltsága a későbbi *Süllyedő világ* – az önéletrajz – lapjain. A családban szenvedő gyermek és serdülő ifjú a parasztok körén kísérli meg ellensúlyozni az otthon ridegségét. A katolikus ifjú a kálvinista parasztok körén érzi magát jobban, mint otthon. Külön ajándék a sorstól, hogy megismerkedhetik a csányosrői református

Élet és Irodalom 1999. ápr. 23. 16. n. 22.

pappal, a tudós Csikesz Sándorral, akinek könyvtára egyetemi önképzését biztosítja, s maga a tudós teológus nagy segítőtje lesz abban, hogy vallás- és művelődéstörténetet tanulhasson, hogy a *Bibliát* igazán megismerhesse, hogy a szociológia horizontját tágíthassa a lélektan, az antropológia amannál tágabb horizontjaival. Még a nyelvészet és néprajz tájait is a tudós pap irányításával járta be, miközben Csikesz személyében atyja helyett atyjára talál; Csikesz akkor is figyelemmel kíséri Kodolányi sorsát, mikor már egyikük sincs az Ormánságban. Csikesz debreceni te-

ológiai professzor, Kodolányi viszont Csősz Matilddal – feleségével – és két kicsiny gyermekével a fővárosi nyomor köreiben tengeti ambiciózus életét. Tart a kapcsolat Csikesz korai haláláig. E kapcsolat szellemi tartalmait rekonstruálni lehet Kodolányi harmincas és negyvenes évekbeli munkáiból.

Ami a húszas éves novellisztikájának paraszti tárgykörét illeti, az a kisregény – a nagyobb ívű elbeszélés – iránt fejlődik. Példájaként, a *Szép Zsuzskára* fentebb utaltam. Megjegyzendő, hogy Kodolányi már itt elkötelezi magát a mítosszal, noha még öntudatlanul. Másrészt viszont a szociográfikus publicisztikában hasznosítja ormánsági ismereteit, ez már maga a cselekvés lenne, hogyha hatékonyságának nem vetne gátat a korabeli hivatalosság, de akár maga a konzervativizmus is. Ráadásul Kodolányi kapcsolata a baloldallal ugyancsak kritikussá válik.

Családi életanyagát a harmincas években önéletírása, a *Süllyedő világ* tudatosítja. A munka nyelve, szemlélete természetesen különbözik a paraszti tárgyú elbeszélések nyelvtől és szemléletétől, mint az egyke tárgyában írott publicisztika nyelve és szemlélete is. De ezek az évek hozzák meg a fordulatot az elbeszélő Kodolányi irányában.

Kodolányi most a középkorhoz fordul tárgyért.

Móriczot akarná utánozni? Vagy – ahogy a kortárs kritika véli – menekül a jelen égető gondjai, önnön ideológiai válsága elől? Nétalán a német hódítással szemben keres szilárdabb támpontot? Ami azonban nyilvánvaló, hogy miközben a tizenharmadik századot – egy válságos időt – kísérli megeleveníteni, a jelen roppant válságára gondol. És az sem véletlen, hogy *A vas fiai* katonahősei ormánsági parasztleányok, s a regény archaizáló nyelvét az ormánsági nyelvjárásból konstruálja. Miközben a válságos tizenharmadik századot – a tártárást – eleveníti meg, szinte ki sem mozdul az ormánsági parasztlakó életvilágából. A válság azonban ugyanaz, ami a paraszti életkört és Kodolányi életkörét hasonlóképpen áthatja. A költői látomás színei és motívikája az ormánsági élet. Pszichológiai szempontból *A vas fiai* folytatása, a *Boldog Margit* is jellemző, mert nehéz megfelelkezni Szép Zsuzskáról,

midőn Margit pszichológiájával ismerkedünk. Ezután születik meg a trilógia első könyve, a *Julianus barát*. Alakjának bensőségét mintha ismernők, ha Csikesz Sándorról vannak ismereteink. S a trilógia egészét tapasztalva viszont a monumentalitás jut eszünkbe. A történeti regénytrilógia hozzádeka az eposzi tulajdonságokat is hordozó nagyregény, mint utóbb igazán érzékelhetjük, Kodolányi sajátos elbeszélésformája.

Trilógiája után a prehistóriába hátrál tovább Kodolányi. Ez már a mítosz közvetlen világa. Egyenesen regénysorozatot tervez *Emese álma* összefoglaló címmel. A sorozat első két darabja el is készül. Az *Istenek* 1941-ben, a *Holdvilág völgye* 1942-ben jelenik meg. E két kötet utóbb *Pogány tüzek* címmel olvasható az életműsorozatban. A sorozat harmadik könyvének tervezett címe *A fejedelem*, ebből azonban már csak töredék készült, a töredék

nem is oly régen *Ojbarsz futása* címen került kiadásra. De még messzi lett volna a cél, az államalapító István regénye, s közbül nyilván a keresztény hitre térítés Gézai vállalkozása. A terv monstruózus; a keletkezett művek igazi eposzi vonásokat hordozó nagyregények. Csak az idő közbeszölt.

Nyilvánvaló, hogy mi vezet eközben az író tollát.

Hódító német veszedelem, amit már az egyke nyomán földerengeni vélt, a negyvenes évek elején nyilvánvaló, hogy védekezni kell. A szellemi védekezés jegyében íródtak a magyar mítoszról merítő regények. A kis magyar nép évezredes kálváriája során is megőrizte nemzeti jellegét, sőt, ez a nemzeti jelleg olyan egyetemes érték sugalmazója, amit Kodolányi publicisztikus írásaiban eurázsiai léleknek nevez. A jellegnek és metafizikai sugalmának ezen állítása sok tekintetben egybehangzik Karácsony Sándor nyelvfilozófiájával, Németh László hungarológia-elképzelésével. S eközben használja, mivel most lehetősége adódik, a nemzet szószékét, a színházat is. S az is nagy támasza, hogy a harmincas évek második felében finnországi tanulmányutakat tesz, hogy a rokon nép életével ismerkedhessék, hogy Suomi titkát, a demokrácia működését a maga számára felfedje, s azt két nagyobb tanulmányban is ismertethesse.

De hát Kodolányi tervez, a történelem végez.

Nem éri váratlanul a negyvenötös történelmi fordulat. Mihamar megjelenik az egyetemes mitológiából merítkező regénye, a *Vízöntő*. E címet utóbb *Vízözönre* változtatja a szerző. Érdemes megjegyezni, hogy miért. Az emberiség bizonyos asztrológia szerint épp most, a huszadik század derekán lép át a Halak jegyéből a Vízöntőbe. Ez az átfordulás hatalmas válság jegyeit hordozza, amihez fogható utoljára a tizenháromezer esztendővel ezelőtti vízözön volt. Hogy milyen lesz a Vízöntő korszak, azt nem tudjuk, de maga a válság, akár a hajdani vízözön. Ez a válsághasonlóság ösztönzi az író, hogy a vízözön korát látomással megérezkítse, de akkor a regény nem a Vízöntőről szól, hanem az azt megelőző hatalmas válságról, aminek analógiáját a vízözön ideje képviseli, s erről szól a regény. S az *Új ég, új föld* lesz azután a folytatás, vagyis a következő analógia az eljövendő és a remélt aionnal kapcsolatban.

Kodolányi János egész életműve a válság jegyében alakul, miközben ambíciója a monumentális, eposzi tulajdonságokkal bíró regény. Ambíciója, mert maga a válság csak átmenet lehet, s ami következik, az létalapítás, s mint ilyen, nem lehet más, csak eposzi, csak monumentális. És midőn az egyetemes mítosz horizontján belül mesél – mert meseregénynek mondja mítoszleveníteit –, igazán alkalma van a nagyszabásút megalkotni.

Ugyanezt a horizontot használja akkor is, midőn Jézus-regényét, az *Én vagyokot* megírja. A földre küldött Istenfia ugyanazon erővel az ember fia is. Ember fiaként pedig az individuum. Mert az alámerült aranykor emberét a megismerés embere követi, aki kiüzetett a Paradicsomból, aki megismeri a többi közt önön halálát is. Maga az Úr az ember nézőpontjából megnevezhetetlen: Vagyok, aki vagyok – mondja tautológiával. Evvel szemben az ember én, de eleve elidegenült, tehát kettő: Jézus és Jehuda. Az isteni és az árnyéka. Az újszövetség e létalapítása a tárgya a Jézus-regénynek.

Végül van a nemzetalapítás, melynek analógiája Mózesnek és népének útja a sivatagon át az Igéret Földje felé. Ez a monumentális Mózes-regény nehezen mérhető más Mózes-történethez. Scheiber Sándor azzal dicsérte Kodolányit, megismervén az *Égő csipkebokor* könyvét, hogy a szerző tudását többre taksálta a magáénál. A választott nép Mósze vezetésével eljut a Sinai hegyig. Ott Jahvétől Mósze megkapja a Törvényt, s megtudhatja, hogy ő és nemzedéke csak megpillanthatja az Igéret Földjét, ám oda csak a fiatalabbak juthatnak. Üzenet ez az ötvenes évek sivatagos magyar világának!

Mindezen munkáját Kodolányi belső emigrációjában végzi. Kiterjedt levelezésben van Várkonyi Nándorral, majd Borbély Ervinnel. S közben előveszi ifjúkori családi tematikájú írásait, elő a *Süllyedő világot*, s ebben a belső emigrációban, de a lélek szabadságában megírja két monumentális korrajzát, a *Boldog békeidőket* és a *Vízválasztót*. E munkái ugyanazon ritmusra lüktetnek, mint a mítoszleveníte meseregények.

ALBERT GÁBOR

Zárt tárgyalás

EGY ELFELEJTETT ÉS AZÓTA SEM KIADOTT KODOLÁNYI-MŰRŐL

Kodolányi Jánossal személyesen sosem találkoztam.

Holott sok-sok momentum készíthetett volna arra, hogy ez a találkozás létrejöjjön. Magam is az Ormánságban nőttem fel. Gyermekségem egyik színhelye, Sámod – ez a Fényes Elek idejében hét katolikus és huszonegy református lelket számláló kicsinyke falu – alig hat kilométerre lehet Kodolányi Vajszlójától. Itt a templomban vasárnaponként még magam is láttam sárgásfehér lenvászon biklában gyászoló nenéket. De az Ormánság Vajszló után második legnagyobb helysége, húszéves koromig hivatalos lakhelyem, Sellye is gyakran idézte Kodolányi Jánost. A szomszéd faluban volt református lelkész az Ormánság egyik monográfusa, Kiss Géza, kinek gyerekei egyívásúak voltak velem, s Kiss Géza könyve, az *Ormányság* ott kínálta magát apám könyvszekrényében Berze Nagy János *Baranyai magyar néphagyományok* és Hidvégi János *Hulló magyarság* című kötetei mellett. Kodolányi *Földindulás* című filmjének egy rövid jelenetét is Sellyén forgatták, a grófi kastély előtti piactéren, s különös véletlen folytán arra még körjegyző apám is rákerült, amint bögrében csörgetett kukoricával terelgeti eladásra szánt süldőit.

Akkoriban ráadásul Kodolányi történelmi regényei divatba is jöttek. Különösen a középosztály körében. Szüleim, olvasó emberek lévén, bizonyára olvasták a *Vas fiait* és a *Boldog Margitot*, nekem viszont még várnom kellett az igazi találkozásra.

Hogy mikor forgattam az első Kodolányi-könyvet, nem emlékszem. Arra viszont igen, hogy az önigazolás milyen boldog elégtételével olvastam a – mondanom sem kell – véletlenül kezembe került *Zárt tárgyalást*. Hogy a találkozás emlékezetes legyen, a történelem alaposan előkészítette.

Érettségi után voltam, egyetemi és főiskolai sikeres és sikertelen felvételi vizsgáim száma ugyan még nem érte el a későbbi tucatot, a kétségbeesés sem kísértett meg, az viszont egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy flekkes származással, különösen egy kőszegi katonaiskolával a hátam mögött bizonyára még jó néhány visszautasításnak, kiakolbóltásnak nézhetek elébe. A *Zárt tárgyalás* problematikája iránti érzékenységemet még csak fokozta apám sorsa. Őt ugyanis a nyilasok annak idején, 1944-ben, az uralomra jutásukat követő napokban azonnal internálták. Megszabadulását és menekülését emberi jóindulatnak és egy vasúti hajtánynak köszönhette, hogy aztán a fordulat éve után újra menekülni kényszerüljön, de most már a kommunista párt jóvoltából. Hajszálon múltott, hogy a határsávnak nyilvánított Ormánságból, ahogy akkoriban szokás volt, az egész családot ki nem telepítették a Hortobágyra. Sebtében Pécsre költöztünk, s apám három gyerekkel, ötvenévesen, megbélyegezve ugyan, de újrakezdhetette az életét.

A *Zárt tárgyalást* én nem politikai pamfletként, hanem szépirodalmi műként olvastam. Amelyben rólam, rólunk van szó. Kodolányi ebben a könyvében – így éreztem akkor – az apám, a mi családunk sorsát fogalmazta meg, azt értelmezte, és arra adott magyarázatot és lényegében felmentést. o o o

Kodolányi 1999. máj, 5. n. 98-102.
és KODOLÁNYI JÁNOS HELYE ÉS HERÉPE
A MAGYAR IRODALOMBAN. Lgy. 2002. 91-97. → sőveg ott!

POMOGÁTS BÉLA

A társadalombírálatról a mitológikus létregényekig

KODOLÁNYI JÁNOS ÉVTIZEDEI

Író és társadalom

A száz esztendeje született Kodolányi János életművét és kivált ennek szellemiségét valójában nem fogadta be a maga teljességében a magyar kultúra. Legfeljebb ennek a szellemiségnek a töredékeit, egy-egy darabját. Vannak, akik számára Kodolányi mindenekelőtt a régi magyar társadalom bírálója, és művei a magyar vidék elmaradottságának, visszasságainak tartanak tükröt. Vannak, akik Kodolányiban szinte csak a történelmi regényíró látják, aki a tatárjárás jóformán nemzetpusztuláshoz vezető megpróbáltatásainak vagy a magyar előidők útkereső küzdelmeinek a krónikáját alkotta meg. És vannak természetesen, akik szemében Kodolányi elsősorban a nagy mítoszregények írója: igazából Isten követe, aki az emberiség ősidejében keresi azokat a szellemi értékeket, amelyeket a sokezer éves történelem és végezetül a modern civilizáció elsodort.

Kétségtelen, hogy Kodolányi János munkásságának recepciója és szellemi integrációja mindig ki volt szolgáltatva ezeknek az imént megjelölt nézőpontoknak, és ki volt szolgáltatva azoknak az ideológiai vagy éppen politikai vélekedéseknek és ellenérzéseknek is, amelyek az író szüntelen közéleti csatározásait kísérték. Kodolányi személyiségét eredendően az igazságkeresés szenvedélye hatotta át, s ezért minden uralmi berendezkedéssel voltak konfliktusai. Elítélte és támadta a szociális tekintetben igazágtalan két világháború közötti társadalmi berendezkedést, szembefordult azzal a konszolidációval, amelyet Szekfű Gyula „neobarokk” társadalomnak nevezett, később elfogadhatatlannak, a magyarság történelmi érdekeit sértőnek találta a németbarát külpolitikai orientációt, és természetesen elutasította a moszkovita csatlós kommunista hatalmat is. Nézetei nem egy esetben osztották meg a

Életünk 1999. máj., 5. sz. 417-425.

közvéleményt, és persze ő sem került meg a szellemi küzdelmeket. Legalábbis addig, amíg a hatalom nem kényszerítette némaságba.

A két világháború közötti korszak harcos szellemének – aki mindig a hatalmi pozícióban pöffeszkedő nézeteket támadta – 1945 után, hogy a kisgazda ifjúsági mozgalom Független Ifjúság című lapjában közölt cikksorozatában kifejezte bizalmatlanságát a demokratikus átalakulást már akkor beárnyékoló idegen megszállással és az önkényuralmi törekvésekkel szemben, a közéletből véglegesen ki kellett hátrálnia. 1948 és 1955 között nem jelenhettek meg könyvei, csendes visszavonultságban élt, csak barátaival érintkezett, velük is csak írásban. A körötte kialakult csendet először a Dunántúl című pécsi folyóirat törte meg, midőn 1955 őszén közölni kezdte *Utóhang – Emlékeim Móricz Zsigmondról* című visszaemlékezését (ez később, 1968-ban *Visszapillantó tükör* című kötetében is megjelent), ugyanebben az esztendőben adták közre *Éltek ahogy tudtak* című válogatott elbeszéléskötetét.

Kodolányi harcos egyéniségként lépett fel az irodalomban és megbékélten távozott az életből. Írói munkásságának félévszázados története során mindig az igazságkeresés szenvedélye vezérelte: ennek az igazságkeresésnek a jeleiben csatlakozott fiatalon a baloldalhoz (egy időben a kommunista Korunk illandó cikkírója volt), az illegális kommunista mozgalommal is kapcsolatban állt, később viszont csalódott mind a marxista ideológiában, mind kommunista barátai között. Mindennek több oka is volt, egyrészt Kodolányinak rá kellett döbbennie arra, hogy a kommunista mozgalomnak nincs olyan stratégiája, amely veszélyeztetett magyar szegényparasztság sorsán segítene, és a kommunista pártok különben is a sztálinizmus mocsarában merültek el. Ezért kellett a marxista ideológiával és a kommunista mozgalommal szakítania. Ahogy később 1965-ös *Visszapillantó tükör* című írásában rögzítette: „jelkiismereti kétségeimből, külső-belső szorongatásomból nem volt más kiút, mint félreállni azok elől, akik a sztálini irányzathoz kritika nélkül csatlakozva József Attilát, Móricz Zsigmondot, a bartóki-kodályi zenét s az én igénytelen személyemet is fasisztának, szociálfasisztának, sovínisztának, reakciónak, egyszóval »ellen-ségnek« minősítették.”

A harmincas évek elején Kodolányi felszámolta kommunista kapcsolatait, mindennek szerepe volt abban is, hogy írói sorsa 1945 után miként alakult!, és a népi mozgalomhoz csatlakozott. Ebben ismerte fel azt a szellemi és politikai erőt, amely valóban válaszolni tud az ország és a magyar társadalom vallató kérdéseire. Részt vett a mozgalom tevékenységében, munkatársa, időnként szerkesztője volt a mozgalom körül gyülekező folyóiratoknak és lapoknak, és egyike lett a népi tábor ideológusainak. Csatlakozott a Zilahy Lajos által kezdeményezett „Új Szellemi Fronthoz”, amely az 1934-ben hatalomra került miniszterelnök: Gömbös Gyula „reformpolitikájának” támogatását hirdette meg. Kodolányi őszinte jobbítani akarással vett részt a népi írók „szellemi frontjának” előkészületeiben, minthogy meggyőződése szerint elodázhatatlanok voltak a szociális reformok, máskülönben az a szegényparasztság, amelynek felemelkedését minden módon támogatni kívánta, egyszerűen megfullad a nagybirtokrendszer nyomása alatt. Más kérdés, hogy Gömbös nem ugyanazokat a reformokat akarta, mint a népi írók, és csupán a maga személyes hatalmát erősítő taktikai szövetségnek tekintette a Móricz Zsig-

monddal, Zilahy Lajossal, Illyés Gyulával, Németh Lászlóval, Féja Gézával és Kodolányi Jánossal kezdeményezett kapcsolatot.

Az 1934 áprilisában keltezett *Új Szellemi Front* című írás minderről nyíltan beszélt, midőn a húszas évek elején bevezetett, úgynevezett Nagyatádi-féle földreformra visszapillantva követelt valóban hiteles és eredményes birtokpolitikai reformot és országos telepítési politikát. „Valóban – olvashatjuk Kodolányinál –, meglephetett bennünket, amikor feltámadt a reformokat követelő vihar és elsöpört minden ellenkező hangot és véleményt. Íme, mi már a földreform idején írogattuk gyakran obskurus kis folyóiratokba, hogy például a földreform minden ízében elhibázott, az uralkodó osztályok megmentésére, a tömegek felé pedig porhintésre szánták, hogy a nagybirtok-kategóriák arányszáma semmit sem változott. (...) Íme, mi réges-rég írtuk, hogy az ország valósággal üres vidékeit be kell telepíteni, hogy a Dunántúlt Erdély sorsa fenyegeti, hogy a kapitalizmust gyepelőbe kell fogni, hogy a nép alsó, elnyomott rétegeinek életösztönét fel kell szabadítani, hogy a liberális kapitalizmus a magyarságot ösztöneiben támadta meg, – s most mindezt halljuk felülről, vacsorákon megéljenzett és mandátumátadó ünnepeken világgá kiáltott beszédekben.

Az „Új Szellemi Front”-ról igen gyorsan kiderült, hogy pusztán kormányerősítő propagandának szánták, legalábbis a kormányzati oldalon, s ezt követve Kodolányi is eltávolodott tőle, hogy másutt keressen megoldást a magyar társadalom felhalmozott kérdéseire. Imént idézett írásában azt is leszögezte, hogy az írónak „mindig ellenzékinék” kell lennie, és végül ennek az ellenzékiiségnek az időszzerű kifejtéséhez is elérkezett, mint mondotta: „Parasztok földjéről van szó. Földreformról, egykéről, jogról, pénzről, termelésről, társadalomról. És munkásokról van szó, akiknek jólétét annyira emlegetik mostanában. Őket magukat azonban se nem látjuk, se nem halljuk. Szerepüket elkiáltották az éljenekben és abcugokban. Mindez pedig nem is lehet másként. Azok a társadalmi rétegek, amelyek a parlamentben őket képviselik, sohasem fognak érettség lemondani osztálykiváltságaikról, szemléletükről, múltjukról és szívük minden titkos dobbanásával a maguk érdekeit nézik s nem a népét, mely őket képviselőjének nevezi.” Kodolányi ezután már a népi mozgalom keretében kívánt kifejteni politikai tevékenységet, és a hivatásos politikusok közül egyedül Bajcsy-Zsilinszky Endre iránt érzett bizalmat.

A naturalizmustól a történelmi regényekig

Pályája nem volt és nem lehetett egyenes vonalú, minthogy a történelem szüntelenül új kihívásokkal ostromolta. Következetessége a vallomástétel és a jobbítani akarás őszinteségében és kivételesen tiszta erkölcsiségében rejlett. Sohasem alkudott meg egyetlen hatalommal sem, meggyőződése védelmében a legfájdalmasabb áldozatot is vállalta, amelyet író egyáltalán vállalhatott: ha nem beszélhetett nyíltan, az íróasztalfiókja számára dolgozott. Jól tudta, hogy azok a könyvek, amelyekre egy emberi közösségnek szüksége lehet, mindenképpen feltámadnak egy történelmi „harmadnapon”.

Írói munkássága azoknak a többnyire keserves tapasztalatoknak a bemutatásával indult, amelyeket hányatott gyermekkorában és küzdelmes ifjúságában szerzett. Első elbeszélése: az 1922-ben napvilágot látott *Sötétség*,

majd az ugyancsak széleskörű visszhangot keltett *Börtönben és Kántor József megdicsőülése* című elbeszélései a magyar vidék, általában az ormánsági falvak szegénységbe és szellemi elmaradottságba merült életéről és emberi drámáiról adtak képet. Sötét tablókat festettek *Tavaszi fagy* és *Futótűz* című regényei is, valamint *Földindulás* című drámája, amely Illyés Gyula nevezetes ormánsági jegyzeteihez hasonlóan azt a balvégzetű sodródást ábrázolta, amely következtében a dél-dunántúli magyar paraszti élet veszélybe került.

Kodolányi igen komor színekkel festett képet a magyar vidékről: a paraszti társadalomról és az urak világáról. Egyedül talán *Feketevíz* című regényében, amely gyermekkorának érzelmi megpróbáltatásai mellett a tündéri idillt is felidézi, enyhült meg a múlt iránt. Írásmódját ezért a naturalizmussal hozták kapcsolatba kritikussai. A naturalizmus azonban, amely szándéka szerint „természettudományos alapoossággal” kívánta vizsgálni a társadalom életmegnyilvánulásait, sohasem tudta igazán életre kelteni az emberi egyének és közösségek lelki valóságát. A naturalizmusnak volt szociológiája, de nem volt antropológiája, és ezért nem lehetett költészete. Következésképp jogos Németh László megjegyzése, amely Kodolányi elbeszéléseinek (és persze regényeinek) valóságos természetét világítja meg: „Ezek a novellák is bűnre, nyomorra, igazságtalanságra figyelmeztetnek; de van bennük egy költői mag, amely, érezzük, megért egy művet, s művet és nem vezércikket kívánt. Ha letesszük a könyvet, erős, világos látomás marad utánuk, jelélül, hogy az író egy-egy látomását rögzítette meg bennük. Van egy pontjuk, ahol megsűrűsödnek, a kép, amelyet a költő a műben keresett, kibontakozik; a vízió átüt.”

Ez a látomás üt át Kodolányi történelmi regényein is. A tatárjárás koráról készült epikus trilógia: a *Julianus barát*, *A vas fiai* és a *Boldog Margit* a legnépszerűbb magyar történelmi regények közé tartoznak. Méltán, mivel írójuknak valóban sikerült felidéznie a régmúlt teljes társadalmi és kulturális, eszmei és lelki körképét, és úgy tudta bemutatni a szélesebb körben érvényesülő történelmi mozgást, hogy egyszersmind hiteles képekben idézte fel az emberi kisvilágot, a mindennapi életet.

Kodolányi János történelmi regényei azt a „klasszikus” epikai vállalkozást folytatták, amely – Jósika Miklós és Kemény Zsigmond műveitől Móricz Zsigmond nagy Erdély-trilógiájáig – kettős feladatot vállalt. Egyrészt hiteles képet igyekezett adni nemzeti múltunkról, másrészt példázatos módon állást kívánt foglalni a mindenkori jelen „sorskérdéseiben”, és ennek során a világpolitika, a közép-európai geopolitika kérdéseiben. A *Julianus barát* maga is ilyen kettős arculatú epikai alkotás. (És ilyenek a magyar középkorról képet adó történelmi trilógia további kötetei: *A vas fiai* és a *Boldog Margit* is.) Egyrészt tehát színes és gazdag freskót ad a 13. századi magyar életről, társadalomról és kultúráról, másrészt állást foglal a 20. századi magyarság önismeretének, tájékozódásának és nemzeti stratégiájának kérdéseiben.

A *Julianus barát* a magyar középkor hiteles arculatát örökítette meg, és pedig nemcsak a mindennapi életet és az emberi szokásokat, hanem az erősen vallásos jellegű – a kereszténység erkölcsi ideáljaitól áthatott – köznapi gondolkodást is. Írója jól tudta, hogy a 13. század emberének világképét teljes mértékben a vallási tanítás szabta meg, és a nemzeti tudatnak csak részleges magatartásformáló szerepe lehetett. Oly módon, hogy az egyes ember a királyság intézménye által összefogott nagyobb emberi közösséggel, vagyis az

országlakosok közösségével (amelybe természetesen a magyarságon kívül más etnikumok is beletartoztak) és ezen keresztül a keresztény „univerzitással” azonosult. Julianus keleti utazásának érlelődő szándékát és ennek minden akadályt leküzdő véghezvitelét is a vallásos hit eszményeivel támasztotta alá. „Nem valószínű – mondta Kodolányi *Julianus barát jubilál* című megemlékezésében –, hogy valami tudatos nemzeti érzés hajtotta volna őket. A középkorban a nagy katolikus közösség gondolata hevítette az embereket, s nem az emberiséget részekre tagoló nemzeti eszme. De éppen mert a magyarságban igen erős történelmi tudat élt – különösen akkoriban –, a lelkes szerzetesek nyilván nemcsak egy-két pogány törzs megtérítését tervezték, hanem hangsúlyozottan egy-két magyar törzs megtérítését is!”

A volgai misszió szervezőit és végrehajtóit a keresztény egyetemesség eszméje lelkesítette, ugyanakkor az ország messze tekintő történelmi érdeke, amelyet az Árpád-házi uralkodók külpolitikájának hagyománya sugallt. A fiatal magyar államnak ugyanis szüntelenül több fronton kellett küzdelmet folytatnia, részben a német császári terjeszkedéssel, részben a keletről érkező barbár népek – besenyők, kunok, tatárok – támadásaival szemben. E szüntelen küzdelem a viszonylag kicsiny népesség állandó kiegészítését, felfrissítését követelte, ez a politikai kényszerűség indokolta a besenyők és kunok befogadását, és ez játszott szerepet a keleten rekedt magyarok iránt támadt érdeklődés kibontakozásában.

Erre a politikai kényszerűsége utal Béla ifjabbik király és Julianus barát regénybeli megbeszélése: „Julianus – olvassuk – tisztában volt a király szándékaival. Tudta, nemcsak a keresztény hívők seregét akarja térítéssel gyarapítani, hanem az ország magyarságát is a betelepítéssel. Világos volt előtte, hogy Szent István példáját kívánja követni. Ahogy az első király megtérítette az új haza népét, úgy kívánja megtéríteni ő a régi hazáét. De még mint katona is a szent király nyomdokain járt. Mert kívánhatott volna-e hívebb, keményebb, harcratermettebb sereget, mint Magna Hungaria népének serege?”

A keresztény egyetemesség és az ország (a nemzet) érdeke természetes módon fonódott össze egymással, és noha Kodolányi ügyelt arra, hogy anakronisztikus eszmék ne bontsák meg művének esztétörténeti hitelességét, kétségtelenül erősebben hangsúlyozta Julianus nemzeti hivatástudatát. A regény eszmei szerkezetének ezek a hangsúlyai a korhoz (vagyis a harmincas évekhez) kötött írói mondanivaló határozott kifejtését szolgálták, azaz Kodolányi nemzet- és társadalompolitikai nézeteinek adtak hangot. A *Julianus barát* – miként az író egy 1935-ös nyilatkozata (Kertész Dávid: Egy író, aki „visszavonult” a tatárjárás korába. Beszélgetés Kodolányi Jánossal. Szabadság 1935. augusztus 11.) leszögezte –, a magyar nép történetének válságos szakaszán kereste a nemzetre leső veszélyek ellenszerét. Kodolányi két veszélyt látott a magyarság számára: a kelet felől támadó szovjet kommunizmust és a nyugatról fenyegető nagynémet terjeszkedést. Regényében mindkét veszedelmet példázatos módon jelentette meg, midőn a Magna Hungariát elsöprő tatárokról és a IV. Béla terveit szüntelenül elgáncsoló német császári politikáról képet adott.

Minthogy a nyilatkozatnak az a része, amely éppen a Magyarországot fenyegető szovjet veszedelemmel foglalkozik, korábban, bizonyára nem véletlenül, elkerülte a kutatók figyelmét, ezúton idézem fel a régi újságlapokon

porosodó szöveget. Nyilatkozatában Kodolányi a következőket jelentette ki: „Elfogulatlanul akartam megvizsgálni és megítélni azt a politikai és erkölcsi rendszert, amelyben ma élünk, és amelynek kifejlődésével egyenes arányban sorvadt el a magyarság gazdasági, politikai, erkölcsi és kulturális élete, s amely egyre jobban kidomborította a kapitalizmus és a polgári álkultúra pusztulásának a tényét. A történelmet kezdtem tanulmányozni, hogy eljussak a kezdeti alapokhoz. (...) Eljutottam egy olyan korhoz, amely kísértetiesen hasonlít a mi korunk válságokkal és megpróbáltatásokkal teli világára, és amelyben a magyarság léte vagy nemléte ugyanúgy sötét kérdőjelként mered elénk, mint ma. Ez a kor a XIII. század volt, amikor a nyugati keresztyénységhez már végképpen odacsatlakozott és a keresztyén középkor eszmei, gazdasági, társadalmi, politikai, erkölcsi és kulturális formáiba már beleolvastotta magát a magyarság, de az ázsiai nagy nomád gondolat, a mongolok világbirodalmának gondolata végső elsöpréssel fenyegette.” Nyilatkozatában a történelmi veszélyeztetettség indítékát is megjelölte: „A mongol világbirodalom új alakját én a bolsevizmusban látom, amelyet Lenin még politikai szervezeteiben is teljesen Dzsingisz kán birodalmának alapelvei szerint alapozott meg; Lenin mongol volt”.

A nyilatkozatban is kifejtett nézetek következtében Kodolányi János Julianus történetét valósággal nemzetpolitikai példázatnak szánta. „Történelmi regényemben – jelentette ki – arra törekszem, hogy a nagy, széles néprétegek mindennapi életét elevenítsem fel. Ezt azért teszem, mert a XIII. század tragikus sorscsapásaiban azt láttam a legfelemelőbbnek, hogy a nyugattól elhagyott és kelettől leigázott magyarság a maga ösztönös életakaratóval támasztotta fel újra önmagát.” És valamivel később: „éppen ezt az ösztönös életakaratot nem látom ma. Éppen arra tanít a régmúlt, hogy korunk kegyetlen malomkövei között őrlődve a magyarság elvesztette életakaratót, életkedvét, keménységét és öntudatát. Hogy ez így van, azt világosan látom azokból a kutatásokból, amelyeket tizennégy év óta az egyke, a népkultúra süllyedése és a magyarság lelkének megfelelő életformák bomlása körül végeztem”. Mint annyian, ő is a nemzet végső pusztulásának látomásával viaskodott, s történelmi regényeiben a megmaradás lehetőségét mérte fel, pontosabban azokat a gondolatokat próbálta megfogalmazni, amelyek véleménye szerint a szellem erejével támogathatják a megmaradás érdekében folytatott erőfeszítéseket.

Ezek a gondolatok a népi írómozgalom általánosabb eszmei összefüggésrendszerének voltak részei, mindazonáltal azokat a személyes jellegű válaszokat fejezték ki, amelyeket Kodolányi huszadik századi történelmünk nagy kérdéseire adott. „Kétségtelen – írta 1941-ben keltezett *Kelet népe* című tanulmányában –, hogy a magyarság célja, hivatása, küldetése csak egy lehet, a jelenben csakúgy, mint volt a múltban és lesz a jövőben: a *megmaradás*.” Ugyanebben az írásában ennek eszközeit is megjelölte: „A kis népek feltámadásának vagy megmaradásának elengedhetetlen feltétele a történelmi múlt s a fajta jellegének ismerete. (...) Lábunk kétségbeesetten tapogat szilárd talaj, tekintetünk örök irányok csillaga után. Mindenki érzi, hogy két feladat sürgőssége szorongat: tisztáznunk kell a világban való helyzetünket s tisztáznunk kell mi voltunkat, tehát belső erőnk mértékét.” Az idézett gondolatmenet, a „nemzeti jelleg” vizsgálatát és teljesebb megismerését célozza, vagyis

azok közé a nemzetkarakterológiai koncepciók közé tartozik, amelyeket a népi mozgalom, sőt általában a harmincas évek magyar szellemi élete kidolgozott.

A *Julianus barát* ilyen módon nemcsak időszzerű történelmi figyelmeztetés, hanem nemzetkarakterológiai példázat is. Arra utal, hogy „kelet népének”, miközben a nyugati kultúrában kell helyét és hivatását megtalálnia, meg kell őriznie hagyományos tulajdonságait és értékeit. Mindez arra vall, hogy Kodolányi műve nem egyszerűen cselekményes és érdekes történelmi regény, hanem tanítás is, amely a nemzeti önismeretet kívánja nevelni és erősíteni.

A történelemtől a mítoszokig

A történelmi regények ugyanekkor egy nagyszabású nemzetstratégiai koncepciónak rendelődtek alá. Kodolányi meggyőződése szerint a magyarság léte – akár csak a tatár betörés idején – a huszadik században is veszélyeztetetté vált, s ezért hatékony önvédelemre van szükség. Az önvédelem megszervezésének mindazonáltal nem a katonai és hatalmi erő gyarapítása az útja, az agresszív nagyhatalmak közé ékelt magyarság erre hiába is törekedne, hanem a szellemi önvédelem: a magyar kultúra és ennek keretében a népi kultúra tartalékainak kiaknázása, a nemzeti kultúra és önazonosság erősítése, hogy a magyarság biztosabb öntudattal és erősebb belső szolidaritással nézhessen szembe a létét fenyegető történelmi kihívásokkal.

Ezt a gondolatot fejezték ki Kodolányinak a magyar előidőket bemutató regényei is: az 1941-es *Istenek és az 1942-es Holdvilág völgye*, amelyeket *Emese álma* címmel foglalt egybe. E két regény valójában történelmi rekonstrukció, amely a honfoglalást követő évszázad magyarságának életét idézi fel, igen alapos történelmi, művelődéstörténeti és néprajzi előtanulmányok nyomán. Kodolányi regényciklusa két világ: a régi pogány és az új keresztény világ határára került magyarság történelmi és lelki konfliktusait mutatja be, és ennek során arra utal, hogy a magyarság nem kívánt teljesen elszakani a maga keleti hagyományaitól, de már nem akar ellenállni a kereszténység vonzásának sem. Valami olyan, általa ideálisnak vélt állapotot próbál ajánlani, mely egyesíti a két kulturális, a két lelki tradíciót, és miközben a magyarság őszinte hittel fogadja el a kereszténység tanításait, nem adja fel a maga keleti (ázsiai, sztyeppe) lelkületét sem.

A magyarság eredeti, sőt ősi kulturális örökségének fenntartását kívánta a tanulmányíró és publicista Kodolányi is, aki többnyire úgy látta, hogy a modern Európa nagy világnézeti küzdelmeit, amelyek a liberális kapitalizmus, a szélsőjobboldali nemzeti-szocializmus és a szélsőbaloldali kommunizmus között zajlanak, a magyarságnak lehetőleg ki kell kerülnie, és ahelyett, hogy elmerülne ebben a küzdelemben, amelyet tulajdonképpen vele szemben ellenséges erők folytatnak, inkább a saját kulturális örökségét kellene védelmeznie és kibontakoztatnia, megtisztítania és használatba vennie. Ennek a kulturális örökségnek a népi hagyomány, a magyar irodalom (Balogh, Zrínyi, Berzsenyi, Vörösmarty, Arany, Ady) és a modern magyar zene (Bartók és Kodály) a letéteményesei. Ezeket a gondolatokat szolgáltatták meg Kodolányi tanulmányai: az *Esti beszélgetés*, a *Csendes órák* és különösen a sokat vitatott (és ma hozzáférhetetlen) *Zárt tárgyalás* című vitairat. Az általa kívánatos nemzeti stratégia kidolgozásához járultak hozzá finnországi úti-

beszámolói is, amelyek az északi testvérnép természetesebb kohéziójában és hatékonyabb szellemi önvédelmében jelölték meg a követendő példát. Ennek a stratégiának a követelményeit fejtette ki a második szárszói írótalálkozón elhangzott bevezető előadás is.

Ebben a többi között a következőket jelentette ki: „minket, magyarokat, az a veszély fenyeget, hogy elveszítjük magyarságunkat s ezzel fennmaradásunkat, egész életünket is, ha csak egy pillanatra is elveszítjük magunkat. A legkisebb megfélemedkezést is drágán fizethetjük meg. Mi nem vagyunk burjánzó, vegetatív nép, mint némely nagy népek – oroszok, kínaiak, japánok – vagy akár bizonyos kis népek is – mint a szlovák, a szerb, a török –, mi nem hagyatkozhatunk természetes életösztöneinkre, nekünk szükségünk van a tiszta öntudat, a kíméletlen önbírálat érzékeny iránytűjére is. Hasonlók vagyunk a svéddekhez, a finnekhez, vagy, hogy még élesebben lássuk a példát: az észtekhez, a lettekhez. A magyarság nem őserdő, ahol kényérekedvére nő, verseng egymással a fák, bokrok, füvek és gombák rengetege, és ha jég veri, kihajt újra, ha sáska lepi, kizöldül, ha vihar tördeli, új hajtást terem a megmaradt tövön. Mi nem érezzük azt az öntudatlan biztonságot, amit a burjánzó népek. Nem tudjuk átadni magunkat a tudattalan növényi létezés boldog melegének, buja kitárulkozásának. Történelmünkben süvölt a végzet, minden napunk, minden korszakunk egy-egy kicsikart haladék. S ezt a haladékot kell örökkévalósággá nyújtánunk.”

A közélet és a világpolitika sok csalódást hozott Kodolányi számára. Már a második világháború idején rádöbbsent arra, hogy íróként új feladatot kell vállalnia: nem a társadalmat és nem is a történelmet kell ostromolnia, hogy szorongató kérdéseire hiteles választ kapjon, hanem a mítoszokat, amelyek az emberi létezés és a világmindenség magyarázatát foglalják magukba. Kodolányi – ahogy az ő korában igen sokan (Oswald Spengler-től, mondjuk Babits Mihályig, Hamvas Béláig és Németh Lászlóig) – élesen megkülönböztette, mi több, szembeállította egymással a „kultúrát” és a „civilizációt”. Az elsőnek transzcendentális értelmet adott, a másodikat a technikai haladással és az így kialakított életformákkal hozta összefüggésbe, és arra törekedett, hogy a kultúra: a transzcendentális gyökerekből kinőtt kultúra értelmét és küldetését írja körül.

Ezt a nagyszabású írói vállalkozását szolgálták mitikus regényei: a sumér világot felfedező *Vízöntő* (új kiadásában: *Vízözön*) és *Új ég, új föld*, a Jézus alakját és tanítását személyes módon bemutató *Én vagyok* és a *Mózes* robusztus történelmi egyéniségét életre keltő *Égő csipkebokor*. Az első két regény az emberiség előidejébe vezet, a sumér mítoszok világába, és azt a vízözön mítoszt eleveníti fel, amely mindig is az emberi létezés végső értelmére, illetve a bűn, a bűnhődés és a megtisztulás (vagy megváltás) mitikus, sőt teológiai jelentésére kérdezett. A Jézus életével foglalkozó regény keresztény (egyszersmind ószövetségi) ihletésű mű, ez már egyértelműen a megváltás misztériumában mélyed el. Végül a Mózes-regény írója a történelem értelmén és a nagy történelmi hős lehetőségein gondolkodik el, és az is kétségtelen, hogy Kodolányi Mózes-képen nyomot hagytak a diktatórikus korszak tapasztalatai is. Közben széleskörű társadalmi tablókban festette meg ifjúságának és férfikorának eseményvilágát és környezetét is *Süllyedő világ*, *Boldog békeidők* és *Vízválasztó* című regényeiben. Ezek az utóbbi regényei ko-

rábbi írói korszakának társadalmi érdeklődéséhez tértek vissza, a korai ábrázolás nyers naturalizmusa mindazonáltal megszélidült, az író összegző módon, a hagyományos realista ábrázolás eszközeivel, igen alapos lélektani elemző készséggel idézte fel ifjúságának és férfikorának történetét.

Kodolányi életművét és szellemiségét, mondtam az imént, a maga teljességében máig sem integrálta a magyar kultúra. Holott talán a jelen vallató kérdéseire is válaszokat kínál ez a szellemiség. Születésének századik évfordulóját sem ünnepelhetnénk meg hitelesebben, mint azzal, hogy új kiadásban adjuk közre műveit, közöttük azokat is, amelyek régi folyóiratokban és újságokban porladnak olvasatlanul. Kodolányinak ez a „szellemi” visszatérése mindenképpen azt szolgálná, hogy a jelen szélesebb távlatokban, mélyebben ható gondolatok tükrében szemlélhesse önmagát, és vessen számot törekvéseivel.

Erdélyi József költő Kodolányi Jánosról készített rajzát Kodolányi László szívességéből közölhetjük

(A szerkesztő)

Könyvmoly

A százéves Kodolányi

lag különféle, az ábrázolási eszközöket tekintve is változatos életművet hagyott ránk. Az ormánsági témájú, erőteljes társadalomkritikát hordozó korai elbeszélésektől a középkori magyar történelmet megelevenítő regényeken át a mitikus időket, Gilgames, Mózes és Jézus alakját fölidéző művekig jutott el. Ábrázolási módszere a sokaktól kárhóztatott naturalizmustól a kritikai realizmus eszköztárán át a mágikus realizmusig ívelt. – Melyik az a mű, amelyik a kulcsot adná az olvasó kezébe ennek a gazdag életműnek a megközelítéséhez, az író megismeréséhez és megértéséhez?

Ha sarokba szorítanának, azt mondanám: talán önéletrajza, a *Süllyedő világ*. Kamaszkora táján mindenki szembekerül a kérdéssel: ki vagyok? honnét jöttem? mivé leszek? A magyar irodalom tele van hiteles és megindító önéletrajzokkal, emlékiratokkal, naplókkal. A legjobbak közül való Kodolányi konfessziója. Olyan, mint egy mély, kristályosan tiszta vizű kút. Ha belenézünk, nemcsak a kút mélyére látunk. A kút tiszta vize visszatükrözi a föléje hajló arcát is. Ha olvassuk, nemcsak egy elsüllyedt kort, a lepergett időt, nemcsak egy száz éve született írókat ismerünk meg. Az író önéletrajza arra is alkalom, hogy a magunk életét, személyiségét, sorsát mélyebben és hitelesebben lássuk. A *Süllyedő világ* ajándéka: a gazdagabb, a teljesebb önismeret.

Az évforduló alkalom, hogy a Magvető Kiadónál elakadt életmű-sorozat kötetei újból megjelenjenek. A Mundos Kiadó jóvoltából még az idén megjelenik a honfoglalás-kori, töredékben maradt regénye, a *Pogány tüzek*, megjelennek a tatárjárás-kori regénytrilógia darabjai (*A vas fia*, *Julianus barát*, *Boldog Margit*), megjelenik Kodolányi legremekebb (emellett legolvasmányosabb!) társadalmi regénye, a *Boldog békeidők*.

És megkezdődik Kodolányi levelezésének a kiadása. Ez lesz az igazi fölfedezés! Kodolányi hatalmas leve-

lezést bonyolított le. Főként azokban az években, amikor a kistasztítottság és a nyomor legfenekén, télen is egy baltoni fürdőhely nyaralójában, Akarattyán élt. Pénze postabélyegre se telt, de (a regények írásával azonos időben) naponta rőtta írógépen terjedelmes leveleit: vigasztalt, tanácsot adott, vitatkozott, véleményt mondott. A hírlapírás feladataiból (és műfajaiból) kikopva (kizárva) a levélírás jelentette számára a véleménymondás lehetőségét, a kapcsolatot a külvilággal. Az idén két levélsomag kerül kiadásra. Az egyik Kodolányi és Várkonyi Nándor, a másik Kodolányi és Szabó István levelezése.

A Várkonyival folytatott levelezés egyik oka a térbeli távolság: Kodolányi Akarattyán (vagy Pesten) élt, Várkonyi pedig Pécsen. A másik: Várkonyi az első világháborúban elvesztette hallását, vele csak írásban lehetett érintkezni. De ami kettejüket leginkább összekötötte: a közös érdeklődés az emberiség ősi múltja, az elsüllyedt kultúrák, a mítoszok iránt. Várkonyi nemrégiben hozzáférhetővé vált nagy kultúrtörténeti munkáinak és Kodolányi mítoszi időkben játszódó műveinek szellemi hátterét fedi fel ez a levelezés.

A cserszegtomaji parasztfiú, a tehetséges Szabó István első írásait küldte el az Akarattyán élő Kodolányinak. A világirodalomban is ritka mesternek és tanítványnak az a bensőséges kapcsolata, amely kettejük levelezéséből kirajzolódik. A tehetség fölismerése, a mély pedagógiai érzék, a hasznos szakmai és erkölcsi intelmek: ez jellemzi Kodolányi leveleit. Az őszinte odafordulás, a tanítványi hűség, a szerves növekedés és szellemi érés: ezt tükrözik Szabó István levelei. És amikor Kodolányi már látja, hogy tanítványa felnőtt ember és kész író, ki tudja mondani a „szakítás” szavait: ettől kezdve a felelősség már egyedül a tiéd... – Az írói tehetséget nem lehet tanítani, főiskolán vagy egyetemen „képezni”. De aki többet akar megtudni arról, hogy miképpen alakul és formálódik (alakítható és formálható) a fiatal író tehetsége, az vegye kezébe Kodolányi és Szabó István levelezését.

Tüskés Tibor

Ljuzkes óra 1999. máj. 15. 4. 30.

Tinszkes Tibor

AZ ÁRULÁS REGÉNYE

Kodolányi János: Én vagyok

A Kodolányi János válogatott novelláit tartalmazó gyűjteményről (*József, az ács*, 1997) olvasom: „Fiatalkorában elsősorban novellista volt, hogy aztán a harmincas évek közepén végleg odahagyja a műfajt, ettől kezdve csak nagy terjedelmű regényeket írt.” A megállapítás irodalomtörténetileg helytálló, bólintunk rá. Ám a folytatás, a leszűrt esztétikai következtetés elgondolkoztat: „De ez a váltás nem bizonyult esztétikailag termékenynek... Kodolányi a novellák után mintegy szakmányban írta történelmi nagyregényeit, e rémületes terjedelmű iratokat, melyek mára nagyrészt olvashatatlaná váltak...” A kritikus végső ítélete: „e történelmi regények joggal tűntek el a süllyesztőben.” – Így van-e, valóban? Vagy a kritikus azért csempüli Kodolányi regényeit, hogy a novellistát dicsérhesse? Egyébként is: Kodolányi mely „nagy terjedelmű” történelmi regényeire gondol? Ismeri őket? Netán a „rémületes terjedelem” már kézbevételektől elriasztotta? A magyar történelmi tárgyú, a honfoglalás és a tatárjárás korában játszódó regényeivel kapcsolatosan sincs igaza. Még kevésbé hiteles az ítélet a mitikus és a bibliai idők regényesítő műveiről. És hogy ezeket a műveket ma senki sem olvassa, azt a könyvtárak kölcsönzési adatai cáfolják.

Kodolányi babiloni és biblikus tárgyú regénytrilógiájának harmadik darabja – az *Új ég, új föld* című Gilgames-regénynek és *Az égő csipkebokor* című Mózes-regénynek az ábrázolás időrendjét követve mintegy „folytatása” – az *Én vagyok*, mely a megírás idejét tekintve viszont a Mózes-re-...o

Magyar Szemle 1999. máj.-jún. 5-6. 142-153.
 és T.T.: AZ ÚJRAOLVASOTT KODOLÁNYI.
 Pécs, 2006. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány.
 143-154. → Szövege itt
 és T.T.: KÖZELÍTÉSEK. Miskolc. 1999. 89-97
 és

Acs Margit

ÁZSIÁBA VISZ-E KODOLÁNYI JÁNOS EURÓPA-KRITIKÁJA?

Az „euráziai lélek” értelmezése

*E*sti beszélgetés és *Csendes órák* címmel adta közre a Magyar Élet kiadó 1941-ben és 1942-ben Kodolányi János cikkeinek és tanulmányainak a válogatását (együttes második kiadásuk 1944-ben jelent meg, s Püski Sándor a tavasszal harmadszor is kiadta a gyűjteményt). Ennek előszavában meglehetősen szókimondóan foglalta össze a sok támadást és gáncsot elszenvető író közírói pályafutása alakulását: „Húszéves írói utamon betértem mindenféle helyre. Betértem a Pesti Naplóhoz s testvérlapjaihoz, a Népszavához, a régi Magyarorsághoz, a Pethő szerkesztette Magyar Nemzethez, kisebb-nagyobb hetilapokhoz, a Nyugathoz, a Napkelethez, a Korunkhoz, rövid időre hajlékot is építettem magamnak, a Nemzetőrt – míg ki nem lakoltattak belőle... Most, hogy írásaimat böngésztem, meglepődtem. Ezek az írások nagyjában s egészében mind egyformák. Hogyan is jelenhettek meg annyiféle helyen? Hogyan volt lehetséges, hogy mindennütt ugyanazt a lényegyet írjam? Hogyan közölhettek a szocialisták olyan cikkeket, amelyekért ma halált kiáltanak reám, hogyan Pethő Sándor lapja, amely most hónapokon át a becsületet nyúzza rólam, hogyan a liberális kapitalizmus nagy reggeli lapja, amely jobblétre szenderült? Egy szociáldemokrata újságíró nemrégiben kaméleonnak nevezett. Elgondolkoztam a megbélyegzésen. (...) Cikkeim ma már nem jelenhetnek meg sehol. Éppen mert nem vagyok kaméleon. Mert nem tudok itt ilyen, ott olyan színű lenni.” o o o

Magyar Szemle 1999. máj.-jún., 5-6. sz. 154-164.
és KODOLÁNYI JÁNOS HELYE ÉS SZERETE A MAGYAR
IRODALOMBAN. Usp., 2002. 101-108.

Tornai József

Megváltás és gondolkodás

Jegyzetek Kodolányi Jézus-regényéhez

Kodolányi a magyar irodalomban elsőnek bizonyította: föl lehet idézni az őskor és a középkor egészen közeli világát. Az *Özönvíz* és az *Új ég, új föld* meg a trilógia kötetei, a *Julianus barát*, *A vas fia*, *A boldog Margit* olyan történelmi regények, amelyekhez csak Móricz *Erdélye* vagy Thomas Mann *József és testvérei* című könyve hasonlítható. Ha Croce azt követeli a történeztől, váljon fűszállá, ha meg akarja érteni a fűszálat, Kodolányiról elmondhatjuk: bele tudott bújni távoli idők hőseinek bőrébe-lelkébe, föl tudta támasztani régi korok szellemét, nyelvezetét, hogy megértse, sőt megértesse olvasóival.

Miért ne tehetne volna meg ugyanezt a Jézus-korabeli Júdeával?

* * *

Eszembe jutnak a Jézusról, illetve Krisztusról olvasott könyvek: Renané, David Straüssé, Papinié, Mauriacé, a kitűnő jeruzsálemi teológusé, Jozef Klausneré. Vannak, akik embernek tartják a messiást, legradikálisabban Strauss. Mások isteni lénynek, akit az Atya küldött. Kodolányi mintha nem foglalna állást ebben a kérdésben, pontosabban: meghagyja Jézust az evangéliumok leírásában, melyben éppúgy ott van Jézus, az ember, mint Krisztus, az isten.

* * *

Fülep Lajos a Papini *Krisztusához* írt előszavában azt állítja, a modern olasz szerző rájött, Jézus életrajzát nem, csak Krisztusét van módunk megírni. „Renan még vállalkozhatott Jézus biográfiájának, tehát történetének megírására: ma már az ilyen kísérlet túlzó a tudományos lehetőségek határán, éppen azért, mert amit Jézusról egyáltalán tudni lehet, ma jobban tudjuk, mint Renané idejében. Jézus történetének egyedüli forrásai az evangéliumok, a serdülő Jézus gyermekkorának egyetlen, bár jellegzetes és becses epizódjától egészen föléptéig hallgatnak róla – ami már magában is pótolhatatlan hiány tisztán történeti szempontból; de még azon túl is, működése idejéről hézagok az adatok és kronológiájuk (eltekintve a legfőbb eseményektől) bizonytalan.” Fülep szerint „akik az evangéliumokat szerezték, apostolok, tanítványok, mindazok, akik róla bizonyosságot tettek, szóval, kik egyedüli történeti forrásaink, olyan alakot állítanak elénk, kiben az ő lelki élményük és tapasztalatuk szerint a názareti Jézus a Krisztussal azonosult már.” Kodolányi, úgy látszik, hasonlóképpen gondolkodott.

* * *

Hitel 1999. jún., 6. sz. 78-81.
 és KODOLÁNYI JÁNOS HELYE ÉS SZEREPE A MAGYAR
 IRODALOMBAN. Ugy. 2002. 78-81.
 → műveg it

KODOLÁNYI JÁNOS

Az *Én* vagyokról

Az író levele Rajnai Lászlóhoz

1951 nyarán Várkonyi Nándor és Rajnai László Balatonakarattyan meglátogatta Kodolányi Jánost. Nemrég elkészült és kéziratban olvasott regényéről, az *Én vagyokról* is beszélgettek. Az ott fölvetett kérdések megválaszolására Kodolányi időt kért, végül 1951. szeptember 10-i keltezéssel Rajnainak kézírásos levelet küldött, mellékelve a Júdás-problémáról géppel írt elemzést. A sűrű sorokban írt tanulmányt egyetlen papírlap két oldalára szorította, ékezethiányainak, elütéseinek javítását és az aláhúzásokat (a jelen közlésben dőlt betű) utólag piros ceruzával végezte. Egyik mondata (ugyancsak piros ceruzás) autográf kiegészítés, ezt csillaggal jelöltük. A helyesírást a mai követelményekhez igazítottuk; a leggyakoribb módosítások: Júdást hosszú ú-val írtuk, a tagmondakat összekapcsoló „és”, „s” elé vesszőt tettünk, a „napról napra”, „fokról fokra” szókapcsolatban a kötőjelet elhagytuk. A tanulmányt Rajnai László bocsátotta folyóiratunk rendelkezésére, közlésével a száz éve született író előtt hajtunk fejet. (Weber József)

Jézussal szemben Júdás alakját vele ekvivalens ellentétte emelni lehetetlen. Ez tetszetős megoldás volna, de mélyebb igazság nem volna benne. Mert Júdásban a földi élet testesül meg, ez pedig nem lehet egyenlő rangú a szellemivel. Jézus (a Krisztus) a világ miliójébe szállt, ezért kellett meghalnia, s nem azért, mert Júdás elbukta. Hanem azért buktatta el éppen Júdás, mert ő volt a világ megtestesülése. Más is elbukthatta volna, miután a törvény az, hogy az Ember Fiát, az Isten Fiát a világ-nak *el kell* buktatnia.

Jézus koncepciójával szemben Júdás nem állíthat ekvivalens koncepciót. Akármilyen művelt, okos, nagyralátó, sőt „idealista” lett volna is, nem lehetett volna Ember Fia, Isten Fia, tehát ehhez mérhető koncepciót nem is mutathatott volna föl. Csak kettőt tehetett, mint ahogy a világ is csak kettőt tehet: 1. elfogadja és befogadja az Ember Fiát, és 2. elveti az Ember Fiát. Ő az utóbbit tette. Vagyis a világhoz csatlakozott. Ez volt az árulása.

Miért nem tudta elfogadni és befogadni az Ember Fiát? Mert mikor megérett a Jézussal való találkozásra, a világhoz való tapadás egy apró, jelentéktelennek látszó momentuma megmaradt benne. Ez pedig az volt, hogy mikor megbánja egész életét és bűneit, *nem vall meg* nyíltan mindent. Elhallgatja anyja és Judith halálának okait. Nem meri nyíltan megmondani, ki ő, mi ő, s ennél fogva nem is tud teljesen megszabadulni önmagától. Nem „öli meg magában az ó-embert”. Bűnvallása és megbánása őszinte, de nem teljes. Titkot tart meg magában, s ez az oka annak is, hogy egyre makacsabban Jézus titkát keresi. Jézusnak pedig semmi titka sem lett volna Júdás számára, ha neki magának nem lett volna titka önmaga és Jézus előtt. Ez a látszólag jelentéktelen mozzanat válik döntővé kettejük viszonyában, majd végül Júdás és a tanítványok viszonyában is. Napról napra több titka lesz, s éppen ezért napról napra több titok veszi körül Jézust is. Végül a megértés minden lehetősége elvész, az Ember Fia (Isten Fia) egyre jobban eltávolodik tőle a pusztá illúziók, a képzelgések, majd a csalódások és csalások szférájába, s Júdásnak eo ipso hóhérekzre kell adnia a Mestert. Júdás útja tehát egyenesen vezet *a nem teljes gyónástól a teljes árulásig*. A bűn ijedt elhallgatásától a világ mélységébe, a politikai hatalom, a világi érdekek posványába, a teljes bukásba. Minthogy azonban bűnbánata egyben föl is emeli, a felemelkedésnek *erről a szintjéről* mégsem bukik le tökéletesen, mert műve befejez-

tével mindent megért, befogadja az Ember Fiát, s most már őszintén, titoktartás nélkül bevallja, hogy „vétkezett, mert elárulta az igaz vért”. Jézus hóhérekzre jutásával elérte a mélypontot, de ugyanakkor fölébred benne a Kinnereth-parti jelenet mély bűnbánata is, és ezért mindent megért, önmagát is, Jézust is. Ebből a megértésből pedig önként következik, hogy „jóvá akarja tenni” tetteit, ki akar menekülni a világból, amelybe belemerült, s önként dobja el életét, s bünteti meg önmagát. Ezzel a büntetéssel eleget tesz a Tallion-törvénynek, s megtisztul.

De Júdás lelki folyamataiból nemcsak az következik, hogy Jézussal (a Krisztussal) szemben a világhoz pártol, hanem az is, hogy *megbetegszik*. Véleményem szerint aki nem fogadja be az Ember Fiát, Isten Fiát, *szükségképpen megbetegszik*. Ad abszurdum vive a dolgot: a betegség, az *alapvető betegség* az emberiség számára maga az a tény, hogy elhagyja szellemi szféráit, nem tudja befogadni az Ember Fiát, ennél fogva elszakadnak kapcsolatai az Istennel, erői kiszikkadnak, ellentmondások sorozatába kerül, s a lánc ott szakad, ahol éppen leggyöngébb a szem. Júdásnak *betegnek kell lennie!* Ha nem lett volna beteg, nem támasztott volna maga körül romboló erőket, amelyek életét végigkísérik. Nem csatlakozott volna Jézushoz „az utolsó órában”. Nem rettent volna vissza bűnei teljes megváltásától. Nem ragaszkodott volna gyáván, tétován a világhoz, mikor fejest kellett volna ugrania egész élete föltárásába. Ha nem félt volna a keresztelésén jelen lévő Pétertől. Betegségének csírája tehát benne maradt, a mérge tovább hatott benne. Fokról fokra betegbb lett, zaklatottabb, üldözöttebb, s *így lett ő maga is üldözővé*. Utolsó napjaiban már üldöztetési mániá hatalmasodott el rajta, senkiben sem bízott, mindentől félt és menekült. Okvetlenül a hitvány főpaphoz kellett sodródnia, s ennek igazolása is, oka is egyben a Jahvizmus megmentésének vágya, a mózesi törvények megtartásához való görcsös ragaszkodás. Út az elaljasodás felé.

Jézus nem az egészségesekhez, hanem a betegekhez jött. Júdás egészségesnek véli önmagát és Jézust betegnek (csalónak). Mindenki „egészségesnek” gondolja magát, aki a világhoz csatlakozik. Ilyen értelemben szoktunk *egészséges életéről, pályáról, viselkedéséről, gondolkodásról* stb. beszélni. Valójában ez éppen a legsúlyosabb betegség. Csak az ment meg belőle, ha befogadjuk az Ember Fiát, Isten Fiát, s így helyreállítjuk a tökéletes kapcsolatot az ember és az Isten között. Miután Júdás az *ellenkező irányban* mozgott, szükségképpen egyre jobban bele kellett bonyolódnia a világ kuszaságába, s egyre betegbbnek is kellett lennie. Ez az oka annak, hogy Júdás végül is mint a pszichózis lábán járó példája jelenik meg előttünk. Nem véletlen, hogy Pál apostol arra kéri híveit, gondolkozzanak „józanul”, amit úgy ért, hogy fogadják el a Krisztust, és szakadjanak el a világ vélt „józságától”. Ezért hajtógatja Júdás is, hogy „gondolkozzunk józanul”. Mármost úgy józanul, ahogy a világ gondolkodik.

A tanítványok is cserbenhagyják Jézust, mégsem árulók, csak gyengék, nem merik levonni hitük konzekvenciáit. Miután azonban befogadták a Krisztust (az Ember Fiát), szellemi szférájuknak erről a szintjéről nem zuhannak le, hanem, mint tudjuk, egyre magasabbra emelkednek. Ők nem árulók, csak gyengék. Minden reményük megvan arra, hogy a világhoz tartozzanak, de anélkül, hogy elsüllyednének benne. Júdás elsüllyed, s csak erőszakkal, öngyilkossággal képes kitépni magát belőle, mikor árulását megérti.

Szerintem tehát tetszetős, de hibás motiválás lett volna, ha Júdás jellemét, tetteit, viselkedését a dialektikának olyan értelmezésével indokolom, hogy ő ellentéte volt Jézusnak. Jézussal egyenlő rangú ellentéte. Ha lehetségesnek fogadtam volna el, hogy az Ember Fia, Isten Fia koncepcióval szemben fölmutatatható volna valamely más koncepciót. Ilyen koncepciót a történelem sem mutatott, s nem is mutathat föl. Mondhatnád: hát az Antikrisztus alakja? Nos, az Antikrisztust éppen Jézus

jellemezte pontosan, s ebből kitűnik, hogy olyan alak, aki fölveszi magára a Krisztus jellemző vonásait, de valójában nem az, hanem a tagadója. „Elhíttető” és semmi más. „El akarnak majd hitetni titeket, hogy itt a Mennyek Országga vagy amott, de ti ne menjetek oda.” Annyiban Júdás is Antikrisztus, hogy a világon akarja megteremteni a Mennyek Országát, azt mondja, itt van, amott van, de éppen az az ő bukása, hogy a világon nincs és nem is lehetséges sehol, hanem csupán magában az emberben, éspedig akkor, ha befogadja a Krisztust. Az antikrisztusi magatartás mindig és mindenütt: betegség. Kozmikus méretűvé is nőhet.

Júdás haladása tehát fokról fokra ez:

Bűnei megérlelték benne a megtisztulás, a métañoia vágyát, Jézushoz csatlakozik.

Gőgijében, szégyenletében, hiúságában nem vallja meg tökéletesen minden bűnét, bár megbánja őket. Ez a megbánás okozza, hogy „édes megnyugvás” önti el, de az őszinteség hiánya, hogy fokról fokra jobban a világhoz kötődik.

Képtelen elfogadni, hogy Jézus az Ember Fia. Ő Masiakhot vár, de világi értelemben. Ehhez a Masiakhoz ragaszkodik egyre görcsösebben.

Titkot őrizvén magában, titkok után kutat, üldözöttnek érzi magát. Üldözővé válik.

Kifejleszti magában az üldözöttség és üldözés állapotának szellemi rendszerét, készen kapott vallási motívumokkal építi körül önmagát, ezekhez szabja tetteit.

Útja a hatalmon lévőkhöz visz, mert csak náluk keresheti a védelem, a biztonság, a „józan” megnyugvás erőit. Kiszolgáltatja nekik Jézus minden titkát, egész tanítását, minden részletében. (Nem igaz, hogy Júdás „a helyet árulta el, ahol Jézus tartózkodott”, mint a modern német vallástudomány tanítja, hanem Jézust egész valójában, mindenestül árulja el.)

Végrehajtván az árulást, tökéletesen megbetegszik, elveszti kapcsolatait Istennel és a Kozmosszal, kihull a létből, az Alvilágba süllyed. (A barlangban töltött éjszaka.)

Miután bűnbánata mély volt, megérti helyzetét, s megérti Jézust, fölismeri benne a Krisztust, és befogadja őt. Most már nyíltan megvallja, hogy vétkezett, elárulta az igaz vért.

„Megfordul” az úton, megtörténik benne a métañoia, megérti az okkult erőket, amelyek Jézust, őt, a világot mozgatják, s önként megszakítja kapcsolatát az étellel. Az Ember Fia, az Isten Fia ismeretének tiszta tudatában tör át a tér-idő koordinátán, s ezzel föl szabadítja magát korábbi életeinek, sötét kármájának rabsága alól. Sorsa az volt, hogy az Ember Fia elárulásának révén jusson el a fölismeréshez és a megtisztuláshoz. Elítéli önmagát, s ezzel végrehajtja önmagán a Tallion-törvényt. Ezt alázatosan vállalja.

Már most: lehet ez a motíválássorozat helytelen, téves, én hiszek benne, s ezért nem is írhattam volna meg másként. Júdás alakját elfogadni csak úgy lehet, ha valaki hisz ezekben a motívumokban. Tehát ha elfogadja az őskeresztény hitet Istenről, világról, Ember Fiáról, reinkarnációról, s elveti a hivatalos theológia nézeteit ugyanúgy, mint a szokásos drámaszerkesztés esztétikai elveit. Regényemben a dialektikus erők két fő ellentétén alapulnak: *a Szellem és a Világ alapvető ellentétén*, s nem valamely koncepció ellentétén egy másik, ekvivalens koncepcióval. Mert minden olyan koncepció, amely a jézusival ellentétes, csak világi lehet, s ennél fogva szükségképpen *nem ekvivalens*. Jézus bukása látszólagos, ezt tanítja a feltámadás világszerte ismeretes ősi tanítása is. „Bízzatok, én meggyőztém a világot.” A „világot”, mondja Jézus. *Júdást* – mondom én a regényben.*

A kifogásolt fogalmazás térről-időről Jézus beszédében így szerepel Pythagoraszánál, a Pistis Sophiában, ebben az igen ősi gnosztikus iratban, továbbá a nagyon régi hindu szövegekben is. Ennek ellenére lehetséges, hogy anakronizmusnak

hat, ezért meg fogom változtatni. Júdás tibériási igehirdetési s a vándorlások azért látszanak közönségeseknek, laposaknak, mert *bétköznap dolgok*, nincs jelen bennük Jézus, vagy csak testileg van jelen, de szellemileg nem. Ezen képtelenség változtatni, mert *éppen ennek az éreztetése* az írói cél. (Lehet, hogy helytelen módszerrel, de mindegy.) Abból pedig, hogy Júdás az árulás előtt pszichotikus állapotban van, s ezért egyre süllyedtebb, kapkodóbb, silányabb, s inkább a végzet „csavarjának” látszik, mint tudatos egyéniségnek, következik az ő ábrázolásának módja is. Az árulás befejezése emeli őt vissza eredeti voltába és nagyságába, ez pedig lélektani törvények következménye. A gyilkos is így érzi egyénisége *fölszabadulását, megnövekedését*, mikor tettét végrehajtotta – addig csak szenvedő *eszköze* egy rögeszmévé lett célnak.

(1951)

*Kodolányi János és Várkonyi Nándor Balatonakarattyán
Harcos Ottó fényképe*

Csűrös Miklós

KODOLÁNYI ÉS MÓRICZ

Két nagy író kapcsolatáról emlékezünk meg. Móricz az idősebb, a mester; Kodolányi a fiatalabb, a tanítvány. De nem mindörökké marad ez így, mert túléli a mestert, és még nagy alkotásokat teremt. Most Kodolányi születésének évfordulójára emlékezünk, és az ő szemszögéből pillantunk rá a kapcsolattörténet néhány részletére.

Kodolányi 1922-ben a Nyugatban Móricz Zsigmondnak ajánlja a hírnevét megalapozó *Sötétség* című novellát. Életrajzi kapcsolatuk ettől fogva ismeretes, nyilvános. Móricz többször ír a fiatal író drámai és prózai műveiről. Kodolányi majd minden Móricz-műre reflektál, talán olyan ihletten és átélő olvasóként, mint senki más magyar íróval kapcsolatban. Kodolányinak ugyanis világirodalmi példaképei voltak. Az orosz, a francia, a német klasszikusok főleg. Megvédte tudatlan támadásokkal szemben Jókait vagy Mikszáthot, de úgy érvelve, hogy életképeik föléreken a Gogoléival. Tolsztojt, Dosztojevszkijt, aztán Stormot, majd Stendhalt, Flaubert-t, Zolát tartotta mesterének; a magyarok közül Madáchot. Még korábban fordított Goethét, Schillert, Baudelaire-t.

Ez az igényesség arra sarkallta, hogy átírja mintegy a régi magyar és magyar–latin irodalmat: *Julianus barát*ra és *Boldog Margit*ra gondoljunk. A *Boldog Margit* témáját nemcsak a trilogia kedvéért választotta: nem volt meglepő Gárdonyi verziójával. Lehet, hogy túlságosan szigorúan ítélte meg az *Isten rabjait*, egyfajta érzelgős századvégi szecesszióhoz sorolta. Már-már divat is volt a harmincas években, hogy a magyar irodalom régi rétegére figyeljenek, a Kazinczy előtti korszakot eszményítsék – Németh László, Féja Géza és mások esszéi, korszakföldolgozásai jelzik ezt az irányt. Azt hangoztatták: a nyelvújítás nem csak gyarapított, hanem rontott is a magyar nyelven, Bornemisza, Bethlen Miklós, Zrínyi, Mikes és akár a kevéssé ismert prédikátorok magvas magyarsága követhetőbb útját jelöli ki a magyar prózairodalomnak, mint amelyet Kazinczy és követői kezdeményeztek.

Kodolányi, bár világirodalmi műveltségét emeltem ki, a magyar irodalom történetében is otthonos volt. Jókain és Mikszáthon kívül például a századvégi „ködlovagokat” is jól ismerte, Peteleit, Gozsdut, a Cholnokyakat és másokat. De nem érte be művészi eredményeikkel. A magyar prózai epikának új és nagyobb szabású változatait kereste továbbfejlesztendő példaként – ezért választotta hazai mesteréül Móricz Zsigmondot.

Többször nyilatkozik arról a hatásról, amelyet Móricz tett fiatalkori írói kibontakozására. Ezek a nyilatkozatok többfélék, különbözik keletkezésük ideje, de tartalmuk, szellemiségük is. Az emberi és az írói fejlődés vagy alakulás természetes velejárója, hogy akár radikális változások mutatkozhatnak a másik író megítélésében, és ez korántsem következtetlenség, hanem tartós és a változónak a korrelációja.

Többször említi Kodolányi azt az emléket (legyen a fő példa a *Süllyedő világ*), hogy szülei házában a vendégek – apja egyetértésével – csepülték Adyt és Móriczot, vagyis a kor újat teremtő, korszakos íróit. Már az ellenkezés, a lázadás szelleme is arra hajtja, hogy megismerkedjék műveikkel s általában a Nyugat irodalmával. Ez a találkozás a tízes évek első felében történik, bár 1915-ben megjelent első verseskötetében ő maga még régebbi költőeszményt és

Irodalomismeret 1999. sept., 1-2. sz. 127-130
 és KODOLÁNYI FANOS HELYE ÉS SZEREPÉ A MAGYAR
 IRODALOMBAN. Igy, 2002. 150-154.
 → ró az itt

HORÁNYI KÁROLY

Kétféle nemzetstratégia, kétféle emigráció

KODOLÁNYI VITÁJA MÁRAIVAL

1.

Kockázatokkal járhat az írói pálya szakaszokra bontása, mert a műfaj, a forma, az izmusok változásai, a sorsfordulók több esetben inkább elfedik a szellemi folytonosságot. Ez azonban olykor elkerülhetetlen. Életének vége felé Kodolányi János maga is szakaszokra osztotta életét, és e felsorolásban 1945-öt mint legfontosabb korszakhatárt emelte ki.¹ Ettől kezdve kellett elviselnie az évtizedes némaságot, a méltánytalan támadásokat, a magányt. Sorsának, életkörülményeinek megváltozása azonban mintha könnyörtelenül követte volna az író belső szellemi útján megtett lépéseit. A szükségszerűség az egzisztenciális kiúttalanság próbája elé állította, kegyetlen lehetőségét teremtve meg – Bata Imre szavával – „az időnkivüliség állapotának”,² életműve teljessé tételének. A mítosz-életrekeltés szándékának felelt meg a keserű száműzés. A nyilvánosságtól való elzártsággal, a nélkülözéssel esett egybe mitikus tetralógiájának megszületése, de az e műveket létrehozó világnézet, bölcséleti rendszer és történelemszemlélet meghatározó jellemzői már évekkel az 1945-ös fordulat előtt készen voltak benne. Monográfiái közül Csűrös Miklós figyelmeztetett arra, hogy 1945-öt csak feltételesen, megszorításokkal jelölhetjük korszakhatárként az író pályáján.³ Életének külső körülményei változtak meg ekkor gyökeresen. Ha váratlanul érték is a méltánytalanságok, mint író, mint gondolkodó jóval korábban felmérte a háború utáni lehetséges helyzetet, nem volt szüksége tehát időbeli perspektívára ahhoz, hogy a háború, az 1945-tel bekövetkező változás és az özönvíz mítoszának párhuzamát kibontsa a *Vízözön* és az *Új ég, új föld* című regényében.

Az elmondottakra bizonyíték Kodolányi János 1942. december 15-én a Magyar Csillagban megjelent, majd a *Zárt tárgyalás* című kötetében is szereplő vitairata, a *Mára: és a kultúra*. A tanulmányt a Kortárs 1993-ban újra közölte abból az alkalomból, hogy az ebben tárgyalt Márai Sándor-mű a pozsonyi Kalligram Könyvkiadó kiadásában újra megjelent.⁴

Ebben közvetlenül megnyilatkozik több eleme annak a világnézetnek és történelemszemléletnek, mely mitikus régényciklusa majdani megszületésének is feltétele volt. Az itt megemlített szerzőket és műveket vizsgálva a későbbi regények sok momentumának eredetét sejthetjük meg. Ugyanakkor e tanulmány fényt vet egy 1941–42 táján végbement, Kodolányi János további életét, szellemi tájékozódását meghatározó fordulat mibenlétére is.

2.

A *Mára: és a kultúra* Márai Sándornak 1942-ben megjelent, *Röpirat a nemzetnevelés ügyében* című művére válaszolt. Kodolányi ezzel vitatkozva fejtette ki nézeteit a háborús felelősség

¹Kodolányi János: *Kéklámpás szobák – Visszapillantó tükrök*. Magvető, 1968. 523–526.

²Bata Imre: *Kodolányi Jánosról – Képek és vonulatok*. Magvető, 1973. 254.

³Csűrös Miklós: *Regény a mítoszok határán – Kodolányi János pályája 1945 után*. Literatura, 1975/2. 61.

⁴Kortárs 1994/1. 1–11. Ács Maróit bevezetőjével

Kortárs 1999. sept., 9. n. 26–45.
és H.K.: EREDET ÉS FELKÉP. Kodolányi János
és kortársai. Uo., 2004. Argumentum. 13–94.
(„A zárt tárgyalás” címmel)

324
Csűrös Miklós

Anti-Julianus

KODOLÁNYI-MOTÍVUMOK FODOR ANDRÁS KÉSEI KÖLTÉSZETÉBEN

A *somogyi diák. Napló 1945–1947* című és alcímű posztumusz kötet egyik – irodalomtörténetileg fontos – aspektusa az érettségi előtt álló, de már országos folyóiratban is publikáló költő olvasmányainak folyamatos bemutatása. Az élménnyé vált művek közül a kritika érthetően a verses alkotásokra (részben a Fodor által fordítottakra) figyelt alaposabban, és pályakezdése óta föltűnt, hogy mennyi inspirációt kapott más művészeti ágaktól, főleg a zenétől és a képzőművészettől; ezért talán egy kissé háttérbe szorult szépróza iránti érdeklődése, amelynek pedig fáradhatatlan olvasója, mohó élvezője volt.

A diáknapló tanúsága szerint Kodolányitól 1945–47-ben a következő műveket olvasta: *A vas fiai*, *Suomi*, *Elbeszélések*, *Futótűz*, *Feketevíz*, *Tavaszi fagy*, *Boldog Margit*, *Istenek*. A címek többnyire föl vannak tűntetve, de ha véletlenül vagy a kötet szerkesztéssel járó kihagyás miatt mégsem, a szövegösszefüggés akkor is eligazít.

Halála előtt készült, talán utolsó verse az a félhosszú gondolati költemény, amely rávilágít Fodor Kodolányi-élményének kapcsolatára a szülőföld szeretetével, a Somogy történelmi hagyományai iránti érdeklődéssel (*Kupavezér út – Szent István út...*).

A löszpiramisok alól – hová
a Koppány-atyja Tar Szörénd
szállítását álmodtatta velem
diákkoromban Kodolányi –
Kupavezér út – Szent István út
közt ágazik az út
a berken át le Somogyvárig.

Fodor fogyhatatlan lokálpatriotizmusa ezúttal történelmi perspektívában nyilatkozik meg. Az államalapítás korát vizionálja, de a reprezentatív és heroizáló felfogással szemben látszólag köznapibbat, a munkák és napok világának apologetikáját képviseli, mint nagyrészt Kodolányi is a Pogány tüzek néven ismert ciklus elkészült köteteiben. A halász-, vadász-, állattartó-, földművelő kultúrához egyenrangúként kapcsolja a korai ipar és iparosok („kohók, kohászok...”, szerszámkészítők) érdemét, amelyre újabban a versem alatt dedikált Stampler Imre hívta föl (éppen somogyi kutatások alapján) a figyelmet.

Kodolányi Jánosnak szól a *Meggyfa* (1992) című kötetben olvasható *Suomi titka* ajánlása. A Kodolányi-útirajz és a vers között más összefo-

PARNASSZUS

Parnasszus 1999 ősz, 3. sz. 52–57.

A középső szakasz a fensíkra ért Julianus szemléletét közvetíti. Az 'akarát' és a 'kell' után itt a 'nézte' a vezérmotívum. A természet világa aktívabbnak mutatkozik az emberénél: „kinyílt a hegykarély”; „(...) tapogatva / vibrál, motoz a szél.”

A történetnek erről a fordulatáról Kodolányi ezt írja: „Mikor a kavicsek közt folydogáló patak medréből fölkapaszkodott egy magas dombra, hogy körülnézzen a vidéken, s meglátta a mélyben szélesen kanyargó folyót, érezte, hogy végre helyben van.” Fodor lírai hőse drasztikusan másként éli át és értelmezi ezt az őskép sűrűségű pillanatot.

Halántékához nyúlt, az arca lángolt,
de ujjá fésűjében hidegen tördelőzött
elvékonyult haja.

És látta, nincs,
hogyan nincs sehol
a megígért haza.

Kodolányinál a portré is másképp rajzolódik, a tájkép is. Julianus „Mélyen beszívta a könnyű, illatos levegőt s megizzadt homlokát a szélnek fordította.” „A messzeségbe nyíló völgy buján, zölden ragyogott.” Fodor távlatképe elidegenedettséget, ürességet, a puszta ország képzetét árasztja: „(...) sikárló füveken, / kövek zuzmóin tapogatva / vibrál, motoz a szél.” Juliánusának már semmi sem jut a világ szerves rugalmasságából és természetes melegéből: „de ujjá fésűjében hidegen tördelőzött / elvékonyult haja.” Ettől lesz evidenciává az ismétléssel nyomatékossított „nincs” élménye, a „megígért hazának” a versszakok rövidülésével is érzékeltetett hiánya.

Kodolányi regénye egy nagy álom beteljesülését ábrázolja és szimbolizálja, Fodor András verse életkudarcról, az áldozat hiábavalóságáról szól. Az *Anti-Julianus* a cím, sőt a cím konnotációja is kitűnő vers lenne, egy attitűd és sors lényegének költői összefoglalása. A Kodolányi-allúzió, a koncepciók egybevillanása és különbözőzése mégis növeli hatását; történelmi, etikai és lélektani képzetek sokaságát támasztja föl, talán nemzetkarakterológiai sejtelmeket is ébreszt a beteljesült és a beteljesületlen nagy szándékok koronként változó megítélésének példázataként.

nódások is akadnak, de talán legbeszédesebb a kérdésfeltevés közösége:

Végtére is hogyan
 állt össze ez az ország?
 Kelet-Nyugat között
 oly méltóságosan
 hogy óvta meg magát?

– és rokon szellemből fakad a válasz is; a rejtély nyitja „a létért küzdő lelemény / teremtő erejében” pillantható meg. Nem elvont tankölteményt olvasunk. A heurisztikus megfejtést „a leghomályosabb / gerendakunyhó mélyén” látott, németalföldi realizmussal megfestett életkép készíti elő, a célszerűséget szépséggel egyesítő lakberendezés példája. Fodor leleményesen kerüli el a didaxis veszélyét a költői konkrétság váratlan fogásai révén; itt példázattá emelt zsánerrealizmussal, a *Kupavezér út...*-ban pedig egyebek között úgy, hogy ősi mesterségre, szolgáltatásra utaló, varázsos szóhangulatú falunevek tucatját sorolja föl egy lendületre Szakácsitól Szántódon át Fonódig és tovább.

A szövegek közötti ellentétes kapcsolat fokozza drámaian személyessé és sötétíti tragikussá az *Anti-Julianus* első látásra „objektív” líráját (a *Megyek magam* [1996] című kötetben). Kodolányi Julianus barátja betölti küldetését; a mérhetetlen szenvedés, az önfeláldozó szeretet, a mártíriumot vállaló hitvallás az ő sorosában értelmet nyer. Eljut Magna Hungáriába, „hazatalál”. Fodor verse emblematisz tömörséggel idézi föl az eszméjéért végsőkig küzdő, az értelmes cél tudatában aszkétikusan kitartó hős alakját.

Végül már csak a térdek, a karok
 a tehetetlen akarat
 egymásba kapcsolt üteme
 vitte tovább, hogy akárhogyan is, de
 a felhők rongyai alatt
 a végső kaptatót
 még el kell érnie.

A tömörség hatótényezői között különösen mesteri a konkrétat az elvonttal egyesítő bonyolult, de nem mesterkéltn metonímiák rendszere (térdek, karok – akarat, ütem), majd a mélységre és a magasságra utaló archetipikus irányjelzés, és a „kell”-ben a kategorikusz imperativusz kulcsszava.

pi életét, mindig valamilyen magasabb: bölcséleti, történelembölcséleti mondanivaló szolgálatában állottak. A tatárjárás koráról írott nagy trilógia (a megírás sorrendjében: *A vas fia*, a *Boldog Margit*, a *Julianus barát*) arra a kérdésre keresett választ, hogy egy magára maradt, a barbár világból érkező pusztító hatalomnak kiszolgáltatott kis nép miként maradhat fenn történelmének örvényeiben (és azóta azt is tudjuk, hogy a tatárjárás veszedelme az író számára a szovjet hódítás veszedelmének előképe volt). A későbbi őstörténeti mítoszregények (a *Vízözön* és az *Új ég, új föld*) pedig az emberiség legrégebb kérdéseire próbáltak választ találni, nevezetesen arra, hogy miként maradhat fenn az emberi faj a létezését fenyegető kataklizmák között, miben áll a bűn és miben lelhető fel a megtisztulás.

A két nagy regényfolyam között helyezkednek el Kodolányinak a honfoglaló magyarság útkeresését és kollektív lelki konfliktusait életre keltő regényei: az *Istenek* és a *Holdvilág völgye*, az író ezeket korábban *Emese álma*, később *Pogány tüzek* címmel fogta egybe. A nagyívű regény valójában igen alapos munkával elvégzett történelmi rekonstrukció, amely a Géza fejedelem megválasztását megelőző esztendő világába vezet: a magyarság ekkor még a pogány honfoglalók szokásai szerint élt, de már ismerkedett a Kárpát-medencében talált és a külföldi térítők erőfeszítései nyomán is terjedő kereszténységgel. Nos, az író igen alapos művelődéstörténeti és néprajzi előtanulmányok nyomán idézi fel ennek a történelmi választás elé került magyarságnak az életét. A kettős regény két világ: a régi pogány és az új keresztény kultúra határára került magyarság küzdelmét mutatja be, és ennek során arra utal, hogy a magyar népnek őszinte elkötelezettséggel el kellett fogadnia a kereszténység tanításait, ugyanakkor meg kellett őriznie a maga eredeti hagyományait. Ez a történelembölcséleti gondolat tulajdonképpen Kodolányi személyes filozófiájából következett.

KODOLÁNYI JÁNOS: OJBARSZ FUTÁSA

Kodolányi János történelmi regényei, azon túl, hogy igen realiztikusan — mert elmélyült történelmi tanulmányok nyomán — idézték fel a régmúlt korok eseményeit és közna-

A pogány magyarok megtéréséről írott regényt az író valójában három kötetre tervezte, a harmadik kötetből azonban csupán néhány fejezet készült el (pontosabban: lehet,

Vigilia 1999.
évt., 10. sz. 798-799

hogy több is elkészült, ez azonban a háború végének forгатagában Balatonakarattyán elveszett) és jelent meg a pécsi Sorsunk című folyóirat 1943 és 1944-es évfolyamaiban. Most Tüskés Tibor, Kodolányi munkásságának monográfiusa, a folyóiratközlemények fölött olvasható cím (*Ojbarsz futása*) megtartásával adta közre a két korábbi kötetet izgalmasan kiegészítő töredéket, hozzájárulva ahhoz, hogy nagy írónk születésének századik évfordulóján a róla alkotott kép még teljesebb legyen. (Pannónia Könyvek, 1999)

POMOGÁTS BÉLA

Nyitottság és függetlenség

Kuti Csaba Kodolányi-émlékeiről és szellemi értékeinkről

„A század magyar prózairodalmának egyik legjelentékenyebb, legegységibb, legellentmondásosabb alakja” – írta Kodolányiról az életművét monográfiában bemutató *Tüskés Tibor*. „Szándéka a legendák és tévhitek oszlatása, a tisztázás, a tények pontos rögzítése, az ismert és kevésbé ismert ellentmondások érzékeltetése és az írói értékek felmutatása”.

Az irodalomtörténeti hiteles értékelést maga Kodolányi már életében is megnehezítette önmagáról alkotott nagyon kritikus véleményével, amiben azonban benne volt tévedéseinek, keménységének, a hatalommal kompromisszumot kötni nem tudó életútjának bizonyos mértékű újragondolása: „Az igazság az, hogy bár látszólag meddő volt az életem, eredménytelen és sikertelen a munkám, mégiscsak ezért volt érdemes élni és ha újra kezdhetném, lépésről lépésre ugyanezt a munkát kezdeném el, és – ha talán okosabban, hajlékonyabban, engedékenyebben – de semmiképpen sem lényegét megváltoztatva venném fel az élet által elem dobott kesztyűket...”

A 100 évvel ezelőtt született Kodolányi János életútja reflektorfényes sikerekkel és hallgatásokkal váltakozva telt el. Ám az, hogy élete egy időszakában (1950–1956) Akarattyára elvonulva viszonylagos csendességben, a maga által megalkotott kis világában közel hét évi állandó ottléte alatt remekműveket tudott alkotni, s ezt megelőzően és követően is nyaranként itt dolgozott, már több, mint egyszerűen csak a jelenlét: *irodalomtörténeti esemény*. Remekművek születtek itt, a hazai széppróza számon tartott alkotásai, amelyek kortársaitól eltérő témákban szóltak az olvasókhöz, mintegy kiiktatva a jelent, a múltba fordulva, hogy onnan mérítsen erőt író és olvasó, azokból a misztikus, biblikus időkől, amikor az emberi kapcsolatot még a szigorú erkölcsi rend, a törvényeknél is erősebb szokások, s a létért való küzdés heroizmusa szabták meg. Hatalmas lelki és szellemi erő áradt szét e művekben. „Erőtjeljes, lenyűgöző egyéniség, szenvedélyes temperamentum. De nem hidegen, fémesen izzó tűz, lobbogó indulat lakik benne” – jellemzi monográfiája. Kortársai közül számosan megírták a vele kapcsolatos történeteket, élményeket, vesződéseiket „a konok emberrel”, akivel lehetett soha ki nem békülésbe is kerülni, ám szíve mélyén filantróp volt. Azt tartották róla, fél szemmel talán az utókorra pillant, amely megadja majd számára az írói teljesítményért járó elégtételt.

Kodolányi akarattjai éveinek közeli ismerője volt a Kuti család, az apa (Kuti József, 1908–1971) és fiai. Közülük Kuti Csaba mérnök, a rendszerváltást követően az Akarattyát is magába foglaló Balatonkenese polgármestere, majd a legutóbbi választások után a Veszprém megyei közgyűlés elnöke. A centenárium alkalmából idézi fel családját s a maga gyermekkori emlékeit Kodolányiról.

– *Megnyilatkozásaid mögött – legyenek politikai, közművelődési vagy művészeti, közéleti tartalmúak – jelentős szépirodalmi műveltség áll. Így gondolataid emberközeli tudják tenni a legkeményebb mondandódat is. S azok megformálásának eleganciája, a célratörő szabotosság különös*

Lij Horizont 1999. okt. - dec., 4. sz., 29-35.

színt jelent a napjainkban már-már egysíkúvá váló politikusi nyelvhasználatban. Ezért is emlékezetes például a sajtónapi fogadáson is szabadon elmondott beszéded. Honnan ered ez az irodalmi beállítottságod – s amit eddig csak szűkebb környezeted tudott –, hogyan kapcsolódik a Kodolányi Jánossal való családi kötődésedhez?

– A szépirodalom iránti kötődésem elsősorban családi eredetű. Nagyon kedves emlékem, amikor még nem is jártam iskolába, amíg édesanyám készítette az ebédet, édesapám odaült az asztalhoz, ölébe vett és először Arany János Toldiját olvasta fel nekem, aztán Petőfitől a János vitézt. Bógtam, mert sajnáltam Miklóst, aztán meg János vitézt, hogy milyen kalandokba keveredtek. Édesapám református lelkész volt. Szerencsére hivatása ritkán szólította el napközben, otthon lehetett, s így igazi családi életünk volt. Amikor a háború után kiszorították őt a politikai közéletből, sőt, 1949 után még a községházáról is kitiltották, mondván, klerikális reakciónak ott nincs keresnivalója, többet foglalkozhatott velünk, gyerekekkel. Ami időt a közéleti feladatokra szánt, akkor velünk osztotta meg.

Közben persze délutánonként, esténként – mert ekkor találta otthon híveit – eljárt a gyülekezet tagjaihoz. Nos, hát ezért is emlékszem jó szívvel ezekre a felolvasásokra, mert nem csak hogy átéltem Miklós és János vitéz kalandjait, hanem megérintett az a melegség is, ami apám és a szépirodalom kapcsolatából áradt felém. Ez aztán meghatározta az én viszonyulásomat is az irodalomhoz. Ráadásul később nagyon szerettem olvasni, főképpen középiskolás koromban.

Természetesen későbbi hatások is erősítették ezt a szellemi, lelki elkötelezettséget. Másodikos gimnazista voltam a veszprémi Lovassyban, amikor az irodalmi önképzőkör elnökének választottak, ezt a tisztséget az érettségiig megtartottam. *Pintér Tibor* ekkor alapította a szavalkört, s éppen negyven évvel ezelőtt nála lettem szakkörös. *Harmath István* volt az osztályfőnököm és a magyartanárom, s az ő *Az ember tragédiája*-tanítása számomra a pedagógia csúcса volt. Őt nem izgatta, hogy mit ír elő a tanmenet, egy helyett hat órán át elemezte nekünk Madách művét. Emberséggel nevelt bennünket, s meg tudta szerettetni velünk a magyar irodalmat. Következésképpen, egyénre szabottan tanított és követelt.

Édesapám 1954-ig Hajmáskéren volt lelkész. Sógora, nagynéném férje, *Dóczy Antal* Ózdon volt pap, s hozzájuk járt Szabó Lőrinc szinte családtagként, mert igen jóban voltak. Tóni bátyám vele és édesapámmal látogatott el Kodolányihoz azzal a szándékkal is, hogy apám itt van a közelében, s mivel János bácsiéknál az éhezés szinte mindennapos volt, valamit segíthet, mert egy falusi pap könnyebben tud összeszedni valami élelmiszert. Ekkortól, 1952–53-tól kezdve édesapám egy-egy szatyor élelmiszerral legalább havonta egyszer Berhidán keresztül vonattal átutazott Akarattyára. Beszélgetésük sora is ekkortól kezdődött.

– *Valóban nehéz idők járhattak akkor Kodolányira. Szalatnay Rezső így emlékezett vissza ezekre az éveire: „Illyés mondta nekem, keresd fel Akarattyán Kodolányit, örülni fog. Néhány nappal később kora délután a Kodolányi-kert előtt álltam. Felhőtlen nyári nap volt, érett a gyümölcs, porzott a sárga ösvény lépteim alatt. Leplezetlen örömmel fogadott, elidőztem nála estig. A kis kerti ház maradt a lakóháza, az igazit, Budán, mindenestől elvitte a háború. Egy betűje sem jelenhetett meg, jövedelme a gyümölcse volt. Felesége bablevest, túrós csuszát és körtét rakott elének ebédre. Evés közben elmondta, hogy a babot egy katolikus plébános küldte, a lisztet a református pap adta,*

a túró az evangélikus lelkésztől kapta...” Ez utóbbi azt jelenti, hogy vallási kötődése jelentős volt lelki-szellemi életében?

– János bácsi katolikus volt. A debreceni teológiaprofesszor, Csikesz Sándor hatására, a vele történő beszélgetések nyomán áttért reformátussá. De amikor meghalt, katolikusként temették el, mert állítólag a halálos ágyán visszatért katolikusnak. Egyébként ő eléggé szabadon értelmezte az Istenhez fűződő kapcsolatát. Istenhívó volt, de nem volt vallásos. A vallási kötöttségeket épp úgy nehezen viselte, mint a másféléket. Mondhatjuk, a maga módján volt vallásos. Abszolút *idealizmusban* élt. Világképe egészen különös volt. Tizenéves gyerekként lenyűgözve hallgattam, amikor magyarázta: Te azt gondolod, a világ olyan, hogy amit te megfogsz, az valóban az? Gondolj bele, az ultraibolya sugárzásból te nem látsz semmit, de mégis van... Vedd tudomásul, a világ egészen más... ez rezeg, az rezeg, ki ilyennek látja, ki olyannak. A világ egy nagy egyetemes rezgés, s ebben van valami teremtő erő, s ez az erő tudja, hogy mi miért van. Bizonyos dolgokat észlelünk, másokat viszont egyáltalán nem...

A beszélgetés témáját többnyire ő határozta meg, arról beszélt, ami éppen írásai kapcsán foglalkoztatta. Vagyis nem úgy volt, hogy valamire én kíváncsi voltam és arról beszélgettünk, hanem benne élt egy témában és akkor csak arról lehetett szó. Ha mégis feltette a kérdést, hogy na, erről mit gondolsz, akkor három mondat után már ő folytatta. Ez valószínűleg megerősítése volt önmagának, s a hallgatóságon mérte le az általa elmondottak hatását. Hát így készült fel a regényírásra, az egyes részek megfogalmazására. Azt hiszem, s erre jó példa Mózesről készült munkája, Az égő csipkebokor; szüksége volt a párbeszédnek, a gondolatok valamiféle kivetítésére, elképzeléseinek kontrolljára, ami sokszor az önmagával történő gondolati vívódást is jelentette.

János bácsi a szubjektív idealizmus egy eléggé speciális eszmekörében élt azzal együtt, hogy a földi valóságot nagyon is reálisan érzékelte, s a mozgatóerőket, a mozgatórugókat nagyon komolyan véve élte életét. Érdekes, nagy elme volt, aki nagy körben tekintette át a világot, ezt a kis bolygót, a mi népünket és benne az egyes embereket. Mindig azt éreztem, ő egy kozmikus lény, aki nem elégedett meg azzal, ahogy mi nézzük a kis saját ügyeinket, hanem a kozmikus problémák vonzották, az például, hogy az egyik rezgés milyen hatással van a másikra, ezek hogyan ütköznek meg egymással és hogyan hatnak az egyénre.

Beszéde, mint ő maga is, rendkívül szuggesztív volt. Három-négy mondata után, bármiről is mesélt, már kíváncsisággal hallgattam. Mondta, mi hogyan működik, s ezekről mit kell tudni. Kategorikus s nem egy lamentáló típus volt. Sokszor ellentmondást nem tűró stílusban beszélt, s így is élmény volt őt hallgatni. Ezek a beszélgetések közöttünk 1954 után zajlottak, amikor édesapámat Kenesére helyezték, s itt református papként szolgált.

– *Édesapádnak nem csak érdeklődésed alakításában, hanem a Kodolányi Jánossal való kapcsolatod megerősítésében is jelentős szerepe volt. Milyen szellemi hatása maradt meg benned?*

– Édesapám nagyon élvezte azt a szellemi közeget, ami létrejött közöttük, s ez engem is magával ragadott. Úgy érzem, az ő szellemi fejlődését nagyon meghatározta az az intellektuális szint, ami Kodolányi sajátja volt. Ez a barátság, az együttlétek, mindkettőjüknek szinte szükséglet volt, amolyan feltöltődési lehetőség. Apám Hajmáskéren még igen temperamentumos fiatal pap volt, a földosztó bizottság elnökének is megválasztották. Élt-halt a faluért. Ilye-

nek voltak azok, akik falusi gyerekekből lettek papok. Természetes kapcsolat fűzte falujához, a püspökhívekhez, azokhoz, akik a földből éltek a maguk tisztességével, józanságával, becsületességével...Én magam is ilyen világban nőttem fel apám mellett. Rá nagy hatással voltak a népi írók és a Csikesz Sándor-féle teológia. Szinte itta János bácsi szavait, s érződött rajta, hogy ezek által a hatvanas évekre sok konkrét tudással gyarapodott. Amikor már Kenesén éltünk, hetenként legalább három-négy délutánon nála töltött el egy-két órányi időt. Templomi prédikációin, világszemléletén is érződött Kodolányi hatása. Apám, annak ellenére, hogy mi négyen voltunk testvérek, s a nagyon kevés papi fizetésből nem sok mindenre futotta, mindig megtalálta a módját, hogy egy kis élelmiszert juttassom a nagyon is nélkülöző írónak. Ez komoly segítség volt számára, mert egyre jobban ment tönkre a keze, s már nehezen boldogult az írógéppel, kevesebbet tudott dolgozni. Apámnak egyházi úton külföldről sikerült szerezni egy villanyírógépet, ami igencsak megörvendeztette s némiképp visszaadta munkakedvét.

Az ember főleg kamaszkorában szerez mélyen megmaradó benyomásokat. Én is ebben a korban vívtam meg a magam forradalmát édesapámmal. Például 1956-ban, amikor elkeseredve mondta, hogy jönnek az oroszok. Pedig az október végi napokban mindenütt az hangzott, győzött a forradalom, miénk az ország. Apám Kodolányitól kapta a hírt, hogy Záhonyánál jönnek a szovjetek, mert ő rendszeresen hallgatta a BBC-t. Persze, én rendesen „kioktattam” apámat, mondván, már nem tudja, hogyan működik a világ. Szerencsére apám eléggé bölcs ember volt ahhoz, hogy megértse ifjúkori fellángolásaimat, s csak annyit mondott: jól van, fiam, majd kinövöd. Aztán, mikor már egyetemista voltam, nagyon szégyelltem ezt az ifjúkori heveségemet. Persze, hogy neki lett igaza. Annak ellenére, hogy apámmal nagyon élveztem ezt a fajta kötekedő beszélgetést, János bácsival szemben sohasem volt ilyen megnyilvánulásom. Úgy tekintettem rá, mint egy világsodára. S hogy mi az érték az irodalomban, és mi nem az, ma is Kodolányi eligazítása alapján ítélem meg, s azóta is ez az alapja irodalmi ízlésemnek.

– *Közelről láthattad, hogyan dolgozik. Volt valamilyen munkarendje? Mert ha a megírt műveket nézzük, ugyancsak beosztással kellett gazdálkodnia az idejével.*

– Az volt a napirendje, hogy kilenc órától délig dolgozott, s ekkor tilos volt zavarni, nem állt szóba senkivel, ha csak előre meg nem beszéltek a találkozást. Ebéd után is volt egy dolgozós időszak, s úgy négy után kereshették fel a látogatók. Igen kedvelte, ha író társai látogatták, s érdekes visszaemlékezése egy-egy ilyen összejövetelre, találkozásra. Az igaz, hogy író- és költőtársaival ex cathedra beszélgetett, s ha nem értett egyet valamelyikük véleményével, könnyen kijelentette, hogy ez hülyeség...

– *Kik látogatták gyakrabban?*

– *Véres Péternek is volt itt nyaralója, s többször meglátogatta. Németh László, amikor Sajkodra ment, gyakran leszállt itt a vonatról. Szabó Lőrinc, bár korán meghalt, jó néhányszor megfordult nála, s Tamási Áron is le-lejárt ide. Tehát benne volt az irodalmi életben, még ha ez nem is a hivatalos részvétel volt, de mégis egy olyan szellemi kör, amely mérvadó volt számára. Őt nagyon foglalkoztatta az a kérdés, hogy a magyar értelmiségnek mi a küldetése a nemzet feladatán belül.*

– *Ez a gondolkör végigkísérhető egész pályáján. Regényeivel tulajdonképpen erre akart választ adni. Beszélgettél vele erről is?*

– Erre először egy más kérdés kapcsán került sor. Egyszer ugyanis megkérdezte, hogy aztán mi leszel majd? A gimnáziumban latint is tanultam, s nekem az volt az elképzelésem, hogy jogot végzek és bíró leszek. Ekkoriban ugyanis több olyan filmet láttam, mint például a Tizenkét dühös ember, amelyekben főszereplő volt a bíró, s munkájuk, valamint az, hogy nagy a felelősségük, meg a tekintélyük, erősen megfogott engem, s ez a foglalkozás lett az ideálom. Ám 1957-től, amikor láttam, itthon hogyan alakul a világ, akkor azt mondtam, nem fogok jogot tanulni, mert ebben az országban nincs jog. Abban biztos voltam, hogy valamilyen diplomát kell szereznem. János bácsi ekkor tette fel a kérdést: Na, mi az, hogy *magyar értelmiség*? Azt feleltem erre, hogy aki diplomát szerez és az eszével dolgozik. Mindjárt le is csapott rám, s mondta: A magyar értelmiségnek az a meghatározója, hogy az Úristen több észet adott neki, mint a környezetének, s mivel tudja, hogy neki több van, mint a többinek, azt kutya kötelessége mások érdekében használni. Először nem is értettem ennek a mondatnak a valódi, mögöttes értelmét, de aztán szépen körbejárta velem a témát, s kifejtette, mitől is értelmiségi valaki. A tanító példáján mutatta be ezt. Ha csak önmaga érdekében tanulna a tanító, magánügye lehetne. De az, akitől a tanítvány megtanulja mindazt, amit ő tud, az már igazi pedagógus. Ha ezt tudja teljesíteni, akkor ő egy értelmiségi, ha nem, akkor egy senki. Ezt nem pózolásból mondta, hanem nagyon is hitte, hogy az értelmiség *kötelessége* minden tudást átadni. S ha figyelmesen olvassuk regényeit, rájöhetünk, szinte valamennyi *tanító* jellegű.

Rátért arra is, hogy mi a dolga a papnak, az ügyvédnek. A jogászokról meglehetősen rossz véleményt mondott, talán azért, mert úgy érezte, náluk a „mindent pénzzel mérnek” szemlélet érvényesült. Nagyon tisztelte a műszaki értelmiséget, a mérnököket talán még érdemükön felül is, mert tőlük csak a szép alkotásokat látta, azokat a technikai, műszaki eredményeket, amelyeket az ország érdekében hoztak létre.

– *Kodolányi különleges nyelvi közeget alkotott középkori regényeihez. Mi a véleményed erről, mennyiben kötődött ez az anyanyelvről vallott nézeteihez?*

– A magyar nyelv védelmét különösen *szívvügyének* tekintette. Meggyőződése szerint – és ezt mindig hangoztatta – nyelvünk nem finnugor eredetű, hanem olyan ősi kincs, amely sok ezer éves kultúrát hordoz. Nagyon élveztem etimológiai fejtegetéseit, amelyek során nyelvünket egészen a piramisok koráig vezette vissza. Így nem véletlen, hogy a Julianus barát című regényének nyelve ezekből a mély kötődéseiből építkezik. Nagyon sokat töprengett azon, milyen is lehetett az az archaikus nyelv, amelyet a Julianus-korabeliek beszéltek, mert alakjait úgy akarta megjeleníteni, hogy az olvasó az akkori nyelv ízét, dallamát érezze a szövegből. Ezért nem is a betű szerinti pontos megjelenítést tartotta fontosnak, hanem a szavak, a mondatok, a szöveg hatását. S valóban, olvasás közben az ember a jelenidejűséget érzi, azt, hogy a szereplőkkel együtt ott van, abban a környezetben, abban az időben.

– *Tanúja lehattél másfajta vívódásainak is...*

– Nagyon mély nyomot hagyott bennem, hogy milyen haraggal és félelemmel tekintett *Aczél Györgyre*. Amikor nyilvánvaló lett, hogy a kultúrpolitika az ő kezében van, azt mondta, ez az ember meg fogja ölni a magyar kultúrát. Lelkileg nagyon meggyötörte a téveszesítés is. Ő mindig azt érezte, hogy a magyar nemzeti kultúra bölcsője a *parasztság*. Ha tönkreteszi a téveszesítés, elűzi a faluból a lakók egy részét (ami be is következett: kezdtek kiürülni a falvak), azaz,

ha tönkremegy a magyar falu, akkor tönkremegy a parasztság és vele a magyar kultúra. Legalábbis az a rétege, amely a hagyományos, tradicionális kultúrának évszázadokon át őrzője volt. Ezt személy szerint az Aczél küldi – mondta nekünk. Nagyon elementális erővel tudott haragudni rá a magyar kultúra tönkretételéért. Neheztelt a televízióra is. Ezt mindig olyan eszköznek tekintette, s valljuk be, ilyen is volt, amely szolgai módon, abszolút mértékben kiszolgált a hatalom érdekeit és ezen belül a politika direkt érdekeit. Pedig úgy emlékezhetünk vissza, hogy a Röpülj páva és még néhány más műsornak azért volt némi kulturális hozadéka. Amikor valamelyik Ki mit tud? műsor nagyon tetszett, azt mondta: nem látjátok, hogy csak azt láthatjátok, amit láttatni akarnak veletek? Pedig ennél mennyivel gazdagabb a világ! Ti pedig azt hiszitek, ez a valóság. Szóval, nagyon lekapta a fejemet.

1957 után, amikor a Magvető Kiadó elkezdte a Kodolányi-életműsorozatot (első kötete Az égő csipkebokor volt), a honoráriumok révén javult az anyagi helyzete. Ez tette lehetővé, hogy vásárolt egy Skoda Octaviát, amelyen a helyi Kokas nevű taxis fuvarozta, elvitte oda, ahova kérte. Ezzel az autóval tette meg a második ormánsági utat 1961 augusztusában. Izgatta az *egyke-probléma*, s nagyon elítélően szolt erről az akkor is még meglévő jelenségről. Minden lehetséges írói eszközzel harcolt ellene.

Volt egy másfajta mentális problémája is. Küszködött azzal a gondolattal, hogy '56 eseményei után szabad-e neki írni s megjelenni. Ugyanis korábban sokan támadták, mert jobboldali íróként tartották számon. Talán a témaválasztása, a miszticizmus, a magyar ősvallás felé hajló érdeklődése váltotta ki ezt az ellenállást vele kapcsolatban? Egy biztos. Szabó Dezsőt, aki erősen szangvinikus ember volt, s éppen ezért nagyon keményen tudott szólni róla, megvédte, mert nagyon sok mindenben igazat adott neki. Egy vitathatatlan: Kodolányi nagyon nacionalista volt, a *magyarságérzést* és -gondolkodást mindennél fontosabbnak tartotta.

– *Hogyan alakult a további kapcsolatokat?*

– Már amikor először megláttam, szinte megdöbbenett, hogy testében mennyire meggyötört volt. Nehezeére esett a járás, alig tudott menni. Látszott rajta, hogy időnként nagy fájdalom gyötrik. Emiatt aztán felköltözött Budapestre, s ettől kezdve lazultak a kapcsolatok. Bár egy-egy levél még jött, ment, azonban a család valóságos pajzsot vont köréje. Ezután már csak áttételesen kaptunk híreket róla olyan íróktól, akikkel apámnak kapcsolata volt. Így tudtuk meg, hogy egyre jobban kiábrándult a világból, megkeseredett lett, s élete utolsó két évében szinte már mozdulni sem tudott. Igaz, még megpróbálta, hogy magnetofonra mondva alkot, de ezt igazán megkedvelni nem tudta. Félreértések is közrejátszottak abban, hogy megszakadt a kapcsolatunk. Egyszer említette, hogy a hagyatékom itt van a Kuti Józsinál... Ez inkább valami szellemi örökségre, mint másra vonatkozott, s a családja ezt érthette félre. Mindössze egy kéziratának példánymásolatát, valamint az ajándékba kapott dedikált köteteket őrizzük, igazi családi kincsként.

– *Mi lett a Kodolányi-ház sorsa?*

– A '90-es évek elején, amikor üres lett a ház – igaz, már jócskán bővítve –, a székesfehérvári Kodolányi főiskolának, mint akkor Kenese polgármestere, ajánlottam, vegyék meg az épületet, tegyék rendbe s hozzunk létre egy emlékszobát. El is kezdtek dolgozni rajta, de a főigazgató-váltás következtében abbamaradt a munka. Azonban nem adtam fel a reményt, hogy meg-

valósuljon az elképzelés, s talán most mint megyei elnök nagyobb mértékben tudom majd segíteni az ügyet. A nyolc szobából egy az eredeti bútorokkal berendezhető, ki lehetne alakítani vendégszobákat, s jó alkotóműhelye lehetne íróknak, költőknek. A mostani állapot kicsit szomorúságot ébreszt bennem, különösen a 100. évfordulón. Abban reménykedem, ha a Kodolányi főiskola anyagiakban megerősödik, bizonyára tud kezdeni vele valamit...

– *A falu lakói tudtak-e arról, hogy ilyen jelentős író él körükben?*

– Ismerték Kodolányit, tudták róla, hogy író. De azt, hogy mekkora szellemi értéket képvisel, más kevésbé. Talán húsz-huszonöt helyi személlyel tartott kapcsolatot. Akkoriban fürdőtelep lévén Akarattya, állandó lakói szinte nem voltak, így nem is lehetett szó arról, hogy ápolják ezt a hagyományt. Mára azonban változott a helyzet: Kenese határa nem csak Akarattyára terjed ki, ide tartozik több elpusztult középkori falu területe is. Akarattyan 1945 és 1956 között azok voltak az állandó lakosok, akiket Budapestről kitelepítettek. A forradalom után nagy részük visszaköltözött a fővárosba, s új lakók jöttek: az ország minden részéből a közeli gyárakban munkát vállalni. Ma már hatszáz állandó lakosa van Akarattyanak. Szép kert- és fürdő-kultúra alakult ki, ennek révén egyik ékessége lett a Balaton-partnak.

– *Milyennek tapasztaltad meg a megye mai szellemi életét?*

– Jónak ítélem. Igazán örülök az utóbbi években megélt szellemi pezsgésnek. Mindenhol, ahol megszólalhatok, nagyon büszke vagyok erre, akár megyei elnökként, akár itteni lakosként nézem a helyzetet. Veszprém megye e tekintetben sem provinciális. Szerencsénk, hogy van egyetemünk, s ez olyan szellemi kapacitás, amelynek jelentős a kisugárzása. De jelentékenyek ősi hagyományaink is: Veszprém megye mindig szellem is volt, nem csak térség, fizikum, s ez továbbra is így lesz. Ez egy annyira tipikusan pannon táj, hogy nem lehet elvonatkoztatni attól a környezettől, amelyben élünk. Meggyőződésem, hogy a magyarul beszélő emberek nagy hányadában eleven az ösztönös nyitottság a szellemi értékek iránt, s ha látják a környezetükben a szellemi értékeket, erősödik tudatos érdeklődésük is irántuk.

Ma nagyon összetett a világunk, s ebben a meggyőződésemben a János bácsi indíttatása bennem van. Nagyon örülök a Novumnak, az Új Horizontnak, s annak, hogy más folyóiratokban, lapokban sok Veszprém megyei szerző jelenik meg. Örülök annak is, hogy ide, a Bakony- és a Balaton-tájhoz nagyon sok értelmiségi ember vonzódik, mert erre a vidékre a szellemi kisugárzás mindig is jellemző volt. Veszprémnek pedig lélekszámánál fogva lényegesen jelentősebb a szellemi értéke, kultúrája.

Arra kell figyelniük és erőfeszítésünket arra kell koncentrálni, hogy megteremtsük a rácsodálkodás örömét és segítsük a fogékony korban lévő fiatalokat. A középiskolai magyartanároknak ebben nagy a lehetőségük és a felelősségük. Jó lenne hatni a diákokra egy-egy remek novellával, elbeszéléssel vagy regénnyel. Mert ez hozzátartozik ahhoz, hogy minden ember számára megadjuk azt a szellemi függetlenséget, hogy szuverén személyiségként vállalhassanak szerepet akár a közéletben, akár más területen.

Veszprém megyeinek vallom magam nem csak a mondatok külső, hangzó dallamában, hanem azok tartalmi megformálásában is. S ez a lelki-szellemi kötődés egyik nagyon fontos éltetőm.

Tölgyesi József

KODOLÁNYI JÁNOS ÉS STABÓ ISTVÁN LEVELEZÉSE.
 Székely, utolsó Csűrös Miklós közl., 1999. Holnap K. 195 p.

Jüskés Tibor : KODOLÁNYI JÁNOS. 2. kiad.
 Pécs, 1999. Pro Pannonek Kiadói Alapítvány. 286 p.

A MITOSZ MINT REALITÁS

(Tanulmányok Kodolányi Jánosról)

Szerk. Bakonyi István. Székesfehérvár, 1999.

Kodolányi János Főiskola K. 75 p.

TARTALOM

Bakonyi István:	„A létezés tövének közelében” (Kodolányi János centenáriumán).....	5
Balsay István:	Köszöntő.....	7
Ifj. Kodolányi János:	Bevezető szavak.....	9
Kodolányi János:	<i>Süllyedő világ</i> (részletek).....	11
Horváth Júlia:	Kodolányi János Székesfehérvárott.....	31
Csűrös Miklós:	A költő Kodolányi.....	39
Jókai Anna:	A mítosz, mint realitás (Kodolányi világképe).....	43
Pomogáts Béla:	Kodolányi Pilátus előtt (A <i>Zárt tárgyalás</i> eszméi és eszményei).....	49
Tüskés Tibor:	Az árulás regénye (Kodolányi János: <i>Én vagyok</i>).....	57
Balogh Piroska:	Küszöbhelyzetek Kodolányi prózájában.....	65

Gyűjtésanyag kötetek

Herczeg Jenő: ÖSSZEÜJTÖTT ESSZÉK, TANULMÁNYOK.
Összeállítás, utószó, jegyz. Pastyik László. Beograd, 1999.
Zavod za udzbenike i nastavna sredstva. 1. kötet.
683-684., 738-739. (Prilog beleidők, 1958. ápr. 13.,
Egy szónoki per tanulsága, 1960. febr. 21.)

Jückel Tibor: KÖZELÍTÉSEK. Miskolc, 1999. Fel-
ső-magyarországi kiadó.

31-37. p.: Kodolányi és Várkonyi. (Előzmenyt
nem teletlan. Utóbb: AZ ÚJRAOLVASOTT

KODOLÁNYI. Pécs, 2006. Pro Pannonia
Kiadói Alapítvány. 114-121.
89-97.: AZ óriás regénye. K.F.: Én
vagyok (kérintés? - nem 1973. júl.)

de is még: A MITOSZ MINT REALITÁS.
Székesfehérvár, 1999. 57-64.
és T. T.: AZ ÚJRAOLVASOTT KODO-

LÁNYI. Pécs, 2006. Pro Pannonia
Kiadói Alapítvány. 143-154.

SZÜLETTEM... Meffar írta önéletrajza.
Önéletr. Csiffary Gabriella. Usp., 1999.
Palatinus 365-373. (Kodolányi
János, 1965. aug. 31.)

KODOLÁNYI JÁNOS

Visszapillantó tükör (1971?)

Miután már megvan önéletrajzom, a *Süllyedő világ*, és a két részből álló műnek a harmadik részét is sajtó alá rendeztem a nyáron, azt hiszem, ezúttal nem önéletrajzi elbeszélés a célom, hanem hogy összefoglaljam életem egy-egy olyan korszakát, amelyben mintegy összesűrűsödik egész életem folyamata, hullámzása. Ha így nézek vissza életemre, az első fontos szakasz ott záródik le, amikor tízéves koromban apámat Pécsváradról áthelyezték a Dráva vidékére főerdésznek. Ez a szakasz azért volt számomra fontos, mert hároméves koromban Pécsváradon vesztettem el az anyámat. Szüleim ugyanis elváltak. Tizennégy éves koromig anyámat nem láttam többé.

Itt helyezkedtem bele egy olyan különös világba, ami Magyarországra és a magyar életre jellemző. A többnyelvű ország világába Pécsvárad alsó, nagyobbik, kétharmadnyi része ugyanis a Neoacquistica Comissio (újszerzeményi bizottság a török kiűzése után) idején külföldről betelepített németek (svábok) utódaiból állott, csak a falu északi része volt tiszta magyar és református. Én tehát már gyermekkoromtól fogva kellett, hogy felismerem ezt a különös, kevert világot, ennek a világnak egymástól elváló szellemi, erkölcsi és fizikai életformáit, azonkívül a nyelvét is, nagyon természetesen. Különös vonás, hogy nem tudom, átok vagy áldás ez bennem, hogy játszva, könnyedén tanultam idegen nyelveket. Pécsváradon már öt-hatéves koromban akarva, akaratlanul megtanultam a németiség különös tájszólását. Elannyira, hogy tökéletesen beszélek, értek a Dunántúl valamennyi német tájszólásán.

Ezenkívül feltámadt érdeklődésem a saját anyanyelvem iránt is. A háziasszonyok egy magyar származású háziasszonyból, sváb származású cselédlányból, a mosónőből, kiségitő-takarító asszo- 0 0 0

Először Jülián 1965. aug. 31.

Visszaemlékezések Kodolányi Jánosra

Vámosi Nagy István

1947 tavaszán ismerkedtünk meg személyesen Baránszky Jób László esztéta és rangos tanár budai lakásában. A vendégek között ott ült Szabó Lőrinc, a felesége, lánya, Gáborjáni Klára és Hubay Miklós drámaíró, aki nemrégén érkezett hazra Svájcából. (Hadd bocsássam előre, hogy akkoriban a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium művészeti ügyosztályán színházi és zenei előadóként dolgoztam és szívesen láttam művészi körökben.)

A társalgás a politika körül forgott. A polgárságot akkortájt az a kérdés égette: kimennek-e a szovjet csapatok az országból, vagy pedig itt maradnak? Ervek és ellenérvek csaptak össze. A borúlátóak pedig kételkedtek abban, hogy a szovjetek bármilyen meghódított területről kivonulnának, a derülátóak viszont azt a következtetést szűrték le az eseményekből, hogy a békeszerződés ratifikálása után el kell hagyniuk Magyarországot.

Kodolányi vitte a szót és egyéniségének varázsa nyomban lebilincselte, noha meg kell vallanom, hogy műveit még alig ismertem. Temperamentummal beszélt, olykor indulá-

tok is fűtötték, gondolatait mégis több jelzővel ékesítve szépen csengő mondatokba ágyazta. Szinte nyomdaérett szöveg omlott ki a száján. Búcsúzáskor abban maradtunk, hogy alkalomadtán meglátogatom őt, ám a körülmények úgy hozták, hogy második találkozásunkra csak két év múlva került sor.

1947 nyarától kezdve sebesen örvénylettek a politikai események. Az éppen Svájcban tartózkodó Nagy Ferenc miniszterelnököt „összeesküvéssel” vádolták, Varga Béla, a Ház elnöke külföldre menekült, a Kisgazdapártot szétdarabolták, szaporodtak a letartóztatások és az írók egy része indexre került. Közéjük tartozott Kodolányi János is. 1948-ban meg üggyel-bajjal megjelenhetett a *Vízöntő*, aztán bekövetkezett a „fordulat éve”, Kodolányira a rágalmak özönét zúdították és egész életművét „fasisztának” bélyegezték. (A sors iróniája, hogy azokat a regényeit is, amelyeket néhány év múlva egyetlen mondatváltoztatás nélkül *haladó* művekként újra kiadtak.)

Kodolányiék feladták fővárosi lakásukat, balatonakarattyai családi házukba költöztek és ez-

zel megkezdődött a hozzávetőleg tíz évig tartó számkivetésük. Remete-elvonultságban köszöntött az íróra az ötvenedik esztendő. Egyik-másik télen szinte felőrölte őket a nyomor. Nem volt kellő mennyiségű élelem, gyógyszer, tüzelő a háznál. Kodolányi felesége, Tildi és lánya, Jucka hősiesen állta a sarat. Elejtett megjegyzésekből megtudtam: olykor még nyáron is megesett, hogy a kertben termelt ringlót ették ebédre, kenyérrel „fűszerezve”.

1947-ben és '48-ban még Svájcban jártam a nyár folyamán ott élő édesanyámnál, 1949-ben már nem lehetett utazni. Így Balatonvilágoson töltöttem a szabadságomat, onnan mentem át Akarattyára, bérelt kerékpáron és nyomban sok irányba ágazó színes társalgás alakult ki Kodolányi és köztem. Természetesen megvitattuk a világhelyzetet, ám Kodolányi egészen más hangot ütött meg, mint azok az állásukból elbocsátott, kismimmizett, egykor jobb napokat megélt polgárok, akik átkokat zúdítottak a rendszerre. Kodolányi előrebocsátotta, hogy ő a szociális igazságtalanságok hatására fiatal korában rokonszenven táplált a

munkásmozgalom iránt és Marx, Engels mellett még Lenin német nyelven megjelent válogatott műveit is beszerezte, mert ki akarta deríteni, talál-e bennünk valami termékeny gondolatot. Ebben a témakörben nem akadt beszélgetőpartnerre. A magyar értelmiség legműveltebb tagjai is döbbenetes tájékozatlanságot mutattak a lenini eszmévilág területén. Sejteltük sem volt róla, mi minden vár még erre az „ideológiával” megmetélyezett országra.

Annál jobban tudta Kodolányi. Akkor, 1949 augusztusában, Balatonakarattyan, tüzetesen ecsetelte, hogy Lenin feneketlen gyűlöletet táplált a paraszt iránt és idézte sarkalatos tételét: amíg a parasztnak egy tehene van, addig kapitalista gazdálkodást folytat... Ehhez hozzáfűzte Kodolányi: Sztálin gondoskodott róla, hogy nemcsak egyetlen tehene, de még egy tyúkjá se maradjon... az absztrakt, tébolyult ideológiát a valóságra erőtette, és mi lett az eredmény? A forradalom után a sztálini időkben mintegy húszmillió ember pusztult el.

Amulva hallgattam merész, szokatlan, de mindvégig tényekkel alátámasztott meggyő-

ző okfejtését. (Évtizedekkel később tudtam meg: Kodolányi csak abban tévedett, hogy nem 20, hanem 40 millió ember halt meg a sztálini érában.) Az egész marx-lenini ideológiáról kifejtett gondolatsorát azzal zárta le: kezdetleges elképzelés, hogy az osztályharc és a történelmi materializmus két kulcsával meg lehet nyitni a változatos eseményt zárát. A valóság színesebb, gazdagabb, összetettebb. Aztán némi pátozzsal hozzátette: minden társadalmi rendszer ingó, repedezett és hazug, amelyet alulról felfelé akarnak építeni, mert az ember eredete isteni – ezt több művében is kifejti – és az egészséges társadalom felülről lefelé épül a szellem kisugárzása folytán.

1949 nyarán még többször meglátogattam őt, hol kerékpáron, hol gyalog, hol „szekérstoppal” és barátságunk a húsz év korkülönbség ellenére mélyebb gyökeret eresztett. Akkoriban dolgozott a *Vízöntő* folytatásán, amelynek eredetileg a *Bika* címet adta, de már jelezte, hogy Judás alakja is megfogant képzeletében, s amint a Gilgames életét megelevenítő Bikát lezárta, beletemetkezik az evan-

géliumokba és a krisztológia tudományába, hogy minél nagyobb anyagot gyűjtsön Judásról. (Az említett művek végül más címen jelentek meg, de mindegyik még visszatérek.)

Augusztus utolsó napjaira esett az a perdöntő beszélgetésünk, amely több évre összekötötte a sorsunkat és új színt, távlatot, mélységet kölcsönözött barátságunknak. Idézem a párbeszéd gondolati fonalát. Kodolányi kifejtette, hogy mindenkinél két énye van: egy isteni és egy személyes... az isteni Ennek az a rendeltetése, hogy áthassa, felemelje a személyes ént, megtisztítsa, besugározza... Lélegzetvételnél szünetet tartott, amit én arra használtam fel, hogy megkérdézzem:

– Nem hiszed, János bátyám, hogy ez az isteni Én a halál után tovább él és bizonyos idő elteltével új testet ölt?

Kodolányi szeretettel átitott pillantással mért fel, kék szemének a fénye szinte belémhasított, s emelt hangon válaszolta:

– Ezt én nem hiszem, hanem tudom.

(Folytatjuk)

Új Magyarország 1992. okt. 3. 234. n. 15.

Vámosi Nagy István

Visszaemlékezések Kodolányi Jánosra

A lélek halhatatlansága és újjászülése későbbi beszélgetéseink gyújtópontjába került. Különösen, amikor Kodolányi Júdásról és Mózesről írt monumentális alkotásain dolgozott. Újra és újra visszakanyarodtunk az örök életre, másvilágra és az evangéliumokban szereplő utasításokat éppen úgy megvitattuk, mint Buddha, Püthagorasz és Platon idevágó tanításait.

Szeptember első napjaiban lejárt szabadságom, és belépve a minisztériumba, feldúlt hangyabolyhoz hasonló kép tárult elém. Zavaros nyüzsgés folyt, új arcok tüntek fel, hanyagul öltözött emberek lézengtek tétlenül... Szeptember közepe táján aztán tisztázódott a helyzet: a tisztviselők kétharmadát azonnali hatállyal elbocsátották, valamivel később a minisztert és az államtitkárokat... A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumból Nép-művelési Minisztérium lett a rettegett Révai József vezetése alatt.

A legtöbb elbocsátottnak főtt a feje. Mihez kezdjen, kihez forduljon? Egzisztenciális pánik tört ki rajtuk. Én rugalmasabban fogadtam a csapást; mint nap- és vízmádó visszatértem Balatonvilágosra, majd elmeséltem a történeteket Akarattyán élő atyai barátomnak.

Kodolányi Jánost nem rendítette meg a hír. Szokványos részvétnyilvánítás helyett kifejtette: manapság százezrek veszítik el állásukat; örüljek, hogy ilyen könnyűszerrel megszabadultam Révai minisztériumától, ahol semmi jó nem várt rám. Azt tanácsolta, ne házaljak szerkesztőségeknél kézirataimmal, mert olyan világot élünk, amelyben a politika elnyelte a művészetet, s írásaimat úgysem közölnék. Nyugodjam bele, hogy én nem kellek ennek a rendszernek. (Arról tudott, hogy 1946–48 között kritikáim és könyvismertetésem jelentek meg a *Magyarok* című folyóiratban.) Ennek az időnek vége, szögezte le és azt ajánlotta, ássam be magam a zene, filozó-

fia és kultúrtörténet egyik területébe, irjam, ami spontán fakad belőlem. Ne törődjem vele, hogy egyelőre nem jelenhetik meg. Ő is íróasztala fiókja számára dolgozik, mint annyi más magyar író. Abban nem tud segíteni, hogyan teremtem elő mindennapi kegyeremet, de azt megígéri: amit írok, gondosan kijavítja és szerkeszti szellemi munkásságomat.

Tanácsát megszivleltem és – a kor borzalmaival dacolva – nagyobb lélegzetű kultúrtörténeti munkába fogtam. Félelemmel és lámpalázzal küszködve adtam át neki írásom első részét. Ígéretéhez híven elolvasta és szeljegyzetekkel látta el. Tartalmát magvasnak, értékesnek minősítette, stílusát elevernek, mozgékonynak, de hozzátette: hemzsegnék benne a csúnya germanizmusok. Ezeket egytől egyig ki kell gyomlálni. És elővette a kéziratot.

Hadd időzzem egy kicsit hazamosabb ideig ennél a jelenetnél, mert még ma is tanulságos lejegyezni, milyen kifejezéseket minősített Kodolányi német eredetűeknek, mely szavakat kívánta száműzni az irodalmi nyelvből:

– Soha ne ird le, hogy „álláspont” – kezdte –, mert szolgál fordítása a német Standpunkt-nak, noha sokan használják. Ugyanez érvényes olyan szavakra – folytatta –, mint „kizárólag” (ausschliesslich) „benyomás” (Eindruck), „beható” (eingehend), „közelfekvő” (nacheliegend), „maradékalan” (restlos)... A sort hosszan folytathatnám. Helyettesítsd más szavakkal. A margóra írtam néhány szinonimát. A magyar nyelv végtelenül gazdag.

Mindezekre a botlásokra szelíd szemrehányással figyelmeztetett, azért azonban szigorúan megfédett, hogy egy helyen leírtam: „befolyást gyakorolni”.

– Ezt a fület sértő, fertelmes germanizmust (einfluss üben) meg ne lássam többé írásaidban! A magyar „hatást tesz” vagy „kelt, nem pedig „befolyalik”...

Minden észrevételét megköszöntem, de az utóbbival kapcsolatban szerényen feltettem a kérdést: hogyan jellemezzük szép magyar szóval azt az egyént, aki könnyen enged mások akaratának, azaz befolyásolható?

– Az élő beszédben csakugyan nehéz elkerülni ezt a meggyökerezett kifejezést – hangzott a válasza – ám, aki ügyel rá, hogy mondatai szépen és magyarosan csengjenek, körülírja a fogaimat, például így: „Péter hajlítható egyéniség...”, vagy „Péter puha alkat, gyenge, alkalmazkodó, ingatag...” Nagy a választék.

Kodolányi azzal zárta le szeretetteljes korholásait, hogy figyelmeztetett: akadnak olyan szavak, amelyek valósággal elárasztják a rádiót, sajtót, irodalmat, sőt még nemes tollforgatók is használják. Az ő stílusukban már-már polgárjogot nvert a „télélezük fel”, s ha egy hipotézist akar jelezni, azt mondja: *tegyük fel*. Ennél is nehezebb megérteni romlott izlésünkkel, hogy a mi anyanyelvünk a pesszimistát csüggedőnek, borúlátónak nevezi, az optimistát pedig bizakodónak, derülátónak.

– Ehhez tartsd magad a jövőben!

Rám olyan mély hatást (és nem „benyomást”) tettek Kodolányi észrevételei, hogy az idézett germanizmust soha többé nem írtam le. Heterogén kultúrtörténeti munkám nem jelent meg, de néhány részletét átdolgoztam későbbi könyveimbe, amelyeket ugyan Kodolányi már nem olvashatott, de szelleme mégis beléjük áradt. Hadd említssem meg: Muszorgszki dramaturgiájáról 1949-ben keletkezett vázlataim a *Zenetörténeti párhuzamokba* kerültek (1982); a Grál-legendáról feljegyzett gondolataim a *Merlin, a bárd és Wagner, a zeneköltő* (1984–85)... és mindaz, amit Dosztojevszkijről írtam 1950 és '52 között, csiszoltabb formában a *Száműzött és bebörtönzött géniusok Dantétól Bartókig* című munkámban

támadt fel, negyven évvel később. Mert Kodolányi nemcsak a germanizmusokat irtotta ki kéziratomból, hanem a tartalom kidolgozásában és megformálásában is segítséget nyújtott.

Ma is hálával gondolok rá, hiszen még évtizedekkel később keletkezett munkáimat is helyely-közzel az ő kézjegye díszíti.

Barátságunk első fellángolásától kezdve belevetettem magam Kodolányi írásainak tanuimányozásába. Elsőként a *Vízöntő* került a kezembe, s gyújtó hatást tett rám. Megértettem, hogy a szerző az 1947–48-as magyar állapotokat vetíti vissza az ósrégi múltba, ám ezzel párhuzamosan az Atlantiszt elsöprő pusztítás előtti kort is beépíti képzeletbeli világába.

Megítélésem szerint a munkának a jellemábrázolás terén az a legmeggrázóbb pontja, ahogy Kodolányi szembeállítja Utnapistim Lugallal. Az előbbi a bibliai Noé, a beavatott, aki látja az elkövetkező tragédiát, bárkát épít, mert felismeri küldetését. Lugal is kimagasló egyéniség, de nem tud a szellem magasságaiba szárnyalni, hanem tördhöz tapadt gondolkodása révén toronyt emeltet, s ettől varja a világ rész megmenekülését. Egyszerre épül a világtorony és a bárka! Lugal toronyát elsöpri a vízáradat. Utnapistim bárkája viszont partot ér.

Az ezoterikus mélységek mellett friss humor bugyog a műből. Kodolányi néhány kortársát is megeleveníti benne, mint Várkonyi Nándort, a nagyothalló könyvtarost, Márai Sándort, akít Gububuként „egyfajta mitlilit” emleget... Szabó Lőrincet Hetil alakjában olyan kifejezőerővel rajzolja meg a szerző, mintha szöröstől-böröstől életre támadna a regényben.

A *Vízöntő* azért jelent meg később *Vízözön* címmel, mert az olvasók egy része nem értette a csillagképre történő utalást, viszont a regény záró szakasza az özönvíz megrázó erejű leírásába torkollik. Ugyanez vonatkozott

Búcsú Vámosi Nagy Istvántól

Gyászolunk. Alig két hónapja nyertünk személyesen egy igaz barátot, s már el is veszítettük. Gyümölcsözőnek indult barátság volt ez. Felvillanyozott munkakérvél kémbőlre el biztató kérésünkre személyes visszaemlékezésen Kodolányi Jánosról; sajnos, már csak az első megjelent rész szerepeltett Gámetra néhez mütét előtt szorongó betegeknek.

Vámosi Nagy István 1919. október 23-án született Budapesten. Zenei tanulmányokat végzett a Nemzeti Zenedában s közben a bölcsészkaron esztétikából, filozófiából és művészettörténetből doktorált. Változatos élet jutott osztályrészéül. Volt minisztériumi előadó, könyvtáros, lírikusok tanár és - börtönfogyó. Zenekritikáit rangos folyóiratok - Zenei Szemle, Zene-pedagógia, Muzsika, Magyarok, Hívatás stb. - közölték évtizedeken át. Első zenei történeti könyve *Az opera születése a dráma szelleméből* Dohnányi Ernő előszavával jelent meg 1943-ban. Elmélyült kutatásainak további eredményei: *A halom drámája*, 1946.; *Magyar szerzők zenei műveinek jegyzéke, rövid elemzésekkel*, 1953.; *Bánk bán az operaszínházon*, 1960.; *Mertin, a bárd és Wagner, a zeneköltő - A Grál-legendája az évszázadok kultúrájában*, 1984., 1985.; utolsó művelődéstörténeti tanulmányait *Saturnusz és bebörtönzött géniuszok* címmel az Univerzum Kiadó jelentette meg 1991-ben. Halálával belépett a nagy elődök - Takács Sándor, Trócsányi Zoltán, Tardy Lajos - Pantheonjába. Béke veled, Barátunk!

Zsuzsika Levente

a Bikára is, amelyet *Új ég, új föld* címmel ismert meg az olvasóközönség.

A Vízöntő után abban a sorrendben olvastam Kodolányi munkáit, ahogy hozzájuk jutottam. A *Süllyedő világot* néhány korai, a népi realizmus jegyében fogant novellája követte, mint a *Szép Zsuzsika*, majd egy tanulmánykötet, aztán a szerző első nagy sikerű regénye, a *Vas fia*. Mindezeket ismerősöktől kaptam kölcsön, mert Kodolányi írásai ekkor már a tiltott művek jegyzékén szerepeltek.

Amikor pedig a két világháború között írt legnagyobb hatású történelmi regénye, a *Julianus barát* villanyozta fel lelkemet, világosan láttam, hogy egy sugárzó zsenivel állok szemben. Azzal a kéréssel, imával fordultam az emberi műalkotásokat őrző és sorsukat irányító Magasabb Erőkhöz: tegyék lehetővé, hogy Kodolányi indexre tett művei még az én életemben újra kincsekké váljanak.

(Folytatjuk. A visszaemlékezés első részét október 3-án jelentettük meg.)

*Új Magasabb Erő 1992.
okt. 31. 257. n. 16.*

Vámosi Nagy István:

Visszaemlékezések Kodolányi Jánosra

A visszaemlékezés
korábbi részleteit
október 7-án és 31-én közöltük

Minthogy a kultuszminisztériumból történt elbocsátó okiratban csak az a kitétel szerepelt: „rendelkezési állományba helyezem”, egy hónapi talpalás után sikerült elnyernem a Színház- és Filmművészeti Főiskola üres könyvtárosi állását, amelyre egyébként senki sem pályázott. Ennek kapcsán ecsetelnem kell egy bohózatba illő kortünetet.

A kultuszminisztérium művészeti ügyosztályán rendszerint két zenei, két színházi, egy képzőművészeti, egy irodalmi stb. referens dolgozott, s őkadminisztráltak a beérkező ügyeket. A Népművelési Minisztériumban nyomban külön zenei és színházi osztály alakult, fél tucat előadóval, ám alig akadt közöttük olyan, aki előírászerű ügyiratot tudott készíteni. Így az a fonák helyzet adódott, hogy miután illetékesek hozzájárultak kinevezésemhez, én, az elbocsátott egy órára „visszalopakodtam” egykori írógépem mellé, magam készítettem könyvtárosi kinevezésemet, és az előadó csak aláírta.

1949 novemberétől kezdve tehát mint a Színház- és Filmművészeti Főiskola könyvtárosa látogattam Kodolányit. A könyvtárt természetesen rendelkezésre bocsátottam, amire hamarosan égető szüksége támadt, mert a Bika befejezésével együtt már mámoros mohósággal gyűjtötte az anyagot Júdásához.

A család anyagi helyzete egyre rosszabbodott. A tartalékok fogytak, a költségek nőttek, közeledett a tél, és Kodolányi egyetlen krajcárt sem kereshetett. Ehhez még hozzájárult, hogy egészsége

is romlott. A Süllyedő világban (és más életrajzi írásaiban) érinti betegségét, s olvasói elé tárja: bot nélkül nem tud többé közlekedni... De azt nem sejtí, hogy járása ilyen rohamosan hanyatlík. Ha emlékezetem nem csal, két évvel ezelött Baránszkyékhoz még gyalog ment, 1950-tól kezdve viszont már nem hagyhatta el kertjét, legfeljebb ha kocsin érte jöttek.

Közben új tervek forrtak benne. Nemcsak Júdás művészi megelevenítése sarkallta képzeletét, hanem Mózesé is. A két mű megírásához kisebb könyvtárat tanulmányozott át. Barátai készségeel kölcsönözték a szükséges munkákat, mindenekelőtt Várkonyi Nándor. Engem arra kért meg, hogy Rudolf Steiner idevágó műveit szerezzem meg számára. Tudta, hogy édesanyám, még személyesen ismerte Steinert, a 20-as években az ő szellemében működő Waldorf-iskolát alapított Budán... és ő tisztában volt azzal, hogy sem Júdás, sem Mózes alakját nem lehet csak a vallási hagyományok alapján újjáteremteni a tudományos okkultizmus ismerete nélkül. Tájékozottsága ezen a téren is ámulatba ejtett. „Okkult” azt jelenti – fejtegette – rejtett, titkos..., nem ellenfele, hanem kiegészítője. H. P. Blavatsky Titkos Tanának magyarul is megjelent első kötetét már régebben kölcsönadtam neki, az 50-es évektől kezdve pedig rendre vittem le Akarattýára Rudolf Steiner írásait. Emlékezetem szerint öt-hat előadássorozatot és három-négy könyvet. Ezek közül a legnagyobb hatást tette rá *A kereszténység mint misztikus esemény* (Das Christentum als mystische Tatsache) című korai munkája.

Kodolányi nem volt se „misztikus”, se „okkultista” a szó pejoratív értelmében. Érdeklődése viszont széles távlatokat ölelt fel. A természettudományok mellett a misztika és az okkultizmus is elfért benne. Hadd mondjak egy rikító példát: Kodolányi éppen úgy lelkesedett *Johann Eckhartért*, a 13. és 14. század fordulóján élt dominikánus misztikusért, akit Eckhart mesterként emlegetnek, mint *Albert Einsteinért*.

1951. húsvét táján Kodolányinál járva ismerkedtem meg *Ignác Rózsával* és férjével, *Kotsis Lajossal*. Alighogy szorosabb barátságot kötöttünk, mint derült égből a villám csapott le a kitelepítés. Május 21-én édesapámat nyolcvanadik évében *első emberként* szállították el a fővárosból egy teherautó tetején Kőtelekre, a Szolnok megyei kis faluba. Csak azért térek ki röviden erre a tragikus eseményre, amely a nyár folyamán aztán százezreket érintett, mert néhány ponton Kodolányihoz fűződő barátságomhoz kapcsolódott.

Édesapám, Nagy Emil, a század elején (1905-ben) kezdte politikai pályáját. Mint Kossuth-párti képviselő került a parlamentbe és megszakításokkal három évtizeden át maradt a tagja. 1923–24-ben Bethlen István kormányában igazságügy-miniszter lett. Egyéb sokoldalú tevékenységére itt nem akarok kitérni (éveken át Esterházy herceg jogtanácsosa volt, *Londoni levelek* című könyve kirobbanó sikert aratott...), csak annyit jegyzek meg, hogy a 30-as évek közepétől a Pesti Hírlapba írt cikkeivel kemény osztorcsapásokat mért a két „vezér”, Hitler és Mussolini diktatúrájára. Ezért

Új Magyaromág 1992. nov. 7. 263. A. 15.

1944 novemberében mint „angol- és zsidóbarát” politikust elhurcolták, miközben kissvábhegyi családi házának rejtékhelyén kilenc üldözött bujkált. Közülük *Török Sándor*, aki az *Egy kis kertel szerettem volna* című önéletrajzában drámai hangon, de némi humorral fűszerezve írja le a torokszorító jelenetet. (Ignác Rózsa és családja mély részvétel táplált irántam, hiszen könyvtári állásomat is hamarosan elvesztettem, s mint agrólszakadt, nincstelen barátot meghívtak Boglár és Fonyód között épült Jankovich-telepi nyaralójukba és családtagként karoltak fel. Ignác Rózsa arra is felkért, hogy első házasságából született Makkai Ádám nevű fiát (jeles költő, aki később az Illinois-i Állami Egyetem világhírű nyelvészprofesszora lett) tanítsam zongorázni. Hetenként jártam hozzájuk, s közben reggelenként vártam a „vészcsengőt”, felkészülve rá, hogy valahová az Alföldre hurcolnak. Ettől megkímélt a sors. Az természetesen szóba sem jöhetett, hogy értelmiségi pályán elhelyezkedjem.

Ha fentebb azt mondtam, a kitelepítés úgy csapott le, mint derült égből a villám, a folytatásra így kell visszaemlékezni: a Gondviselés napsugárként tört át a viharfelhőkön és csodával határos módon úgy irányította az eseményeket, hogy a nem sokkal korábban alakult Zeneműkiadó Vállalatnál *alkalmi* megrendeléseket kapjak. Nem lettem állandó munkatárs, s így nem készült rólam káderlap, de a mindennapi kenyeremet megkerestem. (A vállalatnál egyébként csupa jóhiszemű, segítőkész ember dolgozott.)

A kitelepítések, letartóztatások és koncepciós perek feszült légkörében 1951 nyarát viszonylag „békésen” töltöttem a Balatonnál. A sors a hónom alá nyúlt. Jankovich-telep és Akarattya között ingáztam, s közben szemem láttára nőtt és izmosodott két örökbecsű műalkotást: Ignác Rózsa Szent Lászlója és Kodolányi műfajok keretében) krónika, novella, vers, drámatörredék, riport tanulmány) bontakozik ki a cselekménye; a második viszont történelmi regényként kezdődik, erjedés közben pedig vallásbölcseleti korképpé mélyül. (Kodolányi műve 1972-ben jelent meg a Magvető kiadásában *Én vagyok* címmel; Ignác Rózsa munkája viszont csak 1989-ben Püski Sándor gondozásában, és az *Ünnepi férfiú* címet viseli.

Balatonakarattyan élt ezekben az években Csehszlovákiából menekült nővérem. S amint 1953 nyarától kezdve a kitelepítést feloldották, apám is Akarattyára költözött. (Rendelet tiltotta ugyanis, hogy a fővárosba térjen vissza.) Ezen a ponton találkozott apám kitelepítése Kodolányival. Összeismertetem őket. Már sokat hallottak egymásról. És apám 82–84 éves korában rajongva olvasta el a *Vizöntőt*, a *Vas fiait* és a *Boldog Margitot*. Én pedig még gyakrabban jártam Akarattyára, mert mindkettőjüket rendszeresen látogattam. Általában a nővéremnél szálltam meg, de a ház a nyár közepén megtelt, Kodolányiékhoz költöztem, s így módom volt rá gondosan megfigyelni: *hogyan dolgozik*.

(Folytatása következik)

Kodolányi és Várkonyi

Sorsunk-breviáriumot szerkesztek. A Sorsunk című irodalmi folyóirat 1941 és 1948 között jelent meg Pécsen, Várkonyi Nándor szerkesztésében. A magyar könyvkiadás részben már törlesztette tartozását a század első fele magyar irodalmi folyóirataival szemben. Vannak folyóiratok, amelyek reprint formában váltak ismét hozzáférhetővé, vannak folyóiratok, amelyeknek anyagából antológia-szerű összeállítás, szöveggyűjtemény jelent meg, s vannak folyóiratok amelyeknek anyagát repertóriumban dolgozták föl. És vannak – ugyancsak jelentős – irodalmi orgánumok, amelyeknek anyagából sem válogatás, sem repertórium nem vehető kézbe. A már megjelent Kelet Népe, Szép Szó és Válasz antológiákhoz hasonlóan szeretném megszerkeszteni a Sorsunk-breviáriumot. A válogató, anyaggyűjtő munkába két tanítványomat, a pécsi bölcsész karon most végzett fiatal tanárt is bevontam. Amikor át-nézték a folyóirat első évfolyamait, és elhozták céduláikat, megkérdeztem: – Mi volt a benyomásuk a lapról? – Ezt válaszolták: – Olyan magyarkodónak találtuk... – Meglepődtem, amikor ezt az újmódi és megbélyegzésnek szánt jelzőt kimondták.

Meglepődtem. Egyfelől: hát a Sorsunknak az a programja, amelyet a folyóirat homlokára írt és mottóként használt Zrínyi-idézet fejezett ki – „Egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók” –, ma már magyarkodónak hat? A Sorsunk kifejezetten a németesítő politika, a fasiszmus befolyása ellen kívánt védekezni. Amikor a folyóirat nemzeti értékeket, népi értékeket mutatott föl, a függetlenséget, a szabadságot védte, a németbarát politikával, a Hitler melletti elkötelezettséggel szállt szembe. Várkonyi Nándor elmondta, hogy a németek például egy alkalommal húszezer pengő dotációt ajánlottak föl a folyóiratnak, ha németbarát szerzők munkáit rendszeresen közli. Várkonyi az ajánlatot visszautasította.

Másfelől: a Sorsunk vállalt programja, a lapban megjelent írások alapján valóban a két háború közti magyar szellemi élet legjelentősebb mozgalma, a népi irodalom mellé állt, de nem kizárólagosan, és nem elfogultan. Nem kizárólagosan, mert az ún. urbánus irodalom jeles

képviselőinek – például Várkonyi nagy „fölfedezettjének”, Weöres Sándornak vagy Hamvas Bélának – is rendszeresen helyet biztosított, ahogy ezt Rónay György a folyóirat történetét földolgozó munka, László Lajos könyve kapcsán már 1967-ben megírta. És nem elfogultan, nem klikk-szerűen, mert a népi írói mozgalom minden árnyalatát – Erdélyi Józseftől Nagy Istvánig és Sinka Istvántól Darvas Józsefig – támogatta. Nos, ez a távolságokat áthidaló szerkesztői szemlélet, ez az egyoldalúságtól mentes magatartás ma már némelyek számára „magyarokodásnak” számít?

Ha a Sorsunk nyolc évfolyamát áttekintjük, és a fő tendenciákat vizsgáljuk, azt látjuk, hogy a folyóirat kétségtelenül a legerőteljesebb vonzalmat a magyar népi mozgalomhoz, az ún. népi írókhoz mutatott. A Sorsunk rendszeresen közölte Erdélyi József, Féja Géza, Illyés Gyula, Kodolányi János, Németh László, Sinka István írásait, illetve a munkásságukról szóló tanulmányokat, kritikákat. A lapban azok a szociális reformjavaslatok, népismereti, magyarságismereti kérdések kerültek leginkább szóba, amelyeknek napirendre tűzését és megoldását a népi mozgalom szorgalmazta. A Sorsunk nagy gondot fordított a nemzeti hagyományok ápolására, a népi kultúra értékeinek bemutatására, a magyar sorskérdések tárgyalására.

A Sorsunk programjának, célkitűzésének kialakításában jelentős szerepet játszott az a barátság, amely Kodolányi Jánost és Várkonyi Nándort egymáshoz fűzte.

Kodolányi gyermekkorát Pécsváradon és Vajszlón töltötte, a gimnázium alsó osztályait Pécsen végezte, szellemi szülőföldjének az Ormánságot vallotta. Jól ismerte Baranyát és Pécsét, jól ismerte Ormánság népének szociális problémáit, társadalmi helyzetét. Már 1927-ben *A hazugság öl* című, Huszár Károlyhoz, a képviselőház alelnökéhez címzett, nagy port fölvert röpiratában megkondítja a harangot az egyke-kérdés érdekében. Majd 1934-ben azért indul el a fővárosból Baranyába, az Ormánságba Bajcsy-Zsilinszky Endrével és Talpassy Tiborral, hogy másoknak is, szélesebb körben is bemutassa az Ormánság pusztulását, és fölhívja a figyelmet a magyarságra leselkedő társadalmi és politikai veszélyekre. A közös utazásról szóló beszámoló, a *Baranyai utazás* 1941-ben jelenik meg először könyv alakban.

Az 1931-ben alakult pécsi Janus Pannonius Irodalmi Társaság 100. évfordulóján ünnepi fennállásának tízéves évfordulóját. Ebből az alkalomból a társaság új tagokkal bővül, vezetősége újjáalakul, és elhatározza, hogy Sorsunk címmel folyóiratot indítanak. Az újjáalakult társaság egyik alelnökévé Kodolányit választják, aki ettől kezdve többször repel a társaság nyilvános felolvasó ülésein. A Sorsunk szerkesztéséért pedig Várkonyi Nándort bízzák meg.

Kodolányi és Várkonyi kapcsolata a maga teljes gazdagságában a hitelességében majd akkor tárul föl, ha megjelenik egymással folytatott levelezésük. Köztudott, hogy Várkonyi az első világháborúban elvesztette a hallását. Ennek a testi fogyatéknak az lett a kipótlója, ahogyan az a szóhasználatában is látszik, hogy csak írásban lehetett vele érintkezni, gondolatot cserélni. Ily módon hatalmas levéltár (és a beszélgetések alkalmánál használt jegyzetanyag) gyűlt föl nála: levelesládájában igen sok volt Kodolányi-levél. Amikor Kodolányi Jánosról szóló könyvemet írta, Várkonyi betekintést nyújtott a levelekbe. Úgy emlékezem, több mint kétszáz – köztük számos igen terjedelmes – Kodolányi-levél volt a levelesládájában. A levéltárat maga Várkonyi szerette volna földolgozni, kapcsolatunk történetét megírni, ám önéletrajza, a *Pergő évek* éppen ekkor maradt befejezetlen, amikor a Kodolányival foglalkozó fejezet kezdett. Reméljük, Várkonyi levelei is megmaradtak Kodolányi hagyatékában (Várkonyi is nagy levelező volt!), és egyszer a teljes levéltár kiadásra kerül. A levelezés egyik apró és jellemző mozzanatára ma is emlékezem. Kodolányi és Várkonyi közös könyv-írását tervezte, melynek szerzőjeként ez a név szerepelt volna a címlapon: Várkodolányi Nándor. Amíg a levelezés hiánytalanul nem lesz hozzáférhető, főként Sorsunkból kiolvasható adatokra, valamint Várkonyi önéletrajzára támaszkodhatunk.

Várkonyi már a Sorsunk első évfolyamában, 1941-ben hosszabb tanulmányt tett közzé Kodolányiról. A különnyomatban is megjelent portréban nagy elismeréssel szól Kodolányi munkásságáról, s eddig művei alapján főként a társadalmi kérdések bátor kimondóját méltatja. „Kodolányi János egy boldogtalan gyermekkor neveltje, az Ország szerelmese, társadalmi kérdéseink dühös bajvívója, minderről nyavalyának tudora, minden dicsőségünk, szépségünk, nagyságunk költője” – írja. Kodolányit a magyar valóság leghitelesebb ábrázolójá-

nak tartja: „Kodolányinak sikerült megírnia a magyar élet időfölötti örök drámáját. Ha életünk és minden nyomunk eltörlődne a földről, az ő műveiből vissza lehetne állítani azt, amit a világ számára ez a szó jelöl: magyar.”

A Sorsunk rendszeresen helyet adott Kodolányi írásainak, tanulmányainak, szépprózai munkáinak és a műveivel foglalkozó kritikáknak. Az első évfolyamban jelenik meg Kodolányi – a lap szempontjából szinte programadónak tekinthető – írása *Kelet népe* címmel. Amikor Kodolányi a világháború kirobbanása után a fasiszta Németország és a kommunista Szovjetunió között a magyarság helyét keresi, már 1941-ben a „harmadik út” gondolatához, az „örök magyarság” eszméjéhez jut el, s fölismerését egy jellegzetesen Várkonyit idéző metaforával – a könyvcímbe emelt *Sziriat oszlopai* analógiájával, az elsüllyedt Atlantisz képével – fejezi ki: „Érdeklődésünk mohón fordul az örök, a változhatatlan magyarság jellegzetes vonásai felé... mintha a történet mély tengerébe nemcsak azért pillantanánk, hogy a mélybe süllyedt atlantiszi világ épületeit lássuk, felkonduló harangszavát halljuk, hanem azért is, hogy visszatükröződő arcunkat figyeljük, magunkat megismerjük.” Egyforma veszélynek látja a német fasizmust és az orosz bolsevizmust (akárcsak az abban az időben írt *Zárt tárgyalás*ban), a „nagy népek imperializmusáról” beszél, és arra figyelmeztet, hogy „a kis népek feltámadásának vagy megmaradásának elengedhetetlen feltétele a történelmi múlt és a fajta jellegének ismerete”. Leszámol a gondolattal, hogy a magyarság „Nyugat védőbástyája”, adatokkal bizonyítja, hogy a Nyugat soha nem méltányolta a magyarság véráldozatát. A magyarság hivatása a mélyebb és teljesebb önismeret. „Kétségtelen, hogy a magyarság célja, hivatása, küldetése csak egy lehet a jelenben csakúgy, mint volt a múltban és lesz a jövőben: a megmaradás.”

A tanulmányban kifejtett gondolatok foglalkoztatták Kodolányi szépirodalmi műveiben is. Ekkor születnek trilógiának tervezett, horgfoglalás kori regényei. Eredetileg *Emese álma* címmel tervezte a trilógiát, amelynek első része 1941-ben *Istenek*, második része 1942-ben *Holdvilág völgye* címmel jelenik meg. (Később a két történelmi regény *Pogány tüzek* közös címmel lát napvilágot.) A Sorsunk mindkét regényből részletet közölt. A harmadik kötet írásába is belefogott Kodolányi, de belőle mindössze annyit ismerünk, amennyit a Sorsunk négy folytatás-

ban 1943-ban és 1944-ben közölt *Ojbarsz futása* címmel. A regény kézírata elveszett, vagy talán több rész el sem készült belőle. A Sorsunkban közölt részletek 1996-ban könyv alakban napvilágot láttak.

Kodolányi hatása, a Sorsunk tájékozódása, népi „irányvonala” csakhamar vitát váltott ki a szerkesztőség tagjai között. Weöres Sándor, Csorba Győző és Makay Gusztáv a lapban túlzottnak tartotta a népi írók jelenlétét, a társadalmi kérdések előtérbe kerülését; az esztétikai szempontok érvényesítését féltették; ezért kiváltak a szerkesztőségből. Weöres visszament Csöngére, Makay Pestre költözött, Várkonyi új társ-szerkesztőt hívott maga mellé Szombathelyről, az illyési lírával rokonságot érző költő, Bárdosi Németh János személyében, Csorba Győző pedig később visszatért a szerkesztőségbe. Önéletrajzában maga Várkonyi egy pohár vízben lezajlott viharok nevezte a konfliktust. Csorba Győző *A város oldalában* című memoár-interjúban így emlékszik vissza: „Kodolányi félig-meddig maga is szerkesztette a lapot; emlékszem a leveleire... szinte mindenhez hozzászólt, ami a lapban megjelent, vagy megjelenendő volt. Vagy amiről Várkonyi Nándor megkérdezte a véleményét. Ezzel kapcsolatban történt az, hogy egyszer mi Weöres Sanyival úgy egy évre kivonultunk a szerkesztőségből. Részen Kodolányi hatása, részben Várkonyi Nándor szélsőséges népisége, már-már narodnyiksága oda vezetett, hogy ha valami helyesírási hibával teli, kézzel írt levelet kapott, vagy valamilyen primitív kéziratot, verset, akkor szinte eksztázisba esett, hogy most aztán felfedezett valakit.”

Kodolányi hatását, a népi írók jelenlétét mások is érzékelték, sőt nehezményezték a folyóiratban. Amikor a háború után a Sorsunk újraindult, Várkonyi szerette volna Hamvas Bélát újból bevonni a munkába: kéziratot kért tőle, s ismertette előtte az új folyam első számának tervét. Hamvas 1946 szeptemberében kelt levelében így reflektál „a megválasztott munkatársakra vonatkozólag” Várkonyi lelkes tájékoztatására és a „reprezentáló” névsorra: „Azt hiszem, tudod, hogy irigység és féltékenység nem tartozik feltáratlanságaim közé. *Tudom*, kire vagyok irigy. Kodolányira nem. De őt nem tartom olyan embernek, aki terveidbe illik. Németh László sem. Ő is reménytelenül politizált ember és politika-komplexusára vonatkozólag sürgős mélylélektani analízist ajánlanék neki. Egészségesebb lenne. De ő egészséges ember.

Kodolányi nem az.[...] Nagyon óvatosnak kellene lenni embereink megválasztásában. Az írás láthatatlan sugárzásaival hat. Kodolányi sugárzásai a legalacsonyabbak. Gondolkozz ezen.” Minden bizonnyal nem lehetett kellemes Várkonyinak ezeket a sorokat olvasni. De Várkonyi nagy lélek volt, nem fordított hátat sem Kodolányinak, sem Hamvasnak. Mindkettőjüket, amíg tehetete, továbbra is közölte a lapban. Sőt azon munkálkodott, hogy Kodolányit és Hamvast összebékítse, ezért elküldte Kodolányinak Hamvas egyik nála lévő kéziratot munkáját. S bizonyára Hamvas véleménye is a későbbi Kodolányi-művek, a biblikus témájú és a mitológiai előidőkben játszódó regények ismeretében megváltozott Kodolányiról, s megérezte a művek valódi „sugárzását”, mély ihletettséget és nagy intenzitását.

Kár volna akár eltúlozni, akár elbagatellizálni azt a konfliktust, amely Várkonyit a Sorsunk szerkesztési elvei illetve Kodolányi hatása miatt érte és másokkal szembefordította. A folyóirat nyolc évfolyama kétségtelenül azt bizonyítja, hogy a Sorsunk – a szerkesztés minden tágassága, nyitottsága, az ún. polgári értékek, az urbánus irodalom iránti lojalitása mellett is – alapvetően a magyar népi mozgalom támogatója, egyik jelentős és színvonalas fóruma volt.

Kodolányi a háború után is számíthatott Várkonyi támogatására. A Sorsunk közli *Terasz, holdfényben* című írását. Amikor 1946-ban a Janus Pannonius Társaság Batsányi Társaság néven újjáalakul, s annak elnöke Várkonyi Nándor lesz, tagjai közé választja Kodolányit is. Továbbá Várkonyi hívására 1946 tavaszán és nyarán hosszabb időt tölt Pécsen, s itt folytatja *Vízöntő* című (később *Vízözön* címmel megjelent) regényének írását.

Kodolányi hálás volt azért a támogatásért, amit a Sorsunk és annak szerkesztője nyújtott neki. Várkonyi tevékeny, mozgékony alakját, akinek – a Sorsunk szerkesztése idején is – munkahelye az egyetemi könyvtár volt, belekomponálta a részben Pécsen írott regényébe, a *Vízöntő*-be. Ő az emberiség őskorában játszódó meseregény „süket könyvtárosa”. Róla olvassuk: „Ur-Ba’u, azaz Ba’u szolgálja, mint minden reggel, aznap is erősen megkésve rohant fel a könyvtár lépcsőin, amikor Utnapistim meglátogatta. Kézzelel-lábbal iparkodott, hogy a késést csökkentse. Örökké rohant. Örökké elkésett. A könyvtár látogatói gyakran úgy kuporogtak a lépcsőkön, mint a verebek. Ő meg széleseben ro-

hant föl, bevágódott a nehéz bronzkapu, már messziről integetett, s badkozott, sajnálkozott, de hát annyi a dolga örökké...”

Valamit még el kell mondani kapcsolatuk történetéről. Kodolár még a negyvenes évek végén és az ötvenes évek elején, a *Boldog béi idők*, majd az *Új ég, új föld* és az *Én vagyok* írása idején is sűrűn vált l velet Várkonyival, elküldi neki regényeinek kéziratát, véleményt k tőle, s írói problémáit is elsősorban vele beszél meg. Aztán történik v lamiféle fatális véletlen, valamiféle előre ki nem számítható félreérté. Várkonyi egyik fiatal pécsi híve, kitűnő és fölkészült kritikus, irodalom történész és fordító, könyvnyi terjedelmű munkát ír Kodolányi mun kásságáról. Várkonyi teljes jóhiszeműséggel elküldi az írot méltató kéz iratot Kodolányinak, aki azonban elolvasván az írást, éktelen haragra gerjed nemcsak a kézirat szerzője, hanem annak közvetítője iránt is. A magyarázkodás, a mentegetőzés eredménytelen. Történik még néhány levélváltás, ám kapcsolatuk ekkor végérvényesen megszakad.

Várkonyi minderről a *Pergő években* részletesen már nem beszélhetett. Ám a teljes elismerés és a méltató hang, amellyel a hetvenes évek közepén elkezdte a memoár Kodolányival foglalkozó, befejezetlenül maradt fejezetét, azt mutatja, hogy sikerült felülemelkednie a hajdani nézeteltérésen, s megőrizte magában azt a képet, amelyet első találkozásuk és munkatársi együttműködésük idején magában kialakított. Könyvének Kodolányival foglalkozó fejezete fölé ezt írta: „Csodálatos ember”. Hisszük, nem alaptalan a remény, hogy élete végén Kodolányi is megengesztelődött a hajdani kiváló barát iránt, s megbékélt szívvel halt meg 1969-ben. Várkonyi hat évvel élte túl, s 1975-ben követte.

Kodolányi Füzetek, 4.

A mítosz, mint realitás

Tanulmányok Kodolányi Jánosról

Szerkesztette: Bakonyi István

Kodolányi János Főiskola
Székesfehérvár, 1999

TARTALOM

Bakonyi István: "A létezés tövének közelében" (Kodolányi János centenáriumán)

Balsay István: Köszöntő

Ifj. Kodolányi János: Bevezető szavak

Kodolányi János: Süllyedő világ (részletek)

Horváth Júlia: Kodolányi János Székesfehérvárott

Csűrös Miklós: A költő Kodolányi

Jókai Anna: A mítosz, mint realitás (Kodolányi világgépe)

Pomogáts Béla: Kodolányi Pilátus előtt (A Zárt tárgyalás eszméi és eszményei)

Tüskés Tibor: Az árulás regénye (Kodolányi János: Én vagyok)

Balogh Piroska: Küszöbhelyzetek Kodolányi prózájában

A Kodolányi Füzetek szerkesztőbizottsága:

Bakonyi István (sorozatszerkesztő)

Lassú Zsuzsa

László Péter

Lukács Péter (elnök)

Majorosi Anna

Sárdi Csilla

A kötet tanulmányai az 1999. március 11-én
a Kodolányi János Főiskolán tartott
jubileumi emlékülésen elhangzott előadások
szerkesztett változatai.

Fedél- és sorozatterv:

Rózsadombi Ágnes

ISSN 1419-5836

ISBN: 963 03 8658 5

Kiadja a Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár

Felelős kiadó: Lukács Péter főigazgató

Bakonyi István

"A létezés tövének közelében"

(Kodolányi János centenáriumán)

Az évfordulók arra is jók, hogy adósságainkat törlesszük. S azokból bizony van elég. Maradjunk most csak az irodalomtörténet adósságainál. Az 1899. március 13-án, tehát éppen egy évszázada született (és éppen harminc éve halott) Kodolányi János életműve intő példa ebben a tekintetben.

Intő példa azért, mert ugyan nem állíthatjuk, hogy nem él benne az irodalomtörténeti köztudatban, könyv is jelent meg már róla Tüskés Tibor tollából, s most készül el róla szóló monográfiájával Csűrös Miklós, ám mindezek ellenére a korábbi évtizedek gyakran rosszindulatú, s persze az aktuálpolitika bűvköréből kitörni nem tudó ítékezésének máig megvan a nyoma. Tudjuk, e tekintetben Kodolányi nincs egyedül. A népi írókhoz tartozó kortársai is megjárták a maguk szellemi poklait, a vezéregyéniségnek számító Németh László és társai is megkapták a magukét a toleranciát csak a maguk körei iránt ismerők oldaláról. A rendszerváltásnak nevezett legújabb kori jelenség idején azonban senki sem hivatkozhat tovább a tiltásokra, a tabukra.

A legfontosabb persze az lenne, hogy olvassuk végre Kodolányi János műveit. Nem, mintha minden írása könnyed olvasmány lenne a mai kor olvasója számára. Az életmű fajsúlyai is eltolódtak az idők folyamán. A szocialista eszmeiségű kritika a korai novellákat, az ormánsági tárgyú műveket részesítette előnyben. Ezzel szemben az utóbbi időkben többen előszeretettel emlegetik Kodolányit együtt szellemtársaival, Várkonyi Nándorral és Hamvas Bélával, jelezvén, hogy most már inkább a misztikusokra, más szempontból - lásd írónk történelmi tárgyú regényeit - a középkorral foglalkozó alkotásokra figyelünk. Jókai Anna, mindhármuk értő ismerője így fogalmazott Kodolányi sírkőavatásán: "S bár egymástól nagyjából függetlenül, mégis ugyanoda jutottak. A létezés tövének közvetlen közelébe - s kegyelmi tudásuk formája szerint szolgáltak onnan hiteles híradással."

Ám akkor is érdekes újdonságokra bukkan a kutató, ha egészen a kamaszkorig nyúl vissza. A már említett Csűrös Miklós a Kodolányi és Madách című tanulmányában a székesfehérvári gimnáziumi éveket idézi föl, s közben a Tragédia szerzője iránti korai rajongásról szól. "Kodolányit nemcsak lenyűgözte a Tragédia szellemisége, hanem a biblikus történetek fölélesztésében, például éppen a Mózes-epikum újraköltésében ugyanazon a nyomon is járt, mint Madách."

Tanulságos mindez abból a szempontból, hogy miként másoknál is, Kodolányinál is figyelünk kell a különböző pályaszakaszokra éppúgy, mint a különböző témák egymást kiegészítő jellegére. Közhelyesen szólva: az életmű egységére. Ma már nem játszhatjuk ki egymás ellen a baloldallal szimpatizáló, s ugyanakkor a misztikum iránt fogékony író és gondolkodót. Volt idő, amikor a jelenkor problémái előli menekülést láttak az utóbbi tendenciában, s keményen ítélték el az író illetén tevékenységét. Csak azt felejtették el, hogy például Julianus barát vagy mások, így Jézus történetének természetesen megvannak a jelen, a mindenkori jelen számára "kódolható" üzenetei.

Mellesleg az sem baj, hogy többek között egy főiskola, a székesfehérvári alapítványi az ő nevét vette föl néhány esztendővel ezelőtt. Jel ez, annak a jele, hogy egy író ébresztésének számtalan alkalma lehetséges. Tudom persze, hogy mindez nem elég ahhoz, hogy egy életmű tovább éljen. A lehetőség viszont adott. S éppen az idei év évfordulós rendezvényei, s ezen belül például az 1999. március 11-i székesfehérvári emlékülés eme publikációja mégiscsak jelentenek valamit. Fontosnak tartottuk azt is, hogy legalább egy írásának részleteivel maga az ünnepelt is jelen legyen e kötetben.

És ne feledjük: a legtöbbet a könyvkiadás tehetné. A ma már nehezen hozzáférhető művek újrakiadásával. Hiszen - mint ahogy mondtam is - a legfontosabb az lenne, hogy olvassuk Kodolányi János írásait. 2000, az ezredforduló itt van a küszöbön. A lelki megünnepléshez ezek a művek hozzátartozhatnak!

Balsay István

Köszöntő

Azokban a történelem előtti időkben, amikor gondolkodni is csak egy irányban lehetett, volt néhány álmodozó, álmodó fehérvári, akik velem együtt arról ábrándoztak, hogy egyszer valódi főiskolája lesz Székesfehérvárnak.

Hogyne támogattam volna teljes erőmmel és szívemmel ezt a reménytelennek tűnő vállalkozást, amikor tisztában voltam azzal, hogy mi jár ennek az egyedülállóan gazdag múltú és történelmű Alba Regiának. Ahol a Székeskáptalan révén az első magyar iskolák jöttek létre, ahol később az évszázadok Alma materei annyi nagy magyart neveltek fel a halhatatlanságnak.

Persze legkisebb gondunk is nagyobb volt annál, hogy álmunknak nevet is adjunk, de ez a körülmény nem sok töprengést okozott számunkra, miután gyorsan felvetődött Kodolányi János neve.

Kodolányié, akinek szintén - ugyan nem köztudottan - sok köze volt városunkhoz. Ez a körülmény is, de az is szerepet játszott a választásunkban, hogy sorsa szinte magán viselte a huszadik század sokszor rettenetes lenyomatát. De nem olyan módon, hogy minden befolyásolhatta, hanem úgy, hogy Ő lett írói, erkölcsi, emberi etalon, kortársainak és az utókornak egyaránt.

Ezért nem lehetett soha rendszerek kegyeltje, mert az igazság, amit kimondott és képviselt, az bántotta a kor percembereit.

Ezért lehetek most boldogan elégedett, hogy nemcsak a régi álmom vált évtizedes valósággá, de íme, most ide talált Kodolányi János életéből egy darab, hogy a fiataloknak felvillantson egy időzített képet életéből.

Ez az idetárgyasult valóság szétválaszthatatlanul egybe kapcsolja immár Kodolányit és az ő főiskoláját.

Nem tudom, mit szőtt volna ahhoz életében, ha felvetődik, hogy egykor névadó lesz iskolavárosában? Azt tudom viszont, hogy nekünk, a főiskola gazdáinak, tanárainak, hallgatóinak mi a kötelességünk vele szemben. Amikor az általa leírt kérdéseket feltesszük magunknak: "Miért is írtam annyit emberekről, egyedekről és egyénekről? Miért igyekeztem megérteni s megértetni gyakran sajnálatos vonásaikat? Miért mutattam meg a lelkük mélyén élő, bár gyakran deformálódott szeretetet? ...Miért vigasztalom, erősítem, biztatom azokat, akik számkivetésben élnek, s miért tartom őket a felszínen, ha már-már elsüllyednek a nyomorúság iszapjában? Miért gyötör, hogy rosszul csinálják, amit jól is lehetne?..."

A választ nekünk kell megadnunk helyette, de úgy, ahogy ő is válaszolt. Igaz emberként, magyarként.

Ifj. Kodolányi János

Bevezető szavak

Nem az a feladatomban, hogy köszöntsem Önöket, mégsem mulaszthatom el, hogy ne mondjak köszönetet érdeklődésükért és megjelenésükért. S nem mulaszthatom el, hogy családjunk nevében meg ne köszönjem a Kodolányi János Főiskolának, valamint támogatóinak az apám születésnapjára rendezett ünnepi megemlékezést.

A születésnap mindig ünnep, elkezdődik hamarosan a gyermek megszületése után. Kezdetben hetente nyilvántartjuk, amikor a gyermek még nem is tudhat róla, csak a szülők, valamint a közeli rokonok szeretetét érezheti. Aztán havonként, majd évenként emlékezünk, köszöntünk és ajándékozunk. Megállapítjuk a gyermek fejlődését, okosodását, felnőtté cseperedését. Lassan és mégis gyorsan elkövetkezik az az idő, amikor már a gyermek, majd az unoka köszönti apját-anyját, nagypapját-nagyanyját, szerencsés esetben még életükben, ám később, a természet rendje szerint már a halál után. Akkor már a kerek évszámok következnek, 70., 75., 80., s a többi születési évfordulók. Ne hallgassuk el, sajnós, találkozunk kell a feledéssel is. Sajnós, egyre többen fosztják meg magukat a születési évfordulók számontartásától, valamint örömmel teli megünneplésétől.

Éltek, élnek közöttünk alkotó emberek, akiket nemcsak a családtagjaik érznek magukénak, tartják számon a születésük, haláluk évfordulóit, hiszen életükben sem csak a családjaié voltak. Apám életében és tudtuk, művei ismeretében meg kellett értenünk, hogy nemcsak a miénk, közvetlen hozzátartozóié. Az író családja nagyobb, akkor is, ha nem mérhetők tömegekben az olvasói. Még nemzetközi területekre is terjed, hiszen művei eljutnak a határon túlra, nyelvi nehézségek, akadályok ellenére is. Az író azonban nyelve elsősorban a népéhez köti, hiszen anyanyelvén nemcsak beszél, ír, hanem kisgyermek korától magába szívta nyelve logikáját is, és az a logika nagyobb kört érint, mint a nyelvet. A legtökéletesebb fordítás sohasem lehet olyan tökéletes, mint az eredeti. Apánkon tehát osztoznunk kellett az ő nagyobb családjával. Mi, családtagjai, ezt akkor is nagyobbak éreztük, amikor a művei nagyobb példányszámban kerülhettek olvasói kezébe, s akkor is, amikor különféle okokból nemigen lehetett találkozni a könyveivel a kirakatokban. Úgy vélem, most ne próbáljuk földeríteni, mik is voltak a különféle okok.

Apám Székesfehérvárott, az állami főreáliskolában, valamint itteni, akkori barátai, társai körében lett író. Ennek a küszöbnek a meghatározása nem egyezik az övével, ő ugyanis első, valóban írói alkotásának a Sötétség című elbeszélését tartotta. Nem lehetetlen, hogy az irodalomtörténet egyetért vele. Az az irodalmi munkásság, amely Székesfehérvárott kezdődött, költeményeket foglal magában. Soha nem hivatkozott rájuk, nem büszkélkedett velük, igaz, meg sem tagadta őket. Ha azonban a székesfehérvári évek nem tették volna lehetővé a felkészülést, olvasást, fordítást németből, franciából, vitákat, ismeretei tágítását, talán 1922-ben nem tudta volna megírni az első nagy elbeszélését. A fehérvári iskolában kezdte megismerni önmagát, ez az iskola segített neki, hogy túl tudjon látni szűkebb környezetén, és elindulhasson fejlődésében az a folyamat, amely megmutatta a feladatait, s már kezdő fiatalemberként nekivághasson alkotó életének. Nem feladatomban, hogy alkotó életének sok gondját, nehézségét, többször életét is veszélyeztető helyzetét, ám örömeit, szépségeket is tartalmazó útját vázoljam. Szóljanak az alkotások. Elindult, hogy megismerje és bemutassa a szükséges gyógykezelést is keresve, szűkebb fogadott hazájának, az Ormánság népének az életét, sorsát, jövőjét. Elérkezett azoknak a nagy kérdéseknek a felismeréséhez, amelyek mindenhol megjelennek, ahol ember él. Elérkezett odáig, hogy magának is, olvasóinak is föl merje tenni a kérdést: ki, mi az ember, mi a hivatása, milyen veszélyek fenyegetik?

Még életében látnia kellett az Ormánságban megismert demográfiai hanyatlás kiterjedését, országossá válását, s közben az emberiséget világszerte fenyeget és egyre fenyegetőbb veszélyeket.

A következő emlékező műsor Kodolányi János életének, munkásságának egy-egy részletét, ám nem mellékes epizódját mutatja be, bocsátja vitára mondanivalóját az előadó. Az emlékezés előkészítésekor inkább szűkíteni kellett a műsort, hiszen a rendelkezésre álló idő megszabja a határokat. Bizonyosan előfordulhat, hogy kimaradnak fontos részletek, hiszen az író munkássága széles körre terjedt. Hol maradt a drámaíró Kodolányi, vetheti föl a kérdést az életműnek ezt a területét is ismerő és becsülő hallgató? Hol maradt a szociográfus, a műfordító? Folytatható lenne sor. A kérdések indokoltak, tehát választ várnak. Ám nem most, ebben a műsorban.

Kodolányi János

Süllyedő világ

(részletek)

Hajnal van, apám gyertyával a kezében belép, és csöndesen így szól:

- Itt az idő...

Mindig tisztelte mások álmát, s ha fel kell ébreszteni valamelyikünket, óvatosan, gyöngéden teszi, hogy meg ne riasszon.

Én már ébren vagyok. Mindig pontosan ébredek, beállítom magam, mint valami ébresztőórát, és a kellő időben fölébredek. Most izgatottan öltözöm: utazunk Fehérvárra. Gyorsan elkészülök, csakhamar kint állunk a kicsiny vajszlói állomáson, s a derengő hajnalban várjuk a vonatot. Hűvös van, a hold ezüstlapja kék fényel szórja be a szelíd tájat, élesen megvilágítja a lábunk alatt csikorgó homokot. Csakhamar bedöcög a vonat, s fölszállunk. Szinte szótlánul utazunk Harkányig, ott át kell szállnunk. Még holdvilágnál megérkezünk. Élesen látom az állomás mellett fölnyúló néma jegenyéket, egy kis ezüstoffényű tó csillogó fodrait, hallom a teljes zenekari készültséggel brekegő békák ütemes zengését.

Az út elég körülményes, Harkányból Pécsre, onnét Adony-Pusztaszabolcsra kell mennünk, majd a kis Börgöndön át érhetjük el Székesfehérvárt. Egész úton alig beszélgetünk, apám cigarettázik, én titkolt izgalommal méregetem az időt, s a háborús állomások tolongó embertömegét figyelem. Olykor-olykor előveszem vázlatkönyvemet, s lerajzolok egy arcot, egy figurát.

Már nem tudom, hol szállunk meg Fehérvárott. Talán a Fekete Sasban, nem messze a főreáliskolától. Délelőtt ott vagyunk a vaskerítéssel, fákkal övezett, barátságos iskolában, s egykettőre végére járunk a beiratkozásnak. Apám gyorsan összebarátkozik egy deresedő szakállú, fölfésült hajú, németes, zömök tanárral, ebéd után hozzá megyünk feketére. A joviális, kissé nyers hangú, fölényes, vidám tanár ajánl szállásadót számomra. Fekete után nyomban odamegyünk. Nem messze az iskolától, a folyócskán túl, egy görbe, kisvárosias, poros utcában, a Tobak utcában tanyázom le, hogy három esztendeig itt éljem különös sodrú, nemegyszer igen zavaros diákéletemet.

Egy özvegyasszonynál a reáliskola néhai tanárának feleségénél kapok egy kis szobát, melyben egy vaskályhán, ágyon, kicsiny asztalon, vasmosdón és két széken kívül egyéb nem is fér. Az ablak szűk

udvarra néz. Egyszerű a szobám, de tiszta. Tulajdonképpen cselédszoba, konyhából nyílik. A kis lakás két nagyobb szobája a csendes, majdnem falusias, poros Tobak utcára tekint. Éppen egy kocsmaboltíves zöld kapuja van szemközt, csizmás öreg parasztok nyitogatják a kaput.

Fehérvárt szeretem. Otthonosan érzem magamat benne, akár a házikabátomban. Tetszik a belsőváros kanyargó, szalagvékony utcáinak régi barokk képe, a külső részek falusias, parasztos hangulata, tocsogó, sásos-bokros környéke, a kakasugrás szélességű folyócska, mely az iskolakert mellett ballag, s széles rétek vizét gyűjti össze, a távolban kéklő Vértess hosszú háta. Tetszik a barátságos külsejű iskola, udvarán a suttogó jegenyékkel. A bokros, csalitos közkertek, az Erzsébetliget árnyak közt kanyargó útszökevénye. Tetszik a kövezeten halkán kopogó cipősarkok álmatag muzsikája, a Hal tér, a falusi szekerekkel körülvett Pontykocsmá, amelynek falát egy sereg lézengő "Ponty-lovag" támogatja. Íme, ez az ősi koronázó város, nagy királyaink temetkezőhelye, itt hirdették ki az Aranybullát. Itt mondta a németbarát Péter király szemébe sötét jóslatait a primás, és nem messze innét hányták el a megvert teutonok vértjeik ezrét.

Az iskola egészen fogamra való. Szabad, bajtársi hang uralkodik itt, nyomát sem érzem a gőgös, puffadt tanári uralomnak. Igazgatónk is tetszik, Kelemen Béla ő, ugyanaz, akinek szótárait használjuk. Mosolygó, kissé szkeptikus arcú, pirosas orrú úr, iparkodik félelmes ábrázatot vágni, ha végigmegy a folyosókon, de magában mosolyog. A tanárok, akár fiatalabbak, akár öregek, jó emberek. Rigolyások, hiszen tanárok, de megértők, bölcssek. Igaz, a hittanár különös fogadtatásban részesít, de ez is jól sült el.

- Hát te honnét jöttél? - kérdi.

- Pécsről.

- Miért?

- Mert választanom kellett: vagy a számtantanárom megy el, vagy én.

Az osztály elégedetten röhög.

- Na és milyen a bizonyítványod? - folytatja katonás szigorral a pap.

- A múlt évben kettőből buktam, most van egynéhány hármasm.

- Nem jósolok hosszú életet ebben az iskolában sem, te gazember. Hittanból hányasod volt?

- Jelesem.

- Úúúgy? Na majd megmutatom, hogy elbuktatlak. Igen szolid hittanád lehetett. Gyere ki.

Nyugodtan kimegyek. Kérdezget. Tökéletes válaszokat adok. Fogasabb kérdésekre tér át. Magamban nevetek, s kitűnően megfelelek. Dühbe gurul, forgatni kezd. Én csak mosolygok, s vagdalom hozzá a jól megfogalmazott válaszokat. Egész órán birkózik velem, hiába. Én ekkoriban már olyan filozófusok ismereteivel dicsekedhetem, akikről az osztály nem is hallott. Idősebb is vagyok osztálytársaimnál, s olyan iskolában töltöttem hat évet, ahol nemcsak tegeztek, de pofoztak is, és ahol a "gazember" enyelgésnek számított. Nem ijedek meg hát tőled, te farkasbőrbe bújt pap.

Az óra elteltével kibékül velem.

- Látom, nem tudtalak megfogni, jó fejed van - mondja furcsán szégyenkezve kudarcra miatt. - Lásd, hogy igazságos vagyok. Egyest kapsz.

Nyomban be is írja noteszébe az egyest.

Tízpercben körém gyűlnek a fiúk, s tisztelettel beszélgetnek velem.

A többi tanár még ennyi ellenérzést sem mutat irányomban.

Igazi, munkában gazdag, békés diákélet kezdődik számomra Fehérvárott. A vad romantika, a szenvedélyes érzések, a fáradhatatlan munkakedv, a harsány vidámság és néma halálvágy, a csendes, termékeny séták, a telhetetlen kíváncsiság, a késre menő viták és nagy tervek korszaka.

Lakásadóm, a tanár özvegye, idő, sovány, merev tartású, hallgatag, zárkózott és módfelett szigorú erkölcsű asszony. Fanatikusan katolikus, minden vallás eretnokség vagy sötét pogányság a szemében. Hitbuzgalmi lapokat olvas, hírlapok közül is a legványadtabb, legklerikálisabb lapokat. Ez a hibája. De nem türelmetlen, nem hangos, inkább lesújtó hallgatással, gúnyos mosollyal, elsötétült ábrázattal ítél. Azt hiszem, gyakran érez orrfacsaró, kénköves illatot, ha a könyvtárból hazacipelte kötetekre tekint. Az elkárhozástól való félelme nagyobb, mint a Mennysorságért való lelkesedése ami egyébként igen gyakori eset. Az ő szemében pap nem is lehet hitvány. Akin reverenda van, egyszersmind csalhatatlan is. Püspökökért, kanonokokért, prelátusokért rajong, a lila szegély vagy cingulus elbűvöli. Az események megítélésében egyedül a plébános irányelveit követi. Ha egyik-másik öregasszony rokonával vagy barátnőjével összeül tereferélni, akörül folyik az eszmecsere, hogy melyik templomban ki prédikál, ki mit prédikál. Prohászka, az aranyszájú püspök, melyik pap mit mondott ennek vagy annak a bennfentesnek, hová került új pap s kicsoda, mit ír a Szív, s miben török a fejüket a szabadkőművesek, a protestánsok, a zsidók, a liberálisok. Állandóan folyik az élethalálharc a katolikusok meg az ördögök között. Az ördögök Baltazár debreceni református "szuperintendens" alakjait veszik föl, mert ez a Baltazár a legveszedelmesebb megrontója a hitnek és az országnak. Az ő kezében futnak össze a szálak. Ő dirigálja a szabadkőműveseket és a zsidókat. Egész sereg ördög várja intézkedéseit: a legkülönbözőbb "szuperintendensek", a rabbik, politikusok, írók és költők. Szegény néni, ha odább kell tennie az asztalom Voltaire-t, Rousseau-t, Diderot-t, bizonyosan undorral s irtózáttal cselekszi, s megtörlő utána a kezét.

Egész sor jó tulajdonsága van a néninek. Nem veszekszik, nem árulkodik sem apámnál, sem tanárainnál, nem akarja megmenteni kárhozatba rohanó lelkemet, nem esik kétségbe erkölcstelenségem miatt, ha megtudja, hogy lánnal sétáltam, nem égeti el titkon a könyveimet. Nem ismeri a modern magyar irodalmat sem, csak annyit tud, hogy a francia irodalom istentelen. Nem avatkozik iskolai dolgaimba, s ha igazoló irat kell, hát ad. Mindenek tetejébe: felséges, pazar, utolérhetetlen babfőzeléket tud készíteni.

Bármi rossz tulajdonsága lett legyen is a néninek, mind el kell felejteni, meg kell bocsátani a csodálatos babfőzelékért.

A néni pontos, akár az óra. Olyan a járása is, mint az óra ingájáé. Ketyegve, lassan, jobbra-balra imbolyogva, lengve, egyenesen jár, mint az inga. Beketyeg a szobába, kiketyeg a szobából. Elketyeg látogatóba, templomba. Lassan, kimérten, megfontoltan ketyeg. A pontos néni tehát a hét minden napjára megállapítja az ételsort. Három éven át minden kedden babfőzelék az ebéd. Minden szerdán meg pénteken tészta. Nem érheti az embert meglepetés. A keddi bab csodálatos illata ott tekereg az osztályban az utolsó óra alatt, s összefuttatja számban a nyálat. Csengetéskor fölkapkodom könyveimet, s iparkodom a Tobak utca felé. Disznók és marhák ügetnek ilyen buzgalommal hazafelé. Nem nézve semerre, vakon a legcsinosabb lányok iránt, nem érezve hideget vagy hőséget, nem törődve szekundával vagy jelessel, nem köszönve a legszigorúbb tanárnak sem, nem bánva

égszakadást-földindulást, rohanok a Tobak utcába. Belépvén a szobába, a terített asztalon már ott a leves, hamar essünk át rajta, hogy befogadhassuk a csodálatos remeket, a sült szalonnával cifrázott babfőzeléket.

Több mint húsz év távlatából párolog felém a néni babfőzeléke. Bejártam országot-világot, de nem találtam mását. Nemegyszer elszántam magam, hogy kicsikarom a sorstól a hajdani babfőzelék ízét, zamatát, illatát. Leltem is babra imitt-amott, amely közel járt a régihez, de olyat nem találtam sehol.

(Apám halála után a néni egyszer csak beperelt, hogy fizessem meg a, szerinte, kifizetetlenül maradt ellátási költséget, a húsz esztendővel ezelőtti babfőzelék emléke elhomályosította az igazságot, s beleegyeztem a fizetésbe.)

Az iskolaévek minden ember emlékezetében aranyfüstben csillognak. Pécsi emlékeim között köd és korom kavargó, a fehérvári iskola azonban megragyogtatja aranyfüstjét, s a vajszlói gyermekkori emlékek, a régi ormánsági élet aranyfüstjével együtt itt lebeg ma is írógépem fölött, ha megoldódik bennem a komor szorongások bilincse.

Benne élek osztályom kicsiny, harsányan vidám, zabolátlan társadalmában, de azért mégsem vagyok benne teljesen. Idegenből jöttem, idősebb is vagyok társaimnál, testi hibám miatt egy kissé félrevonulok tornáiktól, táncmulatságaiktól, korcsolyaversenyeiktől és hatalmas csatangolásaitól. De jó bajtárs vagyok, szívesen alávetem magam íratlan törvényeiknek, soha meg nem tagadom az önkéntes szolidaritást. Sűgok, ha sűgnom illik, néha négy-öt magyar dolgozatot diktálok egyszerre, míg a magamét ugyanakkor írom, csínyjeikben velük tartok, titkaikat nem árulom el, ha bizonyos ügyekben az egész osztálynak hallgatnia kell holmi kihágások esetén, én sem mukkanok, s kész vagyok a legőrültebb tettekre, ha elhatározzák, hogy egy akarattal őrütséget követünk el.

Aranyos és furcsa emberek a tanáraink. Vegytanárunk a rövid szakállú, fölfelé fésült hajú, németes úr. Harsány, erőteljes kifejezéseket használ, két lány jár velünk, néha pirulva süllyednek a pad alá szégyenletükben. Egészségtant is tanít a tanár úr, s nem titkolja az emberi test működését és szerveit. Afféle Burschenschaft-szellemet képvisel, leghőbb vágya, hogy az iskolának tányérsapkája legyen s ezt végre sikerül is elérnie. Szívesen vezet kirándulást, reggeltől estig gyalogol és énekel a fiúkkal, harsányan magyaráz, pöröl és rendszabályoz, mint egy cugszfűrer. Egy ízben Kápolnásnyékre rándultunk ki, hogy megnézzük Vörösmarty lakóházát. Az árnyas kertben álmodozó régi kúria előtt verseket szavalunk, énekelünk, a költő emlékét idézzük, költészetét elemezzük. Este meghatottan, lelkesülten vonulunk a hosszú, poros úton az állomásra, a környék visszhangzik a nótától:

Az iskolaajtó szakadjon ki,

A diák szabaduljon ki!

Nem bánja, hogy az iskolát csúfoljuk vagy szidalmazzuk, sőt maga zendít rá olyan dalokra, amelyek leszedik a keresztvizet iskoláról is, tanári karról is.

Á kvadrát plussz bé kvadrát,

Nem tudom az algebrát,

Szinusz alfa, szinusz pi,

Décsi Mózsai, ne hijj ki...

Órán nem ragaszkodik az előírt anyaghoz, hanem fantasztikus történeteket mesél északi-tengeri heringhalásatról, alaskai jávorvonulásról, az angolnák csodálatos életéről, s két vegytani képlet között elhullajt egy-egy anekdotát németországi diákéletéből is.

A matematikát egy száraz humorú, szőrszálhasogató idősebb tanár tanítja. Hatalmas, vastag talpú, rettenetesen csikorgó cipőben jár, nyilván elvből. Élvezi cipője recsegését, állandóan ide-oda járka a dobogón. Engem mélyen megvet, minthogy nem vagyok valami híres matematikus. Még az elsőfokú

egyenletekről sincs fogalmam. Érintkezésünk rövid és kényelmes: ő felhív, én megmondom, hogy nem tudok semmit, erre beírja a négyest. Néhány lopott dolgozattal félbukásra igazítom kilátástalan helyzetemet, a konferencia pedig kegyelemből átereszt.

Nemrégiben találkoztam a tanár úrral a Berliini téren. Ráköszöntem, illendően fogadta, majd megállt. Szöveget ütött a fejébe, ki lehetek.

- Mondja, kérem - szólított meg a jól ismert hangon, mely hasonlít a gombóccal teli fazék sustorgásához és pöfögéséhez. - Honnét ismer ön engem?

- Tanítványa voltam a tanár úrnak hatodikban.

- Úgy? És hogy hívják?

- Kodolányi vagyok.

- Úúúúgy. Hatodikban nálam tanult. Nem emlékszem, megbocsásson, nem emlékszem.

- Én emlékszem tanár úrra.

- Igen, de annyian voltak az osztályban - így mondja: osztályban. - Ki járt önnel, jó matematikus?

- Köhler, Tattay...

- Ááá, igen, Köhler... Emlékszem... Jó matematikus volt. De ön... ön gyenge volt, nem?

- Sohasem tudtam felelni.

Mély megvetéssel pillantott rám, szinte fölháborodott. Vastag talpú cipőjét megcsikorgatta az aszfalton. Némi szünet után vigasztalóként odavetette:

- No, és most mivel foglalkozik?

- Író vagyok.

- És ír is?

- Természetesen - mondtam, mosolyogva a kérdésen. Csak matematikus lehet ilyen logikátlan.

- Mit ír? Nem hallottam magáról.

Az "ön"-ből egyszerre "maga" lett.

- Érdekes - mondtam nevetve.

- Pedig figyelemmel kísérem az irodalmi élet minden ágát. Olvasom a ... (És itt egy közismert hetilapot mondott, amely "minden művelt család asztalán" megtalálható.) No, Isten vele - fejezte be a beszélgetést lehangoltan, s úgy nyújtott kezét, mint a gróf a lókupecnek. Cipőjét erősen csikorgatva elballagott. Nyilván bántotta már, hogy nem volt erélyesebb, nem buktatott el irgalmatlanul, talán megszabadította volna a társadalmat egy naplopó szélhámostól...

Magyartanárnak az öreg M., Isten nyugtassa. Hosszú, vékony, kemény tekintetű, aszkétaforma ember, félfarral föltelepszik a katedra sarkára, szárazon kinyúló orrán át hangosan beszívja a levegőt, arcát a mennyezet felé fordítja, szemét behunyja... de mi tudjuk, hogy ez csak ravasz fogás, mert szempillái alól lesi az osztályt.

- Lelkem gyermekeim - kezdi a magyarázatát, s úgy megrág minden szót, úgy agyon eleméz minden mondatot, úgy körültekintően minden kérdést, hogy ránk száll az unalom bűvös álompóra, alig tudjuk nyitva tartani szemünket. M. tanár út kijavítja a költőket, s minden órán szenvedélyes haraggal kel ki a rossz magyarság ellen. Két szigorú alapköve van oktatásainak. Egyik az "önbecsérés", erre biztat bennünket minden órán, bármiről legyen is szó.

- Mert mi a legfontosabb az életben? - kérdi rejtelmes arccal.

- Az önbecsérés! - harsogja az osztály, fölriadva bódultságából.

A másik az a szilárd meggyőződése, hogy a világ minden nyelve a magyar nyelvből származott. Ismerjük a műsorát, minden érvét előre tudjuk, hiszen már a kis elsősök is azt hajtogatják, hogy M. tanár úrnál tudni kell a "szószármaztatásokat".

- Mert, lelkem gyermekeim - kezdi patetikusan a jó öreg -, itt van az a név, hogy Ginevra. Miből származik ez a szó? Miből?

Néhány pillanatig feszült csend uralkodik az osztályon, a bóbiskolók fölriadnak.

- Gyöngyvér! - vágja rá egy fiú, aki kedvence a tanár úrnak ezek miatt a közbevágások miatt.

- Úgy van! Gyöngyvér! - kiált föl diadalmasan, s ráncos ábrázatát túlvilági fény önti el. - Ginever... Ginver... Gingver... gönvér... Gyöngyvér!

Más:

- Honnét származik az a szó, hogy caballo?

- Gebeló! - vágja rá a kedvenc.

- Úgy van! Kabaló... Kebeľő... Gebe ló! Lássák!

Néhány ragyogó szószármaztatása még: a magyar "tuskó" és a német "Tisch" azonos. Természetesen, magyar. Asztalt ugyanis úgy csináltak az ősi időkben, hogy elfűrészelték a fa tövét - "tüssét" -, s a tuskón ettek. Így lett a "tüss"-ből "Tisch". A francia "beurre" (vaj) nem más, mint a "tejnek a bőre". Ugyancsak a francia "poche" (zseb) is magyar szó, ami kitűnik, ha a névelővel együtt mondjuk ki: "la poche". Mi az, ami lapos? Hát a zseb!

- Mit nevet? Mit nevet, maga szemtelen fráter?

- Őszintén szólva, én ebben nem hiszek - mondom, mert már nem hátrálhatok.

M. tanár úr kikel magából. Ráncos madárcarca vörös, hangja rikolt.

- Hát majd kiigazítom én innen a maga szekere rúdját! - rikácsolja. - Majd eltakarodik maga innét! Nem hiszi? Hát majd adok én magának!

Így szidalmaz csengetésig.

Most már kicsapat ez is, gondolom, mi az ördögöt csináljak? Bízom ugyan az igazgatóban, de egy öreg tanár mégis hatalom.

Másnap előállok egy mentő művelettel. Szólásra emelkedem, s bevallom, hogy tévedtem. Mindent elhiszek. Elhiszek pedig azért, mert magam is meglepő felfedezésre jutottam.

Beugrik a csapdába, mogorván kérdi, mi az a felfedezés. Engedélyt kérek, hogy a táblához mehessek, fogom a krétát, s mérhetetlen hosszú levezetést irkállok föl, tele a legszebb nyelvészeti jelzésekkel. Levezetésem magja az, hogy a magyar "kalapács" szó, a francia "marteau", a magyar "marni" és a latin "mors", a magyar "martalék" és a "harap" s a francia "mort" keresztül-kasul nemcsak rokonok, de magyar eredetűek is. A levezetésbe néhány gyönyörű szanszkrit meg mai orosz szót is keverek. Ha a matematikában is így tudnék levezetni, kisujjamban volna a Lorenz-féle egyenlet. Az osztály eleinte vihogva, majd szélhámosságnak ekkor fokától szédülve lesi működésemet. Én írok és törölök. Három táblát irkállok tele.

Amikor a bűvészmutatványnak vége, krétával-spongyával a kezemben, szerényen félreállok, mint egy hindu, aki a kalapból eleven galambokat röppentett föl. A tanár úr arca lassan kiragyog. Nagyot sóhajt.

- Lássák - mondja diadalmas pátozzal -, itt van. Tessék. Belátta, sőt csakugyan nem mindennapi eredményre jutott. Menjen a helyére, fiam, és tanulja meg, hogy nem szabad elhamarkodva ítélni.

Szószármaztatásit nem fogadom ugyan el, de jól megtanulom a magyar mondatszerkesztés törvényeit. Ő érteti meg, hogy a magyar mondatszerkezet mellérendelő, s nem alárendelő. Üldözi a mutatószó nélkül használt vonatkozószókat, s tökéletesen igaza van. Amit ma a magyar mellérendelő gondolkozásról hallunk az idegen alárendelő gondolkozással szemben, azt mind megmagyarázta M. tanár úr több mint húsz esztendővel ezelőtt. Mellérendelő mondataim M. tanár úr óráin álltak abba a szigorú rendbe, amelyben most is sorakoznak.

Hát az öreg H., akit Babosnak csúfolunk? Áldott jó lélek, csupa szeretet és jóhiszeműség. Az egész iskola csínyjeinek a céltáblája. Ideges, kapkodó, roppant rövidlátó kis ember. Egyszer cserebogárpotrohot cincér torral ragasztottunk össze. Megmutatjuk neki, s beszámolunk róla, hol fogtuk. Szegény Babos töri a fejét, vizsgálja a furcsa bogarat, fölforgat minden szakkönyvet, de nem tudja kisütni, miféle sohasem látott szörnyszülöttet fogtunk. Más alkalommal egy darab megfehéredett, kiszáradt kutyaürüléket adtunk át neki mint ásványt, s lelkes figyelemmel várjuk a savakkal és mikroszkóppal végzett szigorú vizsgálat eredményét.

Egyik fiatalabb tanárunk nőiszonyban szenved. Nem mer ránézni a két lányra, aki velünk tanul. Az utcán lehajtott fejjel lohol, elfordítva szemét a bűnre csábító asszonyi állatokról. Száraz ember, minden mozdulatában van valami riadt menekülés. Egyszer meg akar győzni róla, hogy az ábrázoló geometria nagyobb művészet, mint egy Munkácsy-festmény. Nyíltan megmondom, hogy a kettő között annyi a különbség, amennyi a tehénbőgés meg egy Ady-vers között megállapítható. Adynak még a nevétől is irtózik, nem csoda, hogy kegyetlen hasonlatom vérig sérti. Ettől fogva, mértani rajzaimat kénytelen vagyok a kitűnő Köhlerrel készíttetni, nehogy elbukjam.

Drága jó történelemtanárnk, Z. Gergely, halk, szelíd, beteg ember. Szívujj. Lassan lépeget az utcán, a lépcsőn meg-megáll, az előadást is félbeszakítja, s tenyerét szívére nyomva, szomorúan néz maga elé néhány pillanatig. Reggelenként találkozom vele az utcasarkon. Együtt megyünk az iskolába, együtt ballagunk hazafelé. Ez a néhány perces séta valami ki nem mondott, nem is hangsúlyozott baráti kapcsolatot teremt közöttünk. Ilyenkor mondja el gondolatait a történelemről, s ezek nem

egészen azonosak az iskola hivatalos történelemfelfogásával. Kérdéseimre szelíd jóindulattal válaszol, könyveket ajánl, és sohasem mulasztja el, hogy megkérdezzen, mit csinálok, mit olvasok, mik a terveim.

Az egész fehérvári iskolaidő koronája azonban a franciatanárunk, T. József. Róla könyvet kellene írni. Az egész város közismert "Maszór Pistája" ő, néhány vonással fölkanarított karikatúrája ott látható szerteszét Fehérvár kapuin, házsarkain, a parkok fáin a háncsba vésvé, padjain bicsakkal kifaragva. Miért nevezzük "Maszór Pistának"? A Maszór eredete a francia ma soeur-re nyúlik vissza, de a Pistát senki sem tudja megmagyarázni. Órái pokoliak. Nyilallik az oldalunk, megfájdul a fejünk a gyötrelmes röhögési rohamokról. Tiszta, ártatlan, jóhiszemű lélek, annyi évtized tanári munkája sem győzte meg, hogy a diákok találékonyan kegyetlenek a kínzásban, fáradhatatlanok az ő kifárasztásában. Kalapjába titkon pókhálót nyomkodunk, vastag, poros, nehéz pókhálót. Erre a célra gyűjtjük a padlason. Télikabátja hátára krétával keresztet rajzolunk, mint valami kereszteslovagnak. Névnepjén falnagyságú csomagolópapírra ékes francia köszöntőt írunk, két fiú kifeszítve tartja a papírt, a harmadik szavalja a szöveget. Óráin jóízű bögések, nyerítéseket és kukorékolásokat lehet hallani a legváratlanabb pillanatokban. Dallamot szerzünk az Athalie szövegére, s karban zúgjuk. Amikor elordítja, hogy "az egész osztály álljon föl, amíg én az igazgató úrért megyek", az osztály glédában áll a padok tetején. Gerendai egy havas, sáros napon szalmával bélelt klumpában, fülig érő kobakkalapban, hóna alatt óriási vörös kofaesernyővel jelenik meg, a tanár úr nem ismer rá. Ferenc József halálakor bömbölve zokogunk, miközben teli van a szánk vajjas kenyérral.

Kékül-zöldül a dühtől, reszket az idegességtől, bömböl, ahogy csak ziháló melle bírja, s dühében összezavarja a szavak, hasonlatok értelmét. Mi röhögünk, visítunk, pad alá bújunk görcsös jókedvünkben, s hiába iparkodunk ártatlan pofát vágni. Tollhegygel dallamokat pengetünk a pad szélén. Selyemszálát kötözünk néhány száz légy lábára, s egyenként föleregetjük őket, hogy gyönyörködjünk a tanár úr csodálkozásában. Hógolyót csapunk a mennyezetre, a katedra fölé, hogy a víz az ő kopasz fejére hulljon. Radírgumit égetünk a kályhán. Cukrot szórunk szét a padlón, s egymást verjük érte. Mikulás napján méteres krampuszt hozunk ajándékba a tanár úr lányának, s még meghatódik tőle az öreg. Úgy szeretjük Maszór Pistát, ő az iskola nagy attrakciója, ő a mindennap megújuló Nagy Mutatvány. Minden kincset megér. A nagyobbak a kisdíjakat szakszerű oktatásban részesítik a maszórségből, hogy a legnagyobb teljesítményt préseljék ki belőle, ha majd a keze alá kerülnek.

Egyszer fogadok valamelyik társammal, hogy nyilvánosan lemarházom, lehülyézem Maszórt. Ezt úgy rendezem, hogy az ablak elé ülök, háttal az ajtónak, s nagy hangosan olvasok egy Ady-könyvből. Maszór belép, néhány percig álmélkodva nézi a helyzetet, aztán rám szól:

- Hagyja abba. Elég volt, hagyja abba.
- Ne szólj bele, te marha - kiabálom én, hátra sem nézve. - Ne zavarj!
- Mi? Micsoda? Kikérem magamnak! Hagyja abba!
- Kuss, te hülye - szólok én. - Nem látod, hogy nagyobb ember beszél itt, mint amilyen te vagy? Megmondtam, ne zavarjatok!
- Ez már aztán... ez már mégis... - bömböli Maszór. Hátranézek, s rémülten ejtem ki a könyvet a kezemből...
- Tanár úr... - dadogom elképedve. - Nem tudtam, hogy a tanár úr...
- Menjen a helyére - kiáltja dühösen. - Máskor nézzen hátra, ha szólnak magához.

- Ígérem, hogy ezután mindig hátranézek - fogadkozom ártatlan pofával.

De azért az iskola nem áll csupa rigolyás, tehetetlen csodabogárból. Nyolcadikban ragyogó filozófiatanárt kapunk, fiatal, nyugodt, előkelő megjelenésű, szerény és finom modorú embert, s egyszerre mindenkit erősen érdekel a lélektan és a filozófia. Nem tart rettegésben senkit. Mindenki büszke rá, hogy ért a lélektan legszárzabb kérdéseire is, buta fiú nincs. Mennyi érdekesség lappang az olyan salabakterekben, mint Stuart Mill, Henry George vagy Spinoza! Minden fiú olvas valamit, s aki mit olvas, arról beszél a maga módján. Még Jókaiából is lehet kivonni valami érdekeset a mesén kívül: azt, hogy hogyan ábrázolja a parasztot, a földesurat, a hivatalnokot, a rendőrspiclit. Tanárunk a Tökéletes Tanár. Óráinkon halálos csend van, soha egy figyelmeztető szó el nem hangzik. Senkinek sem jutna eszébe tollhegyet pöngetni vagy kukorékolni.

Hittanárunk eltűnt, azt mondják, sarokba csapta a reverendát, huszártiszt lett. Némelyek állítólag látták is, amint kardját csörtetve loholt egy fiatal hölgy mellett. (Minket arra tanított, hogy a szerelmi élet olyan, mint az anyagcsere. Piszkos fiziológiai folyamat.) Teológusnak huszár volt - huszárnak talán nem teológus. Helyébe egy nagy termetű, jó parasztkoponyájú papot kapunk, valláserkölcsi dolgokban kemény kezű parancsolót. Nyilván föltette magában, hogy Szent Istvánként kemény járomba hajtja pogány fejünket, megtérít, ha addig él is. Vasárnapi prédikációit élvezettel hallgatjuk, mert különös szavai vannak. Gyakran magyarázza, hogy az ördög úgy vadászik a lélekre, mint pók a légyre, s ez a sátáni "pókhájó" itt feszül körülöttünk, vigyázzunk, fönn ne akadjunk benne. Hogy miért mond "pókhájót", nem tudjuk, de lessük, s ha végre megkaptuk, elégedetten megyünk haza a vasárnapi ebédre, mert nem ültünk hiába oly hosszú ideig.

Derék, egyenes, jóindulatú férfi a hittanár, minden szigora mellett. Rendkívül igazságos. Azt is meg kell hagyni, hogy apologetikai fejtegetései izgalmasak, mert vitába száll a kételkedőkkel és kíváncsiakkal. Engem különösen érdekel az apologetika: vajon hogyan lehet bebizonyítani Isten létét, a túlvilági élet valóságát, a Szentháromság tanát, azt, hogy Isten föláldozta egyszülött Fiát az emberiségért (bár annyira mégsem szerette az embert, hogy meg ne büntesse Ádámot és Évát kíváncsiságáért). Órákon át folyik a vita, a pap rendíthetetlen türelemmel és önfegyelemmel hallgatja ellenérveimet, halmozza érveit. Lázadás csak akkor tör ki ellene - de aztán annál böszültebb -, amikor lenézően nyilatkozik Bocskai Istvánról meg Kossuth Lajosról. Megragadjuk az alkalmat, hogy nemzeti érzéseinket tűzcsováként lobogtassuk az iskolában, ünnepélyesen tiltakozunk nagyjaink "sárba rántása" ellen, zúgolódjunk, csoportosuljunk, veszekedjünk, protestáljunk és kardjainkat csörtessük. Jól tudjuk - mondja az egyik szónok, aki a pap tudomására adja érzelmeinket -, hogy itt nemcsak katolikus vélemény hangzott el protestáns hőseinkről, hanem a Habsburg-uralom burkolt dicsőítése is. Mi nem teszünk különbséget katolikus meg protestáns hősök között, azt pedig nem tudjuk elviselni, hogy akár legkedvesebb, legtiszteltebb tanáraink is együttérezzenek a Habsburgokkal s az ő udvari katolicizmusukkal, nem, ezt nem viseljük el. Inkább meghalunk. A főtisztelendő tanár úr tehát magyarázza meg szavait.

Megmagyarázza, tiszteli Bocskait, Kossuthot, ezse ágában sincs a Habsburgot malmára hajtani a vizet. Mosolyog, mi pedig elégtétellel dörmögünk. Hüvelyébe dugjuk kardunkat, és elállunk a vérengzéstől.

Első félévi bizonyítványom alapján fél tandíjmentességet kapok, hiszen apám köztisztviselő. Ha paraszt vagy munkás volna, nem kapnék, mert van egynéhány hármasmom. De örülök, hogy megszabadulok a bukás rémétől. Ha szigorúak lettek volna hozzám, elbukhattak volna számtanból s tán másból is, de méltányolták egyéb eredményeimet, irodalmi tevékenységemet. Drága jó tanárok, nem vallják tantárgyukat egyedül üdvözítőnek, mint valami vallást, nem tekintik eretneknek, aki más iránt érdeklődik, nem égetik meg, nem tapossák ki a tisztességes emberek társadalmából, nem vitatják el tőle az emberi lelket. Ez a szerencsém Fehérvárott.

Olyan matematikatanárral áld meg később jósorsom, akinek alakját különös tapintattal és gyöngédséggel idézem emlékeim között. Hosszú, sovány, hajlott, fekete férfiú, kis hegyes szakállt viselt, azt szereti marokra fogva megbirizgálni, ha kinéz az osztály ablakán, s megfedkeznek arról, hogy hol is van tulajdonképpen. És akkor is megfogja, amikor hamiskásan rám néz sötétén sütő tekintetével, s komoran kérdezi:

- Nos, Kodolányi úr, óhajt felelni?

- Nem óhajtok, tanár úr - felelem szerényen.

- Nos, akkor beírom a négyest, a fene egye meg - mondja, beírja a négyest, s én visszamerülök a könyvbe, amit éppen olvasok.

Megtörténik, hogy a tanár úr magyarázni akar, fölveszi a krétát, hosszasan vizsgálja, majd nagyot sóhajt s hozzáfog:

- Felveszünk egy pontot, nevezzük Á-nak. A pont elindul. Megyen a pont, megyen, megyen... De már tovább nem megyen - fejezi be, mert a kréta a tábla széléhez ért, s nincs tovább. Az ablakhoz sétál, hátratett kézzel hosszán kinéz, s gondolataiba merül. Mi csöndben tereferélünk, hogy ne zavarjuk.

Nyilván zenei problémákon töri a fejét - gondoljuk. Rajong a zenéért. Megesik, hogy már fél kilenc, s a tanár úr mégsem jelentkezik. Elszalasztunk a lakására egy jó hegedűst. Elmegy, ottragad. A tanár urat az ágy szélén ülve találja, amint éjszakai ruházatban buzgón hegedül. A küldönccel vitába bocsátkozik, egyik is eljátszik egy tételt, másik is, az idő pedig múlik. Mígnem csenget a pedellus, és vége az órának. A tanár urat nem is láttuk.

Azért aki jó matematikus, jó fizikus, annyit tanulhat, amennyit csak bír. Mert a tanár úr néha nekiveselkedik, és villámgyorsan pótolja a hiányt. Alig tudjuk követni szaporán táblára vetett képleteit, összevonásait, behelyettesítéseit, gyökvonásait, szinuszeit és koszinuszait. Én nem is követem. Matematikai érdeklődésemnek végképp szárnyát szegte az operáció, s utána következett megaláztatásom.

Néha megáll előttem, fölemeli a könyvet, amit olvasok, megnézi s mosolyog.

- Érdekes?

- Nagyon.

- Csakhogy el fog bukni. Tele van szekundával. Hat ökör sem húzza ki belőle, úgy megbukik, Kodolányi úr. Mi a véleménye?

- Nem buktat el engem a tanár úr. Nem olyan ember - mondom szelíden.

- Nézze, a noteszem tele van négyesekkel. Ez mind a magáé.

- Majd átenged a tanár úr. Nem tesz olyat, hogy megbuktasson.

Odébsétál, fekete bajusza alatt sejtelmesen mosolyog.

De nem buktat meg. Azt a nyomorult hármast megadja. Megadja a könyvekért, melyeket föl-fölemel a padról, versekért, melyeket az Önképzőkörben fölolvasok, magyar dolgozataimért, francia tudományomért, folytonos, bár másfajta munkámért. Még az érettségim is átbozsát. Igaz, nem sokra

megyek azzal az érettségivel, de akkoriban még azt hittem, egyetemre megyek, s megszerzem a magyar-francia tanári oklevelet.

Jótevőm ez az okos, zárkózott, fölényes tanár, meghagy békében a magam fészken, s finoman érezteti velem, hogy bár matematikus és fizikus nem lesz belőlem, de lehet író, s az sem alábbfaló a matematikusnál.

(Tanárom fia nemrégiben fölkeresett, és elmondta, hogy zenei tanulmányai Finnországba csábítják. Készséggel adtam neki ajánlóleveleket finn barátaimhoz. Később Helsinkiben találkoztam vele: fiatalos buzgalommal tanulmányozta a finn népzene, s végezte munkáját a zeneiskolán. Néhány kompozícióját itt-ott előadták, maga is dirigált. A háború kitörésekor az állomás előtt légvédelmi óvóhelyre igyekezett a bombák elől. Egy bomba repeszdarabja elérte, bal karját amputálni kellett. De mindez nem vette el a kedvét, hogy Finnországban maradjon és tovább dolgozzék. Zenerajongó, mint apja.)

Ekkoriban a tanárok nem irkálnak minden órára "tanmenetet", nem kötelezik őket arra az abszurdumra, hogy előre fölvezeljék előadásukat, megölvén így a tanítás frissességét, a szabad képzettség eleveenségét. Nem vezetnek az igazgatói irodában "titkos minősítéseket" a diákokról, minősítéseket, amelyek nemcsak a diákok előtt titkolnak, de még a szüleik előtt is. Nem demoralizálják a fiúkat azzal, hogy osztályozzák a diák külsejét: ruháját, járását, viselkedését. Nem ismerik a lelketlen iskolai Bedeaux-rendszert. A világháború csúcspontján, a magyar-német szövetség legforróbb szorításában nem süllyedtek az iskolák a német szellem szolgálai utánzásába, hogy megöljék a magyar fiúk lelkét. Azt is tudták a pedagógusok, hogy a fejlődő tanulónak pihenőre, játékra és főképp zavartalan táplálkozásra van szüksége, gondjuk volt hát arra, hogy a diákok hetenként kétszer már déli tizenkettőkor hazamehessenek, s ne kelljen rögtön visszaroanniok az iskolába, egyáltalában, hogy ne töltsék egész napjukat tüdősorvasztó, szemrontó, gyomorpusztító és kedélyromboló görnyedéssel kora reggeltől késő estig. Emberséges emberek voltak a régi, lenézett, konzervatív tanárok, irtóztak a rendszabályoktól, az iskolai adminisztrációtól, de annál inkább lelkesedtek a lendületes előadásokért, az eleven eszmecserékért, a diák szabad érdeklődésére bízott művelődésért, a bátorságért, vidámságért, egészségért. (Pécs az egész országban páratlan kivétel volt.) Tanáraink nem lelték örömet abban, hogy óra kezdetekor egy "napos" haptákba vágja magát előttük, és "alázatosan" jelentse, hogy az osztály létszáma ennyi és ennyi, a hiányzók száma ennyi, közülük beteg ennyi.

Az sem teszi boldoggá ezeket az öreg vagy régimódi tanárokat, ha valamely szörnyűség bűncselekményen kapnak egy-egy diákot. Például azon, hogy lánytársaságban ment végig az utcán. Vagy megbújva egy kapu alatt, sebtén elszívott egy cigarettát. Más iskolák tanárai közül mindig cserkész valaki az utcákon alkonyatidőben, hátha rajtakap egy delikvenst az iskolai szabályok megsértésén. A mieink inkább elfordítják az arcukat, s másnap négy szemközt figyelmeztetik a dohány szerelmét, hogy vigyázzon, mert "ha valaki más" kapná rajta, még bajba kerülhetne. Az öreg M. szerint a kedves, tisztességes, vidám lányok társasága a legjobb nevelés a fiúk számára - s ezen a véleményen vannak mások is. Némely tanárunk - mint a németes vegytanár is - tudja, kinek ki a szerelme. Ha valaki rosszul felel vagy elbáméskodik, ugratja: "Úgy látszik, megint sokat gondolt a Rózsira, mi?"

Majdnem minden osztályba jár néhány diáklány. Ekkoriban még nincs leánygimnázium a városban. De sem a lányokra, sem a fiúkra nem szakad rá az Ég, nem nyílik meg alattuk a Pokol, mert egy iskolába járnak. Mostanság katolikusok, reformátusok egyaránt hallani sem akarnak arról, hogy Isten két nemet teremtett: férfiút és nőt. S mert ezzel tisztában vannak a férfiak is, a nők is, jobb volna, ha a pedagógia is tisztában volna vele, s megértené, hogy férfi-nő együtt tesz egy egészet, együtt kell élniök, dolgozniök tehát. De ebből a belátásból "különbéféle veszélyek" származnak, például a fiatalok

beleszeretnek egymásba. Holott mi éppen a leánytársainkba nem szerettünk bele, mindössze jó pajtások voltunk, ha tudtunk, segítettünk egymásnak.

Az igazi munka az Önképzőkörben folyik. Több kör van: fizikai és matematikai kör, gyorsírókör meg Vörösmarty Önképzőkör. Előadások, viták, pályázatok zajlanak mindegyikben, pártharcok dúlnak, korteskedések viharzanak. Hirdetmények hemzsegnek a lépcsőház fekete tábláján. A matematikai körbe szakfolyóiratok járnak, fogas kérdések körül füstölnek az agyak. A gyorsírók olyan sebességre tesznek szert, hogy súlyokat kellene kötözni a csuklójukra, mint az egyszeri kengyelfutónak a bokájára, nehogy elfusson. A tulajdonképpen Önképzőkör pedig egy hűvös, tárgyilagos, szinte személytelen tanár felügyelete s néhány fiú vezetése alatt gyűjtőmedencéje minden irodalmi, kritikusi, tudósi ambíciónak. Itt találok meg igazi munkahelyemet, ebben a szabad, vidám, kíváncsi és lelkes társaságban.

Rögtön fejest ugrom az önképzőköri életbe. Rousseau-t, Voltaire-t tanulmányozom. Rousseau forradalmi hatással van rám. A Társadalmi szerződés meg az Émile fölforgatja az emberről vallott nézeteimet. Lihegve, elfúlva olvasom, s boldog fölszabadultságot érzek: az ember természettől jó, csak a társadalmi körülmények, a helytelen nevelés teszi rosszá. Idealizmusomnak soha ki nem apadó forrása ez a rousseau-i fölfogás. A társadalmi berendezkedés hibái, bűnei egyszerre könnyen kiküszöbölhetőkké válnak a szememben, hiszen csak arról van szó, hogy visszatérjünk az alapszerződés elveihez, a közjóhoz és igazsághoz, meggyőzzük az embereket, hogy új szerződés kötése szükséges, és máris megállapíthatjuk egy boldog, magasrendű, harmonikus társadalom körvonalait. Vajon mi akadályozhatná meg az embert, hogy jobban rendezze be társadalmát? Új megállapodásra kell jutni egymással, új szerződést kell kötnünk, s minden rendben lesz. Világos viszont, hogy az elromlottak s azok, akiknek van mit féltetniök egy új társadalmi szerződéstől, ellenállnak. Nos, ez is igen egyszerű: félre kell állítani őket. A francia forradalom megmutatta, hogyan.

Egyik fölolvasást a másik után tartom az Önképzőkörben Rousseau-ról. A fiúk lelkesen hallgatják, s félszegen, de nagy lendülettel vitatkoznak a fölmerült kérdések fölött.

Változatlanul kínoz a nagy kérdés, a kérdések kérdése is: mi a világ, hogyan keletkezett, s mi a jövője. Már nem tudom, miféle műveket tanulmányozok, de végül is kilyukadok az energia és entrópia ellenpárjának elméleténél, s úgy érzem, megtaláltam a teremtés titkát. Mintha lehullott volna a saisi fátyol: hitem szerint tisztán látom, miként lesz az energiából mozgás - a mozgás az energia megnyilvánulási formája -, s a mozgás mint vész el a szétsugárzó energia fölemésztődésében, az entrópiában. Lám, itt vannak az égitestek, például a Nap. Mozgásban - a hó is mozgás, az elektromosság is, a fény is az - lassan-lassan elveszti energiáit, s végezetül győz az entrópia, a teljes megmerevedés, kihűlés, széthullás törvénye.

Elméletemben semmi helye az Istennek és semmiféle teológiának. A végső ok éppen olyan ismeretlen marad számomra, amilyen gyermekkoromban volt, legföljebb annyit mondhatnék, hogy az energia maga az Isten. De ebben is volna egy sor ellentmondás, egy sereg homályos pont. Így egyre szkeptikusabb szemmel nézem a végső okot, s úgy teszek végül, mintha nem is volna.

Ezekről a kérdésekről is tartok előadásokat. Mondhatom, mélyreható vita indul meg, s elfeledkezve szép időről, sétáról, szerelemről, vasárnapi ebédéről, csak vitázunk, vitázunk, mint görög filozófusok a gümnászionban.

Hétről hétre teremnek új verseim is. Fölolvasom, a fiúk megbírálják. Egyik-másik belekerül a Kör Aranykönyvébe is - tán még most is ott van, ha szigorúbb kezek ki nem tépték onnan. Egy óriási regénybe is belekapok, írom éjjel-nappal, főhőse Petrovszkij, a hadifogoly, tartalma az ő szerelme egy előkelő leány iránt. A dolog véres tragédiába torkollik, mert a nyomorult, lenézett orosz hadifogoly

számára elérhetetlen a büszke, finom úrikisasszony, annak a családnak féltett szemefénye, ahol a hadifogoly megalázó testi munkát végez.

Az a tervem, hogy a nagy művel elküldöm az Athenaeumnak, ott rögtön elolvassák, fölleskésülnek rajta, ajánlott levélben hívnak azonnal Pestre, a regényt kinyomtatják, szép pénzt adnak érte, az ország visszhangzik nagyságomtól, köpök a pécsi iskolára, odavágom apámnak, hogy mégsem vagyok Ólommadár...

Egy másik, régebben kezdett, csekély három kötetre tervezett regényemet az első kötet közepénél abbahagyom. Meg kell ugyanis vallanom őszintén, hogy gyerekes marhaság. De ez a másik, ez igen. Ez már kifogástalan remek.

Később egyes részeit eldobom, újrakezdem, kiegészítem. Sokáig gyúrom, forgatom, pancsolom a nagy művet. Új szempontok vetődnek föl, új világitásba kerülnek a figurák. Olyan ez a Petrovskij, mint egy lucaszék.

M. tanár úr zabolátlan nyelvészkedése és a turáni népek iránt táplált rajongása fölkelte kíváncsiságomat a turáni gondolat iránt. Megrendelem a Turáni Társaság folyóiratát, a Turán-t. Sok csodálatos dolgról olvasok benne. Amit a történelemórán kellett volna hallanunk, most tanulgatom. Derengeni kezd előttem a magyarság kapcsolata más népekhez - törökökhöz, bolgárokhoz, vogulokhoz és osztjákokhoz -, holott eddig csak annyit tudtam - s azt sem az iskolában tanultam meg, hanem a Budenz-féle finn nyelvtanból -, hogy nyelvünk a finn nyelv rokona. Mint mindenben, ami fölleskésít, ebben az újabb kérdéshalmazban is nyakló nélkül rohanok valami nem látott cél felé. Megszerzem Reguly Antal osztják népköltési és nyelvészeti gyűjtését, a Munkácsi-féle fogul népköltési gyűjteményt, s hozzáfogok, hogy a nyelvészeti szakmódszerrel írt szövegből a magyar fordítás alapján "megtanuljak" osztjákul, vogulul. Honnét meríték erőt ennyi tevékenységre? Honnét van minden napomnak nem huszonnégy, de legalább negyvennyolc órája? Hogyan lehetséges ez, hiszen minden délelőttöttem az iskolában töltöm, ennem, aludnom is kell, sőt mindig van egy halálos szerelmem is, aki versek tömegét csiholja belőlem, s akivel hosszú délutánok töltök az utcán, mezőn vagy a szobában? Hogy jut időm s erőm mindegyre a tevékenységre: olvasok francia, orosz, angol és német írókat és költőket, fordítok franciából és németből, tanulmányozom a legunalmasabb, legsúlyosabb filozófiai műveket, foglalkozom társadalomtudományi könyvekkel, tanulok törökül és oroszul, minden vasárnap szerepelek az Önképzőkörben, írok regényt, bújom a vogul meg az osztják gyűjtéseket, olvasom, s nyomban írásban bírálom Adyt, Babitsot, Móriczot, mellékesen átfutok úgyszólván minden Jókai-könyvet, Gárdonyit tanulmányozom, s írásban fejtem ki, hogy - bár a nyelve szép - érzelgős, puha, pepecselő dilettánsnak tartom, lélektani tudását pedig nullának. Buzgón bírálom iskolatársaim zsenge műveit, látogatóba járok, zongorát hallgatok - hogyan, miképp cselekszem mindezt? Hogy nem vagyok soha fáradt, álmos, hogy nem hasadok ötfelé? Ó, milyen hosszúak a napok, s milyen szikrázóan eleven az agyam!

Sovány, rossz tartású, erős botra támaszkodó, nehezen járó fiú vagyok ebben az időben. Nem túlságosan rokonszenves alak. Arcom sápadt, vékony, hajam hosszú, s bizonyos kísérletezések után, hogy vajon fölfelé fésülve s laposra nyírva, avagy oldalt fésülve viseljem-e, abban állapodom meg, hogy hosszúra hagyva hátrafésülöm, mint ma is. Olykor kis bajuszt viselek, olykor meg leborotválom, viszont barkót hagyok. Kezem finom, gyenge. Hangom éles, kellemetlen. Télen-nyáron nyitott ingnyakkal, kesztyű nélkül járok, ha hideg van, fölveszem szűk, tobákszínű kabátomat, melyet apáméból alakítottak. Így baktatok az utcán, duzzadó zsebemben iskolakönyveimből kitépett lapok és füzetek, hónom alatt könyvtári könyvek. Igen, és szemüveget is viselek, mert kisdíák korom óta erősen rövidlátó vagyok. Ez arra jó, hogy csak azokat ismerjem meg, akiket éppen akarok.

Pénzem soha sincs, pedig csakhamar tanítványt is vállalok, hogy könyvéhségemet s mozirajongásomat kielégíthessem, meg dohányt vegyek. Mindamellet mélyen megvetem a

nyárspolgárokat, amint romantikus költőhöz illik, undorodom a nehéz háborús világban örökké panaszkodó asszonyoktól, a fizetésük beosztásán kínlódó tisztviselőktől, a folytonos rémüldözésektől: hogyan élünk meg, miből élünk meg. Szó szerint veszem az Evangélium tanácsát a mindennapok gondjáról, de azért fél éjszakákon át töröm a fejem, honnét vehetnék pénzt könyvekre.

És mintha több énem volna, s örökké feleselnének bennem. Kozmopolita vagyok, de semmi sem izgat jobban, mint magyarságom, vigasztalanul pesszimista vagyok, a halálvágy néha úgy rám nehezedik, hogy attól tartok, öngyilkos leszek, de minden reggel új munkába kapok, s biztos tudom, sikerül. Kétkedem benne, hogy van-e értelme az életnek, de abban soha, hogy van-e értelme a munkának. Voltaire híveként ellensége vagyok az Egyháznak, de csak egy hajszál választ el attól, hogy az oltár lépcsőjére boruljak s imádkozzam, mint az együgyű öregasszonyok. Kegyetlen vagyok magamhoz, de sajnálom is magamat, javíthatatlan puritán vagyok sőt askéta is, de könnyen lennék pogány, mint egy néger. Felbőszít a szegénység, a szenvedés, a szolgaság minden jele, azonban titkon előkelőnek, úrnak érzem magam. Tele vagyok ellentmondásokkal, s folyton vizsgálom magam, hogy harmóniát teremtsék, s az ellentmondásokat kiegyenlítssem.

Mindezek tetejébe határtalanul indulatos is vagyok, egy osztálytársam kezébe kést ütök, amikor eltakarja könyvem, hogy bosszantson. Azonnal támadón lépek föl minden ellentmondásra és bántalomra, az értelmetlenség dührohamot vált ki belőlem. De könnyen megbékélek, sokat meg tudok bocsátani, s barátaim előtt nem zárom be sem a pénztárcámat, sem az ismereteimet. Amikor többen lakunk együtt, dohányomat, borotvámat, ceruzámat, rajzlapjaimat, száz apró holmimat állandóan használják.

Iskolán kívüli életem csendes, sőt egy kissé szomorú. Mihelyt a vidám, harsányan egészséges tömegből kilépek, a magam egészen elkülönült, tépelődő életét élem. Szép napokon kísétálok a temetőbe, leülök egy padra, figyelem, hogy ring a megsárgult falevél, hogy pilinkézik a könnyű hópehely. Nagyon kedves gondolkozóhelyem a temető. Szép sötét ciprusok vannak itt, komorak és feketék, mint Lenau versei. Fonnyadt koszorúk, megfeketedett gyászszalagok, melyeken még kibetűzhető a felírás, hogy: "Emléked örökké él!" Olvasgatom a fekete márványkövek aranybetűit, az egyszerű kereszték rozsdás föliratait, s találgatom, milyen élete lehetett ennek a fiatalasszonynak, akit sirat a férje, annak az öregúrnak, akit gyermekei és unokái gyászolnak. A nevekből, életkor számokból, a föliratok hangjából, a síremlékek alakjából, a sírok állapotából, a koszorúk és virágok színéből családok seregét támasztom föl, s kiméricskélem életük útját.

Ott gondolkodom verseimen is. Újra és újra elsusogom a verssorokat, keresgélem az alkalmas rímeiket, válogatom a hangulataimhoz illő jelzőket, aztán leülök, beleírom a noteszembe. Amit leírtam, hangosan elmondom. Nem hallja más különös szavalásomat, csak a nesztelenül ácsorgó fák és a merev síremlékek.

Többször ott száll rám az este. Télen hamar lehull az alacsony égboltozat sötétsége, szél kerekedik a zörgő, sóhajtozó fák között, a száraz fű borzong. Távol a város lámpái reszketnek. Nyáron vörösen száll le a nap a fekete fakoronák mögött, hosszan elnyúló felhők boronganak az alkonyatban, illat leng, mint könnyű, ezüstös fátyol, s a madarak új lelkesedéssel fognak esti csicsérgésükbe. Ilyenkor gyászfátyolos nők indulnak hazafelé az elárvult otthonba, magukkal vivén kis öntözőkannájukat és rövid nyelvű kapájukat, mellyel a sírt gondozták. Nem szeretem a gyászruhás, gyászfátyolos nőket: bánatukat hosszan vonszolják magukkal, mint az uszályt, arcuk puffadt és vörös, vádoló kifejezés ágaskodik rajta - mert a gyászoló asszonyok makacsul vádat emelnek az Isten, a Sors, a Végzet, a Gondviselés, az Élet, a Halál, egyszóval, mint mondják: a "világ" ellen. Én, ha gyászolnék. elvonulva, szinte észrevétlenül tenném, mélyen elmerülve bánatomba és emlékeimbe, s óvakodnék attól, hogy fekete ruhát, kalapot, kesztyűt vagy akár csak egy szalagot is viseljek. Az én szememben az igazi szép, méltóságos gyász a hófehér, amilyenben az ormánságiak gyászolnak.

Sötét este sétálok haza, szívemben békével, noteszemben verssel. Nem esik jól a beszéd, szívesen hallgatók, s fonogatom tovább az esti csendben belém lopkodott finom hangokat.

Szeretem azt a vizenyős, laponyagos rétet is, amely mintha a Vértesig terülne a Nagy Sándor utca végétől. Egyik határa a folyócska, a másik a temető felé vezető országút (Palotai útnak nevezik). Mint gyertyák a zöld asztalon, állanak a haragoszöld réten a nyárfák, az égbolt oly magas és távoli, mintha a végtelenbe tágult volna. A vízparton heverészve el lehet bámulni a tágas rétet, a Vértes kék gerincét s az egyenes, délceg nyárfákat. Meg azt a malmot is, amely a folyó megduzzasztott vizét nagy zúgással-zubogással zuhogtatja a tóvá szélesült mederbe. Szeretem a környéket, félig kidőlt palánk, néhány jegenye meg az út mellett egy-két szép formájú bokor van itt, s mögötte a város messziről idelátszó házai és kertje. Magammal viszem vízfestékemet, rajztáblámat, és megpróbálom megörökíteni ennek a csendes zugnak a hangulatát.

Sétáim hosszúak és magánosak. Ekkoriban elég jól és sokat tudok járni, roppant sovány, és így könnyű vagyok, a város síkon fekszik, az utcák simák, az utak nem kövesek. Kirándulásaim alkalmával mindig találok kényelmes, hangulatos, elhagyott helyet - egy padot, egy nagy terméskövet, gyöpos partoldalt, hűvös, árnyas dombocskát -, ahol letelepedhetem, elgondolkozhatom, figyelhetem a táj rejtett életét, s beleélhetem magam a természet csöndes munkálkodásának alig hallgató ritmusába. Egy faágot, egy dús fűcsomót, egy hatalmas lapulevelet, egy hangyabolyt órákig el tudok nézegetni a legcsiklandozóbb gyönyörűséggel, a legtisztább csodálattal és alázattal.

Horváth Júlia

Kodolányi János Székesfehérvárott

"Fehérvárt szeretem. Otthonosan érzem magamat benne, akár a házikabátomban. Tetszik a belsőváros kanyargó, szalagvékony utcáinak régi barokk képe, a külső részek falusias, parasztos hangulata, tocsogó, sásos-bokros környéke, a kakasugrás szélességű folyócska, mely az iskolakert mellett ballag, s széles rétek vizét gyűjti össze, a távolban kéklő Vértes hosszú háta. Tetszik a barátságos külsejű iskola, udvarán a suttogó jegenyékkal. A bokros, csaltos közkertek, az Erzsébetliget árnyak közt kanyargó útszövevénye. Tetszik a kövezeten halkán kopogó cipősarkok álmatag muzsikája, a Hal tér, a falusi szekerekkel körülvelt Ponty-kocsma, amelynek falát egy sereg lézengő "Ponty-lovag" támogatja. Íme, ez az ősi koronázó város, nagy királyaink temetkezőhelye, itt hirdették ki az Aranybullát. Itt mondta a németbarát Péter király szemébe sötét jóslatait a primás, és nem messze innét hányták el a megvert teutonok vértjeik ezerét." - írta Kodolányi János a Süllyedő világ című életrajzi regényében.[1] Akkor múlt negyven éves, s úgy vélte: "ez az a határ, ahonnét már visszatekinthet egy emberöltő lassan ködbe vesző tájaira..."[2]

A tizenhét éves ifjú 1916 őszén érkezett Székesfehérvárra, s lett a Magyar Királyi Állami Főreáliskola VI. osztályos tanulója. "Nem messze az iskolától, a folyócskán túl, egy görbe, kisvárosias, poros utcában"[3], a Tobak utcában, egy özvegyasszonynál, a reáliskola néhai tanárának feleségénél kosztosdiák. Kezdetben egyedül van, hamarosan társakat kap, s a kis szoba igazi diáktanya lesz.

"Az iskola egészen fogamra való. Szabad, bajtársi hang uralkodik itt, nyomát sem érzem a gőgös, puffadt tanári uralomnak. Igazgatónk is tetszik, Kelemen Béla ő, ugyanaz, akinek szótárait használjuk, Mosolygó, kissé szkeptikus arcú, pirosas orrú úr, iparkodik félelmes ábrázatot vágni, ha végigmegy a folyosókon, de magában mosolyog. A tanárok, akár fiatalabbak, akár öregek, jó emberek. Rigolyások, hiszen tanárok, de megértők, bölcsék."[4]

"Igazi munkában gazdag, békés diákélet kezdődik számomra Fehérvárott. A vad romantika, a szenvedélyes érzések, a fáradhatatlan munkakedv, a harsány vidámság és néma halálvágy, a csendes, termékeny séták, a telhetetlen kíváncsiság, a késre menő viták és nagy tervek korszaka." [5]

A főreáliskola Vörösmarty Önképzőkörében alkotó munka folyik: felolvasások, szabad előadások, viták. A szabad szellemű kör demokratikusan működik. Tisztikara a következőkből áll: tanárelnök, ifjúsági elnök, főjegyző, első és második aljegyző, pénztáros, ellenőr, főlaptáros, allaptáros a háznagy. [6] Az 1916/17-es tanévben a körnek 59 rendes és 50 pártoló tagja van. Rendszeresen járnak ide hetilapok és folyóiratok: az Új idők, az Élet, az Uránia, a Művészet, a Vasárnapi Újság, a Jó Pajtás, az Állatvédelem és a Vasárnapi Könyv két példányban. Kodolányi ideérkezésekor azonnal bekapcsolódik a kör munkájába: Entrópia címmel felolvasást tart, szaval is, hogy mit, azt sajnos nem közli az iskola értesítője. S ami ennél is fontosabb, megnyeri a szépirodalmi pályázatot, s az ifjúsági elnöktől kitűzött 10 korona jutalmat a kör díszkönyvébe írt három verséért. [7]

A következő tanév a nagy sikerek időszaka. Kedvenc íróim című pályamunkájával első díjat nyer a magyar irodalmi pályázaton. Jutalma 20 korona. Verseivel a szépirodalmi pályázat győztese lesz, ami 15 koronával jár, s ugyanő nyeri el dr. Löwy Károly ügyvéd úr adományát, a Természetszeretet újkabkori költészetünkben című tételre kitűzött 20 korona jutalmat. Az Önképzőkör Kodolányit választja jövő évi elnökének. [8] Az év végén könyvjutalomban részesül, bizonyítványában pedig minden tantárgyból legalább elégséges osztályzat szerepel. [9]

Hetedikes korában köt barátságot Tarsoly Sándorral, akit meg is látogat Kolozsvárott. Tarsoly litografikus úton előállított lapot szerkeszt diáktársai és barátai számára. A lapszámokat ő maga írja vegytintával, hogy kocsonyán lehúzáván, maga postázza és hordja ki. Hatalmas levelezést folytat az ország különböző városaiban élő munkatársi és baráti körrel. [10] Kodolányi nagyszabású tervekkel, hatalmas tettvággyal érkezik vissza Fehérvárra. Elhatározza, hogy nem is litografált, hanem nyomtatott újságot fog kiadni. Számba veszi a lehetséges munkatársi kört: Tarsoly Sándoron kívül az ugyancsak erdélyi Cséhely Miklóst, Kosolváry Gábort, a pécsi Haraszi Sándort, diáktársai közül Pákozdy Ferencet és Fáy Árpádot.

A Diák-toll című szépirodalmi közlöny 1917. november 17-én jelenik meg Deutsch Ármin székesfehérvári könyvnyomdájában. [11] Programadó vezércikkében olvashatjuk: "Szeretnénk benneteket, Pajtások leszoktatni a felületességről, szeretnénk felnyitni szemeteket, hogy megláthassátok a magatok küzdőterét. Mert szép a küzdelem, neveli az embert s megtanítja a maga lábán járni. Szép, mert a munkában úgy vagyunk, mintha követ fejtenénk: napról napra új anyagot lelünk és hordunk össze a lelkünkben, amelyből majd lassan a jövő Magyarország férfija fog kialakulni. [12] ... Ifjú, kedves Fausztok, üdvözlünk. Jöjjetek, a huszadik század magyar fiai ne legyenek Oblomonok!" [13]

A szépirodalmi közlöny első számát csaknem teljes egészében Kodolányi írta. Dal egy őszi estén... címmel verse jelenik meg; névnapja alkalmából Erzsébet királynéira, a magyarok vigasztalójára emlékezik, Harangok című rajzában világháborús történetet mond el; Adyról és Móriczról értekezik. Glosszákat ír. Hírt ad az iskolai zenekar "feltámadásáról", a körökben folyó munkáról, a Vörösmarty ünnepség programjáról. Beszámol arról a beszélgetésről, amely az iskola egyik tanulója és a "hosszúhajú szerkesztő" között zajlott. A téma a diákoknak járó autonómia volt. "Óriási dolog. Képzeljétek el, ha a diákság képviselőket küld a konferenciára, s ott megvédi érdekeit. Képzeljétek el, hogy akkor senki se lenne "érintve". Képzeljétek el!..." lelkesít. [14] A tizenkét oldalas, tervek szerint kéthetenként megjelenő közlönynek sajnos csak ez az egy száma jelenhetett meg. A szerkesztője ott volt a ciszter gimnázium Szent Imre ünnepélyén, s hangot adott kritikai megjegyzéseinek: a zenekar rosszul játszott, a szavaltat gyenge volt, s a Szózat előadása közben pénzt gyűjtöttek. [15]

A lap megjelenése napján érzett diadalt, mikor "igazi lapvezér"-nek hitte magát, hamarosan elkeseredés váltja fel. A gimnázium igazgatója tiltakozott az ünnepségüket "gyalázó" cikk ellen, s követelte a lap betiltását. A "szegény, jobb sorsra érdemes szerkesztő"-nek először a főreal igazgatója mossa meg a fejét, majd ugyanezt teszi a gimnáziumé is. Ráadásul az osztálytárs, aki biztosította a lap megjelenésének anyagi hátterét, erélyesen követeli vissza a befektetett és elúszott tőkét.[16] Kodolányinak tanítványt kell vállalnia, hogy részletekben vissza tudja fizetni a kölcsönt, noha szándékai olyan nemesek voltak, hogy - mint a címlapon feltüntette - a lap tiszta jövedelme "a Főrealiskola ifjusági segélyegylet pénztára javára" fordítottatott volna.

A háború súlyos következményei az iskolában is éreztetik hatásukat, zavarok támadnak a tanításban. Az osztályt sorozni viszik, gyakoriak a szénhiány miatti kényszerszünetek, az iskolát ideiglenesen hadikórházzá alakítják.[17] Ilyenkor "egy szűk kis utcában, ütött-kopott ódon házban folyik a tanítás délutánonként, nedves, sötét teremben, zsugori villanylámpák fényénél." [18] Gyakran jelennek meg az iskolában katonaruhás fiúk, hogy rendkívüli vizsgát vagy hadiériettségit tegyenek. Bizonytalan hírek érkeznek az oroszországi helyzetről, a frontról, politikai viták zajlanak az önképzőkörben és a diáktanyán. A házi néni fia szigorló orvos. Katona, az olasz fronton szolgál. Szabadsága idején félelmetes történeteket mesél a harctér borzalmairól.

Kodolányi gyakran visszahúzódik, kisétál a temetőbe, gondolkodik, töpreng, máskor magával viszi vízfestékét, rajztábláját, s keres egy csendes zugot, hogy megörökítse annak hangulatát. Könyv- és moziéhsége határtalan. Sokszor megszökik Fehérvárról, s nem csak akkor, mikor szünet van. Határozott terv és cél nélkül indul az állomásra, nem köti a menetrend. Oda megy, ahová éppen a vonat indul. Jegyet vált Nagykanizsára, aztán bebarangolja fél Somogyot és Baranyát, s végül Vajszlón köt ki. Hol a Balatont vágyik látni, hol kis falvakban tölt néhány napot.

A forradalom híre anyjánál tett látogatásakor, Püspökladányban éri. Innen néhány napra Vajszlóra utazik. Mindkét falu örömmámorban úszik, a frontokról áradnak hazafelé a csapatok. Úgy látja, "nyíltan, hivatalosan mindenki forradalmár, mindenki köztársasági, mindenki demokrata." [19]

1918 karácsonyán nem tud hazautazni, mert a vonatok csak Sásdig, a demarkációs vonalig közlekednek. Pénz nélkül, egyedül marad, éheznek, egészségi állapota aggasztó. Otthonról sokára érkezik levél s pénz.

Az 1919. évi március 15-i ünnepséget mint az önképzőkör elnöke, Kodolányi rendezi. Az iskola tornatermében a város színe-java foglal helyet, elől a szónoki emelvényvel szemközt Prohászka Ottokár megyéspüspök. "Bár sohasem szerettem fontoskodni, ezúttal azt hiszem, egy kissé nagyképszerűsödöm - írja önéletrajzi regényében. A diákság tömege mint vezérére tekint rám, a nagyképszerűség kötelező is." [20] Az ünnepi beszéd szövegét előre be kellett mutatni az önképzőkör vezető tanárának, de amikor a szónoki emelvényre lép, egészen más beszédet rögtönöz.

"Benne vannak a márciusi pontok, a fő súlyt azonban az ország népének szociális kívánalmaira vetem - eleveníti fel a Süllyedő világ írásakor. Szabadság, testvériség, egyenlőség. Mindnyájan testvérek vagyunk, ebből következik, hogy egyenlőképpen kell részesednünk a javakból. Hivatkozom az Evangéliumra is, az iskola papi vendégeire való tekintettel: "Nem, aki azt mondja: Uram, uram, megyen bé a Mennyek országába..." A kereszténységet tehát nem hirdetni, hanem cselekedni kell." [21] A beszédet ő maga "iszonytató zagyvaságnak" nevezi, kellemetlenül, kínosan érzi magát. Úgy dönt, hogy egyszer és mindenkorra lemond a nyilvánosság előtti szereplésről, a néptribunusi és agitatori szerepről, s lemond az önképzőkör elnöki tisztéről is.

"Visszaemlékezve azokra az időkre, átláthatatlan zűrzavar kavargó előttem. Alig volt fogalmam az események természetéről és okairól. Társadalomtudományi műveltségem erősen fölülmúlta iskolatársaimét, sőt majdnem valamennyi tanáromét, s mégsem tudtam eligazodni." [22]

A Diák-toll szerkesztése-kiadása idején jó barátság szövődött a nyomdász és az ifjú, ambiciózus szerző között. A lap betiltása után is gyakran bejár a műhelybe. "Közben azon töröm a fejem - írja, hogyan nyomtathatnék ki egy versesfüzetet, amely költő pályám java gyöngyeit tartalmazná, s egyszerűen térdre kényszerítené a várost félreismert, nem méltányolt lángelmém előtt." [23] A nyomdász biztatja, alacsony árat szab, részletfizetési kedvezményt ad. Kodolányi összegyűjti verseit, ciklusba, kötetbe rendezi. Közösén választják ki a papírt, a betűt, a "kanárisárga" fedőlapot. Másfél évvel a Diák-toll megjelenése után ugyanabból a nyomdából kerül ki a Tarsoly Sándornak ajánlott Kitárt lélekkel című verseskötet. [24] Két ciklusban húsz-húsz vers, melyeket ajánlás vezet be. Egy részük melankolikus, szomorú, visszarévedő, mint a Pécsi emlék, a Váradszigeti napok. Más részük szerelmes vers, közülük a legtöbb a fehérvári kedveshez, Bertához íródott. Mint ifjú poéta, természetesen sokat foglalkozik álmaival és vágyaival, a kiválasztottság-tudattal, a többi emberhez való viszonyával.

"...nem arra születtem én, amire ti!

Helyem a kiváltságosok helye"

- vallja Meditációk című versében. [25] A könyv megjelenése nagy visszhangot kelt, tanárok és diákok egyaránt olvassák, bírálják. Az alsóbb osztályok irodalmi ambícióval megáldott tagjai, mint mesterre néznek a szerzőre, s kéri, hogy olvassa el zsengeiket. Az önképzőkörben a kötet olyan heves vitát vált ki, hogy a különböző nézetek és vélemények szakadáshoz vezetnek. A radikális szellemű diákok külön csoportot alakítanak Fáy Árpád vezetésével, a Clarté Társaságot. A társaság Kodolányi szavait idézve: "radikális és mondjuk ki némi engedékenységgel kommunista irodalmi és kritikai" [26] csoportosulás volt.

A Tanácsköztársaság eltörli az érettségit. A VIII. osztályosok a tanév végén csak végbizonyítványt kapnak. A diákokat távirat szólítja vissza Fehérvárra, melyben az iskola igazgatója értesíti őket, hogy érettségi vizsgát tehetnek. Az osztály szeptember 6-án és 8-án tesz eleget kötelezettségeinek.

1919. november 23-án jelent meg a Fehérvári Hét című hetilap I. évfolyamának 1. száma. Szerkesztője Zsembéry Árpád. [27] A lap 4. oldalán a következő összehasonlító könyvismertetés olvasható:

"Két versfüzet fekszik előttünk. Szerzőiket nem ismerjük. Talán ők se egymást. Az egyik tíz esztendő távlatából nézheti, hogy valamikor milyen kedvvel ostromolta a helikon ormait. A másik: fiatal, kezdő, aki még szent áhítattal írja a verseket és az életet, a csunyát, szépnek látja. Szeretnénk, ha a tíz évvel idősebb, a Szüts Iván, akinek már talán költői álmái sincsenek, elmondaná Kodolányi Jánosnak, akit tíz év előtti magában ismer, de akit talán sohase látott, hogy az élet nagyon csunya vidék és hogy költeményeket nagyon sokan írnak, de jó költeményeket nagyon kevesen.

Elmondaná, hogy vagy igazi költő valaki és akkor koszorusan vonul be a hír és halhatatlanság csarnokába, vagy csak a kacér, de gyönyörű asszony: a muzsa tréfálta le a prózai utakról és nevét úgy elfujja az idő, mint az őszi szél a valamikor reményszínű, de már sárga falevelet.

Elmondaná, hogy az igazi költő: mindenható és a tisztult gondolat, az érzés mélysége, a költői nyelv mesés gazdagsága és ezeknek összeömlő csodaharmoniója: ez az, ami az olympi ormokra tüzi a halhatatlanság lobogóját. És hogy az ilyen költő nagyon, nagyon ritka.

Kodolányi Jánosról még nem szabad véleményt mondani. Verseiből érezzük, hogy a szerző még nagyon fiatal, tapogatózó; keresi magát, de: van tehetsége és ha akarata is lesz: fölballaghat a helikonra."

A cikk írója (K.J.) volt.

Jegyzetek

- Kodolányi János: Süllyedő világ. Magvető, Bő. 1965. 290-291. 1.
u.a. 7. 1.
u.a. 290. 1.
u.a. 291. 1.
u.a. 292. 1.
A Székesfehérvári M. Kir. Állami Főreál évi értesítője az 1916-17. tanévről 10. 1.
u.a. 12. 1.
A Székesfehérvári M. Kir. Állami Főreál évi értesítője az 1917-18. tanévről 7. 1.
u.a. 20. 1.
Kodolányi: i.m. 365. 1.
Székesfehérvár, Várkapu u. 6. (a Hungária-kávéház mellett)
Diák-toll. Székesfehérvár, 1917. november 15. 1. 1.
u.a. 2. 1.
u.a. 5. 1.
u.a. A Szent Imre ünnepély. 10. 1.
Kodolányi: i.m. 376. 1.
Tüskés Tibor: Kodolányi János. Magvető, 1974. 46. 1.
Kodolányi: i.m. 314. 1.
u.a. 379. 1.
u.a. 416. 1.
u.o.
u.a. 414. 1.
u.a. 377. 1.
Kodolányi János: Kitárt lélekkel. Versek. Nyomatott Deutsch Ádám könyvnyomdájában Székesfehérvárott, 1919.
u.a. 19. 1.
Kodolányi: Süllyedő világ. 370. 1.
A lap egyetlen számát a Szent István Király Múzeum könyvtára őrzi. Az OSZK-ban nem bukkantam nyomára, s a szerkesztőről sem találtam adatokat.

Csűrös Miklós

A költő Kodolányi

Mint annyi más jelentékeny prózaíró, Kodolányi is versekkel kezdte pályáját. Több kötete is jelent meg az 1910-es évek közepétől, de még a magyar irodalomtörténet bibliográfiája is csak az 1921-re keltezett Üzenet enyéimnek címűt tartja számon. Maga Kodolányi sem büszkélkedett a Sötétség előtt megjelent műveivel. De a költészettel, a verssel, tágabb értelemben a lírával való fiatalkori kapcsolatát sohasem tagadta meg. Idevágó nézeteiből és nagyobb epikus művei részleteiből idézzünk föl néhányat. Diákkori kezdemények után kezdődik egy rövid életű győri folyóiratban, a Krónikában számon tartandó költői életműve (jellemző módon a szerb csapatok által ideiglenesen megszállt Dél-Baranyában). Ady és Babits hatását mutatták ki korai verseiben. A Kiáltás már címével expresszionista képzetet kelt; szabad vers, megformázatlanságát a szülői ház, a család elleni lázadás motiválja, de lázadása nem csupán személyes, inkább nemzedéki, kollektív tiltakozás szólal meg benne. Szívenütően személyes a beteg lábra való (lehet, hogy önkéntelen) utalás, de a világháborút előkészítő apák elleni átok szinte generációs motívum:

"Semmi sem szilárd.
Béna lábaink alatt hullámokat tengerez a Föld
apáink ránk gyújtották a tetőt
...
Vágtasson a föld ki az örök temetőbe"

Kodolányi neve versek szerzőjeként föltűnik a fiatal magyar írók-költők Reith Tivadar szerkesztette Magyar Írás című folyóiratában, de a Sötétség sikere a Nyugatban, a Szép Zsuzskáé a Kékmadárban mintha eldöntöttnek mutatná a kérdést: a prózaíró legyőzte benne a költőt; műfajt változtatott, a prózaepikát választotta. Szabó Lőrincről szóló emlékezésében fölidézi egy korai találkozásukat. Baudelaire-ről és Verlaine-ről beszélgettek (korábban Kodolányi is fordított Baudelaire-t), aztán Adyról és Babitsról. Kodolányi akkor félistennek látta Adyt, részben különbözve Szabó Lőrinc Babits-rajongásától. Másutt is, itt is elmondja: "arról is vallottam, hogy a költészettel örökre szakítottam, többé az életben mást, mint prózát, nem fogok írni. (Közbevetőleg, nem is írtam.)" Ezzel a közbevetett kijelentésével foglalkozom néhány bekezdésben.

A vers és az epika azért talán nem áll olyan távol egymástól Kodolányi műveiben, ahogyan fiatalon Szabó Lőrincnek mondta. S most nem is csak prózai nyelvének zeneiségéről beszélek, amely külön téma lehetne, hanem arról, hogy nagyon tudatosan illeszt verses betéteket epikai kompozícióiba. A módszer (ha annak nevezhetjük) voltaképpen nem új az egyszeri találmány értelmében: Kemény Zsigmondnál, Jókainál, Mikszáthnál, Gárdonyinál is megvannak az előzményei, kivált a történelmi meg a népi életben játszódó regényekben vagy elbeszélésekben, hol a korfestést, hol egy társadalmi réteg stílusának érzékeltetése részeként. Kodolányitól két példát választok. A Pogány tüzek és Az égő csipkebokor verses lírai betéteit.

Az Istenek című regényből rekonstruálható a következő vers:

"Messzi mezőn, Wertach mellett
Akasztófát ácsolának,
Köteleket kerítének,
Engöm, erős, híros férfit
Rabszolgaként kötözének,
Kaiszár elé hurcolnának,
vérősféjűt vonzolának,
Fődön térdre fektetének,
Kögyetlenül köpdösének,
Csúful arcul csapdosának...
Orromat levágák, fülem leszakaszták,
Szömömet kiváják, erőm megfakaszták.
Anyám, édös anyám, eressz el már engöm,
Nagyhatalmú apám, feledj el már engöm..."

Nem kell részletesen fölidéznünk a regény cselekményének kontextusát. Az egyik gyászmagyar panaszos énekét utánozza a vers; hirdetnie kell a pogány magyarok vereségét és könyörögnie keserves sorsának föloldozásáért. Ellentét feszül erős, híres férfi volta és megalázó sorsa között. Majdnem végig múlt idejű elbeszélés; az utolsó két sorban válik líraivá a halálvágy (az elengedés vágya) sóhajától. A régi magyar költészetnek és a Kalevalának, valamint más finnugor népek régi verselésének emlékét idézi föl az a panaszének. Szótagszám szerint nyolcasok és tizenkettesek a sorok, archaikus ragrímek és ismétlő rímek tűnnek föl bennük; biblikus színezetet ad a versnek a Jézus Krisztusra való utalás, bár pogány szájából hangzik el. A ritmus és az alliterációk egy mágikus költői korszak emlékét elevenítik föl, akárcsak a paralelisztikus mondatszerkezet. De talán nem belemagyarázás, ha modern szubjektív elemet is észreveszünk ebben a tárgyiasító, más korban élő

hős szájába adott monológban: a megbántott ember, a sértett nemzet fájdalmát, sebzettségét. De Kodolányi olyannyira az epikus körültekintésével illeszti a regénybe ezt a talán lírai szólómat, hogy nem is egyvégtében mondhatja el hősével. A regénynek három különböző helyén hangzik föl az itt most rekonstruált, egybeszerkesztett vers, és ez a kimondás nehézségére, a végigéneklés fájdalmára utaló művészi eljárás tudatosságára vall.

Másik példám Az égő csipkebokorból való. A szülni készülő Szetamon hercegnő íróta, papírt, ecsetet kér, és írni kezd. "Szaporán vetette a jeleket, egyik sort a másik után, mint akinek csak percei vannak az életből, aztán nem üzenhet már soha a sötétbe borult világba. Ezt írta:

"Terád gondolok szerelmem, kínban és örömben égve,
távol vagy tőlem e súlyos, e sorsdöntő órán,
mégis mellettem állasz. Boldogan fogom a kezéd.
Magamba öllek, mint mikor fiadat fogantam,
sikoltok most is, mint akkor a kerti lugasban.
De akkor a kék kínjától, most a kín gyönyörétől.
Akkor, mert méhembe zártan a Fiút, most, mert átadom néked,
ki messze vagy tőlem e súlyos, e sorsdöntő órán
s tán halálad kínjában rágod az idegen földet,
mint én harapom s tépem az itthonit, életadómat.
Ha meghalok, együtt járunk Aaru Mezején, együtt
a gyönyör Ligetében, ó, szerelmem, távoli kedves..."

Titokzatosság és ambivalencia avatja ezt a verset lírai remekléssé. Ellentéteket foglal egybe: kín és öröm, távol és közel, fogadás és szülés, születés és halál. Líraisága áttételes; a regény szereplője szólal itt meg, mint mondjuk Arany verskettőjében Rachel, a bibliai hősnő. Beleképzésnek is nevezik ezt a tüneményt. Kodolányi egy másik személynek adja át az érzést és a hangot. Emelkedett, ódai a hangnem, hiszen sorsdöntő óráról, élet vagy halál esélyéről van szó, a születés misztériumáról. A nagy kezdőbetűvel írt Fiú szó akarva-akaratlanul Jézusra is utal, de a vers egészének kontextusa, utalásrendszere erotikus is, hiszen a szerelmes asszony "írja" távoli kedvesének.

Próza melléktémának tetszhet, de nagyon fontosak is, a verselés kérdése. A hangsúlynak és az időmértéknek különös találkozását figyelhetjük itt meg. Egyetlen sort választok rövid elemzésre:

"De akkor a kék kínjától, most a kín gyönyörétől."

Érezzük a cezúrát a "kínjaitól" után, de a görög verselés reminiscenciáit is, bár nem iskolás szabályok szerint. Kodolányi próza stílusára is jellemző az ehhez hasonló versszerűség. Nem sokkal az imént idézett vers után ezt írja például:

"Ám a halálnak ez a görcsös sikoltása
az élet hangja volt."

(Tiszta jambus zárja az amúgy is metrikus sort.)

Részletezés nélkül jelzem, hogy Kodolányi a próza zeneiségét magától értetődőnek tartotta, de másoktól is megkövetelte. Szabó Istvánnak írott leveleiben például ritmusképleteket is leírt (hiányolva vagy helyeselve) a ti-ti-tá jelzésrendszerével. Egyebek között a nyelvi igényessége is példászerű, de ő az igényesség kifejezés helyett majdnem bizonyos, hogy mágiáról beszélt volna. Mágikus realizmus: a legmodernebb esztétika és poétika egyik kulcsszava. Ha használjuk, az elsők között Kodolányinak a verssel és a költészettel mindig kapcsolatot tartó zenei prózája is gondolnunk kell.

Jókai Anna

A mítosz, mint realitás

(Kodolányi vilásképe)

Kodolányi János prózájából, melyet Várkonyi Nándor végkifejletében "mágikus realizmusnak" nevez, világosan kitetszik: az írói út összefügg az emberi úttal, a tudat részben kegyelem általi tágulásával vagy szerencsétlen esetben éppen a tudat beszűkülésével. Az utóbbira is van, sajnos, példa: egy-egy ragyogó alkotó, művészetetereit hogyan akadt az éltető nedvet elszívó, szivacsos, végletes anyagelűség csapdájába, s vált propagátorává olyan ügyeknek, amelyeket rontatlan ifjúságában még szégyellni valónak tartott volna. De most nincs dolgunk a tévelygőkkel; Kodolányi elszánt vándor-lelkéről beszélünk - felismeréseiről, amelyek kivezték a helyi nyomorúságok naturalisztikus ábrázolásából, a magyar történelem sugallta szélesebb tematikához terelték, s végül a magas szellemi világ kutatására is képesítették. Ezen a spirálszerűen táguló-emelkedő úton minden állomás fontos volt: a moralitással áthatott társadalmi ítékezés a jelen felett, a felelősséggel megidézett történelmi múlt, de mindennél fontosabbá vált az ős-idő és ős-terek mítosza - s az ezekből elősugárzó jövő. A szellemi üzenet, amely sem el nem avulhat, sem el nem évíülhet, de megvalósítása - amelyet Hamvas Béla realizálásnak hív - fájdalmasan nehéz és többszörösen, koronként más-más formában kisajátított vagy félreértett. Kodolányi idegszálaiban érezte és észlelte a szenvedő, kihasznált kisembereket, az okozatok csatáját a szeszélyes történelemben - de nem elégedett meg a látvánnyal s annak bároly érzékletes leírásával: ő az okok birodalmába hatolt. Nem hiszem, hogy véletlen Magyarországon az egyidejű hármasság megjelenés: Hamvas Béla, Várkonyi Nándor és Kodolányi János testetöltése. Gondolkodásuk alapja ugyanaz volt mindhármuknak, a tehetségük természetéhez igazodó feladat volt némileg különböző. Hamvas kezdetet, az emberlény paradicsomát hangsúlyozta, mint egyedül realitást, amihez viszonyítva zuhanás és téboly minden - Várkonyi a történelem előtti és a kor-történelmi folyamatok kapaszkodópontjait, jelzőtábláit kereste, Kodolányi pedig mesélt, de az igazat mesélte; fölébresztette az alvó mitikus világot s olyan nyüzsgő élettel töltötte meg, hogy az olvasó számára egyidejű realitássá válhatott. A kiindulásban volt egyetértésük határozott: Várkonyi így szólt Az elveszett Paradicsomban: "Az emberiség története velejében nem egyéb, mint a sóvárgás története; a paradicsomi állapot visszaszerzésének vágya lendíti kerekét előre... Mert nem a tudomány mondja meg, mi igaz a mítoszból, hanem a mítosz, mi igaz a tudományból..." Hamvas Béla így fogalmaz: "...Hagyomány csak egy van; mint ahogy egy emberiség, egy szellem, és egy Isten." Ami - tesszük hozzá - korokra, népekre alkalmazva jelenik meg. Kodolányi pedig az ős-források szent tartalmait öltöztette hús-vér realitásba; írói bravúrja, hogy a rég letűnt, s a nagyképű huszadik század révén fantazmagóriává lefokozott eseményeket, lelki-szellemi helyzeteket, emberalakokat és jellemeket behozza a jelen élmény- és látókörébe; mintha ma történe, történhetne velünk és körülöttünk, amiről elhitették, hogy soha, meg sem is történt. Thomas Mann trilógiája a harmincas években készül el, majd tetralógiává bővül; a József és testvérei világirodalmi szenzáció - az idő mester ezzel nem a történelmi regény műfajához kanyarodik vissza, hanem új formát teremt, a mitikus regényt, amely nem zárja ki az iróniát sem, sőt felhasználja, mint Kodolányi János is teszi, néhány évvel később, itt, a szellemi vérkeringésből egyre jobban kiszorított Magyarországon. Érdekes, hogy éppen akkor bukkan elő a mítosz, az "örök isteni" felmutatásának újbóli szellemi igénye, amikor a történelmi álcába öltözött gonoszság a fizikai lét elemeibe a lehető legdurvábban, megsemmisítésre törve kezd behatolni. Az ihlet védekezik: nem hagyja magát a pusztá matériától, a napi politika ármánykodásaitól kisajátítani. Az író - Európában - nagyon is élesen látja a születő borzalmakat, a készülődő nácizmust, a háborút, s annak megfékezése után a bolsevizmus terjedését.

Thomas Mann szabadabb mozgástérben, Kodolányi sokkal zártabb rendszerekben áll ellen a tudatszugarításnak. Mintha éppen ez a szörnyű idő volna a legalkalmasabb - a külső zajlástól függetlenül - a rég elfeledett törvényeket, alap-igéket és kinyilatkoztatásokat ismét fényre hozni. Most már agonizáló századvégünk is ilyen: a teljes felelősség az emberre esett; sajnos, még elég homályos van ahhoz, hogy továbbra is el lehessen úgy-ahogy a világosság elől szellemi lustasággal, gyávasággal egy-egy sarokba bújva - de már oszlik annyira ez a homály, hogy aki akar, tájékozódni tudjon: honnan a derengés, a továbbjutáshoz az irányt merre keresse...?

Kodolányi a maga határozott, nyomot hagyó lépéseit megtette. A harmincas évek történelmi-lélektani regényei, A vas fiai, a Boldog Margit, a Juliánus barát után, melyek a későbbiek ismeretében átvezetésnek, előkészületnek látszanak - a negyvenes évek második felében, az ötvenes évek elején, a bontakozó, majd tomboló, később ravaszul leplezett személyi kultusz és idegen megszállás alatt írja meg mítosz-regényeit. Mintha jót tenne tehetségének, ahogy Hamvasnak és Várkonyinak is, az egyre züllöttebb és hazugabb társadalmi valóság és kényszer-ideológia. Hiszen úgy tetszik: kifelé nincs egyelőre út, csak befelé lehet terjeszkedni, de arra aztán élet- és létszükséglet, nem elodázható szellemi parancs. Segít a természet nyugalma, az akarattya csönd. Kibontakozik a Vízöntő tragikus-ironikus világa, azután az Új ég, új föld, s a csúcspont, (éppen a sötétség mélyén, 1950-51-ben) az Én vagyok, majd, mintegy hiányt pótolva a kronológiában, 1953-ban, ötvenhetes megjelenéssel Az égő csipkebokor. Ebből a monumentális vonulatból számomra két, már-már az égivel érintkező oromzat emelkedik ki: a vízözön előtti emberállapot hiteles és varázslatos rajza, és a földfejlődés döntő fordulatát felismerő Judás- és Jézus-regény, Jehuda bar Simon önvallomásának kiteljesítése.

A Vízöntő avagy a Vízözön városai felett megjelenik Nannar, az Égi Gyík - a közelgő világhátrófa jelképe, de az évezredek tudását őrző Utnapistim kivételével senki sem veszi komolyan - a jövő vezérének született Gilgames (kétharmad részt még isten, s csak egyharmadában ember) cseperedő gyermek, majd a szerelem praktikáit és a családi kötöttség unalmát egyaránt csalódással megélt ifjúként csak készülődik, feladatra nem érett. Az ábrázolásban hézag nélkül tapad egymásra az egykori hajdanvolt Szurippak és Erech egymást gyilkoló népének, valamint a bekebelezett Eridunak a gyászos története - és az az asszociációs készlet, amely a tartalmakat a második világháború körüli poklokba vezeti. Maró irónia, olykor fekete humor és részvét együttese ez a stílus. A vetélkedő hatalmak önigazolása, a tömeg manipulálása, az ócska demagógia, majd a könyörületet nem ismerő iszonyú bosszú mindkét oldalon - bizony, ez a XX. század. A kölcsönösen karóba huzatottak rettenetes halálkínjai; változott-e a kegyetlenség dramaturgiája 2000 küszöbére...? Egy világ-átok, az eltorzult emberi természet ismétli önmagát, mint történelem. Ha a nyomorú nép elégedetlen, ha valami nincs rendben, működik az irgalmatlan sztereotípiák: "Küldj csapatokat... Földrengés, tűzvész, szökőár rombolja városodat...? Küldj csapatokat!... Zúgolódnak a rossz élelem, a komisz bánásmód miatt? Küldj csapatokat... Adóvégrehajtók sanyargatják a népet? Küldj csapatokat... A csapatok mindig, mindenütt a helyükön vannak. Csapatokat küldtek ki, mondják az emberek, s bizalmuk helyreáll, kedvük kivirágzik." S mi Szurippak forradalma? "A földühített népharag mindenáron igazságot akart. Azaz: meg akart ölni egy sereg embert, szét akarta tépni, húsát föl akarta falni, hogy ezután békeség, rend, jólét uralkodjék a birodalomban... Azon fáradozott boldog-boldogtalan, hogy mindez minél gyorsabban megvalósuljon... Az utcák köveit sűrűn borították halottak és jajgató sebesültek... Utnapistim előtt egy kicsiny gyermek ült a porban, anyja után bömbölt. Utnapistim nézte a gyermeket és mindent megértett." Törvényszerű, hogy ami ilyen, eltöröltetik, de az isteni terv átmenti, ami folytatható. A pusztulás nem kíméli meg, csak Utnapistim bárkájának lakóit, akik befogadták a bölcsességet, s tovább él, mert Kodolányi szíve csücskében tovább élteti, valahol a messzi hegyekben, a költő... Őt nem hagyja az író veszni.

Az Új ég, új föld uralkodójának szánt Gilgames is elbukik végül, részben hibái, részben erényei miatt. Ki akarja ásni a régi alapokat, s köré felépíteni az új birodalmat. S bár nincs többé emberáldozat: de az állat-áldozat is kiontott vér. Az önkéntes halál nem sokkal magasabbrendű a révületes kényszerhalálnál. Utnapistim szobra már hamis ábrázolás: merev, gögös tartás és arc. Gilgamest megszállja a

hatalom mámore, de naivitása is végzetes: "... nem látta a szemétdomb hitványságát, jövőt akart teremteni." Jóindulata, könyörületessége is visszájára fordul, erélytelennek bélyegzik; mert a nép, az új nép nem sokat változott a régi föld népéhez képest. A testvéréül fogadott ős-erő, Enkidu is megöletik, s a kék virágot, a boldogság, az öröklét jelképét ellopja a kígyó... Miért is hát akkor minden, miért is...? Ó, mondja Kodolányi, keserű gúnyjal, az okokról azok a régi emberek nem tudtak semmit, "ámde a múlt század, a Haladás Százada óta sikerült megoldaniuk minden titok nyitját... töviről-hegyire ismerjük a fogamzás, a születés, a halál folyamatait... kiderítettük, hogy élet véletlenül keletkezett a földön. Mindent tudunk, mindent tudunk! De Gilgames és kortársai meg visszamenőleg valamennyi ősük és elődjük évmilliókig nem tudtak semmit."

Az Én vagyok Jehudája az árulás pszichológiájának tökéletes leképzése. Követhető jellemrajz - egészen az árulásig. Utána beavatás és misztérium, szavakkal épp csak megközelíthető. Jézus Krisztus megjelenése a történetben szándékosan eszköz-szegény; Jézus Krisztusnak nem fejlődése van, s nincs ábrázolhatósága, hanem ő az, Aki. Tanítása hat a szövegben, Jehuda értetlensége illetve félreértései által még meggyőzőbben. Kevesebb az irónia, s a jelenre való direkt utalások el elmaradnak. A legtöbb titok és szakralitás ebben a regény-szövedékben rejlik. Jézus Krisztus útja a végső kereszttáldozatig előre kiképzett - Júdás útja az árulásig lépcsőzetesen visz lefelé, döccenőssel. Folyamatosan áttatja magát, miközben sodródik. Téveszmék áldozata, miközben konokul harcol az általa hamisnak vélt igazság ellen. "Nem gondolkodik itt senki józanul" - mondogatja zavarodottságában. Mert mi Jehuda bar Simon ma is divatos "jóansága"? Pénzt szerezni, befektetni az ügybe. A rendkívülitől megrettenni, elirigyelni a képességet, Istenként ítélkezni, helyt adni a rágalmaknak, fattyúnak csúfolni a fiút, "feketemágusnak" minősíteni, aki szakadatlanul beteljesíti a törvényeket... ideológiát találni a nyereszkesedésre, igazolni az aljas okoskodást: a pénznek nincs szaga! Arany Isten országát itt és most, azonnal, tűzzel-vassal, erőszakkal kivívni. Jehudát az önismeret hiánya, az erényként táplált hiúság, irigység, félelem, kapzsiság, gyávaság, nagyravagyás teszi a Gonosz eszközévé - de paradox módon rendelés az is, hogy a Megváltás eszköze lehessen. Júdás nélkül nincs kereszthalál, - s Krisztus vére nélkül végleg kiszikkad a föld.

Nehéz ebből a mélyből és magasból az Ószövetség előkészületi világához, a Mózes mítoszhoz Az égő csipkebokorban visszalépni. Sok a mellékszál, a kitérő. Kodolányi ítélete Mózes felett, aki nem léphet be az Ígéret Földjére, különös: ő nem Mózes menetközben kikerülhetetlenül elkövetett bűneiben látja a tiltás legfőbb okát, hanem abban, hogy kételkedett a népben. Ezáltal Kodolányi saját korábbi sötét emberképét oldja - s ma már nem eldönthető, mi ez a hirtelen derülítő bizalom: engedmény-e a külső politikai körülményeknek, vagy a lélek valamiféle kegyelemteljes belátása és reménye...?

A lét értelmét, célját és fokozatos létrontás, süllyedés miértjét és mikéntjét feltáró gondolatok valamennyi regényben egymást kiegészítve és támogatva vonulnak végig. Ez a jövőnek is szóló üzenet.

A tévedést folyton megismétli az ember, némi módosítással. A Vízöntő-kor királya égbenyúló, gőgös világtornyt akar fölhúzni, ami megvéd Anu, az Isten csapásaitól. Gilgames már csak az alázat héteemeletes tornyát tervezi, Isten tiszteletére. De mindketten materiális eszközt használnak, hogy a finom anyagtalant kijátsszák, illetve földhöz kössék. Utanpistim szava süket fülekre talál: "Az emberben magában kell tornyt építeni." S az izgatott, mámoros építkezés ma is folyik; karcoló, üvegpáloták, acélbunkerek, amerre a szem ellát, de ahova a szem nem lát be: lapos, lehordott pusztaság - vagy éppen általbotában, taláalomra összehordott, nem illeszkedő kövek halmaza. A semmi vagy a torzó: ez az átvilágított átlag-lélek röntgenképe.

"Le kell mondanunk az egymás ellen folytatott küzdelemről... Használd az értelemet és értelem elűzésére" - Utnapistim intelme változatlan. Van valami az értelem fölött is, s ezt éppen a táguló értelemmel kéne belátnunk. Az irgalmat gyakorló Gilgamest gyengének bélyegzik, s a Szabadító szava, "szeresd ellenségedet", Jehuda számára a legnagyobb értelmetlenség, botrány.

Az ideje-lejárthoz, a feladata-vesztett formához való, megrögzött, nosztalgikus ragaszkodás vagy az örök ige lefitymálása a felvilágosodottságával hivalkodó, éppenhogy elsötétült elmében - ugyanazon veszély Jánusz-arca. Így volt ez Szurippakban, így Urokban, így a Kánaánt kereső vándorlásban, így Jeruzsálemben. S ma sincs máképpen. Bennragadni a múltban vagy mindenestől eltörölni: mintha a kereszt két szárán, a függőleges és vízszintes metszőpontján a megváltás meg sem történt volna.

A halogatás bűne, a cinikus vállrándítás, a "lesz ahogy lesz", a változásra-restség, ráhozta az emberiségre a víz tisztító hatalmát, Nannar vészjósló zümmögését - napjainkban az atom minta ugyanúgy ketyegne. És céljainkat még ma is a húsfazékban rotyogó minél dúsabb leveske szabja meg. Judás evilági, javakkal és fegyverrel szilárdítható hatalomban, a hivatali tekintélyben hisz - mint az egykori királyok és Egyiptom uralkodói és a főtanácsok. A bölcs, a beavatott minden korban óv ettől. Úgy tetszik, mindmáig hiába.

Gilgames álmodozása a hánykódó bárkán, a relaitással a minimális mértékben sem számoló idealizmusa, a nem tisztán-gyermeki, hanem infantilizált képzelgés ma is kísért. "Ó, majd nem hazudnak, csálnak, lopnak az emberek többé - lelkenedik Gilgames - ... nem lesz többé háború. Anu mosolyog és Istár szerelme elárasztja a földet." Veszedelmes, ha az emberiség azzal ringatja el magát, hogy csak úgy, mechanikusan megjavulnak a dolgok. Hamvas Béla is tudja ezt: "A világ megváltozása az én megváltó tevékenységemtől függ." Ebben a szüntelen megcselekvésben azonban fájdalmas tapasztalati igazság hat, a Mózes szinte széttépő felismerés: "Az ember nem méltó az égi birodalomra, ha nem akarja megvalósítani a földön" - mondja, miközben tudván-tudja: a "tökéletes ember az már az idők végezte". Addig is: "minden napnak megvannak a maga teendői, minden teendőnek megvan a maga munkása." Nem az egykori földi Jeruzsálem falaiból áll majd, mintegy felcicomázva a majd égi Jeruzsálem. "Az én világom nem e világról való" -, ez az a krisztusi közlés, amit Jehuda bar Simon árulása előtt nem ért meg, de tette után már igen. Ő is, ő is meg van váltva. A régi Jehuda elporlik; aki itt meghal, a fénybe száll, az éltető elembe, túl a borzalmakon, s bármily meglepő, boldogan. "Mint a hal, amelyet a partról visszadobtak a tengerbe." Már az életben legyőzi a halál hatalmát. Utnapistim szól így a csüggedt Gilgameshez: "A halhatatlanság ára, Gilgames, az élet. Így vagy úgy, meg kell halnod, hogy örökké élj." Mózes még beavatják a halálba, bonyolult szertartással. Judás önmagát avatja be - s ezzel egyszer s mindenkorra a legbűnösebb bűnösnek is megnyitja ezt az utat. Hiszen az emberi és isteni egzisztencia közös titka századunkra javarészt már kibomlott. Az égő csipkebokorban még csak a tűztestig-sűrűsödött nyilatkozik meg. "Leszek, aki leszek..." - ez az ígélet. A törvényt Mózes már az "Én vagyok Jahve" hangszerű élménye által, visszatükrözve kapja. Majd az Ige megtestesül, és a hús-vérbe költözött Fiú szava színről színre szól: "Én vagyok... Mielőtt Ábrahám lett, Én vagyok." Hiszen ezt hallotta Utnapistim is, a kezdetek kezdetén, vigasztalásul a kétségbeesésben, mint Anu szavát: "Én vagyok, aki vagyok." A beavatottak tudása, mint lehetőség, mára közkinccs. Az ezredvég embere ezt az Ős-Ént, a Teremtő Mintát saját, szabadságra teremtett Énjében és Énjével keresi, meg is találja. Miként a megidézett, írásaiban tanító Kodolányi János - alámerülve a mítoszokban és fölbukkanva újjászületetten.

Pomogáts Béla

Kodolányi Pilátus előtt

- a Zárt tárgyalás eszméi és eszményei -

Vannak könyvek, amelyek hosszú évtizedeken keresztül némaságra vannak ítélve, jóformán "anathéma" alatt állnak, senki sem beszél róluk, és újjólagos kiadásukról szó sem esik. A könyveket azonban, ahogy erre Jorge Luis Borges bölcsen figyelmeztetett, nem lehet megsemmisíteni. Így állt ellen az elhallgattatásnak és a tiltásnak a huszadik századi magyar irodalom igen sok korszakos műve is, amely a korábbi évtizedekben legfeljebb a könyvtárakban vagy az antikváriumok rejtettebb zugaiban volt megtalálható, ha megtalálható volt egyáltalán. Talán elegendő, ha Németh László nemzetpolitikai tanulmányaira, Márai Sándor regényeire és Hamvas Béla bölcséleti műveire hivatkozom. Közéjük tartozik Kodolányi János tanulmányíró munkássága is, így Esti beszélgetés, Csendes órák és Zárt tárgyalás című könyvei. Különösen ez utóbbinak lett a sorsa a teljes elhallgattatás. Ezért is időszerű, hogy az író születésének századik évfordulóján felidézzük ezt a már megjelenését követve is zajos ellenvéleményeket okozó "vitairatot". Nem olyan szándékkal, mintha valamennyi állítását igazolni kívánnók, de abban a meggyőződésben, hogy Kodolányi írása számos olyan gondolatot foglal magába, amelyen napjainkban is érdemes elmélkedni, ráadásul ezek a gondolatok több tekintetben érintkeznek a mai magyar szellemi élet és közélet vitáival.

A Zárt tárgyalás kéziratát, ahogy maga az író jelzi, 1943. május 20-án Balatonakarattyán zárta le, a vitairat még ugyanabban az esztendőben a budapesti Turul könyvkiadónál látott napvilágot. (A kiadót a Turul Szövetség hozta létre, vezetője, Hartyányi István azonban a népi irodalom egyik műhelyévé formálta, midőn olyan írók könyveit adta közre, mint Kodolányi mellett Németh László, Veres Péter, Tatay Sándor és Bözödi György.) A Zárt tárgyalás című kötetben a szóban forgó vitairat mellett még két nagyobb írás kapott helyet: a Márai és a kultúra című tanulmány, amely Márai Sándor A nemzetnevelés ügyében című munkájával kezdett polémiát, és eredetileg a Magyar Csillag 1942-es évfolyamában jelent meg, valamint az Arvi Järventaus és egyéb emlékek című visszaemlékezés, amely a Kodolányi által magyarra fordított Kereszt és varázsdob című regény neves finn írójával kötött barátság személyes emlékekben és vonatkozásokban gazdag történetét beszélte el.

A Zárt tárgyalás valóban vitairat, amelyben az író korának leginkább általános ideológiáját kívánja megcáfolni, és közben saját - az emberi kultúrára, a társadalom helyzetére és jövőjére, valamint a magyar irodalomra vonatkozó - nézeteit kifejteni. Kodolányi mindennek drámai formát talált (érdekes volna, ha egyszer valaki a Zárt tárgyalást megpróbálná színpadra állítani!), a mindvégig izzó légkörű ideológiai diszkusszióknak ugyanis valóban egy képzeletbeli bírósági tárgyalás a színtere, amelyen a három tagú bírói testület és a vádlottként eléje állított, végül pedig elítélt író (nyilvánvalóan maga Kodolányi János) szellemi összecsapása zajlik.

A három bíró három huszadik századi világnézetet és politikai rendszert képvisel: az elnök a liberális kapitalizmus, a jobb oldalon elhelyezkedő bíró a német nácizmus, a bal oldalon elhelyezkedő bíró pedig a szovjet bolsevizmus ideológiáját és politikai rendszerét. Mindezt az is kifejezi, hogy a náci bíró Hitler, a kommunista pedig Sztálin vonásait hordozza: az első vállszíjas pártegyenruhában, kis kefebajusszal, a második a szovjet pártkáderek által viselt munkászubonyban, tömött bajusszal jelenik meg előttünk. A három bíró személyében a második világháború hadviselő felei vannak jelen: a tanácsvezető az angolszász hatalmakat, a jobboldali a náci német, a baloldali pedig a bolsevik szovjet birodalmat képviseli. Maga a háború is megjelenik egy légiriadó formájában, midőn a tárgyalást meg kell szakítani. Be lehet látni azt is, hogy a vádeljárás alá vont magyar író meg éppen Magyarországot képviseli, minthogy Kodolányi meggyőződése szerint sem a német, sem a szovjet, sem az angolszász politika és győzelem fogja szolgálni Magyarország érdekeit. Ebben tökéletesen egyetértett Németh Lászlóval, aki alig három hónappal Kodolányi vitairata után (1943. augusztus 25-én) a Második szárszói beszédben fejtett ki a Zárt tárgyalásban olvasottakhoz igencsak hasonló gondolatokat az akkori Európa uralkodó hatalmairól és meghatározó ideológiáiról.

De mik azok a kérdések, amelyek körül a vitairatban olvasható nézetek küzdelme folyik? Négy ilyen vitakérdés is napirendre kerül: a kultúra fogalma, a modern ember, a már említett három politikai ideológia és a magyar irodalom.

Az első nagy vitakérdés tehát maga a kultúra fogalma, pontosabban a kultúra és a civilizáció fogalmainak szembeállítás. Kodolányi János meggyőződése szerint ugyanis e két fogalomnak valójában semmi közük egymáshoz, minthogy a kultúra a lelkeség, a civilizáció pedig a technika dolga. Mindezt a Zárt tárgyalás előtt már a Márai könyvének szentelt bírálatában kifejtette: "Az emberi lélek - írja ebben - a tudattalan létezés és a transzcendens létezés között lévő feszültség szenvedését a transzcendens világ jelképrendszerében (szimbólumaiban) oldja fel. Ez a jelképrendszer a kultúra." Majd így folytatja: "Ha e szimbólumrendszerben való kollektív hit, tehát a jelképek valóságának érzése elvész, a jelképrendszer, tehát a kultúra fölbomlik. Az egyén számára megszűnik a harmonikus élet feltétele, a közösség számára a harmonikus, önként működő, önmagát szabályozó életkeret. Igen, ha a kultúra fölbomlik, anarchia áll be. Az élet elviselhetetlenné válik. Új csodának, új jelképrendszernek, új kultúrformának kell jönnie, hogy a közösség ismét az legyen, amit a szó jelöl: önként egybeálló és egybeálló, önmagát nem külső erőszakkal, hanem belső alkalmazkodással, a jelképrendszerhez való spontán igazodással szabályozó, kollektív, harmonikus életforma."

A kultúra, hogyan Kodolányi értelmezi, a tapasztalható és ésszel bejárható valóságos világ fölött: a transzcendens léttel van összeköttetésben, arra reflektál, abból származik, és noha szabályoznia kell az emberi élet gazdasági és társadalmi folyamatait, valójában az ember és az Isten, az ember és a Mindenség viszonyát kell meghatározni. "Az ember - állítja képzeletbeli bírái előtt - minden más élő fajtától gyökeresen különböző faj, mert lelki alkotásának lényeges része a szimbólumalkotás, azaz a transzcendens létezés jelképrendszerbe való foglalása. E jelképrendszer, természetesen, változik. Szimbólumok születnek, válnak pusztá esztétikai formákká s halnak meg. Hogy új meg új szimbólumok lépjenek a helyükbe. De e folyton változó, alakuló, kiháló és születő szimbólumrendszerek mind megegyeznek abban, hogy a transzcendens létezés realizálódásai, látható, érthető, felfogható tükörképei."

Ezzel szemben a civilizáció egyszerűen a technikai haladás termékeivel és gondolkodásmódjával azonos. Kodolányi nézete szerint a vaseke, a traktor, a betonút, az autóbusz, a villanylámpa, a hintaszék, az újság, a gyorsvonat, az angol árnyékszék, a központi fűtés, a pipereszappan, a gumicsizma - nos, mindezek a civilizáció termékei közé tartoznak. Ezeknek hasznosságát természetesen ő is elismeri, vagyis nem kíván visszahátrálni a technikai civilizációt megelőző társadalomba, ahogy néhány nyugati, főként amerikai vallási szekta teszi, azt azonban meggyőződéssel vallja, hogy minden nem a kultúra része, és arról is meg van győződve, hogy mindazok, akik "európai kultúráról" beszélnek, tehát a liberálisok, a fasiszták és a marxisták, valójában a technikai civilizációt és nem a transzcendentális összeköttetéseket kereső kultúrát értik ezen.

A civilizáció, a Zárt tárgyalás írója szerint, nem haszontalan dolog, de korántsem a legfőbb jó, miként ez bírának szavaiból kiderül. "A lélek - tesz hitet eszméi mellett a vádlott - már régóta várja ismét a csodát, a transzcendens világ új megismerését, már régen nem hisz a lombikokkal pepecselő, mérlegen méricskélő, a lelket agytekervényekben és idegsejteken kutató tudománynak Mindezt arra a munkaterületre akarja szorítani, ahová való. Építsen számára vasutakat, hidakat, lakásokat, kikötőket, kórházakat, ölje meg a kórokozóit, hozza rendbe táplálkozását, szőjön neki jó ruhákat, lássa el villanyal, fürdesse meg, etesse-itassa meg az embert, tehát teremtsen tűrhető életfeltételeket. De mondjon le arról a szemtelen igényről, hogy filozófiát ad neki. Hogy születésről, halálról, lélekről, tehát kultúráról fecseg neki. A tömegek szomjaznak a technikai civilizáció eredményeit. De ez a civilizáció ne tetszelegjen abban a szerepben, hogy megoldja a lét és nemlét problémáit is."

Kodolányi János több alkalommal is - a civilizáció ellenében - a kultúrára adja szavazatát: "Civilizáció nélkül - jelenti ki - lehetséges emberi élet, kultúra nélkül nem." Mindez, amit eddig elmondottam, nemcsak a Zárt tárgyalás írójának kulturális bölcséleti nézeteit szabja meg, hanem antropológiai

felfogását is. Ahogy Kodolányi írja: "kezdetben vala a homo magus. Az az embertípus, amely közvetlen kapcsolatban volt a transzcendens világgal, tehát úgyszólván szemtül-szembe, színről-színre látta Istent. Erről az emberről nemcsak a világ minden vallása tud, hanem tudnak róla az őskultúrák fennmaradt emlékei is." "Az ember - rajzolja meg a második, véleménye szerint silányabb antropológiai változatot - végül homo magusból homo sapiensszé vált. Nem »fejlődés« és nem »haladás« volt ez, hanem ellenkezőleg: csökevényesedés, zsugorodás, széthullás, anarchia. A természet-tudományok azután rohamosan kipusztították az emberből a szimbólumokat, a csodába vetett hitet. A kultúra mélypontra jutott. Ma már nem egyéb, mint a megtagadott transzcendens világ jelképrendszerének üres formái, tartalmatlan, de remekműví edényei, esztétikai formái. Babrálunk velük, rakosgatjuk, csoportosítjuk őket, de csak azért, mert esztétikai értelemben »szép«-nek találjuk őket."

A modern ember, ahogy ezt a Márai Sándor röpiratának kritikai elemzése során Kodolányi leírja, nem a transzcendenciához, hanem pusztán az evilági léthez kötődik, eközben független lénynek hiszi magát. Ez az ember az úgynevezett "autonóm ember", aki felszámolta azokat a kötődéseket, amelyek az emberiséget története során mindig egy magasabb létezéshez fűzték. "Az autonóm ember, mint társadalmi lény - olvasom Kodolányinál - valóságos, megmérhető erőktől, viszonyulásoktól s kényszerektől függ, egyébtől nem. Lelkiismereti szabadsága nincs, mert nincs lelkiismerete. A régi embertípus transzcendens jelképrendszerben gondolkozott, a mai okban és okozatban. Az autonóm ember önmagából indul ki és önmagába tér vissza. Minden önmaga igazol és önmaga vállal. Egyetlen igazolása a siker. Nem szociális lény, ál-közösségbe erőszakkal kell kényszeríteni, ami természetes. Irtózik a kultúrától, hiszen anarchiában él. Kínérzéseit csillapítására narkotikumot használ: hatalmat, sikert, rekordot, hasznot, szerelmet, utazást, alkoholt, játékot, kényelmet, gyorsaságot, »tempót«. Álkultúrával él, kultúrának tekinti a könyvtárat, a sajtót, a filmet, a rádiót, sőt azt is, hogy a halat nem szabad késsel enni. Természetesen kultúrának fogja föl a civilizáció áldásait is, a vasutat, a hajót, a repülőgépet, az angol árnyékszékét, a fürdőkádát, stb."

Úgy vélem, könnyű belátni, hogy Kodolányi kultúra-elmélete azokra a filozófiai, történelemfilozófiai nézetekre épül, amelyek a 19. század vége, de különösen az első világháború óta vannak jelen a nyugati gondolkodásban. Először a múlt században kibontakozó "életfilozófiák": Nietzsche, Bergson, Dilthey és Simmel, majd a történelem "morfológiáját" kidolgozó és a kultúra fogalmát a civilizáció fogalmával ellentétbe állító Oswald Spengler, valamint a két világháború között fellépő "válságfilozófiák": Edward Spranger, Julien Benda és José Ortega y Gasset tanításai törekedtek arra, hogy magyarázatot adjanak a modern világ nagy belső konfliktusaira és szellemi kríziseire. Mindettől nem maradhatott érintetlen a magyar szellemi élet sem, minthogy olyan gondolkodók, mint Babits, Hamvas Béla, Németh László vagy Várkonyi Nándor (akitől különben, mint levelezésük mutatja, Kodolányi igen sokat tanult) maguk is megküzdöttek az európai kultúra válságjelenségeivel. Kodolányi János maga is mélyen élte át ezt a szellemi és erkölcsi válságot, nemcsak a Zárt tárgyalás, illetve más tanulmányai tanúsítják ezt, hanem önéletrajzi művei és még inkább mitologikus regényei, közöttük is a nagy Jézus-regény: az Én vagyok, amely mintegy az író végső bölcséleti vallomásként tesz tanúságot az emberi szellem és kultúra transzcendentális meghatározottsága mellett.

Kodolányi, miként már utaltam erre, többnyire Márai Sándorra hivatkozva, az ő nemzetnevelésről írott röpiratával vitába szállva fejti ki a maga elméletét a kultúra mibenlétéről és arról az európai szellemi válságról, amelyet nézete szerint a valóságos kulturális értékek elpusztítása vagy elutasítása okozott. Az igazság kedvéért ehhez hozzá kell tennem, hogy igazából Márai sem az úgynevezett civilizáció, tehát nem a kapitalista világrend technikai civilizációja védelmében írta nevezetes és sokat vitatott röpiratát, minthogy az a képzet, amelyet ő a kultúráról kialakított, ugyancsak az európai kultúra tradicionális értékrendjét, vagyis a szellemi kultúra világát foglalja magába. Különben mind Kodolányi, mind Márai gondolkodásának háttérében az a "krizeológiai", egyszersmind kritikai történelemfilozófia áll, amelyet Spengler főműve: A Nyugat alkonya dolgozott ki. Csakhogy amíg Márainak a kultúráról alkotott fogalmai mindenekelőtt a polgársághoz: ennek életrendjéhez és

eszményeihez, Kodolányi az őskultúrákhoz és a napi kultúrához (valamint ennek követőihöz, felhasználóihoz) kötődik. Ez kétségtelenül megjelöli a kultúra fogalmának szociológiai és történelmi meghatározottságát, de nem a kultúra mibenlétét. A mai olvasó, persze, ha egyaránt helyesen olvassa Kodolányit és Márait, már nem érez kibékíthetetlen ellentétet a két felfogás között.

Az mindenesetre tény, hogy Kodolányi egészen másként értelmezte a polgár fogalmát, mint Márai, és ez az értelmezés, amely különben a magyar népi mozgalom gondolkodóinál és íróinál nem volt ritkaság, a Zárt tárgyalás egész gondolati rendszerét, nem különben a modern társadalomról alkotott képét (talán így is mondhatnám: vízióját) meghatározza. A képzeletbeli vádemelés, tárgyalás és ítélet ugyanis azt kívánja bizonyítani, hogy a modern korban, vagyis a 20. században folyamatosan tapasztalt hanyatlás és értékvesztés társadalmi és történelmi magyarázata a polgári társadalom és a kapitalista gazdasági rend megjelenésében található, és a század embertelen önkényuralmi rendszerei: a nemzetiszocializmus és a bolsevizmus valójában maguk is a polgári berendezkedés termékei és folyományai. Az az ideológiai és politikai "háromszög", amelyet Kodolányi a Zárt tárgyalás képzeletbeli bírói emelvényére állít, tulajdonképpen ugyanannak a szisztémának, azaz a kapitalizmusnak és a polgári rendnek a három különböző arculatát mutatja.

A vitairat számtalan kijelentése támasztja alá: "az ön Rosenbergje - s meghajoltam jobbra - olvassuk nyomban a tárgyalás elején - s az ön Engelse - s meghajoltam balra - talán nincsenek is olyan messze egymástól." "Mondottam már - olvassuk valamivel később -, hogy nincs olyan nagy szakadék a rosenbergi »huszadik század mítosza« és a dialektikus materialista szocializmus mítoszatlan látomása között. Egyik a fajtát emeli mitikus magasságba, másik az osztályt. Egyik így tagadja a transzcendens világot, a másik úgy." Nincs jobb véleménye a polgári világról sem, több alkalommal is kifejti, hogy az amerikai társadalom materialisztikus eszményei miben nem különböznek a szovjet társadalom eszményeitől. Az általa vitatott három nagy társadalmi berendezkedés és ideológia, véleménye szerint, közös törőlfakad, és a transzcendens világtól elfordult úgynevezett "autonóm ember" mentalitását, törekvéseit fejezi ki. "Képzeljünk el - érvel bírói előtt - egy csapat farkast. Mind éhes, mind didereg. Mind zsákmányra les. Ha sikerül a zsákmányra szert tenniök, széthúzzák-vonják, fölfalják s ideig-óráig jóllaknak vele. Ha nem sikerül, egymásra rohannak. Amelyik megsérül, vége. Amelyiknek a vére szaglik: elveszett. Talán nem nehéz megértenünk, hogy az egyik farkast liberális kapitalizmusnak, a másikat monopolkapitalizmusnak, a harmadikat kollektív kapitalizmusnak nevezhetjük s így tovább. A farkast is más-más néven nevezik a világ más-más tájain. De ugyanaz a farkas az mindenütt."

A képzeletbeli bíróságot valójában azzal haragítja igazán magára, hogy kimutatja közöttük - a különben világnézeti, mi több, háborús ellenségek között - az alapvető azonosságot, midőn a vezető bíró kérdésére egyaránt polgárnak minősíti a liberális demokrácia, a nemzetiszocializmus és bolsevizmus szószólóját. Ezt a minősítést követi a képzeletbeli halálos ítélet kimondása. Kodolányi történelembölcseleti álláspontja értelmében ez a három irányú elutasítás mindenképpen jogosult, más kérdés, hogy ez az álláspont, amelyről a polgári rend teljes elítélése elhangzik, mennyire indokolt. Kétségtelen, hogy a Zárt tárgyalás vádlottja nem tesz különbséget a "citoyen" és a bourgeois" között. Ha ezt, sokak (például éppen a Magyar Csillag tábora) figyelmeztetése szerint megtette volna, nem kellett volna a polgári ethoszt és mentalitást elítélnie, minthogy a "citoyen" világában is megtalálhatta volna azokat az értékeket, amelyek pusztulását olyan fájdalmasan tapasztalta.

Végül a negyedik nagy kérdéskör, amelyet a Zárt tárgyalás vádlottja érint, az irodalom mibenlétét és az író küldetését fogja át. Kodolányi kétféle írókat ismer, ahogy mondja: "Az egyik csoportot táltosoknak, a másikat írődeákoknak szoktam nevezni. Táltosok, másszóval próféták azok az írók, akikben van még valami a homo magusból, tetszetősebb, de silányabb szóval élve: intuícióból. Tehát, akik szimbólumteremtő képességgel vannak megáldva. Ezek a szó szoros értelmében vett művészek, hiszen régi igazság, hogy művészet transzcendentális tartalom nélkül nincsen." Ilyen íróknak tartja

Balassit, Zrínyit, Pázmányt, Csokonait, Berzsenyit, Vörösmartyt vagy a 20. század írói, illetve művészei közül Adyt, József Attilát, Németh Lászlót, Erdélyi Józsefet, Sinka Istvánt, Veres Pétert, Tamási Áront, Bartókot, Kodályt.

Ők a "táltosok", velük szembe állítja az "íródeákokat", akik, ahogy mondja, "beteges irtózáttal fordulnak el a táltostól" és elutasítják az irodalom "szimbólumteremtő" küldetését. Kétségtelen, hogy Kodolányi 20. századi irodalmunk számos klasszikus alakját sorolja közéjük, így mindenekelőtt Kosztolányit, akit "a prófétatagadók prófétájának" nevez, majd az ő nyomában Illyés Gyulát, Márai Sándort és Cs. Szabó Lászlót, illetve a Magyar Csillag írói táborát, sőt Nyíró Józsefet, akiben Tamási szimbólumteremtő művészetének pusztá utánzóját látja. Kodolányinak a magyar irodalomról alkotott képe, most ne keressük azt, hogy ez a kép mennyire igazságos, valójában nem idegen attól - a népi ideológusok egy része által kidolgozott - képtől, amelyet Németh László Kisebbségben című vitairata vagy Féja Géza Nagy vállalkozások kora című irodalomtörténete mutat fel. Igaz, Kodolányinak mások, mondhatnám így: egyetemesebb jellegűek a kritériumai, ő ugyanis a nemzeti jelleg művészi képviselője helyett egy jóval általánosabb kategória: a transzcendens világhoz fűződő kapcsolatok képviselőjében látja az irodalom lényegi feladatát.

A Zárt tárgyalás Kodolányi János néhány meghatározó gondolatát rögzíti, és ezek között vannak megfontolásra méltó és vitára okot adó gondolatok. Annak idején (a Magyar Csillag 1944-es évfolyamában) a küzdőtárs és jóbarát Veres Péter is vitába szállt velük. Az mindenesetre kétségtelen, hogy a képzeletbeli bírósági tárgyalás az író számára az önvizsgálat, a lelkiismeretvizsgálat alkalmát is felkínálta, és Kodolányi igen őszintén élt ezzel az alkalommal. A tárgyalás végeztével, számot vetve könyveinek, tanulmányainak és újságcikkeinek képzeletben eléje tornyosuló halmazával, a következőképp tesz vallomást: "én igazán nem is tudom, hogyan s mikor írhattam mindezt... Pedig nem akartam, Isten látja lelkemet, nem akartam, mindig tiltakoztam ellene magamban... De láttam a magyar nép sorsát és vádolttnak éreztem magam. És láttam a gyermekekét és éreztem a magam szenvedését és ezért is vádolttnak éreztem magam. Láttam az egész magyarságét a történelem folyamán, láttam a bűneit és megintcsak vádolttnak éreztem magam..."

Ez az önvád valójában egy keresztény író és gondolkodó gesztusa: az írástudóé, aki azonosul egy történelmi közösség sorsával, és magára veszi annak bűneit. Ennyiben jézusi gesztus, az "imitatio Christi", vagyis "Krisztus követése" keresztény hagyománya szerint. Valóban, Kodolányi a Zárt tárgyalás végső jelenetében úgy áll bírái előtt, miként a keresztény hagyomány, a keresztény irodalom és ikonográfia hagyománya szerint Krisztus Pilátus előtt. Megnyugvást, lelki békét ebben az "imitatio Christi"-ben talál, a képzeletbeli bírósági eljárás utolsó mondata, amely különben a mindvégig közönyösnek látszó fegyőr ajkáról hangzik el, ugyancsak Jézusra figyelmezteti: "Azért imádkozhat Jézushoz" - mondja a börtönőr. Valójában itt indul el az a lelki folyamat, amely néhány esztendővel később a konfesszionális természetű Jézus-regény megírásához vezetett.

Tüskés Tibor

Az árulás regénye

Kodolányi János: Én vagyok

A Kodolányi János válogatott novelláit tartalmazó gyűjteményről (József, az ács, 1997) olvasom: "Fiatal korában elsősorban novellista volt, hogy aztán a harmincas évek közepén végleg odahagyja a műfajt, ettől kezdve csak nagy terjedelmű regényeket írt." A megállapítás irodalomtörténetileg

helytálló, bólintunk rá. Ám a folytatás, a leszűrt esztétikai következtetés elgondolkoztat: "De ez a váltás nem bizonyult esztétikailag termékenynek... Kodolányi a novellák után mintegy szakmányban írta történelmi nagyregényeit, a rémületes terjedelmű iratokat, melyek mára nagyrészt olvashatatlaná váltak..." A kritikus végső ítélete: "e történelmi regények joggal tűntek el a süllyesztőben." - Így van-e, valóban? Vagy a kritikus azért csepüli Kodolányi regényeit, hogy a novellistát dicsérhesse? Egyébként is: Kodolányi mely "nagy terjedelmű" történelmi regényeire gondol? Ismeri őket? Netán a "rémületes terjedelem" már kézbe vételüktől elriasztotta? A magyar történelmi tárgyú, a honfoglalás és a tatárjárás korában játszódó regényeivel kapcsolatosan sincs igaza. Még kevésbé hiteles az ítélet a mitikus és a bibliai időket regényesítő műveiről. És hogy ezeket a műveket ma senki sem olvassa, azt a könyvtárak kölcsönzési adatai cáfolják.

Kodolányi babiloni és biblikus tárgyú regénytrilógiájának harmadik darabja - az Új ég, új föld című Gilgames-regénynek és Az égő csipkebokor című Mózes-regénynek az ábrázolás időrendjét követve mintegy "folytatása" - az Én vagyok, mely a megírás idejét tekintve viszont a Mózes-regény előtt íródott. A regényt egészen pontosan - ahogy a kézirat végén jelzi - 1950-ben és 1951-ben írja Akarattyan, a magyar múlt egyik legsötétebb, leglégszomjasabb időszakában, az 1948 utáni diktatúra vészterhes éveiben, irodalmi és emberi elszigeteltségben, egy Balaton parti ház nyomorúságos életviszonyai között, a megjelenés legcsekélyebb reménye nélkül, hihetetlen akarakterővel, elszántsággal és bizakodással. A regény készülésétől, munkálatairól csak legszűkebb baráti körével - mindenekelőtt a Pécsen élő Várkonyi Nándorral - osztja meg levélben gondolatait. A műből kihalított két részletet először a Vigilia közöl 1954-ben a teljes regényre történő utalás nélkül, majd 1958-ban egy további fejezet is megjelenik a folyóiratban. Közvetlenül ezt megelőzően, 1957-ben azonban már ismertté válik a Magvető Könyvkiadó jóvoltából a regény egyik önálló, a teljes műben 12. számmal jelzett fejezete, a Jehuda bar Simon emlékiratai. "Akarattya, 952" keltezéssel, ugyancsak annak jelzése nélkül, hogy az "emlékirat" egy nagyobb mű betétrészlete. (Ám a fejezet utolsó öt, igen fontos, kulcsértékű bekezdése hiányzik az 1957-es kiadásból!) A teljes regény csak az író halála, 1969 után három évre, 1972-ben lát napvilágot, akkor is - a kor irodalompolitikai kívánalma és kiadói gyakorlata szerint - értelmező-magyarozó, mentegető-bíráló utószóval ellátva.

Mind a regényből közölt részleteket, mind a teljes művet a megjelenés után közvetlenül olvastam, Kodolányi Jánosról szóló könyvemben (Magvető, 1974) az Én vagyokkal részletesen foglalkoztam, könyvem e fejezetét még a kéziratból 1973-ban a Vigilia közölte. A regény megírása óta csaknem ötven év, első olvasói benyomásaim megfogalmazása óta több mint negyedszázad telt el. Kodolányi regényét most újra kezembe vettem, és ismét elolvastam. Azt kerestem: mint mond a regény ma számomra? "Üzenete" érvényes-e a jelenben? Hitelesnek, olvashatónak, esztétikai szempontból időállóknak bizonyult-e a mű, a "nagy terjedelmű történelmi regény" félszázad múltán is.

A regény címe Jézus többször megismételt és különféleképpen folytatott, más-más metaforába öltöztetett kifejezése: "Én vagyok a szőlőtőke..." "Én vagyok a jó pásztor..." "Én vagyok az élő kenyér..." "Én vagyok az út, az igazság és az élet..." A cím tehát Jézusra mutat. A regény valódi hőse azonban nem Jézus (Jesus bar József), hanem Júdás (Jehuda bar Simon). Kodolányi a regényben szereplő személyeket úgy nevezte és számos bibliai fogalmat úgy használt, ahogy azokat Jézus kortársai használták. Maga Kodolányi is a regény írása közben kelt leveleiben így emlegeti művét: "Júdás-tervem", "Júdás-regény". Jézus életét a tanítványok összegyűjtésétől a keresztre feszítésig, a Kinnereth tavától a Golgotáig, Júdás életét a születéstől az árulás utáni büntudat fölébredéséig, az önmaga fölötti ítélet végrehajtásáig, az öngyilkosságig ismerjük meg. Már az árulás útjára lépett Júdás Chanan főpap előtt így foglalja össze életét: "szolgád Jehuda bar Simon, Juda törzséből született, teljes jogú izráélita férfi, régebben kereskedő és kőfaragó, most önkéntes szegény, mint ruhájáról s a tökhéjről láthatod. A Kinnereth partján fekvő Gamalában élt atyjával, tanult ott is, Tiberiasban is... végül egy szomorú esemény folytán elhagyta otthonát, lemondott tekintélyes vagyonáról... mert a lelke békességét kereste." Jézus és Júdás sorsa két párhuzamosan futó, egymással érintkező, majd eltávolodó élet. Júdást az az ábrázolásbeli sajátosság teszi a regény

főhősévé, hogy az író Jézust kívülről, elsősorban szavain és másoknak róla alkotott véleményén keresztül jellemzi, Júdást viszont belülről ábrázolja: érzéseinek és gondolatainak, vágyainak és elképzeléseinek a részletező föltárásával állítja elénk. Kodolányit valójában az árulás problémája, lélektani motiválása, az indítékok föltárása érdekli. Jézus esetében tanításának, szavainak minél hitelesebb interpretálására törekszik. Judás esetében a tett pszichológiai analizését, az árulás folyamatának bemutatását tartja fontosnak. Jézus alakjának megrajzolásában az evangéliumokra támaszkodik. Júdás figurájának megalkotásához lélektani tudását, írói érzékenységét, mély emberismeretét és élettapasztalatát mozgósítja, s mintegy önmagából is "kiírja" az ember rosszra hajlandó természetét, eredendő gyengeségét, bűnösségét. Kodolányi Jézusa konstans alak, jellemvonásai első megjelenésétől a regényben állandóak; Júdás hatalmas utat tesz meg a Jézushoz történő csatlakozástól az árulásig és az önmaga fölötti ítélet kimondásáig. Júdás lélekrajza az erőteljesebb, ily módon az Én vagyok inkább Júdás regénye, mint Jézusé.

Kodolányi Júdás-alakja hiteles, belülről megrajzolt figura. Árulása is, öngyilkossága is szükségszerű. "Emlékiratai" egyes szám első személyben elmondott önéletrajz, vallomás a születéstől kezdve addig a pillanatig, amíg csatlakozik Jézus tanítványaihoz. Az "emlékirat" első mondata: "Lábbal előre jöttem a világra." Bicegő járásában, gyermekkori élményeiben ráismerünk Kodolányi születésétől hordozott és elhatalmasodó testi fogyatékoságára, ínzsugorodására, családjához, szüleihez és a szülőknek egymáshoz való viszonyára, a vajszlói ház légkörére, "örök" lélektani problémákra, amellet, hogy az önéletrajz hitelesen tájékoztat a Jézus korabeli zsidóság mozgalmairól, a zeloták, pogányok, görögök, esszénusok, Tulzók hitéről. Már itt, ebben a visszatekintésben fölbukkannak azok a motívumok, személyiségjegyek, amelyek az árulás mintegy lélektani előkészítői: "kutatkodik", a hatalom, a pénz megszerzése érdekli, képzeleg, álmodozik, nagyravágyó, sőt nagybátyjával kapcsolatban már az árulás lehetősége is átvillan rajta, bár még megrémül a gondolattól. Júdás csatlakozik Jézushoz, egy nemesebb, tisztább élet után vágyódik, de Jézus szavaival, tanításával már az első találkozáskor sem tud teljesen azonosulni, s a Mester és Júdás közti távolság egyre nő. Júdás nagyravágyó, gőgös, gyanakvó. A "régimódon", "világi ésszel" gondolkodik, saját érzését vetíti ki Johannára: "Bizonyára féltékeny, gondolta Jehuda, nem akarja itthagyni az urát azzal a szép lánnyal egyedül." Lelke nyugtalan; türelmetlen, gyanakvó, aggodalmaskodó; szorongással van tele. A "titkok ismeretéhez" akar eljutni. Társadalmi és politikai célok vezetnek, nem lelki és morális igények. Jézus "titkát" keresi, kutatja, de valójában nem érti tanítását, Jézust nem fogadja el Szabadítónak, neki káromlás a szó, hogy a Mester "az élő Isten fia". Azt látja csak, hogy Jézus tanítása "kudarcot" vallott. Tanult, művelt ember, nyájas is tud lenni, van önuralma. Magáról azt hiszi, hogy az Urat szolgálja, de lelke mélyen gőgös. Félt és kételkedik. Már a regény derekán "Jehuda agyán átfutott a gondolat: milyen könnyű volna őt elfogni". A kezdetekkor sem volt "igazi" tanítvány: az ok is kétes, ami a Mester közelébe sodorta; aztán teljesen ellene fordul, árulója és elveszejtője lesz.

Ezen a helyen egy nemrég előkerült dokumentumból szeretnék idézni. 1951 nyarán Pécsről Várkonyi Nándor és Rajnai László meglátogatta Balatonakarattyán Kodolányi Jánost. Nemrég elkészült és kéziratban olvasott regényéről, az Én vagyokokról is beszélgettek. Az ott fölvetett kérdések megválaszolására Kodolányi időt kért, végül 1951. szeptember 10-i keltezéssel Rajnainak levelet küldött, melyhez mellékelte a Júdás-problémáról géppel írt elemzését, műhelyvallomását. A sűrű sorokba írt tanulmányt egyetlen papírlap két oldalára szorította. (A tanulmány teljes terjedelemben a Somogy című folyóirat 1999. évi 3. számában olvasható.) A vallomás bevezető része így hangzik: "Jézussal szemben Júdás alakját vele ekvivalens ellentétte emelni lehetetlen. Ez tetszetős megoldás volna, de mélyebb igazság nem volna benne. Mert Júdásban a földi élet testesül meg, ez pedig nem lehet egyenlő rangú a szellemivel. Jézus (a Krisztus) a világ milliójébe szállt, ezért kellett meghalnia, s nem azért, mert Júdás elbukatta. Hanem azért bukatta el éppen Júdás, mert ő volt a világ megtestesülése. Más is elbukathatta volna, miután a törvény az, hogy az Ember fiát, az Isten fiát a világnak el kell buktatnia.

Jézus koncepciójával szembe Júdás nem állíthat ekvivalens koncepciót. Akármilyen művelt, okos, nagyralátó, sőt »idealista« lett volna is, nem lehetett volna Ember Fia, Isten fia, tehát ehhez mérhető koncepciót nem is mutathatott volna föl. Csak kettőt tehetett, mint ahogy a világ is csak kettőt tehet: 1./ elfogadja és befogadja az Ember Fiát és 2./ elveti az Ember Fiát. Ő az utóbbit tette. Vagyis a világhoz csatlakozott. Ez volt az árulása."

Kodolányi regényt írt, művészi alkotást hozott létre, nem teológiai traktátust, apologetikai fejtegetést vagy vitairatot alkotott. Ugyanakkor nem kerülhette el, hogy témája okán némely hitbéli, főként biblikus kérdésekben véleményt nyilvánítson, állást foglaljon. Művéhez alapvető forrásként az újszövetségi szerzők műveit, a négy evangéliumot és az Apostolok Cselekedeteit fogadta el, továbbá fölhasználta a korábbi ismert forrásokat (pl. Josephus Flavius Zsidó háborúját) és mindazokat a tudományos eredményeket, amelyeket a huszadik század első felének hazai és külföldi ókortörténeti, archeológiai, biblikus szövegkritikai kutatása fölmutatott. Az események sorrendjében, a helyszínekben, a legfontosabb szereplők jellemzésében az evangéliumi szerzők leírását követi. Jézus szavait, tetteit tőlük idézi. Néha összevon jeleneteket, máskor kibont célzásokat és utalásokat. A valódi, történeti személyek és a kitalált alakok jellemzése nem válik el egymástól. A bibliából ismert tények és az író képzelőereje által teremtett leírások tökéletes egységben és harmóniában vannak.

Kodolányi hisz Jézus csodatételeiben. Jézus nála is csodákat tesz, gyógyít, kiúzi a gonosz lelkeket, föltámasztja a negyednapos halottat. Kodolányi mélyen hívő ember, akit gyermekkorában katolikusnak kereszteltek, aki felnőtt korában - így a regény írása idején - a protestantizmussal rokonszenvezett, a református vallással azonosult, majd élete végén visszatért a katolikus egyházba. Protestantizmusa a regényben két ponton mutatkozik meg. Egyrészt különféle apokrif szövegek alapján, valamint Lukács evangéliumának abból az állításából kiindulva, hogy "Mária megszülte elsőszülött fiát" - vagyis ha Jézus elsőszülött volt, akkor testvérei is lehettek -, kiszínezi Jézus názareti otthonát, alakja köré népes családot, testvéreket rajzol. Másrészt Júdás tettében, az árulás tényében valamiképpen az eleve elrendelés megvalósulását láttatja. A Gecsemáné kerti jelenet leírásakor olvassuk: " - Simon! Vissza! Tedd hüvelybe a kardot! - kiáltja ércesen a Mester." Majd Jézus szavait ez az írói kommentár követi: "Ez az a pillanat, amikor Jehudának elő kell lépnie, hogy küldetését befejezze... Mintha nem tehetne semmiről, amit cselekszik, nem is ő cselekszi, más akaratot hajt végre."

Ugyanakkor azt is látni kell, hogy Kodolányi számos olyan gondolatot, teológiai meglátást sző a regénybe, amelyek a katolikus egyházban a II. vatikáni zsinat állított új fénybe, és nyomatékosított. Így mindenekelőtt a kereszténység zsidó gyökereinek a fölismerését és fölmutatását. Nemcsak arról van szó, hogy Kodolányi az Ó- és az Újszövetség ismeretének a tökéletes birtokában van, hanem azoknak a párhuzamoknak a fölmutatásáról is, amelyek napnál világosabban bizonyítják az Ó- és az Újszövetség egymásra rímelését, valamint a kereszténység többletét a zsidó vallással szemben. E tekintetben valóságos kulcsjelenetnek tekinthetjük azt a pillanatot, amikor Jesuah Gadarában, Purim ünnepén a béth-hakneszethben megjelenik, és beszélni kezd.

"Először összefoglalta s kibővítette Jirmijáhu figyelmeztetését: az Úr meggondolja a büntetésül szánt veszedelmeket, ha Jisráél népe halandó megfordulni az úton, s követni az ő törvényeit...Lássuk azonban, hogy mi valamennyi törvény eleje és alapja. Kettő van, az egyiket mindenki ismeri és vallja: szeresd Atyádat, Istenedet, minden erődből, teljes szíveddel-lelkeddel. A másikat is hallja, de nem vallja az ember úgy, mint az elsőt: szeresd felebarátodat, mint tennenmagadat. Ez mondatott a régieknek, de az újak már elfelejtették.

Jesuah fölemelte a szavát.

- Én pedig azt mondom: szeresd ellenségedet! Tégy jót azokkal, akik rosszat cselekednek veled, imádkozzál azokért, akik átkoznak!

Jehuda fölszisszent. Érezte, hogy a Mester szavai éppen itt és éppen most úgy hatnak a gyülekezetre, mint az ökölcsapás."

Huszonöt évvel a regény első elolvasása után a legélesebb szemmel azt kutatom: melyek a regény esztétikai értékei, kézbe vehető, olvasható-e ma is, érvényes, maradandó, időálló mű-e az Én vagyok? Úgy érzem, hatása az olvasóra ma sem kisebb, mint első megjelenése idején. Hogy nagy terjedelmű, 682 oldalas a regény? Ha Thomas Mann József-tetralógiája többszöröse ennek, aligha lehet a terjedelem miatt egy művet olvashatatlannak, "rémületes terjedelműnek" mondani.

Kodolányi a nagyregényt hihetetlen átgondoltsággal, tervszerűséggel és ökonómiával építi föl. A cselekményt drámai módon, két szálból, Jesuah és Jehuda (a "játékos" és az "ellenjátékos") párhuzamos történetéből szövi. A cselekmény tagolása is roppant átgondolt: a 682 oldalas regény 68 - arab számokkal jelölt - fejezetből áll: azaz egy-egy fejezetre átlagosan tíz nyomtatott oldal jut. A cselekménymozzanatok összefogottan, kitérők, mellékszálak nélkül követik egymást. A feszültség egy-egy "nagy" jelenetben (például Jesuah és Jehuda párbeszédének, vagy Jehuda és a főpap találkozásának leírásában) izzik föl. Ahogy közeledik a végkifejlet, úgy válik az ábrázolás egyre részletezőbbé, egyre feszültebbé. Az író megelevenítő erejének köszönhetően a cselekmény végén úgy érezzük: már nem regényt olvasunk, hanem szemtanúi, résztvevői, szereplői vagyunk a történetnek. Kodolányi alkalmanként a párhuzamos ábrázolás, a kettős láttatás "fogásával" él. Jézus és Júdás első találkozását a Gyülekezet Házában először az objektív leírás, az írói narráció eszközével ismerjük meg, majd ugyanezt a jelenetet százötven oldallal később Jehuda emlékirata szubjektív nézőpontból láttatja. Hasonlóképpen remek szerkezeti megoldás az időrend megbontása: Jesuah születését és gyermekkorát, a nyilvánosság elé lépése előtti időt csak a regény első harmadának végén, a 16. fejezetben ismerjük meg.

Az Én vagyok sok tekintetben a modern európai lélektani regények rokona. Történeti keretbe ágyazva valójában egy pszichológiai problémát, az árulóvá válás folyamatát ábrázolja. Kodolányi, aki korai elbeszéléseiben és társadalmi regényeiben a naturalizmus híveként jelentkezett, aki magyar történeti témájú műveiben a középkor, a történelmi múlt kiváló ismerőjének bizonyult, most jutott el a szimbolikus-mitikus ábrázolásig, az analitikus lélekrajzig, a pszichológiai finomságok megmutatásáig. S most nem is az árulás lélektanának a finom és hiteles rajzára gondolunk elsősorban, hanem például a női lélek árnyalt bemutatására, a regényben szereplő különféle nőalakok egymástól eltérő, árnyalt rajzára.

Kodolányi pszichológiai érzékenységevel egyenértékű képzeletének működése, láttató ereje, leírásainak szemléletessége, árnyaltsága és hitelessége. Heródes várának bemutatása, a Jézus korabeli zsidó életmód képe, az istentisztelet, az étkezés, a tánc rajza, a változatos tájképek és városképek olyan hitelesek és megelevenítő erejűek, mintha nem regényt olvasnánk, hanem filmet néznénk. A szemléletesség, az írói láttató erő érzékeltetésére egy találmányra kiragadott példát idézünk: "Egy magaslatról visszapillantottak Galileára. Jobbról kialudt tűzhányó kúpja meredezett, oldalát leégette a láva. Lent, mélyen, a tó mozdulatlan tükre pihent a ragyogó völgyben. Körös-körül hegyormok. De nemcsak a tó látszott, hanem a Jordán kanyargó szalagja is. Valamikor, időtlen időkben, meghasadt a föld, kettészakadt, s a mély repedés fenekén támadt a Jordán, a Kinnereth szív alakú medencéje s távolabb a Holt-tenger ijesztő hasadáka meg az Arab Völgy, le egészen a tengeröbölíig." Vegyük mindehhez, hogy Kodolányi legföljebb a térképet nézegethette a Szentföldről, de a valóságban oda soha nem jutott el. Ma, amikor könyvének magyar olvasói közül már számosan bejárhatták a regény cselekményének színhelyeit, s megdöbbenve tapasztalhatták a történeti, a földrajzi és a regénybeli valóság egymást fedő azonosságát, csak nőhet csodálatunk az író ábrázoló ereje, megelevenítő képessége iránt. Amit Kodolányi képzeletének látomásos erejével megalkotott, azt tökéletesen igazolja a tapasztalat.

A teljes írói életmű ismeretében a korábbinál is élesebben látszik, hogy az *Én vagyok* nemcsak az írói ábrázolás, hanem a stílus remeke is. Kodolányi roppant szemléletesen és árnyaltan fogalmaz, a nyelvi kifejezés gazdagságának teljes birtokában van. A nyelv, a stílus egysége az egész könyvben megvalósul. Fő eszköze a fölsorolás, az azonos értékű, mellérendelő mondatrészekkel bővített mondat. Leginkább az igékkel teszi mozgalmassá a szöveget. ("A fogadóban, ahol megszálltunk, igyekeztem elkülönülni mindenkitől. Nem akartam találkozni a régiek közül senkivel. Ismét hallottam volna, hogy ez meghalt, az beteg, emez férjhez ment, amaz megnősült, eltűnt, fogságba került, tönkrement. Félttem..." Egy másik helyen: "Jehuda azonban nem tudott mozdulni. Szédelegve állt a többiek között, kábultan nézte, hogy a két testvér remegő kézzel, sietve leoldozza Eleázár kezérlábáról a kötélékeket, leveszi, s a földre dobja a halotti kendőt. Gondolatai dermedten megálltak.") Kodolányi költőként kezdte írói pályáját, s regényíróként is gazdag líraisággal szövi át munkáit. Hasonlatai egyszerre teszik szemléletessé és költőivé nyelvét ("nyugtalan lette, mint a vőlegény az ágyasház küszöbén", "arca elsápadt, szürkére vált, mint a hamu", "az ének kizúdult az ablakon, mint a vízesés"); van hely, ahol két nyomtatott oldalon tizenkétszer használja a "mint", "mintha" kötőszót. Nyelvi eszközökkel fest jellemet, emberi szituációkat. A *vala* és a *-ván*, *-vén* mértéktartó használatával archaizál (megy *vala*, köszöntvén, megcsókolván, leszállván), máskor héber illetve jasz eredetű szavakat sző a szövegbe (zri, báresz, bunyó, pasas, muki, stikába). A nyelvi kiemelés, a nyomatékosítás eszköze az alkalmankénti kurziválás és némely fogalom nagybetűs használata (Nap, Ég, Hold, Gyülekezet Háza, Nagy Átok, Purim). A nyelvi eszközöket csak az elemző figyelem tudja szétszálazni, számbavenni, megkülönböztetni. Kodolányinál ezek tökéletes egységbe olvadnak. A regény nyelve ma is friss, latinosan tiszta, világos és élvezetes, a magyar nyelv szemléletével, hagyományaival egyberímélő, kerüli a napjainkban divatozó henyeségeket és eredetieskedést.

A regényíró Kodolányitól mindenkor távol állt az olcsó aktualizálás, az, hogy történeti tárgyú műveiben egyértelmű párhuzamokkal éljen. Ugyanakkor műveinek létrejöttében, gondolati anyagában mindig ott érezzük a pillanat hatását, az idő lenyomatát, a fogantatás körülményeit. Nyilvánvaló, hogy az *Én vagyok*kal sem pusztán kortársainak akart üzeni az író, hiszen a megjelenés reménye nélkül kellett napról-napra papírt fűznie az írógéphez, hogy lekopogjon egy-egy újabb fejezetet. A regény 1950-51-ben, megírása idején, 1972-ben, első megjelenésekor, és ma, az ezredvégen épp úgy "aktuális", mint az eljövendő olvasók számára. Kodolányi a regénybe éppúgy beleírta a maga egyéni és sajátos történelemszemléletét, mint a krisztusi tanítás kétezer éves, időálló és a jövőhöz szóló gondolatait. Az, hogy Kodolányi az időt a Zodiákus jegyek szerint (visszafelé) mérte, talán mulandó. A regényben többször szóba kerül ez a szemlélet: "a világ a Halak jegyében fordult, új korszak előtt állunk, a Hal jegyében mindennek meg kell fordulnia". "Mikor én a világra jöttem, akkor tűnt le a Kos, akkor fordult a világ a Halakba". "Elérkezett az idők teljessége, letelt a kétezer év, fordul a világ!" Talán a regény egy-egy helyén, némely utalásában is megérezzük a "jelen", a megírás idejének személyes tapasztalatát. Az öncélú hatalom kísértéséről, a nőkről, a pénzről Kodolányinak nagyon személyes tapasztalatai lehettek. Egy-egy jeleneten is (pl. Jehuda "kihallgatásán" József bar Jónás házában) átüt az ötvenes évek légköre. De minden lehetséges allúziónál fontosabb a regény "örök" igazsága, az, amit az író az *Én vagyok*kal az árulásról, a hűségéről és a hűtlenségről mond. A regény igazi értéke megszólító erejében van. "Ha az ember csendet teremt magában, s hallja az Atya szavát, nem gyötrik többé a gondok, mert a világ megváltozik körülötte" - mondja Jesuah egy helyen a regényben. Az *Én vagyok* azt a termékeny csendet képes megteremteni olvasójában, amely megszabadít a gondoktól, és megváltoztatja a világot.

Júdás útját, könyvének mondandóját az író - fent idézett vallomásaiban - így foglalta össze:

"Júdás útja tehát egyenesen vezet a nem teljes gyónástól a teljes árulásig. A bűn ijedt elhallgatásától a világ mélységébe, a politikai hatalom, a világi érdekek posványába, a teljes bukásba. Minthogy azonban bűnbánata egyben föl is emeli, a felemelkedésnek erről a szintjéről mégsem bukik le tökéletesen, mert műve befejeztével minden megért, befogadja az Ember Fiát, s most már őszintén, titoktartás nélkül bevallja, hogy vétkezett, mert elárulta az igaz vért. Jézus hóhérekre jutásával

elérte a mélypontot, de ugyanakkor fölébred benne a Kinnereth-parti jelenet mély bűnbánata is, és ezért mindent megért, önmagát is, Jézust is. Ebből a megértésből pedig önként következik, hogy jóvá akarja tenni tetteit, ki akar menekülni a világból, amelybe belemerült, s önként dobja el életét s bünteti meg önmagát. Ezzel a büntetéssel eleget tesz a Tallion-törvénynek, s megtisztul."

Balogh Piroska

Küszöbhelyzetek Kodolányi prózájában

"Egy lüktető meleg szív a világűrben, felakasztva egy csillagra" - Kodolányi Vízválasztó című regényében e József Attila-szövegekre alludáló sor poetizálja a magára-maradottság, kirekesztettség bélyegét, mely Kodolányi prózájában az értelmiségi sors állandó karakterisztikumaként jelenik meg. Előadásomban arra próbálok választ keresni, milyen prózapoétikai eszközökkel formálja meg Kodolányi e problematikát novelláiban, majd a nagyregény műfajában. Bár e gondolatmenethez számos más Kodolányi-szöveg elemzése is hasznos adalékot nyújthatna, a Küszöb című novellára és a Vízválasztó című regényre esett választásom, mely szövegek között az eddigi, döntően szociológiai és önéletrajzi szempontokat felvető elemzések is számos tematikai egyezésre mutattak rá.

A Küszöb című novella nem a csehovi novellatípust követi, belső szerkezetét nem a cselekmény adja, s maga a novellazáró csattanó sem fabula-természetű. Maga a fabula röviden összegezhető: 1919 húsvétján egy alföldi faluban rekedt, a forradalom iránt lelkesedő diák, dzsentrí származású édesanyja és nagynénje vitáját egy magyar vöröskatona érkezése szakítja félbe, aki a legénységét az istállóba szállásolja el, mikor feltűnik egy katonaruhás fiatalember, állítása szerint a szétvert nagyenyedi ezred tagja, akit a vöröskatona elvezet a főhadiszállásra. Másnap a diák a községházán átutazási engedélyt vált ki, hogy visszautazhasson tanulmányai folytatására, ám szembesülnie kell azzal, hogy jövője (tanulmányai) bizonytalanná váltak, majd szembesülnie kell egy vöröskatona pisztolycsövével is, mikor az hadiszállásra rendelve a család szerekét, a fiút leszállítja róla. Ezután passzív szemlélője lesz az állítólagos nagyenyedi katona menekülésének, végül agyonlövésének, akiről utóbb a tegnapi vöröskatona kijelenti, hogy a közeledő román csapatoknak dolgozó kém volt. A fiú rokonaival szemben most is a vöröskatonának ad igazat, ám úgy érzi, valójában senkihez sem tartozik, kirekesztett az életből. Itt tehát inkább a maupassanti-i novellaformára alludáló elbeszéléstípusról van szó, melyben a szüzsé dramatikus jelenetezéssel épül ki, a csattanót azonban nem zárójelenet hordozza, hanem a főhős önreflexióinak átváltozása. A szüzsé másik jellegzetessége a Küszöb esetében, hogy jelenetei párhuzamos technikával követik egymást: diák-nagynéni-nagymama beszélgetése, katona-előbbie, kém (ekkor még: közlegény)-előbbie, diák-hivatalnok beszélgetése, harc a szekérért, a kém üldözése és agyonlövése, diák-nagynéni-nagymama-katona beszélgetése, diák-nagynéni-nagymama vitája. Mint kitűnik, az első kettő és az utolsó két jelenet paralel: a főhős, a diák metamorfózisa szempontjából tehát a középső három jelenet ígérkezik kulcsfontosságúnak.

E metamorfózis mibenlétének megállapításához érdemes előbb szemügyre venni annak szcenikáját (a fabula háttérkörülményeit), valamint a változás megformálásának jellegzetességeit. E szcenikát jellegzetesen köztes elemek adják, minden szövegelem arra irányítja az olvasó figyelmét, hogy a novella tere, ideje, szereplői a változás köztes állapotában vannak: a szimbolikus idő (húsvét: az Ószövetség végének, az Újszövetség kezdetének teológiai pillanata), a történelmi idő (Magyarország sorsa mind államformáját és társadalmi berendezkedését, mind külpolitikai státuszát tekintve bizonytalan), a színhely (magyar és román csapatok között), a főhős (életkorát és társadalmi pozícióját tekintve is köztes állapotban van, nem "kész" ember), a főhős családja (szakadék az

idősebb és a fiatal nemzedék szemléletében). A metamorfózis a diák önreflexióiban megy végbe, kezdő és végpontja: "... vad fantáziája előtt minduntalan megjelent a saját alakja, katonaruhában, lapos sapkában, melyen vörös szalag izzik, karabéllyal a vállán és övében súlyos kézigránatokkal. Így látta önmagát barikádok tetején, mint Delacroix-képen a forradalom szellemét..." - "A küszöbnél megállt. Látta, hogy nem mehet sehová, nincsen sehol. A küszöbön áll. A kívül kavargó világ nem az ő világa, az ellenforradalmi kém világa sem az övé, s ez a család sem az övé. ... Nem tudta, mi van ma, s mi lesz holnap. Nem hallotta a húsvéti harangok zúgását és az ágyúdörgést sem. Szeretett volna meghalni." A két állapot közötti átmenetet rögzíti a nyolc jelenet, ahol az első és utolsó két jelenet párhuzamos jellegét elsősorban az adja, hogy a diák mindkét alkalommal rokonai ellenében foglal állást, és helyesli a vöröskatona véleményét (ámbar más-más érzelmi töltettel). Azonban az eseményeket tekintve mindvégig passzív szereplő, helyzete a néző, illetve hallgató szerepkörének jegyeivel írható le. Passzivitása különösen a középső három jelenetben válik hangsúlyos motívummá: meghallgatja a hivatalnok információit a vonatok indulásáról, illetve nem indulásáról; ottmarad a szekéren a nekiszegezett fegyver előtt, ám mikor a muszka hadifogoly elküldi, elmegy; végül végignézi a kém menekülésének s halálának színjátékát. E jelenetsor szövege mögött jól észlelhetően jelen vannak a beavatás (rites of passage) pszichoanalitikai sémáinak variációi: beavatás információ/tudás átadásával; beavatás azáltal, hogy egy színjátékban passzív szereplővé válván a jelölt indulati-érzelmi lényében él át adott szerepet; végül a beavatás legteljesebb foka, mikor a jelölt a lét titkait érintő (az eredendő bűnt idéző) események tanújává válik. A beavatás sémája egyébként is gyakori történetsszerző elem Kodolányi novellisztikájában: egyik leginkább lecsupaszított, a pszichoanalízis szimbolikáját talán legkevésbé invenciózusan felhasználó változata a Rekkenő nyári nap szövege. Itt sem a cselekményen van a hangsúly - a kamaszfiú tanújává válik az elvadult kertben egy kutya s egy macska élethalálharcának, miközben a szomszédlánnyról fantáziál, s végül úgy érzi, aminek tanúja volt, menthetetlenül megváltoztatta pszichéjét -, hanem a hős (omnipotens narrátor által leírt) önreflexión, s egyezik a forgatókönyv a középponti jelenet dramatikus beállításában (öszönlények harca a vad kert - tudatalatti? - színpadán, melynek nézője a kamaszfiú), valamint a köztes elemek (kamaszkor, dél, nyár) hangsúlyozásában.

A Küszöb szövege e sémát azáltal transzformálja, s teszi nyitottá az értelmezések polaritása irányában, hogy a pszichologizáló jelentésréteget háttérbe szorítva a főszereplő önreflexiói nemcsak pszichikai, hanem társadalmi identifikációját is érintik. A narráció hangsúlyozza, hogy a diák önmagáról alkotott képe jelentős részben szociológiai kategóriákkal írható körül: kamasz volta itt nem a nem identifikáció körvonalazódásában válik megragadhatóvá, hanem abban a társadalmi és etikai identifikációs problémában, hogy önsorsértelmezését mely társadalmi osztály tagjának értékrendszere alapján alkossa meg. E probléma ábrázolása sajátos komplexitást nyer a társadalmi és a történelmi háttér folyamatos egybejárásának révén, így a fiú problémájában egy társadalmi csoport, tágabb szemantikai mezőben értelmezve pedig egy nemzet identifikációs problémái kulminálnak (Kodolányi tanulmányaiból jól ismert az a metaforarendszer, amely a nemzetet testként - gyakran beteg testként - írja le, melynek megvan a maga (nép)lélektana, következképp a nemzettestet érintő problémák analízisére áttételesen az emberi psziché leírására konstruált pszichoanalitikus terminológia és szimbolika is alkalmas). Éppen ezért a beavatás sem egyszeri esemény, hanem valóban rites of passage lesz, azaz összetett eseménysor, ösvény, melyet a jelöltnek "meg kell járnia". A jelenetsor kezdetén a fiatalember a forradalmár (irodalmi karakterként, olvasmányélményei alapján megformált) képében látja identifikációjának alapját, s ezt a forradalmár-képet azonosítja a történetileg éppen aktualizálódó proletárforradalom képviselőivel. A beavatás ösvényének első lépéseként a községházán rádöbben arra, hogy e forradalom valószínűleg lehetetlenné teszi tanulmányai folytatását, azaz elzárja attól a forrástól, amelyből e forradalom/forradalmár-kép konstruálódott - ez intellektuális identifikációjának alapjait rendíti meg. A második lépés az ösvényen az, amikor a szekér körüli színjátékban váratlanul a hajdani birtokosok (a forradalmi ideológia értelmében megszűnésre ítélt osztály) szerepében találja magát, mellyel érzelmileg azonosulni is tud - ez korábbi forradalmi identifikációs kísérletének indulati alapjait rendíti meg. Harmadik lépésként tanúja lesz a kém halálának: azonban e jelenet elírása hangsúlyozza, hogy a fiú nem ismeri a halál

okát, s minden ideológiai prekonceptiótól mentes befogadóvá válik - a kém üldözése és megölési, amint azt a szöveg a vadászat metaforájával érzékelteti, társadalmi, politikai és egyéb mellékjelentésektől lecsupaszítva a léttől való megfosztás teljes brutalitásában vitetik színre e befogadó előtt. S bár később logikailag magyarázatot nyer az esemény, és - politikai szükségszerűségként - a diák elismeri, hogy a kémnek valóban meg kellett ölni, ám minden egyben azt is jelenti, hogy a gyilkosság (hiszen a kém halála a befogadás pillanatában a néző számára gyilkosságként, vérbűnként jelenik meg) vétkében szükségszerűen részes az, aki azonosul a forradalmi ideológiával. Ugyanakkor a szituáció implikálja a választás kényszerűségét is: vadász vagy vad sorsa között. A beavatás ösvényének végét a küszöb szimbolikája jelöli, amely tehát nem csupán kirekesztettséget jelöl, hanem identifikációs válságot: aki a küszöbön áll, nincs kinn, sem benn, nincs otthon, sem úton, tehát helyzete sem térbeli, sem időbeli, sem egyéb koordinátákkal nem írható le, nem fedhető le a környezete számára értelmezhető értékrendek koordinátaival. Ebben a szövegben az identifikáció lehetetlenné válása valóban válsághelyzetet jelöl, s az elbeszélés szövege e ponton megszakadván mintegy kimerevíti ezt az állapotot - az utazás (kaland és helykeresés) perspektívája bizonytalanul ugyan megjelenik, de jelentősége az értelmezésben a magasfeszültségű zárás ("Szeretett volna meghalni.") miatt háttérbe szorul, pontosabban háttérbe szorítja az öngyilkosság alternatívája.

A Küszöb című elbeszélés elemzési kísérletének tanulságaként elmondható, hogy az identifikációs válságként definiálható küszöbhelyzet ábrázolása Kodolányi kisepikájában dramatizált jelenetek formájában történik, ezek szcenikája a beavatási rítusokat idézi, s e jeleneteket az olvasó felé sajátosan korlátozott mindentudású narrátor közvetíti. A rite of passage dramatizált ábrázolásakor ugyanis a cél nem csupán a főszereplő beavatásának folyamatszerű visszaadása, hanem egyszersmind az olvasó beavatása is, ezért a narrátornak a jeleneteket a külső szemlélő szemszögéből kell rögzítenie, s az olvasó nem csupán a főszereplő reflexióit ismerheti, vele együtt fokozatosan válik részesévé a beavatás folyamatának (a Küszöb szövegében például koncepcionális hiba lenne, ha a mindentudó elbeszélő még a magát nagyenyedi katonának mondó fiú halála előtt az olvasó tudomására hozná, hogy kém, hiszen ez esetben halálát nem vérbűnként, hanem politikai szükségszerűségként kellene ábrázolni). Figyelemreméltó az is, hogy a beavatás rítusának pszichoanalitikus sémáját használja fel novelláiban Kodolányi, azaz a beavatás valamiféle (szociálisan vagy etikailag) bűnnek bélyegzett esemény átélése, s ennek nyomán keletkező válsághelyzet. Nincs jelen a húszas évek kisepikai szövegeiben a rite of passage vallástörténeti sémája, ahol a beavatás a lét titkainak teljesebb megismerését jelenti, s mint küldetésre való előkészület jelenik meg a sorsábrázolásban.

Mindebből az is kitűnik, hogy beavatás és küszöbhelyzet nagyepikai formák szövegszervező elemeként új prózaformák alkalmazását követeli, hiszen hosszabb prózai mű nem építhető fel dramatizált formákat idéző jelenetekből, az identifikációs kísérletek metamorfózisa sem ábrázolható gyors folyamat+csattanó képletével, nem szólva a szcenika közties elemeinek ábrázolási nehézségeiről, hiszen a nagyepikai formák általában hosszabb objektív/szubjektív időintervallum fikciójára épülnek. E nehézségnek ígéretes írói feladat nem csupán Kodolányit foglalkoztatta, termékeny problémának bizonyult az elmúlt évtizedek európai irodalmában a klasszikus epikai formák újraírásával kísérletező szerzők esetében is. Az egyik legismertebb példa Golding tengeri trilógiájának első része, a Beavatás (Rite of Passage), amely azért és érdekes, mivel Kodolányi kísérleteinek invenciózus volta e feldolgozás oppozíciójában jobban érzékelhető (habár filológiai kapcsolat természetesen nincs a két szöveg között). Golding a narráció problémáját úgy oldja meg, hogy két, egyes szám első személyben íródott fiktív dokumentumot állít egymással párbeszédbe. A főszöveg a hajón utazó nemesifjú naplója, aki leírja útítársa, egy lelkész (látszólagos) lealacsonyodásának és halálának történetét, mely történetnek maga is egyik szereplője. Ide ékelődik a lelkész naplószerzője, melyből kiderül, hogy lealacsonyodás helyett szándékosan meggyalázták, végül, finom pszichológiai érzékkel, halálba kergették. A nemesifjú (és az olvasó) a lelkész halálának regénybeli időpontja után olvassa e szöveget, így a beavatás interpretációs folyamatává válik, melynek során a nemesifjú (és az

olvasó) a lelkész naplójának szövege alapján újraértelmezi saját naplójának narratíváját, egyszersmind szerepét is a történetben. A dramatikus felépítést nemcsak a két naplószöveg párbeszéde imitálja, a nemesifjú naplószövegében számos utalás van arra nézve, hogy a fiatalember a történetet a görög tragédiák (és szatírájátékok) analógiájaként értelmezi. Ez a forma kettős beavatási folyamat ábrázolását teszi lehetővé: a rite of passage az ifjú számára inkább nevelő-előkészítő jellegű, némi identitásválsággal kísérve (hiszen be kell látnia, hogy a lelkész drámájában korántsem azt a szerepet játszotta, amelyet az általa képviselni kívánt erkölcsi-társadalmi eszménykép megkövetelt volna); ugyanakkor a lelkész is végigjárja a beavatás ösvényét, amely a pszichoanalitikus hagyományhoz igazodva a bán (itt nem vérbűn, hanem szexuális kihágás) megélését jelenti, s az így fellépő identitásválság (Isten szolgájához méltatlanul cselekedett) állapotában az öngyilkosság alternatíváját választja. Hátránya viszont ennek a prózapoétikai megoldásnak, hogy csupán egy, pontosabban két szubjektum válsághelyzetét tudja bemutatni, szociális meghatározottságukat leegyszerűsíti (a hajó társadalma zárt, jelzesszerűen képviseltetnek az egyes rétegek), azonkívül a szituáció zárt és behatárolt volta miatt a válsággal küzdő beavatottak alternatívái is leszűkülnek. Így a szöveg parabolaként értelmezhető, s a parabola hagyományain belül újnak legfeljebb a didaxis megtörése, rejtett volta tekinthető, amit az tesz lehetővé, hogy az olvasó beavatása nem teoretikus kijelentések révén, hanem a szöveg értelmezésének folyamatában megy végbe.

Kodolányit folyamatosan foglalkoztathatta a küszöbhelyzet és a beavatási szituáció beépítése nagyepikai formákba, s a Vízválasztót megelőzően e kísérletek egyik legfontosabb eredménye Az égő csipkebokor című Mózes-regényének A beavatás és Az ember célja, hogy fénné váljék című fejezetei. E még mindig csupán elbeszélés-terjedelmű szövegek azért lényegesek, mert itt a rite of passage mitikus-vallástörténeti horizontja válik elsődlegessé a pszichoanalízis hagyományával szemben (nyilván nem függetlenül Várkonyi Nándor szemléletének hatásától), hiszen Mózes (jellegzetesen az értelmiségi szociológiai jegyeit hordozó) sorsában a beavatás rítusa előkészítő jellegű, és segítségével a beavatott a lét titkainak közelébe jut. Eltekintve a beavatási rítus szimbolikus elemekből építkező leírásától, érdemes megfigyelni eredményének leírását: Mózes "félelme világméretűvé lett. Éppen ezért görcsösen ragaszkodott tudatához, mármint ahhoz a különös tudathoz, ami kemény volt és túszerű, s abban az egyetlen ígében testesült meg, hogy vagyok". Az identifikáció válsága, s e köztes állapot szorongása-halálfélelme tehát itt is megjelenik, feloldódása a halál-újjászületés mitikus szertartásának végrehajtásával, azaz a személyiség újrakonstruálásával válik lehetővé. E szemlélet- és ábrázolásbeli változások hatása tettenérhető a Vízválasztó szövegén is.

Eddigi értelmezői a Vízválasztó szövegét vagy az önéletrajzi, illetve családregegy vagy pedig a társadalmi regény műfaji kódjai alapján olvasták, ami meglepő, hisz míg az előbbi hagyomány szubjektív nézőpontból bemutatott narratívát, az utóbbi körképszerűen ábrázolt társadalmi tablót feltételez. Felmerülhet az is, hogy rokonítható a Vízválasztó a nevelési vagy fejlődésregény műfajával, bár ezt a legtöbb értelmezés elutasítja. Honnan a megközelítések pluralitása? Az eltérő értelmezések oka a narráció nem lehet, mivel a szöveg egészét a XIX. századi nagyepikából jól ismert omnipotens narrátor szólama uralja, igaz, némi részlelhajlással, mivel e narrátor az eseményeket gyakran egy-egy szereplő (leggyakrabban Németh Laci) nézőpontjába helyezkedve beszéli el. Ambivalensebb helyzetbe kerül azonban az, aki a regény fabuláját kísérli meg rekonstruálni. Egyértelmű, hogy a színhely (a szerb csapatok által megszállt Dél-Baranya) és az idő (1919 nyara) egysége, behatoltsága (hétszáz oldalas epikai műhöz mérten) a terjedelem ellenére dramatikus körülhatároltságot biztosít a narrációnak. Maga az eseménysor időrendben aligha rekonstruálható, a cselekmény ugyanis egyszerre (legalább) kilenc, egymást átfedő vagy csupán időben paralel szálon fut: Németh Laci válságregegye, Németh erdész második házasságának, Illus menyasszonyságának, Farkas Sándor tiszteletes felgyújtogatásainak, Danca György és Mariska megpróbáltatásainak, Nagy Varga Dezső és Virág Lenke szerelmének, a Szabó István vezette munkások szervezkedéseinek, a helyi körorvos családjának és a helyi felsőbb réteg (származási, pénz- és hivatali arisztokrácia) társasági életének története. E cselekményszálak helyszínüket, tematikájukat, főszereplőiket tekintve jól elkülönülnek

egymástól: kilenc olyan narratíva, amely önmagában, novellaként is megállná a helyét. E novellaszűzsék egységgé szerveződése oly módon történik, hogy az általam elsőként említett történet, Németh Laci válságregénye a másik nyolc történet többé-kevésbé passzív interiorizálásából és értelmezéséből épül fel. Németh Laci kiemelt pozícióját az is jelzi, hogy egyedül ő van folyamatosan kapcsolatban valamennyi történet szereplőivel, mégpedig szoros, intim (családi, baráti vagy szerelmi) kötelékek révén, így a regény szereplői közül egyedül neki van rálátása valamennyi eseményvonulatra. A regény szerkezeti sajátosságainak tisztázásakor tehát e válságregény-szűzsé elemzése kínálkozik kiindulópontként.

Németh Laci első feltűnése a regény szövegében paradox módon eltűnése: nem jelenik meg olyan szituációban (apja ötvenedik születésnapjának reggelén, köszöntésre), ahol a szociális és etikai normák értelmében jelen kellene lennie. Ehelyett kóborol (lovat patkoltat, benéz Zsuzska nénihez, lelkész barátjához), tehát alakja nemcsak a szociális és etikai normák alól csúszik ki, hanem a térbeli koordináták alól is. A kóborlás toposza a regény végéig elkíséri alakját, szinte valamennyi jelenet helyszínén jelen van, mozgása nem kiszámítható (általában ott nincs jelen, ahol az érvényben lévő elvárások szerint kellene, pl. kísétál a családi vendégség közepén K. Tóth portájáról, és ott jelenik meg, pl. a tüntetésen, ahol e normarendszer szerint nem lenne szabad jelen lennie), így Laci szemszögéből nézve a regény a behatárolt színtér ellenére pikareszk (mikro)kalandozások benyomását kelti. E toposzról könnyen asszociálhat az olvasó a Küszöbben szintén térbeli koordináták segítségével szemléletessé tett küszöbhelyzet identitásválságára, annál inkább, mivel Laci alakjában és környezetében is uralkodók a köztes elemek. Németh Laci szintén pálya- és társválasztás előtt áll, mégpedig olyan helyzetben, történelmi szintéren és időben, mikor a társadalmi értékrend, társadalmi rendszer, sőt, az adott területen a nemzeti hovatartozás is bizonytalan. Még a Küszöbből ismert pszichoanalitikus beavatási séma maradványai is felismerhetőek, amennyiben Laci visszaemlékezéseiből kiderül, hogy deviánsnak bélyegzett viselkedése origójában egy haláleset, mégpedig egy felakasztott férfi látványa áll. Ez az esemény azonban csak a rite of passage kezdetét jelöli: a beavatás folyamata, s az ennek során állandósuló identitásválság itt nem jelenetsor + csattanó képletében jelenik meg. Laci identitászavara nem csupán szociológiai kategóriákkal írható körül: nemcsak a saját önértelmezésébe beilleszthető szociális értékrendet, hanem életformát is keres. Ezt mutatja, hogy a többi szereplőben nem csupán a társadalmi osztályok tipikus képviselőit, valamely ideológia hordozóit látja, nemcsak szociológiai skálán helyezi el őket, hanem életformájukat értelmezi, azonkívül valamennyi csoporton belül feltűnik egy-egy Lacinak rokonszenves leányalak (a lelkészlány Ilonka, a munkáslány Irén, a gazdagparaszt Juli, a szegényparaszt Mariska), akik a világnézet- és életformaválasztás sürgető kényszere mellé a szerelmi választást (mint totális életformaválasztást) is a fiú elé szabják. A cselekményben azonban Laci vajmi kevés aktív szerepet játszik: szerepe jobbra a tanú, a befogadó és értelmező szerepe. Ebben a beavatási folyamatban tehát egyrészt a Golding által is alkalmazott séma lép működésbe, melynek értelmében a beavatás interpretációs folyamat, másrészt érvényesül a Mózes-regényben látott felfogás, miszerint a rite of passage a lét egészét (nem csupán a szociális szférákat) érintő válsághelyzeten vezet át, és (mint a regény zárószavai Németh Laci esetében is utalnak rá) szerepe valamilyen küldetésre való előkészítés.

Az a nyolc történet, melynek regénybeli szemlélője és interpretátora Németh Laci, elszigetelten nézve szintén egy-egy küszöbhelyzet ábrázolása, életformaváltás vagy életformaválasztás tematizálása, néhány esetben (Dezső és Virág Lenke szerelmi választása és válása, Illus házassága körüli bonyodalmak) különösen kiélezett döntéshelyzettel. Ez az eljárás mintegy multiplikálja a Laci személyiségén keresztül részletesen bemutatott válsághelyzetet, s az ismétlés és variálódás révén nem csupán társadalmi méretűvé, hanem az adott szövegvilág keretein belül totálissá növeli. A regény recenzióinak (többnyire autobiografikus) értelmezéseiben leggyakrabban felmerülő kritikai észrevétel Németh erdész alakjának sarkítottan rosszindulatú ábrázolása, illetve annak hangsúlyozása, hogy az apák nemzedéke halálra ítéltetett. Jelen olvasatban azonban ezek a szöveghelyek nem a dzsentrí sablonszerű elítélésének Mikszáth-imitációi, hanem szerves

következményei annak, hogy azon szereplők (elsősorban Németh erdész), akik e totális válsághelyzetet negligálják, nem vesznek tudomást róla, önmagukat szigetelik el, mintegy elnémulnak, ahogyan a regény végére Németh valóban elnémul, legalábbis fia irányában. Erre a motívumra épül a regény sovány, de erőteljes metaforahasználata is: az úri társaság kirándulásainak színhelye, egyszersmind kísérő toposza a posványosodó tó ("Békák tava") és a sziget, azaz az állóvíz, illetve a folyóval dacoló földdarab lesz. Ezzel szemben a munkás- és szegényparaszt szereplőkhöz erőteljesen kötődik a vándorlás motívuma (amely nem tévesztendő össze Laci céltalan és körbe-körbe futó kóborlásával, hanem a felvonulás vagy a menekülés formáit ölti), mely a változást, illetve annak vállalását jelenti.

Az értelmező számára feltűnik, hogy a válsághelyzet-ábrázolásokban általában két út között választhatnak a küszöbhelyzetbe kerülők: vagy a hagyományos normák szerint határozzák meg identitásukat (ezt az utat választja például Dezső), csatlakozván ezzel az állóvíz lakóihoz, vagy pedig az eddigi normáktól eltérő, új identitástudatot kell konstruálniuk. Így tesz például Sándor lelkész, aki következetesen áthágja a tradicionális lelkész-szerepkört, és (irodalmi minták, valamint a Bibliai szövege alapján, tehát szintén interpretációs folyamat segítségével) új lelkész-szerep megvalósítását tűzte ki célul maga elé. Ezt az új szerepkört egyelőre nem sikerül társadalmilag és etikailag legitimálnia a falu paraszttársadalmi körében, a menyecsketemetések utáni gyűjtogatások egyszerre veszélyeztetik életét, életformáját és annak forrását, hatalmas könyvtárát. Németh Laci rite of passage-a az, hogy az előtte kirajzolódó narratívák értelmezése során fokozatosan felismeri e két alternatívát, végül pedig azt, hogy a választás kényszerűsége saját sorsformálására is érvényes. Ám hogy pszichológiailag és ideológiailag alkalmassá váljon egy önálló elemekből építkező identitáskép kialakítására, fel kell számolnia korábbi önsorsértelmező képleteit, képletesen szólva: meg kell halnia, hogy új életet kezdhessen. Nem véletlen, hogy ezt a gesztust Laci következetesen a folyón való átkelés motívumával asszociálja, amely értelmezhető halál-metaforaként is, annál inkább, mivel mikor Laci szakít Ilonka iránti évtizedes szerelmével, azaz megkezdi korábbi kötődéseinek radikális felszámolását, felmerül a fiúban az is, hogy folyóba öli magát. Ez egyszersmind azt is jelenti, hogy a regénybeli választások struktúráját jelző víz-metafora értelmében Laci a folyóvizet választotta az állóvíz ellenében. (Ebben az értelemben a cím metaforája sem csupán radikális szakadást jelöl, olyan áthághatatlan távolságot-magasságot, mely elhatárolja, más irányba tereli emberi sorsok folyását/útirányát, hanem melléknévi igenévként vizet választó vonatkozhat Németh Lacinak, illetve a regény valamennyi szereplőjének e szövegvilág szempontjából leglényegesebb feladatára). A metafora még abban a vonatkozásban is megállja helyét, hogy Laci a regény idejének lezárultakor még nem kerül át a túlsó partra (utolsó bekezdés: "arra gondolt, hogy kik és hányan várják őt odaát"), nem kerül szilárd, koordinátákkal körülírható talajra, azaz az olvasó nem tudja meg, milyen jegyekkel lesz majd leírható Németh Laci újonnan konstruálódó identitástudata. Sokatmondó az is, hogy az utolsó előtti oldalon a következő mondat olvasható: "Mintha hosszú-hosszú sötétségből, valami mélységből lépett volna elő, keserves kapaszkodás jutalmaképp." Ez az (újjászületés szituációját idéző) mondat számos szöveghehellyel léptethető intertextuális kapcsolatba (Tolsztoj: Ivan Iljics halála stb.), legközelebbi kapcsolódási pontja azonban a Mózes-regény beavatási szituációja, ahogyan a beavatás célja (a régi identitástudat fogságából kiszabadulva új konstruálása) is ugyanaz e két szövegben.

A Vízválasztó tehát hagyományos nagyepikai formák kombinációjából született, de aligha nevezhető egyszerű családragénynek vagy társadalmi körképnek. Váza egy beavatásregény, mely a XIX. század francia prózájának ama regényformáira emlékeztet, ahol a beavatás hangsúlyozottan társadalmi jegyei és értékrendszerük szempontjából definiált csoport tagjai közé való bekerülést jelent (a legismertebb példák Balzac regényei, különösen a Goriot apó vagy az Elveszett illúziók). E köré a váz köré épül a korábbi elemzők által társadalmi tablóként jelölt történethalmaz, amely azonban nem egyszerű körkép vagy anekdotarendszer, hanem egyfelől az alaptörténet többszörös, leegyszerűsített visszatükrözése, másfelől olyan paralel felépítésű narratívák egybefűzése, melyek interpretációjából építkezik az alaptörténet. Kodolányi tehát a hajdani novellatéma megsokszorozásával és e történetek

összekapcsolásával egy saját hermeneutikai kör révén olyan egyedülálló nagyepikai formát hozott létre, mely integrálni képes a XIX. század kritikai realistának nevezett formáit a beavatás-történetek pszichoanalitikus, majd hermeneutikai ihletésű, eredendően kisepikai és metaforikus szerkezetekre épülő hagyományával.